

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 45 том 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Збірник включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальності 035 «Філологія» на підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 1471 від 26.11.2020 р. (додаток 3).

Видання включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол 3 від 28.12.2020 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті**, акад. НАН України; **О.М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **М.З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **В.А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Г.П. Пекліна**, д. мед. наук, проф.; **О.В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики **М.В. Мамич**

Редакційна колегія серії «Філологія»:

С.В. Голик, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; **І.І. Дмитрів**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та теорії літератури, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; **М.І. Зубов**, доктор філологічних наук, професор кафедри германських та східних мов, Міжнародний гуманітарний університет; **А.А. Кісельова**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Одеська юридична академія»; **А.П. Ладиненко**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 2, Національний університет «Одеська юридична академія»; **В.Я. Мізецька**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов професійного спілкування, Міжнародний гуманітарний університет; **Г.В. Савчук**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та мовознавства, Міжнародний гуманітарний університет; **Ю.О. Томчаковська**, кандидат філологічних наук, доцент, в.о. зав. кафедри іноземних мов № 2, Національний університет «Одеська юридична академія»; **О.В. Шевченко-Бітенська**, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов № 1, Національний університет «Одеська юридична академія»; **О.К. Гадамський**, доктор філологічних наук, доктор габілітований гуманітарних наук в області мовознавства (Варшавський університет), професор, завідувач кафедри білоруських та українських досліджень, Інститут славістики, Опольський університет (Ополе, Польща).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www.vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Філологія», 2020

© Міжнародний гуманітарний університет, 2020

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

*Барабаш С. М.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри україністики**Національного медичного університету імені О. О. Богомольця**Бурко О. В.,**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри філологічних та природничих дисциплін**Національного авіаційного університету*

ТРАГІЗМ ДОЛІ УКРАЇНСЬКОГО БАЛЬЗАКА

Анотація. В українському літературознавстві багатоаспектно опрацьовано творчість М. Зерова, І. Нечуя-Левицького, Марії Загірньої. Однак проблему прижиттєвого забуття, знецінення українського Бальзака, як назвав Івана Семеновича О. Білецький за потужний внесок у розвиток української літератури, комплексно не досліджено. У статті розглянуто буттєві обставини останніх років письменника у контексті тодішніх політичних подій; наведено підтвердження з архівних документів. Здійснено порівняння некрологу «Іван Нечуй-Левицький» М. Зерова та «Спогадів про Нечуя-Левицького» Марії Загірньої, що дало підстави констатувати той факт, що їхні автори водночас проводжали І. Нечуя-Левицького в останню дорогу. Однак Микола Костьович опублікував прощальне слово у 1918 р., а Марія Миколаївна – через 6 років. У загально-мистецькому контексті розглянуто вірш М. Зерова «Брама Заборовського» (1930 р.). Особливо цінним для історії, дослідника літератури, поціновувача культурної спадщини є пошук і збереження архівних матеріалів, у дослідженні зазначено, де вони нині зберігаються. Наголошено на тому, що спогади сучасників, їх фіксація та трактування подій є важливими як документи епохи, цінним джерелом дослідження творчості письменника у контексті загально-людської культури. Автори вказують на реалії 80-річного І. Нечуя-Левицького, який змушений був жити у закладі-притулку для немічних, самотніх і безнадійно хворих, відчувати принизливі глузування від заможних «господарів життя», харчуватися однією булочкою в день, пережити відмову від себе рідних. Вдова Бориса Грінченка – Марія Миколаївна – опікувалася долею митця, за її клопотань було здійснено прижиттєве перевидання творів письменника, що підтримало його на деякий період; Центральна Рада призначила пенсію (проте уже занадто пізно). Для дослідника літературної спадщини важливо вивчення не лише спогадів сучасників митця, але й обставин епохи, в якій жив і творив письменник, наприклад, як вплинули погляди І. Нечуя-Левицького щодо тодішнього українського правопису на долю його літературних творів. Усі такі шкідливі елементи загальнолюдської культури, а вшанування духовного надбання є не лише завданням учених, але й моральним обов'язком кожного.

Ключові слова: український Бальзак, прижиттєві обставини, архівні документи, некролог, спогади, поцінування письменника.

Постановка проблеми. В українському літературознавстві багатоаспектно опрацьовано творчість М. Зерова, І. Нечуя-Левицького, Марії Загірньої. Однак проблему поцінування

духовної спадщини І. Нечуя-Левицького на початку ХХ ст. комплексно не розглянуто. У репрезентованому дослідженні за основу взято праці вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема О. Білецького, З. Генік-Березовської, Б. Грінченка, О. Павлової, В. Скальського, у яких порушено дотичні до нашої теми питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині документи І. Нечуя-Левицького зберігаються в Інституті літератури імені Т. Шевченка НАН України, Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, фондах Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України. Окрім особового фонду письменника (який складається лише з одного документа [14]), артефакти про нього знаходяться у фондах багатьох літературознавців, зокрема Миколи Зерова [11]. У папці матеріалів знаходяться документи про життя і творчість І. Нечуя-Левицького за 1878–1931 рр. [13]. У рукописній спадщині Б. Грінченка НБУВ зберігається праця «Іван Левицький (Щодо 25 років його діяльності письменницької)» (1894 р.), підписана псевдонімом Б. Вільхівський [1].

Мета статті. Надзвичайно велике значення у вивченні біографії митця мають архівні документи, прижиттєві описи подій, листування, свідчення сучасників про становлення, творчий розвиток, умови праці, психологічний стан, у якому творив письменник.

Автори статті ставлять на меті дослідження проблеми прижиттєвого забуття, знецінення українського Бальзака, як назвав Івана Семеновича О. Білецький за потужний внесок у розвиток української літератури, адже це питання комплексно не досліджено.

Виклад основного матеріалу. У 1956 р. академік О. Білецький наголошував на необхідності збереження та дослідження творчої спадщини І. Нечуя-Левицького, архів якого «розкиданий по різних місцях», його «ніким ще не описано і не досліджено». Звісно, нині маємо іншу картину, інтерес до творчості письменника, якого називали «новатором, з новою манерою письма, з новим соціальним горизонтом» [12], М. Плевако вказував на «монументальні твори, які вперше виникають у НЕЧУЯ» [9], іноді забуваючи, або роблячи вигляд про незнання тих важких прижиттєвих обставин, у яких опинився автор славнозвісних повістей «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Старосвітські батюшки та матушки», «Баба Параска та баба Палажка», комедії «На Кожум'яках», близько 50 прозових творів, літературознавчих та етнографічних досліджень, перекладач Біблії (спільно з І. Пулюєм і П. Кулішем), якого

О. Білецький назвав українським Бальзаком. Воістину справедливо слова О. Маковея, що ми «цінімо чоловіка аж тоді, коли він, перейшовши пекло нужди і терпіння, наборовшись з противними хвилями байдужості і самолюбства людського, <...> не стратив охоти працювати для загалу і працює далі» [6].

80-річний І. Нечуй-Левицький перебував у скрутному матеріальному становищі, мешкаючи в орендованому житлі. Сестра, племінниця та племінник відсторонилися від опіки над літнім письменником, який самостійно не міг потурбуватися про себе. Популярність його зменшувалася, особливо після смерті Б. Грінченка (1910 р.) та дискусії навколо українського правопису 1910-х рр. Він не підтримував передачу на письмі апострофа та літери «й» наприкінці слова, навіть забороняючи друк власних творів, якщо редактор вставляв цю позначку або букву. Твори поступово припинили видавати, а митця не запрошували на жоден із літературних заходів. Харчувався він однією булочкою вдень, іноді навідуючись до сусідів, які його підгодовували. Власник квартири іноді запрошував письменника до себе, проте Іван Семенович, відчувачи себе розвагою, припинив ці візити [10].

Опікувалася долею німецького І. Нечуя-Левицького вдова Бориса Грінченка Марія Миколаївна. Знаний письменник часто заходив до родини Грінченків у будинок на Кадетському провулку (тепер вул. Гоголівська). Відвідував Марію Грінченко з її матір'ю в будинку Покровського монастиря в Діонісіївському провулку, бо теж переїхав і мешкав недалеко в будинку № 84. Наприкінці 1917 р. у Генеральному секретаріаті освіти УНР вона ходила з проханням призначити пенсію письменнику. У другій половині 1917 р. за ініціативи української громади Києва та С. Єфремова черкаське видавництво «Січ» перевидало 16 творів Івана Семеновича, що лише на короткий період поліпшило його матеріальний стан. У цей час І. Нечуй-Левицький впав і зламав ногу. Родина перевезла його до шпиталю поблизу Софійського собору. З приходом до Києва більшовиків заклад було ліквідовано, а хворого переведено до добродійного закладу-притулку для німецьких, самотніх і безнадійно хворих – «страшної своєю репутацією «Дегтярівки»». Тут, у Дегтярівському богоугодному закладі, доживав віку письменник.

30 березня на розгляд Центральної Ради винесено питання І. Нечуя-Левицького про призначення персональної пенсії. На засіданні парламенту, що відбувалося 2 квітня, професор М. Грушевський повідомив, що «старий український письменник І. Нечуй Левицький, якому Мала Рада на попереднім засіданні призначила пенсію 2 400 карбованців на рік, помер сьогодні зрання в Дегтярівській богадільні» [7, с. 1]. Мала Рада постановила «доручити правительству, щоб воно подбало про урочистий похорон І. Нечуя-Левицького, а також доглянуло за речами покійника, які він записав на національні справи, бо рідні у нього нема» [7, с. 1].

У документах рукописного відділу ЦДАМЛМ України про смерть письменника є запис: «2 квітня (20 березня) 1918 року, похований на Байковому цвинтарі в Києві» [15]. Газета «Діло» за 9 квітня 1918 р. повідомляла, що «Одпіване сьогодні о 12 год. дня у Софійському соборі; по сьому похорон на Байковому кладовищі» [7, с. 1] (поруч із Миколою Лисенком). В. Скальський зазначає, що «похорони Івана Нечуя-Левицького відбулись у Києві. Панахиду служили у Софійському соборі 4 квітня 1918 року о першій годині дня» [10].

Прощальне слово спочатку виголосив член Центральної Ради, священник Нестор Шаравський, службу у соборі здійс-

нили єпископ Чигиринський, вікарій Київської єпархії Никодим (Кротков). Потім траурна процесія, очолювана гімназистами й студентами, рушила Володимирською вулицею. Перед Міністерством освіти єпископ Никон відправив літургію, міністр освіти виголосив промову: «Сьогодні вперше в старій Софії лунали голоси смутку над домовиною простого чоловіка. Цей простий чоловік був письменником українським, і сьогодні уперше Українська держава ховає свого письменника державним коштом» [10].

На могилі були лише вінки від Міністерства судових справ, Академії мистецтв та Правничого товариства.

Порівняння некрологу «Іван Нечуй-Левицький» М. Зерова та «Спогадів про Нечуя-Левицького» Марії Загірньої дає підстави констатувати, що їхні автори водночас проводжали українського Бальзака в останню дорогу. Однак Микола Костьович опублікував прощальне слово у 1918 р., а Марія Миколаївна оприлюднила свої спогади у 1924 р.

Здогадно, М. Зеров був свідком похорону І. Нечуя-Левицького. В однойменному некролозі він подав точні деталі прощання з ним: «Недурно ж, коли ховали покійного письменника, єдиний промовець, що говорив над труною, п. народний міністр по справах освітніх зазначив, що все теперішнє освічене громадянство на творах Левицького училося шанувати свою рідну мову. І не тільки старше покоління, але й молодше, що саме тепер підрастає, вчитиметься рідної мови на його творах» [2, с. 220]. Чи міг він побачити там Марію Загірню (Грінченко)? Вона також була на похороні знаного письменника. У спогадах про нього зазначила: «Побачила я Ів. Семеновича вже в Софії, у труні: висхле, поважне, навіть суворе обличчя, міцно стиснені уста. І мені, знервованій, увижався докір на тому обличчю, докір за те, що не доглянено його, що вмер він не в своїй хаті, а як безхатній, безрідний бурлака, «шпитальний дід». Гроші на похорон дав уряд. Ховало дванадцять батушок. Як винесено труну з церкви, під'їхав автомобіль, і з його встали якісь урядові особи – не пам'ятаю, хто саме. Повставали з автомобіля і, мабуть, пішли з процесією. А втім, не знаю, не бачила» [2, с. 127]. Можемо констатувати, що М. Зеров та М. Грінченко водночас проводжали І. Нечуя-Левицького в останню дорогу.

Достеменно невідомо, яку браму відкривали для виходу похоронної процесії. Однак через 12 років Микола Костьович написав вірш про перлину архітектури доби бароко «Брама Заборовського», що була окрасою Софійського собору.

«Ні, не бундючний, ситий гетьманат,
Не багатир, – полковник череватий, –
Її поставив очі чарувати
Смирнений рясофорний меценат.

Намігся він, замість жебрацьких лат,
Убрати гору в золото й шарлати
І кругодах вирости палати
Серед польських гонтом битих хат» [5, с. 30].

Вірш не містить пейзажів. Однак, за Зіною Генік-Березовською, «оздоба українських споруд відзначається близькими до природи мотивами (брама Заборовського)» [2, с. 31]. Краса і химерне переплетіння в рослинному світі і світі бароко, поетичного і архітектурного – цікава паралель для порівняння з образами природи у повістях І. Нечуя-Левицького в аспектах натурфілософії та поетики.

Сумна подія повернула письменника із забуття, про нього, стражденного і нужденного, забутого у Дегтярівській богадільні, згадали. Хоч ненадовго. Бо згодом знову пішов у небуття, навіть на надгробку було написано хибну дату.

У 1956 р. академік М. Бажан організував спеціальну урядову комісію щодо перелоховання І. Нечуя-Левицького у більш пристойне місце на Байковому кладовищі в Києві та встановлення на могилі пам'ятника [8].

Уже згодом було засновано Літературно-мистецьку премію імені І. Нечуя-Левицького, науковий колектив Інституту літератури підготував 10-томне видання творів, у Києві було відкрито меморіальну дошку на Пушкінській, 17 («На цьому місці стояв будинок, в якому з 1889 по 1910 рік жив і творив класик української літератури І. Нечуй-Левицький (1838–1918 рр.)»), у Стеблеві організовано Літературно-меморіальний музей І. Нечуя-Левицького, здійснено чимало наукових розвідок, твори вивчаються у школах, університетах тощо.

Висновки. Спогади сучасників, їх фіксація та трактування подій є важливими як документи епохи, цінним джерелом дослідження творчості українського Бальзака, його внутрішніх порухів, життєвих обставин у контексті загальнолюдської культури.

Література:

1. Грінченко Б. Нечуй-Левицький. *ІР НБУВ*. Ф. І. Од. зб. 33617.
2. Геник-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. Київ : Гелікон, 2000. 368 с.
3. Загірня М. Спогади про Нечуя-Левицького. Україна. Кн. 4, 1924. С. 11–127.
4. Зеров М., Суліма М. Українське письменство. Київ : вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 1301 с.
5. Зеров М., Кочур Г., Павличко Д. Твори : в 2 т. Т. 1 : Поезії. Переклади. Київ : Дніпро, 1990. 842 с.
6. Маковей О. З життя (Смукот німого Йора. Нові послы в Галичині. Даньці а русини). *Буковина*. 1895. 5 жовтня.
7. Некролог (1918, квітень, 9). *Діло*. С. 1.
8. Павлова О. «Завзятий хохломан». Джерела до вивчення літературної діяльності Івана Нечуя-Левицького. *Архіви України*. 2014. № 1. С. 203–213.
9. Плевако М. Іван Нечуй-Левицький. *ДАМЛМ України*. Ф. 271. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 20.
10. Скальський В. Персональний пенсіонер УНР Іван Нечуй-Левицький. *Історична правда*. 2020. 30 березня.
11. ЦДАМЛМ України. Ф. 28. Оп. 1.
12. ЦДАМЛМ України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 170. Арк. 3–4.

13. ЦДАМЛМ України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 1–63.

14. ЦДАМЛМ України. Ф. 834. Оп. 1. Спр. 1.

15. ЦДАМЛМ України. Ф. 987. Оп. 1. Спр. 237. Арк. 1.

Barabash S., Burko O. The fate's tragedy of the Ukrainian Balzac

Summary. The works of M. Zerov, I. Nechuy-Levytsky, and Maria Zahirnaya have been studied in many ways in Ukrainian literary criticism. However, the problem of lifelong oblivion, the devaluation of the Ukrainian Balzac, as called by Ivan Semenovych O. Biletsky for his powerful contribution to the development of Ukrainian literature, has not been comprehensively studied. The article considers the existential circumstances of the writer's last years in the context of the then political events; confirmation from archival documents is given. A comparison of the obituary "Ivan Nechuy-Levytsky" by M. Zerov and "Memoirs of Nechuy-Levytsky" by Maria Zahirna was made, giving grounds to state the fact that their authors at the same time accompanied I. Nechuy-Levytsky on his last journey. But Mykola Kostyovych published a farewell speech in 1918, and Maria Mykolayivna in 6 years. M. Zerov's poem "Zaborovsky's Gate" (1930) was considered in the general artistic context. Especially valuable for history, researcher of literature, connoisseur of cultural heritage is the discovery and preservation of archival materials, the study indicates where they are now stored. It is emphasized that the memories of contemporaries, their fixation and interpretation of events are important as documents of the era, a valuable source for studying the work of the writer in the context of universal culture. The authors point to the realities of 80-year-old Nechuy-Levytsky, who was forced to live in an orphanage for the weak, lonely and hopelessly ill, to feel humiliating ridicule from wealthy "masters of life", to eat one bun a day, to experience self-denial. Borys Hrinchenko's widow, Maria Mykolayivna, took care of the artist's fate, and at her request a lifelong reprint of the writer's works was made, which supported him for some time; The Central Rada has appointed a pension (but it is too late). For a researcher of literary heritage it is important not only to study the memories of the artist's contemporaries, but to pay attention to the circumstances of the era in which the writer lived and worked, for example, how the views of I. Nechuy-Levytsky on the then Ukrainian spelling influenced his literary works, in particular. All such sketches are also important elements of human culture. And honoring spiritual heritage is not only the task of scholars, but also the moral duty of everyone.

Key words: Ukrainian Balzac, life circumstances, archival documents, obituary, memoirs, appreciation of the writer.

*Вовк О. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ В ЕСТЕТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Анотація. У статті розглянуто комплекс естетичних, зокрема літературознавчих, ідей Бориса Грінченка; розкрито особливості теорії національного відродження Б. Грінченка, конкретизовано його естетико-літературознавчу систему ідей як дискурс нації. Наголошено на тому, що заґрунтована на «вкраїнській ідеї» концепція національної справи (усамостійнення «національного життя») як боротьби з денационалізацією та «економічним занепадом» народу набуває у Б. Грінченка досить широких масштабів, переплітаючись із питаннями національної інтелігенції, української мови, знання української історії, створення українських організацій, національної освіти народу, національної літератури, добробуту народу, справедливого політичного та соціально-економічного ладу тощо. У такий спосіб ідея всебічного національного відродження стає авторською конкретизацією загальнонародницької теорії етнокультурного закорінення як востання в національну духовно-історичну традицію. Художньому вираженню націотворчого метанаративу Б. Грінченка сприяв не лише ідейний розвиток автора, але й майже тридцятирічна (від 1881 р.) письменницька творчість, літераторський досвід. Акцентовано увагу на тому, що найбільш докладно свою концепцію розвитку українського руху, що сутнісно відображає спосіб мислення та світогляд автора, у ключових моментах не змінилася і в наступний період. Б. Грінченко виклав у циклі «Листи з України Наддніпрянської» (1892–1893 рр.). У полемічних розмірковуваннях Б. Грінченко розтлумачує важливість для національного буття національної літератури, освіти і виховання, таврує всякий прояв русифікації (як «обмоскалення»), шовінізму та космополітизму, критикує старше покоління українофілів за часткове розуміння шевченківських національних ідей, утверджує натомість «українську ідею» та «правдивий український націоналізм». Підкреслено, що у межах естетичної концепції Б. Грінченка виділяють низку основоположних концептів, сталих упродовж усього творчого шляху письменника, без урахування деяких еволюційних тенденцій та видозмін. Звернено увагу на твердження Б. Грінченка про націотворчість мистецтва слова як на ідею, котра органічно впливає із загальнокультурної концепції національного відродження. Націотворчість літератури варто вважати основною естетичною ідеєю в межах концепції етнокультурної кореневості Б. Грінченка та важливим складником культурно-політичної стратегії народників-націоналів загалом.

Ключові слова: Б. Грінченко, світогляд, відродження, націотворчість, націософія, етнокультурне закорінення.

Постановка проблеми. Серед найважливіших напрямів дослідницьких пошуків доби незалежності постають інтерпретація та реінтерпретація класичного художнього досвіду.

Йдеться передусім про актуалізацію герменевтичної вартості класичної спадщини: хто з чільних письменників і якою мірою вплинув на розвиток української літературної традиції. Яскравим представником української літератури останньої третини XIX – початку XX ст. є Борис Грінченко (1863–1910 рр.), творчість якого у радянський період об'єктивно вивчалася лише уривками, під час короткочасних послаблень тоталітарного режиму. В інші періоди спадщина Б. Грінченка очорнювалася або замовчувалася. Тим більше прикро, що йдеться про творчість людини, розмах діяльності якої, за спостереженнями дослідників, суголосний із розмахом діяльності іншого «титана праці» – Івана Франка [11, с. 9]. Долаючи малоросійський характер власної родини й тотальний колонізаційний тиск офіційної російської влади, Б. Грінченко зумів стати духовним провідником поневоленого народу, чільним українським інтелігентом, «безкомпромісним лицарем національної ідеї» [10, с. 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітичним контекстом, у якому варто розглядати творчість Б. Грінченка, є активізація у вітчизняному літературознавстві націологічної та націософської проблематики. Це закономірно пов'язується із постколоніальною духовно-історичною ситуацією існування новітньої української культури, і не лише з нею. Сучасні дослідники вказують на зростання зацікавлення проблемою вивчення національної самобутності художнього письменства, зокрема визначення національної приналежності літературного твору («в епоху суцільної інтерференції мов і культур»). При цьому важливим є врахування експліцитного та імпліцитного, авторського та рецептивного аспектів інтерпретації цього феномена. Як зазначає Оксана Веретюк, «автор, свідомо чи несвідомо, спрямовує на читача ідентифікатори своєї етнічності, національної ідентичності та національної ідентичності свого твору (творів)». Отже, художній твір «може бути або свідомою маніфестацією національної ідентичності свого автора, або неусвідомленою, пасивно виявленою, але активно впізнано читачем» [3, с. 70].

Словенський учений Франце Бернік, відзначаючи складності існування будь-якої національної культури в епоху глобалізації, вказує на такі важливі моменти. Національна культура не повинна ані підпадати під зовнішні впливи, ані зрікатися них. При цьому співіснування різних культур прямо залежить від національного фактору, оскільки воно «буде тим легшим», чим більше національна культура «буде національною» [2, с. 77].

Метою статті є окреслення історіографічних та теоретичних аспектів творчості Б. Грінченка, розкриття особливостей теорії національного відродження у його творчому доробку.

Виклад основного матеріалу. Борис Грінченко володів не лише різносторонньою обдарованістю, але й колосальною працездатністю (в душі вибраної «долі робітника без одпочину») [5, с. 36]. Водночас він зумів достатньо чітко й послідовно виразити в усіх сферах своєї діяльності, зокрема художньо-літературній, літературознавчій, мовознавчій, педагогічній, фольклористичній, історичній, етнографічній, публіцистичній, видавничій, громадсько-просвітницькій, організаційній, власну націоцентричну позицію, утвердити українську національну ідентичність, сформулювати власне бачення стратегії і тактики розвитку українського національного руху.

Формування світогляду Б. Грінченка відбувалося не миттєво й неоднорівномірно. Дослідники виділяють два основні етапи розвитку творчості Б. Грінченка. Отже, перший охоплює 1880-ті рр. – першу половину 1890-х рр. (кристалізація національної свідомості під впливом творчості Т. Шевченка та інших письменників, початкові симпатії до революційного народництва, що змінюються переконаннями в душі «народовців» і «тарасівців»), а другий – період від середини 1890-х до 1910 рр. На думку С. Єфремова, в «ідеях і цілях» Б. Грінченка можна віднайти космополітичний ідеал, найбільш чітко виражений у М. Драгоманова: «Це тому, що, як і Драгоманов, до загальнолюдського ідеалу правди, щастя і волі йшов Грінченко національним шляхом», тому ідеал тісно переплетений із національно детермінованим світобаченням. «Це той логічний, консеквентний націоналізм, – зазначає академік, – що в кінцевих висновках провадить до загальнолюдського, що не ділить, а об'єднує людей усіх націй на спільних ідеалах, даючи кожній повну волю йти до них своїм окремих, найзручнішим кожній шляхом» [8, с. 198–206].

На межі 1880–1890-х рр. Б. Грінченко утверджує також ліберальні погляди, а із середини 1890-х рр. виявляє симпатії до радикалів-соціалістів. На початку ХХ ст. можна знайти і підтримку, і критику соціал-демократів. У 1895 р. письменник висловлює досить утопічну космополітичну мрію про світове майбутнє без держав, армій і станів. При цьому, з одного боку, він переконаний у тому, що кращий громадський лад можна здобути «не шаблею, не кулаком, а словом щирим, працею ідейною», тобто культурництвом, а з іншого боку, виправдовує революційні методи – «криваві перевороти». У поезії Б. Грінченка прослідковуємо мотив активної боротьби: «*Я з тих рабів, що єсть у їх / Жадання пута розбивати / І ті будівлі руйнувать, / Що в їх стирчать залізні ґрати*» («Я – раб», 1889 р.), революційну рішучість віддати життя за шляхетну справу: «*На могилах у тих, що в борні полягли, / Собі щастя збудують онуки...*» («Наша доля», 1881 р.) [5, с. 136].

Постійно присутньою складовою частиною світогляду, творчості та громадської діяльності Б. Грінченка стає національна та соціальна заангажованість у душі націонал-демократичного світобачення «націоналів-народолюбців». Письменник поділяє думку філософа В. Зомбарта про те, що всесвітня історія обертається довкола двох антагонізмів, а саме соціального й національного. При цьому він визнає пріоритетність для українців саме національних питань. Однак у його розумінні національна ідея не містить імперської чи шовіністичної складової частини, це ідея «плебейських» (тобто поневолених) народів. Водночас Б. Грінченко виступає за усунення соціальних антагонізмів, подолання прірви між «паном» і «мужиком».

У світогляді письменника національна ідея домінує над ліберальною чи соціальною. Початкова позиція Б. Грінченка

періоду 1880-х рр. (вихід «для мене залишається в одному слові – Україна») знаходить вираження також наприкінці життя у думці про те, що «національні проблеми можуть поступитися перед іншими тільки тоді, коли нації як нації ніщо смертельно не загрожує» [11, с. 40]. Не випадково у листах до Агатангела Кримського за 1901 р. Б. Грінченко висловив сумнів, що «націоналізм і праця на користь убогому» є ворожі, він переконує, що «все, що маємо ми гарного, постало з нашого національного руху», чітко відрізняє український націоналізм від шовінізму німецького і московського [7, с. 421].

Найбільш докладно свою концепцію розвитку українського руху, що сутнісно відображає спосіб мислення та світогляд автора, у ключових моментах залишається незмінною у наступний період, Б. Грінченко (під псевдонімом Вартовий) викладає у циклі «Листи з України Наддніпрянської» [4, с. 35–149], що були опубліковані як полеміка з М. Драгомановим у чернівецькій газеті «Буковина» у 1892 – початку 1893 рр.

У «Листах» автор осмислює багато болочих явищ сучасної йому культурно-історичної ситуації в Україні (передусім підросійській), однак центральною проблемою постає питання денационалізації в умовах, коли «пан» (тобто інтелігенція) «зрієся своєї національності», відповідно, відбувається пошук адекватних шляхів національного виживання. Збереження й примноження національної самобутності у нищівних колоніальних умовах письменник ставить у залежність насамперед від «українських націоналів» («патріотів» чи «націоналістів»), чітко протиставляючи їх «перевертням» (чи «ренегатам») – трьом іншим типам інтелігенції: пасивним, «москалізаторам» (обскурантам і радикалам-соціалістам) та «зітхаючим».

Однак здійснити національне збереження і розвиток може тільки та інтелігенція, що працює «задля української ідеї», тому Б. Грінченко звертає увагу на низку критичних моментів, які унеможливають постановляти власне української інтелігенції як важливого соціального та культурного прошарку, таких як ренегатство, безсилість, лінивість, несолидарність, егоїзм, сервілізм, рабський дух, «галушковий патріотизм». Він утверджує думку про виняткову роль у формуванні національної свідомості і «самопізнанні» рідної мови (бо «пишучи по-московському, ми побільшуємо московську літературу – отже, побільшуємо силу тим людям, які намагаються відняти в нас нашу національність» [4, с. 35–149]), знання несфальшованої національної історії та наявність осередків, які б «купчили» інтелігенцію, «єднали її і в поглядах, і в ділі».

Виявляючи певну обережність та навіть зневіру щодо політичних вимог у сучасних йому обставинах, Б. Грінченко у перших дванадцяти листах (з огляду на царську цензуру, оскільки «Буковину» ще пускали тоді до Росії) імпліцитно симпатизує ідеї державної самостійності, хоча би прихильно згадуючи про «сепаратизм український» у Т. Шевченка чи опонуючи П. Кулішеві та М. Костомарову у таких словах: «Нещасливу борню за свою державність – ось що ми бачимо в українській історії, а зовсім не нездатність до державності» [4, с. 35–149]. Автор, утверджуючи свою ідентичність як «українського патріота», окреслює водночас цікаві методологічні підстави для осмислення культурно-історичної дійсності. В основі його способу мислення лежить «правдивий національний погляд», саме національні критерії, за шевченківським зразком, стають пріоритетними у процесі тлумачення. Систематизує авторський світогляд чітко усвідомлюваний ним національний імператив: «всяка робота не на

національному ґрунті нам або безкорисна, або шкідлива». Саме з цих націоцентричних позицій з десятого листа розпочинається безпосередня полеміка з «панрусською» концепцією М. Драгоманова. У процесі полемічних розмірковувань Б. Грінченко розтлумачує важливість для національного буття національної літератури, освіти і виховання, поборює будь-які прояви русифікації (як «обмоскалення»), шовінізму та космополітизму, критикує старше покоління українофілів за часткове розуміння шевченківських національних ідей, утверджує натомість «українську ідею» та «правдивий український націоналізм» [4, с. 35–149].

Водночас письменник дає детальне окреслення трьох груп тогочасної української інтелігенції. Перша – це «формальні націоналісти», більшість старшого покоління українофільської партії, яких характеризує любов до слів, а не до справ, виразна боягузливість. Другу групу утворюють соціалісти-радикали, які виступають на захист інтересів простого народу, але відкидають національне питання, тому «не можуть дати позитивної роботи» і швидко стають «цілком на московський ґрунт». На думку автора, і в українофілів, і у радикалів наявна «російська душа». Якісно відрізняється від двох попередніх груп третя – «свідомі українські націоналі-народолюбці». Ця невелика групка інтелігенції виокремилась із українофілів і виборює права «русько-української нації», але без відокремлення від Російської імперії. Націоналісти виступають проти радикальної зміни сучасного соціального устрою, однак за те, щоб, «розвиваючи серед наших людей культуру й освіту, робити їх здатними до кращого громадського ладу». Таким чином, Б. Грінченко утверджує обидві класичні форми культурних війн, за Е. Смітом: і протистояння «імперському космополітизму», і полеміку з неефективними діями старшого покоління в ім'я «мобілізації народної етнічної групи» [15, с. 76].

Отже, програма громадської роботи націоналів розгортається у двох напрямках, а саме просвітньо-культурному (розвиток національної самосвідомості простого народу через вільні думку й слово, самостійну національну літературу, розширення сфер вживання української мови, постановня справді української освіти) та соціально-економічному (забезпечення добробуту народу, підняття «робочого простолуду міського та сільського з його економічного занепаду»). Про це йдеться у поезії Б. Грінченка «Монолог» (1903 р.), у якій ліричний герой з вірою звертається до рідного краю: *«І розуму й краси святі скарбниці, / І волю й світ, і хату захисну, / І працю зароблений достаток, – Все матимеш, усе здобудеш ти»* [5, с. 116]. Автором робиться акцент у сенсі постановня «самостійного національного життя» на легальних формах зміни режиму в Росії «на більш людський» та забезпечення народного добробуту й розвитку «народної освіти й української літератури», щоб «виробилася з української нації одна національно-свідома освічена громада». У цьому значенні програма Б. Грінченка передбачає відновлення буттєво-культурних коренів українського народу.

Як формулює у постколоніальних поняттях М. Шкандрій, позиція Б. Грінченка у «Листах» є «метанаративом про націю», впливає з «романтичного націоналізму» й полягає у тому, що «українці повинні усвідомлювати дискурс нації та його розвиток» [16, с. 299].

Художньому вираженню націотворчого метанаративу сприяв не лише ідейний розвиток автора, але й майже тридцятирічна (від 1881 р.) письменницька творчість, професійний, за спостереженням С. Сфремова, літераторський досвід. Незва-

жаючи на те, що Б. Грінченка дослідники вважають письменником переважно другого ряду, котрий «не володів високим письменницьким даром», все ж таки, як М. Рильський, відзначають його кваліфікованість, «розумність, спостережливість», добру ознайомленість із «середовищами, про які писав» [14, с. 284]. Борис Грінченко «був швидше чорноробом на літературній ниві, де естетично витончені види праці випадали хіба що на свята», окреслював себе як «лицаря святого духа», що «бореться за світ і правду проти темряви й кривди», засуджував декадентську літературу, бо вважав, що не «люди для літератури, а література для людей», розумів слово як могутній засіб просвіти народу, як плуг і зброю [11, с. 16, 137–138, 153].

Естетичні ідеї Б. Грінченка мають низку основоположних концептів, які простежуються упродовж усього творчого шляху, незважаючи на певні еволюційні тенденції (згадувані вище). У поезії, наприклад, впадають в око мотиви громадсько-політичної спрямованості художнього слова («Я зрікся мрій», 1898 р.), відданість ідеалам Т. Шевченка («Шевченкова могила», 1891 р.), утвердження письменством національних і соціальних ідей («Співцєві», 1905 р.), поборення графоманії навіть патріотичного типу («Патріот», 1892 р.) [5, с. 116, 128, 129, 141].

А. Погрібний вказує на пропагування письменником суспільної заангажованості літератури (перегукуючись у цьому із І. Франком), на виступи проти «хворобливо-декадентської тенденційності», утвердження Б. Грінченком з кінця XIX ст. «своєрідної суворої естетики», насичення політичним змістом поняття культурної праці, утвердження «інтелігенції мужика» (супроти «інтелігенції панства») та поглиблення тенденції до психологізації у межах мистецтва слова [12, с. 12–26]. Література, за Б. Грінченком, – це реалістичний «одбиток життя», це творчість на основі усвідомленого суспільного покликання. Письменник чітко виступає за національну соборність літератури (східно- й західноукраїнське літературне єднання) та мистецьку міжстратумну солідарність («народові треба давати читати все те, що читає й інтелігенція»), водночас рішуче полемізує з теоріями літератури «для домашнього вжитку» М. Костомарова і «чотирьох літератур» М. Драгоманова. Критикує малохудожні, хоча й патріотичні твори, декадентську естетику (він проти змалювання психічно хворих персонажів, які «зайняті постійним самоаналізом, копанням у власній душі») [13, с. 53–195]. Б. Грінченко утверджує також ідею широкого й рівноправного діалогу культур та літератур, бо «всяка справа культурна тільки тоді буває певна і міцна, коли вона <...> зростаючи на рідному ґрунті, живиться живущим духом з великої скарбниці духовних здобутків народів усього світу» (лист до М. Кропивницького від 24 квітня 1898 р.) [6, с. 588].

Література для Б. Грінченка існує лише як національна література: «Література не є ж купою книжок, а зібранням творів, що в них виявилось розумове життя народу, що в ній виявились усякі боки вдачі та моральних властивостей того народу» [4, с. 55]. Він підтримує думку М. Костомарова про те, що «література є душа народного життя, є самопізнання народності». Б. Грінченко говорить про безперервне історичне тривання української літератури від «часів князівських», заперечує її походження від «московщини» й утверджує національну самотність та самодостатність: українська література «була, є і буде самостійною літературою, що в ній силкується виявити своє розумове життя українських народ». У цьому полягає її важлива націотворча роль як освітнього й виховного фактору.

Завдяки таким протагоністам тогочасного літературного процесу, як Б. Грінченко, українська реалістична література другої половини XIX ст., на думку Д. Наливайка, «склалася в структуру, якісно відмінну від російської реалістичної літератури» [9, с. 278–290], з іншими складниками, соціальним функціонуванням, проблемно-тематичним комплексом та поетикою. Орієнтація на народ (передусім селянство) робила її демократичною за змістом, образністю і зовнішньою формою. Темі села (більшою мірою) та інтелігенції (меншою) стали домінуючими. Попри еволюцію образу автора, він залишається із селянством в одній «колективній системі». Орієнтованість на «демократичні низи» спричинила появу синкретично-реалістичного стилю у творчості Б. Грінченка, що має такі ознаки, як розвинений описово-етнографічний елемент, народний склад мислення і мовлення у формах розповіді, стійке поєднання реалістичних і романтичних елементів, використання фольклорних виражально-зображальних засобів, близьких адресатів.

Висновки. Узагальнюючи думки, можемо констатувати, що Грінченкові твори позначені різноаспектними й різноманітними якостями, зокрема загостреними психологічними колізіями, частою присутністю драматичних або трагічних розв'язок, натуралістично відвертими вражаючими подробицями, романтичною мелодійністю, експресивними закликами та інтенціями, реалістичною деталізованістю побуту, службових відносин та міжособистісних конфліктів. Синкретичний реалізм Б. Грінченка (що поєднував реалізм, романтизм, ідеї просвітництва) дав змогу не лише змалювати героїчну, мужню особистість та долю селянина-бідняка, не лише подати чимало правдивих картин дійсності в усій складності національних та соціальних конфліктів, але й зробити суттєвий крок до вивчення своєрідної «суворої естетики» (за А. Погрібним), естетики мужньої, наступальної, політичної.

Проведене дослідження увиразнює особливу роль Б. Грінченка у розвитку української літератури, вивченні ним націотворчої дискурсивної парадигми, жанрово-стильових моделей та є важливим матеріалом для сучасної літературознавчої рефлексії.

Література:

1. Бернік Ф. Культурна ідентичність в епоху глобалізації. *Слово і час*. 2005. № 12. С. 73–78.
2. Веретюк О. Скажи мені, хто ти? : проблема національної ідентичності літератури. *Слово і час*. 2005. № 12. С. 69–73.
3. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. *Б. Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу / упор. А. Жуковський*. Київ : [б.в.], 1994. С. 35–149.
4. Грінченко Б. Твори : у 2 т. Київ : вид-во АН УРСР, 1963. Т. 1. 603 с.
5. Грінченко Б. Твори : у 2 т. Київ : вид-во АН УРСР, 1963. Т. 2. 591 с.
6. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941) : у 2 т. Т. 1. 1890–1917. Київ : [б.в.], 2005. 500 с.
7. Єфремов С. Історія українського письменства : у 2 т. Т. II : Від Шевченка по початок 1920-х років. Мюнхен : УВУ, 1989. 505 с.
8. Наливайко Д. Типологія української реалістичної літератури на європейському тлі. *Теорія літератури й компаративістика*. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 277–313.
9. Пастух Б. Борис Грінченко – безкомпромісний лідер національної ідеї. Луганськ : Книжковий світ, 1998. 164 с.

10. Погрібний А. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості. Київ : Дніпро, 1988. 268 с.
11. Погрібний А. Борис Грінченко. Твори : у 2 т. *Поетичні твори. Оповідання. Повісті / упоряд. В. Яременко ; приміт. А. Погрібного, В. Яременка ; вступ. ст. і ред. тому А. Погрібний*. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. С. 5–30.
12. Погрібний А. Борис Грінченко в літературному русі кінця XIX – початку XX ст. Питання ідейно-естетичної еволюції. Київ : Либідь, 1990. 232 с.
13. Рильський М. Дві повісті Бориса Грінченка. Київ : Дніпро, 1980. С. 283–289.
14. Сміт Е.Д. Національна ідентичність / пер. з англ. Київ : Основи, 1994. 224 с.
15. Шкандрий М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / пер. П. Тарашук. Київ : Факт, 2004. 496 с.

Vovk O. National revival in Borys Grinchenko's aesthetic paradigm

Summary. The article considers a set of aesthetic, in particular literary, ideas of Borys Grinchenko; the peculiarities of B. Grinchenko's theory of national revival have been revealed, his aesthetic and literary system of ideas as a discourse of the nation has been concretized. It is emphasized that the concept of national business based on "Ukrainian idea" (independence of "national life") as a struggle against denationalization and "economic decline" of the people acquires a wide scale in B. Grinchenko. This idea was intertwined with issues of national intellectuals, Ukrainian language, knowledge of Ukrainian history, creation of Ukrainian organizations, national education of the people, national literature, welfare of the people, fair political and socio-economic system, etc. In this way, the idea of a comprehensive national revival becomes the author's concretization of the nationwide theory of ethnocultural rooting as a growth in the national spiritual and historical tradition. The artistic expression of B. Grinchenko's nation-development metanarrative was facilitated not only by the author's ideological development, but also by his almost thirty-year (since 1881) literary work and literary experience. It has been emphasized that B. Grinchenko presented his concept of the development of the Ukrainian movement, which essentially reflected the way of thinking and worldview of the author, and which did not change in key moments in the following period, which he described in the series "Letters from Dnieper Ukraine" (1892–1893). In polemical reflections B. Grinchenko explains the importance for the national existence of national literature, education and upbringing, denounces all manifestations of Russification (as "Moscowization"), chauvinism and cosmopolitanism, criticizes the older generation of Ukrainophiles for a partial understanding of Shevchenko's national ideas and "true Ukrainian nationalism". It has been emphasized that within the aesthetic concept of B. Grinchenko there is a number of fundamental concepts that have become stable throughout the creative life of the writer, despite some evolutionary trends and changes. Great attention has been paid to B. Grinchenko's statement about the nation-development of the art of speech as an idea that organically follows from the general cultural concept of national revival. The nation-development of literature should be considered the main aesthetic idea within the concept of ethnocultural roots of B. Grinchenko and an important component of the cultural and political strategy of the nationalists in general.

Key words: B. Grinchenko, worldview, national revival, nation-development, ethnocultural rooting.

Григас О. Ю.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Київського університету Бориса Грінченка

ТИПОЛОГІЯ АСОЦІАТИВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У КОМПАРАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЯХ

Анотація. У статті досліджено асоціативну природу порівняння за подібністю шляхом виокремлення в структурі компаративем компонента-ознаки, охарактеризовано її понятійний зміст у межах кожного типу асоціативних зв'язків, диференційовано компаративні конструкції відповідно до асоціацій, які виникають у результаті сприйняття дійсності різними органами чуття. На вербальному рівні експліцитна форма ознаки порівняння варіює в межах від морфеми, окремої лексеми до синтаксичної конструкції, але для більшості компаративем характерна імпліцитність ознаки, яка зрозуміла в описах звичних понять загального суспільного досвіду. Крім того, у порівняннях фактів ментальної природи імпліцитність ознаки зумовлена тим, що її важко сформулювати, проте легко уявити.

Вивчення емпіричного матеріалу здійснено описовим методом із застосуванням прийому трансформації синтаксичної конструкції в компаративем повного обсягу з подальшим виокремленням компонентів структурної моделі та прийому систематизації порівнянь за типом компонента-ознаки. Дослідження асоціативної природи порівняння за подібністю встановило, що компонент-ознака репрезентує сенсорну інформацію, сприйняту зоровими, слуховими, кінестетичними, тактильними, смаковими та нюховими фізіологічними аналізаторами. Візуальній складовій частині органів чуття притаманна найвища частотність її вияву в порівняннях, смаковій та нюховій – значно нижча.

Асоціації за подібністю розмежовано на прямі, базові, які виникають і накопичуються у свідомості інстинктивно, та творчо осмислені у взаємозв'язку матеріальної та ментальної сфер буття, що увиразнює репрезентацію внутрішнього світу людини, її емоцій, розуміння певних явищ, надає порівнянню оціночне судження. Сприйняття дійсності, у якому до фізіологічних аналізаторів долучаються логічне мислення, багатий життєвий досвід, певна обізнаність у літературі, релігії та різних жанрах мистецтва, репрезентує образи вищого рівня.

Автор вважає, що результати запропонованого дослідження будуть корисними для подальшого вивчення компонента-ознаки структурної моделі порівняння в семантичному та формально-граматичному аспектах.

Ключові слова: структурна модель порівняння, ознака порівняння, імпліцитна ознака порівняння, асоціація за подібністю, органи чуття.

Постановка проблеми. Традиційно семантико-граматичне вивчення порівняння ґрунтується на запропонованій логіками й філософами [3] чотирикомпонентній структурі: суб'єкт, об'єкт, ознака та маркер порівняння. Наприклад, у реченні *Приміщення, в якому я знаходився, нагадувало бункер. Невеличке за розміром, воно мало не лише бетонну підлогу, а й, судячи з усього, міцні*

бетоновані стіни (А. Кокотюха) суб'єкт порівняння – *приміщення*; об'єкт порівняння – *бункер*; ознака порівняння – *невеличке за розміром, воно мало не лише бетонну підлогу, ... міцні бетонні стіни*; маркер порівняння – *нагадувало*.

Компоненти цієї компаративної моделі проаналізовано у низці наукових робіт вітчизняних та зарубіжних мовознавців щодо лексико-семантичного наповнення, частиномовного відтворення структурної будови, статистичних даних про їхні кількісні та якісні характеристики (Л.В. Прокопчук, І.І. Судук, Н.П. Шаповалова, О.А. Щепка, Х.Д. Леєтес, А.Б. Летучий). Передусім дослідженню підлягали суб'єкт, об'єкт та маркер порівняння як експліцитні компоненти структурної моделі, проте рівень вивчення ознаки залишається недостатнім. Очевидно, це зумовлено наявністю суперечностей у процесі ідентифікації ознаки порівняння, адже для неї характерна переважно імпліцитність вираження, коли між порівнюваними об'єктами виникає прозорий асоціативний зв'язок, який не потребує вербалізації певних понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівнюючи предмети, ситуації дійсності в прагненні надати їм відповідну характеристику, мовець спирається на свій індивідуальний чуттєвий та практично-предметний досвід, що дає змогу розглядати порівняння як різноманітні асоціативні зв'язки в об'єктивно-оцінному чи суб'єктивно-емоційному сприйнятті реалій. Образ, який виникає у компаративних відношеннях, Н.Д. Арутюнова визначає як такий, що «формується сприйняттям, пам'яттю, уявленням, накопиченими враженнями і ніби сам собою виникає у свідомості людини. Це здебільшого механізми стихійного, мимовільного дослідження світу і життя» [2, с. 318]. Сутність концепту «образ» розкриває перелік його основних характеристик, серед яких актуальними для дослідження компонента-ознаки порівняльної конструкції є такі: «синтетичність образу, створюваного комплексним сприйняттям дійсності, в якому провідним є зорові враження; <...> невідомість змістової складової образу, що не дозволяє йому бути об'єктом для розуміння (образи інтерпретуються й осмислюються); <...> образ пов'язаний більшою мірою з дійсністю, ніж з категоріями смислу; <...> образи, зосереджені в людській свідомості, суб'єктивно інтерпретовані й занурені в асоціативні відношення» [2, с. 322].

Вивчення порівняння саме в аспекті асоціативних відношень було запропоновано в дослідженнях компаративних фразеологізмів. Зокрема, К.І. Мізін диференціював їх за складністю асоціацій, покладених в основу порівняння, й виокремив моносимілятивні, базою для яких є проста асоціація, що ґрунтується на неускладнених прозорих ознаках (*видно як у дзеркалі*); полісимілятивні фразеологізми з найвищою абстрактністю,

які передбачають багатоступеневість розумових операцій у встановленні зв'язків між абстрактними поняттями (як *вітер в полі* – «незалежний, вільний»); інтенційно-креативні, тобто відображення мовної гри, різних стилістичних ефектів (*багацько, як на лисому волосся*) [6, с. 62].

Аналіз порівнянь за візуальними, аудіальними, нюховими, тактильними, смаковими, кінестетичними відчуттями здійснено в роботах, присвячених проблемам перекладу з іноземних мов [1; 5]. Окремо розглядалися особливості функціонування компаративних конструкцій на основі кінестетичного сприйняття [8] або інтероцептивних відчуттів, тобто сукупності сигналів, які надходять від внутрішніх органів та характеризують фізіологічний стан [7]. Також у дослідженнях ідіостиліо письменника в межах семантичних полів виокремлено звукові, тактильні, зорові за подібністю та за розміром порівняльні звороти [4].

Вважаємо, що запропонований мовознавцями опис ознаки порівняння відповідно до відображених за органами чуття асоціацій є виправданим, постає необхідність у додаткових розвідках, що визначає актуальність дослідження.

Метою статті є вивчення асоціативної природи порівняння, що передбачає виконання таких завдань: виокремлення в структурі компаративними компонента-ознаки та характеристика її понятійного змісту в межах кожного типу асоціативних зв'язків; диференціація порівняльних конструкцій за асоціаціями відповідно до органів чуття.

Надалі виокремлення компаративної моделі із синтаксичної конструкції подано у такій послідовності: *синтаксична конструкція* → [вилучена із синтаксичної конструкції компаративема в повному обсязі]. Для виокремлення складників компаративними застосовано такі умовні позначення: *суб'єкт порівняння*, *об'єкт порівняння*, *маркер порівняння*, *ознака порівняння*.

І слова твої мають бути такі ж, як ці люди – прості і ясні (О. Гончар) → [слова..., як ці люди – **прості і ясні**]. Щодо імпліцитної ознаки: *... саме того вечора з'явився Ярема з братом, о, сказав я, ти схожий на Моріссона, я люблю Моріссона, відповів він...* (С. Жадан) → [Ярема..., схожий на Моріссона (**i.**: зовнішня подібність)].

Виклад основного матеріалу. Ознаку порівняння слід кваліфікувати як компонент компаративної структури, в якому реалізована об'єднувальна функція асоціації за подібністю, тобто репрезентувати спільне для двох об'єктів. В ній є образ, ідея, що дає можливість охарактеризувати суб'єкт порівняння більш об'ємно, яскраво, ніж у простому описі. Проте не завжди цей компонент має формальне вираження, а висока частотність імпліцитності вияву ознаки в структурі речення зумовлена описом звичних понять у межах суспільного досвіду, що не потребують зайвих пояснень, а також порівнянням фактів ментальної природи, ознаки яких важко вербалізувати, проте легко уявити. З іншого боку, прагнення до мовної економії засобів вираження теж сприяє її імпліцитності.

У творчому сприйнятті дійсності бере участь уся сенсорна система людини, при цьому виникають різні типи асоціацій залежно від індивідуальних схильностей та чуттєвості фізіологічних аналізаторів, зокрема візуальних, аудіальних, кінестетичних, тактильних, смакових, нюхових.

В описі суб'єкта порівняння актуалізується характерна ознака об'єкта порівняння, і, як показує аналіз емпіричного матеріалу, більшість зв'язків має візуальну складову частину, що не дивно, адже найбільший відсоток інформації людина

сприймає зором. Серед компаративних конструкцій можна виокремити такі, в яких суб'єкт та об'єкт сприймаються лише за фізичними параметрами, такими як розмір, форма, колір (це спостереження зовнішніх ознак певних явищ та ситуацій, у яких відображена реальність без логічного аналізу).

Торішні кураї, протряхаючи на вітрі та сонці, поволі бурішають, стають схожими на клубки оковного колючого дроту (О. Гончар) → [Торішні кураї ... стають схожими на клубки оковного колючого дроту (**i.**)]; *Рум'яні вже почтилися й на цоки, як троянди* (Ю. Яновський) → [рум'яні як троянди (**i.**)]; ... *а туман понад землею стелиться такий білий та шумкий, наче то піниться тепле й пахуче свіжоздоєне молоко* (Є. Гуцало) → [туман... білий та шумкий, наче... свіжоздоєне молоко].

Осмилення зорових вражень уможливило асоціативний зв'язок між матеріальним і ментальним рівнями, суто фізичні об'єкти та дії набувають іншого значення й виражають емоційний стан мовця. Уява ніби підносить нижчі рівні, переміщує їх у простір свідомості й надає їм духовності. У такому порівнянні ознака реалізована стисло, але яскраво і точно, вона передає усю глибину емоцій та відчуттів.

Сподівання не вмирили, як не вмирає непокірне коріння, пробиваючись крізь піщаний ґрунт (М. Стельмах) → [Сподівання не вмирили, як не вмирає непокірне коріння (**i.**)]; *Від Генделя я ставав безвольним і спустошеним, ніби гумовий спущений матрац, від Скрябіна почувався розладнаним, як старий, потрісканий рояль, а коли цювечора слухав Бетховена, то постійно хотілося плакати* (А. Дністровий) → [я... безвольним і спустошеним, ніби гумовий спущений матрац (**i.**)].

У комплексному сприйнятті ситуації відбувається нашарування ментальної складової частини на зорові асоціації, об'єкт постає як нероздільний образ із фізичними та духовними рисами у разі порівняння двох осіб або з фізичними ознаками та їх осмиленням у разі порівняння особи та не особи. Ознака таких асоціативних зв'язків більш виразно демонструє внутрішній світ людини, спосіб пізнання себе й довкілля.

...а я розміреним кроком попереду ніс хреста, наче прапор, тильнуючи, аби бути за чотири кроки від кінських голів... (Ю. Винничук) → [я... ніс хреста, наче (я ніс) прапор (**i.**)]; *У вас повинна голова тріщати від навали проблем, а ви підкрадаєтеся до мене, як лисиця до курника!* (Ю. Винничук) → [ви підкрадаєтеся до мене, як лисиця до курника (**i.**)]; *Її зацікавленість моїм життям була схожа на методичну та впевнену роботу сапера, який штрикає металевим цупом землю, виявляючи в ній приховані міни* (А. Дністровий) → [Її зацікавленість моїм життям схожа на методичну та впевнену роботу сапера (**i.**)].

У прямих асоціаціях за звуковими виявами живої та неживої природи, за особливостями мовлення ознака порівняння відображає лише фізичні параметри звучання, зокрема силу, тембр, тональність. Це репрезентація базових образів, які сприймаються і накопичуються у свідомості рефлексивно.

Недалеко від комори переливається місячним полум'ям обмолочений стіжок, і вітерець підіймає окремі соломинки і обзивається в них, мов зітхання соплки (М. Стельмах) → [вітер... обзивається... мов (обзивається) зітхання соплки (**i.**)]; *Павло Музика пальцями знадвору стукає в шибку, й скло брязкає, наче кришиться лункий лід на ставу* (Є. Гуцало) → [скло брязкає, наче кришиться лункий лід на ставу (**i.**)]; *...столяр недочував, але, видно, цього не усвідомлював, будучи переконаним, що всі глухі, окрім нього, тому й галайкав, як гуцул на*

полонині (Ю. Винничук) → [столяр... галайкав, як (галайкав) гуцул на полонині (i.)];

Більш складні звукові асоціації з ментальним нашаруванням додають інтонаційних значень, описують емоційний стан, почуття, зумовлені певними обставинами.

«Листи весняні до Гляялі», — оголосила вона, наче зі сцени, і почала декламувати своїм глибоким м'яким голосом... (Ю. Винничук) → [оголосила вона, наче (оголосила) зі сцени (i.)]; Мати й дочка співають так, наче журяться за покійником, бо ніякої радості в їхніх голосах не чується (С. Гуцало) → [Мати й дочка співають так, наче журяться за покійником (i.)].

Аудіальні асоціації залучають також для опису явищ ментальної сфери, адже в таких конструкціях особливості звучання об'єкта порівняння розкривають ставлення автора до суспільних явищ і подій у повсякденні та на історичному проміжку.

Потрібно бути монстром, аби витримувати цей щоденний тиск із боку жлобського українського суспільства, з боку кривавого щоденного життя, в яке вони ніяк не потрапляють, ніби музиканти-новачки в печальну мелодію похоронного оркестру (С. Жадан) → [життя, в яке вони ніяк не потрапляють, ніби (не потрапляють) музиканти-новачки в печальну мелодію похоронного оркестру (i.)]. Прокинутись серед ночі, коли гудуть комарі, — це ніби потрапити на лінію фронту (А. Дністровий) → [Прокинутись серед ночі, коли гудуть комарі, — це ніби потрапити на лінію фронту (i.)].

Окрім розглянутих вище порівнянь за візуальними та аудіальними асоціаціями, широка палітра образів репрезентована в компаративах з об'єктами, сприйнятими іншими фізіологічними аналізаторами, а саме тактильними, кінестетичними, смаковими, нюховими, хоча частотність репрезентації в текстах таких асоціацій невисока.

... коли я брав з її рук горнятко, і тоді моїм тілом пробігав якийсь незбагнений тремт, наче розряд електрики,... (Ю. Винничук) → [тілом пробігав якийсь незбагнений тремт, наче (пробігав) розряд електрики (i.)]; ...усмішка її була навіть не так радісна, як ласа, здавалося, вона ось-ось його проковтне, наче обсмоктану карамельку (Ю. Винничук) → [вона... його проковтне, наче (проковтне) обсмоктану карамельку (i.)]; В повітрі, як після літнього дощу, вчувався нам запах лугових трав і пахощі воскреслих надій ... (В. Козаченко) → [В повітрі (контекстна ситуація), як після літнього дощу, вчувався нам запах (i.)].

Сприйняття дійсності, у якому до фізіологічних аналізаторів долучається логічне мислення, постає в образах вищого рівня: мовець оцінює й аналізує свої думки, творчо інтерпретує сприйняте, набуті знання втілюються в довершені форми, а ознака порівняння виражає його рефлексію, емоції в різних життєвих ситуаціях. Такі асоціативні зв'язки репрезентують широку палітру почуттів та розуміння певних явищ у зіставленні об'єктів ментального рівня.

Перше почуття було таким, ніби нас обкрадено (В. Козаченко) → [почуття було таким, ніби нас обкрадено (i.)]; Але повертаючись назад, під їжджаючи до вокзалу, — тремтіла від нетерпіння, немов їхала на побачення з милим (О. Копиленко) → [під їжджаючи до вокзалу, — тремтіла від нетерпіння, немов їхала на побачення з милим].

Багатий життєвий досвід, певна обізнаність у літературі, релігії та різних жанрах мистецтва дають поживу для асоціативних зв'язків між об'єктами ментальної сфери за подібністю значень певних явищ та зумовлює оціночне судження.

Поводить вона себе, мов дитина-переросток, примхлива лялька з порцеляновим мозком (А. Кокотюха) → [Поводить вона себе, мов (поводить) дитина-переросток (i.)]; ...бо мистецтво, як поганський бог, завше потребує жертв (Ю. Винничук) → [мистецтво, як поганський бог, завше потребує жертв]; Я не сперечаюся, бо він знову починає розвивати свої ідеї, розгортати, немов армію під час наступу, широко ілюструючи свої думки прикладами з неоплатоніків (А. Дністровий) → [він... починає розвивати... ідеї, розгортати, немов (розгортати) армію під час наступу (i.)].

Процес порівняння в осмисленому спогляданні фізичних явищ набуває нової специфіки, здійснюються більш складні розумові операції, а саме перехід від майже рефлекторного сприйняття об'єктів до естетичної творчості. У таких компаративних конструкціях ознака матеріального суб'єкта розкривається в асоціаціях з об'єктом ментальної сфери.

По межі через город ідуть у зеленоткані левади, а тут верболози в тумані стоять змореним козацьким військом, тільки хоч би один кінь заіржав, тихо-тихо (С. Гуцало) → [верболози... стоять змореним козацьким військом (i.)]. З парку долинав запах розквітлих лип, властиво вони вже доквітали і в ці останні дні свого цвітіння вихлюпували з якоюсь самовдоволеною приреченістю весь свій букет, наче прощальні слова перед смертю... (Ю. Винничук) → [вони... в ці останні дні свого цвітіння вихлюпували... весь свій букет, наче (говорили) прощальні слова перед смертю... (i.)]; Подивившись на гарбузи — та й здається, що вони, наче наші давні пращури, поприпадали вухами до землі, наслухають, чи не здригаються доли від шаленого кінського тупоту, чи не суне татарська орда? (С. Гуцало) → [гарбузи... наче наші давні пращури, поприпадали вухами до землі, наслухають... чи не суне татарська орда].

Висновки. Таким чином, дослідження асоціативної природи порівняння за подібністю показало, що компонент-ознака компаративних конструкцій відображає сенсорну інформацію, сприйняту фізіологічними аналізаторами, зокрема візуальними, аудіальними, кінестетичними, тактильними, смаковими, нюховими. Дані емпіричного матеріалу демонструють найвищу частотність вияву візуальної складової частини органів чуття у порівняннях. У межах зазначених типів асоціацій є прямі, базові, які виникають і накопичуються у свідомості інстинктивно, творчо осмислені у взаємозв'язку матеріальної та ментальної сфер буття, що увиразнює репрезентацію внутрішнього світу людини, її емоцій, розуміння певних явищ, а також демонструє іноді оціночне судження.

У перспективі результати пропонованого дослідження можуть бути доповнені аналізом семантики компонента-ознаки компаративної моделі з урахуванням сфер діяльності людини та подальшим вивченням його у формально-граматичному аспекті.

Література:

1. Александрова О.А. Передача ощущений в сравнительных конструкциях оригинала и перевода. *Вестник Новгородского государственного университета*. 2015. № 87. С. 134–137.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва: Языки русской культуры, 1999. 896 с.
3. Бартон В.И. Сравнение как средство познания. Минск: изд-во БГУ, 1978. 127 с.
4. Звягіна Г.О. Вияв категорії порівняння у структурі художнього мовлення Григора Тютюнника. *Загальні питання лінгвістики та літератури*. 2015. Вип. 53. С. 107–109.

5. Карабін У.М. Компаративні фразеологічні одиниці: емоційно-експресивний та структурно-семантичний аспекти. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. 2013. Вип. 668. С. 35–45.
6. Мізін К.І. Компаративна фразеологія. Кременчук : ПП Щербатих, 2007. 168 с.
7. Нагорная А.В. Когнитивно-релевантные различия между синтаксическими структурами тождества и сравнения при вербализации interoцептивных ощущений. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2015. Вып. 5. С. 8–12.
8. Сторчак М.В. Сравнение как средство экспликации физиологического состояния человека в результате внешнего речевого воздействия. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2015. № 20. Вып. 97. С. 117–122.

Нрыпас О. Typology of associative links in comparative structures

Summary. The purpose of the article is to investigate the associative nature of comparisons by similarity and to create a typology of the component-basis of comparative construction in accordance with associations as a result of the perception of reality by different sensory organs.

The study of the empirical material was carried out by a descriptive method. In the process of researching comparative constructions the method of transformation of syntactic structure into a comparative full volume has been used. The following stage was distribution of components of the structural model and the description the component-basis

of comparative construction according to type of associations. Research of the associative nature of comparison according to similarity ascertained that the component-basis of comparative constructions denominates sensory information perceived by visual, audio, kinesthetic, tactile, gustatory, olfactory physiological analyzers. Data from empirical material demonstrate the highest frequency of visual component representation in the static and dynamic expression of object features.

Within these types of associations, there are direct, basic associations, which instinctively arise and accumulate in consciousness. Also there are associations, which were creatively meaningful in the interconnection of the material and mental spheres of being. It originates expressiveness in the representation of the inner world of person, his emotions, understanding of certain occurrences, and provides a comparison value judgment. Associations similarly emerge as meaningful perceptions of information from sensory organs. While comparing objects of reality, the speaker relies on his individual sensual and practical experience in everyday life, social, cultural and other fields of activity.

The author believes that the results of the proposed study will be useful in further study of the component-basis of the comparative model in the semantic and formal-grammatical aspects.

Key words: structural model of comparison, basis of comparison, implicit basis of comparison, association by similarity, sense organs.

*Дибовська О. В.,**аспірантка кафедри української літератури**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

ПОЕТИКА ІНКЛЮЗИВНОГО ХРОНОТОПУ УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗОК (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ «ЗАЙЧИК-НЕСТРИБАЙЧИК ТА ЙОГО СМІЛИВА МАМА» ОКСАНИ ДРАЧКОВСЬКОЇ)

Анотація. У статті розглянуто підходи українських та зарубіжних науковців до визначення інклюзивності фізичного простору та виокремлено специфічні аспекти поетики інклюзивного хронотопу українських літературних казок, що передбачає прийняття багатоманітності світу не тільки у матеріальних локусах зображеної дійсності, але й у ментальному творенні єдиної інклюзивної громади. З'ясовано визначення науковцями терміна «інклюзія» та простежено історичний зріз поступального руху прийняття іншості, яка у найдавніші часи була на маргінесах і повністю виключалась із соціокультурного життя, а згодом пройшла етапи сегрегації та інтеграції героя у художньому тексті, відображаючи суспільні настрої епохи.

Здійснено аналіз сучасних текстів дитячої літератури, що представляють рецепіенту українські інклюзивні тексти. Досліджено особливості українських літературних казок початку XXI століття, що підтверджують можливість казкового жанру оприсутнювати інклюзивний хронотоп без стигматизації героїв. З'ясовано, що все частіше автори звертаються до зображення саме інклюзивного хронотопу як місця дії героїв з інвалідністю, де «іншість» за допомогою чарівних сил не зникає чи не допомагає стати героєві «своїм». Ці чарівні сили допомагають пізнавати світ у його часових і просторових глибинах героям такими, які вони є.

Проаналізовано поетику хронотопу казки «Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама» Оксани Драчківської, що актуалізує проблему часопросторової специфіки організації художнього світу для потреб усіх героїв, зокрема тих, у кого є особливі освітні потреби чи обов'язкова наявність фізичних пристосувань навколишнього простору задля ефективної дії та взаємодії героїв. У тексті визначено класичні хронотопи (дому (кубельця), школи, Лісової Управи, Глибокого лісу), які упродовж розвитку сюжету трансформуються (якийсь простіше і швидше, а якийсь складніше і довше) в інклюзивні. Саме дія та рух Зайчика-нестрибайчика є маркерами існування інклюзивного хронотопу, у якому класичні риси поетики повинні змінитись з урахуванням особливостей героя, толерантно створюючи рівні можливості для всіх героїв і реалізації їхніх потенційних можливостей.

Ключові слова: хронотоп, казка, літературна казка, інклюзивний хронотоп, українська літературна казка.

Постановка проблеми. На початку XXI століття балансування між концептами життя та смерті у побудові часопросторової поетики українських літературних казок набуває чіткіших акцентів, а в останні кілька років екзистенційність світобудови реалізується не лише в усвідомленні сенсів, але й у прийнятті багатоманіття поруч, зокрема засобами інклю-

зивної літератури. Така література представляє читачеві героїв з інвалідністю, особливими освітніми потребами, тих, кого дискримінують за статтю, національність чи кольором шкіри. «Інклюзивна література – це література, орієнтована на формування позитивного сприйняття інвалідності та особистої різноманітності» [1, с. 276]. Сприйняття ж багатоманітності ефективно в контексті побудови простору у художньому творі, який відображатиме усвідомлення й прийняття потреб усіх присутніх у представленому середовищі, проте не тільки якогось окремого фізичного зображення, але й ментального інклюзивного простору, «який включає в себе не окремий соціальний фрагмент, а єдину інклюзивну громаду» [2, с. 341].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останнього десятиліття помітно збільшилась кількість українських текстів, що порушують проблематику вибудовування просторових координат, де комфортно всім, зокрема героям з інвалідністю. Отже, активізувались дослідження питання визначення інклюзії у загальнонауковому полі як іноземними науковцями (Т. Віллегас, Й. Родрігес), так і українськими (І. Кузава, Н. Головченко), а також розгляд міждисциплінарності поняття інклюзивного простору художнього твору (Т. Крайнова), теми відображення людей з особливостями психофізичного розвитку в сучасній літературі, зокрема дитячій (А. Чередник, О. Казачінер та Н. Ганіна), а також впливу інклюзії на художній простір (С. Шаров, Т. Шарова, О. Деркачова, С. Ушневич).

Метою статті є аналіз специфіки творення інклюзивного часопростору в літературі, зокрема в українських літературних казках на матеріалі тексту «Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама» О. Драчківської.

Виклад основного матеріалу. Термін «інклюзія» трактуємо як концепцію, що «виключає будь-яку дискримінацію дитини, забезпечує однакове ставлення до усіх людей, однак створює особливі умови для осіб, які потребують корекції психофізичного розвитку» [3, с. 151]. Сьогодні все частіше можна почути про інклюзивність середовища, яке регламентується низкою нормативно-правових документів у галузі освіти (Законом України «Про освіту», Конвенцією ООН про права дитини), зокрема в рамках реформи Нової української школи. Своє відображення тенденцій суспільних настроїв знаходить у літературі інклюзивність часопростору, що передбачає деталізацію, яка підтримує існування будь-якої іншості героїв та їх взаємодії. Історично дитяча література відображала суспільні настрої, зокрема в питаннях сприйняття іншості. Такий поступальний рух від виключення через сегрегацію та інтеграцію до інклюзії просторово відображають таким чином (рис. 1).

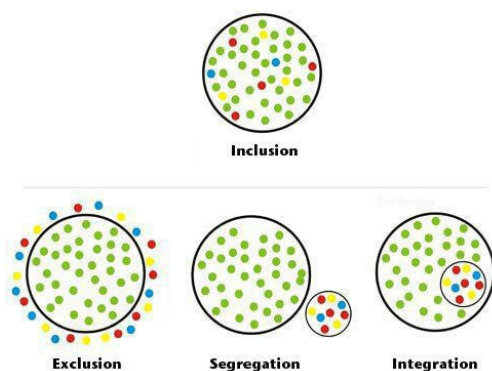

Рис. 1. Візуалізація відмінностей між інклюзією, виключенням, сегрегацією та інтеграцією [4]

Отже, до XIX століття зазвичай будь-яка іншість вважалась помилкою, найлегше було її замовчувати чи одноосібно заселяти нею маргінеси, згодом «інші» об'єднувались у невеличкі групи, якими могли жити у своєму світі по сусідству із звичним. Ближче до кінця XX століття такі мікрогрупи уже жили посеред звичних просторів та героїв, але здебільшого все ще як ті, хто не є рівноправним членом суспільства, що змушує до адаптації особистісних рис до середньостатистичних. Інклюзія сьогодні все більше реалізується у просторі літературному, зокрема казках як місці, у якому цінний кожен.

Інклюзивний хронотоп – це простір, у якому діють перш за все герої як особистості з власними уподобаннями, поглядами та досвідами. Такий часопростір комфортний для всіх і передбачає не тільки представлення світу, у якому живуть герої з інвалідністю, але й включення будь-яких «інших». Отже, інклюзивний хронотоп трактуємо як взаємозв'язок часу й простору, що визначається діями, вчинками, рухом героїв з різними поглядами та можливостями, але в одній комфортній для всіх площині координат. Проте українські літературні казки початку XXI століття все частіше звертаються до зображення саме інклюзивного хронотопу як місця дії героїв з інвалідністю, адже казковий жанр дає змогу розглядати таких героїв без стигматизації та маргіналізації, «прийняти таких людей як особистість, яка має свої особливості та переваги» [5, с. 115]. Суспільство, рухаючись у напрямку демократизму та розвитку громадянських цінностей, все більше потребує досвіду взаємодії, якого у нас було доволі мало в попередні століття, а «чимало таких ситуацій (мовчання, нерозуміння, цькування, самотність, відчуження, маленькі кроки успіхів та великі надії) у творах уже прописані – і з точки зору батьків дітей з інвалідністю, і з точки зору людей з інвалідністю, і з точки зору світу, в якому вони перебувають» [6, с. 5].

Як і у текстах для юнацтва, побудова інклюзивного часопростору у дитячій літературі є представленням світу, у якому деталізується різностороннє розуміння того, що означає бути людиною і як жити не тільки крізь призму одного погляду [7]. Ця теза є ключем до розуміння інклюзивного часопростору, де кожен є собою у спільному світі порівняно зі звичайним казковим чи фантазійним часопростором, у котрому «інший» за допомогою чарівних сил стає «своїм». Такі акценти перетворення є не просто даниною популярної культури, де все швидко можна вирішити і змінити, а відсутністю уміння адекватно говорити про людей з інвалідністю: «персонажам трапляються портали, що переносять їх до країв, де вони є не просто здоровими, а всесильними» [1, с. 276].

Поетика координат не лише географічно-матеріальна, але

й психологічна. Такі тексти потребують неабиякої авторської майстерності, аби «відобразити у героях насамперед людей, а вже потім – інвалідність» [8, с. 62], а також є «джерелом формування принципів демократичного суспільства, у якому кожна людина, попри інвалідність чи інші вияви інакшості порівняно з типовими, має однакові права і можливості реалізації» [9, с. 121].

В українській дитячій літературі до теми інвалідності у контексті інклюзивності часопростору активізували письменники на початку XXI століття, особливо в останні п'ять років, коли питання інклюзії почало декларуватись у законно-правовому освітньо-культурному полі. У рамках Міжнародного літературного конкурсу «Коронація слова» видано дві збірки інклюзивних оповідань «Тетра інклюзія 2018» та «Тетра інклюзія 2019». Серед підліткової літератури розкривається проблема реалізації у світі героя-підлітка з інвалідністю (Є. Пірог «Сім дорослих днів», «Тридцять перший меридіан», О. Радущинська «Метелики у крижаних панцирах»), хворобами (А. Бачинський «140 децибелів тиші»), синдромом Аспергера (М. Лівін «Рікі та дороги»). У дитячій літературі присутність інвалідного візка як локуса інклюзивності часопростору є також поширеним явищем (І. Мориквас «Магда і вітер», О. Драчківська «Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама»). Часто інклюзивність позначається ліками від дитячих невиліковних хворіб (В. Надикто «Пригоди Даші й Тіні», К. Бабкіна «Шапочка і кит») чи є поясненням різноманіття людей (Д. Воєділова «Кожен з нас – особливий», О. Осмоловська «Сонце в озері твоєму», К. Бабкіна «Гарбузовий рік»).

Не всі інклюзивні тексти є казками, зокрема такими, що ставлять «іншого» героя у центрі сюжету, творячи специфічними деталями інклюзивний хронотоп без намагань «виправлення» героя, чарівних пігулок чи заклинань, які б зробили всіх «нормальними» чи здоровими. Казка Оксани Драчківської «Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама» про героя з інвалідністю та особливими освітніми потребами, які складно забезпечити у непристосованому для цього світі. Довкола цієї проблеми реалізується перебудова часопросторових зв'язків, котрі набувають нових специфічних рис, відсутніх до народження головного героя Зайчика-нестрибайчика.

У тексті зустрічаємо такі класичні хронотопи, як хронотопи дому (кубельця), школи, Лісової Управи, Глибокого лісу. Сам ліс – це світ, у якому відбуваються події казки. Визначені місця є лакмусовими локусами у представленні змінності поетики часопростору, який упродовж розвитку сюжету трансформується в інклюзивний. Двоаспектність простору виділяють О. Деркачова та С. Ушневич, зазначаючи, що у казці «Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама» є простір у колі сім'ї (безпечний, комфортний, дружній) та інший простір школи, до якого неможливо дібратись через низку соціальних проблем [10, с. 186]. Вирішення таких соціальних проблем є ключовим у побудові іншого рівня часопросторових зв'язків. Така трансформація розпочинається з констатації факту присутності «іншого» героя.

У заячій сім'ї О. Драчківської розуміння того, що щось не цілком звичне відбувається з одним із зайченят, прийшло тоді, коли малюкам потрібно було вчитись стрибати. «Воно лежало посередині кубельця і дивилося на стривожену маму великими вологими очима» [11, с. 4]. Стрибки тут – рух, що є показником тягlostі хронотопу, без нього все втрачає свій первісний звичний сенс, адже без руху час застигає, а простір стає вакуумом для героя. Такі аспекти поетики часопросторової реальності художнього тексту є відображенням реальної психології емоційно-соціаль-

ного стану героя, для котрого світ у звичній манері локусної деталізації не розкриває всіх своїх можливостей.

Інвалідність зайчика спершу близька до хвороби, яку сприймають зі страхом, смутком, розгубленістю. Мама Зайчиха та тато Засць кличуть лікаря Сову, а той підкреслює страх «своїм великим саквоюжем у пазуристих лапах» [11, с. 6], оголошенням діагнозу, що «той ніколи не зможе стрибати» [11, с. 6], плачем мами й принишклістю братиків та сестричок. Інвалідність Зайчика ототожнюється іншими героями з його особистістю, тому страх і нерозуміння інвалідності персоналізуються в образі головного героя. Сам Зайчик також не одразу знаходить спільну мову з жителями Лісу й учнями школи, адже персонажі не готові до існування в інклюзивному часопросторі, саме перетворення хронотопу відбувається за рахунок ініціації його мешканців. З часом страх трансформується у прийняття. Перш за все прийняттям найближчих – батьків – і їхнім піклуванням, що реалізується у тексті процесом катання на саморобному візку по галявині, де поруч стрибають інші зайченята, самостійним керуванням візком та активною участю у всьому, що відбувалось вдома, але у свій спосіб: «Він ріс кмітливим, спостережливим та винахідливим і мріяв якомога швидше підрости й піти до лісової школи» [11, с. 8]. Можливість рухатись стає маркером поезики інклюзивного хронотопу.

Перешкоди на шляху до дорослішання-ініціації (у випадку Зайчика-нестрибайчика дорослішання відбувається у Лісовій школі) у казці О. Драчківської відрізняються від перешкод у традиційних казках, де треба перемагти чарівну істоту чи визволити принцесу, діючи у створеному письменником світі з активними часопросторовими особливостями. У «Зайчику-нестрибайчику та його сміливій мамі» це стрімка звивиста стежка у лісі та струмок без моста, відсутність ліфта чи звукового світлофора, а ще невміння спілкуватися жестовою мовою, тобто перешкоди зовсім не казкові, а побутові. Саме такі чекають на людей з інвалідністю у реальному житті – непомітні для інших, але для них життєво-важливі. У казці світ існує, але лише в теоретичних аспектах, утворюючи бульбашку, у якій герой пасивний, де неможливо рухатись, отже, жити. Перешкоди для різних героїв є різнорівневими за складністю: хтось долає труднощі за допомогою близьких, хтось мириться і не підходить близько до місць, що не є пристосованими до специфіки руху котрогось із героїв.

Вдома сім'я власними силами облаштувала простір так, щоб у ньому було всім комфортно, навіть на інвалідному візку. Проте у лісі Зайчик-нестрибайчик не може рухатись у потрібні йому місця навіть із допомогою дорослих. Проте смілива мама Зайчиха не погоджується з наявним станом речей: «наступного дня вона вдягнула свою найкращу сукню і вирушила до Лісової Управи» [11, с. 14].

Управа є осередком правління і змінотворення. Якщо у народних казках таким місцем був осібний замок короля чи засідання його свити, палаци чарівних істот, то у літературних казках ХХІ століття таке місце створюється за зразком сучасної гілки виконавчої влади з огляду на всі особливості взаємодії усередині таких просторів, що надає реалізму зображеного хронотопу. Так, «в Управі було гамірно та метушливо. Всюди снували звірі в ділових костюмах, із теками та папірцями. Ніхто не зважав на маму Зайчиху, спритно оминаючи її у вузьких коридорах» [11, с. 16]. Вертикаль Управи також є репрезентацією автобіографізму у тексті, адже авторка є матір'ю хлопчика з інвалідністю і не зі слів знає, які перипетії можуть чекати у просторі змінотворення та скільки часу може на це піти: «Маю досвід виступів на сесії

міськради, намагань достукатися до умів і сердець наших депутатів. Для такої людини, як я, це навіть не когнітивний дисонанс, а щось набагато гірше» [12]. Реалізм доповнюється елементами національного колориту, що подається дрібними клаптиками простору, які дають змогу уявляти українські красиви: протоптана стежка, яр, струмок, озеро, хащі, камінці, лісова галявина, комора. Саме ці топоси потребують удосконалення задля перетворення на інклюзивний простір, який намагалася створити мама Зайчиха: «Нам потрібен міст через струмок біля школи. А ще нова дорога вздовж Великого яру» [11, с. 18].

Традиційні для літературних казок часопростори дому, лісу, дороги присутні на початку сюжету. Однак для того, щоб головний герой міг реалізувати свої потенційні можливості, такі класичні риси поезики часопростору повинні змінитись з урахуванням певних особливостей дій та руху Зайчика-нестрибайчика, толерантно створюючи умови для рівних можливостей усіх героїв.

Толерантність є показником інклюзивності, найвищим рівнем міжособистісної комунікації різних рівнів соціальних кіл, це «готовність прийняти інших людей такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди і порозуміння» [9, с. 120]. Підтвердженням існування інклюзивного часопростору у лісі стає побудований міст, можливість вчитися Зайчику у звичайній школі з іншими мешканцями лісу, а згодом і звичні для всіх дітей бешкетування, мандри та особисті перемоги. Однак все не закінчується на зручностях одного Зайчика-нестрибайчика, адже стараннями мами Зайчихи «у лісі з'явився перший ліфт – на дереві, де жила білочка з хворими лапками. А потім на головній лісовій вулиці встановили звуковий світлофор, і незрячий їжачок міг тепер безпечно переходити вулицю. І всі малі кротенята, яких досі навчала вдома їхня мама, почали ходити до школи й залюбки слухати уроки» [11, с. 28]. Зміни стосувалися не лише додаткових пристроїв та інфраструктури лісу, але й удосконалення вмінь учителів, котрі вивчили жестову мову, що дало можливість викладати ще й кільком звірятам, котрі погано чули.

Поетику інклюзивного хронотопу творять не тільки дії, які спрямовані на покращення умов життя Зайчика-нестрибайчика чи звірів, котрі мають фізичні вади, адже таким чином середовище б творилося з добрими умовами для кількох героїв, забуваючи про потреби всіх інших. Тут йдеться про цілу лісову громаду. Зайчик бере участь у спільних формах ініціації, яку представляє часопростір Глибокого лісу із секретною галявиною «з чарівним озером, у якому вода тепла цілий рік і можна купатися» [11, с. 25], ризикує, бешкетує і приймає не завжди виважені рішення, як і годиться у такому віці. Все це у гурті однолітків, що вирішують нести Зайчика-нестрибайчика на плечах, аби лише дійти до запланованого чарівного озера. Такі дії лісових звірів показують рівність можливостей інклюзивного часопростору, де бути на інвалідному візку не означає бути позбавленим радощів, дружби, зростання. Окремого акценту заслуговує закладений оптимізм ймовірних невдач таких намагань: «На жаль, усе закінчилось тим, що друзі заблукали, і їх пів ночі розшукувала команда вовків-рятувальників. Окремо довелося ще й візок шукати. Відтоді Зайчик-нестрибайчик став розважливішим та слухнянішим» [11, с. 25].

Школа у локальній деталізації і ліс у глобальній стали інклюзивними часопросторами, адже за допомогою деталей простору набули всіх необхідних умов для рухів героїв (чи фізичного руху на інвалідному візку й під час переходу вулиці незрячим їжачком на звуковому світлофорі, чи когнітивного руху у спілкуванні мовою жестів). Фінальною фіксацією такого пере-

творення простору стає обрання мами Зайчихи головою Лісової Управи, де вона переносить кабінет для зручності відвідування різними групами героїв на перший поверх та чіпляє табличку на дверях як маркер фізичного декларування прийняття різноманіття «Ласкаво просимо ВСІХ».

Висновки. Багатоманіття світу активніше представляється у літературних казках ХХІ століття, зокрема, за допомогою часопросторової специфіки текстів про героїв з інвалідністю. Одним із таких текстів є казка О. Драчківської «Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама». Інклюзивний хронотоп окреслюється не оприсутненням додаткових засобів для існування героя у тексті, його відокремлення або акцентуації, чарівного вилюкування чи «нормалізації», а створенням інклюзивної громади, де комфортно всім такими, які вони є. Такий процес розпочинається з прийняття «іншості» головного героя через усвідомлення неможливості рухатись. Рух стає маркером інклюзивності, простір без нього є вакуумним. Рух уможливує розкриття персонажів і стає оцінним у поділі персонажів на «своїх» і «чужих». Оскільки казка інклюзивна, то у ній перешкодами до ініціації стає не страшний ліс чи дракон, якого потрібно здолати, а стрімкі звивисті стежини, струмок без моста, відсутність світлофора чи ліфта.

Література:

1. Казачинер О., Ганіна Н. Тема людей із особливостями психофізичного розвитку в сучасній художній дитячій літературі. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (1). С. 276–279.
2. Крайнова Т. Від інклюзивної освіти – до інклюзивної громади: актуальні питання міждисциплінарного розвитку розширеного інклюзивного простору. *Актуальні питання освіти і науки* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. 2017. С. 340–346. URL: https://culturehealth.org/hogokz_knigi/Arhiv_DOI/09_10.11.2017.HOGOKZ/49.pdf (дата звернення: 23.03.2020). DOI: 10.26697/9786177089000.2017.340.
3. Кузава І. Порівняльна характеристика термінів «інклюзія» та «інтеграція». *Науковий часопис. Корекційна педагогіка*. 2012. С. 149–153. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/23096/1/Kuzava.pdf> (дата звернення: 17.01.2020).
4. Villegas T. Inclusion, Exclusion, Segregation and Integration: How are They Different? *Think Inclusive*. URL: <https://www.thinkinclusive.us/inclusion-exclusion-segregation-integration-different> (дата звернення: 17.01.2020).
5. Шаров С., Шарова Т. Художній простір на тему інклюзії як засіб соціалізації в суспільстві. *Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (9–10 серпня 2019 р., м. Одеса). С. 112–115. URL: <http://eprints.mdp.org.ua/id/eprint/6997> (дата звернення: 07.06.2020).
6. Деркачова О., Ушневич С. Література та інклюзія. Брустурів : Дискурс. 286 с.
7. Rodriguez J. Teaching Culturally Sustaining and Inclusive Young Adult Literature: Critical Perspectives and Conversations. NY : Routledge, 2018. 244 s.
8. Чередник А.А. Образи людей з інвалідністю в художній літературі. *Вісник Науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки за матеріалами III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інклюзивна освіта: теорія, методика, практика»* (22 березня 2017 р.). Умань : ФОП Жовтий О.О., 2017. Вип. III. 139 с. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/7295/1/Lydu_z_osoblivumu_potrebamu.pdf (дата звернення: 12.05.2020).
9. Головенченко Н.І. Сучасна українська література як джерело формування інклюзивної компетентності вчителя методами інформальної освіти. *Неформальна та формальна освіта як ресурс*

розвитку особистості : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ : Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2020. С. 115–121. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/720583> (дата звернення: 15.06.2020).

10. Derkachova O., Ushnevych S., Tytun O. Inclusive space in the literature for children (on the base of the tale “Non-jumping Bunny and his Brave Mother” by Oksana Drachkovska). *Mountain School of Ukrainian Carpaty*. PHEI “Vasyl Stefanyk Precarpathian National University”. 2020. № 22. P. 182–188. DOI: 10.15330/msuc.2020.22.182-188.
11. Драчківська О. Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама. Чернівці : Книги – ХХІ, 2019. 32 с.
12. Антонюк М. «У житті не може бути нічого такого, чого «не може бути», – Оксана Драчківська. *Версії*. URL: <http://versii.cv.ua/kultura/u-zhytti-ne-mozhe-buty-nichogo-takogo-chogo-ne-mozhe-buty-oksana-drachkovska/52884.html> (дата звернення: 10.11.2020).

Dybovska O. Poetics of inclusive chronotope Ukrainian literary fairy tales (on the base of Oksana Drachkovska's “Bunny-non-jumper and his brave mother”)

Summary. The approaches of Ukrainian and foreign scientists to the definition of inclusiveness of physical space are considered and specific aspects of the post ethics of the inclusive chronotope of Ukrainian literary fairy tales are distinguished, which involves the acceptance of the multimanibility of the world not only in the material loci of the depicted reality, but also in the mental creation of a single inclusive community. The definition by scientists of the term “inclusion” was found out and traced the historical cut of the gradual movement of acceptance of another, which in ancient times was on the margins and completely excluded from sociocultural life, and later passed the stages of segregation and integration of the hero in the artistic text, reflecting the social attitudes of the epochs.

The analysis of modern texts of children's literature representing recipient Ukrainian inclusive texts was carried out. The peculiarities of Ukrainian literary fairy tales of the early 21st century, confirming the possibility of a fabulous genre to desalinate an inclusive chronotope without stigmatization of heroes, were investigated. It is turned out that increasingly the authors turn to the image of an inclusive chronotope as a place of action of heroes with disabilities, where “otherness” with the help of magical forces does not disappear or does not help to become a hero “his”. These magical powers help to know the world in its time and spatial depths to the heroes as they are.

The poetics of the chronotope of the fairy tale “Bunny-non-jumper and his brave mother” Oksana Drachkovska, which actualizes the problem of time-space specifics of the organization of the artistic world for the needs of all heroes, including those who have special educational needs or the obligatory presence of physical devices of the surrounding space for effective action and interaction of heroes, are analyzed. The text defines classical chronotopes (house (cube), school, Forest Management, Deep Forest), which during the development of the plot is transformed (some easier and faster, and some harder and longer) into inclusive. It is the action and movement of the Bunny-non-jumper that are markers of the existence of an inclusive chronotope, in which the classical features of the poetic must change taking into account the characteristics of the hero, toleratingly creating equal opportunities for all heroes and realizing their potential capabilities.

Key words: chronotope, fairy tale, literary fairy tale, inclusive chronotope, Ukrainian literary fairy tale.

*Дишлева Г. В.,**викладач кафедри іноземних мов за фахом
Національного авіаційного університету*

БІБЛІЙНИЙ ОБРАЗ ЛЮДИНИ ЯК ЧАСТИНА КОНЦЕПТОСФЕРИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З АНТРОПОНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню семантичних особливостей фразеологізмів з антропонімічним компонентом, які створюють біблійний образ людини, у складі лексичної системи української мови. Обґрунтовано основні риси класифікації цих фразеологічних одиниць, якими зумовлена специфіка їхнього функціонування, здійснено поділ на семантичні групи, визначено найважливіші характеристики зазначених фразеологізмів, проаналізовано полісемію фразеологічних одиниць.

Утворення фразеологічних одиниць, їх поява – це живий і постійний процес, викликаний самою потребою людського спілкування. Процес розуміння й аналізу фразеологічного складу мови – це шлях до пізнання ментальності народу, його уявлень про світ і сприйняття себе в цьому світі. Саме тому фразеологічні одиниці є актуальним об'єктом дослідження багатьох мовознавців. Дослідження слів та висловів біблійного змісту набувають особливої актуальності у контексті тих змін, які пов'язані з докорінною перебудовою свідомості суспільства. Серед них на окрему увагу заслуговують біблійні фразеологічні одиниці як важливий сегмент сучасної української мови. Виявлено позитивну динаміку щодо зацікавлення фразеологізмами з біблійною семантикою, що сприяє збагаченню української мовознавчої термінології новими термінами. З одного боку, біблійна фразеологія будь-якої мови є частиною її фразеологічної системи, відповідно, біблійному фразеологізму притаманні усі диференційні ознаки фразеологічної одиниці, а з іншого боку, біблеїзми мають низку специфічних рис, які зумовлені і їхнім походженням, і особливою семантикою, і стилістичною характеристикою, і певними функціями у мові. Характерними рисами біблеїзмів є їх постійна відтворюваність, здатність залишатися у культурній пам'яті народу, а також пізнавальна, емоційна та духовна цінність для окремих особистостей та для національних спільнот. Фразеологічні одиниці, які створюють біблійний образ людини, відзначаються надзвичайною різноманітністю семантичних показників. Вони охоплюють усі сторони людського буття: від психологічних властивостей особи до активного співіснування з об'єктивною реальністю. Саме тому зазначені фразеологізми надзвичайно важливі для характеристики існування людини у Всесвіті від самого його початку.

Ключові слова: фразеологізми з антропонімічним компонентом, семантика фразеологічних одиниць, полісемантичність фразеологізмів, біблійний образ людини, психологічні характеристики особи, ментальні характеристики людини.

Постановка проблеми. Біблія – це священна книга християн, видатне і непересічне явище світової культури. Відомо, що разом з античною міфологією, народним та професійним мовленням, термінологією, художньою літературою і син-

тетичними видами мистецтва Священне Писання є одним із основних джерел фразеології [4, с. 61]. Наявність слідів Книги Книг у лексичі східнослов'янських мов не могла залишатися поза увагою мовознавців, як і значна кількість біблійних крилатих виразів. Інтерес до прояву людського чинника в мові включає зацікавленість образом людини як складовою частиною мовної картини світу, у якій Біблія характеризує різні сторони і рівні людської особистості. Саме тому необхідним і важливим є аналіз фразеологізмів з антропонімічним компонентом, які створюють біблійний образ людини, а також дослідження питання моно- та полісемантичності цих одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом значно зросла увага сучасних лінгвістів (М. Пименова, Є. Михайлова, Т. Зелякова, Н. Іванова, І. Лапіна, Ю. Сабадаш) до вивчення біблійних текстів у зв'язку з бажанням розкрити культурно-історичну інформацію, яка міститься у Біблії. Наприкінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст. у східнослов'янській лінгвістичній літературі з'явилося багато наукових праць, присвячених вивченню біблійних виразів. Аналізуються їх структурно-семантичні особливості (Т. Гончарова, В. Пешков, О. Набока, А. Назарян, О. Сафронова), своєрідність функціонування в різних мовах (В. Христин, О. Трофімкіна, В. Гак), етимологія (А. Біріх, А. Коваль, Т. Федулєнкова, О. Бетехіна, О. Худенцова, О. Гірич), досліджуються біблійні тексти (Є. Камінська), способи утворення біблійних фразеологізмів, зокрема на матеріалі англійської мови (О. Кунін), відновлюється історія їх формування у мові (Ю. Гвоздарьов, Л. Грановська, М. Люстров, О. Кислякова, Ж. Ірмакова). Однак і на початку ХХІ ст. можемо впевнено говорити про активізацію дослідження цього шару лексики, зростання інтересу до його вивчення, зокрема щодо створення образу людини на основі біблійних виразів.

Метою статті є здійснення семантичної класифікації фразеологізмів з антропонімічним компонентом, які створюють біблійний образ людини, визначення особливостей їхнього функціонування у мовленні, аналіз полісемантичності цих одиниць.

Виклад основного матеріалу. Фразеологічні одиниці (ФО), які створюють біблійний образ людини, відзначаються надзвичайною різноманітністю семантичних показників. Вони всебічно характеризують існування людини у Всесвіті від початку його створення, адже «Біблія – це не тільки «священне писання», знамено християнства, сукупність життєвих правил, «явище вищої духовної цінності», як сказав С. Булгаков, але й історичний літопис. У біблійній фразеології відклався згусток унікального історичного досвіду [2, с. 25]. Біблія дуже важлива для людини, особливо для віруючої, тому що саме у ній вона бачить безпосереднє Божоявлення, одкровення Богом

найпотасмніших тасмниць. А що може бути важливішим для християнина за душу, збереження її чистоти, дотримання моралі? Отже, «численні біблійні вислови, що дійшли до нас з глибини віків, стали невід'ємною частиною як української, так і інших європейських мов, оскільки засновані на спільності філософських уявлень про добро і зло та єдності морально-етичних норм християнського світу» [1, с. 57].

Ось чому найбільшою та найрізноманітнішою за семантикою є група, яка позначає психологічні характеристики особи, адже саме у цих фразеологізмах розкриваються усі сторони людської душі. Позитивну оцінку дають такі фразеологічні одиниці.

1) Фразеологічні одиниці, які відзначають моральну чистоту людини (як *Адам і Єва в раю* – СФУМ, с. 19):

Мене часто підвозили селяни, а часом і ночувати лишали в себе. Я їм щедро й гаряче віддячував за те прокламаціями та брошурами. Селяни в ті часи були ще невинні, як Адам і Єва в раю, і брали мої подарунки охоче (В. Винниченко).

2) Фразеологічні одиниці, які підкреслюють праведність, справедливість її вчинків (*блаженний муж* – ФСУМ, т. 1, с. 57):

Блаженний муж на лукаву Не вступає раду, І не стане на путь злого, І з лютим не сяде (Т. Шевченко).

3) Фразеологічні одиниці, які наголошують на духовному очищенні людини (*скинути ветхого Адама* – УРФТС, с. 25):

«Скиньте з себе ярмо церковних догм, звільніться від пут ветхого Адама», – закликав селян новоприбулий промовець (В. Славчук).

Фразеологізм «блудний син» (ФСУМ, т. 1, с. 58) не відзначається чіткою приналежністю до певної підгрупи, оскільки, маючи загалом негативне забарвлення, позначає таке:

1) розкаяння у гріхах:

Вона прийме його і його покуту. І він.. Яким він вернеться? Блудним сином? Та на се ж треба вже нелюдського терпіння (Г. Хоткевич).

2) повернення до рідного дому, землі:

Розступіться, дайте блудному сину поцілувати сходинки рідного міста! Блудний син повернувся к отчому дому! (Б. Нечерда).

Негативний образ людини представлений більшою кількістю фразеологічних одиниць, які виокремлюють такі риси її характеру:

1) цинізм, жорстокість (*варфоломійська ніч* – СФУМ, с. 437):

Тактика варфоломійських ночей була властива гітлерівцям (Ю. Бедзик).

2) зрадливості (*Искаріотський Іуда* – ФСУМ, т. 1, с. 251; *Юдине (Лудине) плем'я (поріддя, коріння)* – СФУМ, с. 518):

Хто з нас в міністрах не бував, Осли, телята, поросята... Тепер призначають на жак Искаріотського Іуду, Що ввів дурних дітей в облуду і обезславив по світах (О. Олесь).

3) підступність (*Лудин поцілунок, Юдин поцілунок* – УРФТС, с. 71):

Лудин поцілунок – тавро безчестя зрадників, які за гроші продадуть Вітчизну (С. Журахович).

ФО цієї групи позначають матеріальні блага, отримані зрадою (*Юдині (Лудині) срібняки* – СФУМ, с. 686):

Вони не знають, в купюрах якої країни одержуватимуть надалі свої Лудині срібняки (З газети).

Фразеологічна одиниця «ветхий Адам» позначає гріховність людини. Хоча ФО не визначає це як рису характеру, але загалом має негативне забарвлення. Згідно з християнським

поглядом, першою людиною був Адам. Ім'я персонажа з Буття, яким розпочинається Старий Заповіт, увійшло до складу кількох фразеологізмів, що буде показано далі.

Негативний психологічний образ людини створюється за допомогою імені біблійного героя Каїна, яке стало символом зради, братовбивства. У фразеологічних словниках української мови представлено декілька ФО з цим смисловим компонентом, який має значення «злочинець, виродок». ФО «Каїн і Авель» (СФУМ, с. 648) може позначати таке:

1) невинна жертва:

В ім'я ж чого ми мали бити в бубни й літаври?.. Чи в ім'я того, щоб нас уже остаточно, дощенту було задушено тоді, нас, українство, того недодушеного Авеля, кров якого 250 літ вопіяла до неба й до совісті всякого порядного, не задурманеного цею кров'ю чоловіка? (В. Винниченко).

2) зрадник:

Хто ж ти такий? Чи не марна була Наша рвучка, самовіддана спроба? Над крутизною твого чола Встала Свобода чи Каїна злоба? (М. Руденко)

Фразеологізм *Каїнове діло чинити* (УРФТС, с. 72) характеризує особу як:

1) жадібну, підступну:

Каїнова робота в Києві суздальських князів, зокрема, князя Андрія Боголюбського, вкладається у відому формулу: якщо не забрати, то хоча б пограбувати й зруйнувати. (Є. Сверстюк).

2) морально знівечену:

Для Батьківщини і про рідного сина забудеш, коли цей син звівся нінащо й Каїнове діло чинить (Я. Галан).

ФО «Каїнова душа» (СФУМ, с. 228) визначає такі негативні риси особи, як нищість і підлість.

Люди зневажали його і називали каїноюв душою за підлий характер (З усн. мови).

Фразеологізм «Каїнова печать» (УРФТС, с. 72) має таку семантику:

1) тавро зрадника:

Звістка про пійманого перекинчика швидко облетіла всі човни, і козакі один поперед одного лізли, щоб зазирнути на того, хто навів заставував себе каїноюв печаттю (С. Добровольський).

2) сатиричне зображення пристосуванців:

Розум для письменника – це «каїнова печать» або ж щось на зразок вродженого каліцтва, якого йому вже ніколи не позбутися (Остан Вишня).

Фразеологічна одиниця «заспівати Лазаря» (УРФТС, с. 57) подає психологічний портрет людини, яка:

1) весь час скаржитися і прибіжднюється:

– Чого зітхаси? – гримнув на неї голова. – У чоловіка навчилася?.. Той теж, як прийшов, то такого Лазаря скорчив (Панас Мирний);

2) голосить та побивається:

– Ну, завели Лазаря, тепер до вечора не замовкнут (жінки), – мовила Соломія (С. Добровольський);

3) перебуває у стані роздратування:

Як тільки побачить, що я рихтуюсь на рибалку, то починає таке витворяти, хоч Лазаря співай (Ф. Маківчук);

4) обурюється діями інших осіб:

– Чи повірите? – оповідав він тоном насмішуватого обурення. – Лазарем співав!.. і хазяїна приплів, і слабого сина, і те, і се (А. Кримський);

5) висловлює незгоду з діями інших:

А мене оце за тобою послали. – Я не піду! – сказав Чіпка. – Та я, мабуть, такий, що хай собі гуляють самі, – скорчив Лазаря Чіпка (Панас Мирний).

Слушною є думка Є. Верещагіна про те, що «Біблія – це не пересічна книга: її сюжети, притчі, приказки, афоризми, ключові слова, її духовність настільки вплинули на європейську культуру і так глибоко у неї увійшли, що знання Біблії будь-якою людиною, незалежно від ставлення до релігії, – це неодмінна передумова істинної освіченості» [3, с. 42]. Погоджуючись із автором, зазначаємо, що окремі фразеологізми досліджуваного масиву одиниць позначають ментальні характеристики людини, зокрема виділяють інтелектуальні дії біблійного персонажу щодо розв'язання проблемних питань як зразок для наступних поколінь (*Соломонове рішення – УРФТС, с. 162*). Фразеологічний зворот, зокрема, використовується автором для опису перебігу судового процесу, який відбувається з порушеннями самої процедури суду. Щоби хоч якось відновити справедливість, суд приймає «соломонове рішення».

І перший, і другий раз мене навіть не повідомили, я не був залучений до процесу як третя особа, хоча мав би бути. Ми подали касаційну скаргу, і вона сьогодні розглядалася. Але суд прийняв соломонове рішення: призупинити справу до того часу, поки не буде вирішена перша справа (З газети).

У цьому прикладі згадана фразеологічна одиниця визначає підсумок роботи суддів – остаточний вирок суду.

Гаркуша був присутній разом з іншими на суді як свідок, і цей суд врешті прийняв соломонове рішення: обом козакам володіти цією землею порівну (Ю. Мицик).

Цей фразеологізм вживається також для іронічного зображення діяльності певного державного органу влади, а саме поліцейського управління.

Тодішній «апарат» став перед нелегкою проблемою: на урочистість прибуло багато українців з Австро-Угорщини. Заборона промовляти їм українською мовою означала б світовий скандал. Тому поліція прийняла «соломонове» рішення (З журналу).

Передача за допомогою фразеологізмів припущення, здогаду щодо ймовірності чи бажаності дії – один із аспектів інтелектуальних можливостей особи. Брак досвіду, невпевненість у власних силах є причиною звернення до вищих сил (*одному Богу (Аллаху) відомо – СФУМ, с. 104*):

Як вивчив він і по чому Ту красуню-птаху – Не скажу, бо то відомо одному Аллаху (С. Олійник).

Емоційна сфера життя людини представлена лише однією фразеологічною одиницею «Мати Божа», що можна пояснити моралізаторською спрямованістю Святого Письма, тлумаченням окремих вчинків і поведінки людини загалом, отже, меншою увагою до її емоційного життя. Проте цей фразеологізм є багатозначним, і за його допомогою особа може передати цілу гаму почуттів: від захоплення до розпачу, адже «Біблія – це духовна книга, написана Самим Богом. А тому Біблію починають розуміти душею» [5, с. 76].

ФО (*Мати Божа – СФУМ, с. 370*) визначає такі емоційні стани людини:

1) захоплення:

Вона була здалека взята, і така-то вже хороша, чорноброва, а горда та пишна – Мати Божа (Марко Вовчок);

2) здивування:

Мати Божа, що сталося в горі за ніч (О. Довженко);

3) страх:

Ой, Мати Божа! І розказувати страшно (Марко Вовчок);

4) розпач:

Мати Божа милостива! Я тільки слізьми вмиваюсь (Марко Вовчок).

Фізичні характеристики особи визначаються фразеологізмом, який позначає окремі елементи будови тіла особи (*адамово яблуко – ФСУМ, т. 1, с. 18*).

– За ваше здоров'я, пане сотнику – одним духом перехилився первак, задоволено крякає і трясє важкою головою, на тонкуватій шії шарніром рухається адамово яблуко (М. Стельмах).

Фразеологічні одиниці біблійного походження характеризують виробничу діяльність людини, влучно називаючи кінцевий продукт її праці (*адамові слізки – ФСУМ, т. 1, с. 18*).

[Гнат]: *– А я совітував би чарочку-другу адамових слізок, як казав було отець економ (Т. Шевченко).*

Біблійний образ людини створюється за допомогою фразеологізму, який визначає її гендерну приналежність за допомогою метафори (*адамово ребро – ФСУМ, т.1, с. 18*), що має іронічне забарвлення.

Місцеві «батьושечка» дуже слабкі щодо адамових реберців, і мало не щотижня за ту слабкість платять власними святими ребрами... (Остап Вишня).

Людина – суспільна істота, тому закономірно, що, живучи у суспільстві, індивідуум мусить коритися його законам, виконувати вимоги, мати права та обов'язки і співіснувати з іншими членами суспільства. У результаті семантичного аналізу фразеологізмів, які створюють біблійний образ людини, було виділено одиниці, цілісне значення яких служить для такої характеристики.

1) Людство як єдина спільнота (*Адамові діти – СФУМ, с. 208*). Біблійний образ прародителя Адама символічно представляє усіх людей як його нащадків, наголошуючи на їхній рівності перед Творцем.

Схаменіться: Усі на сім світі – І царята, і старчата – Адамові діти (Т. Шевченко).

2) Суспільна ієрархія (*цар земний – СФУМ, с. 754*). У цій фразеологічній одиниці метафорично передається думка про те, що людина, за Біблією, є найвищим і найдосконалішим творінням Бога. Вживання такого фразеологізму у контексті сприяє «створенню урочистої, піднесеної тональності повідомлення» [4, с. 154].

Скажи ж мені, царю земний – чоловіче, що твоє, а що світове (Панас Мирний).

3) Місце людини у церковній ієрархії (*Божий (Господній, Христовий) слуга – (СФУМ, с. 665)*):

[Матушка Гуменя]: *Жду я від неї вірної Господньої слуги, справної черниці (Панас Мирний).* [Єпископ]: *В такому стані взяти його не можу [до диякона]. беру тебе, слуго Христовий (Леся Українка).*

Фразеологізм «раб божий» (*ФСУМ, т. 2, с. 178*) може мати таку узвичаєну номінативну семантику:

1) згадка про померлу людину:

– Візьміть, божі старці, – кажу я, – хоч пляшки та пом'яніть рабів божих: Петра, й Григора, й Олену, й Наталію (І. Нечуй-Левицький);

2) прийняття людини до лона церкви:

По-підземному гугнявив слизький голос: – Вихрецується раба божа Ольга...Во ім'я отця...амінь! (В. Качура);

3) ставлення служителя церкви:

У Мар'яна Поляруша отець Вікентій з співчуттям запитав, де він тепер живе, що думає робити, згадав добрим словом рабу божу Фросину та її відпустив чоловіка (М. Стельмах);

4) правила поведінки, моральна настанова (не створи собі кумира – (УРФТС, с. 104)):

...а зрештою життя – хвороба, не що інше, як нудна й повільна смерть, дароване від Бога право вибору не передбачає саму можливість, не створи собі кумира, створи себе, а ліпше будь собою (В. Славчук);

5) правові стосунки (суд Соломона – СФУМ, с. 171):

Суд Соломона означає мудрий суд. Тепер я розповім вам про один випадок, в якому було показано, що Бог дійсно дав Соломонові мудрість (З журнату).

Біблійний образ людини доповнює фразеологізм, який характеризує буття особи, її долю, а саме закінчення земного шляху (спочивати/спочити в Бозі – СФУМ, с. 684):

Ось каплиця на дорозі. Давно тут спочивав у Бозі якийсь-то князь, тепер святий, що месник вбив його лихий (М. Драй-Хмара).

Фразеологічні одиниці, які подають біблійний образ людини, виражають часові характеристики, зокрема позначають початок дії, відлік її часового перебігу (починати від Адама (ФСУМ, т. 1, с. 100):

З безперестанними охами, сапанням та умліванням Прохора розказувала. Вона почала від Адама (М. Коцюбинський).

Висновки. Проаналізувавши фразеологічні одиниці, які створюють біблійний образ людини, доходимо висновку про різноплановість їхньої семантики, яка охоплює усі сторони людського буття: від фізичної характеристики особи до її місця у суспільстві і співіснування з об'єктивною реальністю. Однак за всього розмаїття значень чіткого поділу на групи не відбувається; власне, групами можна назвати лише два семантичних утворення: на позначення психологічних особливостей людини і для характеристики її існування у суспільстві. Усі інші фразеологізми, усебічно визначаючи життя людини, через незначну кількість не утворюють окремих груп, що пояснюється місткістю біблійних одиниць, їхньою конкретною відповіддю на питання устрою суспільства загалом і життя певної особи зокрема. Визначені семантичні характеристики є лише частиною з можливих класифікацій і можуть бути розвинуті та досліджені більш ґрунтовно у подальших розробках.

Література:

1. Бирих А., Матешич Й. Из истории русских библейских выражений. *Русский язык за рубежом*. 1994. № 5–6. С. 41–47.
2. Булгаков С. Первообраз и образ : в 2 т. Москва : Свет не вечерний, 1999. Т. 1. 414 с.
3. Верещагин Е. Библистика для всех. Москва : Наука, 2000. 281 с.
4. Кунин А. Курс фразеологии современного английского языка. Москва : Высшая школа ; Дубна : Феникс, 1996. 381 с.

5. Набока Е. Библизмы из Евангелия от Матфея в языке и речи : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 ; Одесский национальный университет им. И. Мечникова. Одесса, 2006. 235 с.

Dyshleva H. Biblical image of man as part of the conceptosphere of phraseology with an anthroponymic component

Summary. The article is devoted to the study of semantic features of phraseology with an anthroponymic component which create a biblical image of man as part of the lexical system of the Ukrainian language. The main features of the classification of these phraseological units which determine the specifics of their functioning are substantiated, the division into semantic groups is made, the most important characteristics of these phraseological units are determined, the polysemy of phraseological units is analyzed. The formation of phraseological units, their appearance is a living and constant process caused by the very need of human communication. The process of understanding and analyzing the phraseological composition of language is a way to learn about the mentality of the people, their ideas about the world and self-perception in this world. That is why phraseological units are an important object of study for many linguists. The study of words and expressions of biblical content becomes especially relevant in the context of those changes that are associated with a radical restructuring of the consciousness of society. Among them, biblical phraseological units as an important segment of the modern Ukrainian language deserve special attention. Positive dynamics of interest in phraseological units with biblical semantics has been revealed, which contributes to the enrichment of Ukrainian linguistic terminology with new terms. Biblical phraseology of any language, on the one hand, is part of its phraseological system, and, accordingly, biblical phraseology has all the differential features of a phraseological unit, and on the other hand, biblicalisms have a number of specific features due to their origin and special semantics, and stylistic characteristics, and certain functions in the language. A characteristic feature of biblical studies is their constant reproducibility, their ability to remain in the cultural memory of the people, as well as cognitive, emotional and spiritual value for individuals and for national communities. Phraseological units that create the biblical image of man are marked by an extraordinary variety of semantic indicators. They cover all aspects of human existence: from the psychological properties of the person to active coexistence with objective reality. That is why these phraseologies are extremely important for characterizing the existence of man in the universe from the very beginning.

Key words: phraseologisms with anthroponymic component, semantics of phraseological units, polysemanticity of phraseologisms, biblical image of a person, psychological characteristics of a person, mental characteristics of a person.

Єрмоленко С. Я.,*доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії наук України,
завідувач відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інституту української мови Національної академії наук України*

ЛІНГВОСОФІЯ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Анотація. У статті проаналізовано семантичну багатоплановість ключових слів поезії Лесі Українки з точки зору лінгвософії та лінгвокультурології. Мовотворчість письменниці спроектовано на аксіологію мовно-естетичних знаків культури, у яких раціональне та емоційне, думка й почуття вербалізовані в різних текстових структурах. Наголошено на експресивному змісті мовних форм (висловлювань, лексичних номінацій) з антитетичним змістом. Здійснено аналіз вербалізованих понять, що естетизують онтологічний зв'язок слова з думкою і почуттям.

Запропоновано нове прочитання поезії Лесі Українки із застосуванням лінгвософської, лінгвокультурологічної рецепції мовотворчості письменниці; встановлено, як антитетичне мислення поетеси сприяло естетизації в українській культурі мовно-естетичних знаків, що мають понадчасове значення; здійснено декодування таких знаків у контексті сучасної інтегративної стилістики. Дослідження охоплює план взаємодії трьох компонентів «автор – текст – реципієнт»; зауважено, що обов'язково маємо враховувати критерій часу, а саме різночасові відношення між творенням і сприйманням тексту.

У результаті здійснення нового прочитання поетичних текстів Лесі Українки, пов'язаного з теорією інтегративної стилістики, лінгвософією поетичних текстів, встановлено індивідуально-авторську специфіку її поетичного мовомислення.

Індивідуальне мовомислення поетеси актуалізувало рефлексії творчості як особливого психічного стану, асоціативно зближеного зі стихіями пожежі, вогню, бурі, води. Розширення сполучуваності назв стихій та лексичних номінацій їхніх дій створює вербалізовані динамічні картини звукових, зорових, тактильних відчуттів. Традиційна художньо-образна й поняттєва багатоплановість лексеми *слово* репрезентує особливості індивідуальної уяви авторки, що мотивує розширення текстової семантики образних висловлювань. Образи-символи функціонують у тексті як номінації з протилежним оцінним змістом. Досконала естетична форма вербалізації межових почуттів любові і ненависті, волі і неволі сприяє поширенню висловлювань з антитетичним змістом як мовно-естетичних знаків української культури. Проблема естетизації онтологічного зв'язку слова з думкою і почуттям виходить за межі дослідження поетичної мови, оскільки стосується комунікативної функції мови.

Перспективним є дослідження експресивізації різних типів мовних контрастів, зафіксованих у текстах драм Лесі Українки.

Ключові слова: лінгвософія, Леся Українка, поетичний текст, слово, антитетичне мислення, протиставні номінації, мовно-естетичний знак.

Постановка проблеми. У контексті сучасної інтегративної стилістики та історії літературної мови потребує нового

осмислення проблема лінгвософської інтерпретації функціонально-жанрових різновидів української літературної мови, зокрема поетичного жанру як джерела формування мовно-естетичних знаків національної культури, що віддзеркалюють понадчасові ознаки пізнавальної функції національної мови, пропущені через інтелектуально-почуттєвий зміст індивідуальної мовотворчості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поетичні тексти та інші жанри мовної творчості Лесі Українки були об'єктом дослідження в усталеній на кінець ХХ ст. науковій парадигмі історії української літературної мови. Так, у «Курсі історії української літературної мови» за редакцією І. Білодіда розділ «Мова творів Лесі Українки» поєднує мовно-структурний, лінгвостилістичний, мовно-естетичний аспекти дослідження текстів письменниці з акцентом на фольклорне (народнопоетичне), книжно-літературне та народно-розмовне джерела мовотворчості авторки. Мову текстів Лесі Українки досліджували С. Богдан, Л. Бублейник, Л. Голоюх, Н. Давиденко, Н. Данилюк, І. Дацюк, К. Ленець, Л. Лисиченко, О. Маленко, Л. Мацько, Т. Панько, М. Плющ та інші науковці.

Метою статті є здійснення нового прочитання поезії Лесі Українки із застосуванням лінгвософської, лінгвокультурологічної рецепції мовотворчості письменниці; встановлення того, як антитетичне мислення поетеси сприяло естетизації в українській культурі мовно-естетичних знаків, що мають понадчасове значення; проведення декодування таких знаків у контексті сучасної інтегративної стилістики.

Виклад основного матеріалу. У контексті взаємодії трьох компонентів «автор – текст – реципієнт» обов'язково маємо враховувати критерій часу, а саме різночасові відношення між творенням і сприйманням тексту. У зв'язку з цим найчастіше говорять про нове прочитання класичних текстів – творів, написаних в інших суспільно-політичних і культурно-історичних умовах, адже реципієнти перебувають у мовній ситуації, відмінній від ситуації автора твору; їхня мовна свідомість зазнала закономірних функціонально-стильових змін, а також естетично-культурних трансформацій. У сучасних лінгвостилістичних дослідженнях, присвячених аналізу художніх текстів, простежуємо взаємодію різних дефініцій мови, що визначає вибір методів дослідження й впливає на інтерпретацію текстів. Наприклад, мова – найважливіший засіб спілкування; мова – знакова система; мова – код культури; мова – простір функціонування естетичних знаків культури; мова – основа національної ідентичності; мова – виразник національної ментальності; мова – психоемоційний тип людини.

Реципієнти поетичних текстів залежно від історично зумовлених наукових парадигм акцентують увагу або на мовно-

системній організації текстів (превалює погляд на мову як систему знаків, рівневу систему), або на естетичній функції текстових одиниць чи цілісного тексту. Історичний контекст пізнання, мовний досвід реципієнтів так само впливає на виявлення конкретних мовно-естетичних знаків у поетичних текстах. «Очевидним є виокремлення науковцями естетичних переваг поетичної мови, її здатності бути засобом естетичного пізнання світу та його художньо-образного моделювання в літературному національно-мовному тексті. Однак не можна оминати й таку іманентну ознаку поетичної мови, як її семантична непрозорість, утаємниченість, неоднозначність. Посутньо це співвідноситься зі станом неясної внутрішньої напруги, інтимних переживань, складних психологічних рефлексій людського Я» [1, с. 385].

Складними психологічними рефлексіями в поезії Лесі Українки наповнена номінація *слово*. В історії української культури, зокрема в історії релігійного і художнього стилів, існує традиція паралельного вживання лексем *мова* і *слово* на позначення засобу висловлювання думки і почуття, з переважанням лексеми СЛОВО. У контексті лінгвосемантики поетичного слова Лесі Українки варто згадати символічний зміст, поліфонію Шевченкового *слова*, зокрема, про вогненне, пророче слово, яке оприявлене в поемі «Неофіти» – *Щоб слово пламенем взялось, / Щоб людям серце розтопило*. Саме такий семантичний компонент лексеми *слово* відгукується у вогнистому слові Лесі Українки, у її епітетно-метафоричних словосполученнях: *слово – проміння огнисте, палке, слова – прудкі іскри*; індивідуальних символічних образів: *слово-зброя, слово-криця, слово-меч*. Інтерпретуючи традицію вживання лексеми *слово* у творчості Г. Сковороди, Т. Шевченка, відомий дослідник історії української літератури Л. Ушкалов наголошує на символічності *слова*, на семантично-асоціативному зближенні в поемі Т. Шевченка «Неофіти» *правди слова із зорею: Тойді вже сходила зоря / Над Віфлеємом. Правди слово, / Святої правди і любові / Зоря всесвітня зійшла!* [3, с. 419].

Асоціативний семантичний зв'язок *слова* із *зорею* фіксуємо в поетичному мовомисленні Лесі Українки. Як і всіх поетів, її завжди вабило зоряне небо, на якому зорі – *очі весняної ночі*. Ця метафора мотивує наступний ступінь одухотворення – *погляди, личко, сльози зірок*, коли вербалізація природного явища розкриває перед читачем можливість мови не тільки передати зорову картину, але й наповнити її настроєм, емоціями людини, як у поезії «Зоряне небо»: *Он зоря покотилась, – то гірка / Покотилась сльозина небесна. / Так, сльозина то впала. То плаче / Небо зорями-сльізьми над нами. Як тремтить тес світло! Неначе промовля до нас небо вогнями*. Остання строфа вірша контрастує своїм змістом з попередніми образами зоряного неба вже не в модальності порівняння, непевності (*неначе промовля*), а як інтонаційно наголошене твердження, висловлене у перших двох рядках строфи: *Горда, ясна, огнистая мова! / Летється промінням річ та велична! Наступні два рядки – це так само контраст, оскільки наявне формальне й висновково-смісловне протиставлення: Та ми прагнем лиш людського слова, / І німа для нас книга одвічна*.

Одвічна книга природи не була німою для мовомислення Лесі Українки. Поетеса насамперед шукає у природі сильних відчущань стихії, а саме *води, бурі, гучного прибою, вогню*, і такою силою хоче наділити свої слова: *Промінням ясним, хвилями буйними, / прудкими іскрами, летючими зірками, / палкими блискавицями, мечами / хотіла б я вас виховати, слова! / Щоб ви луни*

гірську будили, а не стогін, / щоб краляли, та не труїли серце, / щоб піснею були, а не квилінням. // Вржайте, ріжете, навіть убивайте, / не будьте тільки дощиком осіннім, / палайте чи паліть, та не в'яліть! (Ритми I «Де поділися ви, голосні слова...»).

Для *голосного огнистого слова*, яке може навіть *убивати, палити, різати, вражати*, протиставлена номінаціям із протилежною семантикою: *квиління, в'яліти* тощо. Антитетичне мислення поетеси виявляється в настроєвому контрасті наступних пісенних ритмів: *Чи тільки ж блискавицями літати / Словам отим, що з туги народились? / Чому ж би їм не злинути угору, / мов жайворонка спів, дзвіночком срібним?* (Ритми II «Чи тільки ж блискавицями літати?»).

Для поетичного мовомислення Лесі Українки показове асоціативно-текстове притягання лексичних номінацій *пісня, спів, мова, розмова, слово*. Кожне з них мотивує контрастно-означальні функції на зразок: *Усе одбивається в пісні, як в морі: / Рожевая зоря, й червона кров, / І темна ненависть, і ясна любов, / І племінь пожеару, і місяць, і зорі* («Поет під час облоги»).

Місію поета бачить письменниця у його суспільній функції підтримувати людей своїм словом, вільною піснею. Епітети *вільний, вільна, вільне*, уживані щодо *слова, пісні, людини*, естетизовані у творах Лесі Українки, як і концепт *воля*, адже тільки про одне слово *воля* поетеса написала окремий твір «Одно слово». Лексико-семантичний контраст [4], з одного боку, *воля, вільний, вільно*, а з іншого, – *неволя, темниця, тюрма, кайдани*, простежуємо у багатьох творах Лесі Українки. До мовно-естетичних знаків української культури належать відомі слова поетеси з твору «Давня казка»: *Не поет, у кого думки / Не літають вільно в світі, / А заплутались навіки / В золотій тонкій сіті. // Не поет, хто забуває / Про страшні народні рани, / Щоб собі на вільні руки / Золоті надіть кайдани!*

Естетизації наведених поетичних рядків сприяють метафоризація дієслів, синтаксично-інтонаційний лад вірша з повторами, градація експресивних заперечних конструкцій та оксиморон *золоті кайдани*. Тенденція висловлювати логічне протиставлення через фігуру оксиморона – це стильова ознака мови Лесі Українки: *Занадто гарне ти, моє вигнання! / Занадто вільна ти, моя в'язнице!* («Три хвилини»).

Традиційний поділ на громадянську та ліричну поезію не завжди можна застосувати до текстів Лесі Українки. Темі соціальні вербалізовані через залучення антонімів на зразок *темний – світлий, темнота – світло, вогонь; щастя – горе, лихоліття*. Однак не тільки в протиставленні антонімічної семантики лексем, які виконують функцію одномірного контрасту, виявляється специфіка антитетичного мовомислення поетеси. Таке протиставлення наявне в семантиці одного слова й одного словосполучення (оксиморон): *Де тії струни, де голос потужний, / де тее слово крилате, / щоб заспівали про се лихоліття, / щастям і горем багате? // Щоб понесли все приховане в мурах / геть на просторі майдани, / щоб переклали на людську мову / пісню, що дзвонять кайдани?* («Де тії струни, де голос потужний...»).

На антонімічних відношеннях слів *плакати – сміятися, любов – ненависть* побудовані висловлювання контрастного змісту, що виконують функцію мовно-естетичних знаків: *Щоб не плакати, я сміялась* («Як дитиною, бувало...»); *Плачу я, щоб не сміятись* («Як дитиною, бувало...»); *Що ж! тільки той ненависті не знає, / Хто цілий вік нікого не любив!* («Товарищи на спомин»); *Мене любов ненависті навчила* («Грішниця»).

Лірична поезія так само актуалізує багатовекторну семантику названих антонімів, проте, потрапляючи в тексти, що розкривають психологію творчості, внутрішній стан людини, ці антонімічні назви стають основою формування, наприклад, знакового для ідіостилі поетеси коду «поетична уява», в якому простежуємо такі субкоди, як *фантазія, мрія, сон*. Це особливий внутрішній стан людини, коли емоції переполюють душу і для них у мові немає слів: *Коли дивлюсь глибоко в любі очі, / в душі цвітуть якісь квітки урочі, / в душі квітки і зорі золотії, / а на устах слова, але не тії, / усе не ті, що мріються мені, / коли вночі лежу я у півсні. / Либонь, тих слів немає в жодній мові, / та цілий світ живе у кожнім слові, / і плачу я й сміюсь, тремчу і млію, / та вголос слів тих вимовить не вмію* («Коли дивлюсь глибоко в любі очі...»). *Невимовні слова* – це найвищий ступінь емоційної напруги, мовної творчості, особливий стан збудження, бажання «достати струн живих» і грати на них «потужну пісню», тобто творити.

Стан щасливого творчого натхнення, пошук чарівливої мови фіксуємо в поетичному контексті «ну: *Була я щаслива, безмірно щаслива; / Приснилось мені... та того не списать! / Де в світі є мова така чарівлива, / Щоб справжнєє щастя могла розказать?* («Сон літньої ночі»).

У поезії Лесі Українки семантика слів *мрія, сон, фантазія* контрастує із символом *вогню*, який постає у творчій уяві як «божа іскра» натхнення, порівняймо зорову динамічну картину: *Бачили ви, як велике багаття / Кида вогонь аж до хмар? / «Божая іскра» – то тяжке прокляття, / Дикий і лютий пожеар. / Вогнища того не може людина / Ні запалить, ні вгасить, / В кого ж запала хоч іскра єдина, – / Вік її буде носить!* («Божа іскра»).

Конкретно-чуттєві образи зорових, звукових, тактильних відчуттів передають стан внутрішнього неспокою, хвилювання, захоплення, тобто рефлексії творчого Я. Психологія мовотворчості Лесі Українки відбиває складну взаємодію семантики слів-символів, взаємодію раціонального і почуттєвого в поетичній уяві, що завжди реально забезпечує «своєрідне продовження роботи духу, для якого мова прокладає шлях» [5, с. 421].

Для вербалізації межових почуттів любові і ненависті, волі і неволі Леся Українка знаходила в українській і світовій культурі суголосні мотиви, прецедентні імена, які через століття змушують читачів хвилюватися, замислюватися над вічними проблемами життя людей, націй: *Полум'ям вічним на жсах всім нащадкам / Дантове пекло палає; / пекло страшніше горить в нашім краю, – / чом же в нас Данта немає?* («Де ті струни, де голос потужний...»).

Розмовляючи із сучасниками, поетеса через своє сприйняття розкривала найтонші грані людських почуттів і теоретично обґрунтовувала потребу ширшої, настроєвої розмови з читачем. У січні 1903 року в листі до Івана Франка Леся Українка писала: «Але я думаю, що, власне, ті наші думки і почуття чогось варті, які нам або страшно, або «трохи соромно» нести «геть на розпуття шляхове», – значить, то ширі, інтенсивні почуття, або гарячі, або до болю холодні, але не літні, а, власне, автор «Апокаліпсиса» дав добру науку не так людям взагалі, як власне поетам та артистам: будь гарячий або холодний, але не теплий» [2, с. 13].

Висновки. Нове прочитання поетичних текстів Лесі Українки пов'язане з теорією інтегративної стилістики, лінгвософією поетичних текстів. Символіка багатозначної лексики *слово* мотивована рефлексією почуттєвого і раціонального. Вона розкривається в контексті мовної творчості і проєктується на межові емоційні стани митця. Поняття «слово», «думка», «почуття» вербалізуються в антитектичному мовомисленні поетеси і оприявлені в мовно-естетичних знаках української культури.

Література:

1. Маленко О. Металогія – автологія в сучасній поетичній творчості: опозиція чи органічна контамінація художніх ресурсів мови? *Незгасимий СЛОВОСВІТ* : збірник наукових праць на пошану професора В. Калашника. Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2011. 696 с.
2. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. Т. 12. Листи (1903–1913). Київ : Наукова думка, 1979. 694 с.
3. Ушкалов Л. Моя Шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання. Київ : Дух і літера, 2019. 560 с.
4. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
5. Шляхова Н. «Спроба виразити невиражальне» (Потебнянська теорія автора). *Вісник Харківського університету. Серія: Філологія*. 2000. № 491. С. 420–423.

Yermolenko S. Linguosphy of poetic texts of Lesya Ukrainka

Summary. The article analyzes the semantic versatility of the key words of Lesya Ukrainka's poetry from the point of view of linguosphy and linguocultural studies. The writer's language creation is designed on the axiology of linguistic and aesthetic signs of culture, in which rational and emotional, thought and feeling are verbalized in different textual structures. The paper emphasizes the expressive content of language forms (utterances, lexical nominations) with antithetical content. An analysis of verbalized concepts that aestheticize the ontological connection of a word with thought and feeling is performed.

A new reading of Lesya Ukrainka's poetry with the use of linguosphy, linguoculturological reception of the writer's language creation is offered; established as the antithetical thinking of the poetess contributed to the aestheticization in Ukrainian culture of linguistic and aesthetic signs that have timeless significance; decoding of such signs in the context of modern integrative stylistics is carried out. The study covers a plan of interaction of three components: *author – text – recipient*; It is noted that we must take into account the criterion of time – the time relationship between the creation and perception of the text.

As a result of a new reading of Lesya Ukrainka's poetic texts, connected with the theory of integrative stylistics, linguosphy of poetic texts, the individual-author specificity of her poetic linguistic thinking has been established.

The poetess's individual language thinking actualized the reflections of creativity as a special mental state, associatively close to the elements of fire, fire, storm, water. Expanding the compatibility of the names of elements and lexical nominations of their actions creates verbalized dynamic pictures of sound, visual, tactile sensations. The traditional artistic and figurative and conceptual versatility of the token word represents the peculiarities of the author's individual imagination, which motivates the expansion of the textual semantics of figurative expressions. Symbolic images function in the text as nominations with opposite evaluative content. The perfect aesthetic form of verbalization of borderline feelings of love and hate, freedom and bondage contributes to the spread of statements with antithetical content as linguistic and aesthetic signs of Ukrainian culture. The problem of aestheticizing the ontological connection of a word with thought and feeling goes beyond the study of poetic language, as it concerns the communicative function of language.

The study of the expression of different types of linguistic contrasts recorded in the texts of Lesya Ukrainka's dramas is promising.

Key words: linguosphy, Lesya Ukrainka, poetic text, word, antithetical thinking, opposing nominations, linguistic and aesthetic sign.

Жуган Н. А.,

кандидат філологічних наук,
викладач

Черкаського державного бізнес-коледжу

Оскірко О. П.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри гуманітарних та природничих дисциплін
Міжрегіональної Академії управління персоналом

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НАЗВ ПРИСТРОЇВ ТКАЦТВА, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПЕРЕМОТУВАННЯМ НИТОК, У СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Анотація. Одним із поширених способів опису лексики народних говорів є опрацювання однієї з груп слів, об'єднаних семантичними, словотвірними, морфологічними та іншими ознаками. Статтю присвячено аналізу лексико-семантичної групи назв пристроїв ткацтва, пов'язаних із перемотуванням ниток, яку утворюють репрезентанти таких сем: «палиця у вигляді ріжка», «міра ниток на мотовилі», «складений удвоє невеличкий кусок цупкої тканини чи шкіри, яким підтримують нитку, щоб вона не різала пальців, коли звивають нитки в клубок», «пристрій для змотування ниток у клубок», «один із чотирьох стоячків, що вкладаються в дірочки на кінцях перехрестя витушки, на які поміщають міток», «одне з двох перехрестя витушки», «підставка витушки у вигляді триноги», «вертикальна палиця витушки». З'ясовано особливості репрезентації, виявлено системні зв'язки досліджуваних номенів, їхню семантику та варіативність у середньонаддніпрянських говірках. У зв'язку з деактуалізацією ремесла і стиранням реалій із пам'яті діалектоносіїв чимало термінів заступили назви з виробничої, сільськогосподарської, побутової та географічної лексики, репрезентуючи міжтематичні зв'язки. Номінативні одиниці цієї лексико-семантичної групи різні за структурою: лексеми, що виникли шляхом морфологічної чи семантичної деривації; аналітичні назви – атрибутивні та субстантивні словосполучення; пропозитивні назви, що представлені у формі речення. Однослівні найменування збережені у свідомості діалектоносіїв, попри архаїзацію самих реалій, а складені здебільшого є субститутами, що виникли у зв'язку з архаїзацією в пам'яті інформантів спеціалізованих назв. Загальноживані лексеми, що набули термінологічного значення, відображають словотворчі можливості говіркового мовлення та динаміку лексичного складу. Словосполучення, прийменниково-відмінкові конструкції, пропозитивні структури засвідчують незавершеність процесу номінації. До вживання цих конструкцій мовців спонукає бажання надати більш докладну характеристику предмета, назву якого вони вже не пам'ятають. Деякі репрезентанти полісемантичні, оскільки їх засвідчено на позначення двох і більше сем. Частина засвідчених номенів має у середньонаддніпрянських говірках різні словотвірні, фонетичні, акцентуаційні та граматичні варіанти.

Ключові слова: лексико-семантична група, семантична мікрогрупа, семема, сема, лексема, номінація, репрезентант, варіативність.

Постановка проблеми. Для сучасного розвитку українського мовознавства актуальним завданням залишається системне дослідження тематичних груп лексики, які тісно пов'язані з життям і побутом народу. Це дає змогу більш повно встановити зв'язок між словами і явищами, які вони позначають, виявити обсяг значень номенів, їхнє функціонування в говірках. Особливу зацікавленість викликає термінологія народних ремесел, зокрема ткацького, що спонукає до докладного опису складу та семантики його одиниць, виявлення системних відношень компонентів, архаїчних елементів і динамічних процесів у лексико-семантичному рівні діалектної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Народне ткацтво як архаїчне ремесло вивчали діалектологи, історики, культурологи й етнографи (В.К. Василенко, З.М. Веселовська, О.М. Трубочов, Й.О. Дзєндзелівський, Т.М. Трухан, Т.Є. Вороніна, М.Р. Павлова, Л.С. Терешко, О.Г. Давидова, І.О. Ніколаєнко, Г.І. Гримашевич, Н.І. Лебедева, А.Н. Курилович, А.Т. Нестер, Г.С. Маслова, О.О. Боряк), що проаналізували термінологію ткацтва різних періодів і регіонів України та дослідили реалії цього промислу, техніку виробництва, назви сировини, знарядь, різновиди тканин та оздоблення, вірування та обряди, пов'язані з тканинним.

Метою статті є лексико-семантична характеристика назв, пов'язаних із перемотуванням ниток, виявлення системних зв'язків досліджуваних номенів, їхньої семантики та варіативності в середньонаддніпрянському діалекті.

Основним джерелом дослідження стали експедиційні записи автора, здійснені в говірках Черкаської, Київської, частково Полтавської та Кіровоградської областей.

Виклад основного матеріалу. Після прядіння волокна їх потрібно підготувати до ткання. Спочатку з веретена пряжу намотували на мотовило. Сему «палиця у вигляді ріжка» представлено такими лексемами: *мото'вило* (Зв, Мд, Бб, Вл, Влх, Мр, Ст, ВБ, Жт, Ул, Зл, Пп, Сч, Дв, Лзр, Івх, Мск, Зкр, Дбр, Нх, Кл, Влш, Гл, Вр, Гл), *мото'вило* (Дм, Дв, Нх, Лп), *мото'вил'ниці'а* (Мд, Хл), *мото'вил'нич'ка* (Мд), а в одній говірці описово *п'ідв'ишували вери'тено* (Гл): *мото'вило це мо'тати ту'ди с'у'ди / йак рога'ч і во'но* (Сч); *рожки і пере'хрес'т'а о'то мото'вило* (Дв). Цю лексему засвідчено в «Трудах етнографіческо-статистической экспедиции в Западно-Русский край»

П.П. Чубинського: *на мотовило починки мотать* [24, VII, с. 410]. Номен *мото'вило* походить від праслов'янського *motovidlo*, утвореного від основ дієслова *motati* (мотати) та іменника *vidlo* (вила) [12, III, с. 522]. Зменшено-пестлива форма *мото'вил'нище* подана в словнику Б.Д. Грінченка [8, III, с. 449]. Фонетичний варіант *мото'вило* характерний для північної частини середньонадніпрянських говірок.

Розгалуженим є СМГ лексем на позначення міри ниток, намотаних на мотовило: *'м'іток* (Пп, Влш, Рг, Нх), *мото'вил'ник* (Сгн, Зл, Дбр), *п'ів'м'іток* (Зв, Мск, Мрп, Бб, Глм, Нб, Нх), *'моташка* (Мр, Мск, Сб, Нб), *'ч'исниц'я* (Зл, Кл), *'пасма* (Сч). Лексеми *'м'іток*, *'моташка* «що-небудь намотане» [12, III, с. 521] є дериватами дієслова *мотати*, а назва *мото'вил'ник* – іменника *мотовило*. Ймовірно, саме вони є власне термінами на позначення міри ниток, намотаних на мотовило, що зафіксовано в рукописах 80–90-х рр. з говірок Черкащини: *'моташку намотайш на мото'вило...на мото'вилі рахували шоб п'ів'м'іток був* [13]; *залежно від того, якою мала бути тканина, на мотовилі зв'язували мотовильник (8–13 пасом)* [13]. Інші назви полісемантичні, оскільки також реалізують семи, що позначають міру ниток (*'пасма* «1 пасмо», *'чисниц'я* «1/10 пасма»). В одній із говірок лексична репрезентація залежить від якості волокна (*'р'ажка, вал*): *з 'р'аж' і п'ів'м'іток / з 'валу 'моташка* (Мск). Номени *'м'іток* (40–50 ниток) і *п'ів'м'іток* (20–30 ниток) розрізняють за кількістю в них ниток, як і назви *'пасма, 'ч'исниц'я*. Це засвідчено в рукописах з говірок Черкащини: *Пасмо мало десять чисниць по три нитки. Чисниця мала три нитки. На мотовилі цитали чисниці* [13]. Отже, маніфестанти семи «міра ниток на мотовилі» виявляють семантичну близькість до лексем, що позначають міру ниток за кількістю волокна. Лексеми *'моташка, мото'вил'ник* є власне термінами ткацтва.

Сема «складений удвоє невеличкий кусок цупкої тканини чи шкіри, яким підтримують нитку, щоб вона не різала пальців, коли звивають нитки в клубок» реалізована лексемами *й'урок* (Хл, Мл, Гл), *на'пал'ник* (Мд), *на'персток* (Мд) та предикативними сполуками *на'мочували 'пал'ч'і* (Бб), *т'р'анку складували* (Глм). Термін *й'урок* зафіксовано із тотожним значенням у полтавських говірках [3, с. 106] та в рукописах 80–90-х рр. ХХ ст. з говірок Черкащини: *й'урок – «щоб нитка не різала руку, з витушок її мотали за допомогою 'юрка» – дерев'яної трубочки з бузини* [13]. Отже, саме ця назва є власне терміном, найменування з інших виробничих сфер набули спеціалізованого значення.

Назви пристрою для змотування ниток у клубок, що перебувають у відношеннях «ціле – частина» з репрезентантами сем, представлені таким чином: «один із чотирьох стоячків, що вкладаються в дірочки на кінцях перехрестя витушки, на які поміщають міток», «одне з двох перехрест'я витушки», «підставка витушки у вигляді триноги», «вертикальна палиця витушки».

Сему «пристрій для змотування ниток у клубок» представлено лексемами *ви'тушка* (Дв, Дм, Нх, Ул, Хл, Зв, Гл), *ве'р'тушка* (Гл, ВБ, Мд, Жт) та їхніми фонетичними варіантами: *ве'тушка* (Сб, Вр), *ви'тушка* (Дбр), *в'ітушка* (Сч, Зл, Вш), *ме'тушка* (Мск), словосполученням *накі'дали на кач'ки* (Дбр, Влх, Вн). Репрезентант *ви'тушка* є власне терміном, що має фонетичні варіанти, зумовлені особливістю реалізації фонем */и/* в досліджуваних говірках: може мати в ненаголошених позиціях різні вияви *[e]*, *[e^h]*, *[i^h]*, *[i]* (*ве'тушка, ве'р'тушка, ви'тушка, ви'тушка, в'ітушка*) в середньонадніпрянських говірках. Варіант *ми(е)тушка* вважаємо фонетичним, очевидно,

мовець субститував звук *[в]* звуком *[м]*. Проте, ймовірно, через поплутання мовець міг пов'язувати назву *ми(е)тушка* із дієсловом *метати*. Лексему *ви'тушка* зафіксовано в праці П.П. Чубинського: «она употребляется для смагвання «полумотков» в клубки» [24, VII, с. 410], а також у полтавських говірках із цим самим значенням [3, с. 21]. Отже, у середньонадніпрянських говірках у пасивному вжитку діалектоносіїв ще збережений термін ткацтва. Лише в одній із говірок його субститувано описовою конструкцією [11, с. 101].

Сема «один із чотирьох стоячків, що вкладаються в дірочки на кінцях перехрестя витушки, на які поміщають міток» має невеликий ряд репрезентантів: *'кач'ка*, мн. *кач'ки* (Дв, Хл, Вр, Вл, Влх, Сгн, Гл, Мр, Зл, Дб, Івх, Глм, Мск, Зкр, Рг), *'коник*, мн. *'коники* (Гл, ВБ, Мск, Глм, Зкр), *'бил'ч'я* (Дбр): *там були та'к і йак пташ'ки кач'ки по кра'їам / шоб не спа'дало / а то'д'і на 'його над'ївали і з'мотували знов у клубки* (Ст). У праці П.П. Чубинського з такою семантикою зафіксовано дві лексеми *коники* і *качечки*: «на концы креста над'вають дерев'яныя «коники» или «качечки», на которыя нав'шивают пряжу» [24, VII, с. 410]. У «Словарі української мови» подано декілька пов'язаних із ткацтвом значень лексеми *коник*: «пластинка, вертикально стоящая на кождомъ изъ четырёхъ концовъ креста витушки съ загнутыми концами; на коники надевается пряжа; часть ткацького станка; часть начиння», *качка* – «часть снаряда для мотанія ниток; часть ткацького станка» [8, II, с. 228, 277]. Як бачимо, у сучасних говірках ще збережено основні слова-терміни ткацтва, лише в одній говірці функціонує субститут, а в інших говірках назва стерта в пам'яті діалектоносіїв або через нерозрізнення частин знаряддя та архаїзацію самої реалії, або ж через вікову категорію інформаторів [11, с. 101].

Сему «одне з двох перехрест'я витушки» представлено лексемами *пере'хрест* (Глм), *пере'хрес'т'а* (Гл, Вр), *пере'хресток* (Гл), *же'р'дина* (Кл), *п'ереч'ки* (Дбр), *корд'мисла* (Гл), *к'ілки* (Рг), *ломака* (Влх), *друч'еч'ки* (Дв): *друч'еч'ки так'і і пере'хрест сто'їит'* (Дв). Із цієї невеликої СМГ найпоширенішими є лексеми зі спільним коренем *хрест-*: *пере'хрест, пере'хрес'т'а, пере'хресток*. Ці загальноживані лексеми стали термінами лексики ткацтва контекстуально, адже мають ширшу семантику. Так, Б.Д. Грінченко подає номен *перехрестя* зі значенням «два бр'вна, дв' палки, доски, полосы накрестъ одна на другую положення – отд'льно или какъ часть различныхъ снарядовъ» [8, III, с. 143].

Сему «підставка витушки у вигляді триноги» реалізовано лексемами *три'нога* (Зл), *тр'ох'н'їжка* (Зл, Влх), *п'ід'ставка* (Гл, ВБ, Глм), *гн'із'до* (Вр), *перехре'сток* (Глм), *с'ід'ло* (Вр), *'досточ'ка* (Хл), *п'ен'оч'ок* (Нх), *на тр'ох'ножках* (Гл): *дв'і схрешч'ин'і / а там 'коник'ки / а знизу та'кий пере'хресток / а то'д'і та'кий друч'еч'ок / вистругане* (Глм). Цю сему репрезентують загальноживані лексеми, що набули спеціалізованого значення: *три'нога, тр'ох'н'їжка, перехре'сток, п'ід'ставка, 'досточ'ка, гн'із'до, с'ід'ло*. Незавершеність процесу номінації засвідчує словосполучення *на тр'ох'ножках* [11, с. 102].

Репрезентантами семи «вертикальна палиця витушки» є такі лексеми: *и'томб'іл'* (Мск), *штур* (Зл) та фонетичний варіант *штур'* (Кл), *ш'пенник* (Вр, Влх), *ш'пінді'л'* (Гл), *сто'їак* (Мр), *стойа'нец'* (ВБ), *друч'ок* (Влх, Дв), *друч'еч'ок* (Дв), *'палоч'ка* (Нх). Оскільки більшість інформантів не розрізняла частин витушки або не виконувала цього процесу, ця назва стерта з їхній пам'яті. До терміносистеми ткацтва належить лексема *и'томб'іл'*, що є фонетичним варіантом номена

штомпель «частина витушки» [8, IV, с. 514], та назва *ш'пінди:л'*, подана в СУМ із кількома значеннями: 1) головний вал верстатів з обертальним рухом, у пристроях якого закріплюють оброблювані деталі або різальні інструменти; 2) веретено в прядільній машині; 3) вісь чого-небудь [20, XI, с. 522]. Ймовірно, спеціалізованого значення в говірковому мовленні набули лексеми *штур* (*штур'*), *ш'пенник*, оскільки позначають подібні за формою та функціями предмети: *штур* – «циліндричний стержень із конічним кінцем» [20, XI, с. 538]; *шпенник* – «кінець стріли або якого-небудь стержня; іноді сам стержень» [8, с. 509]; «невеликий шип, стержень або тільки його кінець» [20, XI, с. 518]. Загальноживані назви *сто'йак*, *стойа'нец'*, *друч'ок*, *друч'еч'ок*, серед яких існують зменшено-пестливі варіанти, прилягають до лексеми ткацтва лише в контексті [11, с. 102].

Висновки. Отже, ЛСГ назв пристроїв, пов'язаних із перемотуванням ниток, реалізують терміни ткацтва (*мото'вило*, *м'іток*, *п'іє'м'іток*, *моташка*, *мото'вил'ник*, *ч'исниц'а*, *пасмо*, *йурок*, *ви'тушка*, *кач'ка*, *коник* тощо), лексеми з інших виробничих сфер, що набули вторинної семантики (*перех'рест*, *перех'рес'т'а*, *перех'ресток*, *штур*, *ш'пенник*, *на'пал'ник*, *на'персток*, *три'нога*, *тр'ох'н'іжка*), загальноживані назви (*п'ідс'тавка*, *дсточ'ка*, *гн'із'до*, *с'ід'ло*, *сто'йак*, *друч'ок*), словосполучення (*на тр'ох'ножках*) та реченнєві конструкції (*на'мочували пал'ц'і*, *тр'апку складували*, *п'ідв'ішували вери'тено*). Лексеми, що реалізують сему «міра ниток, намотаних на мотовило» (*м'іток*, *п'іє'м'іток*, *ч'исниц'а*, *пасма*), полісемантичні, оскільки їх засвідчено на позначення міри ниток за кількістю волокна («1 пасмо», «1/10 пасма», «повісмо (10–12 жмень)», «20–35 пасом»). У мові діалектоносіїв засвідчено фонетичні (*мото'вило*, *ш'томб'іл'*, *ви'тушка*, *в'ітушка*, *ме'тушка*), словотвірні (*ве'р'тушка*, *дсточ'ка*, *стойа'нец'*, *друч'еч'ок*, *мото'вил'ниц'а*, *мото'вил'нич'ка*) варіанти назв.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у виявленні та системному описі назв пристроїв, знарядь та дій, пов'язаних із виготовленням основи для тканини.

Умовні позначення говірок:

Дв – Дівички, Дм – Демянці Переяслав-Хмельницький р-н; Ул – Улашівка, Таращанський р-н **Київської обл.**; Зкр – Зікранці Семенівський р-н; **Полтавської обл.**; Вл – Вільшана, Хл – Хлестунівка Городищенський р-н; Нх – Нехайки, Кл – Коломиці Драбівський р-н; Жт – Житники Жашківський р-н; Влх – Вільховець, Мрн – Моринці р-н; Др – Драбівці, Гл – Гельмязів Золотоніський р-н; Бб – Бобриня, Лп – Ліпляве Канівський р-н; Ст – Ступичне Катеринопільський р-н; Гл – Глушки, Зв – Завадівка, Мр – Миропілля, Нб – Набутів Корсунь-Шевченківський р-н; Вн – Виноград Лисянський р-н; Івх – Івахни, Пп – Попудня Монастирищенський р-н; Вш – Вишнополь, Зл – Зеленьків Тальнівський р-н; Дв – Доброводи, Рг – Рогова Уманський р-н; Влш – Вільшанка, Сч – Сичівка Христинівський р-н; Вр – Вершаці, Мд – Медведівка, Мл – Мельники, Сб – Суботів Чигиринський р-н; ВБ – Велика Бурімка, Мск – Москаленки Чорнобаївський р-н; Сгн – Сигнаївка Шполянський р-н **Черкаської обл.**; Дбр – Дібрівка Новомиргородський р-н **Кіровоградська обл.**

Література:

1. Боржак О.О., Герасимчук О.В. Веретено та пряслиця у слов'янській міфологічній традиції. *Народна творчість та етнографія*. 1990. № 1. С. 30–36.

- Василенко В.К. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии: Кустарные промыслы, сельское хозяйство и земледелие, народные поговорки и изречения. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. 1902. Т. 13. С. 139–214.
- Ващенко В.С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини. Дніпропетровськ, 1968. 157 с.
- Веселовська З.М. Народна українська і російська термінологія культури конопель та льону. *Наукові записки Харківської науково-дослідницької кафедри мовознавства*. 1929. № 2. С. 63–76.
- Воронина Т.Е. Сельскохозяйственная лексика украинских говоров Воронежской области : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.662 «Славянские языки». Воронеж, 1970. 22 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
- Гримашевич Г.І. Динаміка лексики ткацтва в середньополіських говірках. *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини*. 2011. Вип. 1. С. 219–225.
- Грінченко Б.Д. Словарь української мови. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
- Давидова О.Г. Професійна лексика полтавських говірок. *Говори і ономастика Наддніпрянщини* : збірник статей / відп. ред. В.С. Ващенко. Дніпропетровськ : вид-во ДДУ, 1970. С. 69–91.
- Дзєндзелівський Й.О. Термінологія, пов'язана з ткацьким станком у говірках Закарпатської області. *Доповіді та повідомлення*. 1957. Вип. 1. С. 77–80.
- Жуган Н.А. Лексика ткацтва в середнонаддніпрянських говірках : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2019. 331 с.
- Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О.С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1982–1988. Т. 1–5.
- Корнієнко М. Рукопис 80–90-х рр. із говірок Черкащини (рукопис знаходиться в Черкаському краєзнавчому музеї).
- Курилович А.Н. Белорусское народное ткачество. Минск : Наука и техника, 1981. 119 с.
- Лебедева Н.И. Прядение и ткачество восточных славян. *Восточнославянский этнографический сборник* : очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белорусов в XIX – начале XX в. Москва : изд-во АН СССР, 1956. С. 461–540.
- Маслова Г.С. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях в обрядах XIX – начала XX в. Москва, 1984. 213 с.
- Нестер А.Т. Народное ткачество украинского Полесья (конец XIX – начало XX в.) : автореф. дисс. ... канд. истор. наук : спец. 07.00.02. Минск, 1984. 19 с.
- Ніколаєнко І.О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослов'янських говірках : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 ; НАН України; Інститут української мови. Київ, 2000. 545 с.
- Павлова М.Р. Полесская терминология ткачества на общеславянском фоне : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 1990. 18 с.
- Словник української мови : в 11 тт. / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
- Терешко Л.С. Термінологія прядіння в українських говірках Одещини. *Українська діалектологія і ономастика*. Київ : Наукова думка, 1964. С. 95–107.
- Трубачев О.Н. Ремесленная терминология в славянских языках (Этимология и опыт групповой реконструкции). Москва : Наука, 1966. 416 с.
- Трухан Т.М. Беларуская лексіка ткацтва. Стан вучэння і задачы. *Беларуская лінгвістыка*. 1987. Вип. 32. С. 56–62.
- Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Санкт-Петербург, 1872–1877. Т. 1–7.

Zhuhan N., Oskyrko O. Lexical-semantic group of names of weaving devices connected with thread rewinding in the Middle Dnieper dialects

Summary. One of the common ways to describe the vocabulary of vernaculars is to study one of the groups of words, combined with semantic, word-forming, morphological and other features.

The article is devoted to the analysis of the lexical-semantic group of names of weaving devices related to the rewinding of threads, which is formed by the representatives of the family: “a stick in the form of a horn”, “a measure of thread on a spool”, “a small piece of dense fabric or leather folded in half to support the thread so that it does not cut someone’s fingers when the threads are twisted into a ball”, “a device for winding threads into a ball”; “one of the four struts inserted into the holes at the ends of the crosshairs of the hood on which the labels are placed”, “one of the two intersections of the hood”, “the hood stands in the form of a tripod”, “the vertical hood stick”.

The peculiarities of the representation are clarified, the system connections of the studied nouns, their semantics and variability in the Middle Dnieper dialects are revealed. Due to the de-actualization of the craft and the erasure of realities from the memory of dialect speakers, many terms replaced the names from industrial, agricultural, household

and geographical vocabulary, representing inter-thematic connections. Nominative units of this lexical-semantic group are different in their structure: lexemes that arose by morphological or semantic derivation; analytical names – attributive and substantive phrases; propositional – in the form of a sentence. One-word names are preserved in the minds of dialect speakers despite the archaization of the realities themselves, and the compound ones are mostly substitutes that arose in connection with the archaization in the memory of informants of specialized names. Commonly used lexemes, which have acquired terminological meaning, reflect the word-formation possibilities of dialect speaking and the dynamics of lexical composition. Phrases, prepositional-case constructions, propositional structures testify the incompleteness of the nomination process. Speakers are motivated by the desire to give a more detailed description of an object which name they no longer remember. Some representatives are poly-semantic, as they are certified to denote two or more semes. Some of the attested nouns have different word-forming, phonetic, accentuation and grammatical variants in the Middle Dnieper dialects.

Key words: lexical-semantic group, semantic micro-group, semema, sema, lexeme, nomination, representative, variability.

Ільїна О. В.,
кандидат філологічних наук,
докторант кафедри української мови
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ЛЕКСИЧНИЙ ПОВТОР ЯК СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ДОМІНАНТА В ЗБІРЦІ Ю. М. МУШКЕТИКА «ЧОРНИЙ ВЕРШНИК»

Анотація. Синтаксичну організацію речень варто вважати невід'ємним складником художньої палітри будь-якого твору, а поетичний синтаксис тісно пов'язаний не тільки з віршованим розміром, але також із художніми образами та думкою, що в них реалізована. Статтю присвячено розгляду такого явища, як лексичний повтор, на прикладі поетичної збірки відомого українського письменника Ю. М. Мушкетика «Чорний вершник». Цей майстер слова належить до митців філософської заглибленості. Пошук відповідей на так звані «вічні» питання є лейтмотивом усієї його художньої спадщини. Осмислення світу, місця й ролі людини в ньому, значення історії для кожної особистості, уміння зробити правильний вибір – ось лише невеликий перелік проблем, які порушує митець у своїх творах. Якщо говорити про загальні особливості поетичного ідіостилу Ю. М. Мушкетика, то одразу впадають в око лексичні повтори різного роду. У роботі проаналізовано структуру, форми вираження повтору, визначено його стилістичну функцію, описано специфіку функціонування стилістичних фігур, серед яких домінують у творчості Ю. М. Мушкетика є анафора, епіфора, хіазм, кільце та інші. Подано дефініції цих термінів. Велику увагу приділено стилістичному ефекту повторів, а також окреслено їх семантичну функцію; з'ясовано, що різні стилістичні фігури є важливими елементами поезії, які забезпечують їй відповідну інтонацію та глибину звучання. У певній частині випадків повтори покликані підкреслити експресивно-сміслові відтінки художнього твору, виконуючи тим самим особливу функцію інтенсифікації мовлення, передаючи ритмомелодіку та виступаючи як лінгвостилістичний засіб вираження інтенцій автора. Здебільшого Ю. М. Мушкетик використовує стилістичні фігури, щоб передати ідею духовних цінностей: чи то універсальних, загальнолюдських, чи то національних, чи то особистісних.

Ключові слова: лексичний повтор, стилістична фігура, кільце, хіазм, анафора, епіфора, ідіостиль.

Постановка проблеми. Юрій Михайлович Мушкетик увійшов в українську літературу здебільшого як письменник, що творив у жанрі історичного роману. Однак у творчому доробку майстра слова наявні й поетичні твори. Зокрема, 1992 року побачила світ збірка віршів «Чорний вершник». У ній автор торкається звичних йому тем історичного минулого, української сучасності та долі України в майбутньому.

Синтаксична організація речень є невід'ємним складником художньої палітри будь-якого твору, а поетичний синтаксис ще й тісно пов'язаний не тільки з віршованим розміром, а й із художніми образами та думкою, що в них реалізована. Серед загальних особливостей поетичного ідіостилу Ю. М. Муш-

кетика важливе місце посідають лексичні повтори. Можна стверджувати, що вони є стилістичною домінують творчості майстра слова. Загалом повторення елементів є характерним для мови поезії, адже вони слугують своєрідним способом для скріплення віршованих рядків і строф.

Метою статті є окреслення особливостей повтору як ключового принципу функціонування стилістичних фігур у поетичній збірці Ю. М. Мушкетика «Чорний вершник».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художня творчість Ю. М. Мушкетика постійно перебуває в полі уваги літературних критиків і науковців, які аналізують твори митця з позицій майстерності володіння словом, створення колоритних образів, висвітлення актуальних проблем. Якщо говорити про дослідників, які цікавилися творчим доробком Ю. М. Мушкетика, то тут варто зазначити роботи В. М. Русанівського, який досліджував мову творів письменника, дисертації Н. В. Горбач, Н. Л. Павлюк та Л. М. Ромас, присвячені історіософським шуканням автора, критичні відгуки І. Ф. Дзюби, М. Г. Жулинського, М. Ф. Слабошпицького, Л. К. Федоровської та багатьох інших. Усі ці дослідники єдині в тому, що творчість Ю. М. Мушкетика є своєрідним і неоднозначним явищем в українській літературі другої половини ХХ століття.

Незначною є частка мовознавчих студій. Про мову творів Ю. М. Мушкетика писали М. В. Ковальчук та Л. І. Ющишин, а також Т. М. Мішеніна. Поетична спадщина об'єктом дослідження не була.

Вклад основного матеріалу. У поетичному мовленні доволі поширеною є така стилістична фігура, як *анафора* – повторення початкових частин суміжних відрізків мовлення (слів, рядків, строф). За допомогою анафори повторюваний елемент зазнає сильного змістового виділення. Таким чином автор намагається підсилити свою думку як логічно, так й емоційно: «*Ми вічні боржники, ми всім заборгували: / За рідний переліг, за радість і за сум, / За діаманти Нілу, за діброви шум, / За те, що нас завжди од когось визволяли, / За черешневу мову, віддану на глум*» [7, с. 84], «*Імперія – це мачуха, не мати. / Імперія не вмє існувати*» [7, с. 78], «*Помінялися пори роки, / Помінялися керівники... / Один не зробив нічого, нівроку, / Другий же – навпаки*» [7, с. 76], «*Так вітер нуртує в осінньому полі, / Так туга стає таємничим рядком*» [7, с. 118]. Трапляються в збірці вірші, де митець послуговується експресією подвійної анафори, чергуючи повторювані рядки: «*То для тебе місяць золотий / То для тебе плачуть цвітом сливи: / Щоб твої сон був тихий і ясний, / Щоб росла здорова і щаслива*» [7, с. 81], «*Щоразу довший їх політ, / Щоразу ширшає їм світ. / І вже їх бачу лише ранком, / І вже – аж через кілька днів...*» [7, с. 71].

Повтор лексеми скільки в рядках «*Скільки слів чужих у серце вкинуто, / Скільки мулу темного на дні, / Скільки тих*

доріг прямих покинуто, / Скільки страчено в безвір'ї днів» [7, с. 40] покликаний увиразнити неозначену велику кількість часу, витраченого на пошуки самого себе. Подібну мету має повтор граматичної основи *був я колись*: «*Був я колись у полі, / Був я колись у мові, / Був я колись в калині, / Нині я сам в собі*» [7, с. 38]. Повтор видільно-обмежувальної частки *тільки*, після якої автор перераховує найближчих людей, має на меті підкреслити значущість цих осіб: «*Тільки батько, / Тільки мати, / Тільки діти, / Тільки ти...*» [7, с. 42].

Повтор займенника *вони*, по-перше, вказує на тих людей, які віддавали своє життя за незалежність України, її добробут, при цьому автор не називає конкретних імен, адже йдеться не про конкретний подвиг, а про героїзм багатьох, а по-друге, підсилює важливість дії, вчиненої героями: «*Вони у полі під могилами, / Вони встеляли трупом шлях / Під Корсунем – полками цілими, / І мак цвіте на тих полях / І ланюгами туго сткутії / На Колиму тягли сліди, / Беззбройні падали під Крутами – / Голубою, молоді... / Червоном маком і калинами / Життя їх сходить молоде*» [7, с. 21].

Тема України є наскрізною для збірки «Чорний вершник» і для творчості Ю.М. Мушкетика загалом, тому не дивно, що подекуди автор використовує анафору задля того, щоб передати національну ідею, створюючи за допомогою повтору алюзію на синьо-жовтий прапор України: «*Золотих снів, / Золотих бджіл, / Голубих мрій, / Голубих коней*» [7, с. 24].

Доволі часто Ю.М. Мушкетик використовує анафору в риторичних запитаннях, тим самим привертаючи подвійну увагу до певної проблеми. При цьому питання, які порушує автор, належать до філософських, так званих «вічних питань». Майстра слова цікавить, як стати самим собою, як повернути собі Батьківщину, чому у світі трапляються негаразди, хто сприятиме майбутньому прогресу тощо: «*І як нам вернутися до рідної хати? / І як нам дїждатися тієї пори?*» [7, с. 120], «*Як мені голубого дістати неба? / Як стати самим собою? / Як звести на руїнах / Собор новий?*» [7, с. 113], «*Може, це промінь перший / Сонячної ріки? / Може, це промінь останній / І п'ятьма – на віки?*» [7, с. 79], «*Чому той кінь не спіткнувся у полі? / Чому не заніс у татарську неволю / Вершника того? Хто він?*» [7, с. 68], «*Хто з нас зберіг в душі добра жарину? / Хто понесе її у будищину?*» [7, с. 64].

Анафора інколи сприяє прочитанню твору як народної балади, де повтори такого роду є характерною особливістю жанру: «*Три рази потопали в снігах козаки, / Три рази верталися назад, і знову їх посилали вперед*» [7, с. 12], «*То наді мною хилиться верба, / То наді мною дівчина ридає, / Китайкою, немов сама журба, / Мені обличчя тихо накриває*» [7, с. 10], «*Буде та калина з вітром розмовляти, / Буде наш синочок рости-виростати*» [7, с. 66]. Тут повтор сприяє наспівності твору.

Протилежним прийомом до попереднього є використання епіфори – повтору різних елементів наприкінці речення, строфи тощо: «*Поле мого дитинства, / Вітер мого дитинства, / Жайвір мого дитинства, / Є ви чи вас нема?*» [7, с. 38], «*Краще знати? / Чи не знати?*» [7, с. 42], «*Соснові бори, / Дубові бори, / Верби й калини, крушини та ялини*» [7, с. 101].

Привертає увагу епіфора числівника *тридцять три*: «*Тобі було тридцять три / І нам усім тридцять три*» [7, с. 17]. Це своєрідна алюзія на вік Ісуса Христа, а також натяк на голодомор в Україні 1932–1933 років. Таким чином, епіфора є своєрідним кодом смерті. У творі йдеться про хлопчика, який загинув,

але брат якого відмовляється вірити в смерть, тому повторює, ніби заклинання слова: «*І ще один хлопчик – / Йому зо три рочки / Просить так жалібно / Ваню встань / Ваню встань*» [7, с. 17]. Глибоке розчарування підкреслює епіфора в такому мікроконтексті: «*А хто тоді вінець природи? / Із тьми бредуть, / У тьму бредуть / народи. / Бреде додому блудний син*» [7, с. 85]. Автор наголошує, що люди не винесли жодного уроку з історії – у світі так само панують жорстокість, прагнення до самозбагачення та егоїзм.

Цікавими видаються рядки з поезії «Розквіт нації». У цьому вірші Ю.М. Мушкетик послуговується епіфорою, але на морфемному рівні, повторюючи лише іменникове закінчення: «*Колективізація, / Індустріалізація, / Поляризація, / Гібридизація, / Махінація, / Резервація...*» [7, с. 23]. Автор ніби подає етапи розвитку радянського суспільства. Красномовно поставлені й три крапки в кінці поезії. Вони змушують задуматися не тільки над пройденим шляхом, а й над майбутнім.

Таким чином, здебільшого епіфора у творчому доробку майстра слова покликана підкреслити негативну семантику.

Заслуговує на увагу й така стилістична фігура, як *хіазм*. Її письменник використовує в таких рядках: «*В серпні зорі наче вишні, / В серпні вишні наче жар...*» [7, с. 96]. Здебільшого хіазм у творах Ю.М. Мушкетика використаний задля привертання уваги до філософських проблем. Читаймо: «*Мудрець дивиться на світ і не знає, / Що то світ дивиться на нього*» [7, с. 83]. Ми засуджуємо певні вади, проте нас теж можуть за щось засудити; ми робимо добро – воно до нас обов'язково повернеться. Іntenція цих рядків – усвідомлення того, що в кожному з нас є відбиток світу, і коли ми спостерігаємо за оточенням, оточення теж спостерігає за нами.

Ще одним прикладом хіазму можна вважати мікроконтекст: «*Коли ціну втрачають нім і кров, / Тоді ціну втрачають честь і совість*» [7, с. 14], де стилістична фігура покликана підкреслити важливість універсальних духовних цінностей.

Семантично ускладнений хіазм представлено в мікроконтексті, де письменник додає подвійний лексичний повтор в інвертованих елементах: «*Як страшно оглядатися назад – / Там тільки попід і німі могили, / Там тільки верби з смутку посивілі, / Там тільки те, чого ми не зробили, – / Як страшно оглядатися назад. // Як страшно видивлятися вперед – / Там тільки ночі чорне заинало, / Там засторог холодне калатало, / Ворожого меча гаряче жало – / Як страшно видивлятися вперед*» [7, с. 16]. Письменник, повторюючи одні й ті самі слова, ніби натякає, що в минулому було мало добрих і світлих подій, і в майбутньому теж невідомо, що чекає на людину, проте зупинятися на межі – це ще гірше: «*Та ще страшніш спинитись на межі – / Там круто обриваються дороги*» [7, с. 16]. Треба йти вперед, незважаючи на скорботи й біди й не страшитися випробувань надалі.

У рядках «*Дороги українські... / Ще ведете кудись ви чи вже ні, / Дороги? // Скільки зайд ви принесли... / То проведіть їх геть, / Мої дороги*» [7, с. 89]. Ю.М. Мушкетик використовує стилістичну фігуру *кільце*, починаючи зі слова *дороги*, повторює цю лексему в середині в складі риторичного запитання і нею ж завершує твір. Викликає інтерес певний паралелізм першого та останнього рядків. Автор намагається підкреслити свою національну ідентичність, використовуючи присвійний займенник, підкреслюючи тим самим, що українські дороги – це рідні дороги, дороги його життя. Вибудовується своєрідна

бінарна семантична опозиція *свій – чужий*. При цьому семантика чужого закладена імпліцитно – в іменнику *зайди*, а також у заклику *провести зайд геть* з України.

Продовження теми національної самосвідомості наявне в рядках: *«Яке сумне це слово – Україна: / У ньому вітру плач, / журавлиний квил, / І дзвін кайданів, німота могил / І сльози вдів. Столітня руїна. // Яке суворе слово – Україна... // Яке тривожне слово – Україна... // Яке велике слово – Україна»* [7, с. 25]. Бачимо, що Україна зіставна в майстра слова із смутком, суворістю, тривожністю, однак усе ж таки Батьківщина в мовомисленні Ю.М. Мушкетика є великою країною, яка гідно пройшла всі випробування й стала незалежною.

Стилістичну фігуру кільця використано й у рядках *«Жайвір, хоч і той самий, / Мало їх, жайворів»* [7, с. 38]. І знову спостерігаємо мотив українськості, однак цей мотив використано імпліцитно – за допомогою образу жайвора як традиційної української птахи. Числівник *мало*, ужитий стосовно жайворів, покликаний лише підкреслити той факт, що справжніх патріотів дуже мало.

Фігура кільця поглиблює проблематику вірша, а в поєднанні з анафорою робить поезію більш напруженою: *«Спи, малий, це зоряний тил / Не окропив твою голівку. / Це твоя персональна справа / Рoste зеленим дубом, / Це твоя дівчина проковзує лукавим усміхом... // Це твій автомат чорною думкою зблискує / У голові винахідника. / Це тільки роблять проби ґрунту... // Спи, малий»* [7, с. 43].

Ю.М. Мушкетик апелює до астрофізичних знань, розмірковуючи про свою кохану: *«Я бачу тебе, / Як ми бачим далекі галактики. / Світло від них лине мільярди років. / Ми бачимо їх такими, / Якими вони були колись, / Нині вони не такі, / Може, їх зовсім немає. / Ми ніколи не побачимо сучасних зір. / ...Я теж бачу тебе / Лише молодою. / Я хочу бачити тебе тільки молодою. / ...Ти подзвонила, але я не захотів / Зустрітися з тобою. / Я хочу бачити тебе тільки молодою. / Нащо мені знати, яка ти нині? / Те знання мені не потрібне. / Нащо мені бачити, / як колишня зоря / Перегоріла в попіл? / Нащо!»* [7, с. 80]. Світло, яке йде до Землі від зірок, вказує нам їхнє минуле. Людство розглядає далекі космічні об'єкти, відстань до яких сягає десятків, сотень, а то й тисяч, мільйонів світових років. Ми можемо розглядати зірку, яка на цей час, можливо, уже давно згасла, але світло від неї лише тільки зараз досягло нашої планети. Ю.М. Мушкетик порівнює кохану із зорею, а молодість зіставляє із світлом. Повтори, наявні у творі, надають поезії більшої емоційності та експресивності. Знак оклику наприкінці замість знаку питання покликаний підкреслити впевненість ліричного героя у своїй правоті – кохана для нього назавжди залишиться молодою й красивою.

У поетичній скарбниці Ю.М. Мушкетика можна натрапити й на тавтологічні повтори: *«У мої тривожні сни, / Ти зорею зазоріла / З голубої вишини»* [7, с. 96], *«Їх стріляють кулями, / Їх стріляли стрілами»* [7, с. 85].

Трапляється й градація: *«Слова солоні, круті, закличні...»* [7, с. 92], *«Помирає село, відходить у вічність / З вербами, з левадами, з волами / Перистими, моругими, сивими»* [7, с. 30], *«А за цією колоною – колона підшов / Від чобіт кирзових, / Ялових, / Хромових, / Жіночих черевиків, / Дитячих сандаликів, / Калощі, / Гамаші, / Халявки – / Також рядами по шість пар, / Ідуть та йдуть»* [7, с. 27], *«Дві білі берези / Одна від одної одсахнулися, / Одсахнулися, / Розсахнулися»* [7, с. 116], *«Видихали, випалили, з'їли, / Берег сплюндрували і ріку, / Атомний штур-*

пак у Землю вбили» [7, с. 49], *«Крутиться, крутиться колесо – / Жорна, зарба, тарантас – / Вивезло кругле колесо / До чорної прірви нас»* [7, с. 54], *«Все, що stolочено, спалено, збито, / Мусить зерном повернутися знов»* [7, с. 46].

Для інтонаційного стикування різних рядків вірша та посилення змісту й звучання Ю.М. Мушкетик послуговується експресивними можливостями *епаналепсису* – композиційної фігури, «що утворюється повторенням у наступному віршовому рядку, переважно на його початку, слів, фраз або їх частин, якими закінчувався попередній рядок» [5, с. 232]. Читаймо: *«Жайвір – він завжди вічний, / Вічний він і той самий, / Що його дід мій і батько / Чули в небі своєму»* [7, с. 38], *«Люди стояли, неначе білі стовпці, / Білі стовпці стояли і радилися, що їм робити»* [7, с. 11], *«Сказати б! – ідуть у Вічність... / Вічність? Святотатство...»* [7, с. 27].

Ще однією зі стилістичних фігур, на які можна натрапити в поетичній збірці Ю.М. Мушкетика, є анклаза, тобто повторення, скандування, певних одиниць мовлення: *«Все сподіваємось, що спинимо, – / А кривда йде! А кривда йде»* [7, с. 21]. Така настанова надає рядкам більш емоційного звучання. Автор використовує спочатку риторичний оклик у межах анклази, прагнучи тим самим привернути увагу реципієнта, а далі завершує вірш розповідним реченням, уже без знаку оклику, тобто лише приречено констатуючи факт настання неправди.

Висновки. Таким чином, лексичні повтори виконують не тільки організаційну функцію у творах Ю.М. Мушкетика, а й слугують тими елементами, що імплементують авторські інтенції, дають змогу глибше проникнути в зміст поезії. Письменник майстерно використовує семантико-стилістичні можливості анафори, епіфори, хіазму, кільця, епаналепсису та інших фігур задля привернення уваги до проблем формування базових духовних цінностей, національної самосвідомості, до пізнання самого себе.

Серед перспектив дослідження визначаємо можливість вивчення функцій лексичних повторів у прозових творах Ю.М. Мушкетика та його публіцистиці.

Література:

1. Горбач Н.В. Історична проза Юрія Мушкетика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Запоріжжя, 2002. 19 с.
2. Дзюба І.Ф. Сумлінність художнього досвіду. *Радянське літературознавство*. 1965. № 1. С. 3–16.
3. Жулинський М.Г. Вірив: світ безсмертний : [спогади про Юрія Мушкетика]. *Слово Просвіти*. 2019. 13–19 черв. (№ 24). С. 10–11.
4. Ковальчук В.М., Ющшин В.М. Семантичні особливості валентно зумовлених предикатами дії, процесу та стану об'єктних синтаксем (на матеріалі роману Ю. Мушкетика «Яса»). *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. 2019. № 11. С. 57–61.
5. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
6. Мішеніна Т.М. Лінгвокогнітивна інтерпретація художньої творчості митця (на прикладі творів Юрія Мушкетика «Старий у задумі» і «Сльоза Офелії»). *Філологічні студії Наукового вісника Криворізького державного педагогічного університету*. 2016. Вип. 14. С. 246–260.
7. Мушкетик Ю.М. Чорний вершник: Поезії. Київ : Укр. письменник, 1992. 126 с.
8. Павлюк Н.Л. Історична проза Ю. Мушкетика: онтологічно-гносеологічний та аксіологічний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Одеса, 2016. 16 с.
9. Ромас Л.М. Художнє осмислення національної самосвідомості в історичній прозі Юрія Мушкетика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Дніпропетровськ, 2006. 18 с.

10. Русанівський В.М. Знайдене слово (Про мову творів Ю. Мушкетика). *Мовознавство*. 2000. № 4/5. С. 4–7.
11. Слабошпицкий М.Ф. Писатель и его герои: О творческом пути Ю. Мушкетика. *Радуга*. 1979. № 4. С. 171–174.
12. Федоровська Л.К. Романи Юрія Мушкетика: літ.-крит. нарис. Київ : Рад. письменник, 1982. 203 с.

Іліна О. Lexical repetition as a semantic and stylistic dominant in the collection of poems by Yu.M. Mushketyk “The Black Horseman”

Summary. The syntactic organization of sentences should be considered as an integral part of the artistic palette of any work, and poetic syntax is closely related not only to the poetic size, but also to the artistic images and the idea which is realized in them. The article is devoted to the consideration of such a phenomenon as lexical repetition on the example of the poetic collection by the famous Ukrainian writer Yu.M. Mushketyk “The Black Horseman”. This writer belongs to the artists of philosophical depth. The search for answers to the so-called “eternal” questions is the leitmotif of his entire artistic heritage. Understanding the world, the place and role of man in it, the importance of history for each individual,

the ability to make the right choice – these are just a small list of issues that the artist raises in his works. Among the general features of the poetic individual style of Yu.M. Mushketyk we should definitely notice the lexical repetitions of various kinds. The structure, forms of repetition expression are analyzed in the work, its stylistic function is determined, the specifics of functioning of stylistic figures are described, among which anaphora, epiphora, chiasm, ring and others are dominant in Yu.M. Mushketyk’s work. Definitions of these terms are given. A great attention is paid to the stylistic effect of repetitions, as well as their semantic function is outlined; it was found that different stylistic figures are important elements of poetry, which provide it with the appropriate intonation and depth of sound. In some cases, repetitions are designed to emphasize the expressive and semantic nuances of the work of art, thus performing a special function of speech intensification, transmitting rhythmic melodies and acting as a linguistic and stylistic means of expressing the author’s intentions. In many poems by Yu.M. Mushketyk stylistic figures are used to convey the idea of spiritual values: whether universal, universal, national, or personal.

Key words: lexical repetition, stylistic figure, ring, chiasm, anaphora, epiphora, individual style.

*Кобзей Н. В.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри мовознавства**Івано-Франківського національного медичного університету*

ЕКФРАЗИС У ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Анотація. Взаємодію між літературними і живописними творами яскраво унаочнює екфразис. Він означає репрезентацію в тексті будь-якого із творів мистецтва. Науковий інтерес дослідження екфразису в літературній спадщині В. Винниченка виник через те, що вагоме місце в ній відведене образотворчій тематиці, та й сам письменник мав безпосереднє відношення до малярства.

Систематизувавши напрацювання багатьох літературознавців, російська дослідниця О. Яценко здійснила спробу класифікації різних видів екфразису. Нині запропонована нею класифікація вважається найточнішою і саме її дослідники рекомендують брати за основу, аналізуючи літературні твори. За об'єктом опису екфразис поділяється на прямий і непрямий. Перший передбачає безпосередній опис візуального артефакту. Непрямий екфразис використовується для створення словесної реальності. Він лише натякає на існування візуального артефакту. За «носієм» зображення екфразиси діляться на репрезентації творів зображального мистецтва (картина, скульптура, художня фотографія), репрезентації незображального мистецтва (архітектура, ландшафтний та інтер'єрний дизайн, декоративно-прикладне мистецтво), репрезентації синтетичного мистецтва (кіно), репрезентації неканонічних творів мистецтва (фотографії, етикетки, реклама, листівки, графіті). За об'ємом буває повний, згорнутий та нульовий екфразис. Останній зустрічається у творчості Володимира Винниченка найчастіше. Щоправда, екфрастичні описи в письменника мають свої особливості. Справа в тому, що візуальні артефакти, описані в художніх творах, не мають нічого спільного з реальним мистецтвом. Вони є вигаданими самим автором, а в художньому тексті є творами головних персонажів.

Також у Володимира Винниченка зустрічаються технічні, тлумачні та психологічні екфразиси. Їх автор використовує з метою репрезентації ідеології нового мистецтва, а також власних життєвих поглядів і принципів.

Ключові слова: інтермедіальність, екфразис, художній текст, класифікація екфразису, вербальна репрезентація візуального образу.

Постановка проблеми. «Картина світу» кожного художника слова вибудовується з «матеріалів», притаманних багатьом мистецьким видам. Бо лише так вона може бути унікальною і неповторною. Іноді слів замало. Тоді пензель художника додає кольору, камені скульптора – міцності, а мелодійна музика – звучання. Повна картина освоєння світу стає результатом міжмистецької взаємодії – інтермедіальності, яка з легкої руки німецького дослідника О. Ханзен-Льове стала невіддільною в розгляді питань суміжності мистецтв.

Стрімкий розвиток теорії інтермедіальності видає «на-гора» дослідницькі зацікавлення так званим різновидом «трансформації візуальної образності у вербальну репрезен-

тацію» [9, с. 169] – екфразисом. Останній доволі своєрідно і не менш яскраво «унаочнює» процес взаємодії літературних і живописних творів.

У контексті того, що у творчій спадщині В. Винниченка вагоме місце відведене образотворчій тематиці, та й сам письменник мав безпосереднє відношення до малярства, вважаємо за доцільне говорити про науковий інтерес дослідження екфразису в його творах, що й зумовлює актуальність вибраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У класичному варіанті поняття «екфразис» означає репрезентацію в тексті будь-якого з творів мистецтва. Щоправда, стилістична фігура екфразису від періоду античності настільки еволюціонувала, що в часи новітньої літератури переросла до специфічного жанру – роману-екфрази. Всі ці процеси знайшли своє відображення в численних працях зарубіжних та вітчизняних дослідників: М. Бахтіна, Ю. Лотмана, Е. Халізева, Р. Якобсона, Н. Бочкаревої, Л. Геллера, М. Крігера, Н. Морозової, М. Цимборської та інших. Систематизувавши їхні напрацювання, російська дослідниця О. Яценко здійснила спробу класифікації різних видів екфразисів. За словами Я. Юхимук, «нині це найточніша класифікація видів екфразису, котру варто брати за основу, здійснюючи аналіз літературного твору» [11, с. 155].

Метою статті є дослідження специфіки використання екфразису в художніх творах В. Винниченка.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на об'єкт опису, екфразис поділяється на прямий і непрямий. Наявність прямого екфразису в літературному тексті передбачає безпосередній опис візуального артефакту. Навіть більше, автор тексту відкрито вказує, що описує ту чи іншу картину, скульптуру чи будівлю. Своєю чергою непрямий екфразис використовується виключно з метою створення словесної реальності. Він лише натякає на існування правдивого візуального артефакту, мотиви якого можна відшукати в його літературних описах. Винниченків Корній Каневич у п'єсі «Чорна Пантера і Білий Медвідь» малює матір із дитиною на руках. Не важко здогадатися, на який артефакт мистецтва натякає автор. Бо «що варті всі ваші казочки, голі тіла, фантасмагорії перед цим великим... Цим вселюдським, цим виразом любовної скорби матері над дитиною... Тут... тут... чорт забирай, тут історія людей, тут екстракт всякої любові і краси» [5, с. 384].

Характеризуючи «носія» зображення, екфразиси бувають репрезентаціями творів зображального мистецтва (картина, скульптура, художня фотографія). В оповіданні «Чудний епізод» знаходимо опис скульптури, яка була чи не стовідсотковим віддзеркаленням коханої дівчини головного героя: «Ах, що ж було в сій фігурі мені так знайоме? Очі? Одвислі, висхлі від розпусти й мук груди? Викривлені звирячими інстинктами щелепи? Губи, в яких стоїть скривлена мука? Чи та туга,

та кротка, затаємнена печаль, що якось вмістилась десь між губами, десь під низьким лобом, поміж обвислими очима?.. Ми всі троє мовчали. З колін фігури спадало додолу глиняне покривало. Ноги вражали чудними неймовірними, але без сумніву існуючими лініями. Такого тіла не можна знайти, але воно єсть. Єсть у кожного з нас» [5, с. 28].

Досить часто художники слова використовують у своїх творах екфразиси, що репрезентують незображальне мистецтво: архітектуру, ландшафтний та інтер'єрний дизайн, декоративно-прикладне мистецтво, тощо. У творчій спадщині Володимира Винниченка таких прикладів предостатньо. Чого варті лише опис інтер'єру оселі робітників у панській економії в оповіданні «Голота»: «В великій цій, брудній хаті, що недурно звалася «чорною скарбовою кухнею», було вогко, холодно і занадто незатишно; пахтіло чимось кислим – чи то намоклим кожухом, чи то старою капустою, чи то заплілими онучами. В вечірній тьмі, яку розбивало червоне світло полум'я з лежанки та жовтенький світ від невеличкої керосинової лампочки з розбитим і заліпленим жовтим папером склом, плавав синій дим, наче хмари, попід стелею і гостро щипав у носі й за очі. Занадто вже незатишна була ся «кімната». Всякому видно було, що тут жили люди, яким не до затишку, що сю «кімнату» призначено не до бенкетів, не до втіх, а до захисту у негоду, щоб було де їсти і спати тоді, як не було «скарбової» роботи. До сього ж тут було все, що треба. Щоб спекти хліба, була здорова з пузатим комином піч, яка починалась від дверей і займала мало не всю стіну; вздовж неї тяглася довжелазна лежанка з двома вмурованими казанами, в яких варився для цих людей «кандьор» і брудна юшка, яку тільки з звички звали «борщем»; вздовж стіни, що проти дверей, стояв довгий, нічим не вкритий стіл та довгі лави. Для спання од печі до стіни тягся довгий, широкий піл, на якому було накидано жужмом усякого шмаття. Вгорі була стеля; знизу – чорна земляна долівка, в одній стіні – двері, в других – три-чотири дірки, що мусили бути вікнами» [2, с. 247].

У романі «Поклади золота» обстановка набагато «аристократичніша», однак так само невтішна: «От у сусідів напроти засвітилися вікна. Світло, перебігши під дощем через вузьку вуличку (так само як колись дівчинкою перебігалося стільки вуличок у Полтаві), затишно й тепло примостилося в куточку під стелею. І в темно-сірих сутінках стає видніше незграбну шафу, чорну дірку каміна, обдрипаний умивальник, усю вбогість, усю чужість, усю остогидлість їх. Чогось якось Франція, якийсь Париж, якийсь старий смердючий готельчик. І це широченне, горбкувате ліжко, це лежання в ньому годинами в сірій п'ятмі, в застоянному кислому дусі людських випарів, зібраних за десятки, а, може, і за сотні років!» [4, с. 12].

Ще одним «носієм» зображення для екфразистичних описів може бути синтетичне мистецтво, головне кіно. А ще, як слушно зазначає Г. Варнацька, «екфразис дедалі частіше виявляється словесною візуалізацією артефактів, які не є канонічними творами мистецтва: фотографія, популярна друкована продукція (етикетки, реклама, листівки), графіка в науково-популярних виданнях, графіті тощо» [1, с. 40]. У романі «Поклади золота» Винниченко цитує уривок із більшовицької газети, в якому йдеться про колишніх співробітників Київської надзвичайної комісії, яких за злочини розшукує Управа. Є детальний опис злочинців і фотографії. «Прошу звернути увагу: навіть фотографії!» [4, с. 7]. Це був безпрецедентний випадок на той час. «Фотографії, правда, вийшли, як бачите, трохи невиразні.

Але характеристичні риси все ж таки є. І коли подивитися на живий оригінал, зразу можна сказати, чи та це людина, чи ні. І коли ви побачите Гунявого, ви не зможете сказати, що це не він. Крук уважно, довго вдивляється в стерті обличчя чекістів, такі тут прості, невинні» [4, с. 7].

Беручи до уваги об'єм, екфразиси поділяють на повні, що, за О. Яценко, «містять розгорнуту репрезентацію візуального артефакту», згорнуті та нульові. Зазвичай вважається, що згорнуті екфразиси використовуються авторами найчастіше, адже для того, щоб бодай натякнути на мінімальний зв'язок описуваного із зображальним мистецтвом, достатньо іноді й кількох слів. «Нульовий екфразис лише вказує на віднесеність реалії словесного тексту до тих чи інших художньо-зображальних явищ» [12, с. 48]. Однак для нас він становить особливий інтерес. Досліджуючи трансформацію екфразису, Г. Варнацька виявила, що для літератури ХХ століття є характерною саме наявність нульового екфразису. Мається на увазі, що «образотворче полотно, описане в художньому тексті, є твором персонажа художника. Екфразис у цьому випадку не має нічого спільного з реальним мистецтвом, не відсилає до певного візуального джерела чи імені реального автора. Тут екфразисна модель не ідентифікується з першоджерелом, вона є продуктом авторського вимислу» [1, с. 40].

Одним із найяскравіших прикладів присутності у творі саме такої моделі нульового екфразису є для нас оповідання В. Винниченка «Олаф Стефенсон». У ньому ми натрапляємо на опис картини талановитого художника Дієго: «На картині було: стіл широкий, низький, немов роздавлений вагою пляшок і закусок; за столом чоловік. Цей чоловік був центром всієї композиції, він їв. Лоб у його був вузький, лисий, жовтовато-рожевий, покритий легким жиром. Од лоба розходились вниз щоки, падаючи, білуватими м'якими брижами на обмотану круг ший серветку. Лице звичайного одгодованого рантьє... В одній руці рантьє була виделка з м'ясом, а в другій для чогось годинник. Він сидів на фотелі з тонкими, загостреними на кінцях ніжками. Одна з ніжок наступила на дитину, якраз в пахві ноги. Дитина, вся синя, судорожна, в дикому жаху кричала і корчилась. Одна ручка її вп'ялась собі в тільце, а другою вона спиралась об підлогу. Товстий чоловік лукаво слухав крик і скося позирав униз. Нижче серветки з-під чорного фрака виступав йому цілком голий живіт. Цей живіт був схожий на роздутий, білий, облізлий, з'їдений червами труп собаки. Він випинався й блищав рівним мертвим блиском, викликаючи в горлі такі спазми, які бувають, коли нудить» [2, с. 653].

За кількістю і широтою візуальної інформації екфразиси поділяються на прості та зведені. Для творчості Винниченка характерна наявність останніх. Точніше, їх різновиду – технічного екфразису. Технічний екфразис репрезентує ідеологію, гасла та декларації того чи іншого художнього напрямку або школи. Загальновідомо, що В. Винниченко досить прихильно ставився до імпресіонізму, адже на власному досвіді відчув його «красу» та «силу». Серед його знайомих багато художників-імпресіоністів, а сам письменник, як вказує Г. Костюк, «обкладається книжками з теорії та історії мистецтва, освоює техніку пензля і фарби, стає постійним відвідувачем мистецьких виставок салонів Відня, Берліну та Парижу і систематично малює. І для нього це вже не розвага, не відпруження після тяжкої праці над тим чи тим літературним твором, а вияв внутрішньої потреби» [8, с. 4]. Тому не дивно, що захоплення

новим і революційним напрямом, який нещадно критикували «череваті буржуа з золотими кишнями», вилилося у створення численних образів художників-експериментаторів, як-от Вальдберг з оповідання «Олаф Стефенсон»: «Вальдберг – це геній, якого не зрозуміли. Так, так, це іменно з тих геніїв, яких *не хотіли* зрозуміти. З його картин сміються, глузують, їх не приймають на виставки, не купують. Нехай! Так і треба, так і слід, це і є показчик, що його мистецтво не до смаку сучасному громадянству, що воно не розуміє Вальдберга; а через те уже одне – його ідея, його нове мистецтво є воістину нове, воістину чуже розбещеній, переверненій, виродженій техніці господаря сучасного мистецтва – буржуа! А-а, буржуа плюється, коли бачить щось, що його непокоїть, що примушує мислити, почувати? Він звик, щоб його тільки по череву погладжували, п'яти йому лоскотали віршиками, щоб бавили йому ніжний зір тихими линиями фарбочками? Ну, нехай вибачить, Вальдберг не продав і не продасть себе в льокаї панського черева! Цього вже воно не діжде, ні!» [2, с. 625]. Не треба докладати багато зусиль, щоб зрозуміти, що Винниченко, використовуючи технічний екфразис, намагався пояснити головні постулати «нового» мистецтва, яке на тлі традиційного видавалося чужим, навіть ворожим щодо застарілих естетичних канонів і правил.

Продовжуючи тему нового мистецтва, вважаємо за доцільне згадати неперевершену картину К. Моне «Враження. Схід сонця», яка дала назву всьому мистецькому напрямку та народила новий день у малярстві – імпресіонізм. Останній проявляється через фіксацію вражень від зображуваної дійсності. Явище своєрідної «трансляції» процесу і результату впливу зображення на глядача та саме розуміння твору, за О. Яценко, має назву «психологічний екфразис». В уже неодноразово цитованому нами оповіданні «Олаф Стефенсон» Винниченко переносить акцент із зображення картини талановитого художника Дієго на опис враження, яке вона викликала у «глядача». «І зразу мені кинулось в очі на ній лице чоловіка і вся його постать. Він стояв у лісі над зрубаним деревом з сокирою в одній руці, поставивши ногу на одрубок. Голова була повернена трохи вбік, він до чогось чи прислухався, чи чекав. Але що це за чекання було! Я не знаю, чи ждав коли-небудь хто з людей так, але воістину собака не міг би так ждати. Там була й здригнена радість в блиснувчих очах, і зразу ж, тут же, – сумнів, непевність, а в губах уже – гнів, лютий гнів чоловіка, якого хтось чи щось жорстоко обманив. Все тіло напружене бажанням шарпнутись і з зойком захвата кинутись вперед. І одночасно чується в судорожне заціпленій руці з сокирою, чується в якихсь рисах тіла, що, переконавшись в обмані, чоловік люто змахне сокирою – і, як бризки води, полетять тріски од дерева. Тут і передчуття можливого, і позасвідомий ряд хитань, і хуже звіряче нюхання повітря, і скажена робота сопоставлення, комбінації. Хочеться крикнути «ш-ш!», і озирнутись, і слухати й собі, хвилюючись та напружуючись.

Я дійсно ще не бачив таких картин. Дійсно в ній панувала людина. Все, що відносилось до неї, було зроблено любовно, бездоганно! Навіть держално сокири з тріщиною жило і, здавалось, здригувалось, так що з'являлось бажання порадити чоловікові обтягнути держално дротом, щоб, бува, сокира не зскочила. Але ліс, небо, повітря вже кричали дефектами, вражали мішаниною стилів, драгували відсутністю логіки, закономірності». Винниченко описав картину «митця від Бога». Йому

не потрібна ні школа, ні форма, ні техніка, він на інтуїтивному рівні відчув сутність майбутньої картини і просто спроектував зі своєї підсвідомості геніальне полотно. Пояснити цей процес раціонально неможливо. В. Винниченко вважає, що «тут була безумовна, надприродна, якась просто чародійна сила таланту. Я впевнений, що Дієго й сам не знав, як це у його так вийшло, як йому прийшла ця ідея, як підібрав він відповідні їй фарби. Це було поза його свідомістю – напевно! Він був занадто дурний, щоб *розумом* зробити це» [2, с. 654]. Цитований пасаж підкреслює скептичне ставлення В. Винниченка до необмежених розумових можливостей людини, адже він хоч і не заперечував важливості, скажімо, наукового знання, гносеологічної функції мистецтва, однак у бінарній опозиції розуму та емоцій у художній творчості віддавав перевагу останнім.

Взагалі усі твори Винниченка, присвячені мистецькій темі, просякнуті спробами письменника «пояснити» і «розтлумачити» суть його творчих замислів. Тому то й вибір так званого тлумачного екфразису, безсумнівно, виправданий. Він допомагає письменникові розкрити усю глибину образно-символічного змісту твору, а також пояснює, що має означати зображення. В оповіданні «Контрасти» головний герой Іван у захваті «тлумачить» не надто цікавій співрозмовниці Соні свої мистецькі погляди: «А таке з'являє, як контраст? Га? Тут вам все: й історія думки, й історія людського слова, і естетика, і... Тут все! Візьміть ви хоч таке, ну... – Іван водить очима навкруги і зупиняється на конях, що пасуться біля екіпажів, – Ну, візьміть хоч цих коней. Дивіться, як переплітаються фарби, які контрасти, які тони... Чорне й біле! Одне чорне не зробить вам такого враження, а поруч із білим воно грає видатну роль, відтіняється, виступає рельєфно, грає... А психіка? Наприклад, цинізм і святість, поруч одно з одним. Тут просто дух захоплює! Я хочу ліпити тепер одну річ. Так знаєте, тема така – огидливе й гарне. Огидливе мусить бути жінкою, не дуже старою, але страшенно гидкою, з таким, знаєте, розпусним виглядом в обличчі, зі страшенним цинізмом душі й тіла. А поруч молодий, гарний юнак з полум'ям сили й такого, знаєте, захоплюючого бажання боротьби за добро, за красу, невинний, чистий, палкий! І одне поруч з другим. Контраст який!» [2, с. 224]. Подібна творча манера в мистецтві не нова. На думку М. Вороного, іспанський художник Франциско-Хосе де Гоя перенасичував свої полотна «естетикою потворного» для того, щоби викликати в душах глядачів зворотний потяг до «красивого» та «високого», що сентенцію, без сумніву, можна спроектувати й на творчість Винниченка. Цитований вище екфрастичний «шмат» тому доказ.

Висновки. На завершення хотілося б підсумувати, що наявність екфразису в будь-якому його прояві в тексті літературного твору є, безсумнівно, потрібною і виправданою. Присутність візуальних образів у тексті дозволяє глибше зрозуміти їхнє значення у філософсько-естетичній концепції твору. Екфрастичні «вкраплення» суттєво впливають на художній простір у тексті та специфіку персонажотворення, допомагають автору репрезентувати його власну світоглядну картину.

Література:

1. Варнацька Г. Між літературою і живописом: трансформація екфразису. *Молодь і ринок*. 2014. № 3. С. 38–41.
2. Винниченко В. Краса і сила. Київ : Дніпро, 1989. 750 с.
3. Винниченко В. Оповідання. Роман «Слово за тобою, Сталіне!», п'єса «Чорна Пантера і Білий Медвідь». Київ : Наук. думка, 2001. 440 с.

4. Винниченко В. Поклади золота. Нью-Йорк, 1988. 268 с.
5. Винниченко В. Чудний епізод. Український Декамерон. Київ : Довіра, 1993. С. 288–299.
6. Вороний М. Винниченко. Твори. Книжка четверта. Поезія. Переклади. Критика. Публіцистика. Київ : Наукова думка, 1996. С. 483–488.
7. Жила С. Мистецький портрет Володимира Винниченка. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. № 11. С. 29–35.
8. Костюк Г. Володимир Винниченко – маляр (До 120-ї річниці від дня народження письменника). *Дивослово*. 2000. № 7. С. 2–5.
9. Нагачевська О. Функції екфразису в романі Генрі Джеймса «Жіночий портрет». *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2014. № 30. С. 169–178.
10. Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: Взаємодія літератури та мистецтва. Київ : Наук. Думка. 2008. 544 с.
11. Юхимчук Я. Екфразис як функціональна складова інтермедіальності та інтертекстуальності. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Філологія. Літературознавство. 2015. Т. 259. Вип. 247. С. 155–160.
12. Яценко Е. «Любите живопись, поэты...»: экфразис как художественно-мировоззренческая модель. *Вопросы философии*. 2011. № 11. С. 47–57.

Kobzei N. Ekfrazis in the works of Volodymyr Vynnychenko

Summary. The interaction between literary and pictorial works is vividly illustrated by ekphrasis. It means representation in the text of any of the works of art. The scientific interest in the study of ekphrasis in V. Vynnychenko's literary heritage arose due to the fact that an important place in it was given to

fine arts and the writer himself was directly related to painting.

Having systematized their work of many literary critics, the Russian researcher O. Yatsenko made an attempt to classify different types of ekphrasis. To date, her proposed classification is considered the most accurate and it is her researchers recommend to take as a basis for analyzing literary works. According to the object of description, ekphrasis is divided into direct and indirect. The first involves a direct description of the visual artifact. Indirect ekphrasis is used to create verbal reality. It only hints at the existence of a visual artifact. According to the “carrier” of the image, ekphrasis is divided into representations of works of fine art (painting, sculpture, art photography); representations of non-fine arts (architecture, landscape and interior design, decorative and applied arts); representations of synthetic art (cinema); representations of non-canonical works of art (photographs, labels, advertisements, postcards, graffiti). The volume of ekphrasis is divided into full, collapsed and zero. The latter are found in the works of Vladimir Vynnychenko most often. However, the writer's ephrastic descriptions have their own peculiarities. The fact is that the visual artifacts described in the works of art have nothing to do with real art. They are invented by the author himself, and in the literary text, are the works of the main characters.

Volodymyr Vynnychenko also has technical, explanatory and psychological ekphrasis. The author uses them to represent the ideology of new art, as well as their own views and principles of life.

Key words: intermediality, ekphrasis, artistic text, classification of ekphrasis, verbal representation of visual image.

*Ляхно Н. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Інституту філології
Київського університету імені Бориса Грінченка*

РЕФЛЕКСИВНІ АВТОКАУЗАТИВИ У СФЕРІ АКТАНТНОГО РОЗПОДІЛУ СЕМАНТИКИ

Анотація. У статті охарактеризовано семантику автокаузативів, співвідносних із незворотними дієсловами, шляхом зіставлення семантичних функцій придієслівних актантів. Визначено їхнє місце в системі актантного розподілу семантики дієслів. Розглянуто питання щодо статусу автокаузативів. Проаналізовано суб'єктні рефлексиви із врахуванням принципу функціональної значущості компонентів, які належать до різних синтаксичних конструкцій. Зазначено, що серед суб'єктних зворотних дієслів лише в автокаузативах не виражені суб'єктно-об'єктні відношення. Ця особливість зближує їх із декаузативами.

Установлено обсяг рефлексивних автокаузативів, виділено зворотні дієслова зі значенням «зміна положення тіла» та «переміщення в просторі».

Автокаузативи, що описують зміну положення тіла, близькі за значенням до рефлексивних посесивів, в яких об'єктом дії є частина тіла. Вторинні лексико-семантичні варіанти (далі – ЛСВ) цих дієслів переважно позначають поступальний односпрямований рух. Зворотні дієслова, що вказують на переміщення в просторі, за значенням схожі на непохідні дієслова руху. Належать до близької периферії лексико-семантичного поля руху-пересування і на рівні ядерних значень утворюють три шари: 1) актокаузативи, співвідносні з парними дієсловами руху, оскільки навіть поза контекстом позначають односпрямований або різноспрямований рух; 2) рефлексиви, які позначають хаотичний рух, не спрямований до певної кінцевої точки; 3) лексеми, характеризовані за ознаками, не притаманними парним дієсловам руху (багаторазовий рух уперед-назад у горизонтальній площині та обергальний рух).

Кожен ЛСВ у своєму основному значенні позначає рух у певному середовищі: по твердій поверхні, у повітрі, по воді. Суб'єктом руху можуть бути транспортні засоби, яким приписуються риси живих істот, оскільки ними керує людина.

Дефініції досліджуваних дієслів, на відміну від інших типів рефлексивів, подано в СУМі [1] послідовно.

Запропоновано поширити методику аналізу на усі семантичні групи зворотних дієслів із метою систематичного опрацювання теорії рефлексивів та їхньої класифікації залежно від семантичної функції постфікса, визначення місця зворотних дієслів у загальній семантичній категорії актантного розподілу семантики дієслова.

Ключові слова: рефлексивний автокаузатив, суб'єкт, об'єкт, актант, генеративна функція, акумулятивна функція, тлумачний словник.

Постановка проблеми. Завдяки семантичній багатоплановості та поліфункційному характеру рефлексиви посідають особливе місце в системі кожної мови. У слов'янській лінгвістиці (російській, чеській) наука про зворотні дієслова входить

фундаментальною частиною до загального вчення про дієслівну систему [2, с. 6]. В українському мовознавстві, незважаючи на увагу дослідників до цієї групи дієслів та різновекторні дослідження [3; 4; 5; 6 та ін.], немає повного систематичного опрацювання теорії зворотних дієслів та їхньої класифікації залежно від семантичної функції постфікса.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки наявні формальні, синтаксичні та семантичні класифікації системи дієслів із постфіксом –ся не є вичерпними [7; 8; 9; 10], С.О. Соколова запропонувала методику аналізу дієслів з врахуванням особливостей актантного розподілу їхньої семантики [6].

Мета статті. Для уточнення семантичної класифікації зворотних дієслів ми проаналізуємо з цих позицій рефлексивні автокаузативи, виявимо їхні специфічні семантичні ознаки.

Виклад основного матеріалу. Під актантним розподілом семантики розуміють вибіркоче спрямування дієслівних сем у бік характеристики актантів, що посідають у складі висловлювання певні синтаксичні позиції, насамперед підмета та присудка, і набувають певних функціональних характеристик: генеративної (здатність бути джерелом зовнішньої процесної ознаки або дії), акумулятивної (здатність набувати нових якісних ознак під впливом власної активності або зовнішніх та внутрішніх сил, що не залежать від самого актанта), гібридної (поєднує генеративну та акумулятивну функції) або пояснювальної (уточнює сутність акумулятивної ознаки/дії в часовому або локативному вимірі) [11, с. 154]. Аналіз зворотних дієслів з врахуванням цих функцій є необхідним, оскільки відношення між зворотними й незворотними дієсловами трактують як співвідношення між семантичними ролями учасників ситуацій, основою для яких є конкретні семантичні ролі агенса та пацієнса, з одного боку, і синтаксичні актанти у відповідних позиціях (підмет, додаток і т. ін.) – з іншого.

Визначимо місце, яке займають автокаузативи у сфері актантного розподілу семантики, проведемо порівняльний аналіз зворотних і незворотних дієслів, в яких зміна актантного розподілу семантики зумовлена постфіксацією.

Систематизуючи рефлексиви, спираємося на класифікації Н.О. Янко-Триніцької [10], Е.Ш. Генюшене [8], Ю.П. Князева [9] та ін. і виділяємо суб'єктні, об'єктні та безособові зворотні дієслова. Автокаузативи належать до суб'єктних рефлексивів, які зберігають підметову відповідність зі співвідносними нерелаксивними дієсловами. Це найбільша за кількістю група суб'єктних зворотних дієслів.

У сучасному мовознавстві для позначення рефлексивів цієї групи вживають різні терміни: автокаузативи, рефлексивно-моторні рефлексиви або моторні рефлексиви.

Базові дієслова вказують на вплив генеративного суб'єкта на об'єкт, у результаті якого об'єкт пересувається. Об'єктом є неістота, що має внутрішні ознаки, які уможливають протікання цієї дії. Суб'єкт переважно не рухається, оскільки лише змінює положення об'єкта або пересуває об'єкт на незначну відстань, також він може бути імпульсом для подальшого пересування об'єкта. Отже, мотиваторами є переважно дієслова дії. Деякі автокаузативи можуть утворюватися від дієслів руху-переміщення: *брюхати, котити, підводити, тиняти* та ін.

Актантну адресованість семантики відбиває описова формула: Актант 1 (суб'єкт) генерує дію – актант 2 (об'єкт) акумулює дію (відчуває на собі): *Дитина нахилила гілку*. Властива двоалентна (суб'єктно-об'єктна) структура розмежувального типу: генеративний підмет (суб'єкт) і акумулятивний додаток (об'єкт).

Якщо мотиватори акцентують увагу на дії суб'єкта щодо об'єкта, в результаті якої він рухається, то мотивати позначають переміщення або зміну положення тіла в просторі, але вже не об'єкта, а суб'єкта. А. Вежицька вважає, що в основі автокаузативного значення лежить розчеплення людини на «тіло» та «розум». Відповідно, дія (зміна положення тіла) відбулася тому, що людина (її розум) захотіла цієї зміни [2, с. 141]. Суб'єктом таких дій є істота (людина або тварина) або транспорт. Втрачаючи об'єкт дії, автокаузативи втрачають своє каузативне значення, оскільки суб'єкт не впливає на себе в той спосіб, що суб'єкт мотиватора. Мовознавці зазначають велику різницю в діях, які позначають автокаузатив і базове дієслово, що і діагностує автокаузативне вживання [12]. Порівняйте: *дівчина піднімає розкидані іграшки (1) і дівчина піднімається на гору (2)*. Для того, щоб зібрати іграшки, дівчині потрібно нахилитися (1), а пересування вгору цього не вимагає (2).

В автокаузативах архісема видів діяльності модифікована в архісемі «рух-переміщення». Отже, мотиватор і мотиват має тільки спільне значення руху.

Актантну адресованість семантики мотиватів відбиває описова формула: Актант 1 (суб'єкт) генерує дію: *Дитина нахилилася*. Властива одноалентна генеративна (суб'єктна) структура: генеративний підмет (суб'єкт).

Аналізуючи рефлексиви, ми слідом за О.М. Соколовим враховували принцип функціональної значущості компонентів, які належать до різних синтаксичних конструкцій. Він передбачає виділення синтаксично розчленованих і нерозчленованих актантів [11, с. 125–127].

Суб'єктні рефлексиви, як і об'єктні, демонструють різні формули відношень.

1. Відношення синтаксично розчленованих актантів – підмета і додатка (суб'єкта та об'єкта), а також сирконстантів спостерігаємо в об'єктних конверсивних та пасивних рефлексивах.

2. Потенційно виражені суб'єктно-об'єктні відношення представлені суб'єктними рефлексивно-посесивними (якщо вони позначають дії над різноманітною належністю, власністю) та абсолютивними дієсловами та об'єктними модальними квазіпасивами.

3. Нерозчленовані суб'єктно-об'єктні структури відображають взаємодію синтаксично нерозчленованих актантів, імплікованих у синтаксичному суб'єкті або об'єкті. До них належать суб'єктні власне зворотні та частково рефлексивно-посесивні рефлексиви, а також реципрокальні дієслова, які демонструють суб'єктно-суб'єктні відношення.

4. Суб'єктно-об'єктні відношення не представлені лише в суб'єктних автокаузативних рефлексивах та об'єктних декаузативах.

Отже, серед суб'єктних зворотних дієслів лише в автокаузативах не виражені суб'єктно-об'єктні відношення. Ця особливість зближує їх з декаузативами. На відміну від базових дієслів, у декаузативів усувається агентивний семантичний компонент, а в автокаузативів – об'єкт дії. Рефлексиви обох груп можуть позначати пересування істоти або неістоти, порівняйте: *зупинилася людина, зупинилася машина* (автокаузативи) – *зупинилася колода, що пливе по воді* (декаузатив). Саме тому автокаузативи переважно виділено в семантичній структурі дієслів з основним декаузативним значенням, а в семантичній структурі більшості автокаузативів зафіксовано декаузативи.

Класифікації автокаузативів переважно базуються на їхньому загальному значенні. Зазвичай виділяють: 1) рефлексиви на позначення зміни положення тіла; 2) зворотні дієслова, що позначають переміщення у просторі.

Рефлексиви на позначення зміни положення тіла як основні ЛСВ зафіксовано в семантичній структурі дієслів: *випрямлятися, відхилитися, ворухитися, згинатися, нахилитися, обертатися, повернутися, покачатися, склубитися*. Також ЛСВ із таким значенням виділено в семантичній структурі дієслів *скрутитися, підводиться (у стояче або сидяче положення), підніматися, крутитися, вертїтися*. Крайнюк *крутївся на своїй постелі, зітхав і кашляв, а заснути ніяк не міг* (В. Кучер). Зворотні дієслова такого типу близькі за значенням до рефлексивних посесивів, в яких об'єктом дії є частина тіла. У реченні *Як виявилось, то блував дід, що згинався над кожною могилою, читаючи на них написи* (Н. Одала) виділене дієслово позначає рух усім тілом, тому має автокаузативне значення. Натомість у реченні *Я вбачаю на лиці старання, її пальці згинаються гачком та вилітають на волю* (Н. Одала) об'єктом дії є частина тіла (пальці), а отже, виділене дієслово належить до рефлексивних посесивів.

Вторинні ЛСВ дієслів розгляданої групи переважно вказують на поступальний односпрямований рух. Пересування від кінцевої до початкової точки позначають рефлексиви *повертатися, обертатися*: *Хакім повертається з базару* (М. Дашкієв). Значення «рух від початкової до кінцевої точки і назад» набуває дієслово *обертатися*: *Доки Грабченко встигав обернутися туди й сюди, Сидір Карпович... готував для нього новий багаж* (М. Руденко). На «рух від вихідної точки» вказує ЛСВ дієслова *покачатися*: *Текля бігала по подвір'ї, вгледіла і покачалась до його, кричучи: «татко! тат-ко!»* (А. Свидницький). Значення «рух в якийсь бік від прийнятого або усталеного напрямку руху» має ЛСВ дієслова *відхилитися*: *Застерігають відхилитися від напрямку головного тунелю, наголошують, холера, не заглядати у жодні бокові ходи* (А. Віварчук). Дієслова *нахилитися, покачатися* можуть набувати значення «рух донизу»: *Та спереду як турнув [кабан] Вовка головою! То так бідний старигань з гори й покачався...* (М. Руденко).

Також вторинні ЛСВ можуть наближатися за значенням до рефлексивів третьої групи і позначати обертальний рух, за якого всі точки тіла обертаються навколо внутрішньої або зовнішньої вісі обертання: *Ставши серед кола, жрець... починав обертатись все дужче й дужче* (С. Скляренко).

Зворотні дієслова другої групи за значенням схожі на неподільні дієслова руху. Належать до близької периферії лексико-семантичного поля руху-пересування, яка своєю чергою (на рівні ядерних значень) утворює три шари.

До першого належать зворотні дієслова, співвідносні з парними дієсловами руху, оскільки навіть поза контекстом

позначають односпрямований або різноспрямований безоб'єктний рух. Автокаузативи поступального односпрямованого руху є найбільш численними в межах аналізованих рефлексивів і переважно вказують на певні напрями руху. Семантику «рух від початкової точки» має дериват *відриватися*: *Кілька торпедних катерів разом відірвалися від причалу (Д. Ткач)*. На односпрямований рух вказує зворотнє дієслово *котитися*: *Давай [Оксана] матері брехати, буцімто Домахи не застала та, йдучи назад, побачила відьму, що клубом **котилася** (Г. Квітка-Основ'яненко)*. Значення «наближення до кінцевої точки руху» реалізовано в дієсловах *зсунутися*, *зупинитися*, *відсовуватися*: *Плац **зсунувся** з голови вершиника, і солдат, який у ту саму мить опинився біля нього, впізнав імператора (Г. Сенкевич)*. Рух може здійснюватися не лише в горизонтальній, а й у вертикальній площині. Зворотні дієслова *підводиться*, *піднімається* слугують для позначення руху догори: *На п'ятій поверх **піднімаюся**, схожу (А. Кондратюк)*, а рефлексиви *знижуватися*, *приземлитися*, *зсунутися* вказують на рух донизу: *Те, що я бачив, летіло на південь і явно **знижувалося** (О. Кацай)*. Зворотні дієслова *наштовхуватися*, *роїтися*, *скупчуватися* мають значення «рух із різних боків до центру»: *Бджоли були готові **роїтися**, і Грицай вже запросив до себе за пасічника діда Онукія (І. Нечуй-Левицький)*.

У семантичній структурі рефлексивів *пришвидиуватися* та *розганятися* актуалізованою є сема «інтенсивність руху»: *Невідривно стежачи за наближенням «хонди», він почав **пришвидиуватись** синхронно з нею, аби хоч трохи відсунути неминуче зіткнення (О. Шевченко)*.

Вторинні лексико-семантичні варіанти дієслів досліджуваної групи, як і основні, переважно вказують на різні напрями односпрямованого руху: рух від початкової точки (*зірватися*, *відриватися*, *відсовуватися*, *відхилитися*, *покачатися*, *шарпатися*); рух до кінцевої точки (*пхатися*); наближення до кінцевої точки руху (*діставатися*, *добиратися*, *допхатися*, *припаркуватися*, *ударитися*); рух догори (*витися*, *відриватися*, *діставатися*, *зірватися*); рух донизу (*зірватися*, *котяться* слюзи, *покачатися*, *нахилитися (про сонце)*); рух із різних боків до центру (*зсунутися*).

Деякі вторинні лексико-семантичні варіанти мають значення, не властиві основним. Рефлексиви *пхатися*, *допхатися*, *врізуватися* позначають рух всередину: *Прокляті половики: тепер **пхаються** аж до курника та хапають кури тоді, як вони сплять! (О. Кобилянська)*. Автокаузатив *тинятися* називає різноспрямований самостійний рух суб'єкта: *Він **притих**, **тинявся** по подвір'ю, і сам не знав, кого хоче більше бачити – маму чи лиса Мацька (Г. Пагутяк)*, а зворотнє дієслово *роїтися* – рух по колу: *І міради кольористих порошинок **вихрилися**, **роїлися** і тремтіли в сонячному промінні (Ю. Смолич)*.

Автокаузативи другого шару (*бовтатися* (в значенні *плавати*), *купатися*, *брюхатися*, *хлюпатися*) в ядерних значеннях позначають хаотичний рух, не спрямований до певної кінцевої точки: *Пере Ганна сорочки, а син **купається**, **пірнає**, **брюхається**, **хлюпається**, грає, як та риба, в чистій воді (І. Нечуй-Левицький)*.

Рефлексиви третьої групи, характеризовані за ознаками, не притаманними парним дієсловам руху, але частково відповідають вторинним значенням ядерних дієслів.

1. Зворотні дієслова на позначення обертого руху, за якого всі точки тіла обертаються навколо внутрішньої або

зовнішньої вісі обертання: *обвиватися*, *витися*, *крутитися*, *вертяться*.

Вторинні ЛСВ цих дієслів можуть наближатися за значенням до рефлексивів інших груп і позначати:

– зміну положення тіла: *Крайнюк **крутився** на своїй постелі, зітхав і кашляв, а заснути ніяк не міг (В. Кучер)*;

– хаотичний рух: *Вона **вилася** на постелі, як навіжена з болю й колотьби (П. Козланюк, Ю. Крук)*; ***Крутиться**, як посолений в'юн (Українські народні прислів'я та приказки)*;

– рух по колу або навколо чого-небудь (*крутитися*, *обертатися*): *Веретенце завжди **в'ється** тихо, Як жене стара овець до паші (П. Воронько)*;

– різноспрямований рух: *Тоня знову **крутиться** біля нього. – Ну, давай уже, розшифруємо [листа], – каже брат (О. Гончар)*.

2. Рефлексиви зі значенням «багаторазовий рух уперед-назад у горизонтальній площині»: *здрігатися*, *тріпатися*, *трястися*, *хитатися*, *шарпатися*. Причиною таких рухів може бути вплив на організм людини певних чинників (дія наркотичних або лікувальних засобів, погодні умови, погане самопочуття та ін.): *У сцені з псевдо-авторством мелодії Октав **здрігався** від редуції страху бути жертвою обману, до якого пані Пірсон не мала жодного стосунку... (Ю. Павленко)*.

Вторинні ЛСВ дієслів *трястися* та *шарпатися* можуть вказувати й на односпрямований рух: *Восени ми **тряслися** в тарантайці в село; Вже на нивах нічого тоді не було (Українські поети-романтики)*; *Вона знову переключає важелі, і він [шкребок] рішуче **шарпається** назад (Олекса Гурейв)*.

Кожен ЛСВ у своєму основному значенні позначає рух у певному середовищі: 1) по твердій поверхні: *котитися*, *тинятися*, *діставатися*, *добиратися*, *допхатися* та ін. *Хлопці знали: його освоювали співвітчизники, землепроходці... **Добиралися** вони до східних рубежів Росії, долаючи тисячі й тисячі верств (Л. Тендюк)*; 2) у повітрі: *роїтися*. *Біля мисника **роїлися** мухи (М. Олійник)*; 3) по воді, у воді: *бовтатися*, *брюхатися*, *купатися*, *хлюпатися*. *Позаду катера в спіненій воді безпомічно **бовтався** Табурчак, хапаючи ротом повітря (В. Тимчук)*.

Рефлексивні автокаузативи *пришвидитися*, *розвернутися*, *зупинитися*, *розігнатися*, *припаркуватися*, *піднімається*, *врізатися*, *вдаритися*, *відхилитися*, *повернутися* називають дію, суб'єктом якої є автомобіль, автобус, потяг, корабель. Транспортним засобам приписуються риси живих істот, оскільки людина керує ними: *Дорога була слизька, ніч, їхав на великій швидкості – машина **врізалася** в дерево, уламки розкидало на сто метрів (Л. Костенко)*.

Дефініції досліджуваних дієслів, на відміну інших типів рефлексивів, подано в СУМі доволі послідовно.

Висновки. Проведене дослідження функцій придієслівних актантів автокаузативів та їхніх мотиваторів на рівні лексико-семантичних варіантів дає змогу встановити місце дієслів із постфіксом -ся у вираженні категорійного значення актантного розподілу семантики, створити їх класифікацію з урахуванням семантичної функції постфікса та проаналізувати семантичну структуру рефлексивів із позицій імпліцитної морфології.

Література:

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/>.
2. Щербій Н.О. Категорія зворотності дієслів у польській мові : автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.03. Івано-Франківськ, 2015. 22 с.

3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / за ред. І.Р. Вихованця. Київ: Пульсари, 2004. 400 с.
4. Городенська К.Г. Зворотні дієслова. *Українська мова*: Енциклопедія. Київ, 2004. С. 201.
5. Михайлик Р.П. Семантико-граматична структура дієслів на -ся в сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.02.01. Київ, 1995. 16 с.
6. Соколова С.О. Дієслова з постфіксом -ся як граматична проблема. *Мовознавчий вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. 2009. Вип. 8. С. 92–99.
7. Бондарко А.В. Теория морфологических категорий. Ленинград, 1976. 255 с.
8. Генюшене Э.Ш. Рефлексивные глаголы в балтийских языках и типология рефлексивов. Вильнюс, 1983. 168 с.
9. Князев Ю.П. Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе. Москва, 2007. 704 с.
10. Янко-Триницкая Н.А. Возвратные глаголы в современном русском языке. Москва, 1962. 247 с.
11. Соколов О.М. Основы имплицитной морфологии русского языка. Москва, 1997. 203 с.
12. Корпусные исследования по русской грамматике / За ред. К.Л. Киселева, В.А. Плунгян, Е.В. Рахилина, С.Г. Татевосов. Москва: Пробел, 2009. С. 184–223.

Lahno N. Reflexive autocausatives in the actant distribution of semantics

Summary. The article describes the semantics of autocausatives corresponding to irreversible verbs through the comparison of semantic functions of adverbial actants. Their place in the system of actant distribution of semantics of verbs is determined. Autocausative status defined. Subjective reflexes are analyzed taking into account the principle of functional significance of components that belong to different syntactic constructions. Subject-object relations are not expressed only

in autocausatives among all subject inverse verbs. This feature brings them closer to decausatives.

The volume of reflexive autocausatives is established, the inverse verbs to denote the change of body position and movement in space are highlighted. Autocausatives, which describe a change in body position, are close in meaning to reflexive possessions, in which the object of action is a part of the body. Secondary lexical-semantic variants (LSV) of these verbs mainly indicate translational unidirectional movement. Inverse verbs to denote movement in space are similar in meaning to non-derivative verbs of motion. They belong to the close periphery of the lexical-semantic field of motion-movement and at the level of nuclear meanings form three groups: 1) actocausatives, corresponding to paired verbs of motion, because they denote unidirectional or multidirectional motion even out of context; 2) reflexes, which denote chaotic movement, not directed to a certain end point; 3) lexemes, characterized by features not inherent in even verbs of motion (repeated movement back and forth in the horizontal plane and rotational motion).

Each LSV in its basic meaning denotes movement in a certain environment: on a hard surface, in the air, on water. The subject of movement can be vehicles, which are attributed to the features of living beings, because they are driven by man.

Definitions of the studied verbs are given in the Dictionary of the Ukrainian language consistently in contrast to other types of reflexives.

We propose to extend the method of analysis to other semantic groups of inverse verbs in order to the theory of reflexives and their classification depending on the semantic function of the postfix, determining the place of inverse verbs in the general semantic category of actant distribution of verb semantics.

Key words: reflexive autocausative, subject, object, actant, generative function, accumulative function, explanatory dictionary.

Назаренко О. М.,*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Одеська юридична академія»***Лазаренко С. В.,***кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*

ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ У ТВОРАХ ЛІНИ КОСТЕНКО

Анотація. Статтю присвячено виявленню типологічних рис ліричних та ліро-епічних творів Ліни Костенко на підставі актуалізації в них прецедентних феноменів, різних за походженням. Проаналізовано інтертекстуальну основу творів поетеси з огляду на репрезентацію в них прецедентних елементів у незміненому та трансформованому вигляді, простежено зв'язок між семантичним наповненням творів і кваліфікацією реципієнтів. Створено типологію прецедентних текстів, виявлених у текстах творів геніальної письменниці, за походженням, в якій пропонуємо розрізняти групи – походження з народної творчості та з літературної творчості.

До першої групи ми уналежнюємо прецедентні феномени, в основі яких наявні різноманітні тексти зі скарбниці народної творчості, а саме: прислів'я та приказки, які можуть використовуватися як без трансформацій, доповнень або скорочень, так і бути введені в текст у трансформованому вигляді. До народної творчості ми зараховуємо й фольклорні елементи, джерелом яких є жанр замовляння та народні пісні, які використані у творах. Поетеса майстерно вплела українську пісню в текстову тканину творів зображуваної епохи.

Друга група прецедентних заголовків представлена висловленнями, що за походженням мають літературне першоджерело та є цитатами прецедентного характеру. До цієї групи ми уналежнюємо античні та біблійні прецедентні феномени, а саме: крилаті вислови на позначення різних явищ і людських рис, прецедентні імена, які є знаками світової культури й переплітаються з образами української національної культури. Національну прецедентну базу з літературно-художніх творів українських авторів-класиків становлять цитати з творів Т. Шевченка, Г. Сковороди, Лесі Українки, М. Рильського, О. Довженка, П. Тичини, посилання на їхнє ім'я та героїв, назви творів та збірок письменників. Крім творів українських класиків, джерелом для створення прецедентного тексту в поезіях Ліни Костенко стають твори зарубіжних письменників: Л. Толстого, О. Пушкіна, А. Данте, Й. Гете, В. Шекспіра, які представлені не тільки прецедентними висловленнями, а й прецедентними іменами письменників та їхніх героїв.

Ключові слова: прецедентний текст, інтертекстуальність, Ліна Костенко.

Постановка проблеми. У сучасній українській літературі особливої семантичної ваги набуває текст, який містить інтертекстуальні елементи прецедентного характеру. Саме такий вид інтертекстуальності здебільшого представлений у ліричних

та ліро-епічних творах Ліни Костенко, де в заголовках та текстах творів наявні різноманітні прецедентні феномени та прецедентні тексти. Поняття прецедентного тексту набуло широкого визнання, в інтерпретації Ю. Караулова, який називає прецедентними тексти, що «(1) значущі для тієї чи іншої особистості в пізнавальному або емоційному плані, (2) ті, що мають надособистісний характер, тобто добре відомі і широкому оточенню певної особистості, включаючи її попередників і сучасників, і, нарешті, такі, (3) звернення до яких відтворюється неодноразово в дискурсі цієї мовної особистості» [1, с. 216].

Ця дефініція стала початком дискусії щодо природи прецедентності, прецедентних текстів і прецедентних феноменів. Основною проблемою залишається визначення кола явищ, які можна зарахувати до прецедентних, і взагалі поняття прецедентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Д. Гудков зазначає, що «до сьогодні не отримав осмислення сам феномен прецедентності» [2, с. 102], тому і не пропонує чіткого визначення, проте подає розгалужену типологію прецедентних феноменів: автопрецеденти, соціумно-прецедентні феномени, національно-прецедентні феномени, універсально-прецедентні феномени. В. Красних пропонує виділяти прецедентні ситуації, прецедентні тексти, прецедентні імена та прецедентні висловлення [3, с. 172], наполягаючи на тому, що прецедентний феномен – це обов'язково елемент національної когнітивної бази, тобто одиниця не вербального, а ментального плану. Хоча описане явище теоретично обґрунтоване, однотайності в його визначенні так і немає. Поняття прецедентності в лінгвістиці потрапило до когорти нових понять, значення яких усі розуміють, проте дефініції подають суперечливі, а іноді і взаємовиключні. Ми спостерігаємо таку ситуацію: до прецедентних феноменів уналежнюють різноманітні явища, однак усі розуміють підстави для такого зарахування, хоча позиції вчених різні. З цього приводу зауважимо, що науковці віддають перевагу опису окремих типів прецедентних феноменів або перелічують їхні критерії чи ознаки. Наслідком цього є зарахування до прецедентних суттєво різних явищ.

Ми будемо послуговуватися таким робочим визначенням *текстової прецедентності*: це здатність тексту викликати в реципієнтів вербальні та ментальні асоціації, пов'язані з текстами (в широкому розумінні) загальнокультурного значення – на загальнолюдському, національному та соціальному рівнях [4, с. 139]. Говорити про прецедентність можна лише в разі

спільних асоціацій у реципієнтів, тобто її основними критеріями є масовість, упізнавальність та інтелектуальність.

Можемо виокремити вузьке тлумачення текстової прецедентності, яке передбачає когнітивний підхід до прецедентності [4, с. 139]: прецедентні феномени є одиницями ментального поля, когнітивної бази носія національної мови (праці В. Красних, Д. Гудкова); широке тлумачення поєднує вербальний і невербальний бік прецедентності, зараховуючи сюди мовні – інтертекстуальні текстові елементи (А. Супрун, Ю. Прохоров). Ми підтримуємо другий підхід, який містить і вербальний план тексту.

Крім того, вважаємо серйозною проблемою з'ясування прецедентного статусу тексту. Провідним чинником виступає інтелектуальний рівень реципієнтів. Зниження інтелектуального рівня реципієнтів позначилося, на нашу думку, і на характері текстової прецедентності.

Міжтекстові зв'язки творів Ліни Костенко та вияви в них прецедентних феноменів дають змогу простежити спадкоємність, глибоке розуміння духовного життя народу і художнє переосмислення кращих традицій національної культури, відобразити ментальність українців та показати проблеми тогочасного суспільства в ліриці та ліро-епосі видатної поетеси.

Творчість Ліни Костенко є предметом дослідження багатьох наукових розвідок та літературознавчих студій, які вивчають образи часопростору та мовну картину світу творчості поетеси (Л. Тарнашевська, С. Єрмоленко, У. Галів). Л. Бублейник у монографії «Світ слова української поезії» проаналізувала слово як об'єкт художнього зображення у письменниці, поетику контрасту в її ліриці та мовно-стилістичні особливості роману «Берестечко» [5, с. 102]. Також здійснено системне дослідження інтертексту в поезії Ліни Костенко (С. Дячок) як провідної ознаки художнього мислення поетеси, однієї з найяскравіших представниць української літератури ХХ – початку ХХІ століття.

У сучасній лінгвістиці актуальним є аналіз мовних складників ідіостилю письменниці. Окремі аспекти її художнього мовлення стали предметом дослідження багатьох авторів, а саме: проблеми інтелектуалізації в ліриці поетеси (С. Єрмоленко); ономастика творів Ліни Костенко (М. Мельник); семантика та стилістичні функції колоративів у творах поетеси (В. Губарева). Проте актуальною проблемою залишається дослідження прецедентних феноменів у творах Ліни Костенко.

Метою статті є виявлення типологічних рис творів Ліни Костенко на підставі актуалізації в них прецедентних феноменів, різних за походженням, за характером передтексту. Поставлена мета передбачала розв'язання таких завдань: проаналізувати ліричні та ліро-епічні твори поетеси з огляду на наявність у них прецедентних елементів; створити типологію заголовків за походженням прецедентних феноменів. Об'єктом дослідження є мова ліричних та ліро-епічних творів Ліни Костенко. Предметом дослідження є засоби реалізації прецедентності у творах поетеси.

Виклад основного матеріалу. Прецедентні феномени, що функціонують у творах Ліни Костенко як у незмінному, так і в трансформованому вигляді, насамперед відрізняються за джерелом походження. Ми проаналізували твори поетеси з прецедентними висловленнями й можемо виокремити дві групи прецедентних феноменів: походження з народної творчості та з літературної творчості. Розглянемо кожну групу ґрунтовно.

1. Народна творчість. Прецедентні феномени, в основі яких наявні різноманітні тексти зі скарбниці народної творчості, представлені прислів'ями та приказками, що виокремлюються за ознакою відтворюваності [6, с. 237]. Прислів'я структурно відповідають простим або складним реченням. Виступаючи як елементи інтертексту, вони поєднують заявлену специфіку фразеологічних одиниць і текстових ремінісценцій [7, с. 331]. З огляду на це саме прислів'я виступають основним конститuentом тексту, причому вони можуть використовуватися як без трансформацій, доповнень або скорочень, так і бути введені в текст в трансформованому вигляді, напр.: *Чужа душа – то, кажуть, темний ліс. А я скажу: не кожна, ой не кожна!* [8, с. 19]; *Нелегко, кажуть, жити на дві хати. А ще не легше – жити на дві душі* [8, с. 74]; *Грицько ж, він міряв не тією міркою* [8, с. 20]; *Богдан між ними, як між двох вогнів* [8, с. 118]; *Бував я скрізь. Душа у мене боса* [8, с. 125]; *Якби ми так чесали язиками, то вже б давно Україну віддали* [8, с. 21]; *Як я крізь землю там не провалився? / Не збив кулак об стіни об оті* [8, с. 65]; *Багатому і діти чорт колише* [8, с. 44]. Також у творах Ліни Костенко представлені приказки, які відрізняються від прислів'їв тим, що це «короткий вислів, часто також розрахований на повчання» [6, с. 235], напр.: *Сидиш, мовчиш, ні за холодною водою* [8, с. 62]; *Так ці нестатки в'їлися в печінку...* [8, с. 65]; *Ми вже й без неї з'їхали ні на що, а з нею геть вже зійдемо на пси* [8, с. 65]; *Він і на цьому теж нагрів руки* [8, с. 46]; *З ним не звариш каші* [8, с. 52].

До джерел народної творчості ми зараховуємо й фольклорні елементи, джерелом яких є жанр замовляння, що використані у творах, проте ця підгрупа нечисленна, напр.: *Тоді вона взялася замовляти на шкурі цапа й чорного теляти – з гори Осіяньської трави святоянської, на чорне коріння, горове каміння – приготувала своє варіння... якись настої й відьомські чари відтак змішавши всі оті декохти, розпочала свої чаклунські дії...* [8, с. 20].

Походження із народної творчості мають і народні пісні, тому цитати з них становлять прецедентні висловлення. Основою роману «Маруся Чурай» є відома балада «*Ой не ходи Грицю...*». Поетеса майстерно вплела українську пісню в текстову тканину змальованої епохи, нібито експлікуючи життєпис українців, їхню трагічну і водночас героїчну історію, вдачу людини, її буття, надії і сподівання, напр.: *Ой у полі три криниченьки. / Любив козак три дівчиноньки, / Чорняву та біляву, / Ще й рудую препоганую* [8, с. 13]; *Котра дівчина чорні брови має, / То тая дівчина усі чари знає* [8, с. 7]. Особисту трагедію Марусі Чурай піднесено до рівня проблем життя й боротьби українського народу за волю. Рядки пісень Чураївни переплітаються з рядками твору й зливаються з мелодією поетичного слова Ліни Костенко.

2. Літературна творчість. Друга група прецедентних заголовків представлена висловленнями, що за походженням мають літературне першоджерело та є цитатами прецедентного характеру, тобто співвідносяться з прецедентними текстами. З античної міфології до наших часів дійшли крилаті вислови на позначення різних явищ і людських рис. У творах поетеси чимало прецедентних імен, які є знаками світової культури, напр.: *Сім міст сперечалось, що їхній Гомер* [9, с. 224]; *І все тому, що наша ера чомусь і досі не дає Гомера* [9, с. 457]; *Сзіф куриє свою гіркушу люльку, йому хотілось бути молодим* [9, с. 42]; *При майстрах якомсь легше. Вони – як Атланти* [9, с. 107];

О *Прометею!* Варто?! – Варто! – так він сказав мені з-під хмар [9, с. 258]. Поетеса майстерно вводить у тексти своїх творів трансформовані прецедентні феномени, які представлені міфологічними назвами, напр.: *Колісь же вони цезнуть, всі скрині всіх Пандор* [9, с. 114]; *На сотню Мінотаврів – один тореадор* [9, с. 114]; *Душа, зруйнована, як Троя, своїх убивць переживе* [9, с. 542]; *Не треба все валити на Прокруста, коли не маси дару Златоуста* [9, с. 543]; *Фенікс вилітає з полету* [9, с. 548]. Прецедентні феномени античного походження, зіткані в образну тканину поетичних текстів, переплітаються з образами української національної культури, становлять невід'ємний атрибут оригінального мовомислення Ліни Костенко.

Давніми за походженням є прецедентні біблійні вислови, здебільшого за походженням, зі Старого заповіту, у незмінному вигляді, напр.: *Казав Іоанн: «В початку було слово»* [10, с. 119]. А також у трансформованому вигляді, з трактуванням, напр.: *Усі народи, а відтак і мій, у чомусь винні, скоївши й не скоївши, як винен той святий Варфоломій за те Варфоломійське побоїще* [10, с. 124]; *В душі людській, крім видимого неба, є одинадцять всячеських небес* [10, с. 118]. Також до універсально прецедентного феномена біблійного походження уналежнюємо прецедентне ім'я, напр.: *Рахіль – це мрія, Лія – це спідниця*. І це з Рахіллю знаємо лиш ми [9, с. 191]; *Я дуже тяжко Вами відболіла. / Це все було як марення, як сон. / Любов підкралась тихо, як Даліла, / А розум спав, довірливий Самсон*. Розповідь про Далілу є в книзі Суддів. Це дівчина, яку покохав Самсон, а вона, вивідавши в нього таємницю, зрадила його.

Пересічні читачі не завжди здатні встановити прецедентність цих висловлень без звернення до додаткових джерел або без авторських коментарів, хоч цей матеріал належить до загальновідомих і національних. Менший ступінь впізнаваності є визначальною ознакою прецедентності.

Національну прецедентну базу становлять цитати з творів українських авторів-класиків, зокрема поезій Т. Шевченка, напр.: *В яких лісах іще ви забарложені? / Що яничари ще занастають? / І мертві, і живі, і ненароджені / нікого з вас довіку не простять!* [9, с. 538]; *а де ж те Слово, що його Тарас / коло людей поставив на сторожі?!* [9, с. 156]; *Сім'я вже ж вольна і нова. / Та тільки мати ледь жива* [9, с. 156]; *Душа здригнеться і в астралі / Де ж те як писанка село?* [9, с. 264]. Вершиною художньої майстерності і прецедентності є крилатий вислів «*поети для епох*» («*Кобзарю, знаєси...*»): *Ще не було епохи для поетів, / Але були поети для епох!* [9, с. 100]. Ліна Костенко взяла за епіграф до поезії «*Біль єдиної зброї*» крилаті рядки Лесі Українки в незмінному вигляді: «*Слово, моя ти єдина зброє, / Ми не повинні загинуть обоє*» [9, с. 161], які й стали її життєвою позицією.

Поетеса майстерно вводить у художній дискурс не тільки цитати з творів українських письменників, а й назви збірок відомих письменників, зокрема Г. Сковороди, а також перекладає його вислови, які пережили століття і не втратили своєї культурної й етичної актуальності й стали прецедентними: *Світ мене ловить, ловить... доганя!* [13, с. 5]; *Минає день, минає день, минає день! / А де ж мій сад божественних пісень?* [9, с. 5]. Пейзажно-інтимна лірика Ліни Костенко за своїм змістовим та настроєвим компонентами близька до поезій М. Рильського. Поетеса в поезії «*Пейзаж із пам'яті*» висловлює глибоку повагу до письменника, у творі відчутна його присутність: *З кленового туманного тунелю / Виходить Рильський, майже силует* [11, с. 16].

У поезіях поетеси знаходять відгомін найпомітніші постаті людської культури, які стають для неї взірцем, та її старші сучасники. Вона згадує видатних письменників у побутовому житті й водночас увиразнює масштабність цих особистостей: *Там Пастернак, а там живе Чуковський, / а там живе Довженко, там Хікмет. / Все так реально, а мороз – чукотський, / а ми на лижах – і вперед, вперед! / Ще всі живі. Цитуємо поетів. / Ми це студенти. Нам по двадцять літ... І це було так просто і природно – що у Довженка світиться вікно* [9, с. 106].

Крім творів українських класиків, джерелом для створення прецедентного тексту в поезіях Ліни Костенко стають відомі твори зарубіжних письменників Л. Толстого, О. Пушкіна, Данте, Гете, Шекспіра, О. Блока. Поетеса ніби веде діалог із видатними письменниками у часі і просторі, а з деякими з них – довірливу розмову. Вона в лаконічних рядках висловлює повагу, дає високу оцінку величчю й таланту їхньої творчості. Поезія «*Алея тиші*» рясніє прецедентними висловами, в якій розповідається про останні хвилини життя Л. Толстого та його основний сенс, напр.: *Мені потрібне слово, а не слава. / Гримучий світе, ти хоч тут помовч!* [9, с. 243]; *Спочатку так: усю на тебе тлю, замучити богами і боргами, гачком в язальним затягти петлю. / Замотлошити серце – аж конатиме* [9, с. 243].

Неодноразово поетеса в рядках поезій згадує геніального поета Данте, його ім'я виступає як знак світової культури, напр.: *Хто скаже про нього: старий він як світ? / Він – Данте. Йому тільки тисяча літ* [9, с. 224]; *Ну, а якби нам матінка Оранта підкинула Вергілія чи Данта?* [9, с. 85]. У «*Пісенці з варіаціями*» стрижневим є образ французького сатирика Ф. Рабле, одного з тих величних письменників, які заклали основи сучасної європейської літератури. Він зумів своїм оптимізмом стати над обставинами життя: *Отак, як є. А може бути й гірше. / А може бути зовсім, зовсім зле. А поки розум од біди не згірк це, – не будь рабом і смійся, як Рабле!* [9, с. 13]. Ліна Костенко майстерно інтерпретує в рядках творів вислови відомих людей, які стають прецедентними, при цьому вводить їх у текст без трансформації: *Ох, я не Фауст. Я тільки жінка. Я не скажу: „Хвилино, спинись!“ Хвилино, будь!* [9, с. 311]; *„Це мій народ!“ – як сказано в пророка – „Пшеницю сіяв, а пожав терни“* [9, с. 66].

Виявами прецедентних текстів у творах поетеси є посилення на автора та на ім'я героя його твору, а саме Шекспіра. Він єдиний у світовій культурі письменник, з-під пера якого вийшла низка знаменитих персонажів (Гамлет, Офелія, Отелло, Ромео і Джульєтта, Дездемона), які з плином часу розширили межі своєї прецедентності. В інтерпретації Ліни Костенко вони позначені її неперевершеною іронією, напр.: *Не треба задрити Шекспіру, він жив у дуже темний час* [9, с. 535]. *Якби Джульєтта колупала піч, то, може б, навіть не було Шекспіра* [9, с. 39]. Зарубіжна література широко представлена у творах Ліни Костенко, не тільки прецедентними висловленнями, а й прецедентними іменами письменників та їхніх героїв.

Висновки. Отже, гармонійне поєднання лексики, синтаксису живої народної мови, чутливість до слова – головні риси мови і стилю Ліни Костенко, притаманні її творам. У творах поетеси вияви прецедентних феноменів за походженням представлені двома групами – народна творчість, літературна творчість. У кожній групі заголовків наявні різнопланові підгрупи, зумовлені специфікою потенційних реципієнтів, на яких розрахований відповідний текст.

Література:

1. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва, 1987. 264 с.
2. Гудков Д. Теория и практика межкультурной коммуникации. Москва, 2003. 288 с.
3. Красных В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва, 2003. 375 с.
4. Назаренко О.М. Походження прецедентних газетних заголовків із художньої літератури. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2019. Вип. 38. С. 139.
5. Бублейник Л.В. Світ слова української поезії : монографія. Луцьк, 2011. 240 с.
6. Сучасна українська літературна мова : підручник / ред. кол.: А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М. . Плющ та ін. Київ, 1997. 493 с.
7. Назаренко О.М. Типологія прецедентних газетних заголовків за походженням. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка: Філол. науки*. Вип. 28. 2011. С. 331.
8. Костенко Л. Маруся Чурай. Київ, 1990. 159 с
9. Костенко Л. Вибране. Київ, 1989. 559 с.
10. Костенко Л. Берестечко: Історичний роман. Київ, 1999. 157 с.
11. Відлуння десятиліть. Українська література другої половини 20 ст. / упорядн. М.О. Сорока. Київ, 2005. 464 с.

Nazarenko O. Precedent phenomemona in works by Lina Kostenko

Summary. The article is dedicated to the exposure of typology lines of lyric and lyric-epic works by Lina Kostenko on the basis of actualization in them of the precedent phenomena, that are different in origin. Intertextuality basis of works of poetess is analysed taking into account representation in them of precedent elements in the unchanged and transformed kind, the connection

is traced between the semantic filling of works and qualification of recipients. It is created the typology of the precedent texts educed in texts of works of genius authoress, originally, in that it is suggested to distinguish groups - origins from folk work and from literary work.

To the first group we refer the precedent phenomena in basis of that there are various texts from the treasury of folk work, namely: proverbs and sayings, that can be used both without transformations, additions or reductions, and entered in text in the transformed kind. To folk work we set off folklore elements, the source of that are a genre of order and folk songs that are used in works. The poetess masterly introduced the Ukrainian song in text fabric of works of the represented epoch.

The second group of precedent titles is presented by expressions that originally have a literary original source and are quotations of the precedent character. To this group we refer the ancient and biblical precedent phenomenas, namely: the winged expressions on denotation of the different phenomena and human kinds, the precedent names that are the signs of world culture and interlace with offenses of the Ukrainian national culture. National precedent base from literary and artistic works of the Ukrainian authors classics, present quotations from works of T. Shevchenko, G. Skovoroda, Lesia Ukrainka, M. Rylsky, O. Dovzhenko, P. Tychna, reference to their name and heroes, names of works and collections of writers.

Except works of the Ukrainian classics, by a source for creation of precedent text in the poetries by Lina Kostenko works of foreign writers become: L. Tolstoy, O. Pushkin, A. Dante, J. Goethe, W. Shakespeare, that are not only presented by precedent expressions but also by the precedent names, namely: writers and their heroes.

Key words: precedent text, intertextuality, Lina Kostenko.

Naumenko N. V.,

Doctor of Philology, Professor,

Professor at the Department of Foreign Languages for Specific Purposes
National University of Food Technologies

ONOMATOPOEIAS OF CONTEMPORARY UKRAINIAN POETRY IN THE ASPECT OF ARTISTIC SYNTHESIS

Summary. The associative conceits, evoked by a concrete image in an author, a reader, or a speaker of a free-verse lyrical work, often get divergent, bearing a resemblance to the complicated system of concentric circles. However, they would converge on the certain level of perception, owing to the fact that the coincidences of associative fields are able to reveal the archetypal content of initial images.

Establishment and development of the problematic circle in Ukrainian free verses of the 20th–the beginning of the 21st century can be described by combinations of urban and rural elements, setting up and solving the existential binary oppositions, reflections over the national renaissance of the homeland, and personification of nature. This was what has conditioned the openness of free verse form to artistic synthesis. There is impossible not to notice the echo of impressionistic arts in the up-to-date interpretations of landscape lyrics in free-verse works of the period analyzed (written by M. Semenko, V. Polischuk, R. Kudlyk, and I. Andrusiak). Particularly, it is expedient to talk about the combination of **painting** (showing an object under various angles and lighting), **poetry** (operating with a large array of tropes and figures to fix the impression and to suggest it to a reader), and **music**.

Therefore, the artistic imagery of a poetic work synthesizes the visual and audible component in its intonation dimension. This will significantly enlarge the volume of esthetic information, together with the speaker's emotional attitude which is able to suggest an image expressed in a poem to a reader. To reach the proper acoustic effect, poets use the ideophones (or onomatopoeias) and puns connected with them to create either overt or latent metaphors, constructing the image of a sounding thing or entity. Sometimes onomatopoeias get substantiated in poetry, taking even the role of subjects or predicates. This can not only create the audible artistic conceit, but also give it a sense-making function. This way the poet can concentrate any audible element to 'a point within an idiom,' activating the imagination and artistic thinking of a poem's addressee.

Key words: Ukrainian poetry, lyrics, free verse, onomatopoeia, image, nature, synthesis.

Setting up the problem. Ideophones (another term for onomatopoeias) used in a poetic work help an author or a recipient to set up the image of any sounding thing or entity [3, c. 121]. According to Ivan Franko, the sense of hearing allows cognizing the wide arrays of some transient, imperceptible, volatile phenomena, and the wide arrays of defiant and strong shifts that strike human souls [9, c. 80]. Although the onomatopoeias (and interjections as a whole) are not the valuable parts of a sentence, they sometimes get substantiated in poetry, taking even the role of subjects or predicates. This can 'not only create the audible artistic conceit, but also give it a sense-making function' [10, p. 99]. Such a means is frequently used in free

verse language, compressing the whole world reflected in it to 'a point in a syntagm' and therefore activating the attention of a lyrical poem addressee.

Analysis of the up-to-date researches and publications. The onomatopoeias as the means of lyrical image-making are still remaining under discussion of linguists as well as of literary critics (Yevhen Adelheim, Ihor Kahurovsky, Nataliia Kostenko, Anatoliy Tkachenko et al.). The main conclusion is this: from the very beginning of the 20th century, Ukrainian poets, particularly the free verse writers, took the onomatopoeias and subsequently posed them as the sophisticated imagery complexes. The latter have got the subsequent definitions in scientific works: **phonic mimesis**, the simple reproduction of the sounds of nature (*twit-twit, jug-jug, bow-wow, meow, cuckoo, chirr, bang, slap, ding, dong, hiss, hush, tick-tock* etc.); **onomatophony**, the more complex stage of combination and using the words which are onomatopoeic in shape but independent in sense – nouns, adjectives, verbs and so on (*to meow, to cuckoo, to chirr, to tick, a chirrup, a slap, a bang* etc.); **phonopoeia** (Greek *phonos* – the sound and *poieia* – the made, something made of the sound), the achievement of the proper acoustic effect in varying and combining the words which are not onomatopoeic but suggest the illusion of sounding by special phonemic background – alliteration, assonance etc. [See 3, c. 121; 8, c. 312; 11, p. 54].

Formulation of the purpose of the article. This work is aimed to confirm the onomatopoeias the factors of renewal of the elements of ancient Slavic pantheistic worldview in contemporary Ukrainian poetry, including free verse as the sample of spontaneous poetic speech.

Results and discussions. The early 20th century poets – futurists and impressionists – were the first to widen the functions of onomatopoeias to the level of a self-dependent word. Consequently, the phonic mimesis as the initial dimension of phonic imagery became the main artistic factor to show the sounds and movements of an environment and to project them on the author's internal reflections and impressions. This was the way for the writers to create the images of both the urban and the rural space, which were 'crucially important for the literary process in Ukraine' [10, p. 100] up to now.

The urban landscape, which was conceptual for Ukrainian futurist poets, can be represented in the works by Mykhail' Semenko:

Pfff / puffin' and sniffin' / ssssh / noisily hissing behind the machine...

cough cough cough

! and You ["The Poem." 7, c. 149; all the quotations from poems are hereinafter translated by the author of this paper].

The rural images are prevalent in free verses by Semenko's contemporary, Valerian Polischuk, the poet usually related to constructivists:

З квадратних рамчаків / Спішать бджілки одна по одній:

Бзум, бзум – / Вдаряє кожна, вилітаючи з очка,
У котрунебуць з невидимих струн,
Що перетягнені од неба до землі, мов на цимбалах –
Не оминеш ніяк, щоб не ударить...

Out of the square frames / The bees are hurrying one by one:

Zoom, zoom – / Flying out of a hive, a bee is hitting
A certain invisible string
That's pulled from earth to heaven, like a dulcimer –

There is no way to pass it without hitting [“The Apiary.” 6, c. 143].

Starting from phonic mimesis as the initial image-making force, the poets had reached the most complicated syntactic level of interaction between onomatopoeias and non-onomatopoeias, which can be called ‘phonopoeia’. For example, in M. Semenko’s poems it looks like this:

*Осінь і осінь
І це раз осінь
І жовте листя змітає в сквері сторож
... а вранці туман
ніби сірі гуси відкрили місто
кра кра
осінь стара карга*

*autumn and autumn
and autumn once more
and a watchman is sweeping the fallen leaves out...
and foggy's the morning
as if the gray geese have covered the city
crow crow crow*

autumn's a real old crone [“Autumn.” 7, c. 272–273].

Imitation of crows’ voices (*crow crow crow*) helps the poet create the semantic field that includes the sonic conceits ‘morning,’ ‘gray,’ ‘covered,’ ‘real crone’ and gets closed in an ironically intoned last line, ‘*dayte pozhalusta prykuruy*’ (‘Light me a cigarette please.’)

The onomatopoeias from the animal world occupy the very significant place in Ukrainian poetry up to nowadays. Showing the natural environment in mobile sensory images, the characters of any literary work try not only to reproduce the sound of a favorite entity (purling of a stream, chirping of birds, buzzing of insects, barking of dogs, meowing of cats etc.), but also join themselves symbolically to the life of nature.

Valerian Polischuk took the onomatopoeias from nature as the key compositional means of image-making in his late free-verse works. Besides *The Apiary* cited before, there is one more brilliant poem, *The Crickets*:

*Як повен яр – мелодія звучить: / То пробують на флейту цвіркуни
Рапсодію веселу – / Тюр-р... тюр-р...*

Full is the plain – the melody's resounding:

*These are the crickets trying to play
A jolly rhapsody on flute: / Chirr... chirr...* [6, c. 53].

The sonic images are here functioning in creation of a semantic field ‘human – nature’:

Цюркочуть, / Немов цюрком біжить де молоко в діїницю...
І сниться, / Що то передосінній гул
(В полях гуляє серпень)...
Chirring all night away, / As if the stream of milk is running to a pail...

*I'm dreaming / There was a before-autumn humming
(August is walking thro the fields).*

The essential function of the sonic image presented in the poem is to involve the other sensory conceits into the symbolic trinity ‘human – nature – civilization’:

*Цвіркун... співа собі, сигналізує, як іскра радіо,
що вже дзижчить там у світи...
А він (цвіркун) телеграфує:
Тюр-р... // Тюр-р... // Тюр... тюр... // Тюр-р... / І так далі.*

*A cricket... keeps on singing,
Signaling just like sparks of radio*

Pouring its buzz into the air...

And lo, a cricket is telegraphing:

Chirr... chirr... chir-chir... chirr... / *Et cetera* [6, c. 54].

Another example (a quotation from Polischuk’s *The Early Spring*) gives the synthesis of phonic mimesis and phonopoeia, which could be reproduced like this in translation:

*Півні в повітрі п'янім / Ясні голоси
Простягають криштальними полями.
Не пропаде ніде ні шерх, ні стук...
Тутука дятел в сук.*

*The roosters in the drunken air / Are spreading their clear voices
Above the crystal plains...*

Neither the rustle nor the knock is lost somehow...

A woodpecker's tock-tocking at a bough [6, c. 55].

In Polischuk’s work with an eloquent musical title, *The Forest Singing* (which can be interpreted as an allusion to Lesya Ukrayinka’s *The Forest Song*), the voices of nature embodied in words make a contrast with the sounds of personified machines. This appears to be a symbol of the constant diffusion between the worlds of nature and human:

Трищать сухі шишки під босими ногами...
*Знайомий горлинки мотив,
Що десь клопочеться, вкладаючи дітей непосидючих на ніч,
Лоскоче горло...
Зарокотав до бору, ще й свиснув на коня
Козак-локомотив...*

Dry cones are cracking under bare feet...

Lo, a familiar tune of a turtle-dove,

Who fusses somewhere, making her fledglings go to bed,

Tickles her throat...

And over there, the Cossack-locomotive

Roared to the woods, and whistled ‘saddle-up’... [6, c. 57].

Euphonic sequences of sounds that evoked the speaker’s wish, ‘if the sky was gilt / by this clear day / to see the Nature well’ (‘*щоб небо золотив / Ще ясен день, / Щоб бачити природу*»), have reached their iconic embodiment in a formally and substantially symbolic ‘voice of heart’:

*«Нащо тобі думок така плетінь, / Коли це тїнь,
Все тільки тїнь, / Як шелесту вільхові
І дух осикових солодких лопотінь»...*

‘Why do you need to join the senses in a braid / While it's a shade,

Only a shade, / Just like the alders rustling

And aspens sweetly smelling on a glade [6, c. 58].

This synthesis of pure onomatopoeias and sonic game with self-dependent words is reflected in the entire poetic cycle, *The Nature*, which is a part of Polischuk's poetic collection with a profoundly symbolic title, *Radio v zhytakh (Radio in Rye Fields)*.

Birds were considered by the writers the live symbols to express the flight of time, the connections between human and nature. An image of a bird is closely tied to the element of Air, and therefore the birdsong, transcribed in the poetic narration by sounds of human speech, gets identified to the natural meta-language.

For comparison: the representatives of Russian 'Silver Age' wrote the highly-artistic works based on the sequences of onomatopoeias. One of them is the below cited excerpt from *Zia-zing*, a poem from Vasyliy Kamenski's book *Zvuchal' vesneyanki*, which is quite an interesting field for experiments in poetic translations. It is also to note that 'the name of the entire poetic collection is supposed to be created of two contaminated Russian words: first, 'zvuchat,' to sound, plus 'pechal', sadness; and second, 'vesna,' the spring, plus '-yanka,' a Slavic female suffix for the names of nationalities, professions, and statuses' [10, p. 101]. Therefore, we can interpret this title as *Soundess of a Springwoman*:

Циа-цици-цивилью-ций

Цивилью-ций-ций-тюрьлю-ю –

День-деньской по березнику звонкому

Как у Божих райских дверей

Или как у источника радостей

Слышны птишек лесных голоса...

Zia-zing-zwillio-zie

Zwillio-zie-zie-turr-liu –

Day by day in the green ringing birches

Like near God's Gates to Paradise

Or like next to the source of joys

Hear the re-sounding voices of birdies [2, c. 80].

From thence, the traditions of onomatopoeic writing initiated by futurists and impressionists in 1920s-1930s have been creatively interpreted in Ukrainian 'shistdesyatnyks' (the poets who made their debuts in the 1960s) lyrics. The method to use the birds' voices with good effect can be epitomized by Roman Kudlyk's poem 'Tvorchy Den' (*An Inspired Day*) that has got the ironic intonation in V. Polischuk's manner:

Лірик Дощовий Хробак / Своім письмом піктографічним

Натхненно творив сонет...

"Ко-ко-копювання! Плагіат!" – / обурився критик
Когут...

Earthworm the Lyric / Was inspiredly jotting down a sonnet

By pictographic characters on sand.

"It's co-co-copying! It's plagiarism!"

Rooster the Critic clucked with disguise... [4, c. 26].

There would be no exaggeration to say that Roman Kudlyk has intentionally used the dialectal West Ukrainian word 'kogut' (a rooster) instead of a literary 'piven,' to make an internal rhyme with an onomatopoeia 'co-co.' The latter, having been immediately transformed into a valuable word, appears to be 'a conceptual means to stenograph the 'replicas' uttered by other birds' [5, c. 295]:

Горобець-поліглот... перекладав на ассирійську мову

«Баладу про дезоксирибонуклеїнову кислоту».

«Ге-ге-ге-ніально, – зателотали Гуси...

Краще, ніж в оригі-гі-гі-налі».

A Sparrow polyglot... was translating the 'Ballad of Deoxyribonucleic Acid' into Assyrian language.

'Gla-glamorously genial,' cackled the Geese,

'Far glo-glo-glossier than in an original.'

A hyperbolized 'death of arts,' embodied in the figure of the narrator's wife, gets onomatopoeic as well:

Max-max (мітлюю. – Н.Н.) – / По піктографії, / По клинопису,
По монументу скляному...

«Ге-ге-ге-рострат у спідниці, – / зойкнули Гуси, –

Ги-ги-ги-не мистецтво!»

A wave, a wave (with a broom. – N.N.) –

On the pictography, / On cuneiforms, / On glassy monument...

'Ge-Gerostrates skirted,' yelled the Geese,

'Go-go-go-gone's the Art!' [4, c. 27].

In Kudlyk's verse, the contradiction between 'the poetic' and 'the quotidian,' well-known from Romanticism, is solved in the favor of the latter – as the woman said, «*Може, кинеш свою писанину? / Приніс би літше води!»* ('Well, put your scribbles aside, / You'd better go and bring some water!'). This is the fact that makes a speaker utter with desperation, «*Справді, / гине мистецтво!»* (*The art is really gone!*).

Furthermore, the represented way of image-making has been actualized in poetry by Ivan Andrusyak, our contemporary. However, this poet managed to create a strong counter-point (Wendepunkt) out of the onomatopoeias only, which observation allowed us to define the following verse work, *Impossibilities of Language*, the 'verse novella' [10, p. 101–102] and therefore to recite it wholly:

jug jug jug jug / twit twit / twittio

and again: / tit tit tit tit / chirrup

and buzzzzzzzzzz – a bug

and so on: / twit twit twit / twittio

eh I wish I saw just one of them / but no – I see only a bug
yet the bug's the one I do not want to talk to

cause my oh my / what would I say to the bug?

Just think a little... [1, c. 7]

Conclusions. The analysis of verse works with onomatopoeias for the main factors of image-making allowed us to conclude that the greatest attention was paid to them, first of all, by the early 20th century poets – futurists, impressionists and constructivists. It is quite evident that impressionists, trying to catch the moment, were concentrated on visual and sonic images in motion; moreover, futurists and constructivists as almost similar poets in style gave the onomatopoeias the prominent role in their works (sometimes composing the whole syntactic periods or stanzas of them). The onomatopoeia reveals the experimental nature of a separate poem, so that it confirms the continuity of language development, particularly in the field of expressing the nature in sensory images.

The further synthetic studies of semantics of onomatopoeias in Ukrainian poetry (the *shistdesyatnyks*, or the poets of the 1960s, and post-modern writers) will allow observing that the deeper an author gets into the internal form of a word (first of all, dissociating it, or creating the acoustic effect by sequences of the similar sounds, or combining an onomatopoeia with a self-dependent word), the wider becomes the range of the meanings of a certain cultural conceit.

Therefore, the phonic themes completing each other throughout a poem are finally integrating into a full-sounding symbolic picture that is reflecting the large array of human spiritual activity and the versatility of the entire human life.

References:

1. Андрусак І. Неможливості мови: поезії та переклади. Київ : Ярославів Вал, 2011. 151 с.
2. Каменский В.В. Звучаль веснянки: [стихотворення]. Москва : Китоврас, 1918. 160 с.
3. Качуровський І. Фоніка : підр. для студ. філол. факультетів вузів. Київ : Либідь, 1994. 168 с.
4. Кудлик Р.М. Весняний більярд: вірші. Київ : Молодь, 1968. 68 с.
5. Науменко Н.В. Серпантинні дороги поезії: природа та тенденції розвитку українського верлібру : монографія. Київ : Видавництво «Сталь», 2010. 518 с.
6. Поліщук В.Л. Вибране / вст. ст., упоряд., примітки З. Суходуба. Київ : Дніпро, 1987. 317 с.
7. Семенко М. Поезії / вст. ст., упоряд., прим. Є. Адельгейма. Київ : Рад. письменник, 1985. 311 с.
8. Ткаченко А.О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: підручник для студентів гуманітарних спеціальних вищих закладів. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
9. Франко І.Я. Із секретів поетичної творчості. *Зібрання творів: у 50-ти т. Т. 31: Літературно-критичні праці*. Київ : Наукова думка, 1980. С. 45–119.
10. Naumenko, N. The Esthetic Possibilities of Onomatopoeias in Contemporary Ukrainian Poetry. *Advanced Science*. Volume 2015. Issue 1. P. 99–102.
11. Perrine, L. Arp, T. Sound and Sense: An Introduction to Poetry. New York : Harcourt Brace College Publishers, 1992. 401 p.

Науменко Н. В. Звуконаслідування сучасної української поезії в аспекті синтезу мистецтв

Анотація. Асоціації, як образ, виражений конкретним поняттям, викликає в автора, реципієнта й ліричних

персонажів верлібрової поезії різні почуття, являючи собою складну систему концентричних кіл. Але на певному рівні сприйняття вони збігаються. Адже на стику асоціативних полів, творених довкола образу, вельми часто приховується первозданне – архетипне його значення.

Становлення та розширення проблематики українських верлібрів ХХ – початку ХХІ століття – поєднання урбаністичних і рустикальних елементів, постановка та розв'язок екзистенційних бінарних опозицій, рефлексії на тему національного відродження країни, одухотворення природи – визначило відкритість вільної форми до взаємодії мистецтв. У вільних віршах даного періоду (автори – М. Семенко, В. Поліщук, Р. Кудлик, І. Андрусак), неможливо не помітити відголосок імпресіоністичного мистецтва – живопису, однією з рис якого є змалювання об'єкта природи під різними кутами зору й у різному освітленні; поезії, яка у спробі зафіксувати враження та передати його реципієнтові, оперує великим діапазоном зображально-виражальних словесних засобів (від фігур недомовленості до верлібрового темпоритму), та музики.

Отже, художня мова вірша має сприйматися як візуально, так і на слух, в інтонаційному звучанні. Це значно посилює обсяг естетичної інформації, додаючи до неї емоційне ставлення мовця та сугестуючи його читачеві. Задля досягнення акустичного ефекту поети звертаються до ономапопей та пов'язаних із ними каламбурних слів, творячи прямі або приховані метафори, за допомогою яких у реципієнта створюється образ певної речі або істоти, яка звучить. Іноді звуконаслідування субстантивуються, виступаючи в ролі підмета або присудка, завдяки чому підноситься їхня естетична роль – не лише створення звукового образу, а й надання йому смислоутворювальної функції. Таким прийомом поет здатен сконцентрувати світ до «точки в синтагмі», тим самим активізуючи увагу та художнє мислення адресата ліричного твору.

Ключові слова: українська поезія, лірика, верлібр, ономапопея, образ, природа, синтез.

*Нечаюк Л. Г.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри соціально-гуманітарних наук**Київського кооперативного інституту бізнесу і права***«ГУНСЬКА ТЕМА» В РОМАНІ В. МАЛИКА «КНЯЗЬ КИЙ»**

Анотація. Статтю присвячено «гунській темі» в романі В. Малика «Князь Кий», що визначає, по суті, доволі чітко (з точністю до років) часове співвіднесення подій життя князя Кия з реальними історичними подіями в контексті життя слов'янських племен та у світовому контексті. Класова філософія в художньо-світоглядній парадигмі твору найбільш виразно виявляється в так званій «гунській темі». В. Малик уводить «гунську тему» в роман з тією настановою, що їй належить «відтінювати» за зразком «від супротивного» лінію авторської розповіді про князя Кия та його братів. Зазвичай ми свідомі того, що необхідність у такій паралелі виникає задля більшого «унаочнення» позитивної лінії в романній оповіді, а також для переконливості цієї моделі позитиву за умови схрещення двох сюжетно-фабульних спрямувань оповіді. Залишаючи осторонь зображення побутово-звичасвої грані життя гунів у романі, автор твору тут пішов шляхом найменшого спротиву, зобразивши представників племені як представників монголоїдного типу із вкрай низькою культурою, що також суперечить дослідженням істориків, історичній правді, а саме в дослідженні звернемося до характеристики системи образів твору. Тому зосереджуючи увагу на концепті історизації міфологічних подій (князь Кий) та міфологізації суто історичних (гунська тема) в означеному творі письменника, зауважуємо ті принципи трансформації певного історичного явища, що дозволяють обгрунтовано стверджувати про системну тенденційність, якою відзначається позиція автора роману: це зумовлює врахування лише мистецького вирішення В. Маликом системи образів твору. Переконаємося, отже, що у формуванні окремих образів роману «Князь Кий» В. Малик трансформує їх модель із позірних, тих, що впадають насамперед у вічі, відмінностей, методологічно розглядаючи ізольовано складові чинники, що здатні увиразнити ці образи, поліфонічно моделюючи їх структуру. У висновках звернено особливу увагу на те, що «гунська тема» у вирішенні автора роману «Князь Кий» відзначається, гадаємо, системною тенденційністю, оскільки покликана підкреслювати іншу: позитивну лінію авторської розповіді у творі. Утрировано вирішується образ командувачів військом гунів (і Аттіли, й Ернака). Урахування цього дозволяє в історико-літературному плані кореспондувати лише художній аспект мистецьке вирішення В. Маликом системи образів твору.

Ключові слова: історичні події, авторське вирішення, домисел, поліфонія, історична правда, образна система, міфологізація, Аттіла, Ернак, братовбивство, хунський рід.

Постановка проблеми. Згідно з історичними реаліями, племена гунів на початку II ст. «проникли за Волгу і Донські степи» [6, с. 201], а в «375 році на чолі з царем Балмером перейшли Дон, розбили племена готів, зайнявши територію від Дону до Карпат» [6; 201], що ж до Кия, Щека та Хорива, «за переказом, який увійшов у «Повість минулих літ» [6, с. 327],

Кий був тим «князем племені полян, який підтримував безпосередні зв'язки слов'ян із Візантією <...>. У цей період слов'яни відігравали особливо важливу роль у долях Східно-Римської імперії (приблизно 6-7 ст.)» [6, с. 327]. Наводимо цю вкрай стислу довідку лише для того, щоб визначити наявну розбіжність між співвіднесенням цих явищ у романі В. Малика й історичною часовою відстанню між ними приблизно у два століття, визначаючи відсутність «тісного зв'язку між історичними ідеями й історичним подіями» [6, с. 223]. У цьому разі вивчаючи художній твір, автор змушує відступити від вивчення відповідності історичних подій до зображених у романі реалій, переконуємося, історична канва – відсутня. Відповідно, в даному дослідженні, перш за все, цікавитиме принцип, підхід у художньому моделюванні письменником певних важливих засад у творенні системи образів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спостереження вчених у 20-му столітті виявляють, що «європейці залишили експресивні описи раннях гунів як втілення повної дикості: без влади, законів, житла, нормального одягу, на низеньких конях, а також з очевидними вадами зовнішності – низькі, кривоногі, без бороди і вусів, з вузькими очима. В останньому описі неважко вгадати представників монголоїдної раси, хоча, за результатами антропологічного аналізу похованих, кочовики гунського союзу насправді належали до змішаних європеїдно-монголоїдних типів» [8, с. 658], а в «дискусії з Пріскомом (грецьким істориком У ст. – Л.Н.), яке із суспільств справедливніше: візантійське чи гунське, грек звинуватив візантійське керівництво і чиновництво у хабарництві та корупції, протиставивши «цивілізації» простоту і справедливість варварських законів» [8, с. 665]. Що ж до матеріальної культури гунів, ось лише одне зауваження істориків: «постійний приток золота до гунів зумовив виникнення специфічного поліхромного стилю ювелірних прикрас: бронзова поверхня декоративної деталі покривалася золотим листом з напаяними ... гніздами для вставок кольорового скла, гранатів або бурштину, що створювало ефект масивної золотої прикраси, всипаної коштовним камінням. У такому стилі гуни прикрашали все: зброю (мечі, луки), спорядження коня (зброю, сідла), пряжки і деталі взуття, фібули, браслети, діадеми колти тощо» [8, с. 666]; це враження доповнюють, безперечно, і характерне для гунів «жорстке дерев'яне сідло з золотими обкладками і литі бронзові казани, які використовувалися не в побуті, а з ритуальною метою» [8, с. 667]. Ці оцінки дисонують із позицією учених у характеристиці цього історичного феномена: життя хунів-гунів. «Якщо судити, – зауважує відомий дослідник історії цього питання Л. Гумільов, – із матеріалів, що дійшли до нас, основним заняттям людей, які залишили плитові могили, було скотарство; до того ж вони досконало володіли ливарною

технікою. У могилах виявлено мушлі-каурі з Індійського океану, біле циліндричне намисто із пірофіліту, фрагменти посудин-триподів китайських форм. Це вказує на широчінь культурних зв'язків» [2, с. 38] цього племені. У характеристиці родових форм життя гунів цього проникливого дослідника мимоволі у читача виникає думка про подібність цих форм до наявних у племінних союзів слов'ян, зокрема, киеворуської доби: «хунський рід був патріархальний, тобто діти належали до роду батька, а не матері» [2, с. 66], а «хунський родовий князь був представником інтересів народу і користувався його цілковитою підтримкою» [2, с. 66]. Найбільш сучасні спостереження над проблемою виявляють, що питання про перебування в західнолісостепових районах якогось регіонального центру гунів і/чи аланів можливо, однак мусимо все ж брати до уваги той факт, що про гунів знаємо в основному після перенесення їх ставки близько 420-х років у Паннонію. А де вона перебувала перед тим (а це майже 50 років!) у часи (а в деяких випадках і для збирання податку в середовище племен за лімес висилали цензорів (C IL, Vol. VI, Inscriptio, 31001) і центуріони допоміжних частин – згаданих вексиліцій із відповідною кількістю солдатів. Зберігається у Львівському державному історичному музеї, Фондах археології, інв. № 3435. Бандрівський М. Гуни та їх роль у появі... 110) владарювання гунських можновладців Баламбера (360–378), Балгазара (378–390), Улдина (390–409/410), Доната (до 412), Харатона (згад. під 412), Октара (до 430)? На цей момент це лише одна з гіпотез, що ставка попередників Аттіли (до часу її перенесення в Паннонію) могла перебувати десь у Північно-Західному Причорномор'ї і, гіпотетично, неподалік Карпат. Приблизно таку ж локалізацію гунів подають письмові джерела ранішого часу. Наприклад, Птолемей у «Керівництві з географії» (бл. 144 р.) розміщує їх між роксоланами (Придніпров'я) і бастарнами, які, як припускають, замешкували Східне Прикарпаття, що знову ж таки, не унеможливило локалізацію їх «доаттилівської» ставки в районах заходу українського лісостепу [1, с. 106–119]. Такої ж думки дотримується і А.В. Івченко, ним була розроблена концепція на основі аналізу писемних джерел та наявного археологічного матеріалу, зокрема поховальних пам'яток. Останні на території Північного Причорномор'я та Криму поділяють на дві групи, що, можливо, має у своєму підґрунті етнічні чинники [5].

Мета статті полягає в системному дослідженні літературних традицій і новаторства у творчості В. Малика та художнього трактування тем у романістиці письменника, системи образів і народів, відомих ще античним авторам під назвою гуни.

Виклад основного матеріалу. Уже з перших рядків розділу роману, в яких йдеться про гунів, автор зазначає: «Гуни жерли, мов не в себе, пили кисле кобиляче молоко, розмножувалися, мов сарана, і сунули й сунули на Дністро, на Прут і на Дунай» [7, с. 65], «гуни кохалися в конях, жили в кибитках, ласували спареною під сідлом кониною, заплітали в косички свого довгого цупкого чуба... Та найулюбленишим їхнім заняттям були війни і розбій» [7, с. 66]. Залишаючи остронь зображення побутово-звичаєвої грані життя гунів у романі (як мовилося вище, автор твору тут пішов шляхом найменшого спротиву, зобразивши представників племені як представників монголоїдного типу із вкрай низькою культурою, що також суперечить дослідженням істориків, історичній правді), звернемося до характеристики системи образів твору.

Письменник тут іде до самих початків імперії Аттіли – до 433 року, коли помер вождь гунів Руя (в романі Руа) і, «за традицією лествичної системи, відомої пізніше у Тюркському каганаті, гунів очолили брати Руї Мундіоха (Мундзука) – Аттіла і Бледа» [8, с. 660]. Образ Аттіли вирішується автором роману із залученням елементів біографії: цей герой твору зображений від періоду дитинства і аж до часу, коли, вже в добу князя Кия – у період «статочного ослаблення гунів, починається їх зворотна міграція назад у Азію на чолі із сином Аттіли, Ернаком» [9, с. 78] в 469–470 роках.

Вже те, що з-поміж усіх подій життя Аттіли автор роману обирає лише одну: вбивство Аттілою молодшого брата Бледа, що визначило можливість для Аттіли назватися єдиним каганом свого племені, визначає не лише жорстокість та владність Аттіли, його жадобу влади, але й безмежний цинізм, із яким він знищує тих, хто насмілився кинути йому у вічі: «Це зрада! Ти вбив його!» [7, с. 69] і задобрює тих, які, «бачачи, що Бледу нічим уже не піднімеш, а сила на боці живого кагана, не зрушили з місця» [7, с. 69]; їм він «взложив кожному на шию важкий золотий ланцюг, яким роменські імператори нагороджували своїх ліпших мужів за воєнні перемоги й хоробрість. Потім сказав: «Мого брата Бледу покликав до себе великий Тенгрихан! Він тепер щасливий... А ви живі й повинні думати про живе – про ваших жон і дітей, про ваші племена й табуни, про нові перемоги над чужинцями і про військову здобич!.. Відтепер у гунів є один вождь – Аттіла» [7, с. 69]. Відчуття сили та нездоланності – ось що приходить до Аттіли після цього ганебного вчинку: «І з того часу Аттіла сам володів величезною державою. Не один кривавий похід зробив він на всі кінці світу, не одно плем'я зігнав з насидженого місця, не одну тисячу людей посік, розп'яв, спалив і замучив. Чорна слава йшла поперед його бойового коня!..» [7, с. 70]. Заслугою письменника вважаємо концепцію, згідно з якою стає очевидним, що цим учинком вождь гунів запускає механізм самознищення. Для реалізації цієї художньої ідеї В. Малик вводить у твір вставне оповідання про сестру римського імператора Валентиніана Гонорію, яку «навічно поселили в похмурий замок, взявши з неї, ще малолітньої нерозумної отроковиці, урочисту обітницю назавжди, до самої смерті, залишатися дівою, не одружуватися, щоб її діти не стали братові і його нащадкам суперниками за царський трон» [7, с. 71]. Із часом у Гонорії визріває план помсти братові, й виконавцем цієї помсти вона обирає силу, здатну стати не лише реальною загрозою Римській імперії, але й переможцем у двобої з її братом – Аттілою, якому через гінця обіцяє принести в посаг «всю Західну імперію» [7, с. 73].

Розрахунок Гонорії виявився правильним: Аттіла сприймає її запрошення не як виклик долі, а як воїн, перед яким постає перспектива значної ратної праці з належною винагородою за неї. Гадаємо, для забезпечення повноти художньої якості твору письменникові належало б наголосити саме на цьому, оскільки в тій реакції Аттіли на пропозицію Гонорії, яку являє читачеві письменник: «Здригнулося від радості серце старого кагана, жадібним вогнем запалали його маленькі брунатні очі. Не володарем дикої степової орди, а імператором півсвіту і мужем юної принцеси відразу уявив себе. А уявивши, почав збирати військо» [7, с. 73], образ командувача гунським військом постає надто однолінійно і, як на наш погляд, утрировано. Те, що пропонує в цьому разі письменник у характеристиці цього образу, є не просто неповагою до ворога, а й ставить під сумнів перемогу над ним. Психологічно

більше мотивації у вчинках Аттіли зауважуємо в романі тоді, коли письменник моделює ситуацію, згідно з якою, вдавшись до обов'язкових перед важливою військовою кампанією загадувань, Аттіла здобуває від волхвів застереження з огляду на численність втрат у шеренгах гунського війська в цій війні, проте все ж розпочинає бойові дії та приймає рішення про ведення війни: «Довго мовчав Аттіла, заглиблений у роздуми, занепокоєний грізним віщуванням. Важкі передчуття гнітили йому серце, захмарили чоло. Врешті він сказав: «Королі, князі, вожді й старійшини! Не для того прийшли ми сюди, на край світу, щоб відступити без бою! Я хочу загинути Аеція і доможуся її – будь-що! Хоча б і ціною власного життя!.. Тож – розпочнемо!» [7, с. 75]. Читачеві одразу стає зрозуміло, що це рішення має доленосне значення для Аттіли, бо, по суті, результат усіх подальших його вчинків уже передбачено. І в подальшому програна Аттілою генеральна битва, і неуспішна військова кампанія в Італії – все це стає своєрідним прологом до смерті цього воїна, змальованого в романі, утім, лише чорною барвою. Ця різкість у зображенні «наших» та «їхніх» – іще один чинник підпорядкування структурних якостей твору ідеологемам радянської доби. Врешті, й сам факт рішення, прийнятого Аттілою, і його подальші вчинки, і всі події його життя можна розглядати у творі лише як вставний епізод, що не несе сюжетобудівної ролі: читача, гадаємо, більше цікавили б перипетії у долі спадкоємця Аттіли: його сина Ернака, з яким згодом доведеться стати на поєдинок Києві.

Висновки. Отже, зосереджуючи увагу на концепті історизації міфологічних подій (князь Кий) та міфологізації суто історичних (гунська тема) в означеному творі письменника, зауважуємо ті принципи трансформації певного історичного явища, що дозволяють обґрунтовано стверджувати про системну тенденційність, якою відзначається позиція автора роману: це зумовлює врахування лише мистецького вирішення В. Маликом системи образів твору.

Звертання до характеристики системи образів твору дозволяє виявити значною мірою об'єктивну концепцію у творенні письменником образу Аттіли на тому етапі його життя, який співвідноситься із проведенням військової кампанії в Італії: вождь гунів запускає механізм власного знищення, самознищення. І в подальшому програна Аттілою генеральна битва, і неуспішна військова кампанія в Італії – все це стає своєрідним прологом до смерті цього воїна, змальованого в романі, утім, лише чорною барвою.

Література:

1. Бандерівський М.М. Гуни та їх роль у появі на заході українського лісостепу «комплексів престижу»: скло виробничої майстерні в Комарові та скарбів на волинській височині. URL : <https://doi.org/10.33402/mdapv.2019-23-106-112>.
2. Гумилев Л. Хунну. Степная трилогия. Санкт-Петербург : ТАЙМ-АУТ-КОМПАСС, 1993. 224 с.
3. Гладкий В. Древний мир. Энциклопедический словарь в двух томах. Т. 1. Донецк : МП Отечество, 1996. 512 с.
4. Дубовский В.Н., Попов В.В., Некрасова Н.Л. Философия, вера, духовность: истоки, позиция и тенденции развития. Воронеж : Воронежский госпедуниверситет. 2004. 266 с.

5. Івченко А.В. Поява гунів у Північному причорномор'ї. *Археологія*. 2003. URL : <http://www.iananu.kiev.ua/archaeology/2003-2/ivchenko.htm>.
6. Ільницький М. Людина в історії. Київ : Дніпро, 1989. 355 с.
7. Малик В. Князь Кий. Київ : Дніпро, 1989. 576 с.
8. Толстоухов А., Зубанов В. Україна: хронологія розвитку з давніх часів до пізньої античності. Т. 1. Київ : КВІЦ, 2008. 704 с.
9. Толстоухов А., Зубанов В. Україна: хронологія розвитку. Давні слов'яни. Київська Русь. Т. 2. Київ : КРІОН, 2009. 687 с.

Nechayuk L. The hun theme in V. Malyk's novel "Prince Kiy"

Summary. Class philosophy in the artistic and ideological paradigm of the work is most clearly manifested in the so-called "Hun theme". The "Hun theme" in V. Malik's novel "Prince Kiy" quite clearly defines (with precision up to years) the temporal correlation of the events of Prince Kiy's life with real historical events in the context of the Slavic tribes life as well as in the world context. Thus, the work achieves the historicization of mythological events (Prince Kiy) and the mythologization of purely historical (Hun theme). V. Malik introduces the "Hun theme" into the novel with the intention that it should "shade" the line of the author's story about Prince Kiy and his brothers "by contradiction". Usually, we are aware that the need for such a parallel arises in order to better "illustrate" the positive line in the novel narrative, as well as for the persuasiveness of this model of positivity, provided that the two plot and storyline directions of the narrative intersect. Leaving aside the depiction of the everyday life of the Huns in the novel, the author followed the path of least resistance, portraying the tribesmen as a Mongoloid type with an extremely low culture, which also contradicts the study of historians and historical truth, particularly in the research we will look into characteristics of images in the work. Therefore, focusing on the concept of historicization of mythological events (Prince Kiy) and mythologization of purely historical (Hun theme) in the work of the writer, we note the principles of transformation of a historical phenomenon, which can reasonably assert the systemic tendencies of the novel that appear only due to V. Malik's artistic design of the system of images of the work. We are convinced, therefore, that in the creation of individual images of the novel "Prince Kiy" V. Malik transforms their model from apparent, conspicuous differences, methodologically considering in isolation the constituent factors that can express these images, polyphonically modeling their structure. In the conclusions, special attention is paid to the fact that in our opinion the "Hun theme" in the decision of "Prince Kiy" author is marked, by systemic bias, as it is designed to emphasize another: the positive line of the author's story in the work. The image of the commanders of the Huns (both Attila and Ernak) is exaggerated. Taking this into account allows us to correspond in historical and literary terms only the artistic aspect which is the artistic solution of V. Malik's system of images in the work.

Key words: historical events, author's decision, conjecture, polyphony, historical truth, figurative system, mythologizing, Attila, Ernak, fratricide, Hun family.

*Пангелова М. Б.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ НОСІЯ ЕЛІТАРНОЇ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ ЕПІСТОЛЯРНОГО ДИСКУРСУ У. САМЧУКА)

Анотація. Проблема елітарної мовної особистості є надзвичайно актуальною та широко обговорюваною останнім часом. Зацікавлення проблемою мовної особистості ще більше зросло у зв'язку з активізацією досліджень, присвячених вивченню особистості індивіда, що говорить поміж таких дисциплін, як лінгвістика, лінгвопрагматика, лінгводидактика, психолінгвістика, соціолінгвістика та дослідження художньої творчості.

Означена стаття являє собою досвід аналізу епістолярію в аспекті віднесеності його автора до ЕМО. Емпіричною базою послужили листи У. Самчука до І. Багряного. Діалог двох майстрів художнього слова розглядається нами як значний матеріал, що дозволяє здійснити ціннісні спостереження щодо особливостей комунікативної поведінки ЕМО, репрезентованої в епістолярному тексті.

Особлива увага приділяється розгляду особливостей вербальної поведінки носія елітарної мовленнєвої культури на прикладі мовної особистості письменника, що характеризується особливим типом мислення та високим рівнем розвитку мовної свідомості. Матеріалами були листи У. Самчука. Мовна особистість письменника, представлена в рамках епістолярного дискурсу, визнана еталоною, успішною з точки зору здійснення ефективного спілкування відповідно до національних традицій спілкування, що має яскравий індивідуальний стиль.

Дослідження проводилось у рамках лінгвістичного та дискурсного підходів на основі останніх досягнень у галузі функціональної та комунікативної стилістики, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, жанрознавства та прагмалінгвістики. Емпірична база представлена приватними листами представника української, емігрантської творчої інтелігенції – майстра слова, публіциста, громадського діяча – Уласа Самчука. Робота вирізняється динамічним аспектом розгляду заявлених проблем протягом значного історичного періоду – ХХ століття. Вищевикладене визначає актуальність статті. Мета дослідження – створити інваріант мовної особистості, що належить до елітарного типу мовленнєвої культури. У зв'язку із цим використовуються такі методи, як моделювання, комунікативно-прагматичний та порівняльний аналіз.

Ключові слова: мовна особистість, елітарна мовна особистість, епістолярний дискурс, епістолярні комунікативні універсали, моделювання, українська інтелігенція.

Постановка проблеми. До мовної особистості як об'єкта вивчення україністика йшла різними шляхами: лінгводидактичним (найдавнішим) – від закономірностей навчання мови; літературознавчим – від вивчення особливостей мови художньої літератури («образ автора», «особа автора»); психолінгві-

стичним – від психології мови і мовлення до питання устрою внутрішнього мовлення, взаємин мови і мислення, особливостей сприйняття, розуміння та впливу мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У рамках лінгвоперсоналогії [3; 8; 9; 13; 18; 25; 29], одного з наймолодших напрямків сучасної філології, що активно розвивається, провідна роль належить вивченню феномена мовної особистості та питань її типології. При всьому різноманітті трактувань ключового терміна його суть виражається в акцентуації здатності людини сприймати і породжувати мову (дискурс), певною мірою володіти системою мови і використовувати її для досягнення тих чи інших комунікативних завдань.

Означена стаття являє собою досвід аналізу епістолярію в аспекті віднесеності його автора до ЕМО. Емпіричною базою послужили листи У. Самчука до І. Багряного. Діалог двох майстрів художнього слова розглядається нами як значний матеріал, що дозволяє здійснити ціннісні спостереження щодо особливостей комунікативної поведінки ЕМО, репрезентованої в епістолярному тексті.

Метою статті є представлення особливостей вербальної поведінки носія елітарної мовленнєвої культури на матеріалі епістолярного дискурсу У. Самчука.

У статті для вивчення функціонування особливостей вербальної поведінки носія елітарної мовленнєвої культури, зокрема Уласа Олексійовича Самчука з Іваном Багряним, використано, як основні, метод спостереження, порівняльного аналізу, описовий метод та метод контент-аналізу. Також у своєму дослідженні ми спиралися на метод функціонального аналізу для визначення стилістичного навантаження лексичних одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поява та формування статусних характеристик мовної особистості зумовлена соціокультурними факторами. Це визначає доцільність виділення такого критерію диференціації різновидів мовних особистостей, як приналежність до певного типу мовної культури [9; 14; 17; 22; 26; 30; 31] та ін. Відповідно до цієї теорії мовна свідомість носіїв різних культур відрізняється ступенем розвитку, «своїм» набором когнітивних структур і ширше – концептуальних систем, що зумовлюють особливості картини світу і сукупність ціннісних орієнтирів, що проявляються повною мірою в текстовій діяльності.

У низці таких типів мовленнєвої культури, як середньолітературний, літературно-розмовний, фамільярно-розмовний, що виділяються О. Сиротиніною [29; 30], особливе місце належить елітарному типу української мовленнєвої культури. Його носії вільно володіють кодифікованими мовленнєвими,

етичними, комунікативно-прагматичними та риторичними нормами літературної мови, доцільно і творчо використовують можливості функціональних стилів, мовленнєвих жанрів, специфічних властивостей усної та письмової форми мовлення. Оволодінню означеним типом мовленнєвої культури сприяють особливості виховання і навчання, характер професійної діяльності, «що вимагає соціальної активності та багаторольності» [29, с. 344], постійне прагнення до самоосвіти, розширення кругозору, високий ступінь відповідальності, самодисципліни у сфері вербальної комунікації, а також систематична критична оцінка власного стилю мовленнєвої поведінки. «Елітарна» мовна особистість (далі – ЕМО) репрезентує на рівні своєї мовної свідомості мовну та концептуальну картину світу етносу на відповідному етапі його соціально-економічного, суспільно-політичного і культурного розвитку.

Критеріями віднесеності носія мови до елітарного мовленнєвого типу виступають: «1) високий рівень загальної культури, моральних, етичних принципів і норм спілкування; 2) приналежність до гуманітарної сфери і до тих, для кого слово є інструментом повсякденної практичної діяльності: письменникам, журналістам, діячам театру і кіно, вченим гуманітарного профілю, політикам, державним діячам; 3) звичка і досвід публічних виступів; 4) дотримання ортологічних норм української літературної мови, тобто володіння мовленням «правильним» та «культурним» (В. Колесов)» [14, с. 14–15].

Типовим різновидом ЕМО, повною мірою репрезентуючою всі особливості комунікативної поведінки останньої, можна вважати мовленнєву особистість письменника.

Існує вже досить великий досвід дослідницької діяльності лінгвістів зі складання мовленнєвих портретів відомих діячів культури й науки. Ще М. Панов у своїх філологічних етюдах, що містять фонетичні портрети відомих мовних особистостей, включаючи письменників XVIII–XX ст., обґрунтував вибір означеного типу ЕМО соціокультурними міркуваннями: приналежністю до того чи іншого покоління, соціальної верстви, орієнтацією мовленнєвої поведінки на певну культурну традицію, наявністю власної мовної манери [27]. Ідеї вченого були підхоплені та розвинені іншими дослідниками, такими як: Т. Винокур [5; 6], К. Земською [10], В. Черняк [32], М. Китайгородською [19].

Так, Л. Мацько розглядає як «елітарну» мовну особистість Тараса Шевченка. Дослідниця зазначає, що для письменника розуміння ролі і значення рідної мови для розвитку народу відповідало основним положенням передових на той час поглядів провідних філософів і філологів [24, с. 15].

Свій досвід опису ЕМО на прикладі мовної особистості Лесі Українки представила В. Власенко. Дослідниця зазначає, що українська мова в листах Лесі Українки відзначається мультикультуралізмом. У межах однієї епістоли спокійно могли функціонувати українські прислів'я поряд із французьким усталеним висловом, або ж польські фразеологізми з латинськими афоризмами, або ж російські літературні звороти з поетичними рядками із відомого твору німецького письменника [7, с. 45–46].

Необхідність вивчення дискурсивної поведінки ЕМО в рамках різних напрямків сучасної лінгвістики (теорії комунікації, лінгвокультурології, етнолінгвістики, генології, культури мови, риторики, комунікативної стилістики тексту та ін.) безперечна (Г. Інфантова [15], І. Іванчук [14], І. Карабулатова [16], Ю. Караулов [18], Т. Кочеткова [21], Л. Крисін [22] та ін.).

Це зумовлено, в першу чергу, високим рівнем мовної свідомості ЕМО та її ставленням до мови як засобу комунікації. Наповнюючи особливим, глибинним змістом поняття «спілкування», представники означеного типу мовної особистості розцінюють феномен міжособистісної взаємодії як можливість реалізації ключової людської потреби в задоволенні взаємної «потреби» людей один в одному. ЕМО здатна до перемикання «комунікативних реєстрів» (Г. Золотова) [11] у спілкуванні з представниками інших типів культур, до скорочення / зняття дистанції у сферах соціально-групової комунікації, вибудовування діалогу всередині культури етносу, демонстрації властивостей інтерактивної, неконфліктної, успішної та «зручної» в комунікації з будь-яким мовленнєвим партнером мовної особистості. Мовленнєва взаємодія в цьому випадку представляє собою наростаюче підтвердження взаємних рольових очікувань, швидке формування в них загальної картини ситуації та виникнення емпатичного зв'язку один з одним. Подібний тип комунікативної стратегії І. Іванчук визначає як кооперативний, що покликаний оптимізувати спілкування [14, с. 55].

По-друге, дослідження ЕМО, що узгоджує свою мовленнєву поведінку до вимог успішної, ефективної взаємодії та розглядається в цьому плані в якості «зразкової», найбільш наближеної до реалізації «ідеалу мови» (Г. Винокур) [5; 6] та «ідеальної норми» (С. Ширяєв) [33], є особливо актуальними та своєчасними сьогодні, в умовах абсолютної свободи слова, що зумовлює ситуацію потенційної дозволеності інвективи та її масового вжитку в практиці міжособистісної комунікації. У сучасному суспільстві спостерігається тенденція до скорочення носіїв елітарної мовної культури та зростання «реальних користувачів», розвивається «суто утилітарне споживання мови» (Г. Золотова) [11]. На цьому тлі надзвичайно затребуваним і злободенним вбачається вивчення моделі еталонної національної мовної особистості в її конкретних текстових втіленнях в умовах дискурсів різних типів.

Жанр, у тому числі й епістолярний, у системі лінгвокультурологічного знання виступає як «комунікативна схема мовленнєвого вираження етнокультурної свідомості», «мовленнєва модель ціннісно-сміслової репрезентації світу» [1, с. 47], одиниця дискурсивно-культурної свідомості, що відрізняється не лише сукупністю тематичних, композиційних і стилістичних особливостей (згідно концепції М. Бахтіна), але й цілим комплексом культурно значущих особливостей.

Епістолярій розцінюється нами як «конвенціональний контекст» [20], який повною мірою характеризує когнітивні, лінгвістичні та соціокультурні здібності учасників означеної сфери комунікації. Будучи унікальним матеріалом для антропоцентричних, у тому числі лінгвоперсоналогічних, досліджень в цілому, епістолярні тексти різних типів розглядаються як цінна емпірична база для вивчення мовної особистості автора, включаючи адресанта як носія елітарної мовленнєвої культури. Окрім цього, важливість досліджень в руслі культурологічної генології полягає в тому, що критерій жанрової компетентності мовної особистості як сукупності знань і вмій, які проявляються носієм у сфері володіння жанровою системою мови, виявляється достатньою мірою вагомим для диференціації різновидів мовних особистостей в залежності від приналежності до будь-якого типу мовленнєвої культури.

Варто зауважити, що проблему функціонування ЕМО в епістолярному дискурсі можна назвати мало вивченою

в сучасній лінгвістиці [12; 14], незважаючи на те, що, у свою чергу, епістолярний жанр вельми широко представлений в комунікативному просторі ЕМО. Останнє свідчить як про значимість означеного жанру для носіїв даного страта, так і певною мірою його зрілість.

Діалог двох видатних українських письменників, У. Самчука та І. Багряного, розглядається нами як значущий матеріал, що дозволяє зробити цінні спостереження щодо особливостей комунікативної поведінки ЕМО, репрезентованої в епістолярному тексті.

Ключова складова частина у психологічному портреті ЕМО – абсолютний ступінь свободи, характерний для означеного типу особистостей і реалізований ними у плані свого інтелектуального та духовного розвитку. В одному з листів до І. Багряного датованим 15.12.1955 р. Самчук так напише про себе: «За мої довгі емігрантські роки я навчився бачити світ НАІШ реально. Все гине, все минає, не минає лише те, що вписане у Книгу Буття мудрістю і талантом творця...» [23, Арк.10 від 15.12.1955 р.]. В іншому листі І. Багряному Самчук напише зауваження щодо деяких аспектів мистецького українського руху: «Ви маєте рацію, що до завчасності відновлення МУРу. За винятком трьох членів і одного не члена, ніхто на мій заклик не zareагував. Я цього не хотів робити, але мене намовили деякі наші колеги, що так само не виявили ніякої активності. Признатися, мені все то найменше потрібно і, коли я ще з тим воюю, то лише тому, що не люблю дитячих комплексів, так властивих нашим багатьом колегам... Побавилися, набридло і кидаємо...» [23, Арк.1 від 30.01.1950 р.].

ЕМО – це гармонійно розвинена особистість, ступінь досконалості якої залежить від рівня засвоєння базового культурного фонду, що закладається з дитинства. Світогляд У. Самчука бере початок свого формування з Крем'янецької гімназії, де він ознайомився з Біблією, яка спонукала його до світоглядного вибору. Біблійна інтертекстуальність часто зустрічається нам у листах У. Самчука. «Що таке символізує Сад Гетсиманський? Він символізує велику, універсальну ідею якою Богочоловік Ісус захотів спасти світ. Весь світ! Все людство! І щоб ствердити це, він добровільно і свідомо віддав себе на іспит через муки тіла /бо в цій стадії він був людина/. І не мають тут головного значіння ані його «биття по ланітах», ані, його розп'яття на хресті, ані зрада Юди. Це лише матеріальні засоби його іспиту і більше нічого. Стверджую: Христос пішов на муки добровільно і свідомо. Його ніхто не арештовував і ніхто не зрадив, колиб він того не хотів. І в час найкритичніший він пішов до саду Гетсиманського на розмову з отцем своїм небесним, щоб випробувати чи дійсно той вимагає від нього обов'язково і цих його мук. І там він дістав підтвердження свого приречення. Це сад Гетсиманський» [23, Арк.4 від 05.12.1950 р.].

Ремінісценції з Євангелія У. Самчук використовував для моральних настанов у листах до І. Багряного, при цьому вони, як правило, іронічно переосмислювалися. Таким чином, адресантом знімали зайвий пафос та повчальність. Використання «чужого» слова сприяло нейтралізації дидактичних настанов адресанта. Перефразування цитат із Біблії в іронічному руслі демонструє і відторгнення авторської свідомості від ортодоксальної християнської традиції, неприйняття показного релігійного пориву. Це своєрідна «літературна юродивість», осмислення біблійних текстів як засобу стилізації, стилістична гра.

Водночас, іронічно переосмислюючи християнські постулати, адресант не відсторонював їх загальнолюдської

моральної основи. Неприйняття христологічних догм не значило для У. Самчука заперечення моралі як умови існування людського суспільства. У наступному уривкові з листа до І. Багряного У. Самчук використовує пряму мову царя Давида з Нового Заповіту: «Не надійтеся на князі й на сини челоуечіській» [23, Арк.2 від 06.03.1950 р.]. Використання євангельських текстів в епістолярній прозі У. Самчука є не простим запозиченням, не лише умовою творення ситуації причетності: відбувається взаємовплив і трансформація спадкового й авторського текстів: переосмислюється євангельський текст, який впливає на стилістику і концептуальну ідею епістолярних текстів У. Самчука.

До речі, варто зауважити про ставлення письменника до творчості автора «Гигроловів», тобто до творчості І. Багряного. У книзі спогадів «Плянета Ді-Пі» У. Самчук так відгукується про свого колегу: «Пропагую поезію Багряного, її динаміка розбавлює молебно-панахидні настрої табору, Бог помагає тим, які хочуть самі собі допомогти і така поезія може цьому сприяти» [28, с. 40].

Саме загальнокультурна складова частина формує особливий тип мовного мислення ЕМО, який обумовлює вироблення певних стратегій і тактик вербальної поведінки, а також низку його специфічних властивостей:

- 1) дотримання ортологічних, комунікативних та етичних норм мовлення;
- 2) доцільне застосування позалітературних засобів;
- 3) володіння навичками вмілого перемикування комунікативних реєстрів мовлення та переходу з одного функціонального стилю на інший залежно від цілей, умов комунікації, а головне – з орієнтацією на адресата повідомлення;
- 4) демонстрація у процесі вербальної комунікації багатства як пасивного, так і активного словникового запасу;
- 5) чітке усвідомлення відмінностей усної та письмової форми мовлення, доцільне і грамотне їх використання;
- 6) володіння навичками монологічного зв'язного мовлення, вміння мислити при цьому забезпечує логічність викладу думок.

Усі перераховані особливості «еталонної» вербальної поведінки повною мірою властиві індивідуальній мовленнєвій манері У. Самчука та знаходять своє відображення в його епістолярному дискурсі.

Зокрема, творче ставлення до мови в контексті дискурсивної поведінки ЕМО проявляється в її здатності активно використовувати у своїй промові різноманітну палітру мовленнєвих жанрів. Взяти за основу типологізацію мовленнєвих жанрів Т. Шмелевої [34], що спирається на ілюктивний критерій, наведемо приклади використання Самчуком у своїх листах до І. Багряного різних за своєю цільовою спрямованістю мовленнєвих жанрів: «Дякую за пам'ять та за добре слово» [23, Арк.7 від 17.11.1952 р.] (**етикетний** мовленнєвий жанр **вдячності**); «Даруйте, що не відповів на Вашого листа одразу» [23, Арк.3 від 07.05.1950 р.] (**оціночний** мовленнєвий жанр); «Книгу висилаю звичайною поштою – чекайте! Живемо ми досить скромно. У мене лише одна думка – література і це все» [23, Арк.12 від 31.05.1958 р.] (**інформативний** мовленнєвий жанр); «Найдорожчий Іване Павловичу та наймиліша, Пані Галю!» [23, Арк.2 від 06.03.1950 р.] (мовленнєвий жанр **етикетного початкового звертання**); «Повний до Вас щирої приязні і завжди Ваш, Улас Самчук» [23, Арк.9 від 27.01.1954 р.] (мовленнєвий жанр **етикетного кінцевого допису**); «Хтож вимагає від Вас, щоб Ви творили «дублікат біблійного Саду Гетсиманського?»

Хто ж від Вас вимагає, щоб «повторити універсальну ідею християнства?»» [23, Арк.6 від 19.12.1950 р.] (**імперативний** мовленнєвий жанр **запитання**); «Шкода лише, що з Вашого листа я нічого не довідався про Вас. Що? Як? Коли? Ну, воно до певної міри зрозуміло» [23, Арк.7 від 17.11.1952 р.] (**імперативний** мовленнєвий жанр **прохання**) та ін.

«Еталонне» володіння мовою в практиці епістолярної комунікації з боку ЕМО проявляється також у максимальному використанні потенційних можливостей мови у вигляді синонімічної різноманітності, лексичних і синтаксичних засобів образності, стилістичних прийомів: «Мої деякі колеги переконані, що **я з заліза** і на мене можна зіпхнути всі тягарі і при тому ніде, навіть словом, не допомогти мені» [23, Арк.2 від 06.03.1950 р.] (метафора); «Наші т.зв. партії практикуються **обмазувати себе взаємно саджею** советського агенства» [23, Арк.2 від 06.03.1950 р.] (метафора); «Я зайнятий писанням різного роду і тому на цьому **страждає** листування з приятелями...» [23, Арк.3 від 07.05.1950 р.] (метафора) та ін.

Надзвичайно широко в своїй комунікативній практиці ЕМО використовує засоби мовленнєвого етикету: «Вітаю, вітаю і вітаю. Бажаю гарних свят, бажаю вілкуватись» [23, Арк.3 від 19.12.1950 р.]; «Повний до Вас щирої приязні і завжди Ваш, Улас Самчук» [23, Арк.9 від 27.01.1954 р.]; «Повний щирої дружби, пошани, бажання доброго – Ваш завжди, Улас Самчук» [23, Арк.10 від 15.12.1955 р.] та ін.

Як особливу форму лінгвокреативності варто розцінювати здатність ЕМО до рефлексії з приводу як окремих мовних фактів, так і в цілому мовленнєвої поведінки – своєї або чужої. Так, в одному з листів Самчук висловлюється з приводу комуністичної діяльності І. Багряного: «Ви непотрібно себе марнуєте і не маєте часу почитати добру книгу, щоб не плавати в безнадійному делітастві в найеліментарніших питаннях» [23, Арк.6 від 19.12.1950 р.]. «Епістолярний» метасловник митця включає такі ключові лексеми – маркери жанри, як **діалект** (з слововживання в рамках циклу аналізу), вживання лексем **партії** (в множині), **сжовщина** можна вважати суто індивідуально-авторськими, а поєднання слів **Ваші** **вияснення**, в значенні «лист», у контексті «які нічого не вияснюють, бо всі Ваші міркування на цю тему, це суміш наївності, розгубленості і делітанства» [23, Арк.6 від 19.12.1950 р.] – віднести до засобів створення образності в означеному випадку – метонімічному переносу значення слова. Всі інші лексеми реалізують свої прямі, номінативні узуальні значення.

Висновки. Таким чином, мовленнєва поведінка У. Самчука як «елітарної» мовної особистості, розглянута на прикладі його епістолярної практики, представляється еталонною, риторично правильно організованою, успішною в плані ефективності комунікації, що відповідає національним традиціям спілкування. ЕМО, якою є мовна особистість письменника, має «напрацювання» на всіх рівнях структури, включаючи вершину – прагматикон [18]. Це проявляється у створенні власного ідіостилію [4], що характеризується певним типом мислення і мовної свідомості, а також специфічною системою мовленнєвого ладу (особливим набором ключових слів, тропів, моделей, граматичних структур).

Література:

1. Алефиренко Н.Ф. Текст – Дискурс – Язык. *Русская филология. Украинский вестник*. 2007. № 2(3). С. 3–7.

2. Белунова Н.И. Категория речевого общения и особенности ее реализации в тексте дружеского письма (на материале писем творческой интеллигенции конца XIX – начала XX вв.): научные доклады высшей школы. *Филологические науки*. 1998. № 2. С. 78–88.
3. Богин Г.И. Филологическая герменевтика. Калинин : КГУ, 1982. 50 с.
4. Болотнова Н.С. Варьирование идиостиля публичной языковой личности в медиатекстах разных жанров. *Сибирский филологический журнал*. 1. 2015. С. 150–158.
5. Винокур Г.О. О языке художественной литературы : учеб. пособие для филол. спец. вузов. / за ред. В.П. Григорьева. Москва : Высшая школа, 1991, 448 с.
6. Винокур Т.Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц. Либроком, 2009. 242 с.
7. Власенко В.В. Лінгвостилістичні параметри епістолярної спадщини Лесі Українки. *Учені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Т. 27(66). № 4. 2014. С. 42–48.
8. Ворожбитова О.А. Лінгвориторичні основи дослідження дискурсивних процесів та формування політосоціокультурно-освітнього простору в аспекті PR-діяльності професійної мовної особистості. *Інформаційне суспільство*. № 18. 2013. С. 128–135.
9. Гольдин В.Е., Сиротинина О.Б. Речевая культура. Русский язык. Энциклопедия. *Большая Российская энциклопедия* (413-415). Москва : Дрофа, 1997.
10. Земская Е.А. Сферы языка. *Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь* Москва : Языки славянской культуры, 2004. С. 237–509.
11. Золотова Г.А., Онипенко Н.К. & Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. Москва : Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, 2004. 544 с.
12. Зуева О.В. О проблемах лингвистического изучения эпистолярных текстов Средневековой Руси. *В.А. Богородицкий: научное наследие и современное языковедение: труды и мат-лы Междунар. науч. конф. (г. Казань, 4-7 мая 2007 г.)*. Казань : Изд-во Казан. гос. ун-та., 2007. Т. 1. С. 137–139.
13. Иванцова Е.В. О термине «Языковая личность»: истоки, проблемы, перспективы использования. *Вестник Томского государственного университета. Филология*. № 4(12). 2010. С. 24–32.
14. Иванчук И.А. Риторический компонент в публичном дискурсе носителей элитарной речевой культуры : дисс. д-ра филол. наук : 10.02.01. Саратов, 2005, 696 с.
15. Инфантова Г.Г. Сильная языковая личность: ее постоянные и переменные признаки. *Речь. Речевая деятельность. Текст: межвуз. сб. науч. тр.* Таганрог, 2000. С. 63–69.
16. Карабулатова И.С. Евразийская языковая личность: характер взаимодействия славянских и тюркских языков в коммуникативном пространстве российско-казахстанского приграничья. *Международные филологические чтения «Человек и язык в коммуникативном пространстве»*, сборник материалов, 2013. Красноярск : Сибирский федеральный ун-т. URL : <http://conf.sfu-kras.ru/langcom/participant/4844>.
17. Карасик В.И. Языковые мосты понимания : монография. Издательство : ПринТерра-Дизайн, 2019. 524 с.
18. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Издательство ЛКИ, 2007. 264 с.
19. Китайгородская М.В., Розанова Н.Н. Языковое существование современного горожанина: На материале языка Москвы. Москва : Языки славянских культур, 2010. 496 с.
20. Ковалева Н.А. Русское частное письмо XIX века. Коммуникация. Жанр. Речевая структура : автореф. дис. д-ра филол. наук : 10.02.01. Москва, 2002. 537 с.
21. Кочеткова Т.В. Языковая личность носителя элитарной языковой культуры : автореф. дис. д-ра филол. наук : 10.02.01. Саратов, 1999. 534 с.
22. Крысин Л.П. Статьи о русском языке и русских языковедах. Москва : ФЛИНТА: Наука, 2015. 576 с.

23. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України Ф.195. № 320. Арк.1-4, 6-7, 9-10, 12.
24. Мацько Л.І. Мовна особистість Тараса Шевченка як чинник формування національної ідентичності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Вип. 50. 2014. С. 8–15.
25. Нерознак В.П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма. *Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков*. Омск, 1998. С. 80–85.
26. Нешименко Г.П. Язык и культура в истории этноса *Язык – Культура – Этнос*. Москва, 1994/ 286 с.
27. Панов М.В. *Труды по общему языкознанию и русскому языку* (Т. 1). Е.А. Земская, С.М. Кузьмина (Ред.). Москва : Языки славянской культуры, 2004, 568 с.
28. Самчук У. Плянета Ді-Пі: Нотатки й листи. Вінніпег : Накладом Т-ва «Волинь», 1979, 356 с.
29. Сиротинина О.Б. Культура речи и речевая культура человека. *Чтобы Вас понимали: Культура русской речи и речевая культура человека*. Москва : ЛИБРОКОМ, 2009. С. 343–347.
30. Сиротинина О.Б. Речевая культура. М.Н. Кожина (Ред.). *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*. Москва : ФЛИНТА, НАУКА, 2003. С. 343–347.
31. Толстой Н.И., Толстая С.М. Славянская этнолингвистика: вопросы теории. Москва : Институт славяноведения РАН, 2013. 240 с.
32. Черняк В.Д. Речевой жанр «оценка речи» в современной беллетристике. *Жанры речи: Сб. науч. статей. № 7. Жанр и языковая личность*. Саратов : Изд. Центр «Наука», 2011. № 312-319.
33. Ширяев Е.Н. Культура речи как особая лингвистическая дисциплина. *Культура речи и эффективность общения*. Москва : Просвещение, 1996. С. 7–41.
34. Шмелёва Т.В. Модель речевого жанра. *Жанры речи. № 1*. Саратов : Колледж, 1997. С. 88–99.

Panhelova M. Peculiarities of verbal behavior of the bearer of elite speech culture (on the material of U. Samchuk's epistolary discourse)

Summary. The article is devoted to the consideration of epistolary discourse in the light of the theory of speech

culture and its types. The epistolary, actively used in domestic communicative practice, represents the sphere of realization of the peculiarities of verbal behavior of an elite linguistic personality. This type of native speaker is characterized by special thinking, is successful in communication, complies with national traditions of communication, and has a bright individual style.

The problem of elite linguistic personality is extremely relevant and widely discussed recently. Interest in the problem of linguistic personality has grown even more due to the intensification of research on the study of the individual's personality, who speaks between such disciplines as linguistics, linguopragmatics, linguodidactics, psycholinguistics, sociolinguistics and the study of art.

This article is an experience of analyzing the epistolary in terms of its author's attribution to ELP. The empirical basis was U. Samchuk's letters to I. Bahrianiy. The dialogue of the two masters of the artistic word is considered by us as a significant material that allows us to make value observations on the features of the communicative behavior of ELP, represented in the epistolary text.

The purpose of our article is to present the features of verbal behavior of the bearer of elite speech culture on the material of the epistolary discourse of U. Samchuk.

In the course of the research we came to the conclusion that U. Samchuk's speech behavior as an "elitist" language personality, considered on the example of his epistolary practice, seems to be a reference, rhetorically correctly organized, successful in terms of communication efficiency that corresponds to national communication traditions. ELP, which is the linguistic personality of the writer, has "experience" at all levels of the structure, including the top – pragmaticon. This is manifested in the creation of their own idiosyncrasies, characterized by a certain type of thinking and language consciousness, as well as a specific system of speech (a special set of keywords, paths, models, grammatical structures).

Key words: linguistic personality, elite linguistic personality, epistolary discourse, epistolary communicative universal, letter, modeling, Ukrainian intelligentsia.

*Писаренко Н. Д.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри романської філології**Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Анотація. У статті розглянуто лінгвостилістичні параметри епістолярію Григорія Сковороди з метою пізнання інтелектуального обшару мовної особистості мандрівного філософа; здійснено семантичний аналіз приватних листів, виявлено лексеми, синтаксичні конструкції на позначення активізації дії, уваги; визначено авторські мовні засоби. Досліджено 125 листів Г. Сковороди.

Наукова новизна полягає в тому, що у запропонованій статті автор уперше розглядає вербальні засоби розкриття мовної особистості Григорія Сковороди в його епістолярній спадщині.

Упродовж останніх десятиліть питання мовної особистості досліджували у своїх наукових розвідках Н. Алефіренко, Н. Арутюнова, Г. Богін, В. Власенко, С. Воркачов, Л. Гнатюк, А. Загнітко, С. Єрмоленко, Л. Іванова, В. Карасик, Ю. Караулов, Т. Космеда, Ю. Крочук, О. Лавриненко, Г. Мацюк, Н. Петлюченко, Л. Ставицька, основні ідеї яких ми проаналізували і взяли за основу.

У Г. Сковороди своє розуміння епістоли, що залежить від мети висловлення, теми, співрозмовника, настрою і стану душі – і разом вони створюють непересічну мовну особистість філософа. Думки Г. Сковороди спрямовані насамперед на реальні дії, результат: у його листах спостерігаємо лексеми 1) на позначення активізації уваги; 2) на позначення активізації діалогу; 3) синтаксичні конструкції умовного типу, що спонукають до дії і відповідно до певного результату-відповіді. Особливості стилю, мовних засобів в епістолах Г. Сковороди наближають до розуміння його мовної особистості – його ества, бо, за словами філософа, людська сутність – у словах, діях та серці.

Речення різної суб'єктивно-модальної характеристики передають настрій, емоції філософа, його реакцію на події, на певних людей, на слова і потребують відповідної реакції адресата (проте не завжди реальної відповіді, оскільки речення часто риторичні), на що й розраховує Г. Сковорода, використовуючи у своїх епістоляріях окличні, питальні речення. Знаходячи відповідні мовні засоби, Г. Сковорода «складає» свій реальний образ людини з певною особливістю променистою енергетикою і привабливістю, чуйністю і коректністю – так виявляється його мовна особистість.

У своїх епістолах Г. Сковорода охоче використовує різні мовні засоби, надаючи їм унікальної авторської якості, оригінальності: 1) авторські порівняння; 2) метафори; 3) метонімію; 4) епітетно-метафоричні означення; 5) фразеологічні сполуки; 6) авторські прислів'я.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в залученні до аналізу слів прощання/привітання в листах епістолярію Г. Сковороди.

Ключові слова: мовний портрет, епістолярій, епістола, листи-настанови, авторські мовні засоби.

Постановка проблеми. Перші розвідки дослідження мовної особистості були пов'язані з іменами В. фон Гумбольдта,

В. Виноградова, Г. Винокура, з ідеєю укладання словника мови творців письменника, оскільки його мова може слугувати джерелом наших розуміння про творчу особистість митця. Упродовж останніх десятиліть питання мовної особистості торкалися у своїх дослідженнях Н. Алефіренко, Н. Арутюнова, Г. Богін, В. Власенко, С. Воркачов, Л. Гнатюк, А. Загнітко, С. Єрмоленко, Л. Іванова, В. Карасик, Ю. Караулов, Т. Космеда, Ю. Крочук, О. Лавриненко, Г. Мацюк, Н. Петлюченко, Л. Ставицька та ін.

Поняття мовної особистості поєднує в собі лінгвістичні, психологічні, соціальні та інші чинники, тому мовна особистість виступає тією призмою, крізь яку відбувається бачення та категоризація світу. Виходячи з цього, С. Воркачов розуміє мовну особистість – людину як носія мови, як комплекс психофізичних властивостей індивіда, які дозволяють їй створювати і сприймати мовні повідомлення [1]. Сьогодні в науковій літературі існує розуміння «мовної особистості» як сукупності особливостей вербальної поведінки індивіда. Лінгвісти розглядають людину, яка використовує мову як засіб спілкування, – йдеться про комунікативну особистість [2, с. 3]. Мова конкретної особистості складається значною мірою із загальноновживаних лексем і меншою – із індивідуальних мовних особливостей, тому розуміємо: мовна особистість – людина, яка послугується мовою не лише як сукупністю лінгвістичних правил, але насамперед як засобом вираження національно-культурних ціннісних орієнтирів. Поняття «мовна особистість» до цих пір залишається точно невизначеним ученими, оскільки це пов'язано із складністю та багатоаспектністю самої проблеми. Отже, «мовна особистість – це поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Творчий підхід і рівень мовної компетенції стимулюють мовну особистість до вдосконалення мови, розвитку мовного смаку, до постійного відображення в мові світоглядно-суспільних, національно-культурних джерел і пошуків нових, ефективних індивідуально-стильових засобів мовної виразності» [3, с. 92–93]. Щодо назви цього поняття, то сучасні українські лінгвісти, як правило, використовують термін «мовна особистість» (Л. Гнатюк, Т. Космеда, А. Загнітко та ін.). У російській лінгвістиці до цього часу існують розбіжності в розумінні цієї категорії, тому є кілька термінів: «мовна особистість» (В. Тимофєєв, Ю. Караулов), «мовленева особистість» (Ю. Прохоров), «комунікативна особистість» (В. Червоних), «людина-мовець» (Н. Арутюнова). А. Загнітко вважає, що «мовна особистість сьогодні – не лише харизматичний знавець рідної мови, а й носій культурно-мовних та комунікативно-діяльнісних цінностей, знань та інтенцій» [4, с. 404].

Лексико-стилістичний рівень є одним із найяскравіших показників мовної особистості «поряд із вербально-семантичним

і мотиваційним (прагматичним) рівнем існує лінгвокогнітивний (тезаурусний) рівень, одиницями якого є поняття, ідеї, концепти, що складають у кожній мовній особистості приблизно упорядковану картину світу, яка відображатиме ієрархію цінностей» [5, с. 53]. Погодимось з точкою зору Н. Алефіренко, що «мовна особистість характеризується не лише ступенем володіння мовою, а... створює власну мовну картину світу, яка стає основою різноманітних авторських значень мовних одиниць – «значень мовця» [6, с. 83]. Подібної думки дотримується і Т. Космеда, стверджуючи, що «складниками мовної особистості є її мовна спроможність, мовна й комунікативна компетенції, особливе світобачення, світосприйняття та світорозуміння» [7, с. 18]. Образ людини в мовній картині світу – це «концентроване втілення суті тих уявлень людини про людину, які об'єктивуються всією системою семантичних одиниць, структур і правил тієї чи тієї мови» [8, с. 8].

Л. Гнатюк, досліджуючи мовний феномен Г. Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції, в монографії обґрунтувала значення реконструкції мовної свідомості та мовної особистості для сучасної лінгвістики, окресливши з цих позицій шляхи вивчення творів Г. Сковороди в контексті його староукраїнської мовної свідомості. Лінгвіст запропонувала розуміти *мовну особистість* як «індивід, розглядуваний у сукупності його мовних здібностей, зумовлених історично, національно-культурно, соціально та психологічно, які виражаються у здатності сприймати та творити тексти і слугують для досягнення певних цілей» [9, с. 30].

Отже, досліджуючи авторський вибір лексем, особливості стилю, мовних засобів в епістолах Г. Сковороди, наблизимось до розуміння його мовної особистості – його єства, бо, за словами філософа, людська сутність – у словах, діях та серці.

Епістолярна спадщина Г. Сковороди залучається до наукового обігу, використовується науковцями для написання дисертацій, монографій, статей (Л. Гнатюк, Т. Космеда, М. Вербовий, І. Григоренко, Г. Паласюк, Н. Писаренко, Г. Федоришин), але, на наш погляд, залишається майже непоміченим те, що його латиномовний епістолярій є ключем до розуміння складної постаті, мовної особистості мандрівного філософа, яке своєю чергою дає змогу відтворити індивідуальний погляд на тогочасні історичні події і факти.

«Приватний епістолярій був і залишається важливим джерелом пізнання – листування дає змогу простежити особисте і творче становлення автора, епоху, коли він жив» [10, с. 45]. Розповідь від першої особи в епістолярії дає змогу виявити найтонші емоційні та емотивні барви та стати дзеркалом душі адресата [11, с. 538]. Науковці, вивчаючи мовний феномен Г. Сковороди, як правило, зазначають, що побутові деталі та бібліографічні моменти в них займають незначне місце – основний їх зміст становлять філософсько-етичні ідеї та повчання, що однаковою мірою стосується і листів до М. Ковалинського, і листів до інших друзів та знайомих. Проте, досліджуючи епістолярний спадок мандрівного філософа, знаходимо чимало місць, в яких Г. Сковорода висловлює особисті думки щодо приватного життя.

Наукові розвідки, насамперед дослідження Л. Гнатюк, переконують у тому, що, незважаючи на залучення до аналізу значної кількості староукраїнських текстів (зокрема епістолярних) і висловлення теоретично вагомих тверджень щодо розуміння мовної особистості Г. Сковороди, в українській лінгвістиці це

питання залишається маловивченим, що потребує подальшого ґрунтовнішого дослідження. Поза увагою, на наш погляд, залишається латиномовний епістолярій, дослідження якого має велике значення в розумінні особистості Г. Сковороди: латина була органічною частиною його світосприйняття, його єства.

Метою статті є вивчення лінгвостилістичних параметрів епістолярію Григорія Савича Сковороди, пізнання інтелектуального обшару мовної особистості мандрівного філософа. Мета передбачає розв'язання таких завдань: дослідити мовні засоби епістолярію Г. Сковороди в аспекті зображення внутрішнього світу філософа, дослідити вербальні засоби вираження його про людину і про себе зокрема.

Наукова новизна полягає в тому, що в запропонованій статті автор уперше розглядає вербальні засоби розкриття мовної особистості Г. Сковороди в його епістолярній спадщині.

Виклад основного матеріалу. Традиційно «склався <...> образ Сковороди як вічно життєрадісного філософа з безхмарною психікою, що легкою ходою пройшов спокійне життя і так само легко відійшов у вічний супокій під дубом у маєтку знайомого на Слобожанщині; треба визнати, що такий образ був наслідком некритичного сприйняття його творів, де прихована гостра внутрішня боротьба» [12, с. 96].

У творчій спадщині Г. Сковороди листування посідає особне місце і не втрачає актуальності з часом. Епістолярій філософа, що зберігся і відомий сьогодні, включає 125 листів: найбільше зібрання листів до Михайла Ковалинського (79), листи до Якова Правицького (14), до Гервасія Якубовича, до Іоїля та ін. Особисті листи Григорія Савича Сковороди становлять основу його епістолярію. У цій статті використовуємо переклади листів, зроблені П. Пелехом сучасною українською мовою з латино-грецьких оригіналів.

У Г. Сковороди своє розуміння епістоли, що залежить від мети висловлення, теми, співрозмовника, настрою і стану душі – і разом вони створюють непересічну мовну особистість філософа. Автор пише різні за складом, розміром епістоли, даючи їм свої назви: *лист*, *листова бесіда*, *лист-відповідь*, *листочка*, наприклад: *напиши у листі-відповіді, яка твоя думка, щоб я знав, чи подобається це тобі* [13, с. 281].

Спостерігаємо, що листовні бесіди – найпоширеніший тип епістол митця – вирізняються не лише розміром, про що пише сам адресант («якщо б можна було писати так само багато, як мислити» [13, с. 307]), а й усвідомленим, осмисленим вибором теми, де спостерігаємо авторський стиль викладання думок, уживання характерних для філософа лексем, що дозволяє визначати мовну особистість мандрівного філософа. Характерно, що листовні бесіди не обмежуються одним листом – вони, об'єднані однією проблемою, спільною темою, можуть міститися в кількох листах, проте є і дуже стилі. Яскраво це підтверджує лист до Володимира Тевяшова: лист настільки короткий, що нагадує Г. Сковороді двох приятелів, які разом кричать «Здрастуй» і «Прости» [13, с. 395]. Оригінальний образ-замальовка листа – свідчення легкості, невимушеності образного мислення автора.

Однією з характерних рис Г. Сковороди було критичне ставлення як до себе, так і до інших: філософ прискіпливо вивіряв, відточував кожне своє слово щодо його значення, доречності вживання, стилістичного забарвлення, працював над тонкощами стилю своїх творів і критично ставився до починань своїх учнів, зокрема М. Ковалинського: *Нічого не скажу тепер про стиль*

твого листа [13, с. 224]; Скажи мені щиро і одверто, гніваєси ти на мене чи ні? Невже ти тому не прислав мені жодного листа, що я знайшов твої вірші децю необробленими? [13, с. 229].

Зауважимо, що в листах Григорій Сковорода послуговувався різними мовами до різних адресатів. Так, листи до Михайла Ковалинського написані латинською мовою з використанням мудрих приписок, прислів'їв, пояснень грецькою мовою (як авторських, так і античних митців), але за потреби філософ уживав староукраїнську мову. У тексті листа, написаному латинською мовою, є староукраїнське прислів'я *аби курилося*, написане староукраїнською, бо воно є головною темою листа: *кщодо твого прислів'я аби курилося, то воно мене замучило: майже три дні я цим займаюся...* [13, с. 306]. Що ж до листів до інших адресатів, то до Якова Правницького Григорій Сковорода писав латиною і староукраїнською мовою; в деяких листах він починав писати латиною, а завершував староукраїнською мовою; до Іоїля писав латинською і грецькою мовами, що свідчить про високий рівень освіти філософа, про знання багатьох мов і про те, що він послуговується в листах тими мовами, якими володіє адресат, виявляючи тим самим коректність до нього.

Аналіз фактичного матеріалу показав, що мовна особистість Г. Сковорода – багатогранна, він не лише знаний філософ, педагог, а й талановитий філолог-стиліст, у чому переконує його лист, присвячений аналізу семантики староукраїнського прислів'я *аби ся курило* і можливостям його перекладу латинською і грецькою мовами. Г. Сковорода пропонує своє розуміння стійкого словосполучення, зауважуючи, що, навчаючи учнів, *...змушений був стати молодим і писати за правилами* [13, с. 300], скромно натякаючи, що він *ніколи не займався правилами риторики, якщо ж сподобається, то припиши старим книгам, які, як ти знаєш, я наполегливо вивчаю* [13, с. 300]. Г. Сковорода, наводячи приклади лексико-семантичних відповідностей/невідповідностей латинських і українських прислів'їв, радить Михайлу перекласти обговорюваний вислів не прислів'ям: *взьми до уваги: не обов'язково у греків і латинян увійшло в прислів'я те, що увійшло в нас* [13, с. 300].

Думки Г. Сковорода спрямовані насамперед на реальні дії, результат. У його листах спостерігаємо лексеми: 1) на позначення активізації уваги: *Вір мені, моя душе* [13, с. 229]; *Май на увазі..* [13, с. 223]; *Розвій мій сумнів...* [13, с. 230]; *Повір мені, я досить над цим сміявся на самоті* [13, с. 241]; 2) на позначення активізації діалогу: *Однак скажи мені...і я тобі поясню...* [13, с. 233]; *Зваж і на те, що...* [13, с. 221]; 3) синтаксичні конструкції умовного типу, що спонукають до дії і відповідно до певного результату-відповіді: *Якщо ти сам соромишся, то пошли нашого Олексу* [13, с. 224]; *Коли що-небудь турбує твоє серце, повідай другові* [13, с. 230].

Очевидно, що речення різної суб'єктивно-модальної характеристики передають настрої, емоції філософа, його реакцію на події, на певних людей, на слова і потребують відповідної реакції адресата (проте не завжди реальної відповіді, оскільки речення часто риторичні), на що й розраховує Г. Сковорода, використовуючи у своїх епістоляріях речення: *окличні (Безсмертний боже! Як він описує дружбу! (про Плутарха) [13, с. 246]; Ну що ж! [13, с. 234]; О, якби у мене тоді був порадник! О книги, найкращі порадники! [13, с. 247]; питальні Чому не був ти на вечірні? [13, с. 253]. Чому це? Тому що, коли не любити всією душею корисних наук, то всякий труд буде*

марним [13, с. 221]; *Ти питаєш, чому я був веселий вчора?* [13, с. 234]. Отже, знаходячи відповідні мовні засоби, Г. Сковорода створює віртуальний діалог із співрозмовником, «складає» свій реальний образ людини з певною особливою променистою енергетикою і привабливістю, чуйністю і коректністю – так виявляється його мовна особистість.

Активно вживані в листах речення з різним суб'єктивно-модальним навантаженням указують на емоційність, чутливість, відвертість натури Григорія Сковорода – так він виявляє себе у спілкуванні з близькими йому людьми. Елементи розмовного стилю, що є в дружньому діалозі, свідчать про його особливу довіру до адресата: *склади для мене три або чотири віршики і переши їх мені. Які? – спитаєш ти. Які хочеш, бо все твоє мені подобається* [13, с. 226]; *...я вирішив написати для тебе кілька благочестивих грецьких сентенцій, тобто пам'ятку* [13, с. 221]; *я не хочу, щоб тобі залишилися невідомими ці вишукані вислови* [13, с. 241]; *посилаю тобі...три так звані поетичні строфи, підібрані до мелодії* [13, с. 343]. Яскраві епізоди з особистого життя, емоційні розповіді про події, передані автором у листах із використанням різних мовних засобів, композиційних особливостей, переконують у тому, що Г. Сковорода глибоко усвідомлював значення слова і відшукував найнеобхідніший семантичний варіант: *щоб слова не були зовсім беззмістовними, я надав їм деякого релігійного змісту у стилі, як кажуть, протонародної мудрості... я підшукував потрібні слова* [13, с. 343]. Уміння непрості речі передавати зрозумілою співрозмовникові мовою – характерна риса мандрівного філософа. У своїх епістолах Г. Сковорода охоче використовує різні мовні засоби, надаючи їм унікальної авторської яскравості, оригінальності:

1) **авторські порівняння:** *Я знаю, що ти, як це властиво дружбі, поділяєш мої смаки, і тому приймеш у дар ту або іншу ароматну квітку і зможеш з неї, як бджілка, взяти частину меду і відкласти в душі...* [13, с. 241]. Не випадково Г. Сковорода, знаючи працю М. Ковалинського, порівнює його з божою комахою-бджолою – улюблена комах-трудівниця зустрічається у філософських трактатах про «сродну» працю, в художніх творах (байка «Бджола і Шершень»). Зауважимо, що Григорій Сковорода, як правило, керувався біблійним розумінням слів. Так, слово «серце» він розуміє не у звичному для сучасного читача протиставленні *серце і розум*, а зіставляє з *головою*, як єство і натура людини. Комах-бджілка – не просто трудівниця, а та, що виконує свою роботу, яку вибрала свідомо, із задоволенням, і від цього істинно щаслива;

2) **метафори:** *Бувай здоров, вельми дорога мені голова, сполучай зміну мудрість з голубиною простотою!* [13, с. 242];

3) **метонімію:** *Дзвін кличе мене до грецького класу* [13, с. 252];

4) **епітетно-метафоричні означення:** *...прямої вчорашньою мальовничою долиною по тих низинних місцях, по яких ми вчора поверталися* [13, с. 298]; *Зверни увагу на море серця свого, ...який вітер піднімає хвилювання...* [13, с. 291]. *Написав вірші, взявши за зразок Флакка* [13, с. 320];

5) **фразеологічні сполуки:** *Причиною мого грубого жарту вважай ту огиду...до цих людей, до цих, так би мовити, кипрійських биків...* [13, с. 243];

6) **прислів'я:** *найкраща помилка та, яку допускають при навчанні* [13, с. 318]; *У деяких випадках мудрому належить завжди зважитися на необхідність* [13, с. 341]. Мандрівний філософ, послуговуючись афористичною мовою, використовує

різні експресивно-емоційні форми з метою, що думка, виражена у формі афоризмів, набуває легкості у сприйнятті, простоти у розумінні, уникає тяжіння й заплутаності; афоризми своєю чергою сприяють моделюванню філософської ідеї [14, с. 52].

Мовна особистість філософа особливо яскраво виявляється в авторських прислів'ях – своєрідних акумуляторах всевітньої й авторської мудрості, що накопичилася з багаторічних спостережень Г. Сковороди, особистого життєвого досвіду, глибокого проникнення в античну філософію, уміння логічно і художньо мислити.

Висновки. Як бачимо, запровадження авторських новотворів (метафора, епітетно-метафоричні означення, метонімія, фразеологічні сполуки, прислів'я), поширене застосування дієслівних форм у наказовому способі, суб'єктивно модальне навантаження речень – характерні вербальні засоби епістолярію Г. Сковороди, насичені авторською ментальністю й самовираженням, що дають змогу відтворити певний мовний образ філософа, його мовну особистість. Допускаємо, що мовний портрет Г. Сковороди, визначений нами, наближений до реальності, проте його мовна особистість настільки багатогранна, що потребує глибшого вивчення його епістолярію. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в залученні до аналізу слів прощання/привітання в листах епістолярію Г. Сковороди.

Література:

1. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языке знаний. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72.
2. Богин Г.И. Типология понимания текста: учебн. пособ. Калинин : Изд. КГУ, 1986. 84 с.
3. Єрмоленко С.Я., Бибиц С.П., Тодор О.Г. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ :Либідь, 2001. 224 с.
4. Загнітко А.П. Мовна особистість у сучасних комунікативних дослідженнях. *Сучасна лінгвістика: погляди та оцінки: науково-аналітичне видання*: монографія. Донецьк : ДонНУ, 2014. 464 с.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Наука, 1987. 263 с.
6. Алефиренко Н.Ф. Этноязыковое кодирование смысла и культура. *Филология и культура : материалы 2-й Междунар. науч. конф. Тамбов*, 2001. Ч. 2. С. 82–84.
7. Космеда Т.А. Ego і alter ego Тараса Шевченка в комунікальному просторі щоденникового дискурсу : монографія. Дрогобич: Коло, 2012. 372 с.
8. Одинцова М.П. Вместо введения: К теории образа человека в языковой картине мира. *Язык. Человек. Картина мира: лингвоантропологические и философские очерки*. Омск : Омск. гос. ун-т., 2000. Ч. 1. С. 8–11.
9. Гнатюк Л.П. Мовний феномен Г. Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції : монографія. Київ : КНУТШ, 2010. 446 с.
10. Григоренко І.В. Приватний лист та епістолярна форма історичний аспект взаємодії. *Гілея: Історичні науки*, вип.118. С. 45–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_118_11
11. Невська Ю.В. Особистий епістолярій М. Куліша: фокус емпатії. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. 2012. Том 25 (64). № 4, ч. 2. С. 538–544.
12. Попович М.В. Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів своєї доби. *Наукові записки*. 2003. Т. 22, ч. 1. С. 91–103.
13. Сковорода Г. Твори в двох томах. / Упор. І.А. Табачников, І.В. Іваньо. Київ : видавництво Академії наук Української РСР, 1961. Т. 2. 623 с.
14. Писаренко Н.Д., Заніздра О.А. Афористика у латиномовних листах Григорія Сковороди. *Науковий вісник. Серія Філологія*. Одеса : МГУ. 2019. Вип. 38. С. 50–54.

Pysarenko N. Verbal means of expression of language personality Grigory Skovoroda

Summary. The article considers the linguistic and stylistic parameters of G. Skovoroda's epistolary in order to know the intellectual scope of the linguistic personality of the wandering philosopher; the semantic analysis of private letters is carried out; the peculiarities of the inner world of the Ukrainian educator in the verbal self-analysis of the master are clarified; tokens, syntactic constructions are revealed to denote activation of action, attention; author's language means are defined. 125 letters of G. Skovoroda were studied.

The scientific novelty lies in the fact that in the proposed article the author first considers the verbal means of revealing the linguistic personality of G. Skovoroda in his epistolary legacy.

Research considerations-conclusions are based on scientific investigations of N. Alefirenko, N. Arutyunov, G. Bogin, V. Vlasenko, S. Vorkachev, L. Hnatyuk, A. Zagnitko, S. Ermolenko, L. Ivanova, V. Karasyk, Y. Karaulov, T. Kosmeda, Y. Krochuk, O. Lavrynenko, G. Matsyuk, N. Petliuchenko, L. Stavytska and others.

G. Skovoroda has his own understanding of the epistle, which depends on the purpose of the statement, the topic, the interlocutor, the mood and state of mind – and together they create an extraordinary linguistic personality of the philosopher. G. Skovoroda's thoughts are directed first of all to real actions, the result: in his letters we observe tokens: 1) to denote the activation of attention; 2) to indicate the intensification of dialogue; 3) syntactic constructions of the conditional type, which motivate to action and in accordance with a certain result-response. Peculiarities of style and linguistic means in G. Skovoroda's epistles bring us closer to understanding his linguistic personality – his essence, because, according to the philosopher, the human essence is in words, actions and heart.

Sentences of different subjective-modal characteristics convey the mood, emotions of the philosopher, his reaction to events, to certain people, to words and require a corresponding reaction of the addressee (but not always a real answer, because sentences are often rhetorical), which is what G. Skovoroda expects using in his epistolary exclamatory, interrogative sentences. Finding the appropriate language means, G. Skovoroda "makes up" his real image of a person with a certain special radiant energy and attractiveness, sensitivity and correctness – this is how his linguistic personality is revealed.

In his epistles, G. Skovoroda willingly uses various linguistic means, giving them a unique authorial brightness and originality: 1) author's comparisons; 2) metaphors; 3) metonymy; 4) epithet-metaphorical definitions; 5) phraseological compounds; 6) author's proverbs.

We see the prospect of further research in the involvement of words of farewell / greeting in the letters of the epistolary of G. Skovoroda in the analysis.

Key words: language portrait, epistolary, epistle, letters-attitude, author's language tools.

*Руднянин О. І.,**здобувач кафедри української літератури**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

СТРАТЕГІЯ ЖАНРУ ТА СТИЛЮ В ЩОДЕННИКАХ ОЛЕКСИ ІЗАРСЬКОГО

Анотація. Метою статті є дослідження жанрово-стильових стратегій і модифікацій щоденника українського еміграційного письменника Олексі Ізарського. Дослідження здійснено за допомогою описового, зіставного, типологічного та біографічного методів з використанням елементів психоаналітичної методології. Комплексна методологія дала змогу поєднати різні підходи до аналізу щоденникового тексту.

Досліджено, що щоденник посідав особливе місце в творчості Олексі Ізарського, бо автор ретельно готував його до друку, здійснюючи відбір матеріалу та націлюючись на майбутню публікацію. У процесі дослідження було виявлено, що основними стратегіями жанру його щоденникових записів стали: фактоцентрична модель щоденникового запису із надмірною деталізацією (за її допомогою Ізарському вдалося створити панорамну картину свого емігрантського життя, описати тенденції розвитку української літератури в діаспорі) та жанрова гетерогенність щоденника (це дозволило письменнику інтегрувати кілька мемуарних жанрів: щоденник, лист, літературний портрет, а також доповнити щоденникові записи такими публіцистичними жанрами, як рецензія й авторецензія). Основними стратегіями авторського стилю в жанрі щоденника стала ліризація щоденникового тексту (письменник мимоволі переносить свій індивідуальний авторський стиль і в документальні жанри) та психологізація оповіді (автор щоденника обдумує концепцію своїх героїв через «внутрішній монолог» із самим собою, а саморефлексивність виступає ключовою стратегією наратора). Досліджено, що в щоденнику Олексі Ізарського саморефлексивність є багатовекторною: усвідомлення української національної ідентичності, «відвоювання» власного простору в українській еміграційній літературі, відкриття творчої лабораторії, самокритика та авторецепція власної творчої ідентичності.

З'ясовано, що в щоденниках Ізарського поєднано власне українські традиції щоденникарства, які базувалися на синкретизмі мемуарних жанрів (поєднання щоденника зі спогадами та епістолярієм) і західноєвропейські традиції, зорієнтовані на опис не зовнішнього, а внутрішнього життя.

Щоденник Олексі Ізарського є не тільки фактографічним джерелом для дослідження біографії письменника-емігранта, але й важливим документом складної емігрантської дійсності, нотатками з історії української діаспорної літератури. Це важливе джерело вивчення творчої лабораторії письменника, накреслення основних стратегій його белетристичної творчості, що допомагає глибше зрозуміти прозові тексти, простежити автобіографізм романів і повістей, зокрема головного героя його творів – Віктора Лисенка.

Ключові слова: еміграційна література, саморефлексивність, жанрово-стильова стратегія, фактографізм, ліризм.

Постановка проблеми. Роль щоденника як фактографічного джерела дослідження біографії письменника, психології його творчості, світогляду і стимулів до творчості переоцінити важко. Письменницькі щоденники рідко залишаються в полі тяжіння документалістики, адже їхні творці – творчі натури, майстри слова, що продовжують творити в межах свого ідіостилу і часто баланують на межі факту і вигадки, бажаного й дійсного. Саме тому письменницький щоденник найчастіше перебуває на межі літератури “non fiction” та художньої літератури. Попри закономірності й певні канони щоденникового жанру, кожен автор вибудовує та реалізовує в тексті власні стратегії жанру і стилю, і саме цей факт робить щоденник цікавим не лише з погляду змісту, але й з погляду форми, а дослідження стратегій жанру і стилю в щоденниковому тексті дає змогу співвідносити його із белетристичним текстом та спостерігати за жанровими модифікаціями щоденника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Щоденник Олексі Ізарського (Олексія Григоровича Мальченка) дійшов до українського читача аж 2006 року за сприяння Полтавської філії Суспільної служби України під авторською назвою «Висмики» (машинопис був переданий відомому полтавському красназвевці Петрові Ротачу, який і став автором передмови). Оригінальна творчість Олексі Ізарського як представника покоління Другої світової війни в Україні маловідома, а тому і малодосліджена. У своїх попередніх дослідженнях ми розглядали теми і мотиви в щоденниках Олексі Ізарського [див. 1], також критичний огляд «Висмиків» зі щоденників 1940–1980 років здійснив український літературознавець та критик Є. Баран у статті «Щоденник клівлендського самітника», де називає його опублікований текст «втраченою Атлантидою», в якій розкривається драма загубленого покоління. «Зі щоденникових записів Олексі Ізарського постає талановита і трагічна постать письменника, чий літературний досвід і нині ще невідомий українським читачам. Це найсумніше. Бо Олексі Ізарський завжди підкреслював свій нерозривний зв'язок з Україною, для якої він писав і жив» [2]. Щоденникові записи Ізарського як факт його інтелектуального життя в діаспорі досліджено також у статті І. Дзюби «Туа за великою літературою: «Щоденники» Олексі Ізарського», іменуючи їх конкретними фактами літературного життя діаспори. У цій статті влучно підкреслено факт, що герой автобіографічної саги Ізарського Віктор Лисенко в молодості вів щоденник і розглядав його як художній твір та орієнтувався на всесвітньо відомі зразки цього жанру. Дослідник висловлює гіпотезу, що такою була і настанова самого Ізарського, тобто він, як його герой, вважав щоденник художнім твором. І справді, в одному із записів письменника автор так бачить перспективи цього жанру

у світовій літературі: «А про щоденники скажу тільки, що після А. Жіда та Е. Юнгера вони стають привабливим жанром у сучасній європейській літературі, стають передовим жанром письменників-інтелектуалів і таких же читачів. Одноразово процес цей схожий на розлад літератури «у старому доброму розумінні слова», це своєрідний «матеріалізм», відвертання від казки, бувальщини, белетристики» [3, с. 16]. У щоденнику Ізарського І. Дзюба спостеріг початки процесу, що «привів до нових жанрових конфігурацій у літературі, передуючи постмодерністським трансформаціям» [3, с. 286], зараховуючи його до інтелектуальної прози, що виходить за межі фактографізму й психологічної описовості. У своєму дослідженні І. Дзюба найбільше зосередився на тому, як у цих «Щоденниках» «відбився пульс життя отого організму української літератури, який усе-таки був єдиним організмом, хоч і травмованим, хоч і посіченим, але спраглим одужання в заповіданій великій цілості і наснажений енергією самовдосконалення» [3, с. 287].

Як бачимо, у згаданих дослідженнях детально розглянуто проблемно-тематичний рівень щоденника Ізарського, проте проблема стратегії жанру і стилю залишається недослідженою, що й визначає актуальність вибраної теми.

Метою статті є дослідження жанрово-стильових стратегій і модифікацій щоденника українського еміграційного письменника Олексі Ізарського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Про важливу роль щоденникових записів творчості Олексі Ізарського свідчить той факт, що він ретельно готував їх до друку, відбираючи лише значущі факти дійсності (факти особистого, літературного та діаспорного життя). Із першого щоденникового запису автор думає про його майбутню публікацію, щоб показати, як жилося нашим «вигнанцям у діаспорі». Звісно, така внутрішня настанова письменника впливала на рівень граничної відвертості й чесності із самим собою, вмикаючи т.зв. «внутрішнього цензора». Олексі Ізарський самостійно поділив щоденникові записи за десятиліттями, назвавши їх «лунами». Так у щоденнику з'явилися луни сорокових, п'ятдесятих, шістдесятих і т.д. Хронологічні межі щоденника 1940–1980 рр. Автор передмови П. Ротач припускає, що назва «Луни» з'явилася під впливом однієї з поетичних збірок М. Ореста «Луни літ», з яким Ізарський вів епістолярний діалог.

В українській літературі традиція щоденникарства на той час уже була досить розвиненою. Щоденники М. Куліша, журнал Т. Шевченка, щоденники О. Кобилянської, А. Любченка, В. Винниченка заклали основи щоденникового жанру в українській літературі. Однак Ізарський, перебуваючи за межами України, був добре обізнаний із найкращими західноєвропейськими зразками цього жанру, що не могло не вплинути на жанрову модифікацію щоденника і дає підстави говорити про поєднання в цих щоденникових записах власне української традиції щоденникарства, яка базувалася на синкретизмі мемуарних жанрів (поєднання щоденника зі спогадами та епістолярієм), і західноєвропейської традиції, зорієнтованої на опис не зовнішнього, а внутрішнього життя автора. Про це свідчать літературно-критична рецепція автором цього жанру в творчості Т. Манна, А. Камю, А. Жіда, М. Фріша. Кожен із цих щоденників він читав мовою оригіналу і перейняв оптимальні для себе жанрово-стильові стратегії написання щоденникового тексту, які ми спробуємо дослідити детальніше.

І хоча сам письменник применшував значення власних щоденникових писань, називаючи їх лише «рамою життя», мате-

ріалом для біографії, для історії української діаспорної літератури це важливе джерело вивчення творчої лабораторії митця.

Одним із тематичних центрів щоденника стали роздуми Ізарського над внутрішнім потенціалом цього жанру. Наприклад, у щоденниках Павеза його приваблює інтелектуальна, а не побутова скерованість щоденникових записів, тяжіння до афоризації вислову, формулювання правдивих, неочікуваних і навіть хворобливих суджень. Таку стратегію написання інтелектуального тексту пробує вибрати й Ізарський. Щоправда, вибираючи між особистою хронікою та філософствуванням, Ізарський надає перевагу створенню фактографічного портрету свого емігрантського життя, обрамлюючи його своїм естетичним чуттям. В одному із записів, роздумуючи над щоденниками Додерера, він зізнається, що його цікавлять деталі життя авторів, які може дати лише мемуарна література, щоденник зокрема. Цей жанр він називає «оранкою», підготовкою ґрунту для літературних посівів («Додерер уникає щоденника як особистої хроніки. Виповнює сторінки своїх записників теорією, філософією. А мені цікаві «особисті хроніки»») [4, с. 68], можливо тому в його щоденнику майже не зустрічаємо філософствуваль.

Деякі щоденникові записи перетворюються в Ізарського на виписки з інших щоденників, тобто щоденниковий жанр набирає вигляду цитатника. У щоденнику Макса Фріша, який він називає «потоком по коліна», йому імпонує лаконізм та афоризація фрази. Зокрема, зі щоденника Фріша Ізарський робить такі афористичні виписки: «Час нас тільки розвиває. Ми і є частково такими, як нас уявляють друзі й вороги. І навпаки: ми впливаємо на інших, ми відповідальні за їхні обличчя» [4, с. 81].

У щоденнику А. Жіда О. Ізарський віднайшов відповідь на питання, що хвилювало його давно: сприйняття Німеччиною України як держави: «А. Жід відповів на мої питання щодо України: немає в Німеччині антипатії до України, бо це звичайна байдужість до всього чужого, просто народного, не знаменитого» [4, с. 91].

Щоденники Альберта Камю видалися для Ізарського більше схожими на нотатник, такий надмірний фактографізм його відштовхує, тому для своїх записів він вибирає фактографічно-белетризовану модифікацію щоденника. На те, що щоденники Ізарського поєднують у собі опис життєвих фактів разом із естетичними пошуками і самопізнанням, свідчить один із щоденникових записів, в якому письменник зізнається: «Читав щоденники Т. Манна за 33 рік, щоб вловити дещо про сексуальність письменника в щоденникові. Цей матеріал потрібен Г. Костюкові для статті про Винниченкові щоденники» [4, с. 298].

Здійснивши текстологічний і типологічний аналіз щоденникових записів Олексі Ізарського, можемо стверджувати, що *основними стратегіями жанру є фактоцентрична модель щоденникового запису із надмірною деталізацією і жанрова гетерогенність щоденника.*

Вибір *стратегії фактоцентричної моделі щоденникового запису* має певну пресупозицію. З одного боку, Ізарський хотів створити панорамну картину свого емігрантського життя, а з іншого – описати тенденції розвитку української літератури в діаспорі, тобто намагався створити своєрідний «документ епохи».

Стратегія фактоцентричної моделі щоденникового запису із надмірною деталізацією допомогла створити панорамну картину української емігрантської літератури. Так, Ізарський детально описує стильову амплітуду еміграційних прозаїків:

реалісти-побутовці (М. Лазорський, Л. Коваленко, Несторович, Волков, Ярославська, Острук, Гак, Дончук); представники критичного, психологічно-аналітичного реалізму (Д. Гуменна, Домазар, Струтинська-Галан); представники романтичного вітаїзму (У. Самчук, В. Гайдарівський, Маляр, Боднарчук, Ізарський, О. Тарнавський, М. Понеділок); творці нового роману, «антироману» (Ю. Тарнавський, В. Вовк, Е. Андрієвська, Б. Рубчак) [4, с. 24]

Із точністю стенографіста Ізарський описує теми виступів українських діаспорних літературознавців та критиків на різних конференціях, університетських зібраннях, підкреслюючи в кожній темі роль української літератури в загальносвітовому контексті. У щоденниковому записі від 14.07.66 письменник ніби навмисне подає закінчення доповіді Г. Костюка «Українська еміграційна художня проза за 1965 рік», в якому критик акцентував саме на такій особливості повістярської манери Ізарського, як свідомо настанова на художню деталь, вважаючи її стильовоформотворчим засобом, засобом психологічного розкриття і структурного окреслення образу, «асоціативним струмом, що вмить дає барвисте уявлення про зображуване» [4, с. 94]. Більше того, Г. Костюк вважає, що Ізарський поставив художню деталь в основу свого мистецького зображення, що засвідчило змужніння не лише самого автора, а й нашої прози взагалі. Така особливість творчого таланту Ізарського, на думку Г. Костюка, поставила його в один ряд із такими майстрами художньої деталі, як В. Стефанік, А. Франс, А. Чехов, М. Пруст, М. Хвильовий, Е. Гемінгвей.

Крім проблем інтелектуальної інтеграції української літератури в літературу світову, Олекса Ізарський не оминув і проблем матеріального характеру, з якими зіткнулася українська діаспора, але робить це опосередковано, включаючи в щоденниковий текст уривки з розмов письменників-емігрантів чи з їхніх кореспонденцій. В одному зі щоденникових записів він наводить промовистий уривок з листа Уласа Самчука: «На великі інтелектуальні прикмети глибини, мистецькості – ледве чи мене вистачить... Старіюсь, йду вниз, борююся з матеріальною бідною і витрачаю енергію на ніщо» [4, с. 86].

Детально описуючи кожну інтелектуально-мистецьку зустріч української діаспори, наприклад, літературні читання в Інтернаціональному інституті в Торонто, Ізарський вражений реакцією емігрантської спільноти, точніше відсутністю будь-якої реакції. Один із записів передає його трагедію «непочутості», що нагадує голос «волаючого в пустелі»: «Я читав від 9 до 10.30. Контакт з людьми не відчув. Читав наче в пустій залі. Потім мені було поставлено декілька запитань, дехто говорив про прослухане – мляво. Були дорікання в «західній орієнтації» моїх писань, також висловлено було незадоволення моїм читанням» [4, с. 64]. Найпопулярнішою темою приватних бесід у колі української діаспори була тема «розтління України».

Вибір *стратегії жанрової гетерогенності* дозволив письменнику створити щоденник як синкретизм кількох мемуарних жанрів: щоденника, листа, літературного портрета, а також доповнити щоденникові записи такими публіцистичними жанрами, як рецензія й авторецензія.

Особливістю щоденникових записів Олекси Ізарського стало включення до тексту фрагментів листів, причому часто із полярними судженнями, оцінками. Так, у записі від 25.09.63 письменник подає лист В. Старицького із гострою критикою своєї творчості, що можна сприймати як певний спо-

сіб самопізнання і самовдосконалення письменника, як погляд на себе очима «іншого»: «Лист від В. Старицького: «однак мушу Тебе запевнити, попередньо варіанти знаючи, – воно («Ранок») знайде своє місце в українській літературі, хоч і не найвище, та значно пізнавальне проте. Великого розмаху Тобі неможливо досягнути тому лише, що Ти проходиш життя боягузливо, хильцем, окрайками, – глибинно його так і не побачивши, не потрапивши ніколи в його справжній вир» [4, с. 51]. Подекуди Олекса Ізарський створює мозаїчність суджень чи критичних рецензій на один і той же твір, тобто його цікавить плюралізм думок. Наприклад, автор подає уривок із листа І. Коровицького із позитивною оцінкою свого твору «Віктор і Ляля», в якому його названо найхудожнішим твором еміграційної прози і разом з тим вказано на недоліки: «Найбільший з них – це щедрість мистця. Ви так розкидуєте свої образи (у деяких реченнях їх по два-три), що читач приголомшений і затрачує перспективу цілоти, що є важливе для прозаїчного твору» [4, с. 76]. Через кілька днів читаємо фрагмент листа Ю. Шевельова із критичною оцінкою цього ж твору: «Прочитав «Віктора і Лялю». Є там місце і час, але нема, як на мене Лялі, і не знаю чи є роман» [4, с. 77].

Цінність щоденника Олекси Ізарського – в унікальності окремих літературних портретів письменників української діаспори, тобто письменник подекуди веде свій щоденник, мимоволі створюючи фрагментарний літературний портрет. Так, ми отримали цінні суб'єктивні штрихи до портретів І. Багряного, В. Вовк, М. Рильського, Г. Костюка, Ю. Шевельова. У записях 20–22.02.59 після зустрічі з І. Багряним Олекса Ізарський, мов вмілий живописець, додає такі штрихи до літературного портрета автора «Тигролови»: «Вигляд у нього квітучий. Як часто у сухотників – рожеві щоки, легке волосся поетично, як хвиля за човном, женеться за трохи примруженими, малими очима. Гарна лінія носа, тяжкуватий рот. Вигляд лікаря й мистця. Несподіване для мене в його образі – м'якість, ліричні пласти аж до поверхні. Швидше кволий, ніж різкий, як я чекав, голос» [4, с. 34]. Тут же Ізарський подає згадку І. Багряного про позицію др. Левіна купити його «Тигролови» за 250 тисяч доларів для видання книжки по-російському й по-англійському як переклад з російської.

Описуючи свою зустріч із поетесою Вірою Вовк, Ізарський резюмує: «приємна жінка, хоч притаманна їй одна рисочка негарна: впевненість у своїй значимості – ми поети і т.д.» [4, с. 54]. Зі щоденникових записів видно, що саме цієї впевненості у значущості своїх творинь і бракувало самому Олексі Ізарському. З іншого запису отримуємо ще один штрих до літературного портрета Віри Вовк – виняткова самокритичність і прямолінійність. Так, даючи критичну оцінку повісті «Ранок» Ізарського, вона без зайвої завуальованості заявляє, що твір цей слабкий через розтягнутість, повторення, автобіографічність, переривчастість конструкцій, незрозумілість натяків, а далі заявляє: «На загал кажучи, немає у нас прози. І Ізарський, і В. Вовк ще не письменники і ще мусять довго страждати і трудитися за писальними столами» [4, с. 57].

Дізнавшись про смерть Максима Рильського, автор щоденника не опускає шансу додати окремих штрихів і до цього канонізованого образу поета материкової України: «Його ніхто не заступить. Залишиться пустота. Ще принищить наше слово й дужче зашавкотить малоросіяństwo. Боже мій! – у мой пам'яті він такий, як був перед війною: зайшов у садок і поміж

деревами пішов до редакції «Рад. літератури»... Велика прихильність до людей. У рисах обличчя дещо несподівана простота. Стриманість з доброзичливістю» [4, с. 60].

Проте найбільш деталізовано в щоденнику портрети літературознавців і критиків Григорія Костюка та Юрія Шевельова. Г. Костюк був репресований і повернувся з табору в 1940 році. Про цей відбиток заслання читаємо між рядками щоденникового запису 25–28.12.64.: «О третій у двері постукав Григорій Олександрович Костюк. Я впізнав його відразу, хоч думав завжди про іншу людину, молоду й струнку. Зайшов до мене майже дідусь: білявий лоб, білява маса обличчя з широким і містким чолом. І доброта, висловлена в усьому: майже сільська чи українська. Усі добрі якості нашої людини» [4, с. 78].

Однак найтісніший душевний контакт Олекса Ізарський мав із Ю. Шевельовим, після виступу якого Ізарський зробив такий запис: «Зразу відчувся старий контакт між нами. Ні з ким мені так добре не говорилося, як з ним» [4, с. 63]. Після прочитання передмови-автобіографії Юрія Шереха Ізарський вказує такі штрихи до його портрету: «Вражаючої сили порив, вогонь, вражаюча ясність думки. Автобіографія хапає за серце. Вона дивна: несподівані свідчення про несподівані вчинки, про відмову від теорій національно-органічного стилю і визнання рації за противником – проф. В. Державином» [4, с. 82]. Можливо, саме через таку душевну близькість Ізарський відчув головну причину «смерти Шереха» (тобто закінчення його літературознавчої ходи) – «вичерпаність».

Важливою особливістю жанрової модифікації щоденника Олекси Ізарського став синкретизм із публіцистичним жанром рецензії. Звісно, не йдеться про дотримання традиційної структури рецензії як жанру, однак значна частина щоденникових записів містить фрагментарну, а подекуди і розлогу критичну оцінку творів української діаспорної та світової літератури. Головною ознакою цих мінірецензій у щоденнику вважаємо лаконічність і фрагментарність. Тут уже без зайвої деталізації Ізарський прагне чітко окреслити місце того чи іншого письменника в літературному каноні.

Деякі літературно-критичні записи стосуються одночасно творчості кількох письменників, проте без будь-якого компаративного аспекту, як дві паралельні площини, що, зрештою, закономірно для щоденникового жанру. Зокрема, у записі від 28.08.66 такими двома паралельними площинами критичного сприйняття Ізарського стала творчість М. Коцюбинського та В. Винниченка: «Прочитав «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського в перекладі на німецьку мову Галі Горбач. Книжка розкішна. Глянув на ці ж речі в оригіналі, а вони – чудо, шедевр. Звідки у Коцюбинського така виробленість мови! Перечитав В. Винниченка: багато надмірностей у психології. Надто рідкий текст. Надто грубі сцени. Схоже, що автор хотів епатувати по-народницькому вихованого читача. Багато що не виписане, не відшліфоване, не переоране. Адже справа не завжди у шліфуванні. Винниченкові вальори інші, спонуки інші. Він узявся створити роман з життя різночинства, інтелігенції. Непрісна тематика» [4, с. 98].

Олекса Ізарський дає критичну оцінку не лише художнім творам, але й документалістиці, зокрема листам і щоденникам. В одному із записів він високо оцінює двотомне видання листів М. Коцюбинського: «Велика насолода. Цілеспрямованість і розум Коцюбинського видатні. Патріотизм несподівано високого регістру» [4, с. 48]. В іншому записі зустрічаємо кри-

тичний відгук про листи Т. Манна: «Читаю листи Т. Манна: наскрізь приваблива солідність. Цікаве читання, бо цікаве життя. Маса думок і навіть «порад», як, наприклад, не треба намагатися випити море, бо мистецький твір – творча форма зречення, відмови...» [4, с. 53].

Окремі щоденникові записи повністю набувають форми розгорнутої рецензії окремого твору. У записі від 9.03.59 Ізарський дає високу оцінку «Доктору Живаго» Б. Пастернака, зберігаючи при цьому ескізність та лаконізм: «Б. Пастернак – поет, а його «Доктор Живаго» тільки проза поета. «Доктор Живаго» – плямиста книга: плями, поля високої напруги й великого мистецтва поруч безсумнівно слабих і просто зайвих. Відповідно, й образи героїв: удача велика, мала і невдача цілковита. Це архіпелаг. Пейзаж низинний і гірський. Багато в книзі свіжого, цінного, правдивого. В цілому: хибна – конструкція. Удача – образи людей: Живаго, Тоня, Лара. Пастернак непотрібно підкреслює свою близькість до церкви й церковного року. Свою. Бо у цих героїв ця тяга відсутня... Роман треба під прес. Роман – це на 300 сторінок, не на 500. Але це правда про російську інтелігенцію у революції, про її поневір'яння. Збагатилася галерея героїв російської літератури» [4, с. 35–36].

Зі щоденникових записів видно, що Ізарського не менше цікавила думка критиків і колег-письменників щодо його творчості, тому в щоденнику найбільше критичних відгуків стосуються саме його творчості. У записі від 14.07.66 вміщено розлогу доповідь Г. Костюка на вечорі в Торонто, де автор дослівно цитує все, що стосується його творчості: «Ізарський – це, певною мірою, відкриття в нашій літературі. Тема «Віктора і Лялі» є історія покоління українців, що виростили за сталінізму. Та ж тема, що і в «Марусі Богуславці» І. Багряного. Повесть «Віктор і Ляля» написано примхливим стилем. Автор свідомо і послідовно експериментує. Зламані площинні асоціативні напливи конфліктних ситуацій, переживань і характеру – це особливість повістярської манери Ізарського» [4, с. 94].

Часто Ізарський використовує діалектичний принцип подання літературно-критичних відгуків на свою творчість, тобто майже одночасно пропонує два протилежні погляди. Так, в одному із записів від 12.08.67 Ізарський подає гострокритичний відгук на свою повість «Чудо в Мисловицях» Г. Журби, якій заголовок книжки видався занадто журналістичним, а сама повість експериментальною, ускладненою невдалими порівняннями, дрібничковими спостереженнями, одноманітністю тону й однаковістю підходу, а вже сам Ізарський домислює, що, можливо її вразив і «сексуалізм», зайва відвертість та інтимність. А в записі від 23.10.67 цитує рецензію Г. Горбач на цей же твір «Чудо в Мисловицях», наголошуючи на такому твердженні: «Так, як Олекса Ізарський, пишуть у нас дуже мало. Але так пишуть передові письменники світових літератур» [4, с. 115]. Більше того, Г. Горбач вважає Ізарського зачинателем нової традиції у прозі, на якій вже росте молоде покоління прозаїків, що йде його слідами і крокує за ним, зокрема, Євген Гуцало та Валерій Шевчук.

Деякі щоденникові записи можна вважати авторецензіями, які ніби закликають читача до відкритої літературної дискусії: «Ясно, що моя міра новизни, навантаження тексту метафорою, образністю відповідає тільки мені. І Качуровський пише ще про відсутність інтриги. А в мене інтриги нема за душею. У мене виявлено той «герметизм», на який приречений український інтелігент. «Українство» – це клітка Вікторова життя,

як Давос, як хвороба в «Чарівній горі» Т. Манна» [4, с. 82]. Після отримання із видавництва примірників своєї повісті «Чудо в Мисловицях» Олекса Ізарський прогнозує можливу реакцію свого читача: «Перегорнув книжку: є розроблені психологічні місця, написано в цілому – виборочно. Зміст мені надто близький, щоб ремствувати. Інших він може розчарувати неактуальністю соціально-політичною. А насправді книжка актуальна: правда про настрої людей мого покоління, мого поля» [4, с. 66]. Ізарського особливо цікавлять негативні оцінки його творчості. Наприклад, у записі від 12.08.63 Ізарський подає рецензію І. Кошелівця на повість «Ранок», в якій твір названо колосальним успіхом і безпрецедентною художньою річчю за стилем і манерою, що кладе початок українській, прустянській прозі. А далі автор щоденника погоджується з І. Кошелівцем, що цю річ широкий читач просто не зрозуміє, бо немає ні афектації, ні інтриги, ні надзвичайних подій.

Іноді Ізарський вдається до узагальнень, до пошуку нових тенденцій розвитку української літератури. Так, під впливом прочитання творів Томаса Манна письменник визначає інтелектуалізм як одну із тенденцій тогочасної української літератури: «інтелектуалізм і малювання або лірика, інтелектуалізм і культура та сучасність – дух часу, читача, інтелектуалізм у літературі українській, і наш читач, наші автори, наші традиції. Адже в нас сильна лірика, слабка проза. А інтелектуалізм росте за пасмами ліричних горбів, височин» [4, с. 42].

Основними стратегіями авторського стилю Олекси Ізарського у щоденнику вважаємо ліризацію тексту і психологізацію щоденникової оповіді, яку посилює саморефлексивність наратора.

Стратегія ліризації щоденникового тексту вибрана Ізарським радше на підсвідомому, ніж усвідомленому рівні, адже кожен письменник мимоволі переносить свій індивідуальний авторський стиль із художньої літератури в документалістику, а оскільки в своїй прозовій творчості Ізарський продемонстрував тонкий ліризм оповіді, то ця ліричність стала однією з домінант його авторського стилю і в щоденнику.

Основним шляхом ліризації оповіді вважаємо зближення фактографічного стилю щоденника із художньою літературою, зокрема, через метафоризацію тексту. Більшість критиків відзначали надмірність метафор у художньому стилі письменника. Закономірно, що цю метафоризацію оповіді Олекса Ізарський привніс і в щоденник, що значно посилило естетичну складову частину його щоденних записів. Більшість метафор розкривають особливості творчої лабораторії письменника, його невимовну радість від написаного або ж підкреслюють його внутрішній стан. Так, в одному із записів Ізарський порівнює себе, свій внутрішній стан із невипеченим горщиком: «Недодумкуваті дні. Наче невипеченому горщикуві потрібно вогню» [4, с. 34]. Проте більшість метафор усе ж пов'язана із творчим процесом: «процвітає мій роман» [4, с. 34], «новий текст лягає пластинами» [4, с. 44], «рік почався книжковою зливою» [4, с. 45], «мій щоденник розростається, набухає» [4, с. 83], або ж після прочитання Ріхтерова «Бісмарка» Ізарський пише: «Я чекав Бісмарка «з гіллям», а досі книга гола, схематична, пустувата» [4, с. 44]. Деякі фрази щоденника є яскравими прикладами оксиморонів, наприклад: «Серйозний жарг: рано цього року осінь стає пізньою» [4, с. 102].

Окремі щоденникові записи завдяки ліризації тексту читаються як «поезія в прозі»: «Цілий день, як на сцені: ранковий рай – бачив, як вивірка вилізла на світ Божий і, сонна, простя-

галася на гілці. Захід сонця в провалля дерев перед моїм балконом. Потім блякле небо і зірочка, наче головка вогника на свічі. Потім тяжка ніч своєю духотою. Річки й озера ароматів доккола»; «День – золота корона. Міра в усьому й краса: небеса, дерева. Дуби вже брудно брунатні, клени жовті, осокори і тополи наче посивілі бльондини. Клясична осінь» [4, с. 84].

Центральним метафоричним образом щоденникових записів цілком справедливо можемо вважати образ сонця. Свою кімнату автор щоденника називає «стовпом сонця» і «сонячним квадратом», а успіх свого майбутнього писання часто зумовлює саме сонячним днем («Учора був день сонця: після снігопаду воно сяяло аж до вечора. Працювалося винятково... А вечір випав «без сонця»: пішов на доповідь Дж. Крена про його подорож до Росії, наслухався глупоти, побачив підлість і свинство») [4, с. 40]. Деякі пейзажні замальовки нагадують імпресіоністичні картини із їхньою надмірною увагою до тонів та напівтонів: «Вражаюча краса полів над сільською дорогою. Овес ще не скошений, такий гарний стоїть, мережений. А яка зелень, які зелені п'ятаки на плантації сої! Кукурудзі немає кінця. Біля ферм манюсенські ставочки. На них качки. І діти, часом» [4, с. 94].

Другим шляхом ліризації оповіді, окрім метафоричності, вважаємо паралелізм. Доволі часто щоденниковий запис розпочинається пейзажною замальовкою, а вже потім описується суголосний цій замальовці факт дійсності, наприклад, «Сонце. Під будинком зелені стручки: квіти в майбутньому часі, затишок тут для них, тепло. Я пишу про листування Ролліана Гессе... В черзі виструнчилися німці: П. Бамм, стоять і українці: У. Самчук, І. Костецький» [4, с. 30], або: «Тиждень, що ополонка: холодна вода. А 2–3 дні – й уже не ополонка. Розвезло. Весна. Сьогодні вже нічого не залишилося ні від зими, ні від весни: брудні тумани й дощ. – Я читаю енциклопедію, поклав біля себе збірку поезій В. Лесеча «Кам'яні луни» [4, с. 55]; «Вітер, але голубий, синій. І сонце. На душі бадьоро. Легко писалося. Учора виник план продовження серії романів німецької його частини» [4, с. 87]. Іноді цей паралелізм набуває ознак психологічного паралелізму, бо суголосний не так з подіями зовнішнього, як внутрішнього життя письменника, як ось у записі від 23.03.65: «По обіді пішов капітальний сніг. Густиий, тільки дрібненький. Стояв біля вікна і спостерігав січень у березні. Раптом почув і побачив своє дитинство. Страшно стало, що немає вороття, а є смерть, забуття» [4, с. 70].

Стильову стратегію психологізації оповіді автор щоденника застосовує задля дослідження психології своїх героїв, зокрема, літературне життя головного героя романів і повістей Віктора Лисенка розпочинається саме зі сторінок щоденника, бо саме тут Олекса Ізарський обдумує концепцію своїх героїв через «внутрішній монолог». Так, згадавши свою роботу за одним столом із М. Лукашем, Ізарський заявляє, що він і є типом його головного героя Віктора. Загалом, романний образ Віктора Лисенка ніби є окремою сюжетною лінією в щоденнику Ізарського, адже від запису до запису він живе своїм окремим життям. Увесь день письменник був заклопотаний через свій задум одружити Віктора з Люттою, а в записі від 22.10.69 читаємо про спробу вибудувати навколо Віктора любовний трикутник: «Біля Віктора дві московки: Марія Петрова, Й. Галочка і Коннікова. З боків – Ліда й Ляля. Не трикутник виходить, а хрест» [4, с. 134]. В іншому записі автор ділиться своїми планами поглибити образ Віктора, дати йому

відчуття пориву до творчості й іншого життя. Разом із тим автор розуміє трагедію свого літературного героя, бо він великою мірою є автобіографічним – незважаючи на прив'язаність до родинного дому, Віктор мусить вириватися за кордон.

Як і літературний герой Ізарського Віктор, так і сам автор демонструє в щоденнику свій лімінальний стан, постійне балансування «на межі». В одному із записів він цитує близьку йому позицію І. Качуровського про головне завдання українського письменника в діаспорі: «Наше завдання – провести корабель української літератури між Сциллою просвітанщини і Харібдою модернізму» [4, с. 53]. З іншого боку, Ізарський не пропускає жодної новинки в світовій літературі. Письменник боляче відчуває межовість української ідентичності загалом, бо ця ідентичність, на його погляд, завжди на межі українофільів та україножерів, життя прикладного і життя змарнованого.

Глибоким психологізмом пройнято щоденникові записи, в яких автор подумки повертається до рідної Полтави, описує свої страхи перед задумом нових творів, але називає цей страх – «страхом Божим», «відсвітом вогню в душі». Більшість його страхів пов'язана із муками творчості: письменник боїться, що не зможе «викресати вогню». Крім того, Ізарського роздирають сумніви щодо потрібності його писання: «Пишу «Віктора і Лялю», хоч почування мої гіркі і не потрібність моїх речей, моєї праці» [4, с. 53], «В цілому, діла до моєї книжки немає нікому» [4, с. 57] (автор засмучений через непоміченість його повісті «Ранок»), або: «Але сумніви тут як тут: боюся, що більше треба підпускати чорнила і в образ професора, і в образ Віктора, і опис обстановки. Більше життя! Треба, щоб іскрилися й сяяли на три кілометри букви й коми! А я тільки пишу. За ніч вечірні рядки обсіпаються, сторінка вивітряється» [4, с. 111]). Життя на межі простежується і в снах письменника: «Сни: учора ішов Полтавщиною, на станції рельси блистять аж до води, до ріки й зелених кущів у воді, сьогодні я в Мюнхені, на сходах до Ізару сиділи солдати, на островах, на річці розрослися будинки» [4, с. 55].

Саморефлексивність наратора щоденникових записів можна розглядати як ще один зі способів посилення психологізації оповіді. Олекса Ізарський розкриває в щоденнику свою творчу лабораторію, що дозволяє нам дослідити психологію його творчості. У записі від 8.03.64 читаємо: «Пишу «Віктора і Лялю»: дивне почуття – наче написані сценки завжди існували. Наче записую їх з пам'яті» [4, с. 55]. А з наступних записів дізнаємося про народження багатьох творчих планів письменника, які примарилися йому вночі: «Вночі марилися пляни нового роману, відразу кілька проєктів, проте всі вони «ахронологічні»... Сцени виринали із заключного роману: зустрічі з Любою у Мюнхені і т.д. Ізар біля німецького музею у Мюнхені! – така внутрішня й таємна праця відбувається в підсвідомості. Чи звідки ці пляни вночі?» [3, с. 58]. Зі щоденникових записів дізнаємося про основні творчі настанови письменника, осмислення свого авторського стилю і приналежності до літературного напрямку: «Мій напрям – це психічні стани, внутрішній світ героя, плюс «тло». ... Сьогодні вже виринають легкі, ясні пляни і візії» [4, с. 111]. Письменник вловлює різницю між творчим задумом, мрією, з одного боку, і її втіленням – з іншого, доходючи висновку, що для того, щоб писати, потрібен не тільки талант, але й мужність, «а ще потрібно плечем торкатися плечей товаришів», маючи на увазі, очевидно, данину традиції або ж відчуття руслу новітніх традицій і запитів читача [4, с. 105].

Психологізацію оповіді посилюють роздуми автора над темою власної самотності. Це типова тема для більшості письменницьких щоденників, більше того, саме відчуття самотності, загубленості часто стає внутрішнім стимулом до ведення щоденника. Запис від 26.12.62 розпочинається лаконічними фразами: «Різдво. Самота» [3, с. 44]. Далі Ізарський приміряє на себе роль «маяка», чим ніби виправдовує свою самотність і, як можна здогадуватись, ця роль йому дещо імпонувала («Маяк» мусить жити на великій віддалі від собі подібних») [4, с. 113]. Тобто письменник не приховував бажання бути своєрідним орієнтиром для нового покоління українських письменників. Стан самотності дозволяв письменникові самозаглиблюватись, «прибирати себе до рук», «краще себе зорганізувати». Лише в знакові дні, наприклад, на початку Нового року чи напередодні Різдва, відчуття самотності переростало в розпач: «Страшно, що живу без друзів, без родичів, без людей. Живу неймовірно, як у романі. Написати б мені 7 томів «Самотності» [4, с. 105]. Іноді стан самотності письменника надає окремим записам драматизму, а самотність переростає у відчуженість: «Але я ловлю себе на думці про абсолютно чужий мені час, про абсолютно чужих мені людей. Жодного контакту!» [4, с. 179–180].

Олекса Ізарський часто звиряється читачеві в муках своєї творчості, його не влаштовував темп його писання. Письменник прагнув, щоб кожен його твір був своєрідним «мовним килимом», «роздоллям мови». Свої головні прагнення в літературі письменник окреслив у записі від 27.04.65, де зізнався, що прагне нерозривності традиції при всій новизні обробки матеріалу, а своєю ідеєю «фікс» визнав бажання «створити книгу-кімнату: з настроєм, з теплом... Свідомість, що моє писання – це криголам: без швидкого просування» [4, с. 72].

Саморефлексивність наратора в щоденнику – це і його постійне намагання детально відтворювати найменші зміни настрою. З березня 1966 року в щоденниках з'являються записи про здоров'я, відвідини лікаря, що, без сумніву, відобразилося на динаміці внутрішніх шукань: «Жити стає страшно. Лякає смерть і самота» [4, с. 348]; «У мене ось який настрої: наче я вже переселився з власного дому за цвинтарну браму» [4, с. 352].

Загалом, саморефлексивність належить до конституційних ознак жанру щоденника, однак у щоденнику Олекси Ізарського ця саморефлексивність багатовекторна: усвідомлення української національної ідентичності, «відвоювання» власного простору в українській еміграційній літературі, відкриття творчої лабораторії, самокритика та авторецепція власної творчої ідентичності.

Висновки. Отже, щоденник Олекси Ізарського є не тільки фактографічним джерелом для дослідження біографії письменника-емігранта, але й важливим документом складної емігрантської дійсності, нотатками з історії української діаспорної літератури. Це важливе джерело вивчення творчої лабораторії письменника, накреслення основних стратегій його белетристичної творчості, що допомагає глибше зрозуміти прозові тексти, простежити автобіографізм романів і повістей, зокрема головного героя його творів Віктора Лисенка.

Основними стратегіями жанру щоденника Олекси Ізарського стала фактоцентрична модель щоденникового запису із надмірною деталізацією (за її допомогою Ізарському вдалося створити панорамну картину свого емігрантського життя, описати тенденції розвитку української літератури в діаспорі) та жанрова гетерогенність щоденника (це дозволило письменнику інтегрувати кілька мемуарних жанрів: щоденник, лист, літературний портрет,

а також доповнити щоденникові записи такими публіцистичними жанрами, як рецензії й авторецензії). Основними стратегіями авторського стилю в жанрі щоденника вважаємо ліризацію щоденникового тексту та психологізацію щоденникової оповіді, значно поглиблену через тематику самотності, розкриття творчої письменницької лабораторії і саморефлексивність наратора у щоденнику. Подальшими перспективами дослідження вважаємо вивчення композиційних і поглиблення наратологічних особливостей щоденника Олекси Ізарського, виокремлення нових штрихів біографічного образу письменника та образу його доби.

Література:

1. Руднянин О.І Щоденники Олекси Ізарського. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. № 6, 2019. С. 180–185.
2. Баран С.М Щоденник клівлендського самітника. Літакцент. 2007. URL: <http://litakcent.com/2007/11/28/jevhen-baran-shhodennyk-klivlenskoho-samitnyka/>.
3. Дзюба І. Туга за великою літературою: «Щоденники» Олекси Ізарського. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* : зб. наук. пр. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. Вип 21. С. 282–299.
4. Ізарський Олекса. «Висмики» з щоденників. 1940–1980-і роки. Полтава : «Динамік», 2006. 392 с.

Rudnianyn O. Genre and style strategy in Oleksa Izars'kyi's diaries

Summary. The article focuses on the study of genre- and style-based strategies and modifications of the diaries of Ukrainian emigrational writer – Oleksa Izars'kyi. The author of the paper uses descriptive, comparable, typological and biographical methods involving elements of psychoanalytical methodology. Complex methodology allows to combine different approaches to the analysis of diary text.

The research highlights that the diary occupied a special place in the literary work of writer-emigrant Oleksa Izars'kyi,

because he thoroughly had been preparing it for printing, selecting the material for the future publication. In the process of studying, it was revealed that the main genre-based strategies of his diaries were: factocentric model of daily recording with excessive detailing (used by Izars'kyi to create a panoramic picture of his emigrant life, to describe the trends in the development of Ukrainian literature in diaspora) and genre heterogeneity of diaries (that helped the writer to integrate several memoir genres: diary, letter, literary portrait and also to supplement daily notes with such journalistic genres as review and self-review). The main strategies of the author's style in diary genre were as follows: diary text lyricization (this strategy helped the writer involuntarily transfer his own individual style into documental genres) and narrative psychologization (the author of diaries considers the concept of his characters through an “internal monologue” with himself, while self-reflection appeared to be a key narrator's strategy. The obtained results indicate that self-reflectivity of Oleksa Izars'kyi's diaries is multi-vector: awareness of Ukrainian national identity, “conquest” of his own space in Ukrainian emigration literature, opening of a creative laboratory, self-criticism and self-reception of his own literary identity.

Izars'kyi's diary is the combination of real Ukrainian traditions of diary-keeping, that were based on the syncretism of memoir genres (diary jointed with memoirs and epistolary) and Western European traditions, oriented on description of not external but internal life.

Oleksa Izars'kyi's diary is not only factual source for the study of emigrant writer's biography, but also an important document of hard emigrant reality, daily note on the history of Ukrainian diaspora literature. This is also an important source for the research of writer's literary laboratory, for outlining of the main strategies of his fiction work, which helps better to understand his prose texts, to trace the autobiography of his novels and shorts stories, in particular the protagonist of his works – Viktor Lysenko.

Key words: emigration literature, self-reflection, genre and style strategy, factography, lyricism.

*Свириденко О. М.,**доктор філологічних наук,**доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ПАРАДИГМА ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ О. СТОРОЖЕНКА

Анотація. У статті аналізується прозова спадщина О. Стороженка. Досліджуються екзистенційні мотиви в доробку митця. Доводиться, що мотиви сенсу людського буття, приреченості, смерті, відчаю, самотності, страху у прозі автора чітко вписані в систему поетики романтизму в його національному українському варіанті. Зокрема, з національним підґрунтям у доробку митця тісно пов'язана екзистенційна категорія трагізму. Мовилося про переживання трагічного через розрив із землею, яка залишалася рідною, але була вже «не своєю». Романтик зазначав, що ліквідація залишків української державності поклала початок остаточній асиміляції українства у складі інонаціонального державного утворення. Політика Російської імперії вела Україну до втрати національного «обличчя», що у свідомості пересічного українця співвідносилось з каліцтвом та кінцем світу. Екзистенційна проблема самотності також трактується О. Стороженком у романтичному ключі. На думку митця, пробудити віру у власні сили, а водночас і приспану національну свідомість покликані пророки. Звертаючись до вічної теми, романтик демонструє спробу створити образ виразно національного пророка, пророка-кобзаря чи лірника. Вдаючись до оживлення архетипу мудрого старого, О. Стороженко наповнював його змістом, що відповідав національній історичній реальності. Звідси – образ пророка-мовчальника й самітника. Варто наголосити, що людина в О. Стороженка, як і взагалі в українських романтиків, – це продукт конкретно-історичного буття, це виразник національних катаклізмів. Тож і такі її екзистенційні стани, як страх та відчай, зумовлені насамперед національною ситуацією. Герої митця є носіями такого умонастрою, як національна туга, що зумовлювалося національною неволею. Водночас рятівним, на думку романтика, є шлях до свого національного «я», до Бога, а власне, до свого серця, яке є вмістилищем Бога на землі. Від світу, у якому панує пекло, герой О. Стороженка втікає у свій внутрішній світ. Тому такий герой не відчуває фатальної відчуженості. Наголошується, що у творчості О. Стороженка тісно переплітаються екзистенційні та національні характеристики особистості – національне зумовлює екзистенційне в людині, визначає її сутність.

Ключові слова: екзистенційні мотиви, український романтизм.

Постановка проблеми. Актуальною залишається проблема перегляду і переосмислення тих тем і проблем літературознавства, які на перший погляд здаються досить вивченими, але все ж потребують доопрацювання чи абсолютно нового потрактування з позицій новітньої літературної дискусії, що й зумовило вибір теми дослідження. Постать О. Стороженка посідає вагомe місце в літературному процесі XIX ст., але тривалий час залишалася поза увагою науковців. Його творчий

феномен або ж замовчувався, або ж зазнавав суттєвих кривотлумачень. Так, за О. Стороженком несправедливо закріпився ярлик «галановитого анекдотиста» (І. Франко), який «не дбав про ідейність творів» (А. Ішук), автора, який «ніколи не сягає глиби події» (С. Єфремов) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Легітимації О. Стороженка прислужилися наукові розвідки П. Хропка, І. Денисюка, В. Погребенника, С. Решетуки, С. Павлуник, які з'явилися вже в пострадянську добу. Утім, ці дослідження маюь поодинокий характер і не вичерпують сутності творчого феномену митця. Об'єктом пропонованої статті є прозова спадщина О. Стороженка, предметом – специфіка екзистенційних мотивів у ній.

Мета статті – проаналізувати екзистенційну парадигму художньої прози Олекси Стороженка.

Виклад основного матеріалу. Варто наголосити, що екзистенційні мотиви у прозі О. Стороженка чітко вписані в систему поетики романтизму в його національному українському варіанті. Зокрема, з національним підґрунтям у доробку митця тісно пов'язана екзистенційна категорія трагізму. Мовилося про переживання трагічного через розрив із землею, яка залишалася рідною, але була вже «не своєю». У прозі романтика екзистенційний аспект втрати рідної землі як духовного підґрунтя людини проявляється в усвідомленні героями трагічності буття та відчаї. Створюючи образ Наддніпрянщини XIX ст., романтик емоційно розмежував «своє» і «чуже»: «Наша Україна теперечки якось Московщиною дивиться – замість шинків проклята кабащина, постоялі двори на московський звичай; скрізь по дорозі тягнуться московські однокінні телеги, одна до другої попричеплювані, як фіги на личку; куди не глянь – усе пилюпи з рудими бородами, у лаптях, аж нудить, на них дивлячись» [1, с. 48].

Перебування за межами рідної землі, «інше» суспільство і його цінності призводять героїв прози О. Стороженка до абсурдного сприйняття реального світу. Навіть для тих українців, які немало «терлися по Петербургах» [1, с. 86], Росія – це чужий простір, непривабливий і незрозумілий світ. Українця-січовика дивують кремлівські ворота, що «неначе церкви побудовані», а також «цар-колокол, що як улізеш у його, неначе у клуні опинишся». А цар-пушка витріщується на нього, «мов те жлукто» [1, с. 186]. Російський світ в уяві українця – абсурдний і «знижений». Звідси – «знижені» оцінні просторіччя в тексті. Ідилічною натомість є архітектурно-ландшафтна панорама Києва: «Мій Боже милий <...> Не знаєш, на що й дивиться, чи на Дніпро, чи на Київ! <...> По всій горі, та й гора неабияка, так

і виприщило церквами. <...> Печерська лавра вся в золоті, аж сяє» [1, с. 78]. Протистояння між цими двома світами витворює трагічну тональність авторського міфотворення.

Романтик зазначав, що ліквідація залишків української державності поклала початок остаточній асиміляції українства у складі іонаціонального державного утворення. Політика Російської імперії вела Україну до втрати національного «обличчя», що у свідомості пересічного українця співвідносилось з каліцтвом та кінцем світу. За спостереженнями прозаїка, особливо болочими були ті реформи, які стосувалися побутово-культурної сфери й були скеровані на викорінення всього традиційно шанованого у звичаях і обрядах. Тож герой О. Стороженка нерідко відчуває страх, зумовлений розривом зі своєю самістю.

У міфопоетичній уяві О. Стороженка українець – це чуприндир [1, с. 54, 326], тобто хоробрий, такий, як запорожець, що носить чуприну («оселедець») на голові. Утім, як стверджував митець, на початок XIX ст. українець усе більше уподібнювався до москаля: «Видно, що був уже за Харковом: і головою мота, як москаль, щоб патли не лізли йому у вічі, і випинається, і палець засовує за гаплик» [1, с. 51]. Письменник із жалем констатував, що сучасні йому українці – «оскублені горобці перед тими» [1, с. 72], тобто позбавлені і чуприни, і хоробрості.

Поряд з оселедцем портретною ознакою українця козацької України були вуса. Типовий козак – «високий, сановитий, очі, як небо, сині, прихмурені чорними бровами, вус чорний, аж вилискується: глянеш на його, то неначе очі до нього прилипають» [1, с. 138]. Власне чорні вуса й «оселедець» зовні відрізняли українця від «рудого москаля» [1, с. 188].

Вказуючи на контрастність українських і російських культурно-побутових звичаїв, О. Стороженко зазначав: «Всі запорожці голили собі голови і залишали тільки вище лоба одну чуприну. За сей-то звичай москалі прозвали нас хохлами, а ми москалів – кацапами, бо вони ходять з бородами. Як відростала чуприна, так що вже лізла в вічі, то закручували її за вухо; запорожці звали цю чуприну оселедцем. Бороди запорожці завжди голили, а вуси залишали і ніколи їх не підстригали, а, закрутивши, закладавали за вуха, а деякі то й ваксою ще змазали, щоб вони стирчали догори, неначе у того kota» [1, с. 221–222].

Романтик доводив, що національна політика царського уряду в Україні ґрунтувалась на вимозі перетворення українців на росіян. Це призводило до затирання своєнародних українських рис і прикмет, робило з українця етномаргінала, який, втрачаючи власне автентичне «я», опинявся на межі двох спільнот, на перехідному щаблі до остаточного зросійщення.

Переходячи на службу Російській імперії, українець нерідко потрапляв в абсурдні ситуації, що було свідченням його цілковитого безправ'я. Наприклад, він втрачав право на носіння вусів, які були знаковим атрибутом запорозької натури. О. Стороженко художньо фіксує той факт, що українство першої половини XIX ст. намагалося (свідомо чи позасвідомо) перейняти панівні культурно-побутові стандарти.

Так, на звістку про те, що «право ношення усів на вас не розпространяється», типовий українець (герой оповідання «Вуси») спершу реагує досить спокійно: «Як не розпространяється, то й виголось» [1, с. 88]. Ухвалене нашивкуруч рішення призводить до катастрофічних наслідків. «<...> Достав з шкатулки бритву, намилився,

черк, вдруге <...> так мої вуси, неначе скошена трава, і впали на рушник» [1, с. 90]. А далі автор ставить героя перед дзеркалом.

Цей образ, архетиповий за своєю суттю, не є випадковим у прозі Стороженка-міфотворця. Дзеркало – культовий предмет у багатьох народів. Воно відіграє роль дверей, кордону між «цим» і «тим» світами [2, с. 162]. Дзеркало повертає людину до пракоренів. Але далеко не це відбувається з героєм оповідання. «Як глянув я на себе в дзеркало, так батечки! <...> Аж злякався, сам себе не пізнав, чорт зна на кого й похожий» [1, с. 90].

О. Стороженко описує такий екзистенційний стан, як страждання від уявного каліцтва, спричинене розривом із пракоренями. Дзеркало фіксує знекоріненість українця: «Як глянув же я на себе в дзеркало, так батечки! <...> Зовсім не я, а німець Адам Іванович Фрік, що в Кременчуці шльонку розбирає» [1, с. 90]. Втративши вуси, герой «спаскуднів» [1, с. 92] настільки, що боїться потрапити на очі «непорожній» дружині. Керуючись народними віруваннями, описи яких часто трапляються в оповіданнях романтика, він міркує: «Як гляне на мене та злякається, то ще (нехай він сказиться) приведе Адама Івановича Фріка» [1, с. 92].

Романтичний герой О. Стороженка гостро відчуває трагізм ситуації, у яку потрапляє. З підтексту оповідання прочитується думка про те, що Україну, як складову частину Російської імперії, очікує неприваблива перспектива – перспектива денационалізації. Варто наголосити, що авторська модель світотворення і світобудови інспірована первісними міфами, а насамперед міфами космогонії, есхатологічним, міфами смерті та воскресіння.

У творі звучить мотив смерті, причиною якої може стати страждання від каліцтва, тобто від втрати своєї самості. Виникає враження, що герой бачить свою останню мить: «І рот кривий, і щоки позападали, і ніс похнюпивсь» [1, с. 90]. «На третій день, – зізнається герой, – зовсім таки ослаб – еле дишу; груди мені заложило, живіт підвело (за три дні шматка хліба в роті не було) <...> Зовсім таки налагодився вмирати, хоч за попом посилайте!» [1, с. 92]. Собаки теж передчувають покійника: «І виють, скиплять, хоч з хати тікай <...> просто кінець світу наступає <...>» [1, с. 91]. При цьому мовилося не лише про можливу фізичну смерть героя, а й про національний апокаліпсис.

Осмилюючи масштаби духовного каліцтва сучасників, О. Стороженко, вдається до використання міфологеми безголов'я. Варто зазначити, що мотив безголов'я, пов'язаний із стародавнім культом голови, – один із ключових у структурі міфосвіту прозаїка. У народній свідомості голова – вершина антропоморфної будови світу, основне місце помешкання душі, вмістилище розуму [2, с. 410]. І якщо голова – це символ розуму й духовного життя, управління і контролю [3, с. 72], то безголов'я символізує брак свідомості українства. Каліцтво героя оповідання «Вуси» полягає й у тому, що він не знає, «чи голова в нього на плечах, чи, може, кавун» [1, с. 92].

Даючи характеристику національної духовності кінця XVIII – початку XIX ст., романтик констатував, що українці Бульбашки (промовистий демінутив від гоголівського «Бульба»), добровільно віддають синів у москалі. Сини ж – безвольні, а тому не чинять опору. Авторське ставлення до зображуваного зафіксоване у гротескно-сатиричних портретах новоявлених москалів: «Какие осмыканные да подтыканные, и с хвостами, а плундры какие смешные, немецкие <...> и вареники на голову понадевали»

[4, с. 252]. «Капрал воспользовался отросшими у них волосами и в первый раз позакручивал им букли» [4, с. 261]. За міфопоетичною версією О. Стороженка, українці XIX ст. – це етномаргінали. Вони втратили свою національну ідентичність, а проте не стали своїми в чужій етнокультурній спільноті. Недаремно мати, усвідомлюючи знекоріненість синів («Ви не наши дети»), радить їм: «Ищите себе немецкого батька» [4, с. 261]. У трактуванні автора шлях українців – це шлях від своєї самості до чужої периферії, до національного апокаліпсису.

Даючи характеристику духовності руйнної України й демонструючи типово романтичну увагу до внутрішнього життя особистості, О. Стороженко констатував, що українська людина гостро відчуває трагізм реальної історичної ситуації й екстраполює цей трагізм на особисту долю й переживання. У прозі О. Стороженка, який синтезував есхатологічний й історіософський дискурси, читаємо: «Чим ближче підпливали до Старої Січі, тим важче налягали смутні думки; здавалося, неначе близився до покійника, колись милого тобі чоловіка. Жалем ниє серце, а душу обдає сумом, страхом; між ним і тобою махає косою смерть <...> Важко було дивитися на цю вікову руйну» [1, с. 207–208]. Отже, у творчості О. Стороженка тісно переплітаються екзистенційні та національні характеристики особистості – національне обумовлює екзистенційне в людині, визначає її сутність (екзистенцію).

Функціонально активною в художньому світі О. Стороженка є міфологема мандрів. За тлумаченням романтика, зі зруйнуванням Січі, з утратою власної державності «викорінені» українці втратили своє визначене й гарантоване місце у світі, отже, були приречені на мандри по рідній, але вже не своїй землі. І триватимуть ці мандри, аж допоки не дасть про себе знати властиво українська сила відроджуватися, яка спричинить відбудову української державності, що стане запорукою повноправного існування нації у світовій спільноті.

Екзистенційна проблема самотності також трактується О. Стороженком у романтичному ключі. На думку митця, пробудити прадідівську віру у власні сили, а водночас і приспану національну свідомість покликані пророки. Звертаючись до вічної теми, романтик демонструє спробу створити образ виразно національного пророка, пророка-кобзаря чи лірника. Вдаючись до оживлення архетипу мудрого старого, О. Стороженко наповнював його змістом, що відповідав національній історичній реальності. Звідси – образ пророка-мовчальника й самітника, який ховається під маскою дурня (оповідання «Кіндрат Бубненко-Швидкий»). Удень такий пророк – не більше, ніж блазень, бо не відчуває попиту на свої духовні сили. Вночі він проявляє свою божественну сутність – «мізкує на могили». Тут його серце «бачить Божі дива, душа чує Його мову». Старому «весело, <...> легенько серед темної ночі в степу одному мізкувати на могили» [1, с. 123].

У прозі О. Стороженка не знайдемо описів такого екзистенційного стану, як страждання від самотності. Автор змальовує старих пророків-самітників особистостями, які бачать більше, ніж інші, оскільки переживають справжнє існування, сягаючи думками самого Бога. Для них втеча від світу – необхідна умова екзистенції. Ці столітні (діди́зні) старці, які були носіями не лише народної історичної пам'яті, національної ідеї, але й релігійної ментальності, перебирають на себе функції духовних пастирів. Взірєць такого духовного пастиря – столітній Дорош з «Оповідань Грицька

Клюшника»: «<...> Народ приходив до Дороша, неначе до церкви <...>; от він і читав їм євангелію, апостола і псалтир. Люди кажуть: «На самоті чоловік живе з Богом», то хоч і не в церкві слухаєш те слово Боже, а все ж таки полата воно тобі душу, особливо почувши його з уст чесної перед Господом людини» [1, с. 102].

Варто наголосити, що людина в О. Стороженка, як і взагалі в українських романтиків, – це продукт конкретно-історичного буття, це виразник національних катаклізмів. Тож і такі її екзистенційні стани, як страх та відчай, зумовлені насамперед національною ситуацією. Герої митця є носіями такого умонастрою, як національна туга, що зумовлювалося національною неволею і втратою всіх попередніх надбань у сфері української державності. Рятівним (як для нації взагалі, так і для окремо взятої особистості зокрема), на думку романтика, є шлях до свого національного «я», до Бога, а власне, до свого серця, яке є вмістилищем Бога на землі. Від світу, у якому панує пекло, герой О. Стороженка втікає у свій внутрішній світ. Тому такий герой не відчуває фатальної відчуженості.

Висновки. Екзистенційні мотиви сенсу людського буття, приреченості, смерті, відчаю, самотності, страху у прозі О. Стороженка чітко вписані в систему поетики романтизму в його національному українському варіанті. У творчості митця тісно переплітаються екзистенційні та національні характеристики особистості – національне зумовлює екзистенційне в людині, визначає її сутність.

Література:

1. Стороженко О. Закоханий чорт. Історико-фантастичні повісті та оповідання. Київ: Дніпро, 2001. 336 с.
2. 100 найвідоміших образів української міфології / В. Завадська та ін. Київ: Основи, 2002. 448 с.
3. Словник символів культури України / В. Коцур та ін. Київ: Міленіум, 2005. 352 с.
4. Стороженко О. Твори: у 2-х т. Київ: Держлітвидав, 1957. Т. 2. 370 с.

Svyrydenko O. Existential Paradigm of O. Storozhenko's fiction

Summary. The article analyzes the prose legacy of O. Storozhenko. The existential motifs in the writer's works are studied. It is proved that the motifs of the sense of human existence, fatality, death, despair, loneliness, fear in the author's prose are inserted into the system of the poetics of Romanticism in its national Ukrainian version. In particular, the existential category of tragedy is closely connected with the national basis of the artist's work. There was talk of experiencing the tragic because of the break with the land, which remained native, but was no longer "their own". The romantic noted that the liquidation of the remnants of Ukrainian statehood marked the beginning of the final assimilation of Ukrainians as part of a non-national state entity. The policy of the Russian Empire led Ukraine to the loss of its national "face", which in the minds of the average Ukrainian was correlated with the mutilation and the end of the world. The existential problem of loneliness is also interpreted by O. Storozhenko in a romantic way. According to the artist, the prophets are called to awaken faith in their own strength, and at the same time the dormant national consciousness. Turning to the eternal theme, the romantic demonstrates an attempt to create the image of a clearly national prophet, prophet-kobzar or lyre player. Using the revival of the archetype of the wise old man, O. Storozhenko filled it with content that corresponded to the national historical reality. Hence the image of the silent prophet and hermit. It should

be emphasized that the man in O. Storozhenko, as well as in general in the Ukrainian romantics, is a product of concrete-historical existence, it is an expression of national cataclysms. Therefore, such its existential states as fear and despair are conditioned primarily by the national situation. The heroes of the artist are the bearers of such a mindset as national longing, which was caused by national slavery. Thus saving, according to the romantic, is the way to his national "I", to God, and in fact, to

his heart, which is the container of God on earth. From the world in which hell reigns, the hero O. Storozhenko escapes into his inner world. Therefore, such a hero does not feel fatal alienation. It is accented that the existential and national characteristics of personality are interlaced in the works of O. Storozhenko: national characteristics conditions the existential ones in the human, determining its essence.

Key words: existential motifs, Ukrainian romanticism.

*Стасик М. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства
Запорізького національного університету*

ОБРАЗИ-СИМВОЛИ В РОМАНІ В. ЯВОРІВСЬКОГО «У МЕНЕ ВЕЧЕРЯВ ІСУС. КНЯГИНЯ ОЛЬГА – ВЕЛИКА ГРІШНИЦЯ, ЯКА СТАЛА СВЯТОЮ»

Анотація. Статтю присвячено дослідженню образів-символів у романі В. Яворівського. Автор доводить, що образи-символи – важливий і водночас дуже складний засіб розкриття позиції письменника. Використання символіки є одним із найскладніших і водночас одним із найбільш вишуканих, неординарних художніх прийомів. Часом те, що безпосередньо не говорить митець, доповнюють символи (числа, колір тощо), що розкривають характеристики того чи іншого героя.

Водночас, на думку автора дослідження, вони несуть у собі важливий психологічний зміст, характеризують настрій героїв, відображають особливості їхнього внутрішнього світу.

Образи-символи посідають важливе місце у структурі аналізованого роману В. Яворівського. Серед них на особливу увагу заслуговує образ змія, який є таким же суперечливим у світовій культурі, як і образ княгині Ольги. На не меншу увагу у творі заслуговує символіка кольору. Особливо впадає в очі частотність уживання автором роману жовтого і синього кольорів, які несуть у собі семантичну домінують гордості за нашу історію, вказують на її тяглість.

Використані в романі темні колоративи несуть у собі семантичну домінують ненависті, розорення, безладу і смерті. Чорний колір використовується переважно у значенні «ворожий», «негативний», «ганебний», «підступний». Можемо припустити, що письменник сприймає дійсність переважно через протиставлення двох груп кольорів – жовто-синьої і чорної, які, на нашу думку, виступають у творі символами добра і зла.

Окремої уваги заслуговують числа, використані в романі. Символіка чисел у романі В. Яворівського пов'язана з фольклорною та біблійною символікою. Числа-символи є засобом психологічного аналізу, за допомогою якого автор розкриває внутрішній світ головної героїні й особливості історичної епохи.

Письменник використовує не лише легко пізнавані числа-символи, а й такі, що вимагають від реципієнта уважного прочитання твору. Наводячи навіть «сухі цифри», прозаїк здебільшого наповнює їх символічним значенням.

Використані в романі символи сприймаються як органічний, невіддільний елемент роману, не спричиняють шкоди його сюжетній канві й відіграють важливу текстоутворювальну роль в ідіостилі роману.

Ключові слова: образ, символ, роман, колір, числа, сюжет.

Постановка проблеми. «Наполегливо шукаючи нових форм зображення/відтворення історичного минулого, сучасні автори прямують до художнього осягнення малодосліджених сторінок буття української нації у віках», – пише Олена

Мізінькіна [3, с. 70]. І одним із таких творців історичної прози є В. Яворівський, із-під пера якого у 2019–2020 рр. вийшло два історичні романи: «Іван окаянний» та «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою». У першому йдеться про найдраматичніші дні правління гетьмана Івана Мазепи, у другому – про дивовижну постать в українській історії – княгиню Ольгу, яка посіла київський престол після смерті свого чоловіка князя Ігора (саме так у романі), змогла вижити і зміцнити свою державу.

Постать княгині Ольги є досить відомою для пересічної людини. Ще зі шкільних уроків історії всі ми добре пам'ятаємо легенду про її страшну помсту дерев'янам за смерть свого чоловіка, князя Ігора. Усі ці історичні факти / легенди є в романі, однак перед нами постає зовсім інша Ольга, Ольга, про яку ми ще не знали, яка проходить не просто складний шлях-переродження від язичниці до християнки, а шлях зміни моральних принципів, світогляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рецепція роману «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою» В. Яворівського поки що вельми скромна: кілька відгуків читачів розміщено в мережі Інтернет. Наведемо декілька з них: Олександр Кордонєць досить схвально оцінює роман і зазначає, що «автор робить сміливу спробу показати цю жінку з нового боку, мотивувати її вчинки, одним словом «олюднити» цього історичного персонажа». Вказує і на деякі «недоліки», з якими можемо погодитися, оскільки виглядають вони дещо штучно, у змалюванні образу княгині (знання грецької міфології, латинських прислів'їв, оперування політичними категоріями XX–XXI ст. тощо) [4]. Сергій Пшеничний підкреслює, що книга досить «гарно і збалансовано написана», у ній «шикарні» описи природи і досить своєрідна українська мова [4]. У такому ж компліментарному стилі написано й інші рецензії на роман. Їхні автори вказують на оригінальність творення образу головної героїні [5] та мову твору, яка «повністю абстрагує від реальності і немов переносить у той час» [4].

Як бачимо, читачі вказали на деякі особливості поезики роману, звернули увагу на оригінальність трактовки головної героїні та гарну роботу автора над мовою твору. Однак твір ще очікує на ґрунтовні розвідки літературознавців і мовознавців. Наше дослідження є першою спробою осмислення поезики роману В. Яворівського «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою». Твір ще не був об'єктом дослідження інших авторів, що вказує на актуальність розвідки.

Мета статті – простежити функціонування символів у романі В. Яворівського, показати їхній вплив на формування

образів. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: 1) виокремити образи-символи, застосовані автором у романі; 2) з'ясувати вплив символів, чисел, кольорів тощо, на формування образів.

Виклад основного матеріалу. Використання символів – давня традиція художньої літератури. Символ дає можливість письменнику наповнити твір додатковими відтінками, адже спрямований до смислової невичерпності.

Існують численні напрацювання у сфері функціонування символів у психології та художньому творі. До їх осмислення звертались у своїх розвідках С. Аверінцев, М. Бахтін, Р. Бехер, А. Квятковський, Д. Лихачов, А. Лосєв, Ю. Лотман, Е. Мелетинський, К. Мочульський, В. Тернер, В. Топоров, Дж. Трессідер, З. Фрейд, Ф. Шеллінг, К. Юнг та інші.

У своїх роботах вони виходили з того, що символ – це художній образ, який умовно відображає якусь думку, ідею, почуття тощо. Він передбачає «множинність трактувань», є багатозначним та містить декілька смислових відтінків значень [2]. Будь-який образ є символом більшої чи меншої міри узагальнення і, навпаки, всякий символ у літературі є образом [6, с. 115]. Однією з форм прояву символічних значень є повтор. Автор таким чином ніби сигналізує читачеві про можливий прихований смисл.

Образи-символи є тими ключовими вершинними точками, навколо яких концентрується дія роману «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою». На нашу думку, роман В. Яворівського не призначений для швидкого читання. У ньому поставлені гострі моральні й філософські питання. Відчувається, що автор «очікує» на уважного і вдумливого читача, тому багато не договориє, дає можливість читачеві домислити, зробити висновок самостійно. Особливу увагу він приділяв саме символам як засобу, що дозволяє повернути об'єкт «дослідження» до читача певним, потрібним авторів боком.

У романі письменник переповідає історію княгині Ольги від моменту смерті її чоловіка Ігоря, до моменту хрещення княгині. Світовідчуття Ольги, її внутрішній світ допомагають розкрити саме образи-символи. Перші символи в романі трапляються вже на початку твору. Одним із таких є образ змія Мійки. Змій – давній і багатозначний символ, він такий же суперечливий і багатозначний, як і образ Ольги. Вона – з одного боку, жорстока правителька, яка мстить за смерть свого чоловіка: «<...> не помстишся Малові та древлянам за смерть князя Ігора – цього ніхто в князівстві не зрозуміє. І не пробачить тобі! Помста – це обов'язок» [8, с. 56], або: «Я чиню злочин чи акцію справедливості? Злочинну справедливість чи справедливий злочин?» [8, с. 73]; «Моя помста древлянам – це святий обов'язок жони, веління предків» [8, с. 143]. А з іншого боку, Ольга – любляча мати і мудра правителька, яка оберігає від міжусобиць свою державу, намагається навести у ній лад: «Треба, нарешті, якось унормувати дань до скарбниці та особисто князеві. Нехай кожне плем'я знає, скільки має віддати своїй державі. Тоді й князь на зайве не зазіхатиме <...>» [8, с. 210]. Загалом це відповідає смислового наповненню образу змія у світовій культурі. Змій, з одного боку, – це символ «злоби, люті, підступності, лукавства, знаряддя кари Божої, спокуси», а з іншого – це «символ мудрості» [1, с. 157–162]. Можна спостерігати спільні риси в цих двох образах. Смерть Мійки – це свого роду смерть Ольги-язичниці і народження Ольги-християнки: «<...> великій і сильній державі, що народ-

жується <...>, не гоже сидіти в поганських бур'янах і молитися ідолам» [8, с. 215].

Душевні переживання, зміни настроїв, наростання почуттів і пристрастей посідають одне із цільних місць у зображенні дійових осіб твору.

У структурі роману «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою» особливе місце належить кольоровій гама. Відомо, що естетика кольору є найбагатшим джерелом емоційних переживань людини. Кожен колір, поміщений у рамки конкретного контексту, може бути носієм різноманітної інформації, навіть ставлення до неї. Кольорове розмаїття – це один із можливих варіантів спілкування між людьми. Зважаючи на це, можна розглядати колір як один з оціночних емоційно-експресивних засобів художнього тексту. У розкритті образів своїх героїв, зображенні їхніх портретних характеристик В. Яворівський активно використовує символіку кольору. Колір у В. Яворівського – це показник національної приналежності, традиції, освіченості, характеру героя. Різноманіття слів-кологативів у романі дозволяє створити колірний «портрет», у якому відображаються національно-культурні й індивідуально-авторські уподобання. Від початку роману ми бачимо різнобарв'я кольорів, але вживаються вони переважно у прямому значенні для опису природи, портретів або емоційного стану героїв: «Мал згріб соболіну шапку з голови, на тім їякої чорною блискавкою майнув оселедець» [8, с. 10]; «Берези були білими й дужими» [8, с. 38]; «<...> знайшла в скрині чорну лляну матерію» [8, с. 54].

Та вже згодом (із 70-ї сторінки) читач може помітити, що все частіше й частіше з'являється поєднання синього і жовтого кольорів. Такі повтори виконують роль своєрідного маркера, що акцентує увагу на окремих елементах, персонажах твору: «Небесна ясінь залоскотала Ольжині зіниці, і вона побачила, як над її головою пропливає золотий струг із Дажбогом, золотий струг на синьому небі, на синій-синючій сwarzі. На синьому золоте. Синьо-золоте <...>» [8, с. 70], або: «списи, що гострилися о сонячні промені та синюще небо над ними» [8, с. 135].

Для того, щоб показати національну ідентичність своїх героїв, В. Яворівський кількадесят раз протягом усього роману використовує поєднання жовтої і синьої барви. Таким чином письменник намагається показати тяглість української історії, її давність. В одному зі своїх інтерв'ю [7] він зізнається, що історія України для нього розпочинається від правління княгині Ольги. Саме тому, на нашу думку, митець активно використовує барви, які в подальшому стануть національними символами українців.

Розкриваючи образ Ольги як утілення мудрої правительки, державниці, письменник повсякчас в описі природи, побутових деталей, зовнішності героїв використовує жовту і синю барви: «Тілиста молодиця в голубій із жовтими розводами хустці <...>» [8, с. 80]; «Крильцями зчинила легкий вітерець, від якого захиталася вишита Улибою синіми й жовтими нитками фіранка. Посиділа на різьбленому з в'яленого бука стільчику-тризубці <...>» [8, с. 82]; «На ньому сиділа якась незнайома їй пташка із синім підгорячком та золотавими крильцями. Вона підлітала до шиби, билася об неї дзьобиком і знову сідала на тризуб» [8, с. 99–100]. Очевидно, так прозаїк прагне передати не тільки багатство цього кольору, а й його символічність. Тому навіть очі Ольги мають відтінки національної барви: «Її вологі, різнокольорові (це було помітно навіть у надвечірних

світінках: фіолетово-блакитне та золотаво-буриштинове) зіниці <...>» [8, с. 119].

В. Яворівський розкриває ідею твору шляхом постійного створення контрасту. Наприклад, в описі побуту полян чи їхніх суперників древлян автор використовує теплі тони, які різко змінюються, коли він починає описувати звичаї чи побут мері, мокшів тощо. Це своєрідне протиставлення двох світів, двох культур. Ці деталі (жовтий, синій, тризуб тощо) стають важливими особливо тоді, коли протиставляються темним кольорам, які характерні для описів наших північних сусідів. Під час опису їх автор «не шкодує» емоційно забарвленої лексики: «Я не кликала їх, бо вони не належать до Русі й не мають права голосу на нашому вічі, це рада слов'ян-русичів, а вони – загублені в болотяних лісових нетрях угринські та фінські племена. Чужі нам у всьому. Що привело їх сюди з такої далекості? Що?» [8, с. 134]; «На півночі – відсталі від усієї Європи, але агресивні й зажерливі на чуже угро-фінські болотяні лісовики, яким Київ і весь полянський, сіверський, улицький, кривецький, дулібо-волинський та інші світи сіплять очі» [8, с. 166]; «Ім тісно в їхніх лісах та болотах, хочуть простору, розмаху, їм хочеться чужого, вже освоєного, підкореного, обробленого. Хочуть родючої землі. Весь час міняють місце свого проживання. Кочівники, що гострять око на чуже. Агресивні, з манією величі» [8, с. 219]. У цих прикладах ми можемо побачити, що автор передає колір за допомогою створення асоціативних рядів («лісові нетрі», «на півночі», «болотяні лісовики», «лісах та болотах»), які забезпечують сприйняття читачем кольору без його називання. Таке протиставлення символізує боротьбу життя і смерті, порушує багатогранні філософські, культурологічні проблеми.

Отже, використання різних кольорів є одним з елементів його стилю і світосприйняття, служить для психологічного розкриття образу, мотивує особливості взаємин між персонажами, тобто кольори відіграють важливу текстоутворювальну роль в ідіостилі роману.

Окремо варто зупинитися на символіці чисел. Числа як символи завжди притягували своїм прихованим змістом, важливим для людини значенням. У романі В. Яворівського їх небагато, але більшість із них несуть у собі додаткові смисли, які не вичерпуються значеннями, що лежать на поверхні. Числа-символи дозволяють письменнику занурити читача в атмосферу, що панує у творі, наблизити до розуміння авторського задуму. Наприклад, не випадковим є те, що на початку роману письменник вказує нам на вік Ольги: «Володареві Київського княжого престолу Ігорові – шістдесят два. А мені – сорок» [8, с. 10]; «Її сорокарічна, ледь помітно засаюча врода <...>» [8, с. 198]. Названий числівник водночас надає твору особливого колориту, створює містичний, загадковий настрій, змушує читача замислитися. Адже відомо, що він є символом, у якому закладено натяк на кризовий, переламний етап у житті людини.

Подібні смисли притаманні й більшості інших числівників, якими послуговується митець у романі. Навіть нібито звичайні «сухі» цифри В. Яворівський наповнює символічним значенням. Для прикладу візьмемо числівник «три». Систематичне повторення цього числівника у творі вказує на його важливість для письменника, для розуміння змісту твору. Три – «символ духовного синтезу; щастя; багатства; Трійці; оберега; цілющості», – зазначають автори «Словника символів» [1, с. 805]. Подібна символіка закладена й у романі: «Три руни впали на

мою будучність, Зрадів Мал. Три» [8, с. 25]. Тричі карає Ольга древлян (закопує живцем сватів, спалює в лазні, знищує Іскоростень). Протягом свого життя головна героїня використовує три імені, а саме – Прекраса, Ольга, Олена, що, зрештою, символізувало три етапи її життя: «Ольга відчувала себе то Прекрасою, то княгинею Ольгою, то простою вдовою, але вперше відбувалася єдність їх трьох із душою Ігора» [8, с. 100]. Ольга «тричі занурювалася з головою» під час хрещення [8, с. 340].

Головна героїня бачить три символічні сни, і зрозуміло, що це не випадково. Вони розширили змістову перспективу твору, дозволили читачеві побудувати ланцюг асоціацій на основі авторських «підказок». Отже, символічні сни також мають важливе смислове навантаження, спонукують читача до висновків, які можна зробити, якщо проаналізувати їх. Узагалі сон, як композиційний прийом, потребує окремого дослідження в романі.

Використовує у своєму романі В. Яворівський й інші числівники, які наповнені символічним змістом. Серед них можна виокремити такі, як: «тринадцять», «чотири», «сім», «дев'ять». Тринадцять сватів прислав Мал до Ольги, що відразу ж змушує читача замислитися і натякає на можливий трагічний фінал.

Зважаючи на сказане, можна зазначити, що В. Яворівський, звертаючись до символіки чисел, впливає на свідомий і підсвідомий рівні сприйняття тексту. Під час проведення аналізу твору ми переконуємося, що багато чисел несуть у собі величезне символічне навантаження, допомагають нам краще зрозуміти ту чи іншу подію, усвідомити авторський задум. Простеживши за використанням чисел у романі, розуміємо, що автор використовує числа, щоб підкреслити найбільш важливі моменти у творі, щоб розкрити особливий сенс описуваних подій.

Але варто зважити й на те, що не завжди числа наповнені особливим символічним змістом. Подекуди автор використовує числові подробиці, щоб надати розповіді реалістичності: «Нарешті! Її запрошено до імператора! Завтра, 9 вересня 955 року від народження Ісуса Христа <...>» [8, с. 326].

Отже, уживання чисел у романі, з одного боку, допомагає розкрити риси характеру героїні, а з іншого, вказує на точні дати подій, підкреслює її реалістичність.

Висновки. На завершення зазначимо, що тяжіння до символів є характерною ознакою поезики роману В. Яворівського. У творі вони виконують важливі сюжетну, хронологічну і психологічну функції.

Перспективи подальших досліджень полягають у тому, що ми проаналізували лише деякі символи, які, безперечно, не вичерпують усієї системи символів твору, однак, на нашу думку, стимулюватимуть подальші пошуки в дослідженні як роману В. Яворівського «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою», так і всієї творчості митця.

Література:

1. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. Коцура, О. Потапенка, В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
2. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / гол. ред. А. Волков. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 634 с. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=17585> (дата звернення: 07.12.2020).
3. Мізінкіна О. Семантика і символіка кольору в романі «Шестиднев, або Корона дому Острозьких» Петра Кралюка. *Рідний край*. 2017. № 2 (37). С. 70–76.
4. Рецензії. «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою». URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/u-mene->

vecherjav-iskus-knjaginja-ol-ga-velika-grishnicja-jaka-stala-svjatoju.html#tab-reviews (дата звернення: 07.12.2020).

5. Рецензії. «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою». URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/u-mene-vecherjav-iskus-knjaginja-ol-ga-velika-grishnicja-jaka-stala-svjatoju-2103636.html> (дата звернення: 07.12.2020).
6. Сучасний словник літературознавчих термінів / авт.-укл. М. Гетьманець. Харків : Ранок, 2003. 160 с.
7. Яворівський В. «Нам треба забрати нашу історію, і Росія залишиться голим королем». Інтерв'ю вів Роман Любарський. *Народне слово*. 20.12.2018. URL: <http://n-slovo.com.ua/2018/12/20/%D0%BD%D0%B0%D0%BC-%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D1%88%D1%83-%D1%96%D1%81-%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8E-%D1%96-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96/> (дата звернення: 07.12.2020)
8. Яворівський В. «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою». Київ : Брайт Букс, 2020. 344 с.

Stasyk M. Images-symbols in novel “Jesus dined in my home. Princess Olga – the great sinner, which has become sacred” by V. Yavorivsky

Summary. The article is devoted to the study of images-symbols in the novel by V. Yavorivsky. The author proves that images-symbols are an important and at the same time very complex means of disclosure the writer's position. The use of symbolism is one of the most complex and at the same time one of the most refined, extraordinary artistic techniques. Sometimes what the artist does not say directly is complemented by symbols (numbers, color, etc.) that reveal the characteristics of a hero.

Wherein, according to the author of the study, they carry an important psychological content, characterizing the mood of the characters, reflecting the peculiarities of their inner world.

Images-symbols take an important place in the structure of the analyzed novel by V. Yavorivsky. Among them, the image of a snake deserves special attention, which is as contradictory in world culture as the image of Princess Olga. The symbolism of color deserves no less attention in the work. The frequency of the author's use of yellow and blue colors, which carry the semantic dominant of pride in our history and indicate its longevity, is especially striking.

The dark coloratives used in the novel carry the semantic dominants of hatred, ruin, disorder and death. Black color is used mainly in the sense of “hostile”, “negative”, “shameful”, “insidious”. We can assume that the writer perceives reality mainly through the opposition of two groups of colors – yellow-blue and black, which, in our opinion, are symbols of good and evil in the work.

The numbers used in the novel deserve special attention. The symbolism of numbers in V. Yavorivsky's novel is connected with folklore and biblical symbolism. Numbers-symbols are a means of psychological analysis, with which the author reveals both the inner world of protagonist and the historical epoch.

The writer uses both easily recognizable numbers-symbols, and those that require the recipient to read the work carefully. Giving even “dry numbers”, the prose writer mostly fills them with symbolic meaning.

The symbols used in the novel are perceived as an organic, inseparable element of the novel, without harming its plot canvas and play an important text-forming role in the ideostyle of the novel.

Key words: image, symbol, novel, color, numbers, plot.

*Тендітна Н. М.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету*

АВТОРСЬКА ОСОБЛИВІСТЬ СТВОРЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОРТРЕТА ІВАНА БІЛОЗУБА В РОМАНІ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА «ДОФІН САТАНИ»

Анотація. Статтю присвячено розкриттю завдань, які ставив перед собою письменник під час написання роману – за відомими біографічними фактами дослідити постать одного з найбільш жорстоких маніяків ХХ століття на Україні – Анатолія Онопрієнка, адже точна мотивація його злочинів і досі залишається без відповіді. Тому автор намагається максимально достовірно відтворити психологічний портрет вбивці, виокремити рушійні біографічні факти, які вплинули на спотворення його індивідуальності. Він не прагне змалювати детальний портрет свого героя, до якого читач звик на просторах художньої літератури. Його цікавить передусім біографія як довідник відповідей на головне питання: «Джерело патології». Портрет постає лише доповненням, фактичним документом, який підтверджує припущення автора. Портрет набуває ознак фотознімка з місць злочинів, зафіксованих у судовій справі. Щоб бути найбільш об'єктивним під час авторського розслідування і створення детального психологічного портрета, в центрі якого простежується індивідуальність Білозуба, Олесь Ульяненко залучає свідчення батьків, баби, інтернатівських «друзів», Ольки Пінчукової, Комети, Ракші, Ліліт, Річчі, Ромодана. Отже, короткі суб'єктивні портретні характеристики Білозуба, змальовані різними персонажами в різний час, загалом дають розгорнутий портрет маніяка.

Через зміни у портреті письменник подає не тільки зовнішні дані, але й форму поведінки, інтимні сцени, характеристику смаків, запахів, «голосів» свого героя. Письменник акцентує увагу на тих портретних деталях, які одночасно є засобами зображення як зовнішніх, так і внутрішніх рис героїв. Цікавим авторським доповненням до портрета постає змалювання паралельних образів-двійників у романі (Ракша, Комета). Саме тому кожен елемент у зображенні образу Івана Білозуба є важливою характеристикою його психологічних якостей. Сприяє побудові цілісної портретної характеристики головного героя й контрастує між зовнішнім його виглядом і духовною сутністю, стосунками з навколишньою дійсністю.

Отже, портрет допомагає розкрити складність внутрішнього світу Івана Білозуба, дозволяє письменникові проникнути в душу героя, здійснити його психологічний аналіз, адже автор має справу з реальною людиною, а не вигаданим персонажем.

Ключові слова: портретна характеристика, перевірка, образ-двійник, прототип, контраст, детектив.

Постановка проблеми. Під час написання художнього твору письменник переважно через портрети намагається найбільш вигідно представити своїх героїв. Саме зовнішній опис персонажа насамперед розкриває перед читачем авторське бачення.

Але не тільки зовнішність героя відіграє вагомий роль у розкритті творчого задуму. Так, В. Халізов пропонує вважати складниками портрета характеристику одягу, жестів, міміки, манери поведінки тощо, наголошуючи на тому, що «портрети зображують не тільки статичне у «зовнішній» людині, але й жестикуляцію, міміку, які динамічні за суттю» [10, с. 183].

Цю думку підтримує і К. Сізова, яка вважає, що портрет у художньому творі є поєднанням багатьох структурно-семантичних складників: «Усе те, що вибирається митцем з дійсності (світу речей, природи, мистецтва) під час зображення людини, входить до змісту її портрета» [7, с. 22]. Подібну позицію займає і П. Невська: «Функцій портретного представлення людини в тексті художнього твору може бути багато, а саме стільки, скільки їх заклав сам автор, оскільки портретна презентація залежить від особистого авторського світогляду і його індивідуального стилю, а також стилю доби» [4, с. 3].

В основі змалювання образу головного героя О. Ульяненко створює деконцентрований портретний опис. Адже кожне нове повернення до портретного опису Білозуба сприяє його подальшій ідентифікації із серійним убивцею. Але ці доповнення є незначними, на перший погляд, поверховими, які аж ніяк не можна пов'язати зі збоченнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема вивчення портретних описів у художніх текстах не є новою. Чимало науковців розглядали портретні характеристики з урахуванням структури та лексичного наповнення портретів героїв. Так, принципи портретування вивчалися, зокрема, у працях К. Сізової [7], Н. Демчук [3], І. Семенчук [5], Г. Сириці [6], Б. Галанова [1], О. Галича [2], П. Невської [4].

Та незважаючи на це, літературний портрет не втрачає своєї актуальності дослідження, бо кожне нове покоління письменників удосконалює та урізноманітнює методи і способи творення жанрових відтінків, які відтворюють психологічне обличчя героя в літературному портреті. Крім того, особливості авторського портретування в прозі О. Ульяненка не були досі предметом вивчення в наукових працях.

Мета статті – проаналізувати особливості методів творення портрета Івана Білозуба в романі українського письменника О. Ульяненка «Дофін Сатани».

Основними завданнями нашого дослідження визначаємо окреслення індивідуальної специфіки змалювання портрета головного героя та визначення найхарактерніших засобів створення портретних описів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За авторським задумом простежуємо декілька портретних характеристик

головного героя, які хоча і суттєво відрізняються один від одного, проте наголошують здебільшого на позитивних рисах. Лише наприкінці твору читач має змогу ніби у дзеркальному відображенні побачити зворотний бік пазлів, з яких складається справжній портрет. Дивує «спорідненість і роз'єднаність, розгалуженість у всі види убивства і насильства» [9, с. 298].

Олесь Ульяненко вдало використовує прийом контрасту, коли зовнішність його героя не відповідає внутрішній мотивації. Складається враження, що перед нами як мінімум Іван царевич, а не серійний маніяк-убивця, сексуальний збоченець та людодід: «У Івана яскравий малиновий рот, що прикривав чи ховав ледве-ледве білі різці доглянутих зубів, а губи розкривалися широкою усмішкою, відкриваючи ту білосніжну і приємну, ніжну незахищеність, майже дитячу» [9, с. 124]; «...пешений, вгдований, з тонкими рисами обличчя...» [9, с. 122]; «...цей чоловік випромінював тепло і привітність. При грошах» [9, с. 294]; «тонкі пешені пальці з витонченим манікюром» [9, с. 298].

До портретної характеристики К. Сізова відносить ще й ім'я героя, суттєво розширюючи розуміння поняття «портрет». До нього вона зараховує все те, що сприяє баченню цілісного образу персонажа, відтворює його сутність. Але за задумом письменника саме ім'я, досить типове, робить його подібним до юрби, не виділяючи з-поміж інших, нівелюючи індивідуальні риси, а тому заплутує слідство. А от прізвисько Зуб уже значно ширше характеризує свого власника.

В. Халізев зазначає, що паралельно з портретами в літературі використовуються характеристики форм поведінки персонажів [10, с. 184]. Прагнучи максимально наблизитися до правдоподібності свого героя, письменник застосовує паралельні портретні ескізи Білозуба до, під час та після вбивств. Розглянемо декілька фрагментів.

До вбивства: «...Іван випив підряд дві склянки холодного молока, підібрав старий, але ще досить міцний одяг і вийшов з кімнати впевненим кроком» [9, с. 124].

Під час убивства: «Івана бридить. Пошукавши чогось гострого, він нарешті знаходить арматуру...Іван вибиває одне око, потім друге. Слухає з насолодою, як тріскається рогівка, чвиркає рідина і кров. Дівчина не проситься, тому це його бісить... лють розбирає його...» [9, с. 268].

Більш емоційно вразливими постають портретні описи після скоєних злочинів. При цьому жодного разу не повторюючись: «Слідча бригада зустріла Івана на майданчику між двома поверхами... Він поливав... троянди... у світлих, салатого кольору, бездоганно випрасуваних штанах, у голубій сорочці, з акуратними латочками, білими стьожками, стоячим комірцем, світловолосий, ще з мокрим волоссям, і зачіска навіювала про добropорядність, затишок, безтурботність, невимовну радість і захоплення життям» [9, с. 124–125]; «Іван стояв спокійно, засунувши руки до кишень, не видаючи себе ані поглядом, ані поведінкою» [9, с. 351].

Численними у творі є й характеристики героя з елементами портрета іншими персонажами: «І з пам'яті інших, його близьких людей, дізнавалися, що вони пам'ятали Івана, ще тоненького і блідого, аж до зеленого хлопчину...» [9, с. 178]; «Він наче чекав на когось... А більше я нічого особливого і страшного не бачила... Я його любила...» [9, с. 258].

Інтригуючими постають і самохарактеристики героя: «Іван вважав себе мужнім чоловіком, навіть більше, – взірцем для

дамочок і баришень від сімнадцяти і старших» [9, с. 261]; «треба... провадити здоровий спосіб життя... Жити треба скромно» [9, с. 349]; «...він купує пляшку пива, п'є, спрагло ковтаючи рідину, але так, начебто учиняє найбільший гріх, наче спаскуджує собі нутро. Він не вживає алкоголю, категорично» [9, с. 269].

Портрет Білозуба в уяві Ракші також характеризує його більше з позитивного боку, ніж з негативного: «Проте все сходилося на одному, що люди, чи одна людина, мали витончену натуру, паскудні нерви і холодний розум. Педантичність, акуратність до патологічності, нахабна зверхність... і це слово «вибраність» вертілося, як оса, на кінчику язика. Чорт, хлопець-друзяка...» [9, с. 291]. А зовнішня подібність Івана й Ракші: «Дивний чоловік... Чимось подібний на... на... Ракшу...» [9, с. 291] доповнює і поглиблює портретну характеристику героя, впливає на цілісність сприйняття його образу.

Крім того, головний елемент детективу як жанру, як відомо, полягає в наявності в ньому головного героя – слідчого, що розкриває злочин. Детектив відповідно для пошуків повинен мати чіткі орієнтири злочинця. Та за творчим задумом Ракша має відшукати свого двійника, який подібний до нього не тільки зовнішньо. Проте з тією різницею, що Ракша, на відміну від Білозуба, зумів протистояти темним силам і не стати серійним убивцею.

Натуралістичними постають описи Білозуба родичами, батьковою коханкою, священником та Ромоданом: «Перший його ненавидів, тобто батько, наче наперед знаючи, що з нього може вирости...» [9, с. 336]; «Баба говорила, що страхиття, а не дитина» [9, с. 335]; «Він не виблядок... Він чорта кусок...» [9, с. 303]; «...він помічник, він знаряддя Везельвула, Сатани, він Антихриста провісник...» [9, с. 278]; «У того м'ясника мінімум сорок мертвих... цього виродка не можу збагнути...» [9, с. 312].

Детальні портретні описи Прибульця письменник розкриває перед Іваном як «ідеал», до якого він прагне, накладає додаткові штрихи до загального портрета Білозуба: «Гість був дуже гарним з лиця» [9, с. 117]. Сам же Іван «любив сильних чоловіків і все життя вчився у них, наслідував сильних, щоб самому стати сильним і мужнім, щоб не знати приниження...» [9, с. 334].

Він підтверджує і його думку про обраність та виправдовує злочини. Ця підтримка додає Іванові впевненості в діях, почуттях, вчинках, додає портрету рис вишуканості та величності: «Іван плив між столиків, сповнений власного благородства, шикарний повелитель світу. Напевне, він один із янголів, посланий Богом на цю землю. Не напевне, а точно» [9, с. 270].

Заслугують на увагу деякі портретні деталі Білозуба. Важко уявити серійного вбивцю з «легкою, як пух, посмішкою на губах» [9, с. 295]. У якого «кутиками уст бігає глузлива посмішка» [9, с. 299] та «усмішка кипить, мов ртуть у риторі» [9, с. 270]. Тому контрастом до неї постають очі, через які подається справжня сутність героя: «Очі волого, олійно блищали... бризжав піною, закотивши очі» [9, с. 335]; «баньки забігали, мов у переляканого пса» [9, с. 355]; «затравленим блиском в очах» [9, с. 177]; «... очі у вбивці вирячилися, він почув, як вони вискакують з орбіт...» [9, с. 134].

Затриманого на місці злочину Івана, попри зовнішній спокій та байдужість, видає погляд: «Затриманий тільки зігнув плечима, вткнувши водянистий, інтелігентний свій погляд, лупаючи безкровними повіками, з рудими віями, зовсім без тепла поглядом...» [9, с. 220]. Чимало персонажів у творі, характеризуючи Білозуба, акцентують увагу саме на його погляді: «Більше нічого, тільки вологий, короткий погляд, який губився

у невідомості» [9, с. 125]; «... несподівано завмирав, втупившись блискучими своїми очима кудись у кінець, у темряву довгого коридора...» [9, с. 178]. Іноді автор подає відразу два описи, які фіксують швидкі зміни: «... у нього сумний та прекрасний погляд, як у кіноактора, зовсім не відчужений, а теплий, зі спалахами, іскрами злого лукавства, навіть – хо-хо – веселенький» [9, с. 135]. І через мить: «... його погляд поволі зволожнів, убираючи чи то темряву, чи страх» [9, с. 135]. Цією деталлю автор навмисне підкреслює суперечливість постаті героя.

Портрет Білозуба подається автором і через інтимні сцени в ліжку. Вони також фіксуються на протиставленні. З коханкою: «В любаски Ольки Пінчукової вони зайнялися коханням, з червоним вином, при свічках...» [9, с. 252]. На місці злочину: «І ударив жінку в живіт ножем. Навалився, взяв її... Жінка перетворилася на великого червоного від крові черв'яка. Але він все ж таки надушив її, взяв у крові...» [9, с. 136]. Гомосексуальний зв'язок із Річчі: «Цю пару захоплював тільки здоровий, справжній чоловічий секс...» [9, с. 327].

В. Халізов зазначає: «З часом (особливо явно у XIX ст.) у літературі домінували портрети, що розкривали складність і багатоплановість вигляду персонажів. Тут живописання зовнішності нерідко поєднується з проникненням письменника в душу героя і з психологічним аналізом» [10, с. 219]. Цікаво, але на час написання роману автор використовував метод перевтілення. Щоб глибше зрозуміти сутність свого героя, О. Ульяненко на певний час намагається думати, відчувати і діяти як серійний вбивця: «У 1997 році я почав збирати «маніячні» матеріали і вирізки з газет про судові справи. Все це скотчем клеїв собі на стіни. Я жив в оточенні монстрів... щоб те падло, той маніяк все-таки в мені жив» [8, с. 73]. Але поряд із цим дбав про те, щоби «абстрагуватися, аби мене не було у тексті» [8, с. 73], адже, на його думку, «присутність письменника на сторінках повинна бути мінімальною» [8, с. 72].

Письменник у художньому творі через портретний опис досягає зображення героя, висловлюючи своє ставлення до нього на основі позитивних та негативних оцінок, за допомогою яких здійснюється передбачений вплив на читача. Тому портрет літературного персонажа реалізує два завдання одночасно: здійснює функцію представлення персонажа і відображає авторське ставлення до нього. Але твір побудовано таким чином, що автор разом з іншими персонажами та читачем намагається знайти справжнього вбивцю. Але з тією лише різницею, що для автора попередньо вже відоме його ім'я, а останніх він проводить шляхом своїх здогадів, розслідувань, припущень та переконань. Тобто всі ті, хто задіяний у розкритті злочинів у творі, а також читач змушені перевтілюватися подібно до О. Ульяненка й на певний момент «приміряти» на себе портрет вбивці.

Б. Галанов серед важливих елементів словесного портрета визначає позу, жест, ходу й костюм героя. В одному з епізодів роману читаємо: «На ньому дорогого крою шкіряна куртка. Здається, вона належала якомусь арі, то вона йому вже не потрібна» [9, с. 293]. Один із елементів зовнішнього портретування стає важливою деталлю до образу внутрішнього. Адже поглиблена психологічна характеристика персонажа, виявлення його психоемоційних станів базується не лише тільки на описові зовнішності.

Портретна характеристика Білозуба тримає читача у постійній напрузі. В уяві важко утримати й поєднати всі грані фіксованих деталей, засвідчуючи поступову деградацію й падіння.

Тому, щоб спрямувати читача до правильних підсумків, у творі наявні й такі портретні описи, які вказують на патологію особистості, порівнюючи з твариною: «Тут він підвів голову, зовсім як звір...» [9, с. 133]. Саме цей факт, на нашу думку, дає можливість письменникові доповнити портрет містичними голосами, запахами, які постають завершальними акордами у змалюванні портрета Івана Білозуба.

П. Невська зауважує: «Функцій портретного представлення людини в тексті художнього твору може бути багато, а саме стільки, скільки їх заклав сам автор, оскільки портретна презентація залежить від особистого авторського світогляду і його індивідуального стилю, а також стилю доби» [4, с. 3]. Так, наприклад, поява смердючих запахів у творі прямо пропорційна появі Білозуба і його чергового злочину: «Затим він вловив дразливий запах, дух падали, неживого тіла, де ніхто, ніякі сили вже не жили, а труп не відданий землі, а розкладався, розсипався на сонці...» [9, с. 191]. Автор таким чином (без портретних вказівок та орієнтирів) налаштовує на появу головного героя. В уяві читача, як у «собаки Павлова», вириваються обриси того, кого розшукує «стотисячна армія». Цікаво, що в уявленні різних читачів у цей час з'являються відмінні риси злочинця. Хто що запам'ятав. І цей факт ще більше заплутує детективні колізії роману, робить постать Білозуба невлвовимою, який «... був готовим на все, щоб зупинити навалу смердючого і nepopтpибнoгo життя» [9, с. 119–120].

Буквально на очах читача фіксуються зміни, які відбуваються з героєм, але вони відображені не на зовнішньому рівні, а на внутрішній портретній визначеності. Тому багаточисельність і різнобічність портретних характеристик Білозуба у романі дозволяє зробити письменникові не тільки багатоаспектний аналіз, але й створити власну типологію словесного живопису з урахуванням таких критеріїв, на які він покладався у процесі творчого задуму. Письменник робить також паралельну спробу пробудити в читача фантазію та уяву, максимально наблизивши і його до цілісного образу героя.

Зазвичай портрет дійової особи висвітлює особливості її внутрішнього світу і тісно пов'язаний з особливостями художнього мислення письменника. У романі О. Ульяненка «Дофін Сатани» все відбувається навпаки. Саме розкриття та аналіз внутрішнього світу головного героя змалює його справжній портрет, протилежний тому, який спостерігаємо зовні. У романі О. Ульяненка персоналізація головного героя здійснюється здебільшого за рахунок його знівечених та спотворених жертв: «Труп лежав до них викрученими у передсмертній свідомості ногами... Труп безголовий. Сухожилля і порвані нерви...» [9, с. 125–126]. Але наприкінці твору він сам стає частиною цих образів: «Голова Івана зателіпалася, висолопила язика, повисла на шії...» [9, с. 380].

І якщо здебільшого письменник та його герой становлять певну єдність у межах одного портрета, то у цьому романі О. Ульяненко дозволяє кожному зазирнути в очі маніяка ніби у дзеркало, побачити свої віддзеркалені риси. За задумом автора так має здійснитися виявлення та подолання небезпечних патологічних рис: «Тільки таким чином його можна було побороти і знищити. Це була конкретна боротьба зі злом, не абстрактним злом» [8, с. 73], бо «Роман написаний для людей, які потенційно можуть стати маніяками» [8, с. 73].

Висновки. Отже, головна особливість створення літературного портрета в романі «Дофін Сатани» полягає в нерозривній

єдності героя і автора, який на момент написання твору перевтілюється у свого героя. Автор ставить за мету відтворити не стільки зовнішні риси особистості серійного вбивці, скільки відобразити внутрішню сутність, розкриває душевні переживання, сумніви, причини та мотивацію звершень і вчинків. Використовуючи прийом контрасту, письменник намагається поступово, через численні портретні описи, підкреслити у зовнішньому вигляді героя тільки окремі, найвиразніші риси нелюда-вбивці та його поступову деградацію.

Подальші дослідження особливостей портретотворення у творах Олеся Ульяненка дадуть змогу співставити та виокремити загальний портрет вбивці у творчості письменника. Цікаво також і те, що у творчій манері прозаїка почасти не спостерігається тісного зв'язку між внутрішнім світом героя, поведінкою, думками і вчинками та його портретною характеристикою.

Вивчення особливостей портретування героїв у творах О. Ульяненка відкриває нові грані його творчого методу, дозволяє з'ясувати індивідуальні особливості у змалюванні портрета і виявити традиції і новаторські типи портретних описів у його творі.

Література:

1. Галанов Б. Живопись словом. Москва : Сов. писатель, 1974. 344 с.
2. Галич А.О. Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації : монографія. Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2017. 449 с.
3. Демчук Н. Портрет у прозі Т. Шевченка (Мікропоетика опису в системі екстернентного психологічного аналізу). Львів : Літопис, 1999. 44 с.
4. Невская П.В. Литературно-живописное портретирование : основные параметры и характеристики : научное издание. Краснодар : Краснодарский государственный университет культуры и искусств, 2010. 143 с.
5. Семенчук І. Мистецтво портрета : навчальний посібник. Київ : Ін-т сист. досліджень, Київський ун-т, 1993. 188 с.
6. Сырица Г.С. Поэтика портрета в романах Ф.М. Достоевского : монография. Москва : Гнозис, 2007. 407 с.
7. Сізова К. Людина у дзеркалі літератури : трансформація принципів портретування в українській прозі XIX – початку XX ст. : монографія. Київ : Наша культура і наука, 2010. 356 с.
8. Ульяненко О. Без цензури : інтерв'ю. Київ : Махаон–Україна, 2011. 367 с.
9. Ульяненко О. Сталінка; Дофін Сатани : романи. Харків : Фоліо, 2003. 382 с.
10. Хализев В.Е. Теория литературы : учебник. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Высш. шк., 2002. 437 с.

Tenditna N. Author's peculiarity of creating a literary portrait of Ivan Bilozub in Oles Ulianencko's novel "Dauphin of Satan"

Summary. The article is devoted to revealing the tasks set by the writer during the writing of the novel – to study the figure of one of the most brutal maniacs of the XX century in Ukraine – Anatolii Onoprienko, because the exact motivation of his crimes still remains unanswered. Therefore, the author tries to reproduce as accurately as possible the psychological portrait of the killer, to highlight the driving biographical facts that influenced the distortion of his personality. He does not seek to paint a detailed portrait of his hero, to which the reader is accustomed in the vastness of fiction. He is primarily interested in biography, as a guide to answers to the main question: “The source of pathology”. The portrait appears only as a supplement, a factual document that confirms the author's assumptions. The portrait acquires the features of a photograph of crime scenes recorded in a court case. To be the most objective in the author's investigation and creation of a detailed psychological portrait, in the centre of which the individuality of Bilozub is traced, Oles Ulianencko draws on the testimony of parents, grandmother, boarding school “friends”, Olka Pinchukova, Kometa, Raksha, Lilith, Ricci, Romodan. Thus, the short subjective portrait characteristics of Bilozub, depicted by different characters at different times, generally give a detailed portrait of the maniac.

Due to changes in the portrait, the writer presents not only external data, but also the form of behavior, intimate scenes, characteristics of tastes, smells, “voices” of his character. The writer focuses on those portrait details that are both means of depicting external and internal features of the characters. An interesting author's addition to the portrait is the depiction of parallel double images in the novel (Raksha, Kometa). That is why every element in the image of Ivan Bilozub is an important characteristic of his psychological qualities. Also, the contrast between the main character's appearance and spiritual essence, the relationship with the surrounding reality contributes to the construction of his holistic portrait description.

Thus, the portrait helps to reveal the complexity of the inner world of Ivan Bilozub, allows the writer to penetrate into the soul of the hero, to carry out his psychological analysis, because the author is dealing with a real person, not a fictional character.

Key words: portrait characteristic, reincarnation, double images, prototype, contrast, detective.

Топчий Л. М.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та літератури

Ізмаїльського державного гуманітарного університету

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЄДНУВАННЯ ЯК РІЗНОВИД СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ

Анотація. У статті розглянуто особливий вид синтаксичного зв'язку – приєднання. Акцентовано увагу, що цей зв'язок по-різному розглядається в мовознавстві і місце його у синтаксичній системі ще чітко не визначене. Було встановлено, що приєднання – це додавання (у формі членів простого речення або цілого речення) до основного вислову за допомогою приєднувального зв'язку додаткових повідомлень, пояснень, зауважень, що виникають у свідомості не одночасно з основною думкою, а лише після того, як вона висловлена. Виявлено, що особливістю цього різновиду синтаксичного зв'язку є логічне інтонаційно-сміслові відділення або відокремлення якоїсь частини простого або складного речення. У розвідці зазначено, що функція висловлювання, що додатково виникло, яке має великі художньо-виразні можливості, визначає основні значення приєднувальних конструкцій. Вони мають характер додаткових повідомлень, які уточнюють, пояснюють і розвивають основне висловлювання. Інтонаційний і синтаксичний розрив між ними і основним висловлюванням є характерною рисою таких синтаксем. Наведено засоби вираження приєднувального зв'язку: сурядні сполучники, вжиті в приєднувальному значенні, особливі приєднувальні сполучення слів, слова-маркери, а також інтонація. Виявлено, що приєднувальні конструкції, незважаючи на різноманіття структурно-граматичних типів, згуртовуються єдністю функціонального вживання в мові, переривчастим характером синтаксичного зв'язку, який створюється особливою інтонацією після тривалої паузи. Такі побудови характерні, головним чином, для розмовного стилю, але у сучасній мовній практиці вони вільно функціонують у текстах різної стильової приналежності. Проведене дослідження дозволило підсумувати, що, оскільки приєднувальні синтаксеми несуть на собі велике смислове і експресивне навантаження, мета їх використання – надати мові особливих смислових і експресивно-стилістичних відтінків, окремим членам висловлювання – великого емоційного та змістового навантаження. Всі ці якості дозволяють вважати приєднання особливим синтаксичним явищем.

Ключові слова: приєднання, зв'язок, синтаксична одиниця, парцеляція, конструкція, синтаксема, диференційні ознаки.

Постановка проблеми. У синтаксисі є кілька видів зв'язків, статус яких не цілком зрозумілий. Одним із таких ми вважаємо приєднувальний зв'язок, дослідження якого як специфічного засобу експресивного синтаксису зазнало різновекторних наукових поглядів мовознавців. Одні вчені будь-яке розчленування синтаксичної одиниці тлумачать як парцельовану конструкцію, інші – як приєднувальну, а парцеляцію ототожнюють або розглядають у межах приєднання.

Оскільки термін «приєднання» паралельно використовують із терміном «парцеляція», ці поняття потребують детального структурно-семантичного і формально-синтаксичного аналізу, і на цей час статус цього явища в науковій літературі відображено ще не досить. Актуальність нашої розвідки визначена необхідністю з'ясування особливостей приєднання як виду синтаксичного зв'язку з огляду на неоднозначність підходів до визначення його диференційних ознак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Студіюванню приєднувальних синтаксем присвячено роботи вітчизняних учених (П. Дудик, А. Загнітко, В. Вихованець, М. Каранська, І. Пелічний та ін.), які зробили вагомий внесок у дослідження теоретичних проблем приєднання як неоднозначного синтаксичного зв'язку у лінгвістиці. Ці конструкції є предметом аналізу в наукових розвідках російських синтаксистів (Н. Шведова, В. Бабайцева, В. Гак та ін.). Процеси синтаксичного розчленування, до яких належить *приєднання*, активно досліджуються сучасниками. Так, С. Гурко це явище кваліфікує як засіб імплікованого ствердження, А. Кучер – як статичний варіант реалізації мовної системи, який є цілком суб'єктивним фактом. Д. Крот характеризує приєднувальні конструкції як художній засіб вираження змістових і експресивно-стилістичних відтінків, які сприяють посиленню гнучкості та виразності мовлення.

Мета статті. Мета нашої розвідки – розглянути різні погляди науковців на ці синтаксеми; проаналізувати власне мовні особливості приєднувальних конструкцій, способи граматичного вираження приєднувального зв'язку. Це передбачає розв'язання таких завдань: висвітлити у поглядах науковців проблемність сутності цього зв'язку у загальномовному лінгвістичному контексті; на ілюстративному матеріалі простежити формально-синтаксичні та структурно-семантичні особливості приєднувальних конструкцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У лінгвістиці питання покваліфікування *приєднання* не досить досліджене, і проблема кваліфікації конструкцій з цим видом зв'язку залишається дискусійною. Його специфіку відзначав ще В. Виноградов, на думку якого приєднувальні конструкції – це такі конструкції, в яких фрази не розташовуються відразу в одну смислову площину, але утворюють асоціативний ланцюг приєднання [1, с. 577]. Спочатку *приєднання* не відрізняли від парцеляції і визначали їх як структури із характерним приєднувальним зв'язком (Л. Щерба, О. Пешковський, С. Крючков та ін.). Пізніше ці явища у наукових школах функціонували паралельно, без чіткого розмежування (І. Вихованець, П. Дудик, Н. Валгіна, Л. Кадомцева). Приєднувальні речення С. Смаль-Стоцьким та Ф. Гартнером розглядалися як розчленовані конструкції, які мають можливість сполучатися в одну

синтаксичну цілісність за участю сполучників. Л. Щерба їх пов'язував з потенційністю єднальних сполучників виконувати приєднувальну функцію. Спробу глибинно дослідити це синтаксичне явище виявив С. Крючков, який підкреслив диференційні особливості приєднання і визначив його як додаткове повідомлення у висловленні [2, с. 400–403].

В. Жайворонок *приєднання* вважав особливим різновидом синтаксичного зв'язку, коли дві синтаксиси співвідносяться на основі семантико-граматичної незалежності опорного речення та смислового і граматичного тяжіння до нього приєднувальної конструкції [3]. В. Богатко тлумачить це явище як «семантико-граматичну категорію, що має власну семантику (значення додаткового повідомлення) і власну граматичну форму вираження цієї семантики (спеціальні сполучники, сполучні слова)» [4, с. 120]. На думку М. Каранської, *приєднання* – «семантико-синтаксичний зв'язок у середині простих і складних речень, на межі речень, з яких утворено одиниці висловлення вищого порядку – ССП, НФС», тобто це не суб'єктивне, а об'єктивне, закономірне явище у мові [5, с. 283–284]. П. Дудик, ототожнюючи *приєднувальні* і *парцельовані* речення, обґрунтовано стверджує, що приєднувальні конструкції – це різнотипні за внутрішньосинтаксичною організацією речення, що формуються як додаткові частини попереднього речення, але виділяються в окремі самостійні речення, повні чи здебільшого неповні двоскладні чи односкладні [6, с. 185]. О. Пономарів виокремлює серед СПР конструкції з підрядною приєднувальною (супровідною), наголошуючи, що особливістю таких синтаксем є відносна самостійність і завершеність головної частини, що не вимагає підрядної, і несамотійність підрядної [7, с. 163–164]. Автори підручника під редакцією А. Мойсієнка поняття «приєднання», зокрема приєднувальні відношення, розглядають як окрему групу в рамках закритих ССР [8, с. 325]. К. Шульжук приєднувальну конструкцію тлумачить як речення, що становить додаткове повідомлення до опорного, виділяючись при цьому в окрему самостійну одиницю [9, с. 403].

Принципово інакше визначають такий вид зв'язку Г. Кустова і П. Лекант. Так, на думку Г. Кустової, приєднання – це включення члена речення в закінчене за змістом і формою висловлювання як додаткового зауваження, пояснення [10, с. 132], за П. Лекантом, це – навислий відрив члена речення від завершеного формально і змістовно висловлювання [11, с. 202]. Велику увагу способам вираження приєднувальних відносин на рівні складного речення приділили С. Крючков і Л. Максимов. Серед ССР вони виділили конструкції з приєднувальними сполучниками, в яких «друга предикативна частина виникає як би під час самого процесу мови, як щось додаткове до першої» [12, с. 30]. Також автори виокремлюють СПР приєднувальні і наголошують на факті їх синонімії із ССР і БСР, що мають у другій частині займенник *це*.

Ідею існування приєднувальних відносин у складних синтаксемах висловлює Е. Скоблікова, яка піддає аналізу підрядні конструкції з підрядними приєднувальними [13, с. 101–102]. Дослідниця не лише формулює загальне значення СПР з приєднувальною підрядною частиною, а й диференціює їх на окремі семантичні групи. Засобами зв'язку предикативних частин вона називає як спеціалізовані сполучники (*і*) *при тому*, (*і*) *причому*, *при цьому*, *до того ж*, *крім того*, *теж*, *також*, *а також*, *та й*, (*і*) *тільки*, (*і*) *навіть*(І)), так й інші сурядні сполучники, які живаються в приєднувальному значенні.

В енциклопедії «Українська мова» *приєднання* тлумачиться як різновид синтаксичного зв'язку; як співвідношення двох синтаксичних одиниць на основі семантико-граматичної незалежності однієї з них та смислового і граматичного тяжіння до неї іншої (приєднувальної конструкції). Остання є синтаксично зміщеною частиною простого або складного речення чи цілим реченням і передає додаткове повідомлення, зауваження, пояснення [14, с. 523]. Аргументоване розмежування *приєднання* і *парцеляції* належить В. Белошапковій, яка приєднання відносить «до логіко-граматичних відношень, що є рівнорядними з розділовими, протиставними та ін.», а парцеляцію до явищ «динамічного руху думки» [15, с. 27].

Спроби визначити *приєднання* з опорою на поняття сурядного і підрядного зв'язку розпочато низкою дослідників. Так, за Н. Валгіною, приєднання – як особливий різновид синтаксичного зв'язку – відрізняється і від сурядності, і від підрядності... Воно як би накладається на сурядність і підрядність, будучи зв'язком вторинним [16, с. 258]. Усі приєднувальні конструкції синтаксист розподіляє на сполучникові, які поділяються на: конструкції з приєднувальними сполучниками і сполучними словами; конструкції із сурядними сполучниками в приєднувальному значенні; конструкції з підрядними сполучниками в приєднувальному значенні та безсполучникові. Останні розглядаються авторкою як окремий різновид *приєднання*, серед конструкцій якого виділяються: приєднувальні, що виконують роль членів, однорідних з наявними в основному висловлюванні; приєднувальні побудови, що уточнюють або пояснюють члени основного висловлювання; приєднувальні речення, в складі яких повторюється член основного висловлювання з додатковою характеристикою, та приєднувальні одиниці, що розповсюджують основний вислів [16].

Як свідчить матеріал, у багатьох вузівських підручниках *приєднання* як особливий вид синтаксичного зв'язку не представлено. Автори одних навчальних видань взагалі не розглядають подібні структури; інші дослідники говорять про приєднання або тільки на рівні простого речення, або тільки на рівні складного. Ті, хто все ж розглядають приєднання як факт мови, що має місце на рівні речення, трактують це явище по-різному і викладають не цілком чіткі і лінгвістично обґрунтовані їх характеристики. Аналіз приєднання на рівні простого речення, як правило, дається під час опису ускладненого речення. Приєднувальні конструкції розглядаються як різновид ускладнених речень з уточнюючо-видільними відокремленими членами, що передбачає зіставлення уточнюючих, пояснювальних і приєднувальних конструкцій. На рівні складного речення *приєднання* також представлено у сучасних вузівських підручниках непослідовно.

Як бачимо, інтерпретація конструкцій зі значенням *приєднання* у сучасній науковій літературі досить суперечлива. Відсутність єдиного підходу до вивчення граматичної природи приєднання пояснюється, по-перше, різноманіттям структурних типів приєднувальних компонентів, і по-друге, невизначеною кількістю лексико-граматичних засобів вираження приєднувального зв'язку.

У конструкціях такого типу у разі приєднання постпозитивний (рідше – інтерпозитивний) елемент виникає у свідомості мовця безпосередньо в процесі висловлювання, тому основна частина фрази завжди автосемантична, а приєднувальний компонент являє собою додаткове судження, що конкретизує,

розширює або характеризує інформацію базової частини. Наприклад: *Так от я задумав зробити се принадніше. Солідніше* (І. Франко) або *Вона лишилася одна в хаті. Одна-однісенька* (О. Кобилянська).

Як бачимо, частини складних речень з'єднуються приєднувальним зв'язком, який має свої специфічні структурні і семантичні характеристики і не зводиться ні до сурядності, ні до підпорядкування. Їх уживання в мові художнього дискурсу зумовлене контекстом і «становить художній прийом, яким користуються, щоб висловити найрізноманітніші змістові й експресивно-емоційні відтінки мислення, почуттів людини» [6, с. 189].

Засобами вираження такого виду синтаксичного зв'язку можуть слугувати: 1) специфічна для приєднання інтонація, що припускає значне зниження тону перед приєднанням, «попереджувальна» пауза, окремий фразовий наголос на приєднувальному члені; 2) особливий порядок слів; 3) інші допоміжні засоби та слова-маркери, які можуть вживатися як із сполучними засобами, так і без них. Перелік таких слів досить широкий: *навіть, головним чином, зокрема, наприклад, особливо, в особливості, в тому числі, та й взагалі, причому, притому, і до того ж, перш за все, в першу чергу, і додав, промовив, проглаголив, пролетав, і раптом згадав* тощо.

Як уже зазначалося, головними засобами вираження такого виду синтаксичного зв'язку виступають спеціалізовані приєднувальні сполучники (*так і, причому, до того ж* і т. п.). При цьому вони можуть бути декількох видів: 1) власне приєднувальні сполучники (*притому, причому*); 2) приєднувальні сполучники, утворені сполученням сурядних і підрядних засобів (*а щоб, і щоб, і якщо, і коли* тощо); 3) сполучники із цим значенням, утворені поєднанням часток і займенникових прислівників (*і ось, а тому, і потім, і тому, і це* тощо); 4) приєднувальні сполучники, утворені з'єднанням сполучників та різних груп займенників (*і чому, да ось і це* тощо); 5) єднальні засоби з цією семантикою, утворені поєднанням сполучника і подвійної частки (*і так, і це* тощо). Також у приєднувальному значенні можуть використовуватися протиставні сполучники *проте* (в значенні «але»), *зате*; з'єднувальний сполучник *так* (у значенні «і») і розділові сполучники *чи, ні ... ні, то ... то* тощо. Пор.: *Я не знав ні її імені, ні її адреси, ні міста, в якому вона живе ... Зате я знав, що це саме та дівчина, яку я чекав все своє життя!* (В. Дуденчук). В окремих випадках частка виявляється здатною перетягнути на себе приєднувальне значення, і тоді вона стає єдиним формальним засобом вираження приєднувального зв'язку, без будь-яких сполучників: *Не було б цього дивно тліючого білими ночами невагомого міста, від якого тепер так важко відірватися, навіть на тиждень ...* (Діна Рубіна).

В. Жайворонок виокремлює сполучні засоби, що виступають лише у функції приєднання (*та й, це й, та це, та це й, а також*) та сполучники, які омонімічні сполучним словам підрядності та сурядності (*зате, проте, і, та, а, але, однак*). Також цю функцію виконують і приєднувальні сполучники, що стають омонімічними частками і модальними словами, деякими прислівниками [3, с. 7]. Наприклад: *«Може, думало, що й ухотили його на березі лиш для того, аби втішило грою капудан-пашу. І, мабуть, сподівалося, що його відпустять до тата й мамі»* (П. Загребельний). За даними проведених досліджень, найактивнішим виступає сполучник *і*, який репрезентує загальну єднальну семантику зі значенням послідовності або одночасності подій: *«Але все інше як же змінилось! І ліси, і села,*

і люди» (І. Франко); *«Ти вознесеши на небо, вознесеши! – гарячкове повторював він. – І я за тобою!»* (П. Загребельний).

Дослідники, спираючись на форму вираження приєднувальних компонентів, класифікують *приєднувальні конструкції* на такі семантико-синтаксичні різновиди: приєднувальний підмет (*Та це не лиш сорочка, а й штани і все, що до них належить. І рот, і голова і... правда, що не коромисло, та макогін в руках* (У. Самчук), присудок (*А як він в очі Лева дивився. Влізти в них хотів* (У. Самчук) та означальні (*Вийшли за село на битий шлях. Не битий він тепер* (У. Самчук), додаткові (*Нічого не ошадила мені доля за три роки. Ані розчарувань, ані ганьби, ані багатства, ані бідності* (І. Франко) та обставинні (*Він від широкого серця радить. По-приятельськи* (У. Самчук) приєднувальні конструкції.

Довгий час одиниці такого типу розглядалися лише як елементи повсякденної усно мовленнєвої практики. У мові художнього дискурсу вони теж знайшли своє місце. Так, вони стали однією з типових ознак ідеостилу М. Коцюбинського, які письменник уперше широко і системно використав у своїй творчості. На взірць народного мовлення ці конструкції епізодично простежуються в прозі І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, в поезіях П. Тичини, Т. Шевченка, Г. Світличної та ін.

У сучасній мовній практиці конструкції зі значенням *приєднання* виходять за рамки стилів певних авторів і вільно функціонують у текстах різної стильової приналежності.

Висновки. Отже, конструкції з *приєднанням* по-різному розглядаються в мовознавстві, їх місце у синтаксичній системі ще чітко не визначене. Здійснене дослідження дозволяє зробити висновки: 1) приєднання – це особливий вид синтаксичного зв'язку, який не збігається ні з поняттям сурядності, ні з поняттям підпорядкування, й оформлює специфічні приєднувальні відносини; 2) *приєднувальні* побудови як доповнювальний структурний матеріал певному висловленню свідчать, що цей синтаксичний прийом виходить за межі синтаксеми і є виявом розчленованості думки.

Це окреслює перспективу подальших наукових студій: систематизацію наукових поглядів мовознавців; обґрунтування характерних рис приєднання та з'ясування його диференційних ознак; інвентаризацію граматичних засобів цього зв'язку. Явище *приєднання* вимагає більш послідовного і системного вивчення й опису не тільки у вузівській, але і у шкільній граматиці.

Література:

1. Виноградов В.В. Пушкин и русский литературный язык XIX века. Пушкин – родоначальник новой русской литературы. Москва : АН СССР, 1941. С. 567–581.
2. Крючков С.Е. О присоединительных связях в современном русском языке. Вопросы синтаксиса современного русского языка / под ред. В.В. Виноградова. Москва : Учпедгиз, 1950. С. 397–411.
3. Жайворонок В.В. Сложноприсоединительные конструкции в украинской устной и письменной литературной речи : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.661. Київ, 1970. 25 с.
4. Богатько В.В. Явища еліпсису в слові сучасної української публіцистики : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Вінниця, 2005. 175 с.
5. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навчальний посібник. Київ : Либідь, 1995. 312 с.
6. Дудик П.С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови. Київ : Академія, 2010. 384 с.
7. Сучасна українська мова. Синтаксис : підручник. / За ред. О.Д. Пономаріва. Київ : Либідь, 1994. 256 с.

8. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис : підручник / А.К. Мойсієнко, І.М. Арібжанова, В.В. Коломийцева та ін. Київ : Знання, 2010. 374с.
9. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Академія, 2004. 408 с.
10. Кустова Г.И. Синтаксис современного русского языка. Москва : Академия, 2007. 256 с.
11. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. Москва : Высшая школа, 2004. 247 с.
12. Крючков С.Е. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. Москва : Просвещение, 1977. 191 с.
13. Скобликова Е.С. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения (теоретический курс). Москва : Флинта : Наука, 2006. 264 с.
14. Українська мова: енциклопедія. / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид. випр. і доп. Київ : Українська енциклопедія, 2004. 824 с.
15. Белошапкова В.А. Сложное предложение в современном русском языке (некоторые вопросы теории). Москва : Просвещение, 1967. 160 с.
16. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. Москва : Агар, 2000. 416 с.

Topchiy L. On the issue of joining as a variety of syntax connection

Summary. The article considers a special type of syntactic connection – joining. It is emphasized that this connection is considered differently in linguistics and its place in the syntactic system is not yet clearly defined. It was found that joining is the addition (in the form of members of a simple sentence or a whole sentence) to the main expression by

connecting the additional messages, explanations, remarks that arise in the mind not simultaneously with the main idea, but only after it is expressed. It is revealed that the peculiarity of this kind of syntactic connection is the logical intonation-semantic separation or separation of some part of a simple or complex sentence. In the investigation it is noted that the function of the additionally created expression, which has great artistic and expressive possibilities, determines the basic meanings of connecting constructions. They have the character of additional messages that clarify, explain and develop the main statement. Intonation and syntactic gap between them and the main utterance is a characteristic feature of such syntaxes. The means of expression of the connecting connection are given: conjunctive conjunctions used in the connecting meaning, special connecting combinations of words, word-markers, as well as intonation. It is found that connecting constructions, despite the variety of structural and grammatical types, are united by the unity of functional use in language, the intermittent nature of syntactic connection, which is created by a special intonation after a long pause. Such constructions are characteristic mainly of conversational style, but in modern linguistic practice they function freely in texts of different stylistic affiliation. The study concluded that, since the connecting syntaxes carry a large semantic and expressive load, the purpose of their use is to give the language special semantic and expressive-stylistic nuances, individual members of the utterance – a large emotional and semantic load. All these qualities allow us to consider joining a special syntactic phenomenon.

Key words: joining, connection, syntactic unit, parcelling, construction, syntax, differential features.

*Шарова Т. М.,**кандидат філологічних наук, доцент,**завідувач кафедри української і зарубіжної літератури**Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*

ІДЕОЛОГІЧНІ ТА ХУДОЖНІ МАТРИЦІ В РОМАННІЙ ТРИЛОГІЇ К. ГОРДІЄНКА «БУЙМИР»

Анотація. У науковій статті представлені ідеологічні та художні матриці в романній трилогії К. Гордієнка «Буймир». Наукова стаття виконана із застосуванням традиційних історико-типологічного і порівняльно-історичного методів дослідження (для аналізу соцреалістичних матриць у радянській літературі), описового (у разі дослідження історіографії проблеми), біографічного (зادля характеристики естетичних орієнтацій К. Гордієнка, зламу в його творчих принципах). З метою аналізу соціокультурного та соціополітичного контексту використано елементи соціологічного методу. Також залучено принципи герменевтичного й системного підходів до осмислення історико-літературних і мистецьких явищ, аналізу художніх та стильових структур трилогії К. Гордієнка «Буймир». Декодування основних наративів роману зумовило залучення деяких принципів рецептивної естетики.

З'ясовано, що в романній трилогії «Буймир» сфера художньої обсервації автора розгортається навколо подій історичного минулого («Чужу ниву жала»), розвитку українського села за умов примусової колективізації («Дівчина під яблунею»), перетворень у свідомості й побуті, хроніки боротьби народу у Другій світовій війні («Буймир»). В умовах обмеженої свободи на вияв творчих інтенцій К. Гордієнка зосереджує увагу на моральних підвалинах життя українського хлібороба, незнищенності вікових традицій; визначальні риси поезики бере від національної традиції, живого народного слова. Трилогію письменника вважають природною ланкою в літописі життя українського селянства.

Художні моделі трилогії «Буймир» «обертаються» довкола ключових опозицій соцреалістичного методу, маркованих ідеологічним змістом: свій/чужий, минуле/майбутнє, позитивний/негативний, свідомий/стихийний. У трилогії письменника синтезовано автобіографічний, документальний та художній матеріал.

Ключові слова: ідеологічна та художня матриця, романна трилогія, морально-етичні ідеали, художній простір, поезика.

Постановка проблеми. Як стверджують сучасні науковці (і вповні справедливо), в атмосфері тотальної соціальної детермінації буття «з-посеред багатьох можливостей вижити, тобто залишити за собою право бути насамперед письменником, а не ідолопоклонником, той, хто брався за перо, вибирав тему, що залишала бодай невеличкий простір для вільної роботи серця. <...> І хоч ця, сердечна, спонукка теж не обходилась без цензурних причіпок і втрат, – без її врахування залишиться незбагнутою індивідуалізованість авторського письма, котра, безперечно, несе печать художнього, передовсім хисту того чи того автора, проте залежить і від перейнятості тим, про що він пише» [5, с. 136].

В умовах системної ідеологічної сепарації для К. Гордієнка актуальними залишаються, принаймні, дві складові частини творчого вибору: про що писати і як писати. У процесі вибору другого компонента спрацьовував механізм локалізації. Нерідко пафосно декларована свобода творчої самореалізації зводилась до свободи вибору жанру. В ідейно-образній, мотивній сфері вибір обмежувався «комплексом ідеологічних конвенцій: від нормативно визначених архетипів героїв/антигероїв до нормативно визначеного соціального декоруму «нового життя» [9, с. 36].

Аналіз останніх досліджень. Аналіз творчості К. Гордієнка представлений у портретно-оглядових статтях та відгуках В. Родіонова, В. Романовського, Б. Ткаченка, Р. Якеля, в яких головний акцент робився на окремих аспектах життєвого і творчого шляху митця. В умовах безпечеліційного панування офіційного дискурсу радянська критика продукувала ідеологічну рецепцію прози Костя Гордієнка. На етапі його естетичного росту звинувачувала в «політичній короткозорості» й «незрілості», в «перекручуванні» фактів про здобутки радянського суспільства та в «невідповідності» форми «новій революційній соціалістичній дійсності» (Д. Гольдштейн, С. Журахович, Б. Коваленко, І. Кулик, І. Романченко).

Метою статті є осмислення ідеологічних та художніх матриць у романі-трилогії К. Гордієнка «Буймир».

Виклад основного матеріалу. Для К. Гордієнка, який відчув потужні імпульси українського культурного ренесансу 20-х років ХХ ст., зазнав тотального політичного тиску й ідеологічних обмежень наступного десятиліття та змушений був удаватися до перманентного ідеологічного маркування художньої творчості, свобода вибору спрацьовувала в основному на проблемно-тематичному рівні. Його прозописьмо стало художнім літописом складних випробувань, що випали на долю українського народу у ХХ столітті: братовбивчого революційного протистояння на його початку, трагічного передвоєння та доби сталінізму, лихоліття Другої світової війни, «жданівської епохи», періоду політичної й економічної стагнації тощо [10].

Життєвий і духовний досвід письменника нерозривно пов'язаний із реаліями буття українського села, тому прозова спадщина репрезентує нелегку селянську щоденність, так би мовити, «зсередини», з надміром житейської конкретики та ілюстративною деталізацією. Як справедливо зауважив Д. Бедзик, «осягнути складні процеси сільського життя – оце й була найперша причина захоплення сільською тематикою, якій він віддав увесь щедрий талант, усю справу свого серця» [1, с. 3].

Коло тематичних зацікавлень письменника, пов'язане із недавнім історичним минулим народу, складною й неоднозначною революційною дійсністю, у повосенний період творчості

знайшло чи не найпотужніший вияв на сторінках романної трилогії «Буймир». Достеменно знання глибин народного життя (в основному, селянського) і сільських проблем дало поштовх до підготовки збірок нарисів («Б'ють джерела», 1951 р.; «Цвіти, земле!», 1951 р.; «Зернися, земле!», 1988 р.) та оповідань («Мусій Завірюха і його друзі», 1959 р.; «Голос землі», 1964 р.; «Чорнозем підвіся», 1970 р.), де правда показана крізь призму людської долі. Політична «відлига», що стала окремою віхою у творчості митця та внесла присутні корективи у світовідчуження, спрямувала його роздуми в художньо-критичне річище «Зимової повісті».

У зображенні складних, часто й суперечливих подій надзвичайно обережний К. Гордієнко, пам'ятаючи критичні «пробки» тоталітарної системи, використовував ті художні форми і засоби, які дозволяв і підказував йому його час. Художнє бачення надскладних суспільно-політичних, суспільно-моральних проблем буття українського селянства К. Гордієнко репрезентував у великій прозі – романах «Чужу ниву жала» (1939–1940 рр.), «Дівчина під яблуною» (1954 р.) і «Буймир» (1968 р.). Єдність тематики трьох прозових полотен і ширше – їхньої поетики – дала можливість критикам і літературознавцям (В. Бережному, В. Брюховецькому, М. Логвиненку, М. Острику, В. Панченку та ін.) говорити про твори як про трилогію. «Єдність усіх трьох творів виявляється передовсім у соціальній генеалогії персонажів, незважаючи на те, що її чітка послідовність порушується й деякі з них із волі автора (найбільшою мірою в «Буймирі») змінюють власну позицію. Але починається дія з прямого розмежування героїв на соціальній <...> основі. Це розмежування зумовлює головний конфлікт роману» [4, с. 102–103], – вважає дослідниця прози К. Гордієнка Ольга Зінченко.

Розвиваючи думку дослідників, додамо, що жанрова природа «буймирського» циклу формувалася певною мірою умовно. Власне так само, як і цикл Михайла Стельмаха про село «Велика рідня», «Хліб і сіль», «Кров людська – не водиця». В обох випадках не всі твори взаємозв'язані, не всі вони мають наскрізні образи-персонажі тощо, але сприймаються читачем і розглядаються літературознавцями як трилогія.

Попри те, що кожна з книг охоплює різні історичні періоди непростого селянського життя, а тому і всього українського народу в трагічному ХХ столітті, про трилогію «Буймир» як про певну художню єдність свідчить наскрізне змалювання історичної долі селянина-хлібороба: від селянських заворушень у Лебединському повіті Харківської губернії 1905 року до трагічного лихоліття Другої світової війни. Прикметним у трилогії К. Гордієнка є обсяг життєвого матеріалу та широта охоплених подій, «єдність простору» (герої мають однакову географічну «прописку»). Деякі образи-персонажі «Буймиру», як позитивні, так і негативні (нерідко названі у тексті узагальнено – «люди»), діють у двох частинах трилогії, що також посилює її сприйняття як цілісного ідейно-естетичного явища.

Загалом, як зауважував Ю. Герасименко, «Гордієнкові ... властиві твори з великою кількістю героїв» [2, с. 74]. Густо населений, якщо можна так сказати, роман «Чужу ниву жала». У романі «Дівчина під яблуною» можна простежити за долями понад тридцять героїв. Не менша кількість персонажів і в романі «Буймир». Своїх героїв автор малює «то розмашистими шкарубкими мазками, то ніжним колонковим пензликом з акварельною тональністю і пісенною наспівністю. У кожного

героя свої барви, індивідуальне звучання в інструментовці слова, фрази» [3, с. 3].

Широкоформатне епічне полотно – роман у трьох книгах – народився з глибинного знання життя й розуміння історичної долі українського селянства. Колізії трилогії К. Гордієнка мотивовані найперше реальними подіями, що мали трагічний відбиток у душах його земляків (події розгортаються в основному в селі Буймир, зрідка – в Лебедині, ще рідше – у Сумах). Власне, на реальних прототипів епічного полотна письменник неодноразово вказував у своїх виступах. Так, скажімо, у тогочасних засобах масової інформації К. Гордієнко наголошував, що образи-персонажі роману «Дівчина під яблуною», як і всі сюжетні перипетії, насичені драматичними подробицями, взяті з реального життя.

У романах «Чужу ниву жала», «Дівчина під яблуною», «Буймир» своєрідно синтезовано автобіографічний, документальний та художній матеріал. Чи не найповніше автобіографічне начало постає в романі «Дівчина під яблуною», сповненому особистих вражень, відгомону суспільної, суспільно-культурної діяльності самого митця і багато в чому є результатом його незрідка болочих роздумів.

В основі трилогії К. Гордієнка «Буймир» лежить боротьба старого з новим, моральні та інтелектуальні зміни в людині, сім'ї, у національному характері. Письменник осмислює настрої села під умовною назвою Буймир, художньо аналізує психологічну та емоційну атмосферу конкретної ситуації крізь призму складних людських дол. Очевидно, що в «бурхливі періоди історії злами в людській психології бачаться найяскравіше» [7, с. 10]. Зазначена проблема художньо-переконливо втілюється в живих, повнокровних образах, набирає, згідно з особливостями часу і обставинами дії, різних видозмін. Вона є джерелом руху сюжету, розгортаючи який, письменник дбає про психологічне вмотивування фабули, природність розвитку характерів, мотивацію їхніх вчинків тощо.

Семантику авторського задуму в трилогії «Буймир» увиразнюють істотні стильові ознаки. «Всім відома своєрідність манери письма «літописця Буймиру», – звертав увагу М. Шумило. – Він справді має свою манеру, свій костюм. Такого стильового костюма, крім Костя Гордієнка, ніхто не носить. Ви його одразу пізнаєте серед багатьох. Досягнення письменника в цьому напрямку такі ясні, що заперечувати їх ніхто не наважиться» [12, с. 3].

Автор трилогії мобілізує значний арсенал образотворчих засобів для розкриття проблематики, репрезентації літературних героїв у щоденній важкій праці, як яскравих особистостей, багатогранних характерів. Значну увагу прозаїк приділив «мовним партіям персонажів, а також зображенню зовнішності. Як правило, у портреті підкреслюються риси, що типологічно об'єднують образи людей за їх соціальною приналежністю. Прийом цей можна було б назвати й прямолінійним, якби не виняткова винахідливість автора в його плідному використанні» [8, с. 139].

Особливої ваги набирають мовні самохарактеристики, розповідь від першої особи, у якій персонаж розкривається з невідомою щирістю, прямою, у своїй психологічній сутності та національній ідентичності. «Кость Гордієнко не часто залишає своїх героїв на самоті: вони діють найчастіше в гурті, тому вельми рідко у трилогії можна зустріти внутрішні монологи, – зазначає В. Панченко. – Правда, в «Дівчині під яблуною»

та «Буймирі» їх більше, аніж у першій частині, де переважали оповідь і невласне пряме мовлення. Це свідчення того, як збагачувалися засоби творення характерів у письменника» [8, с. 139].

Художній простір «Буймиру» «несе в собі багатство живого мистецтва, неповторних зворотів мови, якими народне чуття переростає в мудрість» [6, с. 3]. У тканину оповіді вкраплено чимало приказок і прислів'їв, образних виразів, містких і промовистих художніх деталей. Автор зумів надати своїм героям характерну для них лексику, інтонацію, що розкриває національний характер, національну особливість персонажа.

У романній трилогії «об'єктивність переважає над суб'єктивністю, відтворення – над перетворенням, зображення – над вираженням. Така проза тяжіє до символіки, до моментальних образних узагальнень, що часто зустрічаються в романтиків» [8, с. 140], – вважає В. Панченко. Доволі часто романтичне начало поєднується з реалістично-сатиричними формами відображення світу.

Окресливши у найзагальніших рисах проблемно-тематичні й поетикальні особливості трилогії, повернімося тепер до детального розгляду оповідного, образно-характерологічного та сюжетно-композиційного рівнів романів «Чужу ниву жала», «Дівчина під яблуною» і «Буймир», які, попри виразну ідейно-художню цілісність, зберігають самостійне ідейно-естетичне звучання. Такий підхід дозволить простежити, як змінювалися стильові орієнтації письменника, як відрізняються тексти зрілого періоду творчості від ранніх оповідань і нарисів. Видається перспективним також аналіз смислових інверсій у структурі художнього тексту трилогії як результату ідеологічного маркування письменника. Загалом, це дозволить осмислити буттєві, морально-етичні константи та специфіку естетичної діяльності митця в офіційному дискурсі влади.

Твір К. Гордієнка «Чужу ниву жала» розпочав трилогію «Буймир». Важко сказати, чи був у письменника первісно план створювати масштабну епопею селянського життя ХХ століття. Але роман «Чужу ниву жала» охопив події напередодні й у часи першої російської революції. В розлогу, багатоплановому полотні авторів вдалося з енциклопедичною достовірністю показати складні життєві процеси, картини життя українського села, розділеного гострими соціальними контрастами. Головна тема роману – селянське повстання, в ході якого бідняки прагнуть здобути землю і волю. Письменник утверджує думку про те, що боротьба за землю нерозривно пов'язана з боротьбою за людську гідність, за здобуття власної свободи.

Творчий задум К. Гордієнка та його художня реалізація залежали від офіційного витлумачення подій революції 1905 року в дискурсі радянської влади (підручниках, наукових працях, мемуарах та ін.). Окремі фрагменти роману «Чужу ниву жала» вербалізують (ледь не стенографічно) гасла офіційних історіографів: на рівні ідей, ключової лексики, поширених кліше, інших знакових феноменів пролетарської культури.

Продовженням роману «Чужу ниву жала» стало нове епічне полотно К. Гордієнка «Дівчина під яблуною». Розпочавши роботу над твором у 1940 році, письменник зумів видати його вже після завершення війни з німецько-фашистськими загарбниками. Щоправда, перша назва твору була іншою – «Буймир». У 1946 році роман надруковано в журналі «Радянська література», редактором якого був Юрій Яновський, та набрано окремою книжкою в Держлітвидаві. Вже через рік на Всеукраїнському пленумі спілки письменників роман засудили за «наклеп

і спотворення дійсності», про що не проминула написати «Літературна газета» (2 жовтня 1947 року). На вимогу Головліту «Буймир» було розсіпано. Перше видання роману вже з іншим заголовком – «Дівчина під яблуною» – з'явилося тільки 1954 року, перероблене – в 1955 році, після смерті Сталіна.

В основу роману лягли десятирічні спостереження митця за процесом упродовження на українській землі колгоспного господарювання: розкулаченням, політичними репресіями, трагедією голодомору тощо. Митець бачив на власні очі ті явища та злами у свідомості людини, які народжували певні судження й узагальнення. Багато тут наболілого, передуманого письменником.

У художньо-образній структурі роману «Дівчина під яблуною» відбилися як найбільш знакові феномени сталінської доби (кінець 1930-х років), так і нові літературні віяння (найпомітніше оприявлені в проблематиці), зумовлені подіями суспільно-політичного й соціально-духовного характеру. Костеві Гордієнку, як і іншим українським письменникам, чії твори побачили світ у 1950-ті роки, не вдалося відійти від схематизму, штампів, ілюстративності. Разом із тим він зумів продемонструвати новий підхід до аналізу негативних явищ (і не тільки пережитків минулого), представив власне розуміння (нехай і дещо наївне) нового, поглибленого аналізу життя [11, с. 28].

Останній роман К. Гордієнка «Буймир» разом із широким і художньо різноманітним масивом епічних творів про війну – «Людина і зброя» (1960 р.) Олеся Гончара, «Гнівний Стратіон» (1960 р.) Василя Земляка, «Дикий мед» (1963 р.) Леоніда Первомайського, «Батальйон необмундированих» (1964 р.) Дмитра Міщенка, «Четверта рота» (1965 р.) Вадима Собка, «Рубікон» (1966 р.) Віталія Логвиненка, «Мертва зона» (1967 р.) Євгена Гуцала та ін. – розкриває моральні основи людського подвигу в роки кровопролитних битв.

Роман К. Гордієнка, безперечно, посідає помітне місце серед книг про Другу світову війну. Він відзначається гостротою сюжету та глибиною художньої розробки характерів. «Буймир» завершено 1969 року, хоча задум виношувався в попередні роки та й робота над романом тривала не один рік. Окремі його розділи К. Гордієнко включав до збірок оповідань, деякі з героїв фігурують у публіцистичних статтях.

К. Гордієнко віддав належне вимогам соціалістичного реалізму, оформленим у конкретний імперативний припис, щодо відображення керівної ролі партії та її очільників. Водночас письменник відходить від традиційного потрактування. Іншими словами, у «Буймирі» ніхто нікого не повчає, не здійснює ідеологічного нагляду, кожен особисто і громада загалом вирішують, як протистояти ворогові, виживати в умовах окупації та відроджувати життя після звільнення Буймиру.

Романи стали природною ланкою в літописі життя українського селянства. Проникливо осмисливши долю людини-трудівника в карколомних подіях, що відбувалися напередодні й у період революції 1905–1907 років («Чужу ниву жала»), виокремивши соціальні проблеми в перші роки радянської влади й під час розбудови колгоспів («Дівчина під яблуною»), К. Гордієнко об'єктом художнього аналізу в «Буймирі» вибрав людський характер в умовах трагічних реалій воєнного лихоліття. Висвітлюючи долю своїх персонажів, яких у романі чимало, письменник ґрунтовно осмислив їх у драматичних ситуаціях.

Висновки. У романній трилогії «Буймир», локалізуючи своє повісткування на певній місцевості, К. Гордієнко не виходить за вибрані темпоральні межі. У такій просторовій пара-

дигмі на сторінках трьох романів подаються типові характери, за допомогою яких автор розкриває зміст, визначає сюжетні ходи й конфлікти, вибирає зовнішню форму розповіді та мовний матеріал, стилізований під усну розповідь. Художні моделі трилогії «Буймир» «обертаються» довкола ключових опозицій соцреалістичного методу, маркованих ідеологічним змістом: свій/чужий, вчора/завтра, минуле/майбутнє, позитивний/негативний, свідомий/стихийний і под. Маючи обмежену свободу на творчість, глибоко вистражданий досвід в умовах ідеологізованої літератури, письменник зосереджує увагу на моральних підвалинах життя українського хлібороба, незнищеності вікових традицій; визначальні риси поетики бере від національної традиції, живого народного слова.

Література:

1. Бедзик Д. Завжди з народом: К. Гордієнку – 80. *Літературна Україна*. 1979. 2 жовтня. С. 3.
2. Герасименко Ю. Лінія життя: про творчість письменника К.О. Гордієнка. *Прапор*. 1973. № 5. С. 72–77.
3. Дрофань А. Щедре пожнив'я. *Радянська Україна*. 1979. 3 жовтня. С. 3.
4. Зінченко О. Кость Гордієнко: літературно-критичний нарис. Київ : Радянський письменник, 1987. 176 с.
5. Історія української літератури ХХ століття: У 2-х кн. Київ : Либідь, 1994. Кн. 2 Ч.1: 1940–1950-ті роки. 367 с.
6. Острик М. Буймир – світ революційний. *Радянська Україна*. 1973. 7 лютого. С. 3.
7. Острик М. Літописець Буймира. Гордієнко К. Твори в двох томах. Чужу ниву жала: (роман). Заробітчани: (повість). Сім'я Остапа Тура: (повість). Київ : Дніпро, 1969. Т. 1. С. 5–21.
8. Панченко В. Осягаючи життя народу: до 80-річчя Костя Гордієнка. *Прапор*. 1979. № 10. С. 133–140.
9. Філатова О. Автор і текст у системі соцреалізму. Миколаїв : Іліон. 2017. 243 с.
10. Хархун В.П. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації : монографія. Ніжин : ТОВ «Гідромас», 2009. 508 с.
11. Шарова Т. Літературний процес 20-х років ХХ століття і механізми формування політичного дискурсу. *European Applied Sciences* № 2. 2018. С. 28–30.
12. Шумило М. Дорогою ціною. *Літературна газета*. 1946. 24 жовтня. С. 3.

Sharova T. The ideological and artistic matrices in the trilogy book “Buimyr” by K. Gordiienko

Summary. The purpose of the article is to conceptualize the ideological and artistic matrices in the trilogy book “Buimyr” by K. Gordiienko. The article is written with the use of traditional historical-typological and comparative-historical research methods (to analyze the socialist-realist matrices in Soviet literature), descriptive method (to study historiography of the issue), and biographical method (to characterize K. Gordiienko’s aesthetic orientations, the break in his creative principles). In order to analyze the socio-cultural and socio-political context, elements of the sociological method were applied. We also used the principles of hermeneutic and systematic approach to conceptualize the historical-literary and artistic phenomena, as well as to analyze the artistic and stylistic structures in K. Gordiienko’s trilogy book “Buimyr”. Decoding the main narratives of the novel led to the involvement of some principles of receptive aesthetics.

It is found out that in the trilogy book “Buimyr” the sphere of the author’s artistic observation revolves around the events of the historical past (“She Was Harvesting the Field of Others”), the development of the Ukrainian village under forced collectivization (“The Girl under the Apple Tree”), transformations in consciousness and life, chronicles of struggle in World War II (“Buimyr”). Under the conditions when freedom to express creative intentions was limited, K. Gordiienko focused on the moral foundations of the Ukrainian farmer’s life, the indestructibility of age-old traditions. The writer took the defining features of his poetics from the national tradition, the living people’s word.

The artistic models of the “Buimyr” trilogy revolve around the key oppositions of the socialist-realist method marked by the ideological content: one’s own/another’s, past/future, positive/negative, conscious/spontaneous. The writer took the defining features of his poetics from the national tradition, the living people’s word.

Key words: ideological and artistic matrix, trilogy book, moral and ethical ideals, artistic space, poetics.

ЗАГАЉНЕ МОВОЗНАВСТВО

*Глуценко В. А.,**доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету**Роман В. В.,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету**Руденко М. Ю.,**кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету*

ДО ПИТАННЯ ПРО АКТУАЛІСТИЧНИЙ МЕТОД ЯК МЕТОД СТУДІЙ ІЗ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Анотація. Статтю присвячено комплексному дослідженню актуалістичного методу як загальнонаукового методу теоретичного рівня. У статті наведено аналіз поглядів Г.О. Подкоритова, Н.П. Французової, В.А. Глуценка та інших дослідників. Виділено й описано характерні особливості та специфіку лінгвістичного методу як складної логічної одиниці гетерогенного характеру. Згідно з цією концепцією, лінгвістичний метод включає три різні компоненти, а саме онтологічний, операційний і телеологічний. Розкрито зміст цих компонентів у межах актуалістичного методу. У статті узагальнено науковий матеріал із досліджуваної теми.

На основі наведеного матеріалу акцентовано увагу на тому, що операційний компонент актуалістичного методу в працях з лінгвістичної історіографії може бути представлений як сукупність таких прийомів і процедур, як аналіз джерел (лінгвістичних текстів) і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та логічна історико-наукова реконструкція, що посідає центральне місце серед прийомів і процедур та протистоїть «асиміляції минулого». Підкреслено, що значну роль у лінгвістичній історіографічній дослідженні відіграє порівняння, у зв'язку з чим актуалістичний метод іноді називають методом порівняння. З'ясовано, що прийом порівняння широко використовують для реконструкції минулого в дослідженнях з історії мови. Обґрунтовано ідею про те, що порівняння є провідним універсальним прийомом лінгвістичного порівняльно-історичного методу. Однак застосування цього прийому в актуалістичному методі як методі праць лінгвістичної історіографії спрямування має свою специфіку, яка полягає в тому, що порівнюються не факти певної мови (споріднених мов), а наукові інтерпретації певного лінгвіста (якщо спостерігається еволюція його поглядів) та різних мовознавців (і ширше, шкіл, напрямів) того чи іншого періоду. Слід зауважити, що порівняння наукової спадщини різних учених дає змогу розглянути їхню наукову діяльність у контексті розвитку мовознавства, з'ясувати значення наукової творчості кожного з них для сучасної лінгвістичної науки.

Дискусійним залишається питання про опрацювання телеологічного й операційного компонентів актуалістичного методу.

Ключові слова: актуалістичний метод, онтологічний компонент, операційний компонент, телеологічний компонент.

Постановка проблеми. Одним з ключових питань сучасного мовознавства є визначення методів аналізу досліджуваного матеріалу. Методологія визначає світоглядну позицію дослідника та впливає на трактування ним мови загалом. Метод (у широкому сенсі) кваліфікується як спосіб організації пізнавальної і дослідницької діяльності науковця задля студіювання явищ і закономірностей певного об'єкта науки. Науковий метод дає змогу виконати цілеспрямовані пізнавальні дії, зробити вагомий висновок в дослідницькій роботі [1, с. 30].

Актуалістичний метод (актуалізм, метод актуалізму) є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання; він дає змогу найбільш адекватно розкрити предмет дослідження з огляду на історію об'єкта. Цей метод широко використовують у різних науках. Вивчення методу актуалізму є насущною потребою у використанні сучасних знань для пізнання явищ дійсності загалом і у використанні знань про сучасні етапи в розвитку явищ для пізнання майбутніх етапів цих явищ зокрема. Останніми роками в лінгвістиці спостерігається збільшення інтересу до актуалістичного методу. Ми вважаємо, що слід говорити про використання методу актуалізму не тільки в природничих науках, але й у гуманітарних, зокрема в історіографії мовознавства. Ключовим є твердження про те, що без застосування актуалістичного методу неможливе існування історіографії будь-якої науки [2, с. 138]. Безперечно, актуалістичний метод потребує детального аналізу. На нашу думку, метод актуалізму слід вивчати як взагалі, так і конкретно в розвідках з лінгвістичної історіографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «актуалістичний метод» уперше застосовано до праць із лінгвістичної історіографії В.А. Глуценком у монографії «Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.)» [6, с. 6–7]. Учений дав пояснення методу, охарактеризував його структуру, специфіку.

У працях науковців розв'язуються важливі теоретичні проблеми вивчення актуалістичного методу, зокрема в лінгвістиці, висвітлюються питання його виникнення, всебічного розвитку та функціонування (Г.О. Подкоритов, Н.П. Французова,

В.А. Глущенко). Отже, з'явився певний теоретичний здобуток різноаспектного дослідження методу актуалізму. Водночас аналіз свідчить про те, що більш поглибленого вивчення потребують компоненти цього методу.

Завдання засвоєння матеріалу минулих епох з актуалістичних позицій полягає в тому, щоб аналізувати минуле на основі досягнутого рівня сучасних наукових знань. Метод актуалізму веде думку дослідника до використання сучасного знання під час вивчення минулого й прогнозування майбутнього [7, с. 53].

Метою статті є вивчення актуалістичного методу як загальнонаукового методу теоретичного рівня та як методу праць з лінгвістичної історіографії. Відповідно до поставленої мети передбачаємо вирішення низки завдань, основними серед яких є такі: відстеження розвитку методу актуалізму як методу студій з лінгвістичної історіографії; здійснення лінгвоісторіографічного огляду праць, присвячених вивченню методу актуалізму; розкриття перспектив подальшого вивчення актуалістичного методу.

Виклад основного матеріалу. Питання про актуалістичний метод як загальнонауковий метод теоретичного рівня висвітлено в низці наукових праць (Г.О. Подкоритов, Н.П. Французова). Цей метод базується на тому, що об'єкти, які не стали предметом актуальної діяльності та сприйняття, можуть бути вивчені шляхом порівняння їх із подібними об'єктами, що потрапили в поле сприйняття й діяльності суб'єкта. Об'єкти вивчають у часі, розвитку, становленні їх як певних систем. Минуле об'єкта досліджується на основі його відбиття в сучасному, і саме в цьому полягає сутність актуалістичного методу.

Інакше кажучи, актуалістичний метод (або метод актуалізму) дає можливість за допомогою сучасних знань простежити розвиток об'єкта в минулому та передбачити майбутнє. З позиції сучасного легше збагнути історичне минуле. Сучасний, розвинений стан предмета дослідникові пізнати легше, ніж його минулий стан, тому актуалізм є невід'ємною рисою наукового пізнання [1, с. 31].

Цілком закономірно виникає питання про те, чому знання, здобуті під час вивчення процесів, які відбуваються зараз, можна певною мірою перенести на процеси, що відбувалися в минулому. Правомірність такої операції базується на низці закономірностей у розвитку предметів об'єктивного світу [1, с. 31].

Як відзначає Г.О. Подкоритов, на перший план висувається діалектика сучасного й минулого. Будь-який об'єкт, що розвивається, є підсумком його попереднього розвитку. Структура тієї чи іншої системи містить у більш або менш трансформованому вигляді свою власну історію [2, с. 133].

Отже, найвищий ступінь розвитку предмета містить його попередні ступені, тому відтворення в мисленні сутності цього найвищого ступеня є водночас висвітленням його історії [1, с. 31]. Вивчаючи сучасність, ми частково вивчаємо минуле. Актуалістичний підхід до дослідження дійсності не означає суто логічної операції перенесення знань з однієї історичної епохи на іншу. Тут доцільно говорити про вивчення одного й того ж об'єкта в часі, аналіз сталості системи, дослідження її становлення та передбачення деяких тенденцій майбутнього розвитку [1, с. 31].

Актуалістичний метод використовують під час досліджень у широкому колі наук [1, с. 31]. Зокрема, цей метод отримав широке застосування в геології, адже він передбачає наступність минулого й сучасного, тотожність сучасних геологічних процесів стародавнім. За характером сучасних геологічних явищ можна з певним ступенем наближення описати закономірності

давніх феноменів. Найефективнішим методом актуалізму виявився в таких галузях геології, як літологія, вулканологія, тектоніка [1, с. 31]. Виникнення актуалістичного методу пов'язане з вивченням саме геологічних явищ. Термін «актуалізм» з'явився в німецькій геологічній літературі у другій половині XIX ст. [1, с. 31].

Значну роль актуалістичний метод відіграє в біологічних дослідженнях. До висновку про те, що рослинність виникла у воді, біологи дійшли завдяки аналізу явищ, які спостерігаються в сучасному рослинному світі [1, с. 31]. У палеонтології, що входить до циклу біологічних наук, метод актуалізму заснований на вивченні сучасних організмів і на реконструкції процесів їх захоронення [1, с. 132, 133].

Аналогічно досліджуються історичні події. Актуалістичний підхід здійснюється як під час оцінювання історичного матеріалу, що вже існує, так і під час оброблення виявленого. Історичні факти усвідомлюються з позиції сучасного знання або за аналогією з тим, що відбувалося в інших країнах, з іншими народами. Це дає змогу глибоко проаналізувати соціальні явища минулого [1, с. 31]. Структура історичного дослідження має певну схему, згідно з якою виокремлені «сліди минулого» підлягають аналізу та інтерпретації на основі сучасних знань про процеси й закономірності, що керують ними [3, с. 173].

Однак слід уникати так званої «асиміляції минулого», що виявляється в модернізації того, що реконструюється як феномен минулого [4, с. 84].

Ми вважаємо найважливішою тезу Г.О. Подкоритова про те, що без застосування актуалістичного методу неможливе існування історіографії будь-якої науки [2, с. 138].

Видається характерним те, що на значущості сучасної оцінки надбань минулого в історіографії науки наголошував В.І. Вернадський. «Будь-яке наукове покоління має критично скласти історію науки, і не тільки через те, що змінюються запаси наших знань про минуле, відкриваються документи чи знаходяться нові прийоми відновлення минулого. Ні! Необхідно знов історично йти в минуле, оскільки завдяки розвитку сучасного знання в минулому набуває значення одне й втрачає інше. Кожне покоління наукових дослідників шукає та знаходить в історії відбиття наукових теорій свого часу. Рухаючись уперед, наука не тільки створює нове, але й неминуче переоцінює старе, пережить» [5, с. 112].

Щодо праць із лінгвістичної історіографії термін «актуалістичний метод» уперше було застосовано В.А. Глущенко [6, с. 6–7]. Дослідник спирається на концепцію лінгвістичного методу як складної логічної одиниці гетерогенного характеру; згідно з цією концепцією, лінгвістичний метод включає три різні компоненти, а саме онтологічний, операційний і телеологічний [8, с. 24].

Як належність онтологічного компонента науковому (зокрема, лінгвістичному) методу доцільно розглядати такі засоби пізнання, як принцип і підхід. Операційний компонент методу становить сукупність прийомів і процедур, а також методика їх застосування. Телеологічний компонент вміщує мету дослідження [6, с. 12].

Моделюючи структуру актуалістичного методу, В.А. Глущенко відзначив, що онтологічний компонент цього методу містить принципи історизму, причинності й системності як конкретизацію та вияв принципу загального зв'язку явищ [1, с. 31]. На думку вченого, ці принципи охоплюють найважливіші

загальні твердження теорії пізнання, у межах яких об'єкт постає як система взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, що перебувають у безперервному розвитку внаслідок безперервності причинних ланцюгів [6, с. 7]. Ці принципи для актуалістичного методу не є специфічними; вони притаманні лінгвістичному порівняльно-історичному методу [6, с. 7]. У межах онтологічного компонента, як бачимо, відмінностей між зазначеними методами немає [1, с. 31].

Отже, В.А. Глущенко визначив специфіку актуалістичного методу як методу праць з лінгвістичної історіографії у зіставленні з порівняльно-історичним методом, яка полягає в наявності специфічних об'єкта й предмета, у відмінностях в операційному та телеологічному компонентах [6, с. 7]. Це видається нам дуже важливим.

Операційний компонент актуалістичного методу в працях з лінгвістичної історіографії може бути представлений як сукупність таких прийомів і процедур, як аналіз джерел (лінгвістичних текстів) і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та логічна історико-наукова реконструкція, що посідає центральне місце серед прийомів і процедур та протистоїть «асиміляції минулого» [6, с. 7].

Доцільно розглянути ці прийоми та процедури докладно.

Йдеться про систему конкретних дій, важливе місце серед яких посідає відбір фактів із першоджерел. Цей відбір здійснюється впродовж усього наукового дослідження. Початковий етап пов'язаний з виділенням та збиранням фактів у процесі критики джерела, із зіставленням джерела з іншими авторитетними відомостями. На цьому етапі придатність факту визначається наявністю в ньому інформації, що безпосередньо стосується теми дослідження. Так відбувається аналіз джерел (лінгвістичних текстів) [1, с. 32].

Щодо відбору фактів на наступному етапі дослідження, то він здійснюється залежно від їхньої цінності й важливості для відтворення цілісної картини об'єкта. Завдання відбору на цій стадії полягає у виділенні таких фактів, які можна включити в систему причинних, функціональних, структурних, генетичних зв'язків, при цьому в системі відбивається цілісність дослідження (синтез одержаних даних).

Велику роль в актуалістичному дослідженні відіграє порівняння, у зв'язку з чим актуалістичний метод іноді називають методом порівняння [2, с. 136–137]. Прийом порівняння широко використовують для реконструкції минулого в дослідженнях з історії мови [1, с. 32]. Відомо, що порівняння є провідним універсальним прийомом лінгвістичного порівняльно-історичного методу [9, с. 11]. Проте застосування цього прийому в актуалістичному методі як методі праць лінгвістичної історіографічного спрямування має свою специфіку [1, с. 32]. Вона полягає в тому, що порівнюються не факти певної мови (споріднених мов), а наукові інтерпретації певного лінгвіста (якщо спостерігається еволюція його поглядів) та різних мовознавців (і ширше, шкіл, напрямів) того чи іншого періоду [10, с. 9]. Порівняння наукової спадщини різних учених дає змогу розглянути їх наукову діяльність у контексті розвитку мовознавства, з'ясувати значення наукової творчості кожного з них для сучасної лінгвістичної науки [7, с. 7].

Прийом абстрагування полягає у «відволіканні» від певних фактів; цей прийом дає змогу переходити від конкретних предметів до загальних понять і законів розвитку [1, с. 32]. Він відіграє важливу роль у висвітленні тих чи інших інтерпретацій лінгвістів минулого [1, с. 32]. Так, певне трактування кон-

кретних фактів мови свідчить про загальний підхід лінгвіста до мовних явищ, а іноді про його світогляд [11, с. 32].

Найважливішим операційним елементом актуалістичного методу є процедура історико-наукової реконструкції [1, с. 32]. Її специфіка полягає в тому, що метою лінгвістичної історіографії є реконструкція самого процесу пізнання вченими мовних феноменів. Усвідомлюючи основи актуалістичного пізнання, маємо звернути увагу не тільки на спільність поглядів сучасних мовознавців та їхніх попередників, але й на певні відмінності [1, с. 32]. У працях із лінгвістичної історіографії загальна оцінка надається залежно від того, що нового внесли мовознавці в науку порівняно зі своїми попередниками, яке значення мали їхні праці для свого часу (а не з точки зору сучасного рівня знань) [11, с. 117].

Змістом телеологічного компонента є мета студій із лінгвістичної історіографії.

Висновки. Останніми роками у мовознавстві спостерігається збільшення інтересу до актуалістичного методу. Його вивчення є насущною потребою для пізнання явищ дійсності. Проведений аналіз дає змогу простежити розвиток актуалізму як методу студій із лінгвістичної історіографії, систематизувати наукові здобутки істориків мовознавства. Розв'язано важливі теоретичні проблеми вивчення актуалістичного методу в лінгвістиці, висвітлено питання його всебічного розвитку та функціонування.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні телеологічного та операційного компонентів актуалістичного методу.

Література:

1. Глущенко В.А., Тищенко К.А. Актуалістичний метод у працях з історії українського мовознавства. *Наукові праці. Серія: Філологія. Мовознавство*. 2016. Вип. 266. Т. 278. С. 30–34.
2. Подкорытов Г.А. О природе научного метода : монография. Ленинград : изд-во ЛГУ, 1988. 224 с.
3. Францозова Н.П. Исторический метод в научном познании (вопросы методологии и логики исторического исследования). Москва : Мысль, 1972. 303 с.
4. Кузнецова Н.И. Наука в ее истории (методологические проблемы). Москва : Наука, 1982. 127 с.
5. Вернадский В.И. Очерки и речи. Петроград : Научное химическо-техническое издательство, 1922. Вип. 2. 123 с.
6. Глущенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) : монографія / відп. ред. О.Б. Ткаченко. Донецьк : НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні, 1998. 222 с.
7. Руденко М.Ю. Арго, жаргон і сленг у європейському й американському мовознавстві: історія і сучасний стан дослідження : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 ; Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2019. 22 с.
8. Постовалова В.И. Историческая фонология и ее основания: опыт логико-методологического анализа : монография. Москва : Наука, 1978. 203 с.
9. Смирницкий А.И. Сравнительно-исторический метод и определение языкового родства : материалы к курсам языкознания. Москва : изд-во Московского университета, 1955. 58 с.
10. Роман В.В. Адаптація лексичних запозичень у мові-реципієнті (лінгвістичноісторіографічний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 ; Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2018. 20 с.
11. Глущенко В.А., Тищенко К.А. Про актуалістичний метод у лінгвістичних дослідженнях. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2015. Вип. 14. С. 116–118.

Hlushchenko V., Roman V., Rudenko M. On the problem of actualistic method as a method of linguistic historiographic aspect

Summary. The article is devoted to a comprehensive study of the actualistic method as a general scientific method at the theoretical level. In the article the analysis of views of G.A. Podkorytov, N.P. Frantsuzova, V.A. Glushchenko and other researchers has been done. Specific features and peculiarities of the linguistic method as a complex logical unit of heterogeneous character have been singled out and defined; according to this concept the linguistic method includes three different components: ontological, operational and teleological. The essence of these components within the actualistic method has been disclosed. The paper covers generalized material regarding the investigated problem.

Based on the approach presented in the article, it has been emphasized that the operational component of actualistic method in the works on linguistic historiography can be presented as a combination of methods and procedures, namely, analysis of sources (linguistic texts) and synthesis of obtained facts, comparison, abstraction and logical historical-scientific reconstruction, what in its turn it occupies a central place among the methods and procedures confronting 'the assimilation of the past'. It has been pointed that the method

of comparison plays a significant role while doing linguistic historiographical research; accordingly actualistic method can be called a method of comparison. In this paper it has been presented that the method mentioned above can be widely used to reconstruct the past in the studies of language history. It has been grounded that the method of comparison is considered to be a principal technique of linguistic comparative-historical method. However, the using of this method in the actualistic method as a method of linguistic historiographic aspect has its own specificity which consists in comparing not only the facts of a definite language (related languages), but scientific interpretations of a definite linguist (if an evolution of his view can be observed) and different linguists (linguistic schools, fields of investigation) of this or that period. It must be mentioned that comparing the scientific heritage of different scientists allows us to take into consideration their scientific accomplishments in the context of the developments of linguistics as well as determine the importance of scientific works important for modern linguistics.

In our future research we intend to concentrate on studying the teleological and operational components of the actualistic method.

Key words: actualistic method, ontological component, operational component, teleological component.

Голтвеницька М. В.,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри педагогіки та іноземної і української філології
Харківської державної академії дизайну і мистецтв

МОЖЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ВІДПОВІДНОСТІ ЗА НАЯВНІСТЮ КОМПАРАТИВА В ОБОХ ПРЕДИКАТИВНИХ ЧАСТИНАХ

Анотація. Автор статті з'ясовує і визначає можливі варіанти реалізації складнопідрядних речень, у яких між предикативними частинами встановлюються семантико-синтаксичні відношення відповідності, за представленистю в них компаративних форм.

Результати аналізу фактичного матеріалу уможливили твердження про те, що складнопідрядні речення, де семантико-синтаксичні відношення відповідності створюють сполучники *чим... тим, що... то, що... тим, чим... то*, представлені трьома такими варіантами реалізації в мовленні: ті, що містять прислівникові (прикметникові) компаративи в обох складниках; ті, у яких він наявний тільки в одній із предикативних частин; ті, у яких компаратив взагалі не передбачений; де організаційним центром відношень відповідності виступають сполучники *що не... то, в міру того, як*, реалізуються двома такими формами: компаратив представлений тільки в головному компоненті; наявність компаратива не передбачена семантико-смісловим навантаженням членів предикативних складників. Зміст тих речень, де підрядна й головна частина поєднуються сполучниками *що... то не*, не передбачає наявності прислівників чи прикметників у формі вищого ступеня порівняння.

Названі різновиди складнопідрядних речень зі значенням відповідності не однаково активно реалізуються в опрацьованих текстах функціональних різновидів сучасної української мови. Так, у творах наукового, публіцистичного й конфесійного стилю засвідчуються лише двокомпаративні аналізовані конструкції, в епістолярних текстах, окрім речень із компаративом в обох предикативних частинах, представлені асиметричні синтаксичні утворення розглядуваної семантики, а різножанрові твори художнього стилю репрезентують активне й різнопланове вживання усіх описаних варіантів реалізації речень досліджуваного різновиду.

Здійснене дослідження складнопідрядних речень відповідності окреслює перспективу їх подальшого вивчення, зокрема визначення ролі лексичних одиниць у творенні відношень відповідності, виявлення функцій означених структур у будові текстів різних стилів української мови.

Ключові слова: синтаксичне утворення, семантико-синтаксичні відношення, складнопідрядне речення відповідності, предикативна частина, компаратив.

Постановка проблеми. Складнопідрядні речення, у яких між головною і підрядною предикативними частинами розгортаються семантико-синтаксичні відношення відповідності, належачи до конструкцій розчленованої структури з детермінантним підрядним зв'язком, можуть мати різні варіанти вияву за ознакою представленості компаратива.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спостереження показали, що досліджувані складнопідрядні речення активно вживаються для експлікації семантики пропорційності, поступальної відповідності. М.І. Конюшкевич наголошувала на тому, що такі синтаксичні конструкції мають значний ономазіологічний потенціал у вираженні категорії компаративності [4, с. 324, 333], яку С.І. Дмитрієва визначає як одну з фундаментальних та універсальних мовних категорій, котра є граматичним вираженням однієї з основних логічних операцій, а саме категоризації оцінок явищ та об'єктів предметного світу [3, с. 3]. До засобів категоризації дослідниця відносить складнопідрядні речення, створені на основі корелята *чим... тим*, кваліфікуючи їх як компаративні одиниці номінації [3, с. 14]. Цілком погоджуємося з дослідниками, які відносять складні синтаксичні конструкції за значенням відповідності до компаративних утворень [1, с. 45–51; 2; 4, с. 391; 6, с. 153–156]. Однак розглядувана проблема потребує дослідження й уточнення, що зумовлює її актуальність для вітчизняної синтаксичної науки.

Метою статті є з'ясування можливих варіантів реалізації складнопідрядних речень, у яких між предикативними частинами встановлюються семантико-синтаксичні відношення відповідності, за представленистю в них компаративних форм.

Виклад основного матеріалу. Результати аналізу фактичного матеріалу засвідчують, що більшість речень становлять приклади, в яких і в головній, і в підрядній частинах наявні прислівники (*Порок різний буває. Тобі, Степане, пора міняти клапан.*) і *чим швидше, тим краще* (В. Шкляр); *[Завела двигун службової «тойоти» – на Львівську площу.] Та що ближче під'їжджала, то менше впевненості* (Люко Дашвар); *Чим більше енергії структура розсіює, тим більше вона її може мобілізувати із зовнішнього середовища* (К. Іванова), прикметники (*[Пожива молитви – Любов.] Чим сильніша любов, тим ширіша молитва* (С. Падевський); *Чим колоритніша особистість, тим оригінальніший її мовний стиль* (С. Шуляк)) або прикметники і прислівники (*Чим давніші людські зображення, тим неодмінніше ці працюри у космічних об'єктах* (В. Базів); *Чим далі колона йшла, тим реальнішою ставала для Максима можливість пройти попри самісіньку власну хату* (Іван Багряний)) чи прислівники і прикметники (*Чим дужче Анна намагалася уникнути зустрічей, тим гострішим ставало його власне бажання побачити її* (Н. Гурицька); *Чим повніше здійснюється втілення ідеї в образі, тим досконаліший твір мистецтва* (Т. Біленко)) у формі вищого ступеня порівняння, що дає можливість зарахувати такі зразки до двокомпаративних складнопідрядних речень.

Наведені ілюстрації засвідчують, що в більшості проаналізованих речень прикметниковий чи прислівниковий компаратив розміщується відразу після сполучника. Проте спостерігаються зразки, де компаратив розташовується дистантно відносно сполучника: або пропорційно і в головній, і в підрядній частинах (*І чим Андрій більше просив, тим Чернуха був упертіший* (Іван Багряний)), або тільки в головній (*Чим більше хазяйство, тим і «пользи» більше* (У. Самчук); *Чим більше свободи, тим живий організм ближче до Світової Монади – тобто до Бога* (М. Руденко); *Чим доросліша дитина, тим її уявлення про цінність знахідки та реакція на неї є ближчими до позиції дорослої людини* (О. Будугай)).

У розглядуваних реченнях спостерігаються деякі особливості утворення компаративних пар, які разом з іншими елементами головної і підрядної частин забезпечують розгортання семантико-синтаксичного відношення відповідності.

Спостереження показали, що в опрацьованих творах виділяються пари компаративів, які передають кількісну, просторову, часову чи якісно-оцінювальну семантику. Так, розвиток відношення відповідності на основі «чистої» кількісної ознаки ілюструють приклади, де наявне їй пропорційне наростання (*Чим більше вас хвалять, тим більше ви повинні працювати, – [ось що хотів я вам, любі діти, сказати]* (А. Чайковський); *Чим більше заробиш, тим більше проп'єш* (В. Шовкошитний)) або спадання (*Чим менше людей, тим менше гамору* (Т. Осіпова)). Можливість поєднання двох компаративів, що передають якісно-оцінювальну ознаку, підтверджують такі приклади: *Чим ретельніше займаються з дітьми вивченням іноземної мови, тим ретельніше повинні займатися з ними в той же час вивченням рідної* (К. Ушинський); *Чим вищим є коефіцієнт кореляції між двома змінними, тим точніше можна прогнозувати значення однієї з них за значенням інших* (Г. Цехмістрова); *Чим об'ємнішим буде наше пізнання цієї реальності, тим успішнішою буде педагогічна робота з розвитку відповідного культурно-мовленнєвого середовища у вишах України* (Т. Горіна); *У діалозі суперечливого характеру чим емоційнішою є відмова, тим рішучіше вона інтерпретується як крок до згоди* (Т. Юрчишин). На участь у розгортанні семантико-синтаксичних відношень компаративів із часовим значенням вказують ілюстрації на зразок: *Чим довше ти будеш зволікати, тим довше не отримаєш бажаного* (М. Дочинець); *Чим ближче старість, тим ближче смерть* (із фольклору). Компаративні пари, що були б утворені з двох лексем, що мають просторове семантичне навантаження, не були виявлені.

Окрім повтору того самого компаратива в обох складниках синтаксичної структури чи поєднання симетричних семантичних пар, виокремлюються зразки, де відношення відповідності розгортаються на основі антонімічних лексем. Засвідчено приклади кількісного протиставлення (*[Двір потребує грошей, накладає на підданих податки, і] чим більше їх накладає, тим менше золота у державній скарбниці* (Р. Іванчук); *І чим більше він буде вагатись, тим менше в нього буде шансів на те, [щоб дістатися на той бік живим...]* (Іван Багряний); *Але чим більше я говорив, тим менше вона слухала* (Г. Смолі; переклад Н. Щиглевської); *А виходить чомусь навпаки: чим більше в СРСР електрики, тим менше хліба* (М. Руденко)), якісно-якісного (*[- Любов, казала вона, жорстока сила. Вона розриває жертву, як лев козу. Нема милосердя. Це стихія. Можете бути багаті, вчені, мудрі, великі сильні – нема вибору.] Чим ви*

сильніші – тим безсиліші (У. Самчук); *Чим темніша ніч, тим ясніші зорі* (А. Кримський)).

Проте найбільш кількісними є приклади, що ілюструють утворення ситуативно пропорційної пари взаємозумовленої відповідності з компаративів такої відмінної семантики:

– кількісна та якісно-оцінна: *Чим більше зв'язків будуть мотивовані формою тексту, тим глибшим буде це розуміння* (І. Степанченко); *Чим більше комунікативних зусиль затрачає адресант, тим вища ефективність його мовленнєвого впливу* (Т. Юрчишин); *Чим менша віддаленість компонентів парцельованого речення, тим вищий показник комунікативного динамізму між ними* (О. Пустовар); *[Катеринка, стиснувши кулаки, пішов на них.]; Чим більша дезорієнтованість, тим краще* (Іван Багряний); *Чим більше ви Мене любите, тим ліпше пізнаєте Мене* (Святий отець Піо); *Чим наполегливіший чоловік у своїй любові, тим більше йому довіряє дружина* (Г. Смолі; переклад Н. Щиглевської);

– якісно-оцінна і кількісна: *Чим вищий відсоток індивідуальної рефлексії, проявів оцінності, тим більше в тексті ознак ораторсько-проповідницького і художнього мовлення* (Г. Наєнко); *Що вищий коефіцієнт кореляції, то більше лінгвістичної інформації в мовленнєвому сигналі* (О. Іщенко);

– просторова та якісно-оцінна: *Та тікати треба з такого «простору» й чим далі, тим краще!* (Є. Гуцало);

– просторова й кількісна: *Чим далі на схід живе народ, тим більше давніх рис зберігає його мова, і чим далі він живе в ній збереглося давніх рис* (Л. Сваричевська);

– часова та якісно-оцінна: *[Все одно вже... Нехай...] Чим швидше, тим краще...* (Іван Багряний); *[Вона каже, що] чим довше зволікати, тим гірше* (Г. Смолі; переклад Н. Щиглевської); *Чим довше ви застосовуєте принцип солі, тим ефективнішою буде його дія* (Г. Смолі; переклад Н. Щиглевської); *[Я говорив і говорив.] і чим довше говорив, тим легше мені ставало* (Б. Бойчук);

– часова й кількісна: *[- Як вернетесь, дам це, – сказала вона.] – Чим швидше – тим більше* (І. Білик).

Подеколи спостерігаються речення, в яких той самий компаратив вживається у різних ситуаціях з різним значенням. Зокрема, були виділені такі зразки:

1) прислівник *ближче*, що має або просторове, або часове, або якісно-оцінне наповнення:

– простір: *Чим ближче було до Сейму, тим похмуріше і тривожніше ставало на серці у Ждана* (В. Малик); *І чим ближче підступав, тим веселіше їм було* (Є. Гуцало);

– час: *[Ділити Улянку він не хотів і не збирався –] чим ближче день весілля, тим глибше розумів це* (В. Лис);

– якісно-оцінна характеристика: *Чим ближче наближаємося до бога, тим більше ми можемо бачити свою недосконалість* (П. Вишковський);

2) прислівник *швидше*, що має або якісно-оцінне, або часове вираження:

– якість: *Чим швидше йдеш, тим непомітніше час спливає* (В. Дрозд);

– час: *[- В цій історії винна ти сама. Непевне становище завжди мучить.] І чим швидше ти вирішиши, тим краще буде для вас обох* (М. Олійник);

3) прислівник *глибше*, що передає або просторове, або якісно-оцінне значення:

– простір: *Чим глибше* вона заходила, тим більша тиша *оточувала її* (О. Кобилянська);

– якісно-оцінна характеристика: *Чим глибше* заходив цей процес, тим довше трималися імперії. (О. Пономарів);

4) прислівник *далі*, що виявляє або просторову, або часову семантику:

– простір: [*І він з новою силою вхопився за копаницю.*] *Чим далі* вгизалися вони в земну твердь, тим важче ставало працювати (В. Малик); *Чим далі* він ішов, тим більше йому лишалося йти, так же безмірно далеко, як і безмірно тяжко (Іван Багряний);

– час: *Але враз прийшла згода, і чим далі, тим більше* певнювався: вона сказала неправду (В. Лис); [*Тільки рідна, коли я повернувся та про все розпитував, пояснила:*] *батько сам чим далі, тим частіше від їжі відмовлявся* (А. Кокотюха).

Подколи в двокомпаративних конструкціях задля посилення акценту на описуваному автори творів незалежно від їх стильової належності використовують по кілька компаративів в одній із предикативних частин, причому таке вживання характеризується неоднотипністю.

Один із варіантів такого вияву – повтор того самого прикметника чи прислівника у формі вищого ступеня порівняння у головному (*І чим вище* вони піднімалися, *тим все краще* та *краще* картина вистилалася перед Христиними очима (Панас Мирний); *І чим більше* западало сонце, *тим ширше* і *ширше* відкривалися очі (У. Самчук) чи підрядному компоненті (*Земля нагадувала різдвяну ялинку, що сяла вогнями та гірляндами у чорному космосі.*) *І чим далі і далі* ми віддалялися, *тим яскравіше* світився у темноті сяючий мармур (В. Базів)).

Ще одним способом підсилення звучання зображуваного є нашарування однорідних компаративів у головному (*Чим більше* потрапить душа замінити себе Господом Ісусом, *тим краще, глибше* та *правдивіше* наслідую Його (Й. Схрейверс; переклад Б. Куриласа); [*В долині між садком і лісом стояв сірий туман. «Там, певно, холодніше», – подумала і попростувала.*] *Чим нижче* спускалась вона, *тим було вогкіше, холодніше* (Панас Мирний); *А по-моєму, чим більше* людей знатиме, *тим безпечніше і спокійніше* буде на душі (В. Малик) чи підрядному складнику (*Чим витонченіше і гнучкіше* нульсуфіксальні *оказіоналізми* відображають той чи інший факт дійсності, *тим досконаліше* автор реалізує свій мовленнєво-поетичний задум (Т. Біленко); *А чим більше і чим кращі* будуть Твої праці, *тим вище* Ти станеш в очах тих людей (Р. Горак); *Чим* душа *ніжніша* та *підлегліша* Божій Любові, *тим тонше* відчуває вона те *схвилювання* (Й. Схрейверс; переклад Б. Куриласа)). Також спостерігаються приклади нашарування компаративів у головній чи підрядній частині, що виступають антонімами один до одного: *Чим далі* йшли, *тим не краще, а гірше* (Панас Мирний). Інколи трапляються випадки нашарування однорідних компаративів у підрядному й антонімічних у головному: *Чим інтенсивнішим* та *більш багатфакторним* є такий вплив, *тим менш* детерміністичний та *більш варіативний* за можливими наслідками характер він має (К. Іванова).

Зрідка трапляються зразки з порушенням двокомпаративної симетрії, що виражається пропуском прислівника у головному (*Чим більше* когось зневажають, *то* [більше – М. Г.] *про нього пліткують, але водночас удають люб'язність, тиснуть руки, заглядають у вічі, підкладають смачніший шматочок*

(Г. Гусейнов); [*Володько відчував неспокій. Не хотів цього показати. Намагався бути веселим та байдужим.*] *Але чим ближче* підходили до садків, *тим* [більше – М. Г.] *його неспокій зростав* (У. Самчук); [*Коли він витяг осину, Геремія сповзла на підлогу. Ще кілька разів хапнула ротом повітря і втихла. З рани на грудях почала литися чорна кров.*] *Що більше* її виливалося, *то* [більше – М. Г.] *світлішав лик принцеси* (О. Гаврош) чи підрядному складнику (*Здавалося, буцім одного чобота є що двигати сильному хлопві. Та й убути їх – треба було чимало спотребувати сили. Бо хоч голови в тих чобіт великі, то* [більше – М. Г.] *угору, тим вужчі* (Л. Мартович)), який безпомилково відтворюється із контексту речення.

Окрім того, були виявлені поодинокі випадки заміни компаратива в головному компоненті: [*Галя почула – звідки вітер віє, куди хилить... Вона бачила, що*] *чим далі, то все* Чіпка від неї *одходив та одходив...* (Панас Мирний). Наведене речення ілюструє авторську інтерпретацію пропорційного загострення описуваних подій, де прислівник *все*, що не має ступенів порівняння, виконує функціональне навантаження прислівникового компаративна *більше*: [*Вона бачила, що*] *чим далі, то більше* Чіпка від неї *одходив та одходив*.

Досліджений фактичний матеріал дає можливість говорити про статичні асиметричні конструкції, де самою семантичною організацією розглядуваних речень не передбачена обов'язкова наявність двох компаративів. Так, спостерігаються зразки, в яких прислівник чи прикметник у формі вищого ступеня порівняння наявний або лише в головній предикативній частині (*[Швидко сутеніло.] В міру того, як спадала темрява, почали проступати все дужче* *сплохи заграє в усіх кінцях* (Іван Багряний); [*В сьому короткому нарисі автобіографічного кіноповідання автор постіпає зробити відразу деякі визнання:*] *в його реальний повсякденний світ що не день, то частіше* починають *вторгатися* спогади (О. Довженко); – [*Добреча в тебе служба, хлопче.*] *Чим* на фронті *залізни галушки хапать, то краще* людські душі (Г. Тютюнник); – *Атож!* – *одажує. – Чим* *усилковуватись* та *просити* парха, *то вже краще* своїми руками *добути* та *погрітись...* (Панас Мирний); [*– От таке, господине-мамцю, зачуваю я сотки разів від людей –*] і *чим* рік, *то все більше...* (О. Кобилянська), або тільки у підрядному компоненті (*Що повніше* буде соціальне визволення, *то необхідно* *тягтима* з собою й *повне* національне визволення (В. Винниченко); *Чим менше* *зоставалось* кадровиків у полку, *тим* *кожен* з них *мовби виростав* у своїй солдатській *вартості* (Олесь Гончар)).

Такі відхилення від структурної симетрії не позначається на якості семантико-синтаксичного наповнення й засвідчує можливість різнопланової реалізації речень досліджуваної семантики в різностильових і різножанрових текстах.

Також були виявлені приклади, в яких співвідносні прислівникові чи прикметникові компаративи не спостерігаються і за лексико-семантичним наповненням обох предикативних частин не передбачаються: – *Чим* *сподоблений* сам, *тим* *споможу* *потребуючого* (М. Дочинець); [*– Я не перебираю в праці. Опроче знаєте? Я завжди кажу:*] *чим* *ти є, тим* *треба* цілком *бути*. [*Накше не дійдеш ніколи до мети!*] (О. Кобилянська); – *Чим* *багаті, тим* *і раді...* [*– замовила Горпина перед нею, рвучи слова*] (Панас Мирний); – *...Але чим* *бог дає, тим* *християнин* *годується* (Л. Мартович); *Що* *хотіла, то* *мала* (Дара Корній); *А що* *в роті* була *бульба, то* *мало* *не* *давився*

(В. Лис); [Далі я читала з болем у серці.] **Що не рядок, то освідчення в коханні, високому, неземному** (С. Талан); – **Що правда, то не гріх?** (О. Гаврош); **Тим тільки й служать, що своїх іноді братів та батьків дубають, в'яжуть та везуть у город, у тюрми саджають...** (Панас Мирний); **Розділ поезії від музики доконувався звільна, в міру того як чоловік винаходив різні музикальні інструменти, [що дозволяли репродукувати і продукувати тони і мелодії механічним способом, незалежно від людського голосу]** (І. Франко); **В міру того, як входиш в літа, – відлітають дні, місяці, роки...** (Олесь Гончар).

Висновки. Це дає підстави стверджувати, що складнопідрядні речення, де семантико-синтаксичні відношення відповідності створюють сполучники **чим... тим, що... то, що... тим, чим... то**, представлені трьома такими варіантами реалізації в мовленні: ті, що містять прислівникові (прикметникові) компаративи в обох складниках; ті, в яких він наявний тільки в одній із предикативних частин; ті, у яких компаратив взагалі не передбачений; де організаційним центром відношень відповідності виступають сполучники **що не... то, в міру того, як**, реалізуються двома такими формами: компаратив представлений тільки в головному компоненті; наявність компаратива не передбачена семантико-смісловим навантаженням членів предикативних складників. Зміст же тих речень, де підрядна й головна частини поєднуються сполучниками **що... то не**, не передбачає наявності прислівників чи прикметників у формі вищого ступеня порівняння.

Названі різновиди складнопідрядних речень зі значенням відповідності не однаково активно реалізуються в опрацьованих текстах функціональних різновидів сучасної української мови. Так, у творах наукового, публіцистичного й конфесійного стилів засвідчуються лише двокомпаративні аналізовані конструкції, в епістолярних текстах, окрім речень із компаративом в обох предикативних частинах, представлені асиметричні синтаксичні утворення розглядуваної семантики, а різножанрові твори художнього стилю репрезентують активне й різнопланове вживання усіх описаних варіантів реалізації речень досліджуваного різновиду.

Здійснене дослідження складнопідрядних речень відповідності окреслює перспективу їх подальшого вивчення, зокрема вивчення ролі лексичних одиниць у творенні відношень відповідності, виявлення функцій означених структур у будові текстів різних стилів української мови.

Література:

1. Голтвеницька М.В. Складнопідрядні речення з відношенням відповідності в сучасній українській літературній мові: структурно-семантичний та комунікативний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків : [б. в.], 2017. 206 с.
2. Греб М.М. Семантико-граматичні чинники формування зіставного відношення в складних конструкціях сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків : [б. в.], 2005. URL: <http://www.dissertation.com.ua/node/660832>.

3. Дмитриева Е.И. Категория компаративности в разноструктурных языках (на материале английского, русского и немецкого языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». Москва : [б. и.], 2012. 20 с.
4. Дудников А.В. Современный русский язык. Москва : Высшая школа, 1990. 424 с.
5. Конюшкевич М.И. Категория компаративности и синтаксис. *Ритми сучасної філології* : збірник наукових статей. Львів : ПАІС, 2007. С. 323–335.
6. Хижнякова В.М. Структурні типи та семантика складнопідрядних речень із співвідносними прислівниковими компаративами. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»* : збірник наукових праць. Вип. Х. Херсон : вид-во ХДУ, 2009. С. 153–156.

Holtvenytska M. Possibilities of realization of clauses of correspondence on presence of comparative in both predicative parts

Summary. The author of the article clarifies and identifies possible options for the implementation of clauses in which the semantic-syntactic relations of correspondence are established between the predicative parts according to the representation of comparative forms in them.

The results of the analysis of the material have made it possible to assert that clauses where semantic-syntactic relations of correspondence create conjunctions *than... that..., that... that..., that... than...* are represented by three variants of implementation in speech: a) those containing adverb (adjective) comparatives in both components; b) present only in one of the predicative parts; c) those in which the comparative is not provided at all; where the organizational center of the relations of correspondence are conjunctions *that are not... that*, as they are realized in two forms: a) the comparative is presented only in the main clause; b) the presence of the comparative is not provided by semantic and semantic load of members of predicative clauses. The content of the sentences where the subjunctive and the main part are combined by conjunctions *that... are not* does not imply the presence of adverbs or adjectives in the form of a higher degree of comparison.

These types of clauses with the meaning of correspondence are not equally implemented actively in the processed texts of functional varieties of the modern Ukrainian language. Thus, in works of scientific, journalistic and confessional style only two-comparative analyzed constructions are attested, in epistolary texts, except for sentences with comparative in both predicative parts, asymmetrical syntactic formations of the considered semantics are presented, and various genres of all types of artistic realization of artistic style sentences of the studied variety.

The study of clauses of correspondence outlines the prospects for their further study, in particular, outlining the role of lexical units in creating relations of correspondence, identifying the functions of these structures in the structure of texts of different styles of the Ukrainian language.

Key words: syntactic formation, semantic-syntactic relations, clauses of correspondence, predicative part, comparative.

*Краснопольська Н. Л.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри бізнес-лінгвістики
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

*Краснопольська М. І.,
викладач кафедри іноземних мов
факультету маркетингу
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ В АСПЕКТІ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто українську термінологію менеджменту на тлі процесів семантичної деривації як продуктивного способу поповнення словника української мови. Доведено, що термінологізація загальноповживаної лексики є одним зі шляхів поповнення досліджуваної терміносистеми. З'ясовано, що метафоризованим може бути не тільки стрижневий або залежний компонент терміна, а й обидва компоненти. Виявлено низку термінів, пов'язаних із кольоровою символікою. Зроблено висновок, що переважає термінологізація на основі метафоричних процесів. Вторинна номінація на основі метонімічних процесів є менш поширеним способом термінотворення.

Детермінологізація – це явище мовної системи, яке є переходом термінів до загальної лексики. Детермінологізація зумовлена такими лінгвістичними чинниками, як інтенсивний прогрес у науці, розширення обміну інформацією, підвищення середнього рівня освіти звичайного мовця. Входячи до загального вжитку, терміни не припиняють функціонувати в межах відповідних терміносистем. Процеси термінологізації та детермінологізації свідчать про постійну мовну динаміку, взаємопроникність термінологічної й нетермінологічної лексики.

Процес транстермінологізації – один із найменш вивчених аспектів розвитку семантики слова. Оскільки менеджмент в Україні виник як нова галузь економічної науки, його поняттєвий апарат сформувався на основі загальноекономічної сфери. Зроблено висновок, що терміни, мігруючи з економічної терміносистеми до терміносистеми менеджменту, можуть зберегти своє лексичне значення або ж еволюціонувати, набуваючи нового значення в новому термінологічному оточенні. Проаналізовано два типи транстермінологізації: функціональний та семантичний. Виявлено, що джерелами поповнення термінології менеджменту є спеціальна лексика таких наукових галузей, як математика, географія, медицина, сільське господарство, біологія, політологія. Транстермінологізація в системі української термінології менеджменту – процес актуальний, що є чинником її системності й динамічності.

Зроблено висновок, що семантична деривація зберігає свою актуальність і продуктивність у терміносистемі менеджменту.

Ключові слова: українська терміносистема менеджменту, термін, термінологізація, детермінологізація, транстермінологізація.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток науки й техніки, процеси глобалізації та міжнародної співпраці

спричинили зміни в українському суспільстві, які зумовили пришвидшення міграційних процесів лексики між загальнолітературною мовою та галузевими терміносистемами. Тому особливо актуальними на сучасному етапі є дослідження мов спеціального призначення, зокрема проблем семантичної деривації на тлі процесів термінологізації, детермінологізації та транстермінологізації.

Питанням взаємодії спеціальної й загальноповживаної лексики на матеріалі різних терміносистем та мов присвячені праці Л. Васковець [1], М. Вербенець [2], М. Вус [4–6], Г. Наконечної [13], О. Кримець [10], О. Михалевич [12], О. Константінової [9], О. Павлової [14], Т. Петрової [15] та ін., проте ці проблеми надалі залишаються актуальними й потребують подальшого вивчення.

Метою статті є аналіз процесів семантичної деривації, які відбуваються в рамках термінологізації, детермінологізації та транстермінологізації в українській термінології менеджменту.

Мета дослідження зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: розкрити механізми семантичної деривації в процесах термінологізації й детермінологізації термінів менеджменту; схарактеризувати особливості семантичної деривації у процесі транстермінологізації.

Виклад основного матеріалу. Термінологізація – процес семантичної зміни наявних слів для створення нового терміна. Семантична еволюція такого роду полягає в тому, що первинне, засвідчене літературними джерелами слово з побутовим значенням шляхом спеціалізації переходить у термінологічну систему з новим значенням. Певний час відчувається зв'язок терміна з вихідним значенням, але з часом він послаблюється, а згодом може бути взагалі втрачений [8, с. 67].

Молоді науки, зокрема менеджмент, широко використовують загальну лексику для утворення своїх терміносистем. Наприклад, слово *ланцюг* має значення «ряд металевих кілець, послідовно з'єднаних одне з одним» (ВТССУМ). У терміносистемі менеджменту лексема *ланцюг* вживається із значенням: 5) «безперервний, послідовний ряд подій, міркувань»: *ланцюг команд*, або *скалярний ланцюг*.

На ґрунті асоціативно-метафоричного перетворення семантики було переосмислене первинне значення слів: *герой* – «люди, що подають приклад для успішної роботи, характеру і людських якостей, властивих сильній культурі» (ШМ, с. 166); *гастролер* – «працівник, який увесь час змінює місце роботи, недобросовісний працівник» (ЕЕ, т. I, с. 257).

Погоджуючись зі спостереженнями О. Плаксії, яка зазначає, що в економічній термінології метафоризованим може бути не тільки стрижневий або залежний компонент терміна, а й обидва компоненти [16, с. 305], виокремлюємо значну кількість таких термінів менеджменту: *золотий парашут* – «значна виплата топ-менеджерів компанії при звільненні через злиття компаній або її поглинання»; *косяк риби* – «корпоративна культура, що спрямована на постійний пошук нової ринкової ніші» (СИМ, с. 95); *виноградна лоза* для позначення «неформальної комунікативної мережі, що об'єднує всіх членів організації» (КС, с. 23); *мандрівна орхідея* – «корпоративна культура, яка, заповнивши одну ринкову нішу, переходить до іншої» (СИМ, с. 95); *важкі діти* – «товари фірми, що мають високий темп росту та низьку частку ринку» (СИМ, с. 123).

«Після переходу загальноживаного слова до певної терміносистеми його метафоричність не зникає, а навпаки, стає допоміжною ланкою дефініції (а деколи й основним елементом її розуміння)» [13, с. 16].

У досліджуваній мові спеціального призначення засвідчені терміни, пов'язані з кольоровою символікою: «*платинові комірки*», «*золоті комірки*», «*білі комірки*», «*сині комірки*», «*рожеві комірки*», «*сірі комірки*». На думку О.П. Винник, «предикатам на позначення кольорів належить найвиразніша метафоризувальна роль» [3, с. 8], оскільки певний колір у терміні виступає символом. Наприклад, термін «*платинові комірки*» вживається на позначення «президента компанії та управлінців найвищого рівня». Оскільки платина є найдорожчим коштовним металом, підставою метафоричного перенесення стала сема «найвищий рівень».

Чимало загальнонародних лексем стало термінами менеджменту, поєднавшись із залежним компонентом, який звузив їхнє значення, що сприяло розмежуванню значень терміна й загальноживаного слова, наприклад: *гра* → *ділова гра, управлінська гра*; *гнучкість* → *гнучкість управлінських рішень*; *завдання* → *функціональні завдання*; *розвиток* → *організаційний розвиток*; *зв'язки* → *функціональні зв'язки*; *перевага* → *конкурентна перевага*; *навички* → *адміністративні навички*. Пор.: загальноживане слово *гра* – 1) Забава. // Заняття дітей. 2) Підпорядковане сукупності правил, прийомів або основане на певних умовах заняття, що є розвагою або розвагою та спортом одночасно (ВТССУМ, с. 195). У складі терміна-словосполучення менеджменту *управлінська гра* лексема *гра* набуває нового, вузкого значення: *управлінська гра* – «один із видів ділової гри, що імітує економічні процеси та явища» (ЭСБ, с. 755). Спільною семою в усіх визначеннях є «заняття». «Унаслідок поєднання інваріантного значення загальномовного слова зі спеціальним диференційним поняттям слово одержує однозначний смисл у межах певної терміносистеми» [7, с. 180].

Попри те, що метонімічна термінологізація є менш поширеним способом термінотворення порівняно з метафоричною, засвідчуємо значну кількість термінів, утворених таким способом (позначення наслідку процесу через назву самого процесу, суб'єкта дії через назву дії тощо), наприклад: *організація* – 1) створення системи та її структурних елементів, де здійснюються управлінські процеси, пошук виконавців, розподіл обов'язків і повноважень, дотримання відповідної технології управління [ШМ, с. 21]; 2) соціальна група, в якій існує функціональний поділ праці, спрямований на досягнення загальної мети [ШМ, с. 39] (модель “дія → наслідок дії”); *нагляд* –

1) спостереження з метою перевірки, різновид контролю; 2) орган спостереження за чим-небудь (модель “дія → суб'єкт дії”); *управління* – 1) особливий вид діяльності, який перетворює неорганізований колектив на ефективну, цілеспрямовану і продуктивну групу [АМ, с. 52]; 2) адміністративна установа або відділ якоїсь установи, організації, що відає певною галуззю господарської та ін. діяльності (модель “дія → суб'єкт дії”); *контроль* – 1) перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь; 2) установа чи організація, що перевіряє [ВТССУМ, с. 451] (модель “дія → суб'єкт дії”).

На думку дослідників, провести чітку межу між термінологією і загальноживаною термінологічною лексикою досить складно. Між ними розміщена дифузна зона, в якій терміни перебувають у лабільному стані – у постійному коливанні між «ідеальними вимогами (однозначність, нейтральність, відсутність синонімів) і реальними законами живої і динамічної лексичної системи» [17, с. 236]. Саме в цій перехідній зоні відбувається активна взаємодія між термінами і «нетермінами». Наслідком таких взаємодій стають системні переходи з одних сфер в інші: ресурсів загальноживаного номінативного фонду до сфери термінології (термінологізація) і термінів до загальноживаної лексики (детермінологізація) [17, с. 236].

Детермінологізація – один із найбільш інтенсивних процесів у розвитку лексико-семантичної системи – зумовлена позамовними чинниками: «технократизацією та інтелектуалізацією суспільства, певним розмиванням межі між спеціальними та неспеціальними текстами, взаємовпливами мовної та наукової картин світу» [13, с. 18]. Дослідники стверджують, що є «пряма залежність між важливістю номінованої реальності в житті носіїв мови і проникненням термінів у загальнолітературний словник» [10, с. 37]. Зазвичай детермінологізація відбувається тоді, коли «термін перекидає дефіцит у номінації тих чи інших об'єктів або відношень, займає порожню лауну у певному семантичному полі» [17, с. 245].

Залучення термінів до сфери нефахового застосування зумовлює послаблення їхньої наукової точності, втрату багатьох характеристик, нівелювання їхнього терміностатусу, оскільки терміноодиниці перебувають за межами термінологічного поля й не мотивуються іншими складниками певної системи. Це призводить до детермінологізації терміна, «головною причиною якої є архаїзація як наслідок появи нового мовного знака» [7, с. 197].

Часовий проміжок функціонування нового терміна в ролі суто професійної лексичної одиниці буває дуже незначним – він одразу ж зазнає часткової детермінологізації. Такі лексеми, як *менеджер*, *менеджмент*, *маркетинг*, *офіс*, *департамент* та ін., з'явилися в українській термінології на початку 1990-х років після кардинальних перетворень у соціально-економічній сфері і зразу ж вийшли за межі спеціальної лексики. Пор.: *У нас є секретарка, офіс-менеджер, фєя фуришетів* (Кост, с. 99). *Добре, хоч з приміщенням уладалося, бабком уже має свій офіс* (Кост, с. 151). *Уранці він викликав до себе менеджера відділу реалізації Кевіна Джонсона, молодика з сором'язливою усмішкою* (ДК, с. 256). *«Нас просто обійшли конкуренти», – обізвався високий молодий менеджер служби маркетингу* (ДК, с. 119). «Процес “вживлення” термінів у загальну мову» [12, с. 138] зумовлює послаблення їхньої наукової точності, втрату багатьох характеристик, нівелювання їхнього терміностатусу, оскільки терміноодиниці перебувають за межами

термінологічного поля й не мотивуються іншими складниками певної системи.

Детермінологізація пов'язана з поширенням наукових понять серед носіїв мови, їх наближенням до сфери буденного життя людини. Вона збагачує словниковий склад загальнолітературної мови, є засобом її інтелектуалізації, крім того, розкриває семантико-асоціативний потенціал самих термінів, які в іностраних контекстах часто виконують не номінативно-дефінітивну, а експресивно-стилістичну функцію [4, с. 122]. Дослідники вказують на значний розмах детермінологізації. Безперечно, певна частина спеціальної лексики завжди буде існувати лише в мові спеціалістів, проте незаперечно й те, що інша частина спеціальної лексики (звичайно, менша кількісно, але вагома за своїм значенням) із часом стає надбанням усього суспільства, органічною частиною загальнономовного словника [19, с. 45–46].

Гіперпотужний потік інформації, що має кожна галузь сучасного знання, і вкрай ускладнені завдання дослідження штовхають практично кожну науку до подрібнення на більш часткові дисципліни. З іншого боку, розуміння світу в його цілісності зумовлює вчених виконувати комплексні дослідження, поєднувати в одне ціле можливості різних наук. Відбувається перетин чи навіть зрощення наукових дисциплін. Цей процес взаємовпливу, взаємопроникнення неминуче спричинює міграцію термінів у різні галузі науки [19, с. 44–45], що проявляється в інтенсивних процесах перерозподілу термінологічних одиниць (перехід спеціальної лексики з одних терміносистем в інші). Подібну міграцію термінів найчастіше називають транстермінологізацією, або ретермінологізацією. Під час транстермінологізації звукова оболонка вже наявного терміна в одній галузі знання застосовується для позначення спеціально-професійного поняття з іншої сфери знання [14, с. 103].

У термінології менеджменту виокремлюємо такі форми транстермінологізації: функціональна транстермінологізація – існування термінів з однаковою звуковою і значеннєвими формами в різних терміносистемах та семантична транстермінологізація – існування термінів з однаковими звуковими формами в різних терміносистемах, де відбувається семантичне переосмислення відповідного терміна в терміносистемі менеджменту.

Яскравою ілюстрацією явища функціональної транстермінологізації є залучення загальноекономічних термінів до аналізованої терміносистеми (*концерн, корпорація, елімінування, товар, асоціація, централізація, лізинг, адхократія, глобалізація, організація*, психологічних термінів (*імідж, мотив, стрес, конформізм, мотивація, харизма, конфлікт*). Такі терміни функціонують у метамові менеджменту без зміни семантики. Уже набувши термінологічного статусу, окремі лексичні одиниці зазнають передислокації на стилістичній шкалі: відбувається перенесення готових термінів з однієї дисципліни в іншу [18, с. 232].

Не менш поширеною є семантична транстермінологізація. Наприклад, у процесі міграції терміна *саміт* із терміносистеми політології («конференція, нарада, зустріч глав держав та урядів» (ВТССУМ, с. 1097) до корпусу терміноодиниць менеджменту («засідання вищих керівників організацій, присвячені тільки корпоративній стратегії» (АМ, с. 348) у його семантиці з'являється нова сема – 'корпоративна стратегія'. У цих випадках відбувається своєрідне перекодування терміна, пов'язане з переосмисленням наявної термінологічної інформації, орієнтованої на іншу поняттєву систему.

Оскільки менеджмент в Україні виник як нова галузь економічної науки, його поняттєвий апарат сформувався на перетині загальноекономічних та спеціальних економічних наукових сфер. Терміни, мігруючи з економічної терміносистеми до терміносистеми менеджменту, еволюціонують, набуваючи нового значення в новому термінологічному оточенні, напр.: *комітет* (екон.) – «колегіальний орган, що здійснює управління певною сферою економічної, державної або суспільної діяльності» (ЕЕ, т. I, с. 798); *комітет* (менедж.) – «внутрішня група організацій, якій делеговані повноваження для виконання будь-якого завдання або комплексу завдань» (АМ, с. 23); *імітація* (екон.) – «створення штучної моделі або образу економічних явищ та процесів економічної системи загалом для дослідження, прогнозування, планування та навчання» (ЕЕ, т. I, с. 626); *імітація* (менедж.) – «процес моделювання реальної ситуації та здійснення експериментів для пізнання можливих реальних змін ситуації» (ЕЕ, т. I, с. 626).

Спостереження за мовним матеріалом свідчать, що головними «донорами» транстермінологізмів менеджменту є дисципліни, які розвиваються найшвидше [2, с. 57]: **математика** (*контур управління, піраміда менеджменту, лінійні повноваження, лінійні керівники, скалярний ланцюг, платіжна матриця, паралельні повноваження, кінчна інтеграція*); **психологія** (*функціональний конфлікт, дисфункціональний конфлікт, організаційний конфлікт, менеджерське мислення*); **географія** (*горизонт планування, діловий барометр, організаційний клімат*); **політологія** (*президент, політика, кооптація, місія*); **медицина** (*діагностика, процедура, патронаж*); **біологія** (*організаційний дарвінізм*); **сільське господарство** (*інкубатор*).

Як бачимо, продуктивнішим є вживання термінів інших галузей як структурних компонентів у термінах-словосполученнях. Відбувається звуження значення початкового слова внаслідок включення до його семантики нових складників – термінологічних сем менеджменту, які поглиблюють значення і проєктують його на досліджувану терміносистему.

Висновки. Проведений аналіз уможливило висновок, що процеси семантичної міграції українських термінів менеджменту – термінологізація, детермінологізація, транстермінологізація – є доволі активними, що свідчить про динамічний характер цієї вузькофахової галузі. Завдяки механізмам семантичної деривації термінів – конкретизації значення, метафоризації, метонімізації – здійснюється поповнення термінологічних одиниць галузі. Входячи до загального вжитку, терміни не перестають функціонувати в межах відповідної терміносистеми. Термінологія менеджменту вбирає терміноодиниці значної кількості галузевих терміносистем, коригуючи їхню семантику.

Перспективним напрямом вважаємо дослідження так званих мегаметафор у складі терміносистеми менеджменту.

Література:

1. Васковець Л. Термінологізація та детермінологізація в казначейській терміносистемі. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2013. № 765. С. 87–90.
2. Вербенець М. Б. Лексико-семантичні процеси в сучасній юридичній термінології. *Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика* : Зб. наук. праць. Київ : Вид.-полігр. центр "Київський університет", 2005. Вип. 11. С. 54–65.
3. Винник О. П. Метафоричні процеси у формуванні української економічної лексики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2007. 15 с.

4. Вус М.І. Семантична модифікація українських біологічних термінів у процесі детермінологізації. *Термінологічний вісник*. 2015. Вип. 3(2). С. 117–124.
5. Вус М.І. Транстермінологізація як чинник динаміки біологічної терміносистеми. *Лінгвістичні дослідження* : Збірник наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. 2016. Вип. 41. С. 155–160.
6. Вус М. Українська біологічна термінологія в аспекті семантичної деривації. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2015. № 817. С. 60–64.
7. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: моногр. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 358 с.
8. Дядюра Г.М. Когнітивно-комунікативні аспекти наукового тексту [Текст] : монографія / Г.М. Дядюра, В.І. Кухарева-Рожко, Г.Ф. Ракшанова ; Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси : 2013. 225 с.
9. Константінова О.В. Семантична деривація і процеси детермінологізації англійських та українських фінансових термінів. *Семантична деривація лексики в аспекті міжмовних досліджень* : колект. монографія / кол. авт. ; голов. ред. О.В. Деменчук. Рівне : РДГУ, 2019. (Історія та сьогодення філологічної науки ; т. 2). С. 83–89.
10. Кримець О. Термінологізація та детермінологізація як результат взаємовпливу мовної та наукової картин світу. *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2015. № 817. С. 36–41.
11. Ментинська І.Б. Ретермінологізація як спосіб укомплектування терміносистем (на матеріалі української комп'ютерної термінології) / І.Б. Ментинська, Г.В. Наконечна. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2019. № 1 (17) С. 273–278.
12. Михалеви́ч О.М. Термінологізація та детермінологізація в економічній терміносистемі. *Мовознавчий вісник* : збірник наук. праць. Черкаси, 2009. Вип. 9. С. 135–141.
13. Наконечна Г. Термінологізація і детермінологізація: ступінь опрацювання й вектори розвитку. *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм* : монографія / З.Й. Куньч, Г.В. Наконечна, О.Р. Микитюк, С.З. Булик-Верхола, Ю.В. Теглівець. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2018. С. 11–37.
14. Павлова О.І. Семантичний спосіб термінотворення в музичній терміносистемі англійської, французької, російської та української мов. *Семантична деривація лексики в типологічному висвітленні* : колект. монографія / голов. ред. О.В. Деменчук. Рівне : РДГУ, 2018. (Історія та сьогодення філологічної науки; т. 1). С. 100–111
15. Петрова Т. Шляхи формування сучасної української фітомеліоративної термінології: термінологізування загальноживованої лексики й ретермінологізування лексики інших наук. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2017. № 869. С. 77–82.
16. Плаксі́й О. Метафора як спосіб творення сучасних економічних термінів (на матеріалі аналітичних конструкцій). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2002. № 453. С. 304–309.
17. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. Тернопіль : Астон, 2002. 352 с.
18. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. Москва : Наука, 1989. 246 с.
19. Туровська Л.В. Сучасні аспекти дослідження української термінологічної лексики. *Укр. наукова термінологія* : збірник матеріалів. Київ : Наук. думка, 36. 3. 2010. С. 44–52.

Список умовних скорочень:

АМ – Азбука менеджменту : Словник / І. Мальченко, М. Самокиш, О. Ковтун. [Б. м.] : [Б. в.], 1993. 68 с.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2003. 1440 с.

ДК – Даниленко В. Капелюх Сікорського : роман. Львів : Піраміда, 2010. 290 с.

ЕЕ – Економічна енциклопедія : У 3 т. / Ред. кол. С.В. Мочерний та ін. Київ: Вид. центр “Академія”, 2000.

Кост – Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.

КС – Колесніков Г.О. Словник із менеджменту та маркетингу : навч. посіб. Луцьк : ВІЕМ, 2010. 212 с.

СЙМ – Стадник В.В. Менеджмент : посіб. / В.В. Стадник, М.А. Йохна. Київ : Академвидав, 2003. 464 с.

ШМ – Шегда А.В. Менеджмент : підруч. Київ : Знання, 2004. 687 с.

ЭСБ – Энциклопедический словарь бизнесмена : Менеджмент, маркетинг, информатика / Под ред. М.И. Молдованова. Киев : Техніка, 1993. 856 с.

Krasnopolska N., Krasnopolska M. Ukrainian terminology of management in the aspect of semantic derivation

Summary. The article considers the Ukrainian terminology of management against the background of the processes of semantic derivation as a productive way to replenish the dictionary of the Ukrainian language. It has been proved that terminology of commonly used vocabulary is one of the ways to replenish the studied terminology. It has been found that not only the core or dependent component of a term can be metaphorized, but also both components. A number of terms related to color symbols have been identified. It is concluded that terminology based on metaphorical processes prevails. Secondary nomination based on metonymic processes is a less common method of term formation.

Determinologization is a phenomenon of the language system, which is the transition of terms to the general vocabulary of terms. The reasons for the transition of management terms into a common language are determined. Going into general use, the terms do not cease to function within the relevant terminological systems. Determinologization is conditioned to such linguistic factors as intensive progress in science, expanding the exchange of information, increasing the average level of education of ordinary speakers. The processes of terminologization and determinologization testify to the constant linguistic dynamics, the interpenetration of terminological and non-terminological vocabulary.

The process of transterminologization is one of the least studied aspects of the development of word semantics. As management in Ukraine emerged as a new branch of economics, its conceptual apparatus was formed at the intersection of general economic and special economic scientific spheres. It is concluded that terms, migrating from the economic terminology to the terminology of management, can retain their lexical meaning or evolve, acquiring a new meaning in a new terminological environment. In the terminology of management there are two types of transterminologization: functional and semantic. It is revealed that the sources of replenishment of management terminology are special vocabulary of such scientific branches as mathematics, geography, medicine, agriculture, biology, political science. Transterminologization in the system of Ukrainian management terminology is a relevant process, which is a factor of its systemicity and dynamism.

It is concluded that semantic derivation retains its relevance and productivity in the terminology of management.

Key words: Ukrainian management vocabulary, term, terminologization, determinologization, reterminologization.

*Plotnikova N. V.,
Candidate of Philology, Associate Professor,
Associate Professor at Foreign Languages Department
National University of Pharmacy*

HISTORY OF THE LINGUISTIC AND CONCEPTUAL PICTURES OF THE WORLD FORMATION

Summary. In recent years, there has been an increasing interest in the phenomenon of interaction between two phenomena of human life – language and culture. That is why the problem of exploring the cultural identity of people, which is reflected in the linguistic picture of the world (LWP), is becoming increasingly important. The LWP is closely linked to the conceptual picture of the world (CWP), since the latter exists in the form of concepts that have linguistic expression. The article is devoted to the theoretical foundations of the modern linguistics fundamental concepts, which include the concepts of “linguistic picture of the world” and “conceptual picture of the world”. Traditionally, scientists divide the picture of the world into a linguistic picture of the world – an image of the environment, realized by means of language nominations, and a conceptual picture of the world – a system of concepts formed on the basis of human ideas, consisting of concepts. Today the question of the world pictures study remains open, in particular, the development of general theoretical principles such as nomination and definition of basic concepts, their structure continues. The question of structure is solved in different ways (from the maximum convergence of linguistic and conceptual pictures to the recognition of the different degree of originality of the world reflection in each language. The scientists' views on the interaction of these two pictures of the world can be divided into four groups: 1) the linguistic picture of the world and the conceptual picture of the world are not distinguished, because the linguistic picture of the world as a set of human knowledge about the world that functions in language does not exist (G. Kolshansky); 2) the linguistic picture of the world completely covers the content of the conceptual picture of the world, i.e. the linguistic picture of the world makes the picture of the world more accurate (G. Brutyan, J. Sokolovskaya); 3) the linguistic picture of the world exists as part of the conceptual picture of the world, which is richer than the linguistic (Yu. Karaulov, O. Kubryakova, B. Serebrennikov); 4) the linguistic picture of the world and the conceptual picture of the world are combined, but do not cover each other (I. Golubovska, T. Kosmeda, L. Lysyenko, S. Ter-Minasova). The problem of classification and the existence of partial pictures in general is also not finally solved, which is considered in the presented study.

Keywords: concept, conceptsphere, microconceptsphere, linguistic picture of the world, conceptual picture of the world.

Problem statement. The modern period of development of linguistics is determined by the fact that language is considered not only as a system, but also as a certain picture of the world. According to Yu. Karaulov, “the expression “picture of the world” remains a metaphor, because there are still no explicit procedures for its construction” [5, p. 246], so the concept of the picture of the world is based on “a set of human ideas about its environment” [11, p. 1]. The

environment is a “man in interaction with the surroundings” [9, p. 8], and the picture of the world is “a consequence of the information processing about the reflection of the real world in the human mind” [2, p. 6], i.e. the picture of the world is a synthetic panoramic view of a particular reality, and of each individual place in it.

Analysis of recent research and publications. Representatives of various Ukrainian linguistic schools, in particular I. Golubovska, M. Dmytrenko, S. Zhabotynska, T. Kosmeda, L. Lysyenko, O. Potebnya, J. Sokolovska, made a significant contribution to the development and formation of the concept of the picture of the world. A prominent place in this field belongs to such linguists of the Soviet and post-Soviet period as O. Radchenko, B. Serebrennikov, J. Stermin, S. Ter-Minasova, N. Shvedova. Among the linguists of Western school it is worth mentioning the names of W. Humboldt, M. Birvish, R. Jackendoff, J. Lakoff, R. Pavilionis, A. Farmer, A. Chenki. The works of these scientists are the basis for further researches and form the theoretical base of the study.

Aim of the research on the basis of a comprehensive analysis to clarify the uniqueness of different approaches to understanding the concepts “linguistic picture of the world” and “conceptual picture of the world” in modern linguistics.

Main material presentation. The term “picture of the world” was first used at the turn of the nineteenth and twentieth centuries in the projection on the physical picture of the world (G. Hertz), in the aspect of logic and philosophy it was proposed by L. Wittgenstein, and in anthropology, semiotics, and hence in linguistics, the “picture of the world” came from the works of L. Weisgerber.

In linguistics, the concept of the picture of the world and the ways of seeing the world was developed by W. von Humboldt on the doctrine of “inner form” and “spirit of the people”. According to W. Humboldt, language is a representation of the national spirit, which he identifies with the national language: “in language we always find an alloy of eternally linguistic nature with what is perceived by language from the nature of the nation” [4, p. 373]. Based on this, I. Golubovska notes: “The interpretation of the term “linguistic picture of the world” should be based on the meaning that V. Humboldt invested in the concept of “language form” [3, p. 26–27], and O. Radchenko believes that the discovery of the phenomenon “the picture of the world” in its various terminological design has become the main theoretical achievement of Humboldt, because without using the term “picture of the world”, this linguist describes it almost completely. Similarly, without using the terms linguistic and conceptual picture of the world, W. Humboldt points to the possibility of the existence of these concepts: “The human spirit always seeks to free itself from “the shackles” of language: words constantly connect the inner feeling, which is always fuller than their meaning” [3, p. 103].

Influenced by W. Humboldt's philosophy of language, the concept "the picture of the world" was first developed in Slavic linguistics by O. Potebnya, who proceeded from W. Humboldt's understanding of the nature of the word, primarily from what the latter understood by the term "internal form". The word, according to O. Potebnya, consists of three elements: "external form, i.e. articulate sound; sense that is objectified through sound; internal form or the nearest etymological meaning" [10, p. 160]. Although the question of the internal form occupies an important place in the general linguistic conception of O. Potebnya, he does not give a single complete definition. First, O. Potebnya defines the internal form as the ratio of representation to meaning. Next, a more complex definition is given: "the inner form is the center of the image, one of its features, which prevails over all others" [10, p. 130]. But he is not satisfied with the meaning of this definition. "The internal form," notes O. Potebnya later, "in addition to the actual unity of the image, gives knowledge of this unity; it is not the image of the object, but the image of the image, i.e. the imagination" [10, p. 131]. The internal form does not arise by itself – it is created. The process of its creation is connected with the work of thinking, and thinking, according to O. Potebnya, is objectified by words.

Analyzing the scientific heritage of O. Potebnya, L. Lysyenko notes that in his scientific concept "there is a noticeable distinction between mental and linguistic essence of languages, but he considers them in the ratio of subjective (actually mental representations of each individual) and objective – in the form of meanings, which is a collective property" [8, p. 72]. Thus, the scientist was close to the statement and coverage of such concepts as the linguistic picture of the world.

Today, the concept "picture of the world" belongs to those fundamental concepts that have a dual nature. On the one hand, it is a mental formation – the sum of "senses and ideas about the world, which are organized in the human head for one or another reason in an integrated system" [7, p. 141], that is, it is that which comes primarily from man, the fruit of his perception, fantasies, thought processes and transformational activities, a structure that is represented as a reflection of the individual subjectivity. On the other hand, it is an objectified formation that is externalized by linguistic forms, i.e. "the picture of the world is the secondary existence of the objective world, which was fixed and realized in a peculiar material form. This material form is language, which performs the function of objectification of individual human consciousness as a separate monad of the world" [6, p. 15]. And given that, starting with G. Hertz, M. Planck and A. Einstein, scientists have studied pictures of different "Worlds" (chemical, biological, physical, etc.), then, according to J. Sokolovskaya, it seems logical "Languages World", and therefore, "it is logical to assume the existence of "Linguistic picture of the world" [11, p. 6].

Philosophers G. Brutyan, R. Pavilionis, D. Rudenko were the first who started to discuss the problem of the linguistic picture of the world. In linguistics, the study of this issue was unfolded in connection with the thesaurus study of vocabulary and the identification of the compiling ideographic dictionaries principles, which is represented in the works of Yu. Karaulov. At the stage of formation, in parallel with the concept of "linguistic picture of the world" synonyms "linguistic image of the world", "linguistic model of the world", "naive picture of the world", "internal representation", "linguistic organization of the world", "linguistic intermediate world", "mental representation" were used,

but lately the term language picture of the world (LWP) is most often utilized, which we use in our work.

The LWP in its most general form can be defined as a set of knowledge about the world, reproduced in vocabulary, phraseology, grammar. Accordingly, **the linguistic picture of the world** means *the image of the whole existing integral and multipart world produced by centuries-old experience of the people and realized by means of linguistic nominations, which represents, firstly, man, his material and spiritual life and, secondly, everything around him: space and time, animate and inanimate nature, the branch of man-made myths and society*. Thus, when studying the linguistic picture of the human world, it is possible to consider the recorded and reflected social aspects of life (character, actions, ethics, morality), as well as the experience of self-knowledge of many generations over a long period of time.

The picture of the world is how a person imagines the world in his imagination – "a phenomenon more complex than the linguistic picture of the world, that is, the part of the conceptual world of man related to language, because not everything is perceived and known by man or passes through various senses, has or acquires a verbal form" [7, p. 142]. The picture of the world is how a person imagines the world in his imagination, that is "a phenomenon more complex than the linguistic picture of the world, so, the part of the conceptual world of man related to language, because not everything is perceived and known by man or passes through various senses, has or acquires a verbal form" [7, p. 142]. G. Brutyan noted that "the process of reproducing the picture of the world in the human mind is mostly represented in the form of sensory and rational (logical) model of reality", but "it is also legitimate the depiction of the picture of the world in the form of conceptual (logical) and linguistic models" [1, p. 108]. That is why scientists record the existence of a conceptual picture of the world (CWP), which is also called scientific (Yu. Apresyan, I. Golubovska), conceptual (O. Babayeva), conceptual or cultural (S. Ter-Minasova), logical (Yu. Apresyan, G. Brutyan), cognitive (Z. Popova, J. Sternin). The criterion for distinguishing between linguistic and conceptual pictures of the world is the opposition "thinking – language", in particular, referring to the meaningful interpretation of the concepts of "linguistic" and "conceptual" picture of the world, Yu. Karaulov concludes: "The main elements that make up the first are semantic fields, while the conceptual picture consists of higher levels units, that means groups and superconcepts, which are represented as "constants of consciousness" [5, p. 271].

In the modern scientific literature there are several definitions of CWP. Using the definition of S. Ter-Minasova (CWP is a reflection of the real picture of the world through the prism of concepts formed on the basis of human ideas, obtained through the senses and reflected in his mind, both collective and individual [12, p. 41]), as well as, given the fact that CWP consists of "constants of consciousness" (concepts), we propose the following definition: **conceptual picture of the world** is a system of concepts formed on the basis of human ideas, obtained through the senses and reflected in his mind, both collective and individual, consisting of concepts – images, ideas, concepts, attitudes and evaluations.

Speaking about pictures of the world, L. Lysyenko notes that "one of the important issues related to the essence of the linguistic picture of the world is the question of its structure, which is solved in modern linguistics in different ways (from the maximum convergence of linguistic and conceptual pictures of the world to

the recognition of different degrees of originality in the reflection of the world in each language)" [8, p. 70]. The question of the pictures' relationship is quite complex, because both pictures of the world are interconnected and are in a state of continuous interaction. The views of scientists on the interaction of pictures of the world can be divided into 4 groups:

1. According to G. Kolshansky, a separate linguistic picture of the world, as a set of human knowledge about the world, functioning in language, does not exist. The term "picture of the world" refers only to thinking, in particular G. Kolshansky writes: "It would be correct to speak not about the linguistic picture of the world, but about the linguistic-mental picture of the world, or conceptual" [6, p. 37], i.e. linguistic and conceptual pictures of the world are not distinguished.

2. Analyzing the features of each of the pictures of the world, G. Brutyan notes that "the main content of the language model of the world completely covers the content of the conceptual model (this part is invariant and does not depend on the specific language)" [1, p. 109–110]. His opinion is supported by J. Sokolovska when she writes that "outside the conceptual model there are peripheral areas, which by their nature are purely linguistic and contain additional information, additional knowledge about the world" [11, p. 104]. Thus, the linguistic picture of the world, according to these researchers, makes the picture of the world more accurate: it complements the conceptual picture.

3. The opposite opinion is held by O. Kubryakova, who argues that the linguistic picture of the world exists as part of the conceptual picture that develops in the process of objective and cognitive human activity [7, p. 143]. Yu. Karaulov also speaks about the incompleteness of the linguistic picture of the world in comparison with the conceptual one: "The linguistic picture of the world is characterized by gaps, "holes due to its fragmentary nature and incomplete system" [5, p. 273].

4. A completely different point of view is defended by S. Ter-Minasova, who writes that "it is more correct to speak not about the relation part – whole, language – part of culture, but about interpenetration, interconnection and interaction on the grounds that language is part of culture, but culture is only part of the language. Thus, the linguistic picture of the world is not completely absorbed by the cultural" [12, p. 47]. I. Golubovska concludes that "interacting and interacting, both pictures exist in parallel dimensions of different types of consciousness" [3, p. 32]. The result of this is the statement of L. Lysychenko, who notes that the pictures "combine, but do not cover each other" [8, p. 70]. However, the mentioned linguists do not deny that CWP is fuller, richer and deeper than the corresponding linguistic picture.

After analyzing the available views and agreeing with O. Kubryakova and B. Serebrennikov that not all units of human mental activity (images, concepts), which have their own internal form of representation (nonverbalized), acquire a linguistic form, we agree with T. Kosmeda, L. Lysychenko and S. Ter-Minasova that the LWP and CWP intersect, but do not completely cover each other.

Along with LWP and CWP, linguists distinguish before linguistic (L. Lysychenko); scientific and artistic (V. Ivashchenko); indirect and indirect (Z. Popova, J. Sternin); national-linguistic (I. Golubovska); universal and ideoethnic (N. Novikova, V. Cheremisina); national, individual and author's (Yu. Vaseiko, T. Masytska); sexual, normal sexual, deviant sexual (O. Kholod). The presence of a large number of pictures of the world, embodying different worldviews of people, is "not a subjective whim of history, but its objective necessity"

[9, p. 31], because the knowledge gained by individuals in the process of life depends on their individual and social experience and allow us to talk about the variability of world pictures. Thus, in the general picture of the world it is possible to allocate partial pictures, each of which differs in language originality. V. Postovalova offers a classification of such partial pictures of the world, which are based on the categorical activity paradigm: 1) the subject of the picture of the world ("who"), the one who depicts; 2) the subject of the picture of the world ("what"), what is depicted; 3) the consequence of activity (actually the image) [9, p. 31–32].

I. The subject of the picture of the world (looks at the world and depicts his vision) depends on the psychological factor that forms a certain picture of the world. In psychology, it is customary to distinguish between individual, collective, ethnic, national consciousness, which correspond to the eponymous pictures of the world.

a) individual (individual-personal) picture of the world reflects reality through the prism of the worldview of the individual. The subject of such a picture becomes an individual;

b) the collective picture of the world is a total amount of common knowledge and ideas of a particular team, the subject of which is a separate group of people (society). This picture can also be divided into partial: professional, territorial, social;

c) the national (ethnic) picture of the world is a worldview of the ethnos expressed by means of a certain language, a verbalized interpretation by the linguistic society of the surrounding world. Entire nations become the subject of such a picture of the world. The existence of a national picture of the world is recognized by most scientists. However, G. Kolshansky categorically denies the possibility of a unique vision of the world by different peoples. The main argument is the position of the common nature of thinking for all people, and the difference in the social experience of peoples is not related to the picture of the world [6];

d) universal picture of the world is the global perception of people of all their relationships and contacts with the world. The subject of the universal picture of the world is humanity as a whole.

II. The subject of the picture of the world. According to V. Postovalova, "in each independent sphere of social consciousness – mythology, religion, philosophy – there are special ways of worldview, their "prisms" through which a person sees the world", and "the result of such a worldview are the corresponding pictures of the world" [9, p. 33]. The multiplicity of such pictures of the world is due to the level of intellectual or aesthetic development and education of the individual. The terms local and scientific picture of the world are used in parallel to denote scientific ontologies that contain ideas about the world and are a special form of scientific experience. The scientific picture of the world is divided into a number of interrelated concepts, each of which denotes a separate type of scientific picture of the world as a special level of systematization of knowledge.

III. Consequence of activity (actually the image). The last feature that distinguishes the pictures of the world is "the type of image in the picture, the technique of its execution, characterized by the following features: 1) whether the subjects look at the world with the same eyes; 2) whether the subjects look at the world from one position; 3) whether the same distance from the subjects to the world; 4) whether the world is represented by subjects with the same development of all its parts or with unmotivated accentuation of only some parts" [9, p. 34].

Conclusions. Despite the fact that modern scientists address the problems of worldviews, it is difficult to identify positions that would become commonplace. Thus, summarizing the review of approaches to understanding the pictures of the world, we emphasize that the question of their study remains open, in particular, continues the detailed development of general theoretical principles: nominations and definitions of basic concepts, their structure and more. The problem of classification and the existence of partial pictures in general is finally unsolved, which is promising in the modern period.

References:

1. Брутян Г. Язык и картина мира. *Философские науки*. 1973. № 1. С. 108–111.
2. Вежицкая А. Прототипы и инварианты. *Язык. Культура. Познание* / пер. с англ.; отв. ред. М.А. Кронгауз. Москва : Русские словари, 1996. С. 201–230.
3. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. Київ : Логос, 2004. 284 с.
4. Гумбольдт В. Характер языка и характер народа (отрывок). *Язык и философия культуры*. Москва : Прогресс, 1985. С. 370–381.
5. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. Москва : Наука, 1976.
6. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. Москва : Наука, 1990.
7. Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира* / Отв. ред. Б.А. Серебренников; АН СССР. Москва : Наука, 1988. С. 141–172.
8. Лисиченко Л.А. Людина і мовна картина світу. *Ритми сучасної філології: до 50-річчя професора Т.А. Космеда*. Львів : ПАІС, 2007. С. 69–74.
9. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира* / Отв. ред. Б.А. Серебренников; АН СССР, Ин-т языкознания. Москва : Наука, 1988. С. 8–69.
10. Потебня А.А. Мысль и язык. *Слово и миф*. Москва : Правда, 1989. С. 17–200.
11. Соколовская Ж.П. «Картина мира» в значениях слов. «Семантические фантазии» или «катехизис семантики». Симферополь : Таврия, 1993. 232 с.
12. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Москва : Slovo, 2000. 264 с.

Плотнікова Н. В. Історія становлення мовної і концептуальної картин світу

Анотація. Останніми роками зросло зацікавлення до явища взаємодії двох феноменів людської життєдіяльності – мови і культури. Саме тому проблема дослідження культурної самобутності народу, що відображається у мовній картині світу (МКС), набуває все більшої значущості. МКС тісно пов'язана із концептуальною картиною світу (ККС), оскільки остання існує у вигляді концептів, що мають мовне вираження. Статтю присвячено теоретичним засадам фундаментальних понять сучасної лінгвістики, до яких належать поняття «мовна картина світу» та «концептуальна картина світу». Традиційно науковці розподіляють картину світу на мовну картину світу – зображення довкілля, що реалізується засобами мовних номінацій, та концептуальну картину світу – систему понять, сформованих на основі уявлень людини, що складається з концептів. Нині питання про дослідження картин світу залишається відкритим, зокрема триває розробка загальних теоретичних засад: номінації та дефініції базових понять, їх структури. Питання структури розв'язується по-різному: від максимального зближення мовної і концептуальної картин до визнання різного ступеня своєрідності відображення світу в кожній мові. Погляди науковців на взаємодію цих двох картин світу можна умовно поділити на чотири групи: 1) мовна картина світу та концептуальна картина світу не розмежовуються, оскільки мовної картини світу як сукупності знань людини про світ, що функціонують у мові, не існує (Г. Колшанський); 2) мовна картина світу повністю покриває зміст концептуальної картини світу, тобто мовна картина світу робить картину світу точнішою (Г. Брутян, Ж. Соколовська); 3) мовна картина світу існує як частина концептуальної картини світу, що є багатшою, ніж мовна (Ю. Караулов, О. Кубрякова, Б. Серебренников); 4) мовна картина світу та концептуальна картина світу поєднуються, але не покривають одна одну (І. Голубовська, Т. Космеда, Л. Лисиченко, С. Тер-Минасова). Остаточою не вирішеною є також проблема класифікації та взагалі існування часткових картин, що і розглядається у представленому дослідженні.

Ключові слова: концепт, концептосфера, мікроконцептосфера, мовна картина світу, концептуальна картина світу.

*Пуленко І. А.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Військової академії (м. Одеса)**Сазикіна Т. П.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології
Одеського національного морського університету*

ЕКСПРЕСИВНІ ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНОГО ПАРАЛЕЛІЗМУ В ПУБЛІЧНИХ ВИСТУПАХ ПОЛІТИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню синтаксичного паралелізму на макро- та мікрорівнях у публічних виступах політичних діячів англійською, французькою та українською мовами. Загально визнано, що ефективність будь-якого публічного виступу залежить від таких двох факторів: від актуальності вибраної теми та від засобів її презентації. Одними з актуальних лінгвістичних факторів презентації думки у публічному виступі є стилістичні засоби конструктивного характеру, які надають понятійній формі додатковий інформаційний відтінок, здебільшого естетичний, для надання більшої емотивності.

Метою цієї роботи є необхідність простежити на матеріалі сучасних публічних виступів політичних діячів на декількох мовах особливості структури та функціонування синтаксичного паралелізму, починаючи з організації малих форм (мікропаралелізму, який передбачає організацію членів речення) та закінчуючи організацією великих форм (макропаралелізму, який передбачає організацію зверх фразової єдності, фрагменту дискурсу та всього тексту). Об'єктом дослідження виступають публічні виступи політичних діячів на англійській, французькій та українській мовах. Предметом вивчення є висловлювання з паралельними конструкціями у публічних виступах політичних діячів на англійській, французькій та українській мовах.

Беручи до уваги досвід лінгвістів, які досліджували синтаксичний паралелізм, ми можемо визначити це явище у нашій роботі таким чином: під синтаксичним паралелізмом ми розуміємо наявність взаємно вимірюваних, однотипово побудованих, як у структурному, так і функціональному плані, конструкцій, які виражено частинами простого речення (мікропаралелізм), частинами складного речення чи тексту (макропаралелізм). Синтаксичний паралелізм проявляється у синтаксично однотипних конструкціях, основною функцією яких є посилення комунікативного та експресивного значення висловлювань та об'єднання семантично різних елементів у чисельні синтаксичні єдності. У паралельні конструкції можуть включатися головні чи другорядні члени речення.

Як показує фактичний матеріал, на рівні простого речення паралелізм може створюватись повторенням структури на будь-якому рівні, завдяки однотиповій побудові взаємно вимірюваних відрізків речення, які є членами цього речення та виражені однаковими частинами мови,

та які мають однакові граматичні форми. Особливого дослідження потребує макропаралелізм, тобто організація великих форм – зверх фразових єдностей, фрагментів дискурсу та всього тексту. Випадок потрібного повтору у макропаралельному висловлюванні дає підставу вважати таке явище семантико-синтаксичним засобом, який у контексті публічної промови набуває значне емоційно-експресивне навантаження.

Ключові слова: експресивний синтаксис, публічні політичні виступи, синтаксичний паралелізм, макропаралелізм, мікропаралелізм.

Постановка проблеми. Емотивність публічних виступів політичних діячів неодноразово досліджувалась соціологами, політологами, психологами, філософами, піар-технологами та лінгвістами. Загально визнано, що ефективність будь-якого публічного виступу залежить від таких двох факторів: від актуальності вибраної теми та від засобів її презентації. Одними з актуальних лінгвістичних факторів презентації думки у публічному виступі є стилістичні засоби конструктивного характеру, які надають понятійній формі додатковий інформаційний відтінок, здебільшого естетичний, для надання більшої емотивності. Але не всі стилістичні засоби у публічних політичних виступах досить глибоко досліджені. Саме таким стилістичним засобом виявився синтаксичний паралелізм. Як відомо, синтаксичний паралелізм складається із синтаксично однотипних конструкцій, основною функцією яких є посилення комунікативного та експресивного значення висловлювань та об'єднання семантично різних елементів у чисельні синтаксичні єдності. У паралельні конструкції можуть включатися головні чи придаткові частини речення. У широкому розумінні паралелізм розуміють як явище експресивного синтаксису, що виступає у дискурсі як аналогія, схожість, повторюваність, спільність сусідніх елементів. Його сутність полягає у повторенні синтаксичної конструкції одного висловлювання у таких висловлюваннях з іншим лексичним наповненням. Паралелізм ще називають риторичним повторюванням, яке створює ефект виразної наполегливості, що допомагає виразити певну думку [1; 2; 3, с. 127]. Саме тому особливої уваги потребують синтаксичні конструкції, де це явище присутнє, а також цілий

дискурс, а у нашому випадку політичні публічні виступи як окремих стилістичний жанр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістиці прийнято вважати образними такі морфологічні, синтаксичні та особливо лексичні засоби мови, що слугують для емоційного чи логічного підсилення висловлювання. Такі засоби відомі давно, їх функціонування досліджувалось і досліджується. Великий внесок у дослідження та класифікацію образних засобів мови внесли І.В. Арнольд, І.Р. Гальперин, В.А. Кухаренко, А.Н. Мороховський, Г.Я. Солганик, І.Г. Кошева [4; 5; 6; 7; 8; 9] та ін. Фігури мовлення, тобто виразні засоби мови, підвищують виразність висловлювання та підсилюють його емоційність за допомогою особливих синтаксичних конструкцій, таких як інверсія, риторичне запитання, паралельні конструкції, контраст тощо [10]. Багато вітчизняних лінгвістів займались дослідженням паралелізму [1; 11; 12; 13].

У лінгвістиці паралелізм розуміють як використання слів одного й того ж лексико-граматичного класу (частини мови) у однаковій синтаксичній функції; однотипні синтаксичні конструкції не тільки у функціональному, але й у структурному відношенні; це повторення двох чи більше прогресивних послідовностей однакової морфологічної схеми, яке супроводжується (так або ні) повторами з ритмічними фонетичними або лексико-семантичними відмінностями [4; 14; 15, с. 77–91; 16]. Синтаксичний паралелізм трактується як конструкція, яка складається з двох чи більше суміжних ідентичних структур, зверх фразових єдностей, абзаців, що слугує для внутрішнього закріплення тексту як ритміко-синтаксичного явища. Воно поєднує у собі прийоми та моделі ритмічної та синтаксичної побудови як одного із синтаксичних прийомів образотворчості [17, с. 264]. Н.М. Разінкіна визначає синтаксичний паралелізм як семантико-структурну єдність, що складається мінімально з двох компонентів (складників), які характеризуються синтаксичною тотожністю й логіко-сисловою спільністю [18]. Диференційними ознаками синтаксичного паралелізму є особливий інтонаційний малюнок, особлива ритміка, а також особлива двопланова асоціативно-семантична завершеність та естетична довершеність висловлювання [11, с. 54].

Поряд з відмінностями у визначенні синтаксичного паралелізму є також його різні класифікації. Наприклад, розроблено класифікацію структурних видів паралелізму на матеріалі англійської мови, яка базується на додержанні трьох умов існування паралелізму, а саме: однакова кількість членів структури; однакові синтаксичні відносини всередині паралельних конструкцій; однаковий порядок слів у всіх конструкціях синтаксичного повтору [16]. Як стверджує група дослідників, мовна експресія в усьому своєму різноманітті властива не лише звукам, словам і їх граматичним формам, але ще більшою мірою синтаксичній організації мови [7]. А.М. Мороховський та В.А. Кухаренко виділяють три групи виразних засобів синтаксису залежно від типу трансформації, яка відбулася з вихідною моделлю, а саме: 1) редуція вихідної моделі: еліipsis, замовчування, номінативні речення, бесполучниковий зв'язок; 2) експансія вихідної моделі: повтор, перерахування, тавтологія, полісиндетон, вставні речення; 3) зміна порядку компонентів вихідної моделі: інверсія, дистантність, обособлена. Залежно від характеру відношень між синтаксичними структурами, способів транспозиції їх значення і характеру зв'язку між елементами таких структур В.А. Кухаренко та А.М. Мороховський виділяють також три

групи стилістичних прийомів на рівні синтаксису: 1) взаємодія синтаксичних структур у контексті: паралелізм, хіазм, анафора, епіфора; 2) транспозиція значення синтаксичних структур у контексті: риторичне запитання; 3) транспозиція значення способів зв'язку: парцеляція, сурядний зв'язок замість підрядного [6; 7]. Залежно від наявності цих трьох умов можна виділити як повний паралелізм (у разі збереження всіх трьох умов), так і неповний (у разі порушення однієї з умов). Неповний паралелізм, своєю чергою, можна поділити на: а) неповний паралелізм з поширенням (поява в окремих конструкціях членів, які не мають відповідностей в інших паралельних конструкціях); б) неповний паралелізм зі скороченням (опущення деяких членів в одній з конструкцій); в) неповний паралелізм з неспівпадінням паралельних конструкцій (недодержання другої умови паралельності); г) зворотний паралелізм чи хіазм (порушення третьої умови про однаковий порядок слів у всіх паралельних конструкціях) [14; 19; 20].

Метою роботи є необхідність простежити на матеріалі сучасних публічних виступів політичних діячів на декількох мовах особливості структури та функціонування синтаксичного паралелізму, починаючи з організації малих форм (мікропаралелізму, який передбачає організацію членів речення) та закінчуючи організацією великих форм (макропаралелізму, який передбачає організацію зверх фразової єдності, фрагменту дискурсу та всього тексту). Об'єктом дослідження є публічні виступи політичних діячів на англійській, французькій та українській мовах. Предметом вивчення є висловлювання з паралельними конструкціями у публічних виступах політичних діячів на англійській, французькій та українській мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Беручи до уваги досвід лінгвістів, які досліджували синтаксичний паралелізм, ми можемо визначити це явище у нашій роботі таким чином: під синтаксичним паралелізмом ми розуміємо наявність взаємновимірюваних, однотипово побудованих, як у структурному, так і функціональному плані, конструкцій, які виражено частинами простого речення (мікропаралелізм), частинами складного речення чи дискурсу (макропаралелізм). Синтаксичний паралелізм, як явище експресивного синтаксису, найчастіше досліджується філологами у дискурсі як один із способів його організації. Спершу потрібно проаналізувати функціонування синтаксичного паралелізму на рівні простого речення. Як показує фактичний матеріал, паралелізм може створюватись повторенням структури на будь-якому рівні, завдяки однотиповій побудові взаємно вимірюваних відрізків речення, які є членами цього речення та виражені однаковими частинами мови та які мають однакові граматичні форми.

Наведемо приклади мікропаралелізму із французької мови. Як видно з досліджуваного матеріалу, французькі оратори – політики доволі часто вдаються до паралелізму головних членів речення, які виражені інфінітивами: 1. *Travailler à dominer ces forces économiques, c'est travailler à libérer l'homme, c'est travailler à libérer l'esprit humain* [21]. У цьому прикладі повний паралелізм створюється інфінітивними групами у функції розповсюдженого підмета (*travailler à dominer ces forces économiques*) та двох однорідних складних інфінітивних присудків (*est travailler à libérer l'homme, est travailler à libérer l'esprit humain*), перед якими стоїть безособовий вказівний займенник *ce*. Така побудова речення створює безособовість та емпфузу. В основі однотипово побудованих структур лежить

базовий повторюваний інфінітив *travailler*, який у предикативній частині підвищує експресивність висловлювання. Потрібно відзначити, що однотипово побудовані головні члени речення в подібних конструкціях поєднані між собою ідентифікаційним маркером *c'est*, що відіграє узагальнюючу роль, а вказівний займенник *ce* виступає як елемент, що пов'язує елементи структури та функціонує як їх ідентифікатор. У вищеведеному прикладі мікропаралелізм базується на семантичній ознаці: деталізації загальної думки. У наступному прикладі, який за синтаксичною структурою збігається з першим, присутній інший вид семантичної ознаки, на якій базується мікропаралелізм – це синтез фразового висловлювання (однорідних розширених інфінітивних фраз як однорідних підметів). 2. *Faire le socialisme, changer la vie de millions, voire de milliards de gens, c'est soulever des montagnes* [22, с. 7]. За рахунок однорідних стилістичних засобів відбувається «нанизування» переліку подібних дій, емотивний вплив на адресата.

Слід зазначити, що речення з однотиповими головними членами, що виражені інфінітивом, несуть велику змістову ємність у разі економії вираження. Це відбувається тому, що інфінітив – це безособова форма дієслова, він не виражає ні особи, ні часу, ні способу дії. Завдяки таким характеристикам інфінітив надає відсторонення висловлюванню, а у функції підмета чи предикатива він вказує на узагальнену чи на невизначену особу. Таким чином, мікропаралелізм може організовувати члени речення у однорідний ряд. На рівні простого речення однорідними є однофункціональні синтаксичні одиниці, які мають однакові відношення до певного третього елемента, який керує ними чи яким вони керують.

Наступний фактичний матеріал відібрано з відповідей Президента США Д. Трампа журналістам на пресконференції “*Coronavirus Response*”, присвяченій ситуації з коронавірусом у США у квітні 2020 р. Досліджуваний матеріал англійської мови показує, що паралельними на макрорівні можуть бути:

А) Комплемент дієслова – додаток та підмет складносурядного речення, виражені герундіальною фразою у складі складносурядного речення: “*We need coming together, but coming together means cooperation*” [23].

Б) Синонімічні фрази з прикметником *calm* (дієслівна частина складного модального дієслівного присудка та наказовий спосіб у *to remain calm* та *be calm*) у короткому дискурсі (двох складних реченнях): “*People have to remain calm... All I say is, “Be calm”*” [23].

В) Іменник *test(s)* двічі виступає додатком та один раз підметом у короткому дискурсі, який поєднує три короткі речення. В першому з них, складнопідрядному реченні, ми спостерігаємо вбудований мікропаралелізм у макропаралельну структуру. У другому простому реченні іменник також є додатком, а в третьому простому реченні іменник є підметом: “*Anybody that needs a test gets a test. They have the tests. And the tests are beautiful*” [23].

У всіх вищеведених прикладах має місце підсилення паралелізму структур за допомогою лексичного повторення. Лексичне повторення одночасно визначає ритмічну будову речення та на нього падає значне змістове навантаження. Частина дискурсу, яка іде наприкінці, пояснює та підсилює попереднє висловлювання. Оратори беруться до лексичного повторювання з метою довести до слухача певну думку у найповнішому вигляді, що сприяє емоційному впливу на адресата.

Як свідчать вищеведені приклади з англійської мови А), Б) та В), для публічних політичних виступів характерні висловлювання з реченнями, які нагадують слоган та несуть зазивний характер. Також гранична стислість та максимальна інформативність досягнуті шляхом протиставлення однотипово побудованих фразових груп. Так, у вищеведеному прикладі А) гранична стислість та максимальна інформативність виявляється завдяки протиставленню однакових герундіальних фраз складносурядних речень у межах одного складного речення. Це ж можна простежити на прикладі мікропаралелізму з французької мови, в якому однотиповість будови другорядних членів речення поєднується з їх лексичним протиставленням: 3. *Il faut entendre l'affranchissement du prolétariat par la défaite de la bourgeoisie* [24, с. 122]. За допомогою антитези на фоні паралелізму структур оратор успішно розкриває сутність соціально-політичних явищ того часу: *l'affranchissement du prolétariat – la défaite de la bourgeoisie*.

Експресивним є також вживання ораторами зворотного паралелізму, сутність якого полягає у перехресному розміщенні двох суміжних конструкцій за принципом дзеркальної симетрії, що носить у стилістиці назву хіазм. Приклад: 4. *L'avenir appartient pour la France à une nouvelle croissance, une croissance humaine* [22, с. 4].

Хіазматична структура, у якій принцип симетрії проявляється максимально, також лежить в основі ефективності висловлювань, сприяє яскравій експресивності і водночас врівноважує частини висловлювання та допомагає запобігти монотонності висловлювання. У наведених вище прикладах хіазм ускладнюється підхватом, який демонструє зв'язок між попереднім та наступним сегментами, що підсилює експресивність висловлювання.

У політичних публічних висловлюваннях однорідні члени речення створюють паралелізм на лексико-граматичному рівні та зазвичай поєднуються з іншими стилістичними засобами – градацією та антитезою. Наведемо приклад з градацією на фоні структур синтаксичного паралелізму: Г) “*It's fake, false. It's a bad journalist. All people must get true information. This journalist is bad*” [23]. У цьому випадку макропаралелізму серія лексично негативних прикметників (частин складного іменникового присудка) з повтором прикметника *bad* слугують для підсилення настрою всього висловлювання. Кожна наступна репліка підсилює ефект попередньої, що наприкінці створює ефект недовіри та засудження певного журналіста, а його інформація повинна сприйнятись як фейкова та шкідлива у складний період для громадян країни. До того ж функція лексичного повтору в цьому разі суто експресивна. Цей повтор не вносить ніяких семантичних додаткових відтінків, але ставить за мету слугувати засобом посилення, наполегливого повторення, завдяки чому фраза набуває посиленого впливу та в результаті створюється підвищена експресивність висловлювання.

До прикладів застосування макропаралелізму можна віднести витяг з відеозвернення Президента України В.О. Зеленського стосовно медичної реформи в країні: «...більшість протитуберкульозних лікарень та диспансерів – на грані закриття. *Я не можу всього цього допустити. Я не можу допустити* скорочення бригад швидкої допомоги... *Я не можу допустити*, щоб кваліфіковані дитячі лікарі поїхали за кордон, та був катастрофічний ріст дитячої смертності... *Ми не можемо всього цього допустити*, інакше це буде називатись не реформа, а диверсія» [25].

Оратор три рази застосовує одне й те саме речення, а в четвертий раз він змінює особовий займенник в однині на форму множини з метою залучення всього кола можновладців до вирішення драматичної для суспільства проблеми.

Слід підкреслити, що для писемних текстів потрібне повторювання – дуже рідкісне явище, оскільки воно відображає особливості спонтанного мовлення та допомагає оратору доповнити якість кількістю, завдяки чому почуття оратора у політичному висловлюванні стають більш виразними, більш індивідуалізованими. Оскільки публічні промови належать до змішаної форми спілкування (письмова фіксація та усна презентація), можна допустити, що вживання потрібного повторення показує прагнення оратора зберегти у публічній промові характер розмовного мовлення. Однорідність синтаксично наближених компонентів, що становлять повний чи неповний паралелізм, та посилення емотивності висловлювання веде до помітної напруги у висловлюванні. Це дає підставу вважати таке явище семантико-синтаксичним засобом, який у контексті публічної промови набуває значне емоційно-експресивне навантаження.

Висновки. Виразні засоби на синтаксичному рівні являють собою синтаксичні моделі речень, які несуть додаткову логічну або експресивну інформацію, що сприяє підвищенню прагматичної ефективності висловлювання [7, с. 138]. Також синтаксичний паралелізм характеризується залежно від місця положення окремих частин конструкцій: початковий, кінцевий, кільцевий. До попередньо названих структурної ознаки та ознаки щодо положення паралельних конструкцій у дискурсі можна додати комунікативний та семантичний види паралелізму. За комунікативною ознакою будемо розрізняти паралелізм наказових, питальних та розповідних речень, які можуть бути як стверджувальними, так і заперечними. Класифікація за семантичною ознакою враховує характер смислових відносин між компонентами структури, а саме: інтенсифікацію висловлювання; синонімічний спосіб вираження; об'єднання декількох висловлювань в єдине ціле чи деталізацію загальної думки; протиставлення всередині паралелізму [8].

На дослідженому мовному матеріалі з публічних політичних виступів ораторів можна дійти висновку про те, що фігура синтаксичного паралелізму може організовувати члени простого речення у єдине стилістичне ціле явище. У нашому дослідженні такий тип паралелізму отримав назву мікропаралелізму. На рівні простого речення мікропаралелізм організує такі його члени, а саме: 1) підмет та присудок, де останній містить інфінітив. При цьому вислів нагадує прислів'я; 2) підмет та іменну частину складного іменного присудка, яка виражена іменником в однині чи множині (або його субститутами). При цьому вислів набуває характерних рис афоризму та передає філософську концепцію оратора; 3) підмет та непрямий додаток, який виражено іменником. Такі вислови нагадують гасло та мають характер заклику; 4) прямий та непрямий додаток, які виражені іменником. При цьому часто відбувається їхнє протиставлення; 5) однорідні члени речення.

Отже, врахування всіх принципів класифікації: розміщення паралельної структури, комунікативної ознаки, структурної та семантичної ознак дає можливість комплексного аналізу явища синтаксичного паралелізму у мікро- та макроструктурах. Мікропаралелізм, який організує головні другорядні, а також однорідні члени речення у комбінації з градацією та антитезою

створює експресивність мови, що допомагає оратору яскравіше, виразніше передати свою думку. Завдяки цьому оратор досягає бажаного прагматичного ефекту висловлювання. Особливого дослідження потребує макропаралелізм, тобто організація великих форм – зверх фразових єдностей, фрагментів дискурсу та всього тексту.

Література:

1. Сидоренко І. Повтор як ключовий принцип функціонування стилістичних фігур у сучасних англійських драматичних творах. URL: http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/sydorenko_povtor.pdf.
2. Разинкина Н.М. Стилистика английского научного текста. *Edumorial*, 2005. URL: <https://www.livelib.ru/book/1000105025-stilistika-anglijskogo-nauchnogo-teksta-nm-razinkina>.
3. Georjin R. *Les secret de style*. 4ed. Paris : Editions André Bonne, 1991. 247 p.
4. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. Санкт-Петербург : Просвещение, 2012. 295 с.
5. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка. Москва : Либроком, 2014. 336 с.
6. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. Вінниця : Нова Книга, 2004. 272 с.
7. Мороховский А.Н., Воробьева О.И., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В. Стилистика английского языка : учебник. Киев : Высшая школа, 1991. 272 с.
8. Солганик Г.Я. Стилистика текста : учебное пособие. 9-е изд. Москва : Флинта; Наука, 2009. 256 с.
9. Кошечкина И.Г. Стилистика современного английского языка. Москва : Академия, 2011. URL: <http://web.snauka.ru/>.
10. Шиляева А.М. Связь синтаксиса с другими разделами лингвистики. Москва : Академия, 2012. URL: <http://web.snauka.ru/>.
11. Синица І.А. Лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту. *Мовознавство*. 1994. № 2–3. С. 56–60.
12. Дубенко О.Ю. Порівняльна стилістика англійської і української мов : навчальний посібник. Вид. 2. Доп. і перероблене. Вінниця : Нова книга, 2011. 328 с.
13. Тараненко О.О. Повтор / Українська мова : Енциклопедія. Київ : Енциклопедія, 2007. С. 517–518
14. Святовец В.Ф. Словник тропів і стилістичних фігур. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 176 с.
15. Molino J. Sur le parallelisme morphosyntaxique. *Langue française*. 1981. № 49. P. 77–91.
16. Ярова Л. Виразні засоби та стилістичні прийоми синтаксису в текстах міжнародних документів. *Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту. Серія: філологічні науки*. Вип. 138. С. 159–163. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/83099767.pdf>.
17. Долинин К.А. Интерпретация текста. Москва : Просвещение, 1985. 286 с.
18. Разинкина Н.М. Об одном из способов синтаксической организации научной прозы (стилистический прием параллелизма). *Лингвистика и методика преподавания иностранных языков* : сб. ст. Москва : Наука, 1976. С. 59–90.
19. Мойсієнко А. Хіазмічні конструкції як текстові утворення в українській мові.
20. Теоретична і дидактична філологія. *Серія «Філологія»*. Випуск 25, 2017. С. 276–277. URL: http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:9u3CRtg7FugJ:scholar.google.com/&hl=ru&as_sdt=0,5&scioldt=0,5.
21. Гуйванюк Н.В. Хіазм як синтаксична структура. *Слово – Речення – Текст* : вибр. праці. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. С. 429–440.
22. Duclos J. Les droits de l'intelligence. Conférence faite devant les écrivains, savants, artistes, médecins, professeurs, ingénieurs et

- avocats, réunis par la Maison de la Culture. Paris : Editions Sociale, Archive Paris, 2000. 90p.
23. Marchais G. Discours de Cloture de 24 Congres de PSF. Paris : Archive Paris, 1982. P. 5-12.
 24. Пресконференція Президента США Д. Трампа на тему "Coronavirus Response": URL: YouTube.com. (квітень 2020 р.)
 25. Rochet W. Les conférences fédérales du parti et leurs enseignements. Paris : Archive Paris, 1964. 210 p.
 26. Відеозвернення Президента В.О. Зеленського до громадян України. URL: YouTube.com. 04.05.2020 (17:51).

Pulenko I., Sazykina T. Expressive peculiarities of syntactic parallelism in public political speeches (on the material of the English, French and Ukrainian languages)

Summary. The article is aimed at the research of syntactic parallelism at macro and micro levels in public political speeches in English, French and Ukrainian. It has been generally acknowledged that effectiveness of any public speech depends on the two following factors: the topicality of the selected theme, and the means of its realization. The present work confirms the necessity of studying the peculiarities of structure and functioning of syntactic parallelism on the material of modern public political speeches. This study has been carried out starting from small forms (micro parallelism, which includes organization of sentence members), and finishing with the organization of large forms (macro parallelism, which includes the formation of over phrase unities, fragments of discourse and whole texts). The object of research is public

political speeches in English, French and Ukrainian. The subject of research is discourse with parallel constructions in public political speeches in the three languages.

We explain the notion of syntactic parallelism as follows: under syntactic parallelism, we understand the presence of mutually measured, similarly built up, both in the structural and functional senses, constructions, which may be expressed with parts of a simple sentence (micro parallelism), parts of a complex sentence or a text (macro parallelism). The syntactic parallelism is revealed in syntactically similar constructions, the main function of which is emphasizing communicative and expressive meanings of utterances and joining semantically different elements into numerous syntactic unities. Principal and secondary members of the sentence can be included into parallel constructions.

Parallelism at the level of a simple sentence may be created by repetition of any structure due to the similar construction of mutually comparable parts of a sentence, which are expressed by the same parts of speech and have the same grammatical forms. Macro parallelism demands further investigation, which includes organized large forms – over phrase unities, discourse fragments and the whole texts. The fixed example of triple repetition in the macro parallel utterance makes it possible to consider this case as a semantic-syntactic phenomenon, which gains great emotive-expressive contents in the public political speech.

Key words: expressive syntax, emotiveness, public speeches, syntactic parallelism, macro parallelism, micro parallelism.

*Швелідзе Л. Д.,**старший викладач кафедри англійської філології та перекладу
Одеського національного політехнічного університету*

ЕКСПРЕСИВИ В МОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ТА АМЕРИКАНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ДОПИСІВ У FACEBOOK І TWITTER)

Анотація. У статті розглянуто основні мовленнєві акти етикетного спілкування в дописах українських і американських політиків у соціальних мережах. Розглянуто основні жанри мережевого дискурсу – допис і коментар, через які здійснюється етикетна комунікація: політики вітають адресатів зі святами, дякують за певні вчинки, запрошують на події тощо. Мета дослідження – охарактеризувати експресиви – мовленнєві акти етикетної комунікативної поведінки українських і американських політиків, представлені в дискурсі соціальних мереж Facebook і Twitter. Мета передбачала розв’язання таких завдань: виявити особливості мережевого дискурсу та специфіку комунікативної взаємодії в мережах Facebook і Twitter, визначити основні мовленнєві акти етикетного характеру, проаналізувати особливості мовлення українських і американських політиків. Матеріалом для аналізу слугували дописи в соцмережах Facebook і Twitter відомих українських (О. Ляшко, А. Яценюк, В. Зеленський, Ю. Тимошенко й інші) і американських (Б. Обама, Д. Трамп, М. Трамп, Дж. Байден та інші) політиків. Доведено, що в мережевому дискурсі основними мовленнєвими актами етикетного спілкування є експресиви – мовленнєві акти привітання, побажання, подяки і співчуття. Через частотність мовленнєвого жанру привітання, що містить привітання і побажання, саме ці мовленнєві акти домінують у дописах політиків у соціальних мережах. Етикетність визначених мовленнєвих актів зумовлює сталу синтаксичну будову і фразеологізований характер цих мовленнєвих актів. Доведено, що експресиви ґрунтуються на перформативах і містять етикетні форми, специфічні для української й американської культур. Публічний характер етикетної комунікації політиків у соцмережах зумовлює й віддання переваги масовому адресату в етикетних дописах із мовленнєвими актами привітання, побажання, подяки і співчуття.

Ключові слова: експресив, етикетна комунікація, соціальна мережа, мережевий дискурс, мовленнєва поведінка, мовленнєвий акт, політичний дискурс.

Постановка проблеми. Дослідження дискурсу соціальних мереж у лінгвопрагматичному аспекті передбачає виокремлення й аналіз мовленнєвих актів, характерних для мережевого спілкування. Розширення можливостей мережевого дискурсу зумовило і проникнення його меж: соціальні мережі стали своєрідним майданчиком обміну інформацією та впливу на читачів із боку політичних лідерів, які мають у популярних соцмережах свої акаунти. Насамперед це стосується двох мереж – Facebook і Twitter, що є одними з основних оперативних джерел повідомлення та пошуку актуальної інформації. Основними жанрами мережевого спілкування є допис і коментар, через які здійснюється, зокрема, етикетна комунікація: політики вітають адреса-

тів зі святами, дякують за певні вчинки, запрошують на події тощо. Водночас використовують мовленнєві акти етикетного характеру, що в мережевому дискурсі набули певних трансформацій з огляду на функціонування в інтерактивному режимі. Мовці-політики в соцмережах активно здійснюють етикетну комунікації, уживають різноманітні етикетні мовленнєві акти – експресиви, що послужили предметом нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення мовленнєвих актів у сучасному мовознавстві реалізовано в актуалізації лінгвопрагматичного аспекту аналізу мовних і мовленнєвих явищ. Зважаючи на це, вивчення мережевого дискурсу набуває актуальності передусім у лінгвопрагматичному аспекті: мовленнєві жанри мережевого спілкування, дискурсивна специфіка, комунікативні стратегії і тактики (О. Горошко, Ю. Данько, М. Навальна, С. Нерян, Т. Полякова, Л. Щипіцина й інші). Один із засновників теорії мовленнєвих актів Дж. Сьорль пропонує виокремлювати такий різновид мовленнєвих актів, як експресиви, що виражають психологічний стан, реакцію або поведінку мовця щодо певної ситуації, зокрема етикетного характеру [6, с. 119]. Ритуальні жанри в соцмережах здебільшого містять експресиви, що скеровані на репрезентацію ставлення доповідача до повідомлення. Сучасний комунікативний простір характеризується активним розвитком соціальних мереж, що стають однією з форм реалізації комунікативної взаємодії. А. Белова відзначає загальну тенденцію розвитку сучасної комунікації, наголошує на тому, що соціальні мережі як «одна з реалізацій гіперконективності вже не є сферою суто міжперсональної комунікації: у них проникли бізнес і політика, і навіть такі консервативні інститути, як монархія і церква. Присутність у соцмережах є у наш час своєрідним імперативом, так само, як доступ до Інтернету декілька років тому» [1, с. 90]. З огляду на це в центрі уваги дослідників постає віртуальний дискурс (О. Горошко, Н. Кобрін, Л. Компанцева, О. Тищенко, М. Ульянова й інші). У центрі нашої уваги постали мовленнєві акти етикетної комунікації, що презентовані в соцмережах Facebook і Twitter. Дослідники відзначають, що саме в інтернет-комунікації вибір мовленнєвих засобів етикетного характеру «допомагає досягти певної етичної рівноваги» [7, с. 101].

Мета статті – охарактеризувати мовленнєві акти – експресиви етикетної комунікативної поведінки українських і американських політиків, представлені в дискурсі соціальних мереж Facebook і Twitter. Мета передбачала розв’язання таких завдань: виявити особливості мережевого дискурсу та специфіку комунікативної взаємодії в мережах Facebook і Twitter, визначити основні мовленнєві акти етикетного характеру, проаналізувати особливості мовлення українських і американських політиків.

Матеріалом для аналізу слугували дописи в соцмережах Facebook і Twitter відомих українських (О. Ляшко, А. Яценюк, В. Зеленський, Ю. Тимошенко й інші) і американських (Б. Обама, Д. Трамп, М. Трамп, Дж. Байден та інші) політиків.

Виклад основного матеріалу. Соціальні мережі стали способом реалізації та презентації різних типів інституційного спілкування, зокрема політичного дискурсу. Основні жанри політичної комунікації фіксуємо в соціальних мережах на офіційних сторінках відомих політиків, насамперед це жанри допису і коментаря [3]. У кожному із цих жанрів представлені різні типи мовленнєвих актів, зокрема етикетних, що традиційно уналежнені до експресивів. О. Шишова зазначає, що «підгнуттям кожної ритуальної дії є прототипний експресивний варіант мовленнєвої поведінки» [8, с. 123], що зумовлює послуговування типовим набором мовленнєвих актів у відповідних ситуаціях спілкування з використанням ритуальних жанрів у комунікативній взаємодії. Для ритуального спілкування такими типовими мовленнєвими актами є експресиви, які виражають комунікативно-прагматичну норму, що «об'єднує лінгвістичні та паралінгвістичні правила побудови текстів у певній типовій ситуації з певною інтенцією для досягнення оптимального прагматичного впливу на адресата» [8, с. 124]. У межах експресивів і виокремлюють етикетні мовленнєві акти, які й розглянемо в мережевому дискурсі в дописах політиків України і США.

Привітання є основним жанром етикетної комунікації, у політичному мережевому дискурсі його інтенція полягає у презентації політика через актуалізацію категорії ввічливості: «змістова частина привітання – це ритуальне враження радості, що є індикатором зацікавлення і значущості того, хто вітає» [4, с. 67]. Зважаючи на це, цілком закономірним є використання мовленнєвого жанру привітання в мовленні політиків, що реалізується за допомогою двох типів мовленнєвих актів – привітань і побажань, напр.: укр. *Незламна воля, непереборний дух, безмежна відданість своєму народу і незборима жага свободи – це про Мустафу Джемільова. Ми познайомилися у Криму. Прийде час, і ми знову зустрінемося там. Ви повернетеся до Криму, шановний Мустафа-ага. Разом з Україною. З днем народження Вас!* (Twitter, А. Яценюк, 13 листопада 2020 р.).

Вербальними маркерами привітання є наявність перформативних мовленнєвих актів, дієслів вітальної семантики, синтаксичних фразеологізмів (в українській мові це моделі *Vimau* з + іменник в орудному відмінку, а в англійській мові дієслова *to congratulate, to celebrate*), еліптичних синтаксичних конструкцій із прийменником з (з + іменник в орудному відмінку), напр.: *Сердечно vimau всіх українців, які нині вже святкують Різдво Христове. Римо-католиків, протестантів і не тільки. Vimau усіх громадян, які відчують важливість цього дня* (Twitter, П. Порошенко, 24 грудня 2020 р.); *Congratulations to the Latvian people on the Day of the Proclamation of the Republic of Latvia!* (Twitter, Д. Разумков, 18 листопада 2020 р.); *President Donald J. Trump & I send our warmest wishes to all as we celebrate #Christmas. May the love we share with our family & friends fill our hearts with peace & joy!* (Facebook, М. Трамп, 24 грудня 2020 р.). Також мовці послуговуються етикетними формулами для вираження привітання, напр.: *Христос рождється! Славімо Його!* (Facebook, П. Порошенко, 24 грудня 2020 р.); *This Christmas*

looks different for all of us. As we spend time with those we love – in person or virtually – let us celebrate the blessings we cherish, embrace the spirit of giving, and look out for one another. From my family to yours, Merry Christmas! (Facebook, В. Обама, 24 грудня 2020 р.). На семантичному рівні привітання містить номінацію урочистої події, характеристику її ролі в житті адресата або країни, а також міркування мовця щодо цього у. Привітання як жанр політичного дискурсу містить елементи самопрезентації політика-мовця, який заявляє о ролі адресата в політичній сфері.

Побажання як мовленнєвий акт представлений у жанрі привітання і є виявом соціального етикету, тобто також належить до експресивів. Лінгвісти наголошують на тому, що побажання не характеризується різноманітністю використаних мовних засобів, що пояснюється формалізованістю цього мовленнєвого акту [5, с. 33]. Комунікативною інтенцією побажання є «вираження уваги і симпатії на адресу адресата і надію на добробут в житті адресата, що відповідає нормам етикету, прийнятим у певному суспільстві» [2, с. 16]. Мовленнєві акти побажання містять дієслова відповідної семантики: укр. *бажати, зичити*; англ. *wish, desire*, ужиті в перформативному значенні, напр.: *Бажаю всім по-справжньому добрих свят, родинного затишку і нових сподівань. Бережіть близьких, себе та Україну. Щасливого Різдва!* (Facebook, В. Зеленський, 24 грудня 2020 р.); *Wishing you a warm, healthy, and very merry Christmas* (Twitter, Н. Clinton, 24 грудня 2020 р.). Крім мовленнєвих актів із перформативами, побажання здійснюється у формі етикетних конструкцій фразеологізованого характеру: із частками *хай (нехай) + дієслово теперішнього часу, щоб + дієслово теперішнього часу* в українській мові, напр.: *Незважаючи на те, коли і за якою традицією ви святкуєте Різдво, – нехай цей день подарує тепло домашнього затишку і обійми найрідніших. Здоров'я вам та вашим близьким. Зі святом!* (Facebook, О. Ляшко, 24 грудня 2020 р.); *Сьогодні у Святий вечір загадаймо бажання: щоб Бог дав сил робити себе щасливими кожен день. І нехай будуть щасливими близькі, рідні, друзі та всі навколо!* (Twitter, С. Вакарчук, 24 грудня 2020 р.). Зважаючи на це, побажання супроводжує привітання і реалізується в межах мовленнєвого жанру привітання за допомогою перформативів відповідної семантики й етикетних конструкцій.

Подяка як мовленнєвий жанр пов'язана зі значущою подією, що стає підгнуттям для висловлення вдячності. На вербальному рівні подяка виражається за допомогою мовленнєвих актів – експресивів, перформативів, містить і етикетні лексеми, як-от: укр. *дякую, висловлюю подяку, спасибі*; англ. *thank you*. Переважно це дієслівні форми теперішнього часу, що мають перформативний характер, напр.: *Просто дякую тобі, Британіє! У наш час щирих друзів вкрай важко знайти. Бувають лише прагматичні інтереси та ситуативні домовленості. Але буває й «але». Наші відносини із Британією – стратегічні, діалог – абсолютно щирий, а досягнуті домовленості відображають справді близьку дружбу* (Facebook, В. Зеленський, 8 жовтня 2020 р.); *Today, we're reminded of our solemn obligation: to serve our veterans as well as they have served us. To all of our veterans and service members, we're forever grateful for your commitment to our country – and your willingness to put it all on the line for us. Thank you* (Twitter, В. Обама, 11 листопада 2020 р.); *Yesterday marked another tragic, preventable milestone in our fight against*

COVID-19, but this news is a bright light. *I'm grateful for every scientist, researcher, and public health expert who made it possible* (Facebook, J. Biden, 11 грудня 2020 р.).

В українській мові подяка виражається за допомогою синтаксичних конструкцій із прийменником «за + іменник у знахідному відмінку (+ іменник у формі давального відмінка)». Перший іменниковий компонент у формі знахідного відмінка вказує на предмет подяки, а другий – у формі іменника в давальному відмінку – є факультативним і вказує на адресата подяки, напр.: *Друзі, дякую всім, хто підтримав і підписав петицію про необхідність створення ТСК щодо розслідування зриву операції з арешту російський військових злочинців* (Facebook, О. Турчинов, 18 вересня 2020 р.). Натомість в англійській мові фіксуємо відокремлену етикетну форму подяки або використання її у складі синтаксичної конструкції “thank you to”, напр.: *Thank you to Dave Rubin, author of “Don’t Burn This Book”, just announced on that he is voting for your favorite President, me. “I think Donald Trump has done a lot of good. When I see an American flag, I see Trump support”* (Twitter, D. Trump, 29 жовтня 2020 р.). Тут спостерігаємо пріоритет вербалізації адресата, проте предмет подяки поданий описово. З огляду на це подяка виражається у формі сталих етикетних конструкцій типової синтаксичної будови з вербалізацією адресата і предмета подяки.

Співчуття як мовленнєвий жанр мережевого дискурсу співвідноситься з некрологом і зосереджено на трагічній події та ролі особи в суспільному, культурному, політичному житті, напр.: укр. *Пішов із життя справжній одесит Михайло Жванецький. Ціла епоха. Його душа назавжди у старих вуличках Одеси, а творчість – безсмертна* (Twitter, О. Ляшко, 6 листопада 2020 р.). Предметом співчуття є смерть людини, що і становить семантичний центр тексту допису, що містить мовленнєві акти перформативного характеру. Утім, мовець не лише реагує на сумну подію, а й характеризує особистість померлої людини в позитивному оцінному світлі за допомогою оцінної лексики. Особливу увагу на семантичному рівні приділено вираженню співчуття, зокрема у формі ритуальних фраз, напр.: *Пішов із життя Геннадій Кернес. 10 років він був міським головою Харкова. Довіра, яку йому неодноразово висловлювали мешканці цього міста, заслуговує беззаперечної поваги. Мої щирі співчуття рідним та близьким. Вічна пам’ять!* (Twitter, Д. Разумков, 17 грудня 2020 р.). Ключовими лексемами в цьому разі виступають *життя, смерть, сум, пам’ять*, напр.: *Ruth Bader Ginsburg stood for all of us. She was an American hero, a giant of legal doctrine, and a relentless voice in the pursuit of that highest American ideal: Equal Justice Under Law. May her memory be a blessing to all people who cherish our Constitution and its promise* (Twitter, B. Clinton, 19 вересня 2020 р.). Політик-мовець висловлює сум через смерть певної особи та співчуття тим, хто її знав. Співчуття насичене емоційно-експресивною лексикою та характеристикою ролі особи в житті країни, напр.: *Ковід продовжує збирати свої страшні врожайі. У тому числі й в Україні. Сьогодні ми прощались із Олександром Вікторовичем Дегтяревим, легендарним генеральним директором КБ «Південне». <...> Це непоправна втрата для України <...> Відпочивайте, Олександрі Вікторовичу <...> Вічна слава, вічна вдячність <...> Цар-*

ство Небесне <...> (Facebook, Ю. Тимошенко, 26 листопада 2020 р.). Загалом співчуття є менш частотним жанром мережевого політичного дискурсу порівняно з попередніми через специфіку інформаційного приводу, проте є експресивом, що виражає емпатію.

Висновки. У мережевому дискурсі основними мовленнєвими актами етикетного спілкування є експресиви – мовленнєві акти привітання, побажання, подяки і співчуття. Через частотність мовленнєвого жанру привітання, що містить привітання і побажання, саме ці мовленнєві акти домінують у дописах політиків у соціальних мережах. Етикетність визначених мовленнєвих актів зумовлює сталу синтаксичну будову і фразеологізований характер цих мовленнєвих актів. Перспективи дослідження полягають в аналізі всіх типів мовленнєвих актів, що використовуються в мережевому спілкуванні.

Література:

1. Белова А. Віртуалізація комунікативного простору. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2015. Вип. 1. С. 86–97.
2. Вдовина Е. Поздравление и пожелание в речевом этикете: концептуальный и коммуникативный анализ : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2007. 24 с.
3. Кондратенко Н., Стрій Л., Білінська О. Лінгвопрагматика політичного дискурсу: типологія мовленнєвих жанрів : монографія / за заг. ред. Н. Кондратенко. Одеса : Астропринт, 2019. 236 с.
4. Немчинова Н. Когнитивные и лингвокультурные особенности поздравления в массовой коммуникации. *Мир науки, культуры, образования*. 2008. № 1 (8). С. 67–70.
5. Пожелание и поздравление в речевом этикете : на материале СМИ и интернет-коммуникации / И. Пахомова и др. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2017. № 1 (65). Ч. 2. С. 32–35.
6. Серль Дж. Что такое речевой акт? *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1986. Вып. 17. С. 151–169.
7. Смольянинова Е. Нормы речевого этикета в виртуальной коммуникации жанров чата и форума. *Вестник Воронежского государственного университета*. Серия «Филология. Журналистика». 2009. № 2. С. 101–103.
8. Шишова О. Коммуникативно-прагматическая норма поведения участников виртуальной коммуникации (на примере немецкоязычного сетевого дневника). *Вестник Московского государственного лингвистического университета*. Серия «Общественные науки». 2016. Вып. 2 (741). С. 122–134.

Shvelidze L. Expressives in the speech of Ukrainian and American politicians (based on Facebook and Twitter posts)

Summary. The article deals with the main speech acts of etiquette communication in the posts of Ukrainian and American politicians on social networks.

The main genres of network discourse are considered, they are post and commentary, through which etiquette communication is carried out: politicians greet addressees with holidays, thank for certain actions, invite to the events, etc.

The purpose of the study is to characterize expressives, speech acts of etiquette communicative behavior of Ukrainian and American politicians, presented in the discourse of social networks Facebook and Twitter.

The tasks were to identify the features of network discourse and the specifics of communicative interaction on Facebook and Twitter, to determine the main speech acts of etiquette nature, to analyze the speech peculiarities of Ukrainian and American politicians.

The material for the analysis was the posts of famous Ukrainian (O. Lyashko, A. Yatsenyuk, V. Zelensky, Y. Tymoshenko, etc.) and American (B. Obama, D. Trump, M. Trump, J. Biden) etc.) politicians on Facebook and Twitter.

It is proved that in the network discourse the main speech acts of etiquette communication are expressives – speech acts of greetings, wishes, gratitude and sympathy.

Due to the frequency of the speech genre of greetings, which contains greetings and wishes, it is these speech acts that dominate in the posts of politicians on social networks.

The etiquette of certain speech acts determines the stable syntactic structure and phraseological nature of these speech acts.

It is proved that expressives are based on performatives and contain etiquette formulas specific to Ukrainian and American cultures.

The public nature of etiquette communication of politicians on social networks also determines the preference of the mass addressee in etiquette messages with speech acts of greetings, wishes, gratitude and sympathy.

Key words: expressive, etiquette communication, social network, network discourse, speech behavior, speech act, political discourse.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

*Акоп'яни Н. М.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри ділової іноземної мови і перекладу
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»**Голікова О. М.,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри ділової іноземної мови і перекладу
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*

СЕМАНТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТИЛІСТИЧНО НЕЙТРАЛЬНИХ СЛІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті розглянуто семантичний потенціал стилістично нейтральних слів в англійській мові на матеріалі термінів нафтогазової сфери. Узагальнено досвід українських та зарубіжних учених щодо дослідження української та англійської термінології у нафтогазовій сфері. Здійснено аналіз доменів, що складають концептуальну картину в нафтогазовій термінології української та англійської мов. Із застосуванням компаративного аналізу показано стилістично нейтральні лексико-семантичні групи слів в англійській мові, які мають потенціал у термінотворенні в нафтогазовій галузі. Через свою контекстуальну адаптивність загальноновживані стилістично нейтральні слова є невичерпним джерелом галузевого термінотворення. Зміст таких слів часто реалізується саме в контексті, тому вони є семантично неоднозначними поза реальним контекстом. Серед способів поповнення терміносистеми виділено семантичний потенціал таких стилістично нейтральних доменів, як «Тварини», «Предмети побуту», «Комахи», «Рослини», «Частини тіла», «Погода», «Професії», «Одяг», «Інструмент», «Кулінарія». Методом суцільної вибірки та на основі кількісного аналізу виявлено, що домени «Тварини», «Частини тіла» та «Одяг» є найбільш продуктивними у термінотворенні. В дослідженні також розглянуто лексико-семантичні характеристики нейтральної лексики, описано полісемантичні властивості стилістично нейтральних слів та їх контекстне подання в англійській мові, проаналізовано семантико-функціональні особливості стилістично невизначеної лексики, окреслено перспективи термінотворення на основі стилістично нейтральних слів, описано механізм опрацювання відповідних термінів у перекладі. Подано аналіз закономірностей і процесів термінотворення у нафтогазовій сфері, досліджено склад термінів з огляду на їхнє походження від стилістично нейтральних слів загальної лексики. За результатами наукових розвідок виявлено, що стилістично нейтральні слова є одним із найбільш ефективних, потужних і перспективних способів поповнення терміносистеми у нафтогазовій галузі.

Ключові слова: нафтогазова термінологія, англійська нафтогазова термінологія, домен, семантичний потенціал, стилістично нейтральні слова, полісемія.

Постановка проблеми. Сучасне перекладознавство потребує подальшого дослідження поняттєвої системи та її становлення, а також розгляду прошарку загальноновживаних слів, що є стилістично нейтральними, як невичерпного джерела зба-

гачення фахових терміносистем. Актуальними залишаються питання, пов'язані з визначенням, ознаками та місцем терміна у фаховій мові.

Метафоричність наукового осмислення дійсності приводить до переходу слів, що ми вживаємо у повсякденному житті, до розряду галузевих термінів. Це відбувається під впливом екстралінгвістичних факторів, а саме глобалізації світу, появи нових технологій, адже, як слушно зазначає Дж. Лакофф, «метафоричність не є перевагою чи недоліком мислення; це просто неминучість. Під час використання метафор краще сприймаються абстрактні поняття і надзвичайно складні ситуації» [9, с. 95].

Термінологія у нафтогазовій сфері динамічно розвивається відповідно до функціонального навантаження, адже вона повинна вирішувати прагматичні завдання сьогодення. Отже, її оновлення є неминучим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою нашого дослідження стали висновки видатних теоретиків Н.Д. Арутюнової, Г.О. Винокура, Ю.Н. Караулова, Т.Р. Кияка, Дж. Лакоффа, Д. Рітчі та інших науковців.

Саме нафтогазову термінологію досліджували С.М. Дорошенко [6], І.В. Гошовська [4], Р.С. Яремійчук [1], М.Д. Гінзбург, І.М. Корніловська, С.Д. Левіна, І.С. Рогова, Н.В. Терських, Х. Ліу, О.О. Єфремов, Н.О. Мішанкін, А.І. Дєєв. Однак семантичний потенціал стилістично нейтральних слів в англійській мові на матеріалі термінів нафтогазової сфери ще не був об'єктом дослідження у зіставному аспекті в українській та англійській мовах.

Метою статті є аналіз загальноновживаних стилістично нейтральних слів в аспекті контекстуальної метафоризації і потенціалу термінотворення в нафтогазовій сфері.

Об'єктом дослідження є терміни метафоричної природи у галузі нафтогазодобування, утворені на основі нейтральних слів в англійській мові, та їх еквіваленти у тексті перекладу.

Предметом дослідження є функціонально-семантичний потенціал загальноновживаної стилістично нейтральної лексики.

Головними завданнями дослідження є такі:

- 1) аналіз загальноновживаної лексики в семантико-функціональному аспекті;
- 2) опис явища полісемії загальноновживаних слів та їх контекстуальних семантичних трансформацій в англійській мові;
- 3) розгляд стилістично невизначеної лексики як джерела утворення нових термінологічних одиниць;

4) характеристика галузевої термінології у нафтогазовій сфері як такої, що містить прошарок термінів відповідної природи, а саме метафоризованих загальноновживаних слів;

5) надання класифікації семантичних груп термінів у відповідній сфері та їх статичний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Задля ефективності стилістичного аналізу весь словниковий склад мови зазвичай поділяють на стилістично нейтральні та стилістично марковані слова. Ця класифікація, зокрема, надається у роботі В.А. Кухаренка [15, с. 25]. Загальноновживані слова є гнучкими за характером використання, вони легко адаптуються до різноманітних сфер і ситуацій спілкування. Щодо цього можна говорити про універсальність слововживання. Через свою контекстуальну адаптивність загальноновживані стилістично нейтральні слова є невичерпним джерелом галузевого термінотворення. Зміст таких слів часто реалізується саме в контексті, тому вони є семантично неоднозначними поза реальним контекстом.

Слова, що є стилістично забарвленими, розглядаються лінгвістами як антиподи нейтральних лексичних одиниць [16, с. 209]. Через свою невизначеність вони мають величезний потенціал до реалізації нових значень у певному комунікативному контексті. В англійській мові ця здатність підсилюється природою самої мови, де полісемія є очевидною яскравою рисою.

Слово є інформативною одиницею. Лінгвістика поділяє цю інформацію на денотативну та конотативну [16, с. 5]. Стилiстично нейтральні слова несуть виключно денотативну інформацію. Такими є більшість слів в англійській мові. Контекст вмикає допоміжні значення у таких словах, отже, вони можуть слугувати реалізації певного стилістичного завдання [8, с. 16–17, 25]. Виникають підстави для аналізу лексичного значення слова як комплексу денотативного і конотативного компонента. Денотативна складова частина надає узагальнене уявлення про об'єкт, а конотативна – додаткові характеристики [2, с. 3–4].

Якщо говорити про емоційне забарвлення лексичної одиниці, то воно безпосередньо пов'язане зі стилістичною маркованістю [7, с. 167]. У стилістично заангажованих словах міститься потужний емоційний поштовх. Якщо порівняти текстові приклади, де функціонують синонімічні нейтральні та стилістично забарвлені слова, це можна легко побачити.

Розглянемо два речення з роману М. Войцеховської “Don't Play Dead Before You Have To”.

1) *Last year you did what I told you and didn't bug me with so many questions* [17, с. 20].

2) *I was just asking you if you were ready...* [17, с. 23].

В першому випадку ми маємо справу зі стилістично забарвленим словосполученням *bug me with so many questions*, що дійсно є емоційно зарядженим, на відміну від стилістично нейтрального слова *ask* з прикладу 2.

Різні контекстуальні значення та змісти одного й того ж слова (емоційні, стилістичні тощо) разом організують його семантичну структуру. З іншого боку, здатність мовної одиниці передавати кілька різних значень називають полісемією [5, с. 4]. Варіанти значення слова визначає або його форма, або контекст. Єдність форми й змісту слова – це його лексико-граматичний варіант [13, с. 51]. Всі варіанти нейтрального слова разом утворюють його семантичну парадигму.

Стилiстично нейтральні слова практично не мають обмежень щодо сфери використання й адаптуються до різноманітних комунікативних ситуацій. Вони утворюють основну

частину словника, і їхня повторюваність є дуже високою. Ці лексичні одиниці є потужним інструментом утворення нових значень, зокрема термінологічних.

Нейтральні слова також можуть бути проаналізовані з точки зору їхнього семантичного потенціалу в межах фахової термінології. Наприклад, для статті ми вибрали термінологію нафтогазової сфери.

Наукова вербалізація дійсності часто відбувається на основі загальноновживаних слів шляхом метафоризації значення. Досить часто таким чином утворюються терміни-однословники [3, с. 101]. В певному контексті загальноновживані стилістично нейтральні слова набувають спеціалізації і втрачають своє первинне значення. Відбувається процес їхньої термінологізації.

Дослідники часто поділяють терміни, що утворилися на основі загальноновживаних слів, за способом утворення на кілька типів [11, с. 51]. Перша термінологічна група називає категорійні поняття. Тут серед денотатів присутні поняття навколишньої дійсності. В цьому разі наукове поняття ніби поглинає повсякденне, але відрізняється від нього певним чином. Наприклад, *planet* (планета) або *pollution* (забруднення). Друга та третя група термінів ґрунтуються на полісемантичному потенціалі слова. У термінів другої групи воно актуалізується шляхом метафоризації значення [11, с. 52]. Наприклад, *designer baby* – дитина, народжена шляхом штучного запліднення, *molecular sieve* – молекулярне сито. Терміни третього типу утворилися в результаті метонімічного перенесення. Наприклад, *abolition* – ліквідація, *transparency* – прозорість [11, с. 53].

Четверта група складається з термінологічних словосполучень, до складу яких входять стилістично нейтральні слова [11, с. 55]. Наприклад, *air pollution* – загазованість, *echo-effect* – копір-ефект, ехо-ефект.

Ми підтримуємо висновок О.В. Суперанської про первинність загальної номінації щодо термінологічної, адже спеціальні сфери постійно наповнюються новою інформацією, вербалізація якої потребує нових найменувань [10, с. 82]. В цьому аспекті загальноновживана стилістично нейтральна лексика є безцінним ресурсом термінотворення.

Досліджуючи метафору в нафтогазовій термінології англійської та української мов, І.В. Гошовська виділяє 16 основних доменів [4, с. 157], серед яких є емоційно забарвлені. Серед досліджуваних нами доменів було виділено 10 найголовніших на основі семантичного потенціалу стилістично нейтральних слів (300 термінів), які трансформувались у терміни нафтогазовидобувної сфери, а саме «Тварини», «Предмети побуту», «Комахи», «Рослини», «Частини тіла», «Погода», «Професії», «Одяг», «Інструмент», «Кулінарія».

Домен «Тварини» є одним з найпотужніших джерел терміноутворення: *pig* – скребачка для очищення труб; *rabbit* – шкребок для чистки трубопроводів; *cock* – кран; затвор; *donkey* – 1) допоміжний механізм; 2) невелика поршнева помпа; *dog* – 1) хомутик; палець; кулак; кулачок; зуб; 2) гачок; скоба; затискні кліщі; *bear cat* – 1) свердловина з важкими умовами експлуатації; 2) запобіжний пояс із брезенту; *wild cat* – розвідувальна (пошукова) свердловина на новій площі; *seal* – 1) сальникове ущільнення; сальник; 2) ізоляційний шар; *mole* – локатор для визначення профіля трубопроводу на перетині рік; *horse* – козли; рама; верстат; шаблон; *blind ram* – глуха плашка. Від назв тварин утворилися похідні словосполучення: *beaver dam* – грубомелений гільсоніт (нейтральний наповнювач

для ліквідації поглинання бурового розчину); *cat head* – безпечна котушка, котушка для затягування труб та інструменту в бурову; *rat hole* – шурф під квадрат (синонім *mouse hole*); відрізок свердловини меншого діаметра; *rat holing* – поступове зменшення діаметра свердловини.

До домена «Предмети побуту» було віднесено такі: *bed* – 1) станина; рама; 2) основа; 3) фундамент; подушка під фундамент; плита; 4) шар; пласт; 5) поклад; 6) русло, річище; 7) стэнд, пристрій для проведення випробувань; *blanket* – 1) покриття, поверхневий шар, захисний шар; 2) геоп. відклади, пласт, шар; нанос; покривка; *main control cabinet* – головна шафа керування; *cushion gas* – газ буферний (загальна кількість газу, яка підвищує тиск у колекторі від нуля до позначки, необхідної для забезпечення певного дебіту в процесі піднімання); *basket* – 1) павук, ловильний інструмент; пастка для підняття з вибою свердловини предметів; 2) сітка; *thread* – різь; нарізка.

Іншим способом терміноутворення є зооморфні метафори, серед яких ми окремо розглядаємо домен «Комахи». Наприклад, *bug* – 1) пристрій для очищення внутрішньої поверхні трубопроводу; *butterfly* – 1) кутник (для польових штанг); метелик (передавальний пристрій, що змінює напрямку руху тяг в горизонтальній площині); 2) впускний клапан; дросельна заслінка; *caterpillar* – гусениця; *grasshopper* – пристрій контролю водонафтового рівня у резервуарі; *moth balls* – нафталінові кульки для шлінування (гідророзриву).

Домен «Рослини» налічує невелику, але суттєву з точки зору частоти використання групу: *tree* – фонтанна ялинка; *bush* – 1) втулка, вкладиш; 2) брус, гільза; 3) ізоляційна трубка; *rose* – сітка на прийомі насоса, всмоктувальна сітка; *root* – основа зуба шестерні (або кулястика); зв. вершина зварного шва; *thorn* – ловильний мітчик.

Семантична група «Частина тіла» складає 20% від усіх доменів стилістично нейтральних слів із потенціалом терміноутворення (рис. 1): *face* – ріжуча частина бура; *side* – 1) бік; кінець (ланцюга, паса); 2) геоп. сторона; бік; крило скиду; крило антикліналі; труб; ріре *eye* – наконечник з вушком (для труб); ріре

fingers – пальці, що підтримують труби у буровій вищці; *elbow pipe* – коліно труби; *shoulder* – 1) плече, буртик, виступ (болт); 2) упорний диск; поясок; зовнішній край (торця коронки); 3) уступ у тоці викривлення свердловини; *mouth* – 1) гирло (свердловини), гирло виробки; 2) вхідний отвір; вхідний патрубок; штуцер; 3) горловина; звуження; *root of tooth* – зуб; зубець; *knuckle joint* – шарнірний відхилювач (дефлектор); шарнірне з'єднання; *knee joint* – колінчасте з'єднання; *throat* – 1) зв. найменша товщина зварювального шва; 2) коротка сполучна частина (в трубопроводі); *tongue* – 1) язик; язичок; 2) шпунт, шил; шпонка; гребінь; виступ; *skin* – 1) зовнішній шар; оболонка; покриття; 2) плівка, поверхневий шар; 3) зовнішня обшивка; *skinning* – утворення поверхневої плівки; *belly* – потовщення пласта; розширення стовбура свердловини внаслідок обвалу породи; *leg* – зворотня сторона шва, що прилягає до основного металу.

Невеликий семантичний прошарок складає домен «Погода»: *mist* – нафтова курява; *cloud* – пляма; потемніння; помутніння; *flood front* – фронт заводнення; поточне положення поділу «нафта – вода».

Семантична група «Професії» становить 8% (рис. 1) у терміноутворенні нафтогазової сфери: *doctor* – 1) допоміжний механізм; 2) адаптер; перехідний патрон; 3) регульовальна прокладка; 4) налагоджувач (апарат, машину); ремонтувач; *guide* – 1) перехідна вилка пасової передачі; 2) геон. напрямна жила; *gas cleaner* – газоочищувач; *pilot* – 1) напрямний пристрій; цементувальний пристрій (цапфа, стрижень, виступ); напрямний стрижень (розширювача для розбурювання до більшого діаметра); *driver* – 1) ведучий шків; *runner* – 1) робочий шків; ходовий ролик, рухомий блок; ходовий кінець талевого каната; 2) ротор (турбіни); 3) ходова втулка; ходове кільце.

Серед нафтогазових термінів, що належать до домену «Одяг», розглядаємо такі: *bonnet* – ковпак; кришка; покривка; кожух; ріре *collar* – трубна муфта; *jacket* – 1) кожух; оболонка; обшивка; капот (двигуна); *guide shoe* – напрямний башмак; *sleeve* – 1) рукав; 2) гільза, втулка; трубка; пустотілий вал; 3) муфта; *coat* – ґрунтовка; покриття; шар; обшивка.

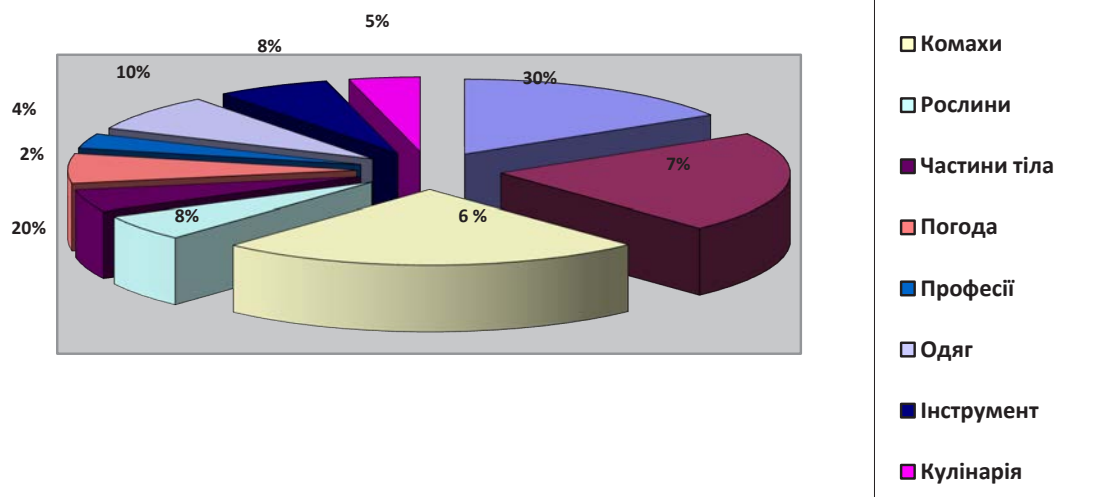

Рис. 1. Домени стилістично нейтральних слів з потенціалом терміноутворення

Домен «Інструмент» складає 8% (рис. 1) і має такі приклади: *fork* – підкладна вилка (інструмент, що застосовується під час штангового та канатного буріння для підвішування штанг і бурового інструмента на гирлі свердловини в ході скручування або викручування); *key* – 1) ключ; гайковий ключ; 2) ключ для скручування штанг; 3) підкладна вилка; 4) заклинений уламок керна в керноприймальній трубі, що не дає вийняти решту керна; *jack knife drilling mast* – вишка бурової установки, що складається.

Стилістично нейтральний домен «Кулінарія» має відносно невеликий потенціал термінотворення. Наприклад, *cake* – 1) затверділий шлам; 2) фільтраційна кірка на стінках свердловини; 3) сальник (ущільнені частинки породи, які забили проміжки між алмазами та матрицею в коронці); *kneading mill* – змішувач; *grating* – сітка; перфорований лист; колосник; каркас; *macaroni string* – насосно-компресорна колонна труб малого діаметру.

Отже, серед способів поповнення терміносистеми було виділено семантичний потенціал таких стилістично нейтральних доменів, як «Тварини», «Предмети побуту», «Комахи», «Рослини», «Частини тіла», «Погода», «Професії», «Одяг», «Інструмент», «Кулінарія». Методом суцільної вибірки та на основі кількісного аналізу було виявлено, що домени «Тварини», «Частини тіла» та «Одяг» є найбільш продуктивними у термінотворенні.

Висновки. Ми дійшли висновку, що стилістично нейтральні слова утворюють спільне ядро або основну частину словника. Загальноживані слова є гнучкими за характером використання, вони легко адаптуються до різноманітних сфер і ситуацій спілкування. Щодо цього можна говорити про універсальність слововживання. Через свою контекстуальну адаптивність загальноживані стилістично нейтральні слова є невичерпним джерелом галузевого термінотворення. Зміст таких слів часто реалізується саме в контексті, тому вони є семантично неоднозначними поза реальним контекстом. Термінологія у нафтогазовій сфері динамічно розвивається відповідно до функціонального навантаження, адже вона повинна вирішувати прагматичні завдання сьогодення. Отже, її оновлення є неминучим.

У статті розглянуто семантичний потенціал стилістично нейтральних слів в англійській мові на матеріалі термінів нафтогазової сфери. Узагальнено досвід українських та зарубіжних учених щодо дослідження української та англійської термінології у нафтогазовій сфері. Здійснено аналіз доменів, що складають концептуальну картину в нафтогазовій термінології української та англійської мов. Із застосуванням компаративного аналізу показано стилістично нейтральні лексико-семантичні групи слів в англійській мові, які мають потенціал у термінотворенні в нафтогазовій галузі. Серед способів поповнення терміносистеми було виділено семантичний потенціал таких стилістично нейтральних доменів, як «Тварини», «Предмети побуту», «Комахи», «Рослини», «Частини тіла», «Погода», «Професії», «Одяг», «Інструмент», «Кулінарія». Методом суцільної вибірки та на основі кількісного аналізу було виявлено, що домени «Тварини», «Частини тіла» та «Одяг» є найбільш продуктивними у термінотворенні. В дослідженні також було розглянуто лексико-семантичні характеристики нейтральної лексики, описано полісемантичні властивості стилістично нейтральних слів та їх контекстне подання в англійській мові, проаналізовано семантико-функціональні особливості сти-

лістично невизначеної лексики, окреслено перспективи термінотворення на основі стилістично нейтральних слів, описано механізм опрацювання відповідних термінів у перекладі. Подано аналіз закономірностей і процесів термінотворення у нафтогазовій сфері, досліджено склад термінів з огляду на їхнє походження від стилістично нейтральних слів загальної лексики. За результатами наукових розвідок виявлено, що стилістично нейтральні слова є одним із найбільш ефективних, потужних і перспективних способів поповнення терміносистеми у нафтогазовій галузі.

Перспективу подальшої роботи бачаємо у вивченні особливостей перекладу метафоризованих англійських термінів українською мовою.

Література:

1. Англо-український нафтогазовий словник / заг. ред. Р.С. Яремійчука. Львів, 2008. 680 с.
2. Гольдман А.А. Опыт исследования стилистических потенций нейтральных слов (на материале имен существительных английского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 1977. 18 с.
3. Гороть С.І. Лексикологія сучасної англійської мови : курс лекцій. Луцьк, 2007. 144 с.
4. Гошовська І.В. Метафора в нафтогазовій термінології англійської та української мов. *Термінологічний вісник*. 2015. Вип. 3 (2). С. 157–163.
5. Димова С.Н. О полифункциональности слова с широким значением (на материале английского существительного way) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 1972. 22 с.
6. Дорошенко С.М. Українська термінологія нафтогазової промисловості: становлення і розвиток : монографія. Полтава, 2014. 139 с.
7. Звєгінцев В.А. Семасиологія. Москва, 1957. 320 с.
8. Воробйова О.П., Бойцян Л.Ф., Ганецька Л.В. та ін. Методичні вказівки до семінарських і практичних занять із стилістики англійської мови. Київ, 1997. 77 с.
9. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, якими ми живемо. Москва : Едиторіал УРСР, 2004. 256 с.
10. Суперанская А.В., Подольская Н.В. Васильева Н.В. Общая терминология: вопросы теории. Москва, 2012. 248 с.
11. Цаголова Р.С. Лексико-семантические особенности политико-экономической терминологии. Москва, 1985. 146 с.
12. Amosova N.N. English Contextology. London, 1968. 106 p.
13. Arnold I.V. The English Word. Moscow, 1986. 295 p.
14. Galperin I.R. Stylistics. Moscow, 1977. 332 p.
15. Kukharensko V.A. A Book of Practice in Stylistics. Vinnytsia, 2000. 160 p.
16. Rayevska N.M. English Lexicology. Kyiv, 1971. 335 p.
17. Wojciechowska M. Don't play dead before you have to. New York, 1970. 115 p.

Akopiants N., Holikova O. Semantic potential of stylistically neutral words in English

Summary. The article deals with the semantic potential of stylistically neutral words in English on the basis of terms of the oil and gas area. Experience of the Ukrainian and foreign scientists in the study of the Ukrainian and English terminology of the oil and gas industry is summarized. The domains that make up the conceptual picture in the oil and gas terminology of the Ukrainian and English languages are analyzed. The method of comparative analysis is used to show stylistically neutral lexico-semantic groups of words in the English language, which have a potential in term formation in the oil and gas area.

The semantic potential of such stylistically neutral domains as “Animals”, “Household Articles”, “Insects”, “Plants”, “Parts of the Body”, “Weather”, “Professions”, “Clothes”, “Tools”, “Cooking” is distinguished among the ways to replenish the terminology system. It has been revealed, by the method of continuous sampling and on the basis of quantitative analysis, that the domains “Animals”, “Parts of the Body” and “Clothes” are the most efficient in term formation. The study also examines the lexical and semantic characteristics of neutral vocabulary, describes the polysemantic properties of stylistically neutral words and their contextual presentation in the English language, analyzes the semantic and functional features of stylistically unmarked vocabulary, designates

the prospects of term formation based on stylistically neutral words, describes the mechanism of dealing with the relevant terms in translation. The article analyzes the patterns and processes of term formation in the oil and gas area, examines the composition of terms in connection with their origin from stylistically neutral words of general vocabulary. The results of scientific research have shown that the stylistically neutral words are one of the most effective, powerful and promising ways to replenish the terminology system in the oil and gas industry.

Key words: oil and gas terminology, English oil and gas terminology, domain, semantic potential, stylistically neutral words, polysemy.

*Жижма О. О.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української мови та слов'янської філології
Приазовського державного технічного університету*

НАРОДНОРОЗМОВНА ЛЕКСИКА У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ ШУКШИНА ТА ЇЇ ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ГРИГОРОМ ТЮТЮННИКОМ

Анотація. Статтю присвячено особливостям перекладу розмовної лексики як важливої форми некодифікованого спілкування, виявленої у повістях російського письменника Василя Шукшина. Просторічна лексика – це характерна риса ідіостилу творчості В. Шукшина, що розглядається насамперед як соціолінгвістична категорія, важливий компонент національної мови. Її введення в контекст актуалізує види апеляцій до культурного фонд реципієнтів, дає змогу відтворити особливий колорит конкретної місцевості, відобразити менталітет носіїв мови за умов неофіційного, невимушеного спілкування. У процесі зіставного аналізу виявлено певні закономірності передачі іншою мовою просторічних виразів з урахуванням їх семантичних і стилістичних особливостей.

В межах розвідки було встановлено, що вирази народно-розмовного характеру здебільшого реалізуються як одиниці виразно стилістичні та експресивні, які є віддзеркаленням характеристик персонажів, що зумовлює певні труднощі їх перекладу. На підставі аналізу з'ясовано, що для досягнення адекватного перекладу Григорій Тютюнник послуговувався різними лексичними трансформаціями. Еквівалентна передача семантичних, стилістичних і прагматичних характеристик просторічних виразів дала змогу перекладачеві відтворити засобами української мови традиції культури мови оригіналу.

Визначено основні прийоми перекладу просторічних виразів та стилістично маркованих розмовних фразеологізмів. Зокрема, це часткова заміна їх семантики завдяки додаванню до їх складу лексичних елементів або їх вилучення, заміна на рівні граматичного оформлення або опущення. З'ясовано, що подані прийоми перекладу просторічних виразів з рекомендаціями про збереження, додавання чи опущення орієнтовані на текстовий загальний рівень, де перекладач враховував картину подій, свідком і учасником яких був автор творів.

Ключові слова: розмовний стиль, просторіччя, переклад, лексичні трансформації, стилізація.

Постановка проблеми. Однією з яскравих особливостей розмовного стилю, призначенням якого є безпосередня передача інформації в усній формі, є наявність розмовної лексики різного характеру, яка активно використовується митцями художнього слова. Народно-розмовна лексика, що межує, з одного боку, з діалектами, арго, жаргоном, сленгом, а з іншого боку, з літературною мовою потребує особливої уваги. Саме у просторіччі можна спостерігати найбільшу кількість перехідних лексичних явищ, визначення функціонально-стилістичного статусу яких викликає певні труднощі. При цьому на лексичному рівні постає необхідність розмежування просторіччя та всіх підсистем сучас-

ної української літературної мови. Незважаючи на те, що окремі питання, пов'язані з особливостями перекладу розмовного стилю вже знайшли висвітлення у мовознавчих розвідках, розмовний стиль залишається найменш вивченою категорією серед функціональних явищ того ж рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відтворення лексичного просторіччя частково розкрита у працях зарубіжних та українських перекладознавців, зокрема в роботах В. Комісарова, І. Левія, В. Сдобнікова, М. Венгрівської, А. Гнатюка, Р. Зорівчак. Проте низка питань досі залишається недостатньо вивченою та дискусійною. Немає поки що системного лінгвістичного опису розмовного стилю на прикладі конкретних творів. Не окреслені функціональні параметри стилю у мові оригіналу і мові перекладу.

Метою статті є дослідження просторічної лексики, виявленої у повістях Василя Шукшина, та її перекладу українською мовою Григором Тютюнником. Поставлена мета зумовила вирішення низки завдань таких: ознайомлення з поняттям просторічної лексики та її семантико-стилістичними особливостями; студіювання особливостей та методів відтворення народно-розмовної лексики; проведення зіставного аналізу перекладу просторічних виразів українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Наявність народно-розмовних одиниць у художніх текстах продиктована різними причинами, зокрема функціональним статусом таких одиниць, особливістю творчої манери конкретного письменника. У сучасній світовій літературі існує тенденція до максимального натуралізму, у зв'язку з чим просторічна лексика представлена в ній дуже широко. Хоча ставлення до неї залишається неоднозначним, незважаючи на стійку тенденцію до демократизації норми загалом, ця лексика становить досить вагомий, невід'ємний частину лексику, найчастіше в художніх творах. Активне використання російським письменником Василем Шукшиною у творах просторічної лексики різного характеру не випадкове. Просторіччя – це одна з найважливіших форм некодифікованого народно-розмовного спілкування, яку необхідно розглядати як категорію соціолінгвістичну, як важливий компонент національної мови, при цьому слід враховувати особисті й соціальні характеристики комунікантів, їх намірів, передісторію, досвід, умови, за яких відбувається розмова. Загальне забарвлення мовлення зумовлюється у такому разі не тільки мовними засобами, якими оперує співрозмовник, але й цілим комплексом екстралінгвістичних чинників, тому просторіччя демонструють два прошарки засобів, таких як традиційні засоби, в межах яких простежуються діалектні риси, й засоби, які демонструють зв'язок із соціальним жаргоном.

Просторіччя творів В. Шукшина об'єднує дві групи слів. До першої групи належать лексеми, вжиті з порушеннями фонетичного чи граматичного характеру, зокрема «*ехайте*» замість «*езжайте*» або «*туда*» замість «*тут*», «*хо*» замість «*хочу*», які не ускладнюють розуміння сказаного, однак не відповідають літературним нормам російської мови. Друга група слів – це слова, що мають ознаки згрублості, фамільярності: *оглоед*, *дубина*, *сволочь*, *профурсетка*, *чердак*. Для обох груп просторічних слів властиві як стилістична зниженість, так і яскрава експресія, тому вони межують з іншими елементами народно-розмовної лексики, зокрема вульгаризмами, діалектизмами і навіть арготизмами. До того ж просторові межі, склад просторічної лексики є непостійними та мінливими. Їх особлива стилістична забарвленість зумовлює експресивність художнього тексту взагалі, отже, робить їх незамінними загальноживаними стандартними одиницями.

Загалом творчість російського письменника являє собою цілісну образну систему, в якій власне світосприйняття органічно зливається з колективним самовираженням народу. Правдивість образів, глибокий зміст, залучення у мовну тканину творів різноманітних художніх засобів, вміння підібрати із загальнонародної мови потрібні елементи, зокрема просторічного характеру, слугують відтворенню цілісної картини народного життя, яке так добре знав письменник. Василь Шукшин є майстром народного слова, який для своїх персонажів відбирає найбільш характерні, поширені у народному мовленні лексичні елементи, що спричиняють створення колоритних образів і допомагають розкрити задум твору. Виразним стилістичним прийомом, який впливає на інтерпретацію читачем образа-персонажа, є його номінація, вибір якої для конкретної ситуації мотивується кількома факторами, у тому числі з урахуванням впливу того чи іншого вислову на співрозмовника. Експресивні одиниці, використані письменником у повістях, які мовознавцями відносяться до «проблемних» шарів лексики, дали змогу митцеві передати дружні, а іноді навіть фамільярні відносини героїв його творів, відтворити особливий колорит конкретної місцевості, відобразити менталітет самих носіїв в ході невимушеного, неофіційного спілкування.

Глибоке знання живої розмовної мови спричинило глибокий психологізм і ліричність прози митця, який не лише правдиво відображав характерні риси розмовної мови та емоційність висловів, але й дбав про їх естетичний вплив. В українській літературі таким Шукшиним був талановитий і видатний новеліст Григорій Тютюнник, для якого тема нелегкого життя простого народу стала наскрізною, і не випадково саме Григорій Тютюнник є першим перекладачем творів Василя Шукшина, тому і у В. Шукшина, і у перекладі Г. Тютюнника без використання просторічної лексики неможливим буде передача особливого колориту мовлення персонажів з народу: «*У меня сердце загода мрёт – шибко уж маленькие дети-то! А он их потащил. На кой же черт?*» – «*У мене серце вже зараз замирає – дуже ж маленькі діти! А він їх потягне. На кий же біс?*». Не обов'язково просторічна лексика – це ознака безграмотності людей, це той пласт лексики, за допомогою якого мовлянин може передавати емоції різних рівнів, проявляти дружні, неформальні стосунки, фамільярні взаємини тощо.

Питання адекватності вихідного тексту й тексту перекладу, а також питання про засоби відтворення в перекладі національної своєрідності першотвору є важливими як у теоретич-

ному, так і в практичному аспектах. Однак не менш важливим є питання про цінність тексту перекладу для споживачів цього тексту. Прагнення Григорієм Тютюнником відтворити всі ідейно-художні цінності твору оригіналу спричинили продовження життя творів В. Шукшина у контексті української культури. Працюючи над перекладом, Григорій Тютюнник годинами шукав потрібне слово, вибудовував адекватний рідною мовою суто російський вислів, вжитий в оригіналі, перевіряв його на слух, що засвідчувало його виняткову відповідальність як перекладача й велику повагу до автора. Якісно перекладена проза російського письменника справляє враження, що сам Василь Шукшин писав українською. Перекладні тексти засвідчують, що Григорій Тютюнник намагався відтворити колорит російського селянського буття, причому не йшов сліпо за кожним словом і словосполученням автора, а дошукував свої власні відповідники серед українських просторіч: «*нальет глаза, и всё ничем*» – «*залле баньки, і море по коліна*»; «*не в тягость были*» – «*обузою не були*»; «*общекультурный уровень оставляет желать лучшего*» – «*загальнокультурний рівень далеко це не такий як треба*»; «*смазал лыжи*» – «*націлився*»; «*с лица спал*» – «*схуд*»; «*горб ломают*» – «*спину гнуть*»; «*чего заборонил-то?*» – «*що ти ото гудеш?*»; «*все мозги запудрил*» – «*голову закрутив*»; «*ёлки зелёные*» – «*таку його ковіньку*»; «*всё что-то с подковыркой говорим*» – «*усе говоримо з шипьками*». Наведені вирази є прикладом того, як для досягнення правильності, точності, емоційності перекладу просторічних виразів автор використовував лексичні трансформації.

Лексичний склад просторічної лексики може поповнюватися різними джерелами, тому серед досліджуваних одиниць можна зустріти діалектно-просторічні, жаргонно-просторічні й розмовно-просторічні одиниці, кожна з яких вирізняється власною функціонально-стилістичною кваліфікацією. У лексичних одиницях просторіччя може проявлятися на фонетичному (*літра* (*літр*), *калідор* (*коридор*), *каклетта* (*котлета*), *хвізика* (*фізика*), *шохвер* (*шофер*)), морфологічному (*лісапта* (*велосипед*), *шланга* (*шланг*), *мішеня* (*мішень*)), словотвірному (*колоколенка* – *дзвіничка*, *голубушка* – *голубонька*, *пивко* – *пивце*, *наголоватый* – *нахабнуватий*, *ворюга* – *злюдога*, *пьянчуга* – *п'яниця*) семантичному рівнях мовної системи, бути специфічним, коли подібні слова сприяють евфемізації вислову (*хорохориться* – *костричитися*).

Мовний матеріал досліджуваних оповідань повістей Василя Шукшина (у перекладі Григорієм Тютюнником) свідчить про активне використання письменником усіх елементів просторічної лексики. Часто це зневажливі, згублені слова розмовного характеру, завдяки яким письменник змальовує вчинки та поведінку персонажів, дає їм таку характеристику, на яку вони заслуговують з авторського погляду: «*Да пошёл ты к дьяволу со своими гландами*» – «*Та пішов ти к бісу зі своїми гландами!*». Такі лексеми в оповіданнях письменника мають емоційно-експресивне забарвлення, яке пов'язане з наявністю у значенні слова емоції згрублості. Серед знижених розмовних слів у текстах художнього твору суто зі стилістичною метою можуть вживатися позалітературні слова, наприклад, задля індивідуалізації мовлення персонажів: *дубина* – *бовдур*, *оглоеды* – *лобуряки*, *сволочь* – *сволота*, *жогнув* – *хехекнув*, *тянуть* – *уперіщити*, *профурсетка* – *профурсетка*. Вдаючись до перекладу таких одиниць засобами української мови, Григорій Тютюнник для досягнення адекватного перекладу послуго-

ується різними лексичними перекладацькими трансформаціями, що дало змогу передати незмінний зміст за дотримання відповідного плану вираження. Еквівалентна передача семантичних, стилістичних і прагматичних характеристик просторічних виразів дала змогу перекладачеві відтворити засобами іншої мови мовленнєвих традицій культури вихідної мови. Так, найпростішими лексичними трансформаціями є опущення та додавання. Саме вони найчастіше використовуються Григором Тютюнником під час перекладу народнорозмовних елементів В. Шукшина. Лексичні трансформації нерідко вимагають внесення додаткових слів чи опущення деяких елементів. Введення додаткових слів обумовлюється низкою таких причин: розходженням в структурі речення; те, що більш стислі російські речення вимагають в українській мові більш розгорнутого вираження думки, і навпаки. Відсутність відповідного слова чи відповідного лексико-семантичного варіанта цього слова теж є причиною введення додаткових слів під час перекладу: «*прямо серце заходиться*» – «*просто серце мліє*» («серце заходиться» – неприємне відчуття туги, страху; «серце мліє» – передача переживання, страждання); «*сделал ушки топорчком*» – «*нашорошив вуха*» (обидва вирази означають те, що людина до чогось пильно прислухається чи придивляється, але по-різному транслюються); «*сразу в бутылку-то полез*» – «*одразу цапки стаєш*» (здавалося б, два абсолютно різні вирази, а значення в цьому контексті мають однакове, тому що автор для передачі експресії виразу може використовувати подібні словесні комбінації, що не втрачають свого значення і сутності в тексті; «*все мозги затудрил*» – «*голову закрутив*» (Григор Тютюнник у перекладі підбирає фразеологічний відповідник); «*ёлки зелёные*» – «*таку його ковінку*» (обидва фразеологізми і в російській, і в українській мовах є багатозначними, оскільки можуть уживатися як для вираження захвату, так і для вираження незадоволення та досади); «*всё что-то с подковыркой говорим*» – «*усе говоримо з шпінками*» («с подковыркой говорить» – задіти почуття; «шпінка» – річ, яка з почуттями ніяк не пов'язана (металева прикраса народного вбрання), отже, хоча в цьому перекладі слова не мають жодного зв'язку один з одним, ужиті вони доречно); «*нальет глаза, и всё нипочем*» – «*залле баньки, і море по коліна*» (для передачі більш емоціонального вираження автор у перекладі використовує фразеологізм «*і море по коліна*»); «*ни один дьявол не догадается*» – «*ніякий біс не здогадається*»; «*морда кирпича просит*» – «*тика – як не лусне*» (в оригіналі просторічний фразеологізм застосовується відносно неприємної людини, а в перекладі семантика та ж, але з відтінком заздрощів, що розкривається на контекстуальному тлі; «*из одной шайки*» – «*із одної бражки*» («шайка» – великий дерев'яний посуд із ручкою або жерстяний таз із двома ручками для миття у лазні, «бражка» – старовинний слабоалкогольний напій, непрозорий, коричневого кольору, який за смаком нагадує пиво; обидва фразеологізми означають схожість людей за певними ознаками, але, як ми бачимо, ні шайка, ні бражка жодним чином не стосуються характеристики людини. Інші приклади перекладу просторічних виразів демонструють відсутність експресивно-емоційного навантаження, наявного у мові-оригіналі: «*не в тягость были*» – «*обузою не були*»; «*общекультурный уровень оставляет желать лучшего*» – «*загальнокультурний рівень далеко ще не такий як треба*»; «*смазал лыжи*» – «*націлився*»; «*с лица спал*» – «*схуд*»; «*горб ломают*» – «*спину гнуть*»; «*чего заборонил-то?*» – «*що ти ото*

гудеш?», але це жодним чином не впливає на передачу сенсу, а тим паче, на якісь перекладу.

Окремі мовні одиниці як елементи загальної структури мови під час взаємодії з іншими елементами цієї структури посідають різні місця в системах різних мов, тому значення і функції мовних одиниць у різних мовах не збігаються. Особливо важливим складником розмовного стилю творів В. Шукшина є народно-розмовні фразеологізми, дещо складніші у структурно-семантичному аспекті одиниці, для яких є характерною функціональна близькість із просторічними словами, еквівалентність їм: «*на кудыкину гору*» – далеко, «*как рукой снимет*» – швидко, «*с лица спал*» – схуд, «*сердце опустилось в пятки*» – злякався.

Просторічні фразеологізми використовуються з цілком чи достатньо виразною стилістичною метою. Мислення, почуттєва сфера людини відтворюються, відображаються фразеологізмами сконденсовано, експресивно глибоко, змістовно, чуттєво та емоційно. У тестах В. Шукшина не зустрічається неемоційних, стилістично незорієнтованих фразеологізмів. За найрізноманітніших мовленнєвих ситуацій вони сприймаються як своєрідні та образні одиниці мовлення. За допомогою стилістично маркованих фразеологізмів письменнику вдається відтворити майже кожне з явищ дійсності не лише змістовно і виразно, але й влучно, дотепно, оригінально і яскраво, бо в таких ідіомах найбільшою мірою закарбовано віковий досвід, мудрість народу, етику й естетику. Усе ним усвідомлене й сказане сприймається як раціональне в усіх можливих вимірах, гранично логічне, природне та емоційне. У художній лексиці фразеологічні одиниці найбільш доречні. Від того, як письменник використовує елементи фразеології, залежать його індивідуальний мистецький стиль і частково розгортання сюжету в творі, природність художніх образів. Хоча у досліджуваних наших творах кількість фразеологічних одиниць складає близько третини від усіх просторіч, вони відіграють надзвичайно важливу роль у тексті.

Проблема відтворення семантико-стилістичних функцій фразеологізмів на іншомовному ґрунті щільно пов'язана з розумінням адекватності відтворення. Проблему відтворення семантико-стилістичних функцій фразеологічних одиниць під час перекладу ускладнює надзвичайно багато факторів, як мовних, так і етнотипних, зокрема рівень культурного розвитку носіїв мови, їхній, так би мовити, тезаурус, географічні і побутові умови їхнього життя, їхня матеріальна культура. У творах В. Шукшина фразеологізми складають близько 30% відносно усієї просторічної лексики, перекладаючи які, Григор Тютюнник використовує українські перекладацькі відповідники: «*прямо серце заходиться*» – «*просто серце мліє*»; «*все мозги затудрил*» – «*голову закрутив*»; «*сделал ушки топорчком*» – «*нашорошив вуха*»; «*сразу в бутылку-то полез*» – «*одразу цапки стаєш*»; «*ёлки зелёные*» – «*таку його ковінка*»; «*нальет глаза, и всё нипочем*» – «*залле баньки, і море по коліна*»; «*горб ломают*» – «*спину гнути*»; «*сердце опустилось в пятки*» – «*серце опустилося в п'яти*», «*взять за грудки*» – «*узяти за петельки*», «*на кудыкину гору*» – «*на кудакало*» (цього слова не має в жодному словнику, тому можна назвати його авторським діалектизмом); «*знай наших*» – «*знай наших*» (в обох мовах цей фразеологізм означає самовдоволення, його можна віднести до дослівного перекладу); «*смазал лыжи*» – «*націлився*» (у цьому прикладі Г. Тютюнник фразеологізм перекладає звичайним дієслівним відповідником); «*нож под ребро*» – «*ніж під ребро*» (переклад здійснюється за допомогою дослівного перекладу); «*рубаха-перемываха*» – «*сорочка прана-перепрана*» (для перекладу

цього фразеологізму, щоби переклад був точним, Г. Тютюнник використав докладний переклад).

Відтворення фразеологічних засобів оригіналу через їхню образність і експресію, багатозначність і часто алогічність є однією з найскладніших проблем художнього твору. Якщо фразеологічними способами неможливо відтворити семантико-стилістичні функції фразеології оригіналу, часто застосовують метод фразеологічного калькування, імітацію форм вислову: «сам прёт на рога» – «сам лізе на роги». Передумовою калькування є достатня мотивація семантики фразеологічної одиниці значенням її компонентів. Метод калькування щільно пов'язаний із поняттям безеквівалентної фразеології. Безеквівалентними є ті фразеологічні одиниці оригіналу, які не мають готових, усталених еквівалентів фразеологічного рівня в мові-рецепторі. Безеквівалентна фразеологія щільно пов'язана з національною специфікою мови. Це поняття, як і поняття «безеквівалентна лексика», дуже відносне: воно стовідсотково залежить від особливостей фразеологічного фонду мови-рецептора. Загальновизначено, що ця мовна система має кожного разу різний контрактивний статус залежно від того, з якою мовою вона зіставляється. Фразеологічні одиниці мови оригіналу, безеквівалентні щодо цільової мови, можуть мати відповідники фразеологічного рівня в інших мовах-рецепторах. Термін «калька», включаючи термін «фразеологічна калька», є полісемантичним. Такі кальки виникають під час мовної інтерференції або художніх перекладів. Термін «фразеологічна калька» вживається, зокрема, в перекладознавстві для позначення оказіональних випадків калькування іншомовних усталених словосполук фразеологічного рівня, які не стали надбанням мови-рецептора, отже, не зафіксовані в її лексикографічних джерелах.

Дослідження показали, що описовий переклад застосовують найчастіше під час відтворення семантики національно-самобутніх висловів, своєрідних мовних реалій, що пов'язані зі способом мислення народу, способом його розуміння навколишнього середовища, способом його висловлення: «– Ну надо же, сбежал! – изумился Егор. – Всегда бы так, ёлки зелёные» – «– Ну треба ж – утік! – здивувався Єгор. – Зажди б так, **трясця його мамі!**». У цьому прикладі ми можемо бачити, що обидва автори цим фразеологізмом намагаються передати нам ті відчуття, які відчуває герой твору. Цей приклад узят з твору «Калина червона», і варто зазначити, що вираз «ёлки зелёные» уже вживався автором у повісті «Пічки-лавочки», де перекладався інакше, що засвідчує варіативність перекладу деяких фразеологічних одиниць, а також те, що перекладач уміє вдало підібрати потрібний варіант для передачі потрібної емоції. Переклад фразеологічних одиниць є одним зі складних видів перекладу, проте, незважаючи на його складність, Григорій Тютюнник досить вдало його здійснює, використовуючи або перекладацькі відповідники, тобто фразеологічні одиниці з тим самим значенням, але в мові перекладу, або дослівний переклад, за якого не втрачається початкове значення. І в першому, і в другому варіантах Григорій Тютюнник намагається передати тут емоцію, експресію, яку хотів донести до читача Василь Шукшин.

Висновки. Отже, проведений аналіз перекладу народно-розмовних елементів, виявлених у повістях В. Шукшина, дав можливість розглянути етапи створення Григором Тютюнником їх еквівалентного перекладу, правильність, точність, емоційність якого забезпечили використання різних лексичних трансформацій. Найпростішими лексичними трансформаціями, якими

послугується письменник-перекладач, є опущення та додавання. Лексичні трансформації нерідко вимагають внесення додаткових слів чи опущення деяких елементів. Введення додаткових слів обумовлюється низкою таких причин: розходження в структурі речення, те, що більш стислі російські речення вимагають в українській мові більш розгорнутого вираження думки, і навпаки. Відсутність відповідного слова чи відповідного лексико-семантичного варіанта цього слова теж є причиною введення додаткових слів під час перекладу. Переклад лексичного просторіччя завжди був, є і залишатиметься для перекладача художньої літератури складним завданням.

Література:

1. Алексеев А. Художественный образ и перевод. *Вісник. СумДУ*. 2006. Т. 1. № 11. С. 126–130.
2. Бархударов Л. Мова і переклад. Москва : Міжнародні відносини, 1975. 235 с.
3. Комиссаров В. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учебник для институтов и факультетов иностранных языков. Москва, 1990. 253 с.
4. Корунець І. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник. Вінниця, 2001. 448 с.
5. Латішев Л. Курс перекладу: Еквівалентність перекладу і способи її досягнення. Москва, 1981. 248 с.
6. Левицкая Т., Фитерман А. Проблемы перевода. Москва, 1972. 213 с.
7. Федоров А. Основы теории перевода. Москва, 2002. 218 с.

Zhyzhoma O. Folk conversational vocabulary in Vasyľ Shukshin's creative works and its translation into Ukrainian by Grygoriy Tiutiunyk

Summary. The article is devoted to the translation peculiarities of conversational vocabulary as an essential type of uncodified communication in works by Russian writer Vasyľ Shukshin. Folk parlance as a characteristic feature of V. Shukshin's idiosyncrasy is regarded first and foremost as a sociolinguistic term and a significant component of national language. Its usage in contents of works provides representing the specificity of local area, reflecting mentality of native speakers under the conditions of informal deliberate communication. While comparative analyzing the peculiar patterns of translation the parlance statements by the means of foreign language are highlighted, considering their semantic and stylistic particulars.

Within the study it was revealed that folk conversational statements are represented mainly as the peculiar stylistic and expressional units which mirror the characters' features and result in specific difficulties in translation. Based on analysis, it can be stated that to gain the relevant translation Grygoriy Tiutiunyk applied a variety of vocabulary transformations. Such relevant translation of semantic, stylistic and pragmatic particulars of folk parlance promoted the reflection of cultural traditions of original language by the means of Ukrainian.

The main tools of folk parlance and stylistically marked conversational idioms are defined. In particular, they include partial replacement of their semantics due to the addition specific vocabulary elements to the text, or their removal and replacement their grammar constituency, or their simple omission. The author reveals that translation tools of folk parlance applied as well as the recommendation given on their keeping, addition or omission are focused on maintaining the general level of textual information, whereas the translator considered the setting of the story, which the author witnessed and participated.

Key words: conversational style, parlance, translation, vocabulary transformations, pastiche.

*Romaniuk O. M.,**Lecturer at the Department of Foreign Languages and Culture of Professional Speech
Lviv State University of Internal Affairs**Zapotichna R. A.,**Candidate of Economic Sciences,
Lecturer at the Department of Foreign Languages and Culture of Professional Speech
Lviv State University of Internal Affairs*

THE NOTION OF TRANSLATION STRATEGY: THE MAIN PRINCIPLES

Summary. The article deals with the concept of “translation strategy”. The notion “translation strategy” has not received an unambiguous definition in translation studies yet. In the present article the authors differentiate the terms translation strategy, translation tactics and method. The research of different scholars on the formulation of the term “translation strategy” is analyzed. The article focuses on the peculiarities of the use of the terms “global translation strategy” and “local translation strategy”. The goal of global translation strategy is reproduction of the whole conceptual image of the source text. The local translation strategies are implemented through a set of approaches that determine the techniques, methods or procedures for translating specific linguistic units. The local strategy is aimed at reproduction of specific fragments of the text. The global translation strategies involve the local ones. There exist two main translation strategies: domestication and foreignization. Foreignization is focused more on the source culture and foreign nature of the text. Consequently, this method involves less interference with the original. The role of the translator in the translation process is considered. The problems which translator can face were singled out, among them: pragmatic translation problems, cultural, linguistic, and text specific translation problems. The translator must be familiar with the structure of the other language and their linguistic diversity. In the article the types of translation suggested by P. Newmark which differ in the focus – either on the source language or on the target language were defined. The principles and definitions of the main notions in translation studies are significant in the translation process. The very translation strategy presupposes the basis of the original text choice and the translation method or technique of its rendering that depends on the range of cultural, literal, linguistically and extralingual preconditions. In order to provide an adequate translation, the appropriate translation strategy should be chosen.

Key words: translation strategy, global translation strategies, local translation strategies, translation tactics, translation problems.

Introduction. The understanding of the translation process has changed qualitatively nowadays. Through the development of new technologies and the growing role of mass media, translation relations cover the present time practically in all areas of human life. Translation activity, in turn, determines the emergence of new translation challenges, requiring the search for appropriate translation strategies and solutions. The term “translation strategy”

is very often used by translators-practitioners at the stage of pre-translation analysis of the text, and translators-theorists to describe the process translation. This concept is fundamental in translation studies, after all, almost no one can get along without it during the translation process.

Analysis of recent research and publications. The topic of the translation problems and the translator’s strategies has been researched by different scholars throughout the world. Translation strategy is an object of translation studies of F. Schleiermacher, E. Nida, J. Levy, L. Venuti. There is no absolute agreement between them regarding the interpretation of this concept. Thus, it is of great importance to dwell upon this issue, since there are many distinctive factors to be taken into account when we analyze the translator’s language, translation strategy or method. The **topicality** of the article lies in the necessity for investigating and analyzing the concept of “translation strategy” and make a thorough translation analysis. Lack of a single consistent system of translation principles, strategies, tactics, techniques and methods determines the relevance of the study.

The aim of the article is to define the main characteristics of the notion of translation strategy and the peculiarities of using the terms “global translation strategy” and “local translation strategy”, “translation tactics” and other related concepts.

Presentation of the main research material. The term “strategy” is used in translation studies to denote a fairly wide range of translator’s actions – from choosing a text for translation to determining how to reproduce specific linguistic units.

According to K. Chukovs’kyi, the translation is a great art. The translation should reproduce the spirit of source text by target language, but it should not be word-for-word translation. Translation should influence the reader in the same way as the original [2, p. 7–8].

The methodological and pedagogical direction of translation studies originates from the treatises on translation of the 17th and 19th centuries, which prescriptively formulated the principles of translation, that is, they set themselves the goal of teaching the translator how to translate. It is from these positions that the development of a translation strategy is considered as part of the formation of the professional competence of a translator [2].

V. Sdobnikov proceeds from the understanding of strategy as planning the future activity, its preparation in relation to certain conditions and in accordance with a specific purpose. The researcher defines a strategy as an implementation program of translation activity, formed on the basis of the translator’s general approach to performing a translation in a certain communicative

situation of a bilingual communication, determined by the specific features of this situation, the purpose of translation and, in turn, determines the nature of professional behavior of translator within the framework of this communicative situation [5, p. 172]. We adhere to the definition of V. Sdobnikov, since we consider it the most accurate, reflecting all aspects of this phenomenon.

Actually, when discussing the features of the translation process, researchers use not only the term “translation strategy”, but also “strategy of the translator’s behavior in the translation process”, “translator’s strategy” and even “translation tactics”, considering these terms as synonyms. The problem of a distinct definition of the concept of “translation strategy” is also complicated because of the fact that different researchers put different content into this concept. Examination of different points of view about the content of the term “translation strategy” will help us to give a clear definition of this concept and thus identify the patterns of the translation process. It will serve as the basis for the development of a specific approach to the study of translation as a kind of human activity.

Translation strategies are the set of rules, aims and means used by the translator in the process of translation that outline his own specific style among other translators, and single out the translation product among other translations. The notion of translation strategies is considered to be very important in the process of translation. As the translator is the key figure in this process, the result of the translation directly depends on his ability to perceive the content of the original work, that should be rendered properly in the translation, and fulfil his task on the semantic, syntactic and pragmatic levels. It should be noted the practical importance of translation strategies. In the learning process, translators must master a wide spectrum of translation principles in order to develop translation competence and use them regularly. If this skill will work automatically, then such a skill will greatly simplify the work of the translator.

According to V. Komissarov, the translator’s strategy covers three groups of general principles of the translation process: some initial principles, selection of a general course of action, which will guide the translator when making specific decisions; the choice of the nature and sequence of actions in the translation process. V. Komissarov in his book “Modern Translation Studies” defines strategy as “a kind of translation thinking, which underlies the actions of a translator”. He emphasizes that the overall strategy of the translator is based on striving to understand the translated text as fully as possible and find the most accurate correspondence in the target language. The researcher notes that the most important strategic principles of the translator are a critical attitude to their actions and maximum efforts to find the best option of translation [3, p. 336–337].

The above-mentioned ideas give the translator the opportunity for further action to adequate translation, in addition, ensure the efficiency of the use of strategies in the translation process. Among the factors which determine the choice of a particular translation strategy are: the purpose of the translation, the type of text to be translated and the nature of the intended target reader [3, p. 337]. On the basis of the combination of these factors the required translation solutions are determined.

The notion of translation strategies has been also profoundly researched by the Western scholars. One of the theorists who have paid a great attention to this issue is L. Venuti. He states that translation strategies “involve the basic tasks of choosing the foreign

text to be translated and developing the method to translate. Both of these tasks are determined by various factors: cultural, economic, and political” [6, p. 240]. It means that a translator should be aware of not only the language, or have his own approaches how to do it appropriately, but also be knowledgeable in the cultural, political and economic life of the source language. The last factor very often can play a significant role in the process of translation.

As the analysis of research on translation principles shows, even in early attempts to develop rules for a translator, the problem of choosing between the content and form of “thought” and “word”, the need to preserve the spirit of the original, its style, to reproduce it by means characteristic of the target language, can be traced. Some discrepancies of the intentions of the translator and the author are possible.

While rendering from one language into another the translator may face a lot of problems and they are: *pragmatic translation problems* : (it arises from the particular transfer situation with its specific contrast of source text versus target text recipients); *cultural translation problems* : (these are a result of differences in culture-specific habits, expectations, norms and conventions concerning verbal and other behavior, general norms of style etc.); *linguistic translation problems* : (the structural differences between two language, particularly in lexical sentence structure, give rise to certain translation problems which occur in every translation); *text specific translation problems* : (any problems arising in particular text example which cannot be classified as pragmatic); cultural or linguistic, have to be classified as “text-specific” translation problems, which means that their occurrence in a particular text is a special case). Thus, the translator must be familiar with the structure of the other language and their linguistic diversity. Indeed, to preserve the original in the reworded version, the process requires the translator’s complete involvement in the life of source language. Translator’s understanding of the original work should be clear, genuine and complete [1, p. 167–169].

Translation is the process of rendering of the source language (written or spoken) into the target language (written or spoken accordingly). It is a well-known fact that the aim of translation is to reproduce different types of text (religious, political, artistic, scientific, and many others) into another language. In such a way, one culture texts are closer to another culture-text readers and it helps the world to be united.

If language is a means of settings general and universal concepts, it must be very easy to render the information from one language into another. However, translation involves not only the word-for-word translation but many other factors that include translation of form, style, meaning, proverbs, idioms, etc., since the concepts of the source language may be very different from those in the target language that leads to the gap between both languages. And the bigger this gap is, the more difficult the process of translation will be. The difference between cultures and languages can cause great challenges for the translators. Therefore, there exist several procedures and strategies for overcoming of these problems.

It should be mentioned that there are two main translation strategies: domestication and foreignization. L. Venuti was the first one who used these terms, indicating the two main strategies by which the translator is guided when solving linguistic and cultural issues. According to Venuti, domestication is an ethnocentric approach in which the original text is often shortened, the emphasis is on the cultural values of the target language, and “the author approaches the reader”. Foreignization is an approach that

emphasizes the preservation of foreign linguistic and cultural values, while “the reader approaches the author”. The target culture dominance is impossible, because the method of foreignization is focused more on the source culture and foreign/source nature of the text. Consequently, this method involves the least interference with the original. Foreignization presupposes the choice of a foreign language text and the application of a translation method that emphasizes the distinctive features of the culture of the original text that are absent in the culture of the target language.

Generally, the translators distinguish between *global translation strategies* and *local translation strategies*. Global Translation Strategies (or translation methods) – are the strategies that the translator applies to a text as a whole. The global translation strategy is formed as a result of the translator’s choice of the main principles, which in this situation seem to correspond to the communication goal, cognitive needs and interests of the target audience, and, according to the translator, take into account the main characteristics of the source text.

The aim of global translation strategy is reproduction of the whole conceptual image of the source text. The need to choose a local translation strategy arises when there is a problem, such as the “untranslatability” of a certain expression, the possibility of multiple solutions, the results of which are differently correlated with the chosen global strategy. The strategy is implemented through a set of approaches that determine the techniques, methods or procedures for translating specific linguistic units.

Knowledge of the principles of translation is a constant necessary component of the translator’s competence and becomes the basis for the choice of techniques, methods, tactics, which, in turn, correlate with the global translation strategy. The formation of a global translation strategy is based on the translator’s application of the basic principles of translation to specific text that correspond to the purpose of communication and the cognitive needs of the target audience.

According to P. Newmark, there are different types of translation. They differ in the focus – either on the source language or on the target language.

Thus, the source text/source language focus includes:

1) *word-for-word translation*. The aim of this type of translation is to preserve the word order and to provide literal translation of individual words, including cultural words. In most cases, this translation cannot be called appropriate as there may be some misunderstandings in the target text.

2) *literal translation*. It means to convert the individual words and grammatical structures of the original work into the nearest equivalents in the target work.

3) *faithful translation*. In the translation product the source language grammatical structures are also preserved (as in the previous type), but contextual factors are also taken into account.

4) *semantic translation*. Here the emphasis is laid more on naturalness and preserving the meaning of the original text than in faithful translation. The translation of certain cultural words is done by means of neutral equivalents in the target language. Therefore, it is important to admit that this type of translation is the most appropriate source language focus translation.

Target text/target language focus, in its turn, includes:

1) *adaptation*. It is the freest form of translation and more of a target language/culture based interpretation of the source text than a translation (it is sometimes called document design). In other

words, the translator does the abridged translation aimed at specific audience: be it teenagers, children of preschool age or adults.

2) *free translation*. This type of translation is focused on the content of the target text rather than the form. It means that the same content is expressed in the target language but with very different grammatical structures that leads to some violation of the original work. Therefore, there are a lot of deviations on different levels but the thing is that the content is totally preserved.

3) *idiomatic translation*. In this translation the target text includes the idioms and colloquialisms while the original does not involve them. The translator renders the plain original text by means of colorful phraseological units of the target language. In this way, it is more interesting to read the translation than the original, since it is more appealing to the readers.

4) *communicative translation*. It is aimed at reproducing the exact message of the source text content into the target language, but the emphasis is laid more on naturalness and comprehensiveness of the target text readership [8].

Moreover, P. Newmark presupposes that the “culture specific items can be recognized quickly, since they have a long distance from target language culture, they are peculiar to source language and cannot be translated easily” [8, p. 32]. He asserts that cultural differences are more problematic than linguistic differences in the process of translation. It is possible to find equivalents for linguistic differences by means of clarification and explanation, but cultural differences are not easily translatable. The context and culture-bound element may pose potential problems to the translators.

Local Translation Strategies (translation procedure) – strategies that the translator applies in the translation of individual expressions in the source text, such as words, grammar constructions, idioms, etc. Local strategy is associated with the process of analyzing the original, selection of a certain fragment requiring application of translation solution, and the choice of direction for solving these translation problems in line with the overall translation strategy.

It is also important to distinguish between local strategies and tactics, since they are directed to different objects. Using the local strategies, the translator reproduces conceptual meaning or the function of a certain piece of text, and using tactics determines which semantic or formal the characteristics of the language units of the original text are subject to reproduction in translation to achieve the specified strategy. The application of translation strategies is based on logically interrelated translation tactics. Translation tactics is a specific speech action aimed at implementing a strategy and achieving the goal of translation at each stage.

We define the stages of translation as global translation strategies, and, therefore, each stage has its own global translation strategy. The global strategy of semantic processing corresponds to the stage of pre-translation text analysis. The global strategy for the selection of adequate equivalents is used at the stage of analytical variable search. At the stage of analysis of translation results, a global strategy of generalization of translation experience is implemented. At the stage of pre-translation analysis of the text, local strategies for overcoming linguistic difficulties are used.

Conclusions. In order to reproduce the original language by means of another language, the translator should choose the appropriate translation strategy. Thus, the method is a broader notion as it is viewed as a global translation strategy and the procedure is narrower which is included into the method. It is logical that

the global translation strategies involve the local ones. But the very translation strategy presupposes the basis of the original text choice and the translation method/techniques of its rendering that depends on the range of cultural, literal, linguistically and extralingual preconditions. As a result, translation strategy is an even broader notion than method, since the reasons and the process of translation are overviewed within the translation strategy, and the method is a part of this strategy. Local strategies are based on translation tactics. In conclusion, it should be mentioned that in the translation process, translators are not able to adhere exclusively to one of the strategies discussed above. They need to define the type and genre of text in order to define a global strategy.

References:

1. Виноградов В.В. *Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика.* Москва : Изд-во АН СССР, 1963. 253 с.
2. Гайнічеру О. *Поетія і мистецтво перекладу: Літ.-критич. нарис.* Київ : Дніпро, 1990. 216 с.
3. Комиссаров В.Н. *Общая теория перевода : учебное пособие.* Москва : ЧеРо, Юрайт, 2000. 136 с.
4. Комиссаров. *Современное переводоведение : учебное пособие.* Москва : ЭТС. 2001. 424 с.
5. Сдобников В.В. Стратегия перевода: общее определение. *Вестник ИГЛУ.* 2011. №1. С. 165–172.
6. Venuti L. *Strategies of translation. Encyclopedia of translation studies.* London, New York : Routledge. P. 240–244.
7. Venuti L. *The Translator's Invisibility: A history of translation.* London and New York : Routledge, 1995. 353 p.
8. Newmark P. *A Textbook of Translation.* New York and London : Prentice Hall, 1988. 292 p.

Романюк О. М., Запотічна Р. А. **Поняття стратегії перекладу: основні принципи**

Анотація. У статті досліджено поняття стратегії перекладу, яке ще не отримало однозначного визначення у перекладознавстві. Багато дослідників, науковців, студентів

використовують терміни «стратегія перекладу», «метод перекладу», «тактика перекладу» та «стратегія поведінки перекладача в процесі перекладу» рівноцінно, а іноді – з різними відтінками значення. У цій статті автори розрізняють вищезгадані терміни, зважаючи на те, що наукова термінологія повинна бути чіткою та однозначною. Проаналізовано дослідження різних учених щодо формулювання терміна «стратегія перекладу». Визначення В. Сдобнікова вважаємо найбільш точним, оскільки воно відображає всі аспекти цього явища. Визначено основні характеристики та підходи до поняття «стратегія перекладу». У статті зосереджено увагу на особливостях використання термінів «глобальна стратегія перекладу» та «локальна стратегія перекладу». Розглянуто роль перекладача у процесі перекладу. Перекладачі повинні оволодіти широким спектром принципів перекладу, щоб розвивати перекладацьку компетентність та регулярно ними користуватися. На думку В. Комісарова, стратегія перекладача охоплює три групи загальних принципів процесу перекладу: деякі початкові принципи, вибір загального курсу дій, яким керуватиметься перекладач у разі прийняття конкретних рішень; вибір характеру та послідовності дій у процесі перекладу. Дослідник зазначає, що найважливішими стратегічними принципами перекладача є критичне ставлення до своєї праці, щоб знайти найкращий варіант перекладу. Серед факторів, що визначають вибір конкретної стратегії перекладу, є: мета перекладу, тип тексту, який перекладається, та цільова аудиторія. На основі поєднання цих факторів визначаються необхідні перекладацькі рішення. Зазначено, що є дві основні стратегії перекладу: одомашнення та відчуження. Проаналізовано види глобальних стратегій перекладу та визначено випадки застосування локальних стратегій і тактик. Зроблено висновок, що в процесі перекладу тлумачі не можуть дотримуватися виключно однієї зі стратегій.

Ключові слова: стратегії перекладу, глобальні стратегії перекладу, локальні стратегії перекладу, тактика перекладу, проблеми перекладу.

*Свідер І. А.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри англійської мови**Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ДЕТАЛЕЙ КОСТЮМА ТА АКСЕСУАРІВ В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ В. СКОТТА

Анотація. Процес перекладу реалій є досить складним, оскільки вони позначають предмети або поняття, які є чужорідними для цільової культури і не мають прямих еквівалентів у мові перекладу. Перекладачі тим не менш послуговуються основними способами та прийомами перекладу реалій, котрі описані в наукових розвідках. Вибір способу відтворення реалії у мові перекладу має бути спрямований на відтворення змісту реалії разом із її культурно-національною специфікою. Романи В. Скотта «Айвенго» та «Квентін Дорвард», вибрані як матеріал дослідження, дивують пересічного читача розлогіми описами костюмів та аксесуарів героїв, що виступають об'єктами аналізу в аспекті англо-українського перекладу. Найчастіше реалії можна знайти саме в історичних романах, оскільки ці твори описують у художній формі певну епоху з деякими елементами вигадки. Жанрово-марковані лексичні одиниці історичного роману розглядаються лінгвістами як «хронологічно маркована лексика», яка представлена історизмами, архаїзмами або історичними реаліями. Безсумнівно, без речових образів-аксесуарів та реалій, використання яких яскраво сигніфікує творчий метод В. Скотта, немає літературного портрета та літературно-історичної панорами як таких. Матеріальна культура для Скотта, якого іменували археологом і антикваром, стала невичерпним джерелом для створення у його художньому світі системи образів-артефактів. Водночас місцевий колорит у Скотта формується і з безпосередньо спостережених реалій: середньовічний лад народного побуту в його часи майже не змінився.

Стаття присвячена аналізу основних способів та методів перекладу реалій на позначення костюма та аксесуару в україномовних перекладах історичних романів Вальтера Скотта з урахуванням контексту та ситуації.

Автор характеризує основні особливості змалювання костюма та аксесуару у романах В. Скотта, звертає увагу на майстерність романіста у використанні костюма як стилістичного прийому і засобу художнього узагальнення, підкреслює важливість зображення вбрання персонажів як засобу соціальної стратифікації та індивідуалізації їх власників та характеризує способи їх відтворення у мові перекладу. Найбільш продуктивними способами перекладу реалій на позначення костюма та аксесуарів виявилися опущення, додавання, гіпонімічний та контекстуальний переклад, менш продуктивними – транслітерація та транскрипція, калька і модуляція (смісловий розвиток).

Ключові слова: реалія, переклад, способи перекладу, костюм, аксесуар, історичний роман.

Постановка проблеми. Безсумнівно, художній текст є важливим інструментом у процесі міжкультурного спілкування. При цьому він виступає елементом, що належить одночасно

двом культурам – культурі оригінального тексту та культурі реципієнта. Текст-оригінал є для реципієнта фрагментом чужорідної лінгвокультурної спільноти, яку він сприймає за допомогою текстів-перекладів. Текст оригіналу не тільки впливає на реципієнта, а й сам піддається впливу іншої культури. Отже, текст, що перекладається, повинен бути транспортований у культуру одержувача, але разом із тим зберегти у своєму перекладному варіанті лексичні, граматичні, стилістичні та прагматичні особливості, свій іншопольський колорит.

Ні мова, ні культура, будучи феноменами виключно людськими, не можуть існувати поза людським суспільством. І мова, і культура є результатами діяльності людини і в процесі цієї діяльності змінюються. Проте людина відчуває на собі вплив мови та культури того суспільства, членом якого вона є. Цю думку підтримує О. Швейцер, підкреслюючи, що «переклад – це не тільки мовна взаємодія, але і взаємодія культур... Процес перекладу перетинає не лише кордони мов, а й межі культур» [9, с. 8].

Усі, хто мають справу з оригінальною художньою, публіцистичною літературою, текстами наукового характеру або спілкуються з носіями іноземної мови, тією чи іншою мірою знайомі з відчуттям неповного розуміння специфічних особливостей культури, побуту, звичаїв і т. д. Загальновідоме і твердження про те, що у разі зіставлення мов та перекладу з однієї мови на іншу національно-культурні відмінності виявляються практично на всіх рівнях, але особливо чітко – на лексичному рівні. Адже «мова – потужна суспільна зброя, яка формує людський потік в етносі, утворює націю через збереження та передачу культури, традицій, суспільної самосвідомості такого мовного колективу» [5, с. 15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом на перший план у дослідженнях, присвячених питанням перекладознавства, виходять проблеми перекладу на рівні тексту, такі як врахування стилістичних та жанрових особливостей тексту оригіналу і перекладу (В. Комісаров, О. Швейцер), особливості перекладу архаїзмів (Б. Хохел, А. Попович, І. Левий, Л. Науменко), забезпечення функціональної еквівалентності перекладу історичних романів та врахування широкого спектра чинників структурної, логіко-сміслової та стилістичної організації тексту (Н. Ткаченко-Ходкевич, І. Давиденко, І. Чернов, Г. Лозинська, Г. Кочур, Є. Бреус).

Сучасна теорія перекладу наголошує на необхідності збереження та відтворення національної та історичної специфіки тексту-оригіналу. У такому аспекті дослідження особливу увагу перекладача привертають реалії, що яскраво передають своєрідність і неповторність культури, побуту, соціального та історичного розвитку одного народу і разом із тим є чужими для іншого народу. Це – душа національної мови, в якій

неповторним чином відображається дух та своєрідність народного характеру.

Мета нашого дослідження – розглянути проблему перекладацької еквівалентності у процесі передачі національного колориту на прикладі україномовних перекладів романів В. Скотта «Айвенго» і «Квентін Дорвард» (І. Давиденко, А. Білецького та Н. Білецької) та проаналізувати використання способів та прийомів передачі реалій, що описують костюм та аксесуари лицарської культури епохи феодалізму в англо-українському перекладі. Зазначимо, що вибір того чи іншого способу перекладу залежить від різних обставин, а саме: від стану мови оригіналу (наскільки великий часовий проміжок між перекладом та оригіналом), від мети, яку ставить собі перекладач (наблизити автора до читача твору або читача до епохи того чи іншого художнього твору), і, нарешті, від особливостей культури і традицій нації та епохи автора твору та мовної культури самого перекладача.

У разі передачі слів, що позначають реалії суспільного життя, матеріального побуту та культури засобами іншої мови, можливі значні коливання та варіації. Це пов'язано з тим, що за частотою вживання, за роллю в мові, за значимістю змісту або за своїм побутовим характером слова, що виступають назвами таких реалій, «не контрастують з контекстом в оригіналі, не виділяються в ньому стилістично, не будучи специфічними для мови оригіналу, і тому становлять труднощі під час перекладу» [7, с. 136].

Виклад основного матеріалу. Наша теоретична думка давно дійшла висновку, що «костюм людини в історичних романах, зовсім не порушуючи правду історії, стає показом суспільного положення свого власника і також засобом індивідуальної характеристики» [1, с. 294]. Однак сказане стосується, вочевидь, найперше реалістичного історичного роману. Тим не менш і для Скотта це є дуже принциповим моментом. У художньому світі Середньовіччя і значною мірою навіть Ренесансу (епохи, які полюбляв В. Скотт) узагальнення досягалося не за рахунок індивідуалізації та типізації, як у реалізмі: тут, навпаки, діяв принцип ідеалізації – митець ішов шляхом укрупнення найбільш соціально значимих, «стратифікуючих» рис характеру: сила, шляхетність, нищість тощо. Суб'єкт був цікавим для спільноти остільки, наскільки повно репрезентує він якісь «загальні», важливі для громади риси. Подібні принципи спостерігаються і у сприйнятті людьми тих епох одягу: навіть в епоху розвинутого абсолютизму в Західній Європі не-дворянам заборонено було носити мережива і золоті прикраси, тоді як знать мала власні герби, законодавчо закріплені за окремими родами кольори тощо: одяг сифікував соціальну належність особи, касту.

І письменник охоче цю ситуацію відтворює: “So saying, she gave him a *richly embroidered kerchief of blue and silver*, and pointing to the housing of her palfrey, and the *plumes in her riding cap*, desired him to observe that the colours were the same” [12] – «Вона (Амеліна де Круа) дала йому *розкішно гантовану сріблом і блакиттю хустку* й, показавши на попону свого коня й на *пера свого дорожнього капелюшка*, звернула його увагу на те, що це її кольори» [4, с. 171]. Як бачимо, перекладач свідомо застосовує архаїзм *гантований*, що означає вишитий шовком, щоб передати стиль техніки вишивки тих часів.

Майстерність В. Скотта у використанні костюма як стилістичного прийому і засобу художнього узагальнення, його прихильність до конкретної деталі вже відзначалася дослідниками: «Засуджуючи письменників, які приділяють занадто багато

уваги типовому і видовому, Скотт проголошує один з основних своїх естетичних принципів – конкретизацію і індивідуалізацію. Вони досягаються з допомогою «деталізації», яка має на увазі «багато дріб'язкових обставин» (“*the circumstantial detail of minute, trivial, and even uninteresting circumstances*”) [11, с. 70].

Романіст широко використовує як засіб створення речового образу таку експресивну лексику, як історизми: «Виходячи з художньо-тематичної структури романів, в основному присвячених збройним конфліктам, можна пояснити суттєву перевагу в суспільно-політичній групі військових історизмів, які позначають укріплення, зброю, обмундирування військовослужбовців і т. д.» [2, с. 12]. З особливою захопленістю відтворено у Скотта військове вбрання лицарської епохи, екзотичні для його часу лати, шоломи, кольчуги і т. п. (можна сказати, що саме цей письменник визначив наперед стійкий інтерес сучасного суспільства до романтики лицарства): “He appeared all armed, excepting his head, in a *gorgeous suit of the most superb Milan armour, made of steel, inlaid and embossed with gold, which was wrought into the fantastic taste called the Arabesque*. Around his neck and over his *polished cuirass*, hung his master's order of the Golden Fleece, one of the most honoured associations of chivalry then known in Christendom” [12] – «На ньому (графі де Кревкер) був *розкішний сталевий міланський панцир із золотими оздобами й вигадливими орнаментами, що називалися арабесками*. На шії, спускаючись на *блискучий панцир*, висів орден Золотого Руна, один з найпочесніших рицарських орденів, відомих християнському світу» [4, с. 94]. У цьому прикладі ми бачимо, що український переклад значно поступається оригіналу, перекладач вдався до спрощення та узагальнення, та разом із прийомом опущення не досить яскраво передав опис костюма. *Gorgeous ma superb* передані одним словом – *розкішний, a embossed with gold* трансформовано у *вигадливі орнаментами*, де опущено сам спосіб нанесення цих орнаментів на поверхню, а саме шляхом рельєфного тиснення по металу. Тим не менш перекладач застосував в українському тексті слово-архаїзм *панцир* замість звичного нам *suit*, щоб намалювати пересічному читачеві образ справжнього середньовічного лицаря.

Особливий підклас костюмних деталей – характерні емблеми епохи геральдичного характеру, які вочевидь захоплюють письменника: “...many a *pennon and shield* was to be seen, graced with fresh devices, expressive of the bearer's devoted resolution to become a competitor for a prize so fair” [12] – «...можна було бачити багато *рицарських прапорів і щитів*, оздоблених новими девізами на знак того, що їхні власники вирішили битися не на життя, а на смерть заради такої дорогоцінної нагороди» [4, с. 392]. Тут використовується прийом додавання, *pennon* перекладається як *рицарський прапор*, позаяк цього вимагає контекст тексту.

При цьому давно відзначено, що В. Скотт відмовляється від надмірної архаїзації мови й свідомо модернізує образ історичного минулого, підкреслюючи: «Для того аби збудити в читачеві хоча б якийсь інтерес, слід викласти вибрану вами тему мовою і в манері тієї епохи, в яку ви живете» [8, с. 91]. Ми можемо погодитися із цим твердженням, підкреслюючи, що архаїзми частіше трапляються у тексті перекладу, ніж у тексті оригіналу.

Письменник, звичайно, враховує, що одяг у старі часи був маніфестацією соціального стану людини. Так, деякі персонажі, які вперше з'являються в полі зору читача, навіть не потребують іменування – за них говорять їхні розкішне

вбрання. З величезною добросовісністю і ретельністю повернено з небуття кастровий одяг представників різних соціальних верств. Так, одяг знаті замальовується детально і з великою наснагою – як від початку красиві й коштовні речі: “... whom, by his velvet cloak and gold chain, he concluded to be a burgher of eminence” [12] – «...як свідчили його оксамитовий плащ і золотий ланцюг, [він] міг бути впливовою особою...» [4, с. 208]. “His dress was a chamber robe of the richest Genoa velvet, with ample sleeves, clasped with frogs of gold, and lined with sables. It was fastened round his middle by a broad belt of virgin parchment, round which were represented, in crimson characters, the signs of the Zodiac” [12] – «... На ньому (магу Галеотті) був халат з найдорожчого генуезького оксамиту з просторими рукавами на застібках у формі золотих жабенят, оторочений соболіним хутром і затягнутий широким поясом з телячої шкіри, на якому червоною фарбою були намальовані знаки зодіаку» [4, с. 147–148]. Зазначимо, що перекладач вдається до прийомів узагальнення і у цьому прикладі, коли *dress, chamber robe* передається одним словом *халат*, опущення та гіпонімічного перекладу як виду приблизного перекладу (*belt of virgin parchment* – *поясом з телячої шкіри*).

Певна модернізація властива опису єврейки Ребекки серед аристократичного суспільства – це радше сценка з натури, властива XIX століттю, коли в Європі буржуазія, зокрема єврейська, увійшла у «вищий світ» завдяки своїм капіталам (у Середньовіччі такі речі були немислимі): “Her turban of yellow silk, *simarre of the richest Persian silk*, exhibiting flowers in their natural colours embossed upon a purple ground, *golden and pearl-studded clasps*, which closed her vest from the throat to the waist, the *feather of an ostrich*, fastened in her turban by an *agraffe set with brilliants*, was another distinction of the beautiful Jewess” [10] – «Жовтий шовковий тюрбан, плечі, прикриті довгою сімаррою з турпурового перського шовку, гаптованого мов живими квітами, і спереду скріпленою безліччю золотих застібок, прикрашених перлами, сукня була застебнута перловими запонками; страусове перо, прикріплене до тюрбана алмазним аграфом, також відразу впадало в око» [3, с. 80]. У цьому прикладі ми зустрічаємо прийом транслітерації (*сімаррою, аграфом*), кальки (*золотих застібок, прикрашених перлами*) та додавання, виходячи із вимог контексту (*сукня була застебнута перловими запонками*).

Екзотична постать єврея, якому велено було в ту пору носити усталений одяг, також знаходить своє місце у змальованій Скоттом панорамі: “The Jew’s dress ... was a plain russet cloak of many folds, covering a dark purple tunic. He had large boots lined with fur, and a belt around his waist... He wore a high square yellow cap of a peculiar fashion, assigned to his nation to distinguish them from Christians” [10] – «Одяг єврея ... складався із простого брунатного плаща й темно-червоного хітона. На ньому були великі чоботи, облямовані хутром, і широкий пояс... На голові в нього була висока чотирикутна жовта шапка особливого фасону: закон велів юдеям носити їх на знак відмінності від християн» [3, с. 55]. Тут ми спостерігаємо опущення в описі плаща (в оригіналі *russet cloak of many folds*), приблизний переклад (*belt around his waist* – *широкий пояс*) та контекстуальний переклад (*assigned to his nation* – *закон велів юдеям*).

У наступному прикладі разом із прийомами опущення (*cloak or mantle* – *плащ*), модуляції (*enveloped his whole body* – *закутаний від голови до ніг*), транслітерації (*hussar* – *гусарські, Sclaveyn* – *склавен*) використовується і контекстуальний

переклад (*Slavonian* – *слов'янський*). До речі, Скотт широко використовує прийом «очима свого сучасника», апелюючи до безпосередніх життєвих вражень читачів; це дозволяє «оживити» вигляд персонажа: “A cloak or mantle of coarse black serge, enveloped his whole body. It was in shape something like the cloak of a modern hussar, having similar flaps for covering the arms, and was called a “Sclaveyn”, or “Slavonian” [10] – «Від голови до ніг він був закутаний у просторий плащ із чорної саржі, що нагадував нинішні гусарські плащі з такими ж висячими клапанами замість рукавів і називався склавен, або слов'янський [3, с. 49].

Більш того, гостро «архаїчне» сприймається письменником іронічно: “We have already noticed the extravagant fashion of the shoes at this period, and the points of Maurice de Bracy’s might have challenged the prize of extravagance with the gayest, being turned up and twisted like the horns of a ram” [10] – «Ми вже згадували про *недолуге модне взуття того часу*, а *носаки черевиків* Моріса де Брасі, *заломлені догори й закручені на киталт баранячих рогів*, могли б узяти перший приз у змаганні безглузких костюмів» [3, с. 187]. У перекладі збережене метафоричне порівняння автора, знову ж таки використана модуляція (*extravagant* – *недолуге*) та додавання (*носаки черевиків*).

Висновки. Особливу складність у процесі перекладу становлять реалії, позаяк вони служать для позначення понять, відсутніх в інших культурах. З іншого боку, саме ці складнощі викликають інтерес дослідників до такої проблеми. Під час перекладу реалій з’являються два ускладнення: відсутність у мові перекладу еквівалента та необхідність передати не лише семантику, а й колорит твору – національне та історичне забарвлення.

Способи перекладу слів-реалій, які фактично трапляються в перекладах, зводяться до чотирьох основних випадків:

- 1) транслітерація або транскрипція (повна або часткова), безпосереднє використання такого слова, що позначає реалію, або його кореня в написанні літерами своєї мови або в поєднанні із суфіксами своєї мови;
- 2) переклад-заміна – створення нового слова або складного слова, або словосполучення для позначення відповідного предмета на основі елементів і морфологічних відносин, уже реально існуючих у мові (калька/напівкалька, семантичний неологізм);
- 3) гіпонімічний або узагальнено-приблизний переклад: родо-видова заміна, за якої слова іноземних мов, що позначають видове поняття, передаються у перекладі словом, що називає поняття родово; функціональний аналог, фактично використання слова, що позначає щось близьке (хоча і не тотожне) по функції до іноземної мови; опис;
- 4) контекстуальний переклад [6, с. 16].

Частково ми погоджуємося із таким твердженням, але, проаналізувавши україномовні переклади романів В. Скотта «Айвенго» і «Квентін Дорвард», можемо стверджувати, що найбільш частотними способами перекладу реалій на позначення деталей костюма та аксесуарів виявилися опущення, додавання, гіпонімічний та контекстуальний переклад. Рідше траплялися транслітерація та транскрипція, калька і модуляція (смісловий розвиток) як заміна слова або словосполучення мови оригіналу на слово або словосполучення на мові перекладу, значення яких можна вивести логічним шляхом із початкового значення.

Література:

1. Галанов Б.Е. Живопись словом. Москва : Советский писатель, 1974. 343 с.
2. Коваленко О.В. Хронологічно маркована лексика як фактор тексту в жанрі історичного роману (на матеріалі художньої прози В. Скотта) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2002. 19 с.
3. Скотт В. Айвенго / пер. з англ. І. Давиденко; іл. О. Чичик. Київ : Країна Мрій, 2009. 400 с.
4. Скотт В. Квентін Дорвард / пер. з англ. А. Білецького. Київ : Наш Формат, 2015. 504 с.
5. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Москва : Слово/Slovo, 2000. 624 с.
6. Титова Л.Ю. Рыцарские реалии как объект теории и практики перевода (на материале романов Вальтера Скотта «Айвенго» и «Квентин Дорвард») : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». Москва : ООО «Телер», 2006. 25 с.
7. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ; Москва : ООО Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. 416 с.
8. Шайтанов И.О. Вальтер Скотт. *История зарубежной литературы XIX века*. Москва : Просвещение, 1991. С. 88–103.
9. Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. Москва : Наука, 1988. 215 с.
10. Scott W. *Ivanhoe*. Ware: Wordsworth Edition Ltd, 1995. 390 p. URL: <https://www.gutenberg.org/files/82/82-0.txt> (дата звернення: 22.12.2020).
11. Scott W. *Miscellaneous Prose Works*. Paris : R. Cadell, 1834. vols. III. 590 p.
12. Scott W. *Quentin Durward*. Moscow : Foreign Languages Publishing House, 1962. 567 p. URL: <http://www.gutenberg.org/files/7853/7853-h/7853-h.htm> (дата звернення: 20.12.2020).

Svidler I. Peculiarities of costume and accessory translation in W. Scott's historical novels

Summary. The process of translating realia is quite complicated as they denote objects or concepts that are foreign for the target culture and have no direct equivalents in the language of translation. Translators, however, use

the basic methods and techniques of translating realia, which are described in scientific researches. The choice of the way of conveying realia word in the language of translation should be aimed at the reproduction of its content as well as its cultural and national specificity. W. Scott's novels "Ivanhoe" and "Quentin Durward", being the material of our investigation, impress an average reader by extensive descriptions of the costumes and accessories of the characters which serve as the object of our analysis from the perspective of English-Ukrainian translation. Most often, realia can be found in historical novels, because these works describe in imaginative ways a certain era with some elements of fiction. Genre-marked lexical units of a historical novel are considered by linguists as "chronologically marked lexicon", which is represented by historicisms, archaisms or historical realia. Certainly, no literary portrait and literary-historical panorama can exist per se, without object images-accessories and realia, the use of which clearly signifies the creative method of W. Scott. Material culture for Scott, who was called an archaeologist and antiquarian, became an inexhaustible source for creating in his artistic world a system of images-artifacts. At the same time, Scott's colour local is formed from directly observed realia: the medieval way of life in his times has hardly changed.

The article is devoted to the analysis of the main ways and methods of translating realia, that denote costume and accessory in Ukrainian translations of Walter Scott's historical novels, taking into account the context and situation.

The author characterizes main peculiarities of describing costume and accessory in the novels of Walter Scott, pays attention to the mastery of this well-known novelist in using costume as stylistic device and means of artistic generalization, emphasizes the importance of depicting costumes as means of social stratification and individualization of their owners and characterizes the ways of their reproduction in the language of translation. The most productive ways of translating costume and accessory realia turned out to be omission, addition, hyponymic and contextual translation, less productive – transliteration and transcription, loan and modulation (semantic development).

Key words: realia, translation, methods of translation, costume, accessory, historical novel.

Синегуб С. В.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської та німецької мови і перекладу імені професора І. В. Корунця
Київського національного лінгвістичного університету

ТЕХНОЛОГІЯ ВІДТВОРЕННЯ СИНОНІМІЧНИХ ЗАСОБІВ ТЕКСТІВ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу синоніміки лексико-граматичних засобів організації текстів художнього дискурсу, які завдяки своїй структурно-семантичній специфіці суттєво впливають на процес їх відтворення. На основі ідеї про одиниці перекладу різних мовних рівнів у статті зроблено припущення, що відтворення вказаних синонімічних засобів відбуватиметься на рівні слова і словосполучення. За основу аналізу специфіка перекладу синонімічних лексико-граматичних засобів вибрано *трансформаційну модель* перекладу. Визначені та обгрунтовані регулярні тенденції в рамках трансформаційної моделі перекладу, зокрема випадки використання автором української версії поєднання кількох видів трансформацій в одному реченні. Процес перекладу синонімічних засобів пропонується розглядати як кореляцію а) *прийомів перекладу* (передперекладацький аналіз), б) *способів перекладу* (перекладацькі трансформації) та в) *засобів перекладу* (мовні засоби тут – іменник, прикметник, дієслово, словосполучення і фразеологізми). У статті детально охарактеризовані *способи перекладу* (перекладацькі трансформації) та *засоби перекладу* (мовні засоби: іменник, прикметник, дієслово, словосполучення і фразеологізми). Прийоми перекладу синонімічних лексико-граматичних засобів охарактеризовані в статті на основі тексту П. Зюскінда «Das Parfum» та його україномовної версії «Парфуми» І.С. Фрідріха.

Окрему увагу в статті приділено використанню перекладацьких прийомів щодо відтворення автором україномовної версії І.С. Фрідріхом роману авторських інновацій та фразеологічних одиниць П. Зюскінда «Das Parfum». У процесі відтворення фразеологічних одиниць (ФО) відповідної семантики на перший план виходить творчий момент праці перекладача, яка не характеризується механічною підстановкою мовних знаків, а є актом мислення, творчої волі та ефективного використання перекладацького інструментарію.

Ключові слова: синоніміка, лексико-граматичні засоби, відтворення, одиниці перекладу, рівні перекладу, трансформаційна модель, перекладацькі трансформації.

Постановка проблеми. Лексичні і лексико-граматичні засоби завдяки своїй структурно-семантичній специфіці суттєво впливають на процес їх відтворення. Виходячи з ідеї про одиниці перекладу різних мовних рівнів, можна припустити, що переклад синонімічних засобів відбуватиметься на рівні слова і словосполучення. Релевантною для аналізу відтворення досліджуваної групи мовних засобів виявляється *трансформаційна модель* перекладу, яка передбачає застосування лексичних, граматичних та лексико-граматичних трансформацій із метою максимального відтворення змісту тексту оригіналу (далі – ТО) засобами мови перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впливу семантико-структурних розбіжностей мови підчас відтворення лексичних одиниць мови оригіналу (далі – МО) та мови перекладу (далі – МП) на ефективність перекладу змісту іншомовного тексту залишається наріжним каменем усіх перекладацьких розвідок [1; 2]. Реалізація семантики синонімів у процесі їх відтворення стала предметом дослідження низки науковців, які розглядали цей феномен як контекстуальну синонімію [3; 4; 5; 6], яка водночас сприяє ефективному спілкуванню в межах двомовної комунікації.

Мета статті. Процес перекладу синонімічних засобів німецьких текстів художнього дискурсу в рамках цієї статті планується розглядати як кореляцію а) *прийомів перекладу* (передперекладацький аналіз); б) *способів перекладу* (перекладацькі трансформації) та в) *засобів перекладу* (мовні засоби: іменник, прикметник, дієслово, словосполучення і фразеологізми). Крім того, метою статті є детальна характеристика *способів перекладу* (перекладацькі трансформації) та *засобів перекладу* (мовні засоби: іменник, прикметник, дієслово, словосполучення і фразеологізми). Прийоми перекладу синонімічних лексико-граматичних засобів у статті планується проілюструвати на основі роману П. Зюскінда «Das Parfum» та його україномовної версії «Парфуми» в перекладі І.С. Фрідріха. Перспективним є вивчення окремих перекладацьких *прийомів*, зокрема процедури *аналізу* вихідного тексту.

Виклад основного матеріалу. З огляду на те, що процес перекладу синонімічних засобів німецьких текстів художнього дискурсу в рамках цього дослідження планується розглядати як кореляцію а) *прийомів перекладу*, б) *способів перекладу* та в) *засобів перекладу*, варто зупинитись на процедурі перекладацького аналізу тексту. Метою такого прийому для текстів різної жанрово-стилістичної приналежності є максимальне покращення якості кінцевого продукту, тому його алгоритм включає детальний аналіз *мовно-стилістичних, прагматичних* та суто *перекладацьких* характеристик ТО (необхідних для відтворення ТО перекладацьких трансформацій). На кожному з рівнів об'єктом перекладацького аналізу виступають уніфіковані характеристики ТО як цілісного мовного утворення, що водночас ідентифікують його як об'єкт перекладацької діяльності.

Алгоритм перекладацького аналізу ТО має включати детальне визначення релевантних для процесу перекладу ознак, тому під час обробки вихідного тексту постає завдання *встановити перелік потенційних перекладацьких трансформацій*, які доречно взяти в процесі його перекладу. Такий перелік покладено в основу так званої трансформаційної моделі перекладу [1, с. 240] і є доволі стандартизованим. Проявом уніфікації перекладацьких прийомів можна вважати той факт, що найбільш

частотними виступають *лексичні, граматичні та лексико-граматичні трансформації*. З огляду на дефініцію перекладацької трансформації як прийому адекватного відтворення змісту ТО [6], саме цей прийом виявляється найбільш ефективним засобом подолання міжмовного бар'єру та сприяє максимальному відтворенню змісту текстів художнього дискурсу.

До найбільш частотних *способів* у процесі відтворення синонімічних засобів ТО можна зарахувати *лексичні перекладацькі трансформації* – різного роду зміни лексичних елементів МО з метою еквівалентної передачі їхніх семантичних, стилістичних і прагматичних характеристик з урахуванням норм МП та мовленнєвих традицій МП [7, с. 361]. Лексичні трансформації автор української версії роману П. Зюскінда «Парфуми» застосовує тоді, коли словникові відповідники тієї чи іншої лексичної одиниці МО не можуть бути використані в тексті перекладу через семантичну або контекстуальну невідповідність. Проведений на матеріалі українського перекладу аналіз демонструє ефективне використання *шістьох видів* лексичних трансформацій. У процесі такого аналізу була врахована контекстуальна залежність лексичної одиниці (ЛО), яка перекладається в сукупності її контекстуальних зв'язків і функціональних характеристик [7, с. 300]. З огляду на існування кількох класифікацій лексичних перекладацьких трансформацій [7; 8] і специфіку досліджуваного матеріалу – художнього тексту роману П. Зюскінда «Парфуми» – релевантною, на наш погляд, є класифікація перекладацьких прийомів Л.С. Бархударова [7].

Функціонально-прагматична специфіка досліджуваного матеріалу дає змогу припустити, що ефективними для відтворення синонімії лексичних і лексико-граматичних засобів є: 1) серед лексичних трансформацій – конкретизація, генералізація, логічний розвиток поняття; 2) серед граматичних – субституція (морфологічна і синтаксична); 3) серед лексико-граматичних – додавання, транспозиція, антонімічний переклад. Калькування і антонімічний переклад, а також транскрипція і транслітерація представлені в перекладеній версії досліджуваного роману значно меншою мірою – виключно при номінації хімічних речовин, географічних понять та власних імен. Найбільш частотним для відтворення синонімії лексичних засобів роману виявляється конкретизація [7]. У багатьох випадках застосування конкретизації в процесі перекладу досліджуваного тексту художнього дискурсу зумовлено відсутністю в МП лексеми з таким самим широким обсягом значення.

Лексична трансформація *конкретизації* значення є важливим способом вибору контекстуального відповідника слова і зумовлена розбіжностями у функціональних характеристиках словникових відповідників лексем МП та традиціях мовлення, а відповідно, і різницею обсягу значення лексичної одиниці в МО і МП. Наслідком цього є необхідність заміни слова ширшої семантики в МО словом вузької семантики в МП через відсутність відповідника або із стилістичного міркування [6, с. 277], наприклад: *Der Bauer stank wie der Priester, der Handwerksgeleselle wie die Meistersfrau, es stank der gesamte Adel, ja sogar der König stank, wie ein Raubtier stank er, und die Königin wie eine alte Ziege, sommers wie winters. – Від селянина пахло так само, як і від священика, від підмайстра, як і від майстрової дружини, все дворянство смерділо, навіть король смердів, як хижак, а королева – як стара коза і влітку, і взимку [S. 5]*. Як показує матеріал дослідження, конкретизації підлягають не лише дієслівні лексеми МО, а й інші мовні елементи,

наприклад: 1) *іменник* – *Langsam richtete er sich auf und sog mit einem Atemzug den Duft von Milch und kasiger Schafswolle ein, den die Amme verstromte. Es war ein angenehmer Duft. – Він повільно випростався, втягуючи носом запах молока та овечої вовни, що йшов від годувальниці. Це був досить приємний запах [S. 12]*. Регулярною тенденцією в рамках трансформаційної моделі перекладу [6] виступають випадки використання автором української версії поєднання кількох видів трансформацій в одному реченні. Наступним інструментом подолання системних розбіжностей МО та МП і водночас частотним прийомом відтворення семантики синонімічних засобів в україномовній версії роману «Парфуми» виступає спосіб *генералізації* значення, наприклад: 1) *Seine feine Nase entwirrte das Knauel aus Dunst und Gestank zu einzelnen Faden von Grundgeruchen, die nicht mehr weiter zerlegbar waren. – Його тонкий нюх розплутував клубок випарів та смороду на окремі ниточки головних запахів доти, доки вони вже не розклалися [S. 31]*.

Значною різноманітністю характеризуються прийоми перекладу, які використані автором україномовної версії роману П. Зюскінда «Das Parfüm» І.С. Фрідрихом [8] у процесі відтворення фразеологічних одиниць (ФО). Під час аналізу перекладацьких прийомів для ФО на матеріалі досліджуваного роману було визначено такі: генералізація, логічний розвиток поняття, лексико-семантична [8] субституція та стилістична компенсація. Прийом генералізації активно використовується автором перекладу роману «Парфуми», коли: а) конкретне найменування певного предмета, явища, події, які нічого не говорять адресату перекладу; б) є надлишковим в умовах цього контексту; в) загальне значення є більш прийнятним зі стилістичних причин. Для перекладу роману «Парфуми», як показало дослідження, значущими є два останні критерії. Порівняймо, наприклад, речення “...*Tausende und Abertausende von Gerüchen bildeten einen unsichtbaren Brei, der die Schluchten der Gassen anfüllte – ...Тисячі запахів утворювали невидиму кашу, яка наповнювала щілини провулків*”. Німецький фразеологізм “Tausende und Abertausende” відтворюється значною мірою генералізованим «*тисячі*».

Іншим прикладом авторського оказіонального порівняння й водночас використання оксюмору можуть служити вирази в наступному реченні: “*Das Meer roch wie ein geblähtes Segel, in dem sich Wasser, Salz und kalte Sonne fingen – Море пахло так, як пахнуть напнуті вітрила, що ловлять воду, сіль та холодне сонце*”, які були перекладені за допомогою підбору відповідного еквівалента *додавання* («так, як пахнуть»...), а не «*море пахне як напнуті вітрила*»). Отже, перекладач використовує спосіб генералізації для адекватного відтворення функціонально-стильових аспектів фразеологізму, йдучи шляхом повного або часткового покомпонентного калькування. У процесі перекладу узуально закріплених форм сталих словосполучень у МП використовуються кодифіковані відповідники.

Під час аналізу перекладацьких прийомів на матеріалі роману П. Зюскінда «Парфуми», крім конкретизації, було визначено також генералізацію, логічний розвиток поняття, лексико-семантичну [8] субституцію та стилістичну компенсацію, застосування яких видається найбільш ефективним у процесі відтворення фразеологізмів у тексті роману. Порівняльний аналіз ТО і ТП свідчить, що авторські метафоричні порівняння перекладаються шляхом покомпонентного калькування, з огляду на те, що в таких компаративних зворотах внутрішня

мотивація є прозорою. При цьому здебільшого в ТП зберігається використана автором ТО персоніфікація.

Продуктивним способом відтворення синонімічних лексичних засобів у романі виступає також **логічний розвиток поняття** – заміна слова / словосполучення МО одиницею МП, семантика якої визначається не на базі словарних відповідностей, а логічно виводиться з контексту, є проявом контекстуальної синонімії і застосована перекладачем роману для відтворення текстових фрагментів, що містять авторські алюзії та опис думок головного героя, наприклад: 1) *So ist das und nicht anders. Schreibt nicht schon Horaz "Es bockelt der Jungling, es duftet erblühend die Jungfrau wie eine weiße Narzisse..."?* (логічний розвиток поняття. – Саме так і не інакше. Хіба ж не писав це Гораций: «Брикає юнак, **пахне**, розквітаючи, дівчина, немов біла лілея!...» [S. 18]. 2) *Und noch dazu mit der Nase! Mit dem primitiven Geruchsorgan, dem niedrigsten der Sinne! Als roche die Holle nach Schwefel und das Paradies nach Weihrauch und Myrrhe! – Та це й нюхом! Цим найнікчемнішим із відчуттів! Ніби пекло смердить тільки сіркою, а рай пахне ладаном та миррою [S. 17–18].* Застосування способу лексико-семантичної субституції ілюструє переклад речення: *"Madame Gaillard, obwohl noch keine dreißig Jahre alt, hatte das Leben schon hinter sich – Мадам Гайяр, хоч не мала ще тридцяти, поставила на своєму житті хрест"*. Надзвичайно вдалим виявився український відповідник «поставити хрест на своєму житті», який на конотативному рівні повністю тотожний німецькому фразеологізму. Вибір саме такого перекладацького рішення зумовлений прагматичною метою – орієнтацією на українського читача й особливості стильових норм цільового тексту. У процесі субституції, активно використаній автором української версії, відбувається заміна денотативного образу. Поряд із цим, однак, перекладач змушений вдаватися до формально-граматичних змін, оскільки його метою є забезпечення стильової цілісності та однорідності тексту перекладу. Яскравим прикладом лексико-семантичної субституції є наступне речення: *"Es schmeckte wie aus Milchland – На смак це було наче з країни з молочними ріками й киселивими берегами"*. Прийняте перекладачем рішення повністю замінити денотативний образ зумовило необхідність змінити й формально-структурну побудову речення і розширити конотативне забарвлення ЛО відповідно до фразеологічного складу української мови.

На особливу увагу заслуговує в процесі вивчення шляхів відтворення синонімічних засобів у досліджуваному тексті художнього дискурсу прийом стилістичної компенсації, під час якого елементи смислу, об'єктивно втрачені в процесі перекладу через культурологічні фактори, передані автором перекладу іншими лексичними одиницями. Під час такої перебудови можлива зміна локації окремого лексеми в структурі тексту-перекладу порівняно з текстом оригіналу. Завдяки такому прийому були відтворені іронія, каламбури та емоційні висловлювання. Прикладами реалізації стилістичної компенсації в романі «Парфуми» є переклад речення: *"Auch das Dienstmädchen machte keine Anstalten zu kommen – Служниця теж не збиралася виходити"*. У цьому випадку перекладач замінив німецький фразеологізований вислів на нейтральну українську лексему.

Зворотну дескрипцію, коли нейтральна німецька лексема відтворена фразеологічною одиницею в цільовій мові, можна виявити в перекладі речення: *"der heilige Ernst, der kalte Ernst, der trockene Geschäftssinn, die an jedem Möbel, jedem Gerät ...*

kleben – свята серйозність, холодна серйозність, сухий господарський розум, знак якого лежав на всіх меблях, всіх приладах". Застосований перекладачем засіб стилістичної компенсації, використання замість дієслова **"kleben"** звороту **«знак лежить»** дало змогу зберегти інформативність твору. Доповнивши переклад певним денотатом, перекладач частково змінив образність німецького вислову, однак конотативні зв'язки від цього не були порушені. Текстові фрагменти свідчать, що використання прийому стилістичної компенсації може супроводжуватись застосуванням прийому генералізації. Переклад стилістично нейтрального прикметника „differenziert“ українським **«різновбарвніший»** у наступному реченні продиктований стилістичними міркуваннями: *... – mit dem Unterschied freilich, dass das Alphabet der Gerüche ungleich größer und differenzierter war als das der Tone. ... – звичайно, з тією відмінністю, що абетка запахів була незрівнянно більша й різновбарвніша, ніж звукова, ... (стилістична компенсація) [S. 33].*

Способи відтворення синонімічних лексичних і лексико-граматичних засобів досліджуваного тексту художнього дискурсу не обмежуються застосуванням лише лексичних перекладацьких трансформацій. Ефективними в цьому плані в процесі перекладу роману «Парфуми» виявились і граматичні та лексико-граматичні перекладацькі трансформації. Проведений аналіз ілюстративного матеріалу показав, що граматичні трансформації під час відтворення синонімічних засобів відіграють значну роль. Кількість таких способів є значною, що об'єктивно зумовлено розбіжностями системно-структурної будови німецької і української мов. На основі досліджуваного роману виділені такі види граматичних трансформацій – субституція (заміна): а) заміна частини мови; б) заміна форми слова; в) синтаксична заміна; г) заміна членів речення. Серед граматичних трансформацій у тексті перекладу під час відтворення синонімічних засобів варто назвати в першу чергу субституцію, зокрема заміну частини мови, наприклад: 1) *Der Menschenduft ist immer ein fleischlicher Duft – also ein sündiger Duft. Wie sollte also ein Säugling, der doch noch nicht einmal im Traume die fleischliche Sünde kennt, riechen? Wie sollte er riechen? – Людський запах – це завжди запах тіла, а отже, запах гріховний. То як же немовля, яке ні сном, ні духом не здогадується про тілесний гріх, може пахнути? Як має пахнути?* 2) *Es war, als besäße er ein riesiges selbsterlerntes Vokabular von Gerüchen, das ihn befähigte, eine schier beliebig große Menge neuer Geruchssätze zu bilden und... – Це було так, наче він мав величезний словник запахів власного винаходу, який давав йому змогу утворювати будь-яку кількість запаших речень...*

Продуктивним та доволі частотним видом граматичної трансформації в перекладі роману є заміна форми слова, наприклад: 1) *Selbst ich kenne nicht tausend beim Namen, sondern nur einige hundert, denn mehr gibt es nicht in unserem Gewerbe als einige hundert, alles andre ist nicht Geruch, sondern Gestank! [с. 91] – Навіть я не знаю тисячі назв, а лише кілька сотень, бо в нашому ремеслі їх не більше кількох сотень, усе інше – не запаху, а сморід! (Geruch – запаху).* Проявом системних формально-структурних розбіжностей МО та МП є і застосовані автором перекладу синтаксичні заміни, наприклад: 1) *Die Hitze lag wie Blei über dem Friedhof und quetschte den nach einer Mischung aus fauligen Melonen und verbranntem Horn riechenden Verwesungsbrodem in die benachbarten Gassen [S. 5] – Снека, мов олово, висіла над цвинтарем, вичавлюючи*

в сусідні провулки *тлінний чад*, що *віддавав* *гнилими кавунами та обугленими ратицями* (синтаксична заміна— *тлінний чад*, що *віддавав*...).

Використання автором української версії роману «Парфуми» лексико-граматичних трансформацій, які передбачають одночасну інтерпретацію зазначених системно-структурних характеристик, зумовлене не лише розбіжностями між МО і МП, а й стилістичними причинами – прагненням максимально зберегти зміст роману і забезпечити естетичну функцію тексту перекладу. Серед найбільш частотних у тексті перекладу варто назвати додавання, транспозицію, виключення, наприклад: *Dass am Anfang dieser Herrlichkeit ein Mord gestanden hatte, war ihm, wenn überhaupt bewusst, vollkommen gleichgültig. An das Bild des Mädchens aus der Rue des Marais, an ihr Gesicht, an ihren Körper, konnte er sich schon nicht mehr erinnern. Er hatte ja das Beste von ihr aufbewahrt und sich zu eigen gemacht: das Prinzip ihres Dufts.* (додавання, транспозиція, виключення) – *Те, що в основі цієї краси лежало бвиство, було йому зовсім байдуже. Він уже й не пригадав би, яка була та дівчинка з де Марє, її обличчя, тіла. Він привласнив і тепер мав найкраще, що в неї було: принцип її запаху.*

Висновки. Таким чином, на основі проаналізованого практичного матеріалу можна стверджувати: а) релевантною для перекладу роману є вибрана автором трансформаційна модель; б) застосовану автором української версії роману П. Зюскінда «Парфуми» технологію можна представити як кореляцію мовних засобів, прийомів та способів перекладу.

Література:

1. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006. 716 с.
2. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том 1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва, 1995. С. 3–69.
3. Латышев Л.К. Технология перевода. Москва : Нви Тезаурус, 2001. 280 с.
4. Міщенко Л.А. Посібник з художнього перекладу до курсу ТПП. Вінниця : Нова книга, 2003. 176 с.
5. Огуй О.Д. Лексикологія німецької мови. Lexikologie der deutschen Sprache: Навчальний посібник. Вінниця : Нова Книга, 2003. 416 с.
6. Kautz Ulrich. Das Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens. München: Iudicium, 2002. 235 s.
7. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). Москва : «Международ. отношения», 1975. 240 с.

8. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. Москва : Высш. шк., 1990. 253 с.
9. Зюскінд П. Парфуми. URL: <http://www.maerchen.com/grimm-maerchen.htm>; http://ae-lib.org.ua/texts/grimm_tales_ua.htm

Syniehub S. Technology of reproduction of synonymous means of texts of German language artistic discourse

Summary. The article is devoted to the analysis of synonymy of lexical and gamma means of organization of texts of artistic discourse, which due to their structural and semantic specificity significantly influence the process of their reproduction. Based on the idea of units of translation of different language levels, the article assumes that the reproduction of these synonymous means will take place at the level of words and phrases. The transformational model of translation is chosen as the basis for the analysis of the specifics of translation of synonymous lexical and gamma means. Regular tendencies within the framework of the transformation model of translation are determined and substantiated, in particular the cases of the author's use of the Ukrainian version of the combination of several types of transformations in one sentence. The process of translation of synonymous means is proposed to be considered as a correlation of a) translation techniques (before translation analysis); b) methods of translation (translation transformations); and c) means of translation (language means, here - noun, adjective, verb, phrase and phraseology). The article describes in detail the methods of translation (translation transformations); and means of translation (language means: noun, adjective, verb, phrase and phraseology). Methods of translation of synonymous lexical and gamma means are described in the article on the basis of the text – P. Zuskind “Das Parfüm” and its Ukrainian version of “Perfume” – I.S. Friedrich.

The article pays special attention to the use of translation techniques for the reproduction by the author of the Ukrainian-language version of the novel of author's innovations and phraseological units. Patrick Zuskind's “Das Parfüm” by I.S. Friedrich in the reproduction of phraseological units (FD) of the corresponding semantics brings to the fore the creative moment of the translator's work, which is not characterized by mechanical substitution of language signs, but is an act of thinking, creative will and effective use of translation tools.

Key words: synonymy, lexical grammar means, reproduction, translation units, translation levels, transformation model, translation transformations.

*Швец Н. В.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

АДЕКВАТНІСТЬ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЗЕВГМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ СЕРІЇ РОМАНІВ ПРО ГАРРІ ПОТТЕРА

Анотація. Стаття присвячена розгляду адекватності репрезентації зевгми в українському перекладі серії англomовних романів про Гаррі Поттера, здійсненому В. Морозовим. Адекватність визначено як передачу смислу оригіналу і повну функціонально-стилістичну відповідність перекладу тексту і його вихідного змісту. У статті подано визначення поняття «зевгма», відібрані із тлумачних словників англійської мови. На основі аналізу поданих визначень сформовано робоче визначення поняття. Зевгму визначено як стилістичний засіб, що полягає у використанні двох семантично відмінних додатків стосовно одного дієслова. Виявлено, що з одним із додатків дієслово утворює пряме значення, а з іншим – переносне. З'ясовано, що, оскільки в семантичному плані зевгма є суперечливою, її переклад часто є непростим завданням для перекладача, особливо в разі художнього перекладу. Визначено, що завдання перекладача полягає у збереженні комічного ефекту зевгми чи ефекту несподіванки, який репрезентує зевгма. Було проаналізовано україномовний переклад 24 одиниць зевгми, виокремлених з англomовної серії романів про Гаррі Поттера британської авторки Дж. Роулінг. Встановлено, що зевгму репрезентовано адекватно зі збереженням синтаксичної конструкції та семантичного наміру авторки оригіналу в меншій частині випадків. У більшості прикладів переклад зевгми було здійснено з опущенням зевгми. Припускаємо, що така кількість неадекватних репрезентацій зевгми може бути пояснена значними відмінностями у граматичній будові української й англійської мов, а також відсутністю деяких фразеологічних відповідників у мові перекладу, порівняно з мовою оригіналу. З'ясовано, що в поодиноких випадках перекладач вдається до опущення зевгматичних конструкцій за наявності необхідних фраз в українській мові, проте виявлено, що така кількість речень незначна.

Ключові слова: зевгма, художній переклад, адекватність, роман.

Постановка проблеми. Переклад художніх творів та його критичний аналіз сприяють глибшому розумінню оригіналу, художніх цінностей автора як представника певної нації, що врешті допомагає пізнати менталітет народу.

Адекватний переклад стилістичних засобів завжди викликає зацікавлення з боку дослідників, адже перед перекладачем у такому разі постає ціла низка труднощів, які необхідно подолати. Це, безсумнівно, стосується репрезентації такого стилістичного засобу, як зевгма.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зевгма досить часто опинялася в центрі лінгвістичного аналізу з різних позицій, зокрема в контексті порівняння із силепсисом (Du Mojon

[10]) та метафорою (Sh. Yeshayahou [11]). Досліджували також її стилістичні (Н. Байдикова [1], Л. Станіславова [4], Е. Lussky [8]) та типологічні (Н. Байдикова [1]) особливості, когнітивно-семантичні механізми (М. Бродська [2]) та деякою мірою перекладацький аспект (І. Гулей [3], Н. Шадрін [5]).

Мета статті – проаналізувати адекватність репрезентації зевгми в українському перекладі серії романів про Гаррі Поттера (переклад В. Морозова).

Виклад основного матеріалу. В англomовних тлумачних словниках поняття зевгми визначено так:

1) використання лексичної одиниці для означення або керування двома або більше словами таким чином, що до кожного з них вона вжита в різному значенні або ж має пряме значення лише в поєднанні з одним із них (opened the door and her heart to the homeless boy). Merriam-Webster [9];

2) стилістичний засіб, у якому слово має різні значення в поєднанні з двома іншими словами (John and his driving licence expired last week). English Oxford Living Dictionaries [7];

3) троп, у якому слово використовується для означення двома або більше словами, хоча воно підходить лише до одного з них або з обома має різні значення (Mr. Pickwick took his hat and his leave). Collins dictionary [6].

Підсумовуючи вищезазначені визначення, зауважимо, що зевгма полягає у використанні двох семантично неспoєднаних слів стосовно третього. Опрацювавши матеріал дослідження, можна зазначити, що найчастіше мається на увазі дієслово, яке поєднується із двома додатками / іменниками, з кожним із яких дієслово утворює різне значення (наприклад, пряме і переносне). Водночас граматично така конструкція цілком правильна, тоді як у семантичному плані спричиняє суперечливість, яка створює комічний ефект або ж ефект несподіванки. Завдяки цьому переклад зевгми часто викликає труднощі. Саме тому цікаво розглянути адекватність перекладу зевгми в художній літературі.

Адекватність у статті розуміємо як відтворення єдності змісту і форми оригінального тексту, як передачу смислового змісту оригіналу і повну функціонально-стилістичну відповідність перекладу тексту і його вихідного змісту.

Особливості адекватності перекладу зевгми розглянемо на матеріалі оригіналу серії романів Дж. Роулінг про Гаррі Поттера та його україномовного перекладу, здійсненого В. Морозовим.

Варто насамперед зазначити, що використання зевгми більш характерне для англійської мови як мови аналітичної, з її прагненням до лаконічності, адже основною характеристикою зевгми є саме її стислість (ядерне дієслово використовується лише один раз щодо двох додатків). У цьому полягає

одна з основних проблем, із якими стикається перекладач під час репрезентації зєвгми. Адже для української мови такі конструкції нехарактерні, часто вони сприймаються як граматичні помилки. І якщо зєвгма вже використовується в українській мові, то передусім не з метою скорочення тексту (як в англійській), а для досягнення гумористичного ефекту.

У зазначеній серії романів було виокремлено 24 приклади зєвгми та їх переклади. Проаналізуємо адекватність її репрезентації в україномовній версії творів.

Спочатку розглянемо випадки, коли в українському перекладі перекладачу вдалося повністю зберегти зєвгму. Наприклад, можемо це спостерігати ось у такому реченні:

Hermione had got both her breath and her bad temper back again [19, p. 161]. – *До Герміони знову повернулося не тільки рівне дихання, а й нестерпна вдача* [12, с. 165].

У наступному прикладі зєвгму також цілком збережено:

Frank had come back from the war with a very stiff leg and a great dislike of crowds and loud noises, and had been working for the Riddles ever since [22, p. 2]. – *Френк повернувся з війни із задерев'янілою ногою і з великою відразою до натовпі та галасу, й відтоді працював у Редлів* [14, с. 8].

Цікаве використання зєвгми можна спостерігати в такому уривку:

Harry set off to lessons, weighed down with books, parchment, and quills as usual, but also with the lurking worry of the egg heavy in his stomach [22, p. 435]. – *І тому, коли в перший день нового навчального пір'яччя він пішов на уроки, його гнітила не тільки вага книжок, пергаментів та пер, а ще й думка про яйце* [14, с. 397].

Як бачимо, перекладач вдався тут до дещо вільного перекладу (друга частина зєвгми *“lurking worry of the egg heavy in his stomach”* у перекладі перетворилася на «думка про яйце»).

У наступному реченні зєвгма передана повністю в перекладі:

The Great Hall was full of the delicious smell of fried sausages and the cheerful chatter of everyone looking forward to a good Quidditch match [19, p. 183]. – *Велику залу сповнювали апетитні пахощі смажених ковбасок і бадьорі розмови всіх, хто нетерпляче чекав цікавого матчу із квідичу* [12, с. 187].

У перекладі наступного уривка перекладач додає в українському варіанті «наодинці з <...>», зробивши цей вираз першою частиною зєвгми, таким чином йому вдається зберегти цей стилістичний засіб:

He, as you saw, was left in squalor and poverty, with a very nasty temper, a fantastic amount of arrogance and pride, and a couple of family heirlooms ... [24, p. 212]. – *Йому, як ти бачив, довелося жити вбого й злиденно, наодинці зі своїм надзвичайно паскудним характером, необмеженою зарозумілістю та пихою, а також з деякими успадкованими родинними реліквіями <...>* [15, с. 188].

Метафоричною є друга частина зєвгми ось у такому реченні та його українському перекладі:

December arrived, bringing with it more snow and a positive avalanche of homework for the fifth years [23, p. 451]. – *Він приніс ще більше снігу і справжнісіньку лавину домашніх завдань для п'ятикласників* [16, с. 425].

У наступному уривку перекладачу вдалося цілком зберегти зєвгму під час перекладу:

Fudge was a portly man who often sported a lime-green bowler hat, though today he had dispensed with it; he had dispensed too with the indulgent smile he had once worn when he spoke to Harry

[23, p. 138]. – *Це був огрядний чоловік, зазвичай він носив зелений котелок, але сьогодні обійшовся без нього. Так само, як обійшовся без поблажливої посмішки, що раніше з'являлася в нього при зустрічі з Гаррі* [16, с. 132].

А в наступному реченні довелося опустити дієслово-зв'язку, проте загалом зєвгму було відтворено в перекладі:

Had Voldemort chosen Neville, it would be Neville sitting opposite Harry bearing the lightning-shaped scar and the weight of the prophecy [24, p. 139]. – *Якби Волдеморт обрав Невіла, то зараз саме Невіл сидів би напроти Гаррі зі шрамом-блискавкою й тягарем пророцтва* [15, с. 123].

У цьому фрагменті перекладач адекватно репрезентує зєвгму в перекладі:

Harry's heart leapt. So did the witch [18, p. 54]. – *Гарріне серце аж підскочило. Підскочила й відьма* [20, с. 59].

Наступна фраза із зєвгмою була перекладена зі збереженням другої частини стилістичного засобу, проте дієслово *lose* було замінене на бездієслівне словосполучення:

<...> he had been almost dozing off, lost in the heat and his thoughts [22, p. 200]. – *<...> щойно мало не задрімав під дією цієї задухи та власних думок* [14, с. 185].

Перейдемо до розгляду випадків, коли зєвгму в перекладі було втрачено. Ідеться насамперед про серію речень, у яких зєвгма репрезентована головним дієсловом *wear*, за яким розміщено два додатки. Зазвичай такі фрази в оригіналі мають дещо гумористичний або ж неочікуваний ефект. Проте в перекладі цей гумор цілковито втрачено, як і зєвгму. Продемонструємо це на прикладах:

Uncle Vernon was wearing his best suit and an expression of enormous smugness [23, p. 61]. – *Дядько був одягнений у свій найкращий костюм і мав дуже самовдоволенний вигляд* [16, с. 47].

Dumbledore was striding serenely across the room wearing long midnight-blue robes and a perfectly calm expression [23, p. 139]. – *Дамблдор у довгій темно-синій мантії, з абсолютно незворушним виразом обличчя неквапом ішов залом* [16, с. 133].

Umbridge entered the room as he spoke, wearing her black velvet bow and an expression of great smugness [23, p. 366]. – *Тієї миті до кімнати зайшла Амбридж із чорним оксамитовим бантом на голові та виразом глибокого самовдоволення на лиці* [16, с. 346].

It was Hermione Granger, wearing a pink bathrobe and a frown [19, p. 155]. – *У кріслі в рожевому халатіку сиділа насуплена Герміона Грейнджер* [12, с. 159].

He was wearing a bright orange party hat, a revolving bow tie, and a broad grin on his wide, wicked face [20, p. 134]. – *Він мав яскраво-помаранчевого капелюха, метелика, а його лиховецьке обличчя шкірилося широкою посмішкою* [18, с. 140].

Professor Snape sat in the very front row, wearing green like everyone else, and a very grim smile [21, p. 305]. – *А в першому ряду, також у всьому зеленому, сидів професор Снейп і лиховецько підсміювався* [13, с. 267].

Just then a door on the second landing opened, and a face poked out wearing horn-rimmed glasses and a very annoyed expression [22, p. 55]. – *На цих словах відчинилися двері на третьому поверсі. Звідти визирнуло роздратоване обличчя в рогових окулярах* [14, с. 56].

Dumbledore was standing there, wearing long green robes and a mildly curious expression [22, p. 558]. – *Кам'яна стіна за*

Снейпом розсунулася. В її отворі стояв Дамблдор, одягнений у довгу зелену мантію. Його обличчя виказувало крайнє зацікавлення [14, с. 509].

У наступному прикладі головна частина зевгми виражена дієсловом-зв'язкою *to be*, яке жодного семантичного навантаження не несе, і зевгма у цьому реченні радше використана для економії мовних засобів, тому природно, що в перекладі вона не відтворюється:

They found Mr. Weasley propped up in bed with the remains of his turkey dinner on a tray in his lap and a rather sheepish expression on his face [23, p. 506]. – Містер Візлі сидів на ліжку; тримав на колінах тацю з рештками індики, а вигляд у нього був збентежений [14, с. 475].

Втрата зевгми в перекладі наступного речення є помітною, оскільки в оригіналі зевгма, виражена головним дієсловом *throw* та двома додатками, мала дещо комічний ефект. Водночас незрозуміло, чому ж було втрачено зевгму в перекладі, адже в українській мові теж був би допустимим вираз «кинути погляд», як і в оригіналі:

Mrs. Weasley was clattering around, cooking breakfast a little haphazardly, throwing dirty looks at her sons as she threw sausages into the frying pan [20, p. 34]. – Місис Візлі бряжчала посудом, трохи безладно готуючи сніданок, і час від часу осудливо позирала на синів, кидаючи на сковороду сосиски [18, с. 39].

У наступному уривку перекладач не лише випускає зевгму в перекладі, він також розділяє одне речення на два прості:

People were striding past him in the opposite direction, laughing and joking, heading for the grounds and a bit of long-awaited freedom [21, p. 325]. – Повз нього пробігали учні. Вони сміялися й жартували в передчутті омріяної свободи [13, с. 284–285].

У поданому далі фрагменті зевгму перекладено без її збереження в українському варіанті:

The entrance hall was ablaze with torches and echoing with footsteps as the students crossed the flagged stone floor for the double doors to the right, leading to the Great Hall and the start-of-term feast [23, p. 201]. – Вестибюль був залитий світлом смолоскинів і відлунював кроками учнів, що прямували по вимощеній кам'яними плитами підлозі до подвійних дверей, за якими їх чекав у Великій залі бенкет на честь початку навчального року [16, с. 192].

Наступне речення із зевгмою в оригіналі під час перекладу українською її втрачено:

He gave a drink to Dumbledore, who had sat down without invitation, thrust the tray at Harry, and then sank into the cushions of the repaired sofa and a disgruntled silence [24, p. 66]. – Подав чарку Дамблдоріві, котрий, не чекаючи запрошення, давно вже сів; потім підитовхнув тацю до Гаррі, а тоді потону в подушках відремонтованого дивана і напружено замовк [15, с. 63].

Так само випущено зевгму і в перекладі ось такого уривка:

Mrs. Cole, who seemed to be rather enjoying herself now, with the gin in her hand and an eager audience for her story [24, p. 266]. – <...> місис Коул, як видно, дуже задоволена собою, бо ж тримала в руці джин і мала такого вдячного слухача [15, с. 235].

Висновки. У результаті дослідження зроблено такі висновки:

1) зевгма – стилістичний засіб, який передбачає використання двох семантично неопосередкованих додатків стосовно одного дієслова. З кожним із додатків дієслово утворює різні типи значень, пряме і переносне;

2) оскільки в семантичному плані зевгма спричиняє суперечності, її переклад часто є непростим завданням для перекладача, завдання якого полягає у збереженні комічного ефекту зевгми;

3) було проаналізовано переклад 24 одиниць зевгми, виокремлених із серії романів про Гаррі Поттера. Встановлено, що в 10 прикладах зевгму репрезентовано адекватно, зі збереженням синтаксичної конструкції та семантичного наміру авторки оригіналу. У 14 прикладах переклад зевгми було здійснено з її втратою. Така кількість неадекватних репрезентацій зевгми може бути пояснена різною будовою української й англійської мов, відсутністю деяких фразеологічних відповідників у мові перекладу, порівняно з мовою оригіналу. У поодиноких випадках перекладач вдається до втрати зевгматичних конструкцій за наявності необхідних фраз в українській мові, проте така кількість речень незначна.

Перспективи подальших пошуків полягають у можливості дослідження адекватності перекладу зевгми на матеріалі інших мов та творів.

Література:

- Байдикова Н. Зевгма в системе стилистических приемов перечисления (типологический анализ на материале английского языка). *Вестник Томского государственного университета*. 2020. № 451. С. 16–20. DOI: 10.17223/15617793/451/2.
 - Бродская М. О когнитивно-семантических механизмах зевгмы и игры слов. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2013. № 11 (29) : в 2-х ч. Ч. I. С. 41–44.
 - Гулей І. Відтворення синтаксичної зевгми в українському перекладі твору Джані Родарі «Сиполліно». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»* : збірник наукових праць. Херсон : ХДУ, 2013. Вип. 20. С. 225–228.
 - Станіславава Л. Зевгма як стилістичний прийом у романі «Чотири броди» Михайла Стельмаха. *М.П. Стельмах і сучасність* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 25–26 травня 2012 р. Хмельницький : ХмЦНТИ, 2012. С. 154–166.
 - Шадрин Н. Фразеологическая зевгма как объект перевода *Царскосельские чтения*. 2011. Т. 1. № 15. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/frazeologicheskaya-zevgma-kak-obekt-perevoda>.
 - Collins dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com>.
 - English Oxford Living Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com>.
 - Lussy E. Misapplications of the Term Zeugma. *The Classical Journal*. 1953. № 48 (8). P. 285–290. URL: <http://www.jstor.org/stable/3293613> (дата звернення: 09.12.2020).
 - Merriam-Webster dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com>.
 - Mojun Du. The Differences between Zeugma and Syllepsis. *US-China Foreign Language*. 2006. Vol. 4. № 11.
 - Yeshayahu Sh. Zeugma : Prototypes, Categories, and Metaphors. *Metaphor and Symbol*. 1998. № 13:1. P. 31–47. DOI: 10.1207/s15327868ms1301_3/
- Джерела ілюстративного матеріалу:**
- Ролінг Дж.К. Гаррі Поттер і філософський камінь/ Пер. з англ. В. Морозова. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА, 2002. 315 с.
 - Ролінг Дж.К. Гаррі Поттер і в'язень Азкабану. Пер. з англ. В. Морозова. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА, 2002. 382 с.
 - Ролінг Дж.К. Гаррі Поттер і келих вогню. Пер. з англ. В. Морозова. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА, 2003. 670 с.
 - Ролінг Дж.К. Гаррі Поттер і напівкровний принц. Пер. з англ. В. Морозова. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА, 2005. 572 с.
 - Ролінг Дж.К. Гаррі Поттер і орден Фенікса. Пер. з англ. В. Морозова. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА, 2003. 813 с.

17. Ролінг Дж.К. Гаррі Поттер і смертельні реліквії. Пер. з англ. В. Морозова. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2007. 635 с.
18. Ролінг Дж.К. Гаррі Поттер і таємна кімната. Пер. з англ. В. Морозова. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2002. 345 с.
19. Rowling J.K. Harry Potter and the Sorcerer's Stone. New York : Arthur A. Levine Books, 1998. 309 p.
20. Rowling J.K. Harry Potter and the Chamber of Secrets. New York : Arthur A. Levine Books, 1999. 341 p.
21. Rowling J.K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban. New York : Arthur A. Levine Books, 1999. 435 p.
22. Rowling J.K. Harry Potter and the Goblet of Fire. New York : Arthur A. Levine Books, 2000. 734 p.
23. Rowling J.K. Harry Potter and the Order of the Phoenix. New York : Arthur A. Levine Books, 2000. 870 p.
24. Rowling J.K. Harry Potter and the Half-Blood Prince. New York : Arthur A. Levine Books, 2005. 652 p.
25. Rowling J.K. Harry Potter and the Deathly Hallows. New York : Arthur A. Levine Books, 2007. 759 p.

Shvets N. The adequacy of zeugma representation in Ukrainian translation of a series of novels about Harry Potter

Summary. The article is devoted to considering the adequacy of zeugma representation in Ukrainian translation of a series of English novels about Harry Potter, done by V. Morozov. Adequacy is denoted as the rendering of the original sense, full functional and stylistic correspondence between the translation of the text and its original content. In the article, there are

the definition of the notion “zeugma”, which were found in the English explanatory dictionaries. Based on the analysis of these definitions, the work definition of the notion was formed. Zeugma was defined as a stylistic means that means the use of two semantically different objects belonging to one verb. It was found out that with one of the objects the verb creates the direct meaning and with the other a figurative one. The author revealed that, due to the fact that zeugma is semantically controversial, its translation is often a difficult task for the translator, especially while it is a literary translation. It was determined that the translator's task is to preserve the comical effect of the zeugma or the effect of surprise which zeugma represents. The author analyzed the Ukrainian translation of 24 cases of zeugma that were found in the English series of novels about Harry Potter by the British novelist J. Rowling. It was established that zeugma was represented adequately preserving the syntactic structure and semantic intention of the author of the original in the smaller half of the examples. In the bigger half of the examples the translation of zeugma was done with the omission of zeugma. The author assumes that such number of inadequate zeugma representations can be explained by considerable differences in the grammar structure of Ukrainian and English, and also by the absence of some phraseological equivalents in translation language as compared to the original language. It was found out that in some cases the translator resorted to the omission of zeugma constructions while necessary phrases existed in Ukrainian, but the author discovered that there was not a great number of such sentences.

Key words: zeugma, literary translation, adequacy, novel.

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

*Білянina В. І.,**кандидат філологічних наук,**старший викладач кафедри східних мов**Навчально-наукового центру мовної підготовки**Національної академії Служби безпеки України*

ВПЛИВ КИТАЙСЬКОМОВНИХ ІНТЕРНЕТ-КОРИСТУВАЧІВ НА ФОРМУВАННЯ ІНТЕРНЕТ-СОЦІОЛЕКТУ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стрімкий розвиток інтернет-комунікації, активне перенесення характеру взаємодії з живого спілкування в онлайн-площину з одночасним творенням нового мовного прошарку сприяли зацікавленості цією тематикою. Робота присвячена висвітленню психолінгвістичних особливостей формування найбільш вживаного лексично-го складу китайськомовного інтернет-соціолекту.

Метою дослідження є відстеження основних шляхів походження нових лексичних одиниць інтернет-соціолекту у Китаї, виокремлення домінуючих моделей їх творення та обґрунтування специфіки з позиції психолінгвістики.

Основними методами дослідження є пасивне спостереження для виокремлення часто вживаних лексичних одиниць інтернет-соціолекту; аналіз, синтез, порівняння для виокремлення структурно-тематичних груп слів з подальшим визначенням домінуючих; зіставний метод для порівняння активно вживаних лексичних одиниць; компонентний аналіз для виокремлення лінгвістичних особливостей лексичних одиниць; конверсаційний дискурс-аналіз для дослідження структур повсякденного спілкування; кількісний контент-аналіз для квантативної обробки текстової інформації.

Результатом дослідження стало виділення трьох джерел поповнення лексичного складу інтернет-соціолекту (породжені інфлуенсерами, уподібнення та запозичення), в межах яких виокремлено провідні моделі творення нових лексичних одиниць (прості речення з алюзіями до китайської класики або фразеологізмів; семантичні уподібнення; англіцизми зі зміненним змістом).

Здобутками наукової роботи є визначення прагнення референтної аудиторії наслідувати моделі поведінки причиною популяризації висловлювань інфлуенсерів; визначення специфіки ієрогліфічного письма передумовою домінування семантичного уподібнення іншим формам; визначення соціокультурного контексту та особливості віртуальної комунікації підґрунтям зміни значень запозичених лексичних одиниць у разі їх омонімічної наближеності до вже наявних у китайській мові.

Ключові слова: інтернет-соціолект, запозичення, уподібнення, омонімія, фразеологія, психолінгвістика.

Постановка проблеми. Провідною тенденцією розвитку суспільної комунікації останніх років є її перехід на новий рівень. Динамічне освоєння інтернет-простору, комп'ютеризація більшості сфер життя людини разом із широкою доступністю та простотою створюють можливість існування у багатовимірній мультитекстній реальності. Переміщення спілкування у віртуальну площину дає чималі можливості

для розвитку персональних контактів, створення спілок тощо, тобто реалізовує базову потребу людини у комунікації та самоідентифікації.

Людина починає існування у гіпертексті Інтернету, де паралельно співіснують та накладаються один на одного тексти засобів масової інформації, соціальних мереж та інфлуенсерів, які систематично здійснюють різноманітний вплив на користувача мережі Інтернет. Така інтертекстуальність, яку Л. Компанцева характеризує як «розмивання межі тексту, через що він позбавляється закінченості та закритості, стає внутрішньо неоднорідним та множинним» [8, с. 167], створює нові умови для становлення особистості активного користувача мережі й має безпосередній вплив на психолінгвістичні засади творення інтернет-соціолекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цього питання займалися Н. Акімова та К. Олександренко [1], розкриваючи характер впливу досвіду користування мережею Інтернет на розуміння його текстів; І. Лисичкіна, аналізуючи масмедійний наратив [10]; К. Вуколова [4], вивчаючи вплив соціального контексту на формування мови та мовної поведінки особистості. Серед китайських лінгвістів питанням інтернет-соціолекту займалися Луо Сін (罗辛) [14], висвітлюючи причини популярності сучасних китайських інфлуенсерів; Сун Бай (孙柏) [16], характеризуючи провідні тенденції розвитку інтернет-соціолекту; Сяо Хань (小韩) [17], прогножуючи вплив мови інтернет-спілкування на сучасну китайську мову. Вивченню мови підлітків та особливостей їх спілкування, зокрема спілкування у мережі Інтернет, присвячені роботи Н. Токаревої [12], О. Лозової та О. Литвиненко [11].

Проте самі механізми та шляхи поповнення інтернет-соціолекту у китайському інтернет-просторі з подальшим аналізом соціокультурних та вікових передумов референтної групи досліджені не були.

Метою статті є дослідження причинно-наслідкового зв'язку між активно вживаними одиницями інтернет-соціолекту та психолінгвістичними особливостями активної аудиторії/користувачів мережі Інтернет.

Виклад основного матеріалу. Прагнення людини відчувати себе захищеною проявляється у її спробах стати частиною інтернет-спільноти, оскільки «людина – істота соціальна, яка розкриває свої сутнісні риси саме в колективі, у процесі спілкування. За допомогою цілеспрямованої діяльності (праця), комунікації (мова), системи оцінки (критика) і самооцінки (самокритика) людина стає «суспільною твариною» [5]. Одним із

засобів, що допомагають їй відчувати себе частиною цілого, виступає інтернет-соціолект, або сленг окремих інтернет-спільнот. Така позиція корелює з уявленням дослідників про умови реалізації соціальної складової частини структури людської особистості [5].

Говорячи про активного користувача мережі Інтернет, маємо зауважити, що йдеться здебільшого про осіб підліткового та молодшого середнього віку, керованих потребою у самореалізації. Перебуваючи в активній фазі свого психофізіологічного становлення та дорослішання, вони користуються власним соціолектом, у межах якого «знаходять відображення норми та цінності, котрі домінують у молодіжному середовищі та є орієнтирами для вербальної і невербальної поведінки» [12, с. 326].

Це період активного формування особистості, і важливо підкреслити значення впливу середовища (соціального та політичного) на цей процес. О. Данильян та В. Тараненко вважають, що тип політичної системи суспільства, у якому формується особистість, є надзвичайно важливим. «Відомо, що відкрите, демократичне суспільство, у якому відносини між особистістю і суспільством відбуваються на засадах соціального партнерства і взаємоповаги, більш придатне для розвитку особистості і розкриття всіх її здібностей, ніж закрите, тоталітарне (авторитарне), у якому відносини в системі «особистість – суспільство» деформовані» [5]. Це підводить нас до розкриття предмета нашого дослідження, а саме інтернет-соціолекту як особливої форми комунікації, яка допомагає людині стати приналежною до інтернет-спільноти.

Під час роботи над дослідженням використано низку загальнонаукових методів (аналіз, синтез, порівняння, спостереження). В результаті пасивного спостереження було виокремлено низку часто вживаних лексичних одиниць інтернет-соціолекту; здійснення процесів аналізу, синтезу та порівняння дало можливість виокремити структурно-тематичні групи слів, які зробили прозорішим механізми поповнення лексичного складу інтернет-соціолекту та дали можливість визначити ті з них, які є домінуючими.

Під час дослідження лексичних одиниць, що активно використовуються у сучасному китайському інтернет-соціолекті, як результат мовленнєвої діяльності його носіїв серед лінгвістичних методів було вибрано зіставний.

Задля виокремлення лінгвістичних особливостей лексичних одиниць кожної зі структурно-тематичних груп, виділяючи у кожній з них складові компоненти, ми застосували метод компонентного аналізу структурної лінгвістики.

Серед психолінгвістичних методів було вибрано конwersaційний дискурс-аналіз (дослідження структур повсякденного мовленнєвого спілкування з подальшими їх інтерпретаціями та декодуванням); проаналізовано механізми породження та сприйняття мовлення, серед яких виокремлені дискретність та випереджальний характер сприйняття як такі, що притаманні активним учасникам інтернет-комунікації; кількісний контент-аналіз (квантативна обробка текстової інформації з її подальшою інтерпретацією, а також дослідження частотності вживання виокремлених лексичних одиниць).

Вибрані предмет та об'єкт дослідження ставлять перед нами потребу вирішення ключового завдання, яким є відстеження механізму творення нових лексичних одиниць китайського інтернет-соціолекту та встановлення його зв'язку

із соціокультурними та психофізіологічними властивостями його користувачів.

Розглядаючи поняття «інтернет-соціолект», дотримуємось поглядів С. Боголюбова на визначення соціолекту як сукупності мовних особливостей, властивих будь-якій соціальній групі, для позначення різноманітних і несхожих мовних утворень, що володіють загальною об'єднуючою їх ознакою та обслуговують комунікативні потреби соціально обмежених груп людей [3], накладаючи його (визначення) на спілкування у мережі Інтернет.

Це дослідження є продовженням та поглибленням аналізу інтернет-соціолекту, результати якого були опубліковані у 2018 р. у статті «Структурні особливості неологізмів інтернет-соціолекту у китайській мові» [2]. Нині фактичним матеріалом послуговували лексичні одиниці з інтернет-чатів та соціальних мереж, користувачами яких виступали носії китайської мови підліткового та молодшого середнього віку, «Глосарій інтернет-сленгу» [13], а також офіційний перелік інтернет-сленгу 马网报 [15].

Аналіз фактичного матеріалу, яким послуговували лексичні одиниці інтернет-соціолекту із 2005 по 2019 рр., демонструє домінування серед інтернет-соціолекту слів та фраз, які отримали свою популярність та високу ступінь ужитку завдяки їх породженню та подальшому активному використанню інфлюенсерами (网红).

Висловлювання такого типу репрезентують мовний концепт світу інтернет-користувачів, детермінований соціокультурними реаліями китайського суспільства, з притаманною йому особливою формою колективізації та згуртованості. За визначенням О. Зебелевої, тоталітарному суспільству притаманне усвідомлення власної єдності тільки навколо образу лідера [7]. Говорячи про інтернет-спільноту, зазначаємо, що таким лідером стає інфлюенсер.

Домінування такого типу лексичних одиниць можна пояснити особливою дискретністю сприйняття інформації у підлітковому та юнацькому віці, коли вектор значущості та істинності зміщується на відомих та популярних осіб.

Варто відзначити психофізіологічні особливості цієї референтної вікової групи. Саме на підлітковий період та час юнацтва припадає потреба наслідування нових моделей поведінки [6]. Саме тоді поведінкові зразки з близького оточення не вважаються авторитетними, як наслідок, відбувається слідування за кумирами та їх наслідування, які визнаються авторитетними як для підлітка, так і для кола його найближчого оточення.

Компонентний аналіз виокремлених структурно-тематичних груп дав можливість виділити у межах кожної групи частотну шкалу, яка демонструє домінуючі шляхи творення лексичних одиниць у межах кожної групи.

Найбільш часто зустрічається утворення загальноповживаних зворотів із простих речень (31%), словосполучень, побудованих за зразком традиційних китайських фразеологізмів (成语 / 歇后语) або коротких фраз/реплік із класичної китайської літератури, яким надається новий зміст (24%), не менш вагомим є прошарок слів та висловлювань, утворених за принципом омонімії (21%).

Приклад:

我酸了 – дослівно: Мені кисло. Вживається у значенні «мені сумно», «я страждаю», «я заздрю» почасти з елементом самоприниження на користь опонента [15].

我也是醉了 – *дослівно*: Я теж п'яний. Вислів, що потрапив до інтернет-соціолекту з роману гонконгського письменника Цзінь Юна «Безтурботний мандрівник» («笑傲江湖»), нині вживається тоді, коли немає сенсу переконувати співрозмовника [15].

友谊的小船, 说翻就翻 – *дослівно*: Човен дружби легко перекинути [15]. Побудований за принципом китайського фразеологізму (歇后语), де друга частина уточнює та доповнює зміст першої, проте у щоденному вжитку може бути використана лише перша частина (оскільки її зміст відомий широкому загалу і не потребує додаткового роз'яснення).

雨女无瓜 (yǔ nǚ wú guā) – *дослівно*: дощ, жінка, не диня. Вислів походить із серіалу «巴啦啦小魔仙». Герой, якому він належить, говорив із акцентом, тому викривив фразу “与你无关” (yǔ nǚ wú guān), яка буквально означає «не має до тебе ніякого відношення» [15].

蓝瘦, 香菇 (lán shòu xiāng gū) – *дослівно*: синій худий гриб. Вислів належить інтернет-користувачу, який, висловлюючи свої почуття, мав сильний акцент, що змінив істинний зміст його висловлювання: 难受, 想哭 (nán shòu, xiǎng kū). Нині вислів «синій худий гриб» використовують у значенні «так боляче, що плакати хочеться» [15].

Високий ступінь використання омонімічних лексичних одиниць та побудова нових за принципом традиційних китайських фразеологізмів, особливо 歇后语, пояснюються соціокультурним та психофізіологічним випереджальним характером сприйняття, коли широковідомий певному загалу контекст дає можливість прогнозувати подальший напрямок думки або використання відповідної лексичної одиниці.

Друге місце посідають лексичні одиниці, які можна назвати уподібненнями до іншомовної лексики. Серед них провідне місце посідають лексичні одиниці з домінантою семантичного уподібнення до мови-оригіналу (67%), лише 20% припадають на фонетичні уподібнення (частіше це вигуки), решту 13% складають лексичні одиниці, у будові яких простежується збіг фонетичного та семантичного уподібнення до мови оригіналу.

Приклад:

顶着锅盖 – *дослівно*: Прикриватись кришкою від каструлі. Вживається у значенні “flamesuit on”, “putting on flamesuit” [15].

三克油 – *дослівно*: Три грами олії (sān kè yóu) [15]. Вживається у значенні “thank you”, до якого він виступає омонімом.

萌萌哒 – *дослівно*: милий (méng méng dá), де “萌” означає «милий», “哒” виступає фонетичним уподібненням. Використовується під час опису високого ступеня приємного враження, милування чимось гарним. Має значення «милота» [15].

Домінанта семантичного способу словотвору серед китайськомовних користувачів інтернет-соціолекту корелює з результатами дослідження Н. Токаревої, яка визначила семантичний спосіб смислотворення найбільш репрезентативним для підліткової аудиторії [12, с. 331].

Варто відзначити, що серед семантичних уподібнень можна виділити такі два класи лексичних одиниць, об'єднаних спільними ознаками: лексичні одиниці, утворені за комюлятивним принципом, або субстантивні словосполучення, що мають партативне значення (5%); та лексичні одиниці копулятивного, або доповнюючого, типу з тваринною домінантою (15%).

Приклад:

脑残 – *дослівно*: інвалід мозку. Використовується задля образи співрозмовника у значенні «хворий на голову» [15].

辣眼睛 – *дослівно*: гострі очі. Використовується, коли людина стає свідком того, що не прагнула побачити [15].

色狼 – *дослівно*: кольоровий/хтивий вовк. Використовується по відношенню до людей із нездоровим потягом до сексуальності у сенсі «сексуальний маніяк» [15].

皮皮虾, 我们走! – *дослівно*: поїхали, криветко! Використовується для підтримання опонента [15].

Особливе ставлення до свого тіла чи його окремих елементів бере свій початок із китайської традиційної філософії. Соматичні лексичні одиниці мають прямий зв'язок із наївною картиною світу мовців [9, с. 51–56]. Для китайського населення соматичні лексичні одиниці є не лише традиційним способом пізнання світу, але й глибинним усвідомленням самого себе як частини Всесвіту.

Буддійська філософія дає початок зооморфізмам у китайському словотворі. Зв'язок людини та природи проходить «червоною ниткою» всією історією розвитку китайської мови та літератури. Персоналізовані тварини уособлюють героїв чи, навпаки, негативних персонажів, переходячи у повсякденний вжиток як власні назви, наприклад 孙悟空 (Сунь Укун) – король мавп – позитивний персонаж; 猪八戒 (Чжу Пацзе) – свиня-монах – негативний персонаж. Кожна тварина у контексті китайської загальної національно-мовної картини світу має свої змістові конотації, що робить зрозумілим їх використання під час творення нових лексичних одиниць.

Третю групу лексичних одиниць, які активно використовуються в інтернет-соціолекті, формують іншомовні запозичення (24%). Найпоширенішими серед них є англіцизми зі зміненим значенням (72%) (повноцінні слова або латинкові аббревіатури). За такої ситуації слово пишеться або вимовляється англійською, проте первинний зміст повністю заміщується тим, яким його наділяють користувачі мережі Інтернет; 17% лексичних одиниць формують словосполучення, побудовані за китайською граматику та відповідно до синтаксису китайської мови, проте певні лексичні одиниці записані англійською (іноді словами з інших мов); чималий прошарок лексичного словника інтернет-соціолекту складають різні сполучення цифр (11%). Такі числа через омонімію виступають словами, словосполученнями, а іноді й реченнями. Їх ємкість та швидкість у написанні робить числові записи активною складовою частиною інтернет-комунікації.

Приклад:

Low є омонімом до китайського 陋 (lòu). Використовується у значенні «вульгарний», «низький рівень». Використовується на позначення низького рівня людини, чи розмови [15].

NB є омонімом до китайського 牛屌 (niú bǐ) – сленговий варіант «надзвичайно», «неперевершено». Використовується на позначення здивування від високої якості роботи [15].

打call – *дослівно*: бити, дзвонити. У цьому випадку “call” є запозиченням з японської мови, де означало вигуки на підтримку свого кумиру. Сьогодні словосполучення “打call” використовується інтернет-користувачами для висловлення підтримки чи схвалення опонента [15].

走你-style – *дослівно*: «іди ти»-стиль. Вислів виник на хвилі популярності пісні гонконгського виконавця “Gangnam-Style” і вживається для позначення будь-якої дії, яка притаманна певній особі [15].

88 (bā bā) є омонімом до “叭叭 (bā bā)”. Вживається у значенні «бувай» [15].

520 (*wǔ èr líng*) є омонімом до “我爱你 (*wǒ ài nǐ*)”. Вживається у значенні «я тебе кохаю» [15].

Специфікою китайської мови як тонованої мови ізольованого типу є схильність до візуалізації та смислового наповнення слів. Мається на увазі, що слово (його складові компоненти) повинно мати «прозорий» план значення, який закодований у написанні ієрогліфа. Саме тому семантичні запозичення можуть вважатися провідним способом словотвору серед усіх форм запозичень [2]. Лише лексичні одиниці, які пройшли часову адаптацію і були трансформовані у семантичні запозичення, залишаються у лексиці китайської мови на постійних засадах. Тим самим можемо пояснити наділення новим змістом англіцизмів та абревіатур. Так, у межах одного слова англіцизм може отримати нове значення, якщо він є омонімічним до вже наявної лексичної одиниці китайської мови. Щодо абревіатур та скорочень, то вони здебільшого творяться від латинського написання фонетичної транскрипції.

Загалом будь-які лексичні одиниці, які виникають унаслідок омонімії, користуються високим ступенем популярності. Їх використання дає можливість збільшити швидкість листування і наближає його до живого спілкування; створити унікальний мовний код, зрозумілий лише обмеженій групі людей; оминати політичні заборони на використання певних лексичних одиниць.

Висновки. Опрацьований матеріал дає можливість виділити три провідні шляхи надходження загальноживаних лексичних одиниць китайськомовного інтернет-соціолекту, такі як висловлювання (слова, словосполучення, речення) інфлуенсерів та інших відомих осіб сучасної китайської поп-індустрії; семантичні уподібнення іншомовним лексичним одиницям (переважно з англійської мови); іншомовні запозичення (переважно з англійської мови) зі змінним змістом.

Серед причин такої ситуації можемо виокремити такі.

1) Висока соціально-комунікативна активність, постійна медійність інфлуенсерів та відомих публічних постатей сучасної китайської поп-індустрії, обумовлена їх глибинним розумінням потреб референтних груп, спричиняє їх сприйняття останніми як «джерела абсолютної істинності». Таким чином, навіть фонетично некоректне висловлення або використання елементів іншої мови отримує схвалення та стрімке наслідування.

2) Саме семантичні уподібнення є найбільш репрезентативними для аудиторії цієї вікової категорії.

3) Англійська є однією з найпоширеніших мов для запозичення китайськомовною аудиторією. За умови омонімічності нової запозиченої лексичної одиниці до вже наявної у китайській мові такі англіцизми набувають абсолютно нового значення.

Таким чином, простежується тенденція до оформлення специфічного мовного коду, сповненого неоднозначних лексичних одиниць та прихованих змістів. Його успішне декодування видається можливим обмеженому колу/соціальному прошарку людей (молоді, що активно слідкує за поп-культурою та стрімами). Їх провідне прагнення до творення нових соціальних контактів, спроби проявити себе у нових соціальних ролях (що не є можливим у реальному житті, де китайські підлітки та молоді люди весь свій час приділяють навчанню) дає поштовх до створення віртуального комунікативного простору, безпека та автономність якого максимально захищаються.

Література:

1. Акімова Н., Олександренко К. Вплив досвіду користування Інтернетом на особливості розуміння текстів Інтернету.

1. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика.* 2019. № 26 (1). С. 11–37.
2. Біляніна В. Структурні особливості неологізмів інтернет-соціолекту у китайській мові. *Львівський філологічний часопис.* 2018. № 3. С. 31–35. URL: http://philologyjournal.lviv.ua/archives/3_2018/7.pdf.
3. Боголюбов С. Соціолінгвістика. 2017. URL: <https://stud.com.ua/76134/sotsiologiya/sotsiolingvistika>.
4. Вуколова К. Вплив соціальних категорій на характер мовлення та мовну поведінку осіб. *Вісник Дніпровського університету імені Альфреда Нобеля. Філологічні науки.* 2016. № 2 (12). С. 205–211. URL: <http://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2016/2/30.pdf>.
5. Данильян О., Тараненко В. Основи філософії. Харків : Право, 2003. 352 с.
6. Гірняк А. Соціально-психологічні детермінанти делінквентності підлітків / П. Ясній (голова). Актуальні задачі сучасних технологій : матеріали V Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів (м. Тернопіль, 17–18 листопада 2016 р.). Тернопіль : ТНТУ, 2016. С. 318–319. URL: <https://m.tntu.edu.ua/storage/news/00002831/zbirnyk-tom2.pdf>.
7. Зебелева А. Мифологический фактор в политико-экономическом проекте. *Вестник Финансового университета.* 2015. № 4 (20). С. 71–75. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mifologicheskij-faktor-v-politiko-ekonomicheskom-proekte-innovatsionnoy-modernizatsii-kitaya>.
8. Компанцева Л. Гипертекст и виртуальный дискурс. *Ученые записки Таврического национального университета им. А.В. Вернадского. Филология.* 2007. № 1. С. 165–169. URL: http://sn-philol.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/12/kompantseva_24.pdf.
9. Крейдлин Г. Тело и телесность в русском языке и русской культуре. *Человек и язык в коммуникативном пространстве.* 2013. № 4. С. 51–56. URL: <http://elib.sfu-kras.ru/handle/2311/20810>.
10. Лисичкина І. Мас-медійні особливості побудови ефективного нарративу як інструмента стратегічних комунікацій. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика.* 2019. № 26 (2). С. 224–243. DOI: 10.31470/2309-1797-2019-26-2-224-242.
11. Лозова О., Литвиненко О. Нарративні індикатори дисфункційних когнітивних схем підлітків. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика.* 2019. № 26 (1). С. 228–246. DOI: 10.31470/2309-1797-2019-26-1-228-245.
12. Токарева Н. Моделирование асоциативно-семантического контента у логико-смысловому вимірі мовлення підлітків. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика.* 2019. № 26 (1). С. 324–342. DOI: 10.31470/2309-1797-2019-26-1-324-341.
13. Chinese Internet Slang Glossary. URL: <https://www.chinasmack.com/glossary>.
14. 罗辛. 微时代的口语传播: 第二届海峡两岸口语传播学术研讨会文集. 北京: 中国传媒大学出版社. 2017. 240页.
15. 马网报. *Glossary.* URL: <https://magazeta.com/glossary> [in Chinese].
16. 孙柏. 论网络语言的特点与发展趋势. 百度文库. 2009. URL: <https://wenku.baidu.com/view/d2ac754d2b160b4e767fcff1.html>.
17. 小韩. 网络语言的特点、影响以及对策. 学术堂. 2015. URL: <http://www.lunwenstudy.com/shuyuan/83739.html>.

Bilianina V. The influence of Chinese Internet-users on the formation of the Internet-sociolect: psycholinguistic aspect

Summary. The development of Internet communication, active transfer of the live communication to the online form, with the creation of a new language, increased interest to the topic. The work is devoted to the illumination of the psycholinguistic peculiarities of the most commonly used Chinese-speaking Internet sociolect vocabulary.

The aim of the study is to trace the main ways of new lexical units' origin in the Chinese Internet sociolect, to distinguish

the dominant models of their creation and to substantiate their specificity from the standpoint of psycholinguistics.

The main methods used: Passive observation method – for the separation of commonly used lexical units of the Internet sociolect. Methods of analysis, synthesis and comparison for the isolation of structural-semantic groups of words, with their subsequent definition. Comparative method for comparison of the lexical units actively used in modern Chinese Internet societies. Conversational discourse analysis for the investigation of the everyday speech communication' structures, with their subsequent interpretation and decoding.

The result of the study was the selection of three sources of the Internet sociolect lexical compositions' replenishment (generated by influencers, lexical assimilations and loan words),

within which leading models of the creation of new lexical units were distinguished (simple sentences with allusions to the Chinese classics or proverbs; semantic assimilation; Anglicism).

The achievements of the research: determination of the reference audience's desire to follow popular behaviors as a reason for the influencers' statements' popularization. The specificity of the Chinese hieroglyphic as a prerequisite for the dominance of semantic assimilation. The sociocultural context and peculiarity of virtual communication as the base for changing the loan words' meaning, in case of their homonymy to the already existing words in the Chinese language.

Key words: Internet sociolect, loan word, assimilation, homonymy, phraseology, psycholinguistics.

*Кереченко С. М.,**магістрантка**Сумського державного університету**Баранова С. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри германської філології**Сумського державного університету*

ВИКОРИСТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ МАС-МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. Метою статті є вивчення особливостей використання фразеологізмів у сучасному англomовному мас-медійному дискурсі. Дослідження проведено із застосуванням таких методів, як спостереження, аналіз та описовий метод. У статті розглянуто особливості сучасного дискурсу англomовних засобів масової інформації як інструменту впливу на свідомість людей та маніпуляції поведінкою населення й «четвертої влади» ХХІ ст. Визначені мовні особливості публіцистичного стилю сучасного англomовного дискурсу мас-медіа, які стосуються використання фразеологічних одиниць. Уточнене класичне та сучасне розуміння фразеологізму як одиниці національної мови. Виявлений потенціал використання фразеологізмів у публіцистичному стилі сучасного англomовного мас-медійного дискурсу. Публікація надає актуальне уявлення про стан використання фразеологічних одиниць у мові англomовного мас-медійного дискурсу та торкається питання мовотворчості як шляху підвищення образності та ефективності фразеологічних одиниць як засобів мовленнєвого впливу та маніпуляції свідомістю, емоціями та реакціями читачів. У статті також з'ясовані основні прагматичні властивості фразеологізмів у мові ЗМІ, функції та стилістичні властивості. Визначено, що в сучасному англomовному мас-медійному дискурсі використовуються як фразеологізми в їхній класичній формі, так і видозмінені фразеологізми та повноцінні авторські фразеологічні новоутворення. Останні позначаються відтворюваністю, неподільністю семантики, метафоричністю, незалежністю від контексту та відсутністю в лексикографічних джерелах. З'ясовано, що функціями фразеологічних одиниць мас-медійного дискурсу є інформативна, експресивна, емотивна, прагматична, оцінна та стилістична функції. Аналіз прикладів дозволив визначити, що фразеологізми є ефективним засобом лаконізації текстів засобів масової інформації та особливо часто використовуються в заголовках. Запропоновано варіанти передачі фразеологічних одиниць засобами цільової мови.

Перспективи подальших досліджень у сфері використання фразеологізмів у мові ЗМІ полягають у вивченні фразеологічних новоутворень та аналізі особливостей перекладу таких одиниць засобами української мови.

Ключові слова: дискурс, ЗМІ, ідіома, фразеологічне новоутворення, прагматичні властивості, мовленнєвий вплив.

Постановка проблеми. У ХХІ ст. ЗМІ набувають особливого значення у всіх сферах діяльності людини – у соціальній, полі-

тичній, економічній та ін. ЗМІ називають «четвертою владою» [5], а також розглядають як один із найбільш ефективних засобів впливу на свідомість та поведінку населення, що зумовлює актуальність їх дослідження різними науками. ЗМІ нині включають не тільки друковані та онлайн-видання, але й соціальні мережі. Все це розширює можливості ЗМІ як засобу маніпуляції людською свідомістю та, відповідно, актуалізує вивчення нових шляхів мовленнєвого впливу у мас-медійному дискурсі.

Дослідження проблематики медіадискурсу стало актуальним у сучасній лінгвістиці через значущість відображуваних у ньому політичних, соціальних, культурних тенденцій, з одного боку, та дискурсознавчу орієнтацію мовознавчих студій – з іншого. Аналіз цієї тематики спричинив появу низки публікацій, які націлені на вивчення структури, тенденцій, функцій, прийомів, класифікацій, різноманітних підходів до трактування терміна «медіадискурс» [15; 7; 2; 6; 1; 14; 16; 9].

Сучасні ЗМІ мають здатність швидко охоплювати найширші аудиторії та не тільки впливати на громадську свідомість, формувати суспільну думку, але й визначати духовні цінності населення. У мові ЗМІ використовуються й культурно-специфічні засоби, які розкривають національні концепти та цінності носіїв мови, наприклад, фразеологізми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фразеологізми широко висвітлені в лінгвістичній науковій думці, при цьому останні публікації присвячені дослідженню сучасних підходів до них, їх класифікацій, з'ясуванню функцій, особливостей ідіоматичних одиниць певної семантики, шляхів їх перекладу [3; 17; 13; 4; 18; 12; 19]. Невирішеним залишається питання сучасного стану використання фразеологізмів англійської мови в дискурсі мас-медіа з точки зору відображення в них національної соціокультурної специфіки мови ЗМІ.

Метою статті є вивчення особливостей використання фразеологічних номінацій у сучасному англomовному медійному дискурсі, що зумовлює необхідність вирішення завдань щодо з'ясування їхньої структури, ролі та функцій у досліджуваному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Нині лінгвістика вивчає цілу низку дискурсів як своєрідних типів діалогу людини з навколишнім світом. Одним із таких «способів спілкування і розуміння навколишнього світу (або якогось аспекту світу)» [10, с. 18] є дискурс ЗМІ, або публіцистичний дискурс.

Ідея дискурсивності як синонім комунікабельності тексту залучає до аналізу учасників комунікації і соціокультурних

контекстів, що дає змогу кваліфікувати мас-медійний текст як складну, «занурену в життя» комунікативну подію. У тій мовній моделі світу, яку конструє журналіст, знаходять відображення політико-ідеологічна і соціокультурна ситуації, групові та суспільні інтереси тощо.

Розглядаючи мовні особливості текстів сучасних англомовних ЗМІ, варто зауважити, що для них є характерним публіцистичний стиль мовлення. Основу мови публіцистичного стилю становить книжково-повсякденна лексика. Частотним є використання суспільно-політичної лексики, багатозначних слів, цілої низки стилістичних засобів і прийомів – від різнотипних епітетів до засобів гумору.

У публіцистичному тексті сучасних ЗМІ англомовних країн спостерігається досить висока частотність використання фразеологічних одиниць. Фразеологізми (або ідіоми, як їх називає більшість західних вчених) містять у собі найбільш барвисті, яскраві й виразні значення та образи національної мови [8, с. 165].

Одним із найвагоміших дослідників фразеології є В.В. Виноградов, за визначенням якого фразеологізм – це стійке поєднання слів, яке є аналогічним словам за своєю відтворюваністю в якості готових і цілісних значущих одиниць [3, с. 8–9]. Ю.М. Караулов під фразеологізмом розуміє семантично пов'язані слова, які завжди відтворюються у фіксованому співвідношенні свого значення і лексико-граматичного складу. Фразеологізми є лексично неподільними, характеризуються структурним різноманіттям форми і різним кількісним складом [11, с. 605]. На сучасному етапі фразеологізм розуміють як семантично пов'язане сполучення слів, яке є результатом метафоризації його значення та відтворюється у вигляді специфічної, усталеної та цілісної конструкції [12, с. 30].

Завдяки своєму емотивно-експресивному забарвленню фразеологізми легше запам'ятати, за їх допомогою простіше вибудувати цілі логічні ланцюжки й висловлювання, зробити переконливішим мовлення. Вони дають змогу повніше охарактеризувати той чи інший предмет, описати його з усіх боків [1].

Використання фразеологізмів у ЗМІ переслідує прагматичні функції, а особливо коли використовується в заголовку. У такий спосіб автор публікації привертає та фіксує увагу читача, надає висловлюванню експресивності, емоційності. Фразеологізм значно більше здатний до впливу на читача, ніж нейтрально забарвлена лексика, а тому активно такі мовні засоби залучаються до публіцистичного стилю.

Утворені в усному мовленні фразеологічні одиниці можуть застосовуватися у ЗМІ, виконуючи різноманітні функції. Наприклад, у наступному заголовку фразеологізм *to hit rock bottom* одночасно виконує функцію оцінки, слугує каталізатором іронії і створює драматичний ефект:

US election 2020: The night American democracy hit rock bottom [20] / *Вибори у США 2020: Вечір, коли американська демократія сягнула дна.*

У цьому випадку фразеологізм *to hit rock bottom* має значення *to be at the very lowest* та передає найвищий стан розчарування населення стосовно виборів у США. У наступному ж прикладі використовується варіація фразеологічного звороту *to keep the wolves at bay*, який вживається у значенні «стримувати біди, нападів»:

Coronavirus in Senegal: Keeping Covid-19 at bay [25] / *Коронавірус у Сенегалі: Стримування Covid-19.*

У цьому випадку лексему *wolves* замінили на назву вірусу *Covid-19*, надавши фразеологізму нової інтерпретації. Використання фразеологічного звороту дає змогу скоротити об'єм заголовку, в лаконічній формі та водночас доступно донести читачу основний зміст публікації.

Газетний заголовок як друкованої газети, так і онлайн-газети не тільки привертає увагу своєю структурою, дизайном та інформативністю, а й включає в себе приховану сигнальну систему, яка дозволяє автору спонукати читача до прочитання матеріалу. Журналісти обходяться полегшеними варіантами заголовків, використовуючи мовні штампи, цитати з кінофільмів або творів, фрагмент із тексту або його основну думку. Завдяки лексичним, синтаксичним, пунктуаційним і графічним засобам виразності виникають експресивні заголовки, що використовують переносні значення слова, спеціальну лексику, гру слів, прислів'я і приказки, фразеологізми. Пор.: *An AI Day!* – День кращий із найкращих [25]. У цьому прикладі ідіоматичний вираз *AI* вживається для позначення чогось прекрасного та чудового і налаштовує отримувача інформації на позитив.

Вживання фразеологічної одиниці *“to sit on the fence”* в наступному заголовку вуалює зволікання, нерішучість, допомагає уникнути прямої, категоричної відповіді стосовно того, на чийому ти боці, і тим самим відштовхує адресата від прибічників такого табору. Пор.: *We'd Better Sit On the Fence When It Comes To Voting* – Коли справа дійде до голосування, ми краще зберігатимемо нейтралітет [26].

Стилістична маркованість фразеологізмів часто спонукає читача до логічного висновку, що витікає з їхнього значення. Наприклад, вживання ідіоми *“The leopard cannot change his spots”* у риторичному питанні натякає нам на оманливість ситуації, переконуючи, що не все можна змінити, перебудувати, пор.: *“Can the Leopard Change His Spots?”* – Природу не виправити [24].

Варто зазначити, що в сучасному англомовному мас-медійному дискурсі фразеологізми можуть використовуватися в їхній класичній формі або ж використовуватися у вигляді фразеологічного новотвору. Прикладами використання звичної форми англійських фразеологізмів у мас-медійному дискурсі можуть слугувати такі заголовки:

1) *Skeletons in the cupboard will haunt Fiorina* [25] / *Скелети у шафі будуть переслідувати Фіоріну;*

2) *“We can't put the cart before the horse” – Larne boss Lynch urges patience* [20] / *«Ми не можемо бігти поперед воза» – бос «Ларна» Лінч закликає до терпіння;*

3) *Brexit: “Half a loaf better than no bread”* [20] / *Брексит: краще синиця в руці, ніж журавель у небі.*

Фразеологізм *to have a skeleton in the cupboard* має значення «неприємна таємниця про минуле» та вживається в контексті передвиборчої кампанії, натякаючи на неприємні таємниці в біографії кандидатів на пост президента. Фразеологізм *to put the cart before the horse* вживається у значенні «починати з кінця, випереджати події». Одним із відповідників цього фразеологізму в українській мові є вислів «бігти поперед воза». Фразеологічний зворот *half a loaf better than no bread* відтворюємо українською мовою за допомогою відповідника «краще синиця в руці, ніж журавель у небі».

Утім, не завжди в мові мас-медійного дискурсу використовуються фразеологізми в їхній класичній формі. З огляду на особливу експресивність та образність публіцистичного

дискурсу, часто автори публікацій вдаються до мовленнєвої творчості та надають фразеологізмам нової форми або ж утворюють принципово нові фразеологічні одиниці.

Прикладом зміни структури фразеологічного звороту може слугувати наступний приклад:

Covid-19 reporting: When half a loaf is worse than no bread [21] / Доповідь Covid-19: Коли синиця в руці гірша за журавля у небі.

У цьому випадку використовується інтерпретація фразеологізму *half a loaf better than no bread*, при цьому змінена його граматична форма, зокрема, використана антонімічна до вихідної конструкція *smith is worse than smith*. Інтерпретація фразеологізму привертає увагу читача вже своєю нестандартною формою, у той же час виражена за допомогою такого мовного засобу думка запам'ятовується та викликає емоційну реакцію.

Окрім того, в англійському мас-медійному дискурсі використовуються фразеологічні новоутворення, суттєвими ознаками яких, на думку лінгвістів, є їхня відтворюваність, неподільність семантики, метафоричність, а також незалежність від контексту та відсутність у словниках [18]. Аналіз показав, що фразеологічні неологізми в дискурсі мас-медіа здебільшого утворюються за принципом аналогії, наприклад, *game potato* (за аналогією до *couch potato*) в значенні «любитель відеоігор», або *mother-out-law* (за аналогією до *mother-in-law*) в значенні «мама колишньої дружини»:

What did your mother-out-law get you from Uzbekistan? [22] / Що вам привезла колишня теща із Узбекистану?

До того ж, зустрічаються типові англійські оказіональні утворення, наприклад: *Better-late-than-never Admission* – Зізнання, зроблене за принципом «краще пізно, ніж ніколи» [24].

Використання фразеологічних неологізмів у мас-медійному дискурсі виконує стилістичну, експресивну, емотивну, інформативну та низку інших функцій. Питання фразеологічних новоутворень як одного із шляхів поповнення лексики англійської мови через мовотворчість в області мас-медійного дискурсу потребує подальших досліджень.

Висновки. У процесі аналізу особливостей використання фразеологізмів у сучасному англійському мас-медійному дискурсі з'ясовано, що фразеологічні одиниці є ефективним мовним засобом, який часто використовується в заголовках та текстах мас-медійного дискурсу. Фразеологізми виконують роль лаконізації мовлення ЗМІ, а також виконують інформативну, експресивну, стилістичну та інші функції. Використання фразеологізмів має також прагматичну мету, адже вони забезпечують більшу образність мовлення, полегшують сприйняття матеріалу читачем. Фразеологізми є ефективним засобом оцінки того чи іншого явища, а також мають потенціал до здійснення мовленнєвого впливу та маніпуляції, що робить їх потужним мовним засобом у контексті мас-медійного дискурсу.

Перспективи подальших досліджень фразеологізмів в англійських ЗМІ передбачають порівняльний аналіз фразеологічної мовотворчості в мові сучасного мас-медійного дискурсу англійських країн, а також дослідження труднощів перекладу фразеологічних одиниць англійського дискурсу ЗМІ українською мовою.

Література:

1. Авидзба А.В. Медиадискурс как составляющая информационного пространства. *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*. 2016. № 1. С. 35–40.

2. Алексеева Т.С. PR- и медиатексты в дискурсивной парадигме. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина*. 2013. Вып. 2. Т. 7. С. 104–113.

3. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц. Москва : Наука, 1986. 243 с.

4. Григораш А.С. Стратегії перекладу фразеологізмів із негативною конотацією в англійськомовному політичному дискурсі. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2015. Вип. 1. С. 168–181.

5. Демідова А.А., Ярова А.Б. Засоби масової інформації як «четверта неформальна гілка публічної влади»: способи медіаманіпуляції. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/102.pdf

6. Дубских А.И. Масс-медиаальный дискурс: определение, характеристики, признаки. *Вестник Южно-Уральского с. ун-та. Серия «Лингвистика»*. 2014. В. 1. Т. 11. С. 131–136.

7. Желтухина М.Р. О содержании дискурса масс-медиа. *Вісник Луганського педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. 2007. № 11 (128). Ч. 1. С. 27–40.

8. Знаменская Т.А. Стилистика английского языка. Москва : УРСС, 2002. 273 с.

9. Ильичева И.Л., Карпиевич М.Н. Модусная мультимодальность медиа текста. *Вестник Полесского государственного университета. Серия общественных и гуманитарных наук*. 2019. № 1. С. 19–27.

10. Йоргенсен М.В. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков : Изд-во Гуманитарный Центр, 2008. 352 с.

11. Караулов Ю.Н. Русский язык. Энциклопедия. Москва : Большая Российская энциклопедия, Дрофа, 1997. 703 с.

12. Кравцова І.І. Фразеологізми в сучасній англійській мові: визначення, підходи, класифікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2016. Вип. 20 (2). С. 29–32.

13. Ляшенко О.А. Функції фразеологізмів в англійському політичному диспуті. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. Вип. 4. С. 163–166.

14. Мірошніченко І.Г. Сучасні підходи до типології мас-медійного дискурсу. *Сучасний мас-медійний простір: реалії та перспективи розвитку* : матеріали II Всеукраїнської наук.-практ. конф., Вінниця, 12–13.10.2016 р. Вінниця. 2016. С. 227–231.

15. Суська О.О. Розвиток інформаційно-комунікативних теорій мас-медіа та вивчення впливу інформаційного простору на особистість людини. *Слово. Символ. Текст*. 2006. С. 211–226.

16. Темникова Л.Б. К вопросу о типологии медиа дискурса. *Научный журнал Куб ГАУ*. 2016. № 119 (05). С. 1–13.

17. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. Санкт-Петербург : Специальная литература, 1996. 192 с.

18. Шніп Ю.В. Фразеологічні новотвори на позначення концепту «ЧАС» в англійській мові та їх переклад українською мовою. *Матеріали XII міжнародної вченої – практичної конференції «Ефективні nástrojmoderních věd – 2016»*. URL: http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/shnip_frazeologichni.pdf

19. Kobiakova I., Baranova S., Polishchiuk I. Translation of Quantitative Phraseological Units. *The role of ratio of verbal and nonverbal means of communication against the background of the increasing value of information and intensity of its turnover*. London: IASHE, 2017. P. 15–19.

20. BBC.com. URL: <https://www.bbc.com>

21. Daily Monitor. URL: <https://www.monitor.co.uk/>

22. Instagram.com. URL: <https://www.instagram.com>

23. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <http://www.ldoceonline.com/>

24. The Daily Telegraph. URL: <https://www.telegraph.co.uk/>

25. The Times. URL: <https://www.thetimes.co.uk>

26. The Washington Post. URL: <https://www.washingtonpost.com/>

Kerechenko S., Baranova S. The use of phraseologisms in modern English mass media discourse

Summary. The purpose of the article is the investigation of peculiarities of using phraseology in the modern English mass media discourse. The research is based on such methods as observation, analysis, and a descriptive method. The article considers the peculiarities of the modern discourse of the English mass media as a means of influencing people's consciousness and manipulating the behaviour of the population and as the "fourth power" of the XXI century. The linguistic features of the journalistic style of the modern English mass media discourse are identified in the article, which include, inter alia, the use of phraseological units. The classical and modern understanding of an idiom as a linguistic unit of the national language is clarified. The potential of using idioms in the journalistic style of the modern English mass media discourse is revealed. The article also distinguishes the main pragmatic properties of the phraseology in the language of the media, its leading functions and stylistic properties. It is determined that in the modern English mass media discourse

both idioms in their classical form and modified idioms, as well as occasional phraseological innovations are used. The freshly minted phraseological units are marked by coining, indiscrete semantics, metaphoric nature, independence of the context and their absence in the lexicographic sources. It is found out that the functions of phraseological units in the mass media discourse are informative, expressive, emotional, pragmatic, evaluative and stylistic ones. The analysis of the examples of the use of phraseology in the speech of the modern English mass media has revealed that phraseology is an effective means of laconizing media texts, and it is most often used in headlines. Some variants of rendering phraseological units by means of the target language vocabulary are suggested.

The prospects for the further research in the field of the use of phraseology in the language of the media are the study of phraseological innovations and the analysis of the peculiarities dealing with translation of such units into the Ukrainian language.

Key words: discourse, media, idiom, phraseological innovation, pragmatic properties, speech influence.

*Ковальчук О. П.,**кандидат філологічних наук,**асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка*

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ДИСКУРСИВНИХ МАРКЕРІВ У ПРОМОВАХ ПРОВІДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ

Анотація. У статті розглянуто роль та місце дискурсивних маркерів (ДМ) у політичній комунікації, зокрема в політичних промовах провідних світових лідерів. Дослідження ДМ політичних промов як одиниць когерентності політичного дискурсу виявило, що їх широке використання в комунікативному акті пояснюється прагматичними намірами політичних діячів досягти комунікативної мети. Встановлено, що головними функціями ДМ у промовах є: заохочення та утримання уваги; посилення непрямого впливу адресанта на аудиторію через створення ефекту «прямого спілкування»; введення нових тем промови та завершення змістовних розділів комунікативного повідомлення; пояснення окремих положень промови; нівелювання негативної інформації; логічне поєднання блоків промови. Констатовано, що політичні виступи та промови як різновиди політичної комунікації є головними інструментами політичного дискурсу, і їх дослідження з погляду відбору й специфіки використання засобів емоційно-психологічного впливу на реципієнтів, а також акцентування уваги на окремих положеннях висловлювання досягається за допомогою імплікації дискурсивних маркерів (ДМ). У процесі аналізу фактичного матеріалу виявлено, що домінантними ДМ є дискурсивні частки та темпоральні ДМ, а ДМ, що застосовуються найрідше, – протиставні. З'ясовано, що логічні ДМ у політичному дискурсі використовуються для успішної реалізації комунікативної інтенції.

На основі аналізу дванадцяти політичних виступів домінуючими дискурсивними маркерами у виступах провідних світових політиків є дискурсивні частинки та часові маркери дискурсу (34% та 32% від загальної кількості відповідно). Їх лідируюча позиція пояснюється бажанням політиків показати своє розуміння реальності та подій, що відбуваються у світі. Крім того, вони допомагають переконати одержувачів у правильності наданої інформації. Відсоток логічних та доданих маркерів дискурсу дорівнює 17,6% та 15% від загальної кількості. Вони використовуються для логічного співвіднесення інформації, пояснення певних подій та точок зору, об'єднання та повторення складних аспектів мови та полегшення розуміння повідомлення. Маркери дискурсу є найменш групою, що використовується під час політичного спілкування, оскільки вони можуть перешкоджати процесу надсилання повідомлення.

Ключові слова: політична промова, політичний дискурс, дискурсивні маркери, комунікативний акт, адресант, адресат, когерентність.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається тісний взаємозв'язок мовних і політичних процесів. Впливаючи один на одного, вони проникають в усі сфери життя. Функціонування успішного політичного інституту не можливе без правильно дібраних мовних

засобів. Саме тому наприкінці ХХ ст. з'явилося поняття «політична лінгвістика», мета якої – з'ясувати причини та закономірності впливу політичних подій на зміни, що відбуваються у мові й навпаки [12, с. 375].

Політичні виступи та промови як різновиди політичної комунікації є головними інструментами політичного дискурсу. Тому постає питання їх дослідження з погляду відбору й специфіки використання засобів емоційно-психологічного впливу на реципієнтів, а також акцентування уваги на окремих положеннях висловлювання, що досягається за допомогою імплікації дискурсивних маркерів (далі – ДМ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політична промова є невід'ємною частиною політичної комунікації, яка своєю чергою реалізує функції політичного дискурсу. Його дослідженню присвячено праці таких провідних лінгвістів, як А. Баранов, Е.О. Бочарова, В.І. Карасик, О.С. Кубрякова, І.О. Кухарчук, П.Л. Макаров, Л.П. Нагорна, О.О. Романов, І. Рудик, О.Б. Халатян та ін.

Метою статті є дослідження дискурсивних маркерів у політичних промовах, з'ясування особливостей їх використання та функціонування. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити поняття «політичний дискурс», «політична промова» та «дискурсивні маркери»; розглянути види дискурсивних маркерів у промовах політичних діячів; виявити домінантні та рецесивні дискурсивні маркери в політичних промовах.

Виклад основного матеріалу. Взагалі в лінгвістиці існує два підходи до тлумачення поняття «політичний дискурс». Прихильники першого вважають, що він включає тільки комунікативні акти, що відбуваються в політичному середовищі (політичних дискусіях) та здійснюються виключно фахівцями [3]. Прихильники другого не погоджуються з цим твердженням і переконані, що якщо хоча б один із комунікантів має відношення до політичної сфери або тема спілкування торкається політики, то це вже є сферою політичного дискурсу [6].

У роботі під **політичним дискурсом** розуміється вид інституційного дискурсу, який має чітку жанрову структуру, спирається та апелює до системи цінностей суспільства, а його реалізація відбувається в соціально-політичній та публічних сферах.

Політичні промови вивчалися в прагматичному, дискурсивному та семантичному аспектах. Так, Г.І. Ухвачев зазначає, що успіх промови здебільшого залежить від використання різноманітних засобів вираження оцінки. Саме вони роблять її зрозумілою для широкого кола [7, с. 1046]. Р. Перлоф своєю чергою розглядає політичні промови/виступи як комунікативний процес, під час якого його учасники використовують мовні засоби для здійснення «навмисного або ненавмисного тиску» на реципієнтів

[13, с. 127]. Дж. Чартеріс-Блек досліджує промови в комунікативному аспекті й виокремлює два головних класи – формування політичного курсу й досягнення одностайності [9].

Під **політичними промовами** в роботі розуміємо різновид політичної комунікації, який відрізняється від інших видів кореляцією з головними суспільно-політичними подіями, залежністю від системи цінностей окремого суспільства, впливом на інтелектуальну й емоційну сторони адресата, поєднанням засобів наукового та ділового стилів з елементами образної та емоційної конотації.

Незважаючи на різноманіття робіт із політичної комунікації, дослідженню саме місця та ролі дискурсивних маркерів у політичних промовах не приділено гідної уваги.

Протягом останніх десятиліть дискурсивні маркери, одиниці когерентності дискурсу, досліджувалися під різними кутами та на основі різноманітних теоретичних баз, а саме: теорії риторичної структури, соціолінгвістики, теорії мовленнєвих актів, теоретичної граматики, теорії релевантності. Ці дослідження знайшли своє відображення у працях Л. Брінтона, К. Кисельової, Д. Пайяра, С. Траугота, Б. Фрейзера, Д. Шифріна та інших. Так, Б. Фрейзер розглядає ДМ як підклас прагматичних маркерів [10, с. 14], а Д. Шифрін – як «послідовно залежні елементи, які категоризують мовні елементи» [14, с. 58].

Спираючись на класифікації ДМ провідних світових лінгвістів [2; 4; 5; 10; 11; 14], виділяємо п'ять типологічних груп (табл. 1), які притаманні будь-якому дискурсу.

Головною метою ДМ є передача намірів адресанта в процесі здійснення комунікативного акту. Відповідно до цього виокремлюють такі функції ДМ: уведення нової теми комунікації; зупинення процесу комунікації; опис та пояснення певних дій та їхніх секвенцій; уточнення або внесення змін до раніше наданої інформації; акцентування уваги на головних змістовних відрізках, із підкресленням ключових моментів; пом'якшення або виключення негативного впливу представленої інформації.

У роботі **дискурсивний маркер** визначається як гетерогенний функційний клас, різноманітні граматичні категорії якого поєднують уривки тексту з метою його узгодженості, логічної побудови та відображення намірів мовця.

Методологія дослідження. Матеріалом для аналізу дискурсивних маркерів стали тексти англомовних виступів провідних світових політичних діячів, розміщених на онлайн-ресурсах NPR: National Public Radio, RAV та The USA Today. Використовуючи метод суцільної вибірки, було відібрано 12 промов за 2020 рік загальною кількістю 27 022 слова. Для вивчення понять «політичний дискурс», «політична промова» й «дискурсивні

маркери» як окремих єдиних системних утворень було застосовано системний аналіз, у процесі якого аналізувалися різноманітні підходи провідних лінгвістів та узагальнювалися отримані дані. Квантитативний метод був необхідний для виявлення домінантних груп ДМ у промовах провідних політичних діячів, а аналітико-описовий – для дослідження та аналізу функційних особливостей ДМ у політичних промовах.

Відповідно до загальноприйнятої класифікації ДМ (табл. 1) англомовні промови провідних світових політичних діячів були проаналізовані за їхніми типологічними та функційними ознаками для виокремлення домінантних та рецесивних одиниць.

Так, найчисленнішою групою виявились дискурсивні частки та темпоральні дискурсивні маркери (34% та 32% від загальної кількості відповідно). Найрідше політичні діячі використовують у своїх промовах контрастивні (протиставні) маркери (лише 1,4%) (рис. 1).

Розглянемо приклади:

Before I get started, I know I'm speaking for everybody here, when I express our support and our prayers for all of those affected by the wildfires out West and those that are in the path of hurricane Sally (Mike Pence).

На початку речення Майк Пенс, американський політичний діяч та віцепрезидент США, використовує темпоральний дискурсивний маркер *before* не тільки для логічної побудови речення, але й для загострення уваги на подальшій інформації.

Так само Тім Уолз, губернатор Міннесоти, у своєму зверненні до американського народу імплементує маркер *and again* на початок речення, яке несе головне логічне навантаження цього фрагменту його виступу:

And again, like I said, Texas will open up 50% of indoor restaurants on the 15th of this month (Tim Walz).

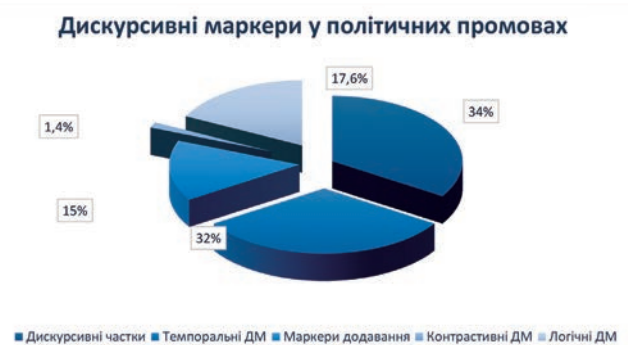

Рис. 1. Домінантні та рекурсивні види ДМ у політичних промовах

Таблиця 1

Типологія дискурсивних маркерів

№ з/п	Вид дискурсивних маркерів	Приклади	Функція
1	Протиставні маркери (контрастивні)	<i>Although, but, however, nevertheless, though, etc.</i>	Виділення певного протиставлення елементів тексту для переконання адресата
2	Маркери додавання або з'єднувальні	<i>Also, and, besides, for example, futher, in particular, in addition, etc.</i>	Уточнення/логічне продовження одного елемента тексту іншим
3	Логічні або причинно-наслідкові маркери	<i>Because, so, therefore, hence, accordingly, thus, etc.</i>	Показники контекстуальної імплікації одного уривка тексту іншим
4	Темпоральні маркери	<i>At last, as soon as, at first, when, finally, before, etc.</i>	Індикатори частотності або тривалості окремого процесу/події
5	Дискурсивні частки	<i>Well, I mean, you know, in fact, actually, etc.</i>	Індикатори ставлення адресанта до подій у реалізації комунікативного акту

Ще одним прикладом широкого використання темпоральних дискурсивних маркерів є речення із виступу старшого сенатора від штату Нью Йорк Чака Шумера, який додає емоційної конотації власному ставленню до проблеми, про яку йде мова, повторюючи ДМ *finally* тричі, тим самим негативно характеризуючи дії Сенату республіканців.

So after taking a pause on COVID relief for four months, finally, finally, finally, Senate Republicans are realizing the damage that their delay has done to our economy and the nation's health (Chuck Schumer).

Домінування темпоральних дискурсивних маркерів у політичних промовах пояснюється бажанням політичних діячів показати власне сприйняття реальності та подій, що відбувалися, відбуваються чи будуть відбуватися у світовому просторі. Також вони допомагають реалізувати одну з головних цілей політичного дискурсу загалом та політичних промов – заповнити реципієнтів у правильності викладеної інформації в часовому векторі.

Функція дискурсивних часток, коротких одиниць мовлення, полягає у відображенні особистого ставлення адресанта до теми повідомлення та окремого висловлювання. Виходячи з положення, що політичні промови розглядаються як засіб ведення політики й інструмент для досягнення політичних цілей та емоційного впливу на аудиторію [1], зауважимо, що використання саме дискурсивних часток значно підвищує шанси адресанта на те, що його повідомлення буде почуте й реакція адресатів буде відповідною до його інтенцій. Наприклад, розглянемо речення із промов Майка Пенса та Тіма Уолза:

Well, I think our economic recovery is on the ballot. Law and order are on the ballot (Mike Pence).

Well, I think the use of force pieces in there have to be the first one. I think we have to tackle what scares people the most (Tim Walz).

Політичні діячі використовують відразу дві дискурсивні частки на початку своїх речень, підкреслюючи свою точку зору на ситуацію, що склалася. Причому Тім Уолз використовує лексичне повторення (анафору) *I think* у процесі побудови другого речення, що загострює увагу, надає виразності його промові та підкреслює власну думку політичного діяча.

Іншою дискурсивною часткою, яка домінує у промовах політичних діячів, є *You know*. У процесі аналізу було виявлено, що головною її функцією є досягнення прихильності адресатів через непрямий вплив на їхню свідомість. Тим самим адресанти підкреслюють високий рівень обізнаності та освіченості адресатів:

You know, it was 186 years ago in 1834, that there was the abolition of slavery in this country (Greg Fergus).

You know when we took office, China was literally half of our international trade deficit, \$500 billion a year going to China in a trade deficit (Mike Pence).

Well, you know, as we've said all along, we've been working with the legislature to try to come up with programs and projects to authorize from the legislative process through the coronavirus relief fund (Mike Pence).

Будь-який політичний виступ (політична промова) потребує чіткої побудови, за якої адресант зможе успішно реалізувати

свою комунікативну інтенцію. Для цього в політичному дискурсі використовуються логічні ДМ, які, за даними аналізу, посідають третє місце.

Їхньою головною прагматичною функцією є заклик до адресата зробити потрібні висновки за допомогою логічної кореляції інформації, що надавалася в різний часовий проміжок, а також надати роз'яснення певних явищ, подій, точок зору тощо. Наприклад:

So the state of Minnesota, in terms of opening, yeah, maybe states around where you saw Wisconsin, because they brought it down (Tim Walz).

Тім Уолз використовує одночасно два ДМ – *so* та *because*, вказуючи на логічний висновок адресанта та його пояснення феномена, про який йдеться.

Розглянемо інший приклад:

So as you know, today we released the revenue report for May. And for those of you who saw it, a very, very small difference in our projection on May 5th to right now. So the revenues are holding fairly close to what we thought they would when we did our budget projection update on May 5th. So, that's the good news is it seems to be, the pattern seems to be holding.

У цьому фрагменті адресант навмисно використовує повтор логічного дискурсивного маркера *so*, пояснюючи цим, чому слухачі мають зробити саме такі висновки. Інформація кожного попереднього речення підтверджує факти, викладені в наступному.

Дискурсивні маркери додавання (далі – ДМД) представлені в політичних промовах такими одиницями, як *forexample, also, particularly* та ін. (рис. 2).

Достатній рівень їх використання пояснюється такими особливостями політичних промов, як повторення складної інформації, логічна побудова думок, бажанням, одночасно використовуючи науковий та офіційно-діловий стиль, зробити повідомлення легшим для сприйняття.

Саме ДМ додавання привертають увагу до окремих деталей виступу, загострюють ті моменти, які необхідні для справляння більш емоційного впливу на аудиторію. Наприклад:

Contrary to the claims of some of my critics, black and white, I have never been so naïve as to believe that we can get beyond our racial divisions in a single election cycle, or with a single

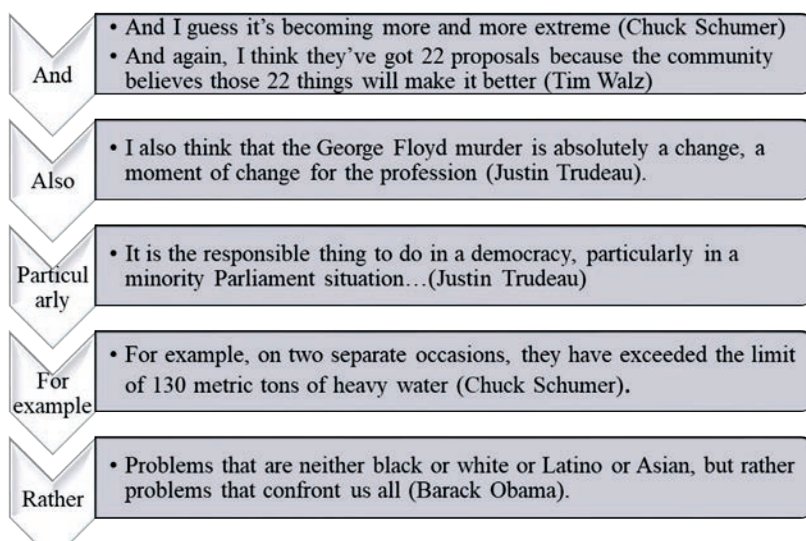

Рис. 2. Найчастотніші ДМД у політичних промовах

candidacy – particularly a candidacy as imperfect as my own (Barack Obama).

Governor, Senator Gaselka said something that sounded rather sensible that these once in a generation changes take time (Tim Walz).

Негативну конотацію має ДМД *also*, використаний у промові прем'єр-міністром Канади Джастіном Трюдо. Цей ДМД не тільки поєднує речення з попередніми, а й примушує аудиторію сконцентруватися на інформації й імпліцитно виражає точку зору самого прем'єр-міністра:

Also, sir, I'm wondering, do you plan to meet with opposition leaders before presenting this throne speech to get their input? (Justin Trudeau).

Нечисленне використання контрастивних (протиставних) маркерів пояснюється, з одного боку, емоційним навантаженням політичних промов, прагненням політичних діячів вплинути на адресатів, з іншого – бажанням адресантів зробити свої виступи більш легкими для сприйняття (залежить від цільової аудиторії та кінцевої мети політичних діячів) та зрозумілими широкому загалу.

У процесі аналізу фактичного матеріалу було виявлено, що найчастіше використовується контрастивний ДМ *not only... (but)*. Наприклад:

On the other end, we've heard my former pastor, Jeremiah Wright, use incendiary language to express views that have the potential not only to widen the racial divide, but views that denigrate both the greatness and the goodness of our nation, and that rightly offend white and black alike (Barack Obama).

Reverend Wright's comments were not only wrong but divisive, divisive at a time when we need unity; racially charged at a time when we need to come together (Barack Obama).

В обох випадках ДМ *not only...but* має негативну конотацію, яка відображає негативне/критичне ставлення Барака Обама до дій контрагентів, експліцитно й імпліцитно акцентуючи на негативних моментах та можливих наслідках для цілої нації.

Висновки. Аналіз промов провідних світових політичних діячів показав, що головним засобом досягнення поставленої комунікативної мети є широке використання дискурсивних маркерів. Це пояснюється функціями, що виконують останні, серед яких головними є прагматичні (експліцитне або імпліцитне спонукування реципієнтів до виконання/припинення здійснення певних дій, створення ілюзії «прямого спілкування» з реципієнтами, нівелювання негативного впливу комунікаційного повідомлення), експлікаційні (пояснення певних дій, висловлювань і положень) і когерентні (логічне поєднання блоків промови в єдине ціле).

Спираючись на проведене дослідження, робимо висновок, що дискурсивні маркери в політичних промовах дають змогу адресанту значно розширити вживання тих мовних засобів, які використовуються для досягнення його прагматичної мети. На перший план при цьому виходять дискурсивні частки, темпоральні й логічні ДМ, які допомагають висловити власну точку зору мовця на тему промови й довести доцільність і правильність запропонованих рішень за допомогою логічної кореляції даних. Використання протиставних ДМ свідчить про інтенції адресантів зробити свої промови легкими для розуміння, не перевантаженими фактами, що суперечать один одному, та емоційно забарвленими.

Надалі доцільно дослідити особливості використання ДМ у мовленні окремих політичних діячів, знайти загальну тенден-

цію функціонування ДМ у політичному дискурсі і визначити відмінні риси, притаманні мовленню окремих політиків.

Література:

1. Алтунян А.Г. Анализ политических текстов : учеб. пособие. Москва : Университет. книга, Логос, 2006. 384 с.
2. Романов А.А. Политическая лингвистика: функциональный подход. Москва : Ин-т языкознания РАН; Тверь : ТвГУ, 2002. 191 с.
3. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику : учеб. пособие. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 360 с.
4. Киселева К.Л., Пайяр Д. Дискурсивные слова русского языка: контекстное варьирование и семантическое единство. Москва, 2003. 245 с.
5. Мурашкова Е.М. Подходы к исследованию дискурсивных маркеров. *Вестник МГОУ. Серия: Лингвистика*. 2014. № 5. С. 24–31.
6. Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. *Світотгляд*, 2005. 315 с.
7. Ухвачев Г.И. Некоторые особенности политической речи / Г.И. Ухвачев, М. В. Куимова. *Молодой ученый*. 2015. № 10 (90). С. 1046–1047.
8. Brinton L. Pragmatic markers in English: grammaticalization and discourse functions. *Topics in English Linguistic discoutdr*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 1996. 412 p.
9. Charteris-Black J. *Analysing Political Speeches: Rhetoric, Discourse and Metaphor*. New York: PAL 2014. URL: https://books.google.com.ua/books?id=kk4dBQAAQBAJ&pg=PA59&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false.
10. Fraser B. An account of discourse markers. *International Review of Pragmatics*, 1. 2009. P. 1–28.
11. Hoffman D.R., Howard A.D. Addressing the State of the Union: the evolution and impact of the President's big speech. *Boulder*. 2006. 142 p.
12. Niehr T. *Fundamentals of Political Linguistics. Selected Essays. Politische Vierteljahresschrift*. 2015. Vol. 2. Issue 2. P. 374–376.
13. Perloff M. *The dynamics of political communication: Media and Politics in a digital age*. London and New York: Routledge, 2014. 460 p.
14. Schiffrin D. *The past and future of discourse analysis*. "Plenoquium". East Lansing, Michigan, 2000. 301 p.

Kovalchuk O. The place and role of discourse markers in the speeches of leading politicians

Summary. The article attempts to analyze discourse markers during political communication, namely in political speeches of leading world political figures. To achieve the goal, the following tasks have been outlined: – to study notions “political discourse,” “political speech,” and “discourse markers;” – to examine types of discourse markers in the speeches of politicians; – to find out dominant and recessive discourse markers in political speeches. The methodology of the research includes the system analysis (to study basic concepts of the research); the quantitative method to identify leading groups of discourse markers; analytical and descriptive – to analyze functional peculiarities of discourse markers.

By studying discourse markers as coherent units of political discourse, it has been highlighted that their wide implementation in the communicative act of world political figures is explained by pragmatic intentions of politicians while reaching the communicative goal. It has also been identified that the key functions of discourse markers are as follows: – sharpening the focus and keeping the attention of the audience; – the increase of indirect sender's impact on the audience through the creation of “the direct communication” effect; – the introduction of new topics of the speech / finishing the substantial passages of the communicative message; – explanation of certain topics

of the speech; – leveling the negative information; –the logical linking of speech's blocks.

Based on the analysis of twelve political speeches, the dominant discourse markers of the speeches of leading world politicians are discourse particles and temporal discourse markers (34% and 32% of the total number accordingly). Their leading position is explained by the desire of politicians to show their comprehension of the reality and events happening in the world. Besides, they help persuade recipients in the correctness of the given information. The percentage

of logical and adding discourse markers equals to 17.6% and 15% of the total number. They are used for the logical correlation of the information, explanation of certain events and points of view, uniting and repeating challenging aspects of the speech, and making the message easier for understanding. Contrastive discourse markers are the least group used during political communication, because they may hamper the process of message sending.

Key words: political speech, political discourse, discourse markers, communicative act, sender, addressee, coherence.

*Левченко Т. М.,**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФАМІЛЬЯРНОЇ ЛЕКСИКИ В МОВІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. У статті порушено одну з важливих мовознавчих проблем – функціонування фамільярної лексики в мові засобів масової комунікації; вказано на проблеми дослідження фамільярної лексики як складника субстандарту в засобах масової комунікації та вплив цього явища на формування культуромовної особистості. Встановлено, що зазвичай фамільярна лексика функціонує в текстах суспільно-політичної, економічної, міжнародної, військової, спортивної, освітньої тематики, а також демонструє емоційне ставлення автора до предмета мовлення чи самого адресата (зокрема до політиків, високопосадовців та громадських діячів), засвідчуючи безцеремонне та нетактовне ставлення до адресата і навіть зверхність. Зазначено, що фамільярна лексика має чітко виражене негативне емоційно-експресивне забарвлення. Зауважено, що фамільярна лексика стає не тільки маркером індивідуального стилю автора публікації, таким чином відбувається популяризація мовленнєвого наміру за допомогою нестандартної лексики. Встановлено, що особливістю фамільярної лексики є те, що вона не завжди виражає осуд, а подекуди демонструє співчутливе ставлення мовця до кого-, чого-небудь, тому її варто розглядати як різновид емоційної лексики. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив тенденцію до розмивання чітких стилістичних меж, активізацію елементів розмовного стилю в публіцистиці, що засвідчує дифузність, демократизацію публіцистичного стилю та лібералізацію мовної норми, зокрема лексичної, що впливає на процес зниження мовної норми через функціонування в медіатексті вульгарних, лайливих, зневажливих та фамільярних слів. Зауважено, що засоби масової комунікації як потужний публічний фактор сприяють не тільки недоречній популяризації стилістично зниженої лексики, яка є складником субстандарту, а й закріплюють її в усному розмовному мовленні. Засоби масової комунікації завдяки включенню в тексти фамільярної лексики поглиблюють стилістичну диференціацію слів і виразів між стандартом і субстандартом. Сучасна преса є не тільки джерелом лексичних і стилістичних інновацій, а й базою формування, розвитку сучасного мовного субстандарту.

Ключові слова: мова засобів масової комунікації, фамільярна лексика, субстандарт, пейоративне значення, публіцистичний дискурс.

Постановка проблеми. Мова засобів масової комунікації є типовою реакцією на процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві. Відбиваючи проблеми культури спілкування, імперативних та диспозитивних норм, труднощі встановлення мовних явищ тощо, мова публіцистики засвідчує тенденцію до розмивання чітких стилістичних меж, активізацію елементів розмовного стилю, демократизацію публіцистичного стилю та лібералізацію мовної норми, зокрема лексичної, що впливає на процес

зниження мовленнєвої норми через функціонування в медіатексті вульгарних, лайливих, зневажливих та фамільярних слів.

Для мови засобів масової комунікації початку XXI століття характерне широке проникнення розмовної літературної та нелітературної лексики, зокрема фамільярної. Сучасні мовознавці звертають особливу увагу на її функціонування в системі української мови. Актуальність дослідження зумовлена тим, що нині є маловивченим питання вживання фамільярної лексики, адже вона має складний та неоднозначний статус. Потребує детального вивчення і її використання в сучасному медіатексті.

На поширення фамільярної лексики в мову публіцистики впливають і внутрішньомовні, і позамовні причини. Серед них виокремлюємо зняття політичної цензури, продовження демократизації та лібералізації сфер життя суспільства, необхідність номінації явищ, не характерних для попередніх років, активізацію суспільно-політичних процесів, бажання висловити експресію будь-якими засобами тощо.

Фамільярну лексику мовознавці зараховують до групи слів із різко зниженим, експресивним забарвленням. Нерідко фамільярну лексику розглядають у межах просторічної. Щодо цього в науковців теж немає єдиної думки. Одні взагалі уникають вживання терміна «просторічне», інші, навпаки, вважають, що вона має право на існування. Так, М.М. Пилинський виокремлював розмовно-просторічну лексику, яку він вважав емоційно забарвленою. Науковець зазначав: «Слова цієї групи надають мові невимушеного характеру, мають відтінок фамільярності, інколи певної різкості, грубості. Сюди належать жартівливі і презирливо-іронічні слова, вульгаризми та лайливі слова, що перебувають уже на межі між літературною мовою і просторіччям» [2, с. 33]. Вирізняє просторіччя і Л.А. Коробчинська, називаючи дві групи лексики: 1) слова зі зниженим експресивно-емоційним забарвленням. Сюди належить також грубе просторіччя або вульгаризми; 2) слова, що своєю граматичною, фонетичною формою або слововживанням різко відходять від літературної норми [5, с. 44].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можна назвати низку розвідок, в яких порушено це питання: у працях Л.А. Коробчинської, С.П. Левченка, А.А. Бурячка, О.О. Тараненка, Л.Т. Масенко, О.В. Зайцевої, В.М. Труба йдеться про розмежування понять «розмовне» і «просторічне». Однак єдиної думки щодо тлумачення цього поняття в сучасному мовознавстві немає. Відсутній системний опис лексики аналізованого типу, не визначене її місце в лексичній системі мови. Сам термін запозичений із російської мови і трактується неоднозначно.

Метою статті є ознайомлення з напрацюваннями українських мовознавців щодо теоретичних основ у застосуванні ремарки «фамільярне» та з'ясування особливостей вживання фамільярної лексики в медіатексті.

Виклад основного матеріалу. В енциклопедії «Українська мова» О.О. Тараненко зауважує: «Термін «просторіччя» почав уживатися в російській лексикографії з кінця XVIII століття як позначення живої народної («простонародної») мови (на противагу книжно-літературній мові), на основі чого виникло й інше його розуміння – стилістично знижена, часто груба й вульгарна мова (власне лексика і фразеологія), яка входить до літературної розмовної мови зі стилістично обмеженим функціонуванням (на зразок *шарханути, осточортіти, варнякати, пузо*)». За словами науковця, подібна небажана двозначність терміна існує і в українській стилістиці. В українській лексикографії позначка «прост. (просторіччя)» поки що рідко практикується [11, с. 573].

О.В. Зайцева додає, що не всі словники розрізняють розмовну і «просторічну» лексику. «В українській лексикографічній традиції, зокрема в тлумачних та деяких перекладних словниках, не усталилась практика розмежування розмовної та «просторічної» лексики з позначенням цього явища окремими ремарками – «розм.» та «прост.» відповідно». Так, окремі лексикографи уникають ремарки «прост.» для позначення грубуватих слів, натомість вживають систему стилістичних позначок, що кваліфікують різновиди розмовної лексики за характером та ступенем емоційного забарвлення «лайл.», «вульг.», «фам.». Ці слова виражають різні емоції, зокрема жарту, пестливості, зневаги, презирства тощо [3, с. 202].

Поділяємо думку М.І. Навальної, що просторічну лексику не варто виокремлювати в окрему групу, адже вона є розмовною нелітературною лексикою. Науковець вважає, що розмовна нормативна лексика знаходиться в межах літературної мови, а до нелітературних розмовних лексем належать такі субстандартні одиниці, як суржик та жаргонізми [7, с. 131].

За словами Л.А. Коробчинської, ремарки «розмовне» і «просторічне» є обмежувальними термінами; «фамільярне», «іронічне», «зневажливе» тощо є конкретизувальними. Науковець стверджує, що як фамільярні можуть вживатися і розмовні, і просторічні слова, і навіть вульгарні. Вона надає фамільярній лексиці статусу емоційно забарвленої [5, с. 5].

Серед наведених ремарок особливий статус має позначка *фамільярне*, що позначає як лексику зі зневажливим відтінком, так і ту, що виражає прихильне ставлення мовця до співрозмовника. Фамільярними можуть бути і пестливі, і грубуваті слова. Особливість грубувато-фамільярних слів у тому, що вони демонструють не осуд, а співчутливе ставлення або грубе схвалення.

За словами О.О. Тараненка, «найпоширеніша точка зору щодо фамільярної лексики – це означення її як стилістично знижених слів, що вживаються в невимушеному спілкуванні близько знайомих осіб без дотримання ними певних умовностей» [10, с. 131].

На нашу думку, особливістю фамільярної лексики є те, що вона не завжди виражає осуд, а й демонструє співчутливе ставлення мовця до кого-, чого-небудь. Тому фамільярну лексику варто розглядати як різновид емоційної.

О.О. Тараненко вважає, що ремаркою *фамільярне* насамперед варто маркувати мовні одиниці, що виражають досить вільну, не обмежену певними умовностями поведінку, характерну для спілкування осіб, поєднаних близькими взаємосто-

сунками, або зумовлену бажанням – доречним чи недоречним, виправданим чи невиправданим [там само].

У мові засобів масової комунікації фамільярна лексика активізувалася і вживається часто. Спостерігаємо широке проникнення до медіатексту іменників, які належать до названої категорії. Серед них переважають назви осіб, зокрема вжиті з негативним значенням. Так, у публікаціях про українсько-російські відносини з осудом та зі зневагою розповідають про російського президента Володимира Путіна, наприклад, називають його словом *курдупель*: «фам. Коротун, кущий» [8, Т. 4, с. 407]: «*Ну, а з тими з-поміж західних лідерів, хто був нездатен бачити реальну поставу кремлівського курдупля, з продажними журналістами і «корисними ідіотами», гадаю, успішно розберуться громадяни їхніх країн*» («День», 19.12.2014); «*На жаль, Путін не має таких рис. Але він має інше, що й собі висміює народ. Він – коротун, курдупель*» («Чорноморські новини», 27.12.2018). За допомогою слова *курдупель* автори публікацій висміюють В. Путіна, вказуючи не лише на його маленький ріст, а й на те, що він як людина є нищим і нікчемним.

З негативним значенням вжито іменники *псих*: «фам. психічно невірноважена людина» [8, Т. 8, с. 373], *роззелена*: «фам. Неспритна, неухважна людина: роззява» [8, Т. 8, с. 822], *дівуля*, що має значення: «фам. Збільш. до діва» [8, т. 2, с. 298], напр.: «*Не зрозуміло, чи «оплотіця» і справді кілеру-аматору замовили, чи вбивця свідомо поводився як непрофесіонал, аби виглядало, ніби Жиліна просто псих «замочив»*» («Високий Замок», 21.09.2016); «*І знову не так, бо ми якраз такі: і не дурні (вбачте на слові), й не ліниві, не роззелени якісь*» («Чорноморські новини», 05.10.2017); «*Чи Аваков з його роздаровуванням нагородної зброї таким же «аристократам», із «заносами» і провалами аж до призначення своєю заступницею 24-річної дівулі (ще одна новоявлена «елітка») без найменшого професійного і життєвого досвіду, яка полюбляє фотографуватися наголяса?»* («Високий Замок», 24.11.2016). Аналізовані іменники з фамільярним відтінком надають тексту емоційного забарвлення, демонструючи осуд певних дій конкретних осіб.

Серед назв осіб у мові засобів масової комунікації активно функціонує фамільярна лексика, що виражає прихильне ставлення, вона вживається в різних тематичних групах, де йдеться про політику в нашій країні, міжнародні відносини, громадське життя тощо, напр.: *симпатьяга* – «фам. Симпатична, приємна людина» [8, Т. 9, с. 177], *стариган* – «фам. Те саме, що старик» [8, Т. 9, с. 654], *старушенція* – «фам. Те саме, що старуха» [8, Т. 9, с. 664]. Наприклад: «*А що стосується спілкування в побуті, за межами політики – то тут багато тиранів були великими симпатягами*» («День», 14.09.2018); «*Не буває такого, щоб уся нація складалася зі святенників і симпатяг*» («Український тиждень», 31.07.2016); «*Мама скаржиться, що знайти партнерів для самотнього жіноцтва віком за 60 – неабияка проблема. Бракує стариганів. Не доживають*» («День», 06.06.2018); «*Чи дочекається Україна новітнього генерала Маршалла? В одну ріку, кажуть, двічі увійти неможливо. І старушенція Європа, і дядечко Сем стали більш прагматичними і тяжко йдуть на щедрі фінансові вливання*» («Високий Замок», 16.03.2015); «*Тутцяю біля під'їзду, впізнаю загнані в землю автомобільні шини, що огороджують непривабливу клумбу. На лавці сидять старушенції*» («День», 07.07.2017). Лексемам *симпатьяга, стариган, старушенція* властива певна

«м'якість» експресивно-емоційного забарвлення, фамільярно-дружнє або фамільярно-шанобливе значення.

Серед фамільярної лексики в сучасній публіцистиці широко використовують дієслова. Вони представлені в різних тематичних групах: суспільно-політична, міжнародна, спортивна, освітня тощо.

Найбільш поширена названа лексика в текстах суспільно-політичного спрямування. Дієслова *гамселити* («фам. 1. перех. Сильно бити кого-небудь. 2. неперех. 3 силою ударяти, стукати по чому-небудь, у що-небудь» [8, Т. 2, с. 25]), *кобенити* («фам., рідко. Сильно сварити, ляяти» [8, Т. 4, с. 200]), *вимітатися* («1. фам. Виходити звідкись, залишати приміщення і т. ін.») [8, Т. 1, с. 432], *молоти* («2. перен., фам. Верзти нісенітницю; теревенити») [8, Т. 4, с. 790], *вбухати* («фам. Вкласти, витратити (звичайно про гроші) для придбання чого-небудь» [8, т. 1, с. 302]) виявляють емоційне ставлення автора до предмета мовлення чи самого адресата (зокрема до політиків, високопосадовців та громадських діячів), засвідчуючи безцеремонне і нетактовне ставлення до адресата і навіть зверхність. Наприклад: «Вони одразу накинулися на аграрія та без зайвих слів почали його *гамселити*» («Голос України», 30.08.2017); «Чи будеш всіх тільки *кобенити*, костити, чи руками і розумом підставив плече вітчизні, селу, колективу» («Газета по-українськи», 23.10.2018); «Стара еліта повинна постійно *вимітатися* з органів влади, поки не дозріє нова» (29.05.2014); «Порадив мені швидше *вимітатися*, бо через годину буде автобус до Рави-Руської, щоб я його не прогавила» («Український тиждень», 05.09.2018); «Завжди краще толерантно працювати, постійно об'єднуючи людей, аніж «радикально» *молоти* язиком» («Чорноморські новини», 31.09.2019); «Звісно, можна створити якесь державне громадське телебачення, але щоб його хтось дивився і воно конкурувало, наприклад, з "1+1", потрібно *вбухати* в нього мільярд доларів» («Газета по-українськи», 01.04.2015).

Крім громадсько-політичної тематики, дієслова з фамільярним відтінком активно функціонують у публікаціях про міжнародні відносини. Серед них виокремлюємо такі лексичні одиниці: *втєлющити* («фам. 1. Дати комусь що-небудь (звичайно, непотрібне, небажане для когось); накинути, нав'язати» [8, Т. 1, с. 772]), *поперти* («фам. 1. неперех. Рушити нестримно в якому-небудь напрямку. 3. перех. Погнати кого-небудь кудись, змусити перейти в інше місце. // Наступаючи, змусити противника тікати» [8, Т. 7, с. 195]), *приндитися* («фам. 1. Виявляти пику, гордощі; бундючитися. 2. Триматися по-молодецькому; бадьоритися, козиритися. 3. Сердитися» [8, Т. 7, с. 688]). Наприклад: «Ось навіть Папі Римському Франциску *втєлющили* свою колорадську стрічку, заплямовану вже і кров'ю братів-українців» («День», 10.05.2016); «От і тут: раптом Путіну бемкне *поперти* далі – на Київ або в яку Європу – а в міністра все готове» («Газета по-українськи», 04.09.2018); «Насправді Росія боїться Америки, вони можуть *приндитися*, розповідати про ядерний попіл, та все ж панічно бояться США» («Волинь», 27.01.2017); «Отже, якщо нині мова про зерно та рілля в історії України, не поспішайте *приндитися* і гордовито повторювати «Хліб – усьому голова!»» («Дзеркало тижня», 12.07.2019). Лексеми *втєлющити*, *поперти*, *приндитися* мають конотацію несхвалення кого- або чого-небудь, їх вживають за невимушеного спілкування.

У публікаціях економічної, військової та іншої тематики вживаним є дієслово *очухатися* – «фам. Повертатися до нормального стану після фізичного або морального потрясіння;

отямитися» [8, Т. 5, с. 836], напр.: «Охріменко пояснив, що після Майдану Україна отримала значний удар по економіці. «Фактично ми не можемо *очухатися*» («Газета по-українськи», 25.09.2014); «Його можна було б просто зупинити, повалити на землю, і за 5 хвилин він би *очухався*, адже він не складав собі звіту, він не пам'ятав себе. Та командир роти йому одразу ж кулю в спину» («День», 18.09.2017). У текстах освітньої, спортивної, соціальної та іншої тематики використовують дієслова з фамільярним відтінком та вжитих у переносному значенні – *вибрикувати* («2. перен., фам. Пустувати, поводити себе легковажно, мати раптові примхи» [8, Т. 1, с. 357]); *муштрувати* («2. перен., фам. Навчати, повчати когось» [8, Т. 4, с. 835]), *вичухатися* «2. перен., фам. Ставати здоровим, одужувати (після хвороби, побоїв і т. ін.)» [8, Т. 1, с. 540], напр.: «Але, напевно, сьомий десяток у нього, і він вирішив, що краще – не *вибрикувати*. Він не мав права мовчати, коли за його спиною у «настільний футбол» просували йому помічника» («Газета по-українськи», 28.06.2016); «Приміром, якщо семирічний хлопчик розкидав іграшки, то не мама його має *муштрувати* і змушувати, а тато. Спокійно й впевнено» («Дзеркало тижня», 16.06.2019); «Одна із волонтерок в кінці торгового дня золосилася забрати маленьких пухнастиків додому. Однак двоє із них здохли відразу, а ще двоє не можуть *вичухатися* і донині» («Волинські новини», 04.09.2019). Слова *вибрикувати*, *муштрувати*, *вичухатися* надають публіцистичному тексту невимушеності, простоти і розмовності.

Спорадично в мові засобів масової комунікації функціонують фамільярні дієслова, які набувають нового значення. До таких належить лексема *відбухати*. У словнику його витлумачують так: «фам. Збудувати що-небудь велике» [8, Т. 1, с. 560], напр.: «Знайшовся «доброзичливець», капнув нагору: мовляв, я, Сергєєв, *відбухав* на дачі хороми. Будинок двоповерховий, асфальту – чотири кілометри від шосе» («Дзеркало тижня», 05.03.2014); «Але в іншому тексті фіксуємо інше значення: «пропрацювати певний час», наприклад: *Колишній водій одного з найпрестижніших сумських маршрутів Петро К. «відбухав» за кермом майже п'ять років»* («Голос України», 20.05.2018).

Висновки. Отже, мова засобів масової комунікації є активним джерелом поповнення лексемами в сучасній українській мові. До неї активно проникають експресивно-забарвлені слова, зокрема грубуваті або фамільярні, що різняться за характером та ступенем емоційного забарвлення «лайл.», «вульг.», «фам.». Ці лексичні одиниці демонструють різні емоції, наприклад, жарту, пестливості, зневаги, презирства, осуду, невимушеності тощо.

Зазвичай фамільярна лексика функціонує в текстах суспільно-політичної, міжнародної, військової, спортивної, освітньої тематики. Фактичний матеріал засвідчує активне проникнення іменників і дієслів із відтінком фамільярності в мову засобів масової комунікації. Фамільярна лексика демонструє емоційне ставлення автора до предмета мовлення чи самого адресата (зокрема до політиків, високопосадовців та громадських діячів), засвідчуючи безцеремонне та нетактовне ставлення до адресата і навіть зверхність.

Певним фамільярним словам притаманна «м'якість» експресивно-емоційного забарвлення та фамільярно-дружнє або фамільярно-шанобливе значення. Досить часто аналізована лексика вживається заради невимушеності спілкування та привернення уваги читача.

Перспективу дослідження вбачаємо в дослідженні фамільярної лексики, вжитої в новітньому мас-медійному дискурсі.

Література:

1. Бирик С.П. Стильова розмовна норма та розмовна лексика. *Культура слова*. 2011. № 74. С. 59–65.
2. Взаємодія усних і писемних стилів мови [М.А. Жовтобрюх, Г.М. Колесник, К.В. Ленець та ін.]; під заг. ред. М.М. Пилинського. Київ : Наук. думка, 1982. 180 с.
3. Зайцева О.В. До питання про «просторічну» лексику. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. 2013. Книга 1. С. 199–205.
4. Коваленко Б.О. Стилістично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2003. 21 с.
5. Коробчинська Л.А. Лексика розмовної мови. *Питання мовної культури*. 1968. Вип. 2. С. 3–14.
6. Коробчинська Л.А. Розмовна і просторічна лексика української мови та її ремаркування в словниках. *Лексикографічний бюлетень*. 1963. Вип. IX. С. 41–54.
7. Навальна М. І. Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст.: монографія. Київ, Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.
8. Словник української мови : в 11 томах / за ред. І.К. Білодіда. Інститут мовознавства АН УРСР. Київ: Наук. думка, 1970–1980 рр.
9. Сучасна українська літературна мова : стилістика / за заг. ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1973. 439 с.
10. Тараненко О.О. Новий словник української мови (Концепція та принципи укладання словника). Київ: [б. в.] ; Кам'янець-Подільський : [б. в.], 1996. 172 с.
11. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. [2-ге вид., випр. і доп.]. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.

Levchenko T. Peculiarities of slangy vocabulary functioning in the language of mass media

Summary. The article raises one of the important linguistic problems - the functioning of slangy vocabulary in the language of the media; points to the problems of research of slangy

vocabulary as a component of the substandard in the media and the influence of this phenomenon on the formation of cultural personality. It is established that, as a rule, slangy vocabulary functions in texts of socio-political, economic, international, military, sports, educational subjects, and also demonstrates the author's emotional attitude to the subject of speech or the addressee (in particular to politicians, high-ranking officials and public figures) showing unceremonious and tactless attitude to the addressee, as well as arrogance. It is noted that the slangy vocabulary has a negative emotionally expressive coloration. It is noted that the slangy vocabulary becomes not only markers of the individual style of the author of the publication, thus popularizing the speech intention with the help of non-standard vocabulary. It is established that the peculiarity of slangy vocabulary is that it does not always express condemnation, and sometimes demonstrates the sympathetic attitude of the speaker to someone or something, so it should be considered as a kind of emotional vocabulary. Analysis of the actual material showed a tendency to blur clear stylistic boundaries; activation of elements of conversational style in journalism, which testifies to diffusion; democratization of journalistic style and liberalization of the language norm, in particular the lexical one, which influences the process of reducing the language norm through the functioning of vulgar, abusive, contemptuous and slangy words in the media text. It is noted that the mass media, as a powerful public factor, contribute not only to the inappropriate popularization of stylistically reduced vocabulary, which is a component of the substandard, but also consolidate it in oral speech. Mass media, through the inclusion of slangy vocabulary in texts, deepen the stylistic differentiation of words and expressions between standard and substandard. The modern press is not only a source of lexical and stylistic innovations, but also a basis for the formation and development of modern language substandard.

Key words: mas media language, slangy vocabulary, substandard, pejorative meaning, publicist discourse.

*Перішко І. В.,**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри практики англійської мови**Рівненського державного гуманітарного університету*

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ В АСПЕКТІ ВЗАЄМОДІЇ ВЕРБАЛЬНИХ І НЕВЕРБАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ)

Анотація. Стаття присвячена опису гендерних переваженцій використання компонентів невербальної комунікації в різних типах комунікативних ситуацій. Значна увага приділяється вивченню реагуючої поведінки адресата (чоловіків/жінок) у різних типах комунікативних актів. Теоретичні положення проілюстровано прикладами з англійських художніх текстів. Авторкою була зроблена спроба виявити переваженції у вербальній і невербальній поведінці комунікантів (чоловіків і жінок) у різних типах комунікативних ситуацій. Матеріалом дослідження слугували приклади опису комунікативних актів із різних художніх творів англійських авторів.

Невербальними компонентами комунікації, які супроводжують різні мовленнєві акти, є мімічні (виразу обличчя), фонаційні (додаткові до мови звукові коди), міремічні (візуальний контакт), тактильні (мова дотиків), респіраторні (елементи парамови, у створенні яких бере активну участь дихальна система людини) компоненти. Для жіночої невербальної поведінки в моноставових і різноставових комунікативних ситуаціях найбільш характерні фонаційні, респіраторні й тактильні невербальні компоненти. Чоловіча невербальна поведінка в моноставових і різноставових комунікативних актах характеризується використанням фонаційних і мімічних невербальних компонентів, у різноставових – також типові тактильні невербальні компоненти. Такі результати пояснюються тим, що фонаційні невербальні компоненти загалом є одними з найбільш характерних компонентів комунікації для невербальної поведінки людини, крім того, багато досліджень підтверджують той факт, що для жінок досить типово торкатися до співрозмовника під час розмови. Що стосується чоловіків, то для них менш характерно торкатися один до одного, тоді як вони часто торкаються співрозмовника протилежної статі.

У статті підтверджується думка, що для чоловічої невербальної поведінки більш характерні тактильні невербальні компоненти комунікації, а для жіночої – фізіологічні реакції. Ймовірно, це пояснюється анатомо-біологічними особливостями чоловіків і жінок.

Ключові слова: комунікація, поведінка людини, гендерні особливості, вербальний компонент, невербальний компонент.

Постановка проблеми. Специфіка невербальної поведінки адресата детермінована різними способами комунікативної поведінки мовця/адресанта, а також урахуванням фактора адресата в гендерному аспекті, що дає змогу аналізувати поведінку комунікантів у спілкуванні.

Особливий інтерес проблема гендеру становить для лінгвістики, якою займається велика кількість учених, вивчаючи

різні прояви гендеру на всіх рівнях системи мови: лексичному, граматичному, фонетичному. Для кожного рівня мови з низки причин характерна різна ступінь інтенсивності прояву гендерного чинника. Сучасні дослідження гендеру в галузі лінгвістики характеризуються тим, що існує спроба неоднозначного трактування отриманих результатів, а не лише з точки зору того, що для жінок характерно одне, а для чоловіків – інше.

Існування двох статей – чоловічої та жіночої, їх постійний антагонізм неминуче відбиваються і в мові, і у невербальній системі, тому актуально розглядати культуру у світлі гендерного підходу, вивчаючи життя суспільства, взаємовідносини статей через вербальні та невербальні засоби комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми, пов'язаної з гендером, нині є досить актуальним. Гендерні дослідження мають міждисциплінарний характер, проте в лінгвістичній особливий інтерес викликають роботи, присвячені взаєминам гендера й мови (Дж. Лакофф [1], А. Кириліна [2]). Розгляд будь-якого феномена мови в гендерному аспекті, як справедливо зазначають дослідники, призводить до збільшення нових знань, внаслідок чого різні явища мови та мовлення можуть бути описані в новому ракурсі.

Теорія невербальної комунікації, розроблена в другій половині ХХ століття (А. Мейерабіан [3], Дж. Холл [4] та ін.), стала останнім часом цікавити не тільки психологів, а й лінгвістів, оскільки компоненти невербальної комунікації можуть скорочувати вербальний текст, замінюючи слова і включати в діалог певні додаткові значення. Таким чином, компоненти невербальної комунікації є важливою частиною комунікативного акту, тому на їх вивченні зосередили увагу сучасні дослідники (Ф. Бацевич [5], Т. Крейдлін [6], О. Хнікіна [7] та ін.). Останнім часом склалася окрема дисципліна – невербальна семіотика, предметом якої є невербальна поведінка та взаємодія людей. Водночас з'являється низка лінгвістичних робіт, в яких досліджується взаємодія вербальних і невербальних засобів комунікації (Л. Солощук [8], М. Пентиліук [9] та ін.).

Останнім часом психологи та лінгвісти звернули особливу увагу на засоби невербальної комунікації, які можуть скорочувати вербальний текст, замінюючи слова і включаючи в діалог ті чи інші додаткові значення, що є, таким чином, важливою частиною комунікативного акту (Дж. Холл [4], Ф. Бацевич [5]).

Наприкінці ХХ століття особливу увагу було приділено вивченню ролі супутньої невербальної поведінки, а також проблемі взаємодії вербальних і невербальних сигналів у процесі спілкування (Д. Лейзерс [10]).

У центрі уваги зарубіжних дослідників опинилися такі проблеми, як вплив біологічних і культурних факторів на поведінку людини, взаємодія учасників комунікативного акту (Д. Лейзерс [10], П. Андерсен [11]).

З огляду на вищесказане, ця стаття, присвячена взаємодії вербальних і невербальних компонентів у рамках комунікативної поведінки чоловіків і жінок, є актуальною та робить внесок у розвиток теорії невербальної комунікації, зокрема щодо питання впливу вербальної та невербальної поведінки людини на іншого комуніканта.

Мета статті полягає у виявленні гендерних переваг використання компонентів невербальної комунікації, шляхом розгляду реагуючої поведінки адресата (чоловіків/жінок) у різних типах комунікативних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Матеріалом дослідження слугують приклади (опис комунікативних актів) із різних художніх творів англійських авторів.

Розвиток і вивчення гендерних досліджень пов'язані з диференціацією двох категорій: стать (або біологічна стать), яку можна визначити як «сукупність анатомо-біологічних особливостей чоловіка та жінки» [12, с. 62], і гендер (соціальна стать) – «сукупність уявлень про посадові якості чоловіків і жінок, система культурних зразків, які регулюють соціальну поведінку чоловіків і жінок» [12, с. 62].

Сам концепт *гендер* був введений у лінгвістичну метамову порівняно недавно. Лінгвісти, що вивчають природу чоловічої та жіночої мовної поведінки, концентрують увагу на психологічних і соціальних аспектах чоловічого і жіночого варіантів мови (Дж. Холл [4], Дж. Пірсон [13], А. Кириліна [2]).

До засобів невербальної комунікації належать жести, міміка, інтонація, паузи, поза, сміх, сльози тощо, які утворюють знакову систему, що доповнює і підсилює, а іноді і замінює засоби вербальної комунікації.

Існують різні підходи щодо класифікації невербальних компонентів комунікації (П. Андерсен [11], Т. Крейдлін [6]). У статті приймається класифікація, в якій враховуються як контрольовані, так і неконтрольовані види компонентів невербальної комунікації. До перших належать жестові компоненти невербальної комунікації (рухи рук, ніг і голови), мімічні (виразу обличчя), фонаційні (додаткові до мови звукові коди), міремічні (або візуальний контакт), тактильні (мова дотиків), респіраторні (елементи парамови, у створенні яких бере активну участь дихальна система людини), до других – фізіологічні реакції. До комунікативної поведінки належить і мовчання. Мовчання має протиставлятися не говорінню, а передачі інформації за допомогою мовлення.

До найпоширеніших сигналів невербальної поведінки належить посмішка [6]. Комуніканти-жінки виявляють тенденцію до частішого її використання. Помічено, що комуніканти-жінки підтримують інтенсивніший візуальний контакт порівняно з комунікантами чоловічої статі. Однією з причин високої частотності використання жінками візуального контакту є їхня здатність до якіснішого декодування паралінгвістических аспектів комунікації. У межах комунікативного акту «жінка-жінка» зазначають велику інтенсивність візуального контакту порівняно з комунікативним актом «чоловік-чоловік».

Говорячи про жести, потрібно зауважити, що комуніканти-жінки роблять в основному граціозні рухи руки від ліктя і загалом більш схильні до жестикуляції, ніж чоловіки. Крім того,

є чоловічі жести, тобто такі жести, які відповідають чоловічому стилю поведінки, і жіночі – відображають жіночий стиль.

Вчені підкреслюють специфічність гендерного аспекту сприйняття невербальних знаків комунікації. Крім того, зазначено, що жінки здатні до точнішого декодування інформації, яка передається через невербальний канал, на відміну від чоловіків [4].

У межах гендерних аспектів вивчення фактора адресата в актах комунікації особливий інтерес становить виявлення видів невербальних компонентів комунікації, які супроводжують мовні акти в різних комунікативних актах (розглянуті нами комунікативні акти складаються з вербальної частини (мовного акту) і невербальної).

Були встановлені типи невербальних компонентів комунікації, що найчастіше супроводжують мовні акти в чотирьох типах комунікативних ситуацій з урахуванням фактора адресата:

- 1) комунікант (мовець) – чоловік, комунікант (адресат) – чоловік;
- 2) комунікант (мовець) – жінка, комунікант (адресат) – жінка;
- 3) комунікант (мовець) – чоловік, комунікант (адресат) – жінка;
- 4) комунікант (мовець) – жінка, комунікант (адресат) – чоловік.

Існує думка, що чоловіки й жінки поводяться з адресатом іншої статі інакше. Невербальна поведінка комуніканта-чоловіка, що супроводжує директиви, змінюється залежно від статі адресата.

Характерно, що в комунікативних актах чоловік-чоловік директиви супроводжуються головним чином фонаційними, мімічними або жестовими невербальними компонентами комунікації: *“Throw him down, Paul,” he said in a low husky voice* [14, с. 158]. У різностатевих комунікативних актах директиви супроводжуються, насамперед, тактильними, міремічними та респіраторними невербальними компонентами комунікації: *“C'mon, let's see the world”*. *Taking her hand, he goes out a door in the rear of the saloon* [15, с. 130]. Для наведених прикладів комунікативних актів характерна різноманітність супроводжуючих невербальних компонентів комунікації, а також звернення до вербальної частини, які є засобами додаткового впливу на адресата.

Для жіночої невербальної поведінки при директивах у випадках, коли адресатом є жінка, типовими є такі види невербальних компонентів комунікації, як фонаційні, міремічні, жестові й тактильні. Зазначимо, що фонаційні невербальні компоненти комунікації типові однаково як для чоловічої, так і для жіночої невербальної поведінки в моностатевих комунікативних актах: *She lowered her voice. “And do not forget, Polly, to call me Miss Wynne”* [15, с. 56]. З адресатом-чоловіком для жінок характерно супроводжувати директиви фонаційними чи тактильними невербальними компонентами комунікації: *She laughed in delight. “Pour another,” she ordered him* [16, с. 109].

Невербальні компоненти комунікації, які супроводжують ствердження фактів, обмежені. Типовими невербальними компонентами комунікації комуніканта-чоловіка чи комуніканта-жінки, які супроводжують ствердження в комунікативних актах, є мімічні та фонаційні: *A thin mocking smile that the other man could not see twitched for an instant the corners of Ned Beaumont's mouth. He said: “There's not much of a case against him when you come to look at it closely”* [14, с. 142]. Для випадків з адресатом-жінкою характерні також і респіраторні невербальні компоненти комунікації.

Для жіночої невербальної поведінки характерними в комунікативних актах є мімічні та фонаційні невербальні

компоненти комунікації: *She made an angry face. "Of course I'm mad," she said* [17, с. 156]; *"There is a plenty of room for them in the Castle!" Tamara told him and laughed happily* [15, с. 82].

Найтиповішими в комунікаційних актах чоловік-чоловік, де вербальна частина представлена обіцянкою, є фонаційні, мімічні й тактильні невербальні компоненти комунікації: *He let Farr pump his hand up and down, murmured a "Yes, I will" in response to the District Attorney's insistence* [14, с. 128]. У різностатевих комунікаційних актах найпоширенішими невербальними компонентами комунікації, які супроводжують обіцянки, є міремічні, тактильні та фонаційні: *The youth drew himself up straight, his eyes shifting from side to side. He said: "I will not forget you and some day me and you will meet when there's nobody around"* [18, с. 85].

Для жіночої невербальної поведінки, яка супроводжує обіцянки в моностатевих комунікаційних актах, характерна різноманітність супровідних невербальних компонентів комунікації. Типовими є фонаційні, міремічні, мімічні та респіраторні невербальні компоненти комунікації. У різностатевих комунікаційних актах найчастіше зустрічаються всі перераховані вище типи, крім мімічних: *"I will get ready, My Lord," Dominica said in a happy voice* [15, с. 74]; *"I will ... try," she murmured* [15, с. 153].

Найхарактернішими невербальними компонентами комунікації для чоловічої невербальної поведінки, яка супроводжує декларативи, є мімічні і фонаційні: *He smiled. "Then you're wrong. I'm a gambler and a politician's hanger-on"* [14, с. 66]; *Ned Beaumont srinned impudently at her and said: "Aw, Mom, I'm a big boy now and I've got my work to look after"* [14, с. 52]. На відміну від ситуацій із комунікантами однієї статі, для різностатевих комунікативних актів характерні також і жестові невербальні компоненти комунікації.

Стосовно феміної невербальної поведінки в декларативах у моностатевих комунікативних актах, треба зауважити, що характерними є мімічні, респіраторні та міремічні невербальні компоненти: *She said with a smile: "You're another one of them"* [16, с. 120]. Відмінність від різностатевих комунікаційних актів у частішому використанні комунікантом-жінкою фонаційних невербальних компонентів поряд із мімічними та міремічними: *She laughed and said: "Now you are my best friend, Ned"* [14, с. 136].

Для комунікантів-чоловіків типові фонаційні та міремічні невербальні компоненти, які супроводжують експресиви: *"I'm sorry about your father", David said to him in a quiet voice* [19, с. 39]. У випадках з адресатом-жінкою часто вживані невербальні компоненти в експресивах – це міремічні, респіраторні й тактильні: *He did not kiss her but looked down into her eyes. "You look very lovely in the morning, my darling"* [15, с. 58].

Найхарактернішими невербальними компонентами комунікантів-жінок у комунікативних актах, коли вербальна частина представлена експресивом, є фонаційні (*"I hate Gustave!" She cried passionately to her* [20, с. 98]), міремічні (*This was irrefutably true and Lady Isolda stared up at him angrily: "I hate you, Durwin, when you treat me like a child"* [15, с. 94]), респіраторні. Для випадків з адресатом-жінкою також типові тактильні невербальні компоненти комунікації.

Висновки. Отже, нами були виявлені типи невербальних компонентів комунікації, які супроводжують мовлення чоловіків і жінок. Директиви найчастіше супроводжуються фонаційними невербальними компонентами комунікації, якщо комуніканти – чоловіки і жінки, в той час як для жінок характерні і тактильні невербальні компоненти. Для стверджень, як

у випадку з чоловіками, так і у випадку з жінками, характерний супровід мімічними та фонаційними невербальними компонентами. Обіцянки часто супроводжуються фонаційними невербальними компонентами, якщо комуніканти – чоловіки та жінки, але для чоловіків характерні тактильні невербальні компоненти, а для жінок – міремічні. У випадках і з чоловіками, і з жінками декларативи супроводжуються мімічними невербальними компонентами, але в чоловіків поширеніші фонаційні невербальні компоненти, а в жінок – міремічні. Для експресивів характерний супровід міремічними та фонаційними невербальними компонентами комунікації у випадках і з чоловіками, і з жінками.

Вербальна та невербальна поведінка комунікантів-чоловіків найменшим чином змінюються залежно від статі адресата у випадку зі ствердженнями та обіцянками; невербальна поведінка змінюється істотно в ситуації з директивами, частково – коли вербальна частина представлена декларативами чи експресивами. Невербальна поведінка комунікантів-жінок мінімально змінюється залежно від статі адресата у випадку зі ствердженнями, частково змінюється невербальна поведінка в інших ситуаціях мовного спілкування.

Отримані дані можна пояснити таким чином: вербальна та невербальна поведінка комунікантів-чоловіків і комунікантів-жінок змінюється найменше залежно від статі адресата у ствердженнях, бо цей тип мовленнєвого акту меншою мірою, ніж всі інші, спрямований на адресата. Таким чином, чим більший ступінь спрямованості на адресата має мовленнєвий акт, тим більші відмінності мають комунікативні ситуації.

Література:

1. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1981. 567 с.
2. Кирилина А.В. Гендерные исследования в лингвистике и теории коммуникации. Москва, 2004. 252 с.
3. Mehrabian A. *Nonverbal Communication*. Chicago : Aldine-Atherton, 1972, 226 p.
4. Hall J.A. *Nonverbal Sex Differences: Communication, Accuracy and Expressive Styles*. Cambridge, 1984.
5. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики : Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
6. Крейдлин Т.Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации. Москва : Языки славянской культуры, 2005. 224 с.
7. Хникіна О.О. Невербальні засоби вираження значення обвинувачення в англійській мові. *Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки*. Сер. «Філологічні науки». 2007. № 3. С. 84–88.
8. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі. Харків : Константа, 2006. 300 с.
9. Пентиліук М.І. Культура професійного спілкування через призму лінгводидактики: *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2012. Вип. 31. С. 137–142.
10. Leathers D.G. *Successful Nonverbal Communication*. N.Y.: Macmillan, 1986.
11. Andersen P.A. *Nonverbal communication: forms and functions*. 2nd ed. – Long Grove: Waveland Press, 2008. 428 p.
12. Маєрчик М. Гендерована біологія: наукові факти і політичні інтерпретації (Розділ 4). *Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової*. Київ : Критика, 2013. С. 61–75.
13. Pearson J.C. *Interrelationships between gender and communication*. N. Y., 1997.
14. Hammett D. *The Glass Key*. M, 1997. 224 p.

15. Cartland B. Look, Listen and Love. Williamsport Pa., 1977. 153 p.
16. Karon J. Light from Heaven. L., 2006. 400 p.
17. Steel D. The Wedding. N.Y., 2000. 538 p.
18. Grisham J. The Street Lawyer. N.Y., 2001. 352 p.
19. Grote S. The Sins of the Father. N.Y., 2002. 362 p.
20. Koontz D. Forever Odd. N.Y., 2006. 364 p.

Perishko I. Gender features of people's behavior in aspects of verbal and non-verbal components in communication (on materials of English fiction texts)

Summary. The article has been devoted to the description of gender preferences using components of nonverbal communication in different types of communicative situations. Considerable attention is paid to the study of the responsive behavior of the addressee (men / women) in different types of communicative acts. Theoretical considerations are illustrated by examples from English-language literary texts. The author has made an attempt to identify preferences in verbal and nonverbal behavior of communicators (men and women) in different types of communicative situations. The material of this study has been examples of descriptions of communicative acts from various literary works of English-speaking authors.

Non-verbal components of communication that accompany various speech acts have been facial expressions, phonation

(additional to the language sound codes), mirmic (visual contact), tactile (touch language), respiratory (elements of paraspeech, in the creation of which is actively involved respiratory human system) nonverbal components. Phonation, respiratory, and tactile nonverbal components are most characteristic of female nonverbal behavior in monosexual and heterosexual communicative situations. Male nonverbal behavior in monogamous and heterosexual communicative acts is characterized by the use of phonation and facial nonverbal components, in heterosexual – also typical tactile nonverbal components. These results have been explained by the fact that phonation nonverbal components are generally one of the most characteristic components of communication for nonverbal human behavior. In addition, many studies confirm the fact that it is typical for women to touch the interlocutor during a conversation. As for men, it is less typical for them to touch each other, while they often touch the interlocutor of the opposite sex.

The article confirms the opinion that tactile nonverbal components of communication are more typical for male nonverbal behavior, and physiological reactions – for female. This is probably due to the anatomical and biological features of men and women.

Key words: communication, human behavior, gender features, verbal component, nonverbal component.

*Семіда О. В.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри англійської мови технічного спрямування № 1
факультету лінгвістики**Національного технічного університету України**«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

МЕТАФОРИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУ *ВИБОРИ* (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРЕСИ)

Анотація. Сучасні лінгвістичні дослідження характеризуються спрямованістю на виявлення різних текстових структур, їх систематизацію та дослідження впливу на адресата. Зокрема, в центрі уваги учених опиняється медійний дискурс та дослідження різних тематик у його межах.

У статті визначено поняття концептуальної метафори, досліджено джерела її виникнення та особливості функціонування в медійному дискурсі, присвяченому тематиці виборів. Концептуальну метафору розглянуто як засіб формування образу та лінгвокогнітивного сприйняття соціальної події у ЗМІ, як засіб створення її оцінки та ставлення до неї. Вона є механізмом усвідомлення реальної картини світу, в якому перетинаються сфера-джерело та сфера-ціль на основі подібності понять чи явищ із відповідним перенесенням, співвіднесенням ознак абстрактних речей із речами реального світу. Таким чином, відбувається усвідомлення абстрактних понять через співвіднесення із власним практичним досвідом. У статті розглянуто особливості метафоричної презентації концепту *ВИБОРИ* на матеріалі видань англійської преси, англійських новин. Аналіз засобів метафоричної вербалізації концепту, репрезентованого лексикографічними одиницями та контекстами з публіцистичних видань англійською мовою показав, що концепт *ВИБОРИ* в англійському дискурсі представлено такими релевантними концептуально-метафоричними сферами: *ВІЙНА*, *ПЕРЕГОНИ*, *ЗЛОЧИН*, *ШЛЯХ*. Окреслено прагматичний потенціал зазначених домінуючих метафоричних моделей та їх зв'язок з інтенціями адресанта. Обґрунтовано, що використання цих моделей у сучасному медійному дискурсі сприяє формуванню у свідомості потенційного адресата цілісного образу виборів, що містить оцінні та прагматичні характеристики. Дослідження зазначених концептуальних метафор дало змогу визначити стереотипи сприйняття процесу виборів та виявити оцінні механізми подій виборів, що висловлюється імпліцитно за допомогою концептуальних метафор. Перспективами подальших досліджень вбачаємо дослідження концептуальної метафори як інструменту вираження образного, оцінного та понятійного складників.

Ключові слова: концептуальна метафора, сфера-джерело, сфера-ціль, оцінка.

Постановка проблеми. Для сучасного медійного дискурсу є характерним зображення усіх соціальних та політичних явищ, які відбуваються в суспільстві. Одним із найголовніших рушійних процесів у будь-якому демократичному суспільстві є вибори. Період виборів для кожної країни – це період політичних та соціальних зрушень, коли викривається чимало нега-

тивних тенденцій, панують атмосфера боротьби та войовничий настрої. Усі ці тенденції та настрої знаходять своє відображення в засобах масової інформації. Журналісти відтворюють реальну картину у своїх статтях, концептуалізуючи та кодуєчи реальність за допомогою мовних та позамовних засобів із тим, щоб адресат міг розгорнути цю реальність, сприйняти та усвідомити закодовану інформацію. Актуальність дослідження зумовлена інтересом сучасної лінгвістики до вивчення процесів концептуалізації та категоризації різних форм репрезентації знань та до концептуальної метафори зокрема, оскільки вона є одним із засобів концептуалізації знань. У статті ми розглядаємо особливості метафоричної вербалізації концепту *ВИБОРИ* на матеріалі сучасного англійського медійного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим засобом інтерпретації та створення оцінки подій у ЗМІ, на нашу думку, є концептуальні метафори, оскільки вони є одним з основних лінгвістичних інструментів прагматичного впливу та відтворення, передачі інформації разом з оцінкою та ставленням мовця до неї. Концептуальні метафори настільки вкорінилися в наше життя, що ми їх сприймаємо автоматично, не усвідомлюючи та не аналізуючи. Діючи ще й на підсвідомому рівні, вони мають потужний прагматичний потенціал. Їх інтерпретація пов'язана з фондом спільних знань та переконань учасників комунікації, кожна метафора інтерпретується в унікальному для неї контексті [1].

Представники когнітивного напрямку дослідження метафори (Дж. Лакофф, М. Джонсон, А. Баранов, М. Блек, Ю. Караулов) розглядають її як когнітивний механізм, що організує наші думки, оформлює судження та структурує мову. Вчені досліджують функціонування метафори в різних типах дискурсів, зокрема в медійному та політичному (Х. Дацишин, В. Дем'яков, В. Дубик, І. Кобозєва). На основі таких досліджень ми бачимо, що концептуальні метафори є невід'ємними структурними елементами цих видів дискурсів.

Сучасна когнітивістика розглядає метафору як спосіб пізнання, структурування та оцінки світу. Використовуючи метафори, людина прагне в процесі комунікації змінити присутню у свідомості адресата мовну картину світу. Тому дослідження спрямовані на виявлення таких когнітивних метафоричних структур, визначення особливостей їх формування, вживання, оцінності тощо [2]. Дж. Лакофф і М. Джонсон розглядають метафору як механізм, що структурує нашу повсякденну концептуальну систему та накладає наш практичний досвід на абстрактні поняття реального світу. Вчені визначають концептуальну метафору як когнітивний механізм, при якому

перетинаються різні концептуальні сфери. Під час метафоризації знання і досвід у вигляді моделей мислення переносяться зі сфери-джерела у сферу-ціль [3]. Між сферою-джерелом та сферою-ціллю існує тісний взаємозв'язок, що встановлюється на основі рис подібностей. Згідно із С. Жаботинською, встановлення таких взаємозв'язків та відповідностей лежить в основі утворення концептуальних метафор і саме вони допомагають усвідомити те, що не сприймається перцептивно [4]. З. Ковешес зазначає, що в основі когнітивних метафор лежать систематичні відповідності і ці метафори є важливим засобом вираження думки та світосприйняття, оскільки дають змогу зрозуміти абстрактні поняття в межах більш конкретних та структурованих [5].

Визначаючи метафору як важливий компонент медійного дискурсу, віддаючи належне її прагматичним та оцінним функціям, вчені визнають її як інструмент категоризації та пересмислення понять. Так, О. Чорна, досліджуючи функціонування концептуальних метафор у пресі, робить висновок, що найтипівішими є концептуальні метафори, які позначають суспільно-політичні реалії (гілки влади, податковий прес, архітектура безпеки, хвиля страйків, реформи тощо) [2, с. 639].

Характеристиками медійного дискурсу є його інформативність, оцінність та прагматична спрямованість [6]. Дискурс в умовах масової комунікації об'єднаний прагненням впливати на реципієнта, підготувати його до адекватної соціокультурної взаємодії. Це зумовлено необхідністю інформувати масового адресата про суспільно значущі проблеми та події, формувати суспільну оцінку цих проблем і подій, що визначає функції дискурсу ЗМІ – інформативну та прагматичну [7, с. 136; 8]. Оцінна функція зумовлена стратегією мовленнєвого впливу на адресата, і формування суспільно-політичної думки є актуальним полем для дослідження сучасної мовної ситуації в медійному дискурсі. Концептуальна метафора є також одним із засобів створення оцінки в медійному дискурсі, оскільки вона дає змогу втілити всі інтенції та приховані змісти. Ми вважаємо, що кожна метафора є оцінною, вона є засобом вираження прихованої оцінності. Основним призначенням метафор є донесення до одержувача інформації яскравого образу, що запам'ятовується, і створення за його допомогою ціннісного (позитивного чи негативного) ставлення, громадської думки [7, с. 137]. Що стосується оцінної функції метафори в ЗМІ, то зазначається тяжіння до подання переважно негативної оцінки, що саме по собі має більший прагматичний ефект.

Метою статті є визначення особливостей вербалізації концепту ВИБОРИ в англomовному медійному дискурсі. Мета статті передбачає комплексне виявлення, опис та аналіз метафоричних моделей, які активно використовуються в текстах визначеної тематики. Об'єктом дослідження стали концептуальні метафори, які використовуються для опису та інтерпретації виборів у США. Предметом вивчення виступають лексичні засоби вербалізації концепту, представлені лексикографічними одиницями та контекстами з публіцистичних видань англійською мовою. Відбір метафор у статтях про вибори у США здійснювався методом суцільної вибірки, мовний матеріал аналізувався відповідно до тематики сфер джерела та цілі. Матеріалом дослідження було вибрано статті з періодичних англomовних онлайн-видань (USA Today, BBC News, Daily Express, The Guardian), присвячені різним подіям виборів у США. Аналіз лінгвістичного матеріалу дав змогу виявити засоби зображення

та особливості метафоричної презентації концепту ВИБОРИ в англomовній картині світу.

Виклад основного матеріалу. Цікавою в плані нашого дослідження є робота О. Склярвої, в якій здійснено спробу аналізу метафоричних структур, що використовуються авторами для актуалізації знань про різні аспекти життя американського суспільства та Сполучених Штатів загалом. Було розглянуто концепт АМЕРИКАНСЬКА НАЦІЯ з метою виявити національні особливості американського суспільства. Учена виявила, що для репрезентації смислів, закладених у концепті АМЕРИКАНСЬКА НАЦІЯ, автори науково-політичних текстів про Сполучені Штати використовують п'ять основних видів метафори: рослинну, будівну, метафору дороги, військову та предметну метафору [9]. Введення номінацій з інших сфер може подати ставлення до події, створити її оцінку, підкреслити важливість чи навіть знецінити подію.

У результаті нашого дослідження можна зробити висновок, що такі сфери, як ВІЙНА, ПЕРЕГОНИ, ЗЛОЧИН, ШЛЯХ, є невичерпним джерелом метафор для опису концепту ВИБОРИ. Такі концептуальні метафори утворюють метафоричну модель, яка існує у свідомості мовців. Ця модель утворюється на основі фреймового моделювання концептів на основі пропозицій, що описують актантів концепту (самостійних сутностей, наділених низкою властивостей та ознак), що подаються за допомогою різних предикатів, мовних слів чи виразів, які означають певну властивість предмета чи його приналежність [6].

1. ВИБОРИ – ВІЙНА.

Аналізуючи осмислення таких метафоричних моделей, можна зазначити, що найпоширенішою метафорою, що використовується для репрезентації процесу виборів, є метафора зі сферою-джерелом ВІЙНА. Актанти виборів – вибори, кампанія, різні штати, виборці – набувають ознак зі сфери-джерела ВІЙНА. Поширеність такої метафоричної моделі говорить про те, що в нашій свідомості вибори асоціюються з чимось негативним, небезпечним та містять такі метафоричні репрезентації: вибори – битва, результат – програш, перемога, штати – укріплення, поле бою, дії – атакувати, вигравати. Процес виборів постає перед читачем як битва (*battle*), штати описуються як поле бою або укріплення (*battleground states, stronghold*), а дії представлені лексемами «атакувати», «вигравати» (*continue its attack, win, capture*). Використання таких метафор для зображення виборів надає оцінці негативного спрямування, можна сказати, що цей процес зображується за допомогою метафори з негативною оцінкою, щоб перенести таку оцінку на сам процес виборів. Наприклад, *A multi-state legal battle launched by President Donald Trump's reelection campaign is continuing (USAToday, 6.11.20)*

Joe Biden has captured the White House (BBC, 2020).

Цікавим є використання колоративів для характеристики електорату: *ruby-red, blue, black*. За допомогою них зображується прихильність штату до певного кандидата. Наприклад, штати, в яких більшість голосів набрали республіканці, описуються і зображуються червоним кольором: *Georgia, a traditionally ruby-red state*. Штати, в яких перемогли демократи, – синім кольором: *Wisconsin, another "blue wall" battleground state*. Зокрема, зустрічаємо колоративну характеристику електорату в США не лише залежно від прихильності до кандидата, але й залежно від кольору шкіри виборців: *Georgia has recently become more of a battleground state due to*

its growing *black electorate* (чорний електорат). Штати, які вагаються з вибором, так звані сумнівні штати, називають *the swing state* (штат, що не визначився, вагається).

Цікавим є зображення виборців у межах метафоричної моделі ПОБАЧЕННЯ. Виборцям догоджають, як на побаченні: *Democrats are courting youth voters* (USAToday, 4.11.2019).

Кожен голос є силою, зброєю у цій війні, прослідковується використання метафори зі сферою-джерелом СИЛА: *I know when people use their vote, it's their power* (USAToday, 11.14.20).

Отримання голосів, бюлетенів порівнюється із врожаєм. Підрахунок бюлетенів – збір врожаю, отримання результатів: *Trump campaign lawyer Matt Morgan baselessly referred to "improperly harvested ballots" in Georgia* (USAToday, 10.11.20). Також голоси на виборах порівнюються з прибутком: *Democrats would need a net gain* (USAToday, 11.10.20)

2. ВИБОРИ – ЗЛОЧИН

Іншою поширеною концептуальною метафорою, яка вживається в англійській пресі для опису виборів, є метафора зі сферою-джерелом ЗЛОЧИН. Використання такої метафоричної моделі зумовлене бажанням передати негативну оцінку процесу виборів. У зоні-перетині сфери-джерела та сфери-цілі зустрічаємо такі лексеми: звинувачення (*allegation, accuse*), шахрайство (*fraud*), крадіжка (*theft, steal*). Наприклад, *The allegations, presented without evidence, ...he leveled a series of baseless claims against the system of counting presidential ballots and accused Democrats of trying to "steal" the election* (USAToday, 14.11.20).

President Donald Trump has claimed, without offering evidence, that the election was overrun by fraud and his campaign filed a number of lawsuits... (USAToday, 5.11.20)

3. ВИБОРИ – ПЕРЕГОНИ

У межах метафоричного концепту ПЕРЕГОНИ відтворюється така характеристика виборів, як стрімкість, швидкість, боротьба за першість. Цей метафоричний концепт репрезентується лексемами *rally, race: this year's Senate races, the presidential race between President Donald Trump and former Vice President Joe Biden*.

4. ВИБОРИ – ШЛЯХ

Зустрічаємо зображення процесу виборів у межах сфери-джерела ШЛЯХ. Проте метафори, які зустрічаємо, свідчать не про спрямування курсу чи курсу до мети. У межах цього концепту описується ризик та небезпека, з якою стикаються кандидати під час виборчих перегонів: *navigate the most serious threats, navigate the political obstacles*. Наприклад, *The Trump legal offensive is led by a core group of familiar players who have helped the president navigate the most serious threats to his administration* (USAToday, 5.11.2020).

Biden and his team found a way to navigate the political obstacles (BBC, 2020).

Проаналізований матеріал показав, що сучасний англійський медійний дискурс характеризується використанням великої кількості концептуальних метафор. Їх використання зумовлене бажанням досягти певного прагматичного ефекту, оскільки медійний дискурс формує суспільну думку. Аналіз метафоричних моделей у відтворенні виборів у США дав змогу виявити тенденції розвитку, які панують в американському суспільстві, а також відтворити ставлення та оцінку події. Цікаво, що проаналізовані концептуальні метафори є переважно носіями негативної оцінки, передають негативні емоції, про що свідчить запозичення негативно забарвлених лексем: theft (крадіжка),

fraud (шахрайство), obstacles (перешкоди), allegation (звинувачення) тощо. Учені зазначають, що у пресі функціонує переважно політична метафора, яка лежить на перетині індивідуального світосприйняття та загальноприйнятого, колективного інтерпретування політичних процесів, подій, явищ та особистостей. А повторюваність таких метафор призводить до виникнення стереотипів сприйняття подій та уявлень [2].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що метафоричні концептуальні моделі для опису виборів в англійському медійному дискурсі будуються на основі оцінних стратегій та прагматичних інтенцій адресанта. Матеріал новинних онлайн-видань за 2019–2020 рр. свідчить, що в період останніх виборів у США отримали розвиток метафоричні моделі, в яких превалюють вектори насилля, боротьби (війна, перегони, злочин). Такі метафори створюють в основному негативну оцінку процесу виборів у США. Можна стверджувати, що метафора допомагає інтерпретувати певні політичні процеси. Проблема дослідження концептуальних метафор у медіадискурсі є важливим механізмом конструювання образу певної події та створення її оцінки.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо вивчення універсального та специфічного характеру метафоричних одиниць у медійному дискурсі, що використовуються для опису різних тематик, а також дослідження метафори як засобу впливу та оцінки.

Література:

- Ritchie D. "ARGUMENT IS WAR" Or is it a game of chess? Multiple meanings in the analysis of implicit metaphors. *Metaphor and Symbol*, 2003. №18(2). С. 125–146. https://doi.org/10.1207/S15327868MS1802_4
- Чорна О.О. Особливості функціонування метафори в політичному дискурсі сучасної публіцистики (на матеріалі української та чеської періодики). *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. № 9. С. 637–643. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2013_9_94
- Lakoff G. *Metaphors We Live By*. Chicago, 1980. 193 p.
- Жаботинская С.А. Концептуальная метафора: процедура анализа для множественных данных. *Актуальні проблеми менталістики* : зб. ст. за матер. VII Міжнар. наук. конф., м. Черкаси, 2011. С. 3–6.
- Kövecses Z. *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). New York: Oxford University Press, 2010. 374 p.
- Семида О.В. Метафоризація концепту RADIATION у текстах на екологічну тематику. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*. 2019. № 42(2). С. 105–108. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.42.2.26>
- Чаюк Т.А. Оцінка як засіб лінгвокультурологічної маркованості англійського дискурсу ЗМІ. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2019. № 1. С. 135–139. [https://doi.org/10.35433/philology.1\(89\).2019.135-139](https://doi.org/10.35433/philology.1(89).2019.135-139)
- Карасик В.И. *Языковой круг : личность, концепты, дискурс*. Москва : Гнозис, 2004. 477 с.
- Склярова О.П. Метафоричне зображення американської нації у сучасних науково-популярних текстах. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2010. № 91(1). С. 160–165.

Semyda O. Metaphorical modeling of the concept elections (on the material from modern English newspapers)

Summary. Modern linguistic studies can be characterized by the presence of different text structures, systematization and investigation of their influence on the media addressee. Media discourse which covers all the up-to-date topics from

different spheres of life is in the focus of such studies. The analysis of media context can be successfully fulfilled via conceptual metaphors study encountered in the media discourse.

In the article in question the definition of a conceptual metaphor is given. The sources of conceptual metaphors and their characteristic features are revealed. Within this context, a conceptual metaphor is understood as a cognitive perception mechanism which is formed by overlapping of the source domain and target domain on the basis of the similarity principle. The conceptual metaphor is regarded as a means of creation, evaluation and linguocognitive perception of the certain theme in the media discourse. The aim of the article is to define metaphorical representation of the concept ELECTIONS in the English linguocognitive worldview. Modern online articles from popular English newspapers and other news sources served as the material for the study. The analysis showed that the concept ELECTIONS is reflected within such metaphorical source domains: WAR,

RACES, CRIME, ROAD. The pragmatic potential of these dominant metaphors was revealed, the sender's intentions within these metaphorical models were studied. The conducted research showed that mentioned conceptual models reflect the perceptive image of the elections process and contain its evaluative and pragmatic features. The studied conceptual metaphors bear negative evaluative features of the event and have negative lexemes on the domains intersection, like *allegation, fraud, obstacles, battle*. Within this study evaluative and pragmatic features of the concept ELECTIONS were analyzed. The study presents metaphor as an imagery tool for evaluation and perception. Suggestions for future investigations are the study of the conceptual metaphor's role in the image creation. The results of this research might be used for modeling concepts, metaphoricla models as well as for other linguocognitive studies.

Key words: conceptual metaphor, source domain, target domain, evaluation.

*Сиромля Н. М.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов**Київського національного університету технологій та дизайну*

ДИТЯЧИЙ ЖУРНАЛ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ МЕДІАЛІНГВІСТИКИ

Анотація. Стаття вивчає основні особливості організації дитячого журналу з позицій медіалінгвістики. На думку дослідників, журнал визначається як система, в якій поєднуються різні типи письма, оскільки відбувається процес подолання лінійного характеру соціальних інститутів і перехід від невпорядкованого стану до високовпорядкованої системи. Дитячий журнал вважається системою, яка вимагає врахування його структури. Застосовано інтегративний підхід для визначення особливостей розвитку журналу як системи з відповідною структурою – маються на увазі антропоцентризм та системний центризм. У результаті дослідження дитячий журнал ідентифікується як система, експлікована у формі супертексту, яка обмежена в часі та просторі; як цілісна мовна одиниця вона має комунікативні полюси – автора та адресата. Дитячий журнал вважається супертекстом, оскільки відповідає таким ознакам: сукупність висловлювань або текстів, поєднаних за змістом та ситуативно, є цілісним утворенням, єдність якого базується на тематичній та модальній спільності одиниць (текстів), що входять до нього.

Також дитячий журнал як супертекст розуміється як серія автономних словесних текстів, позначених спрямованою асоціативно-семантичною спільнотою, тобто у сферах автора, коду, контексту чи адресата. Аналізуються формальні (хронологічні межі) та концептуальні критерії (тематична та модальна цілісність, здатність бути відкритою чи закритою системою, наявність автора та адресата, структурованість, мовна спільність, динаміка формування та подальший розвиток надтекстуальності).

За результатами дослідження, дитячий журнал визначається як багаторівнева система з ієрархічною структурою. Перший рівень представляє сукупність усіх дитячих журналів в Україні за відповідний період як супертекст. Другий рівень формується незалежним дитячим періодичним виданням, кожне з яких є супертекстом.

Отже, дитячий журнал – це ідеальна система, що складається з об'єктів – концептів чи ідей, пов'язаних як одне ціле, це складна єдність, динаміка якої формується структурою системи, її складом та внутрішньою організацією. Використання інтегративного підходу, що включає методи медіалінгвістики, для аналізу періодичного видання для дітей дало змогу всебічно охарактеризувати дитячий журнал в Україні та визначити його особливості як супертексту.

Ключові слова: медіалінгвістика, супертекст, система, структура, періодичне видання для дітей.

Постановка проблеми. У перехідні періоди на межі століть для лінгвістичної науки характерна поява низки суміжних дисциплін: соціолінгвістика, психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, культурологія, гендерна лінгвістика, лінгвістична синергетика, лінгвоімагологія [1], медіалінгвістика. Л.Р. Дускаєва зазначає, що медіалінгвістика – це науковий напрям, що переживає період становлення у вітчизняному мовознавстві на перетині лінгвістики

та медіалогії, предметом вивчення якого є мовленнєва діяльність у медіа [2, с. 14]. На думку автора, цей напрям заснований на досягненнях функціональної стилістики та дискурс-аналізу.

Процес, який ми спостерігаємо, зумовлений необхідністю пошуку нових підходів до розуміння людини, мови, навколишнього світу (Н.Ф. Алефіренко, Н.Д. Арутюнова, Л.П. Іванова, В.І. Карасік, Ю.Н. Караулов, Є.С. Кубрякова, Л.А. Кудрявцева, В.А. Маслова, Л.Н. Синельникова, Ю.С. Степанов, І.А. Стернін, С.Г. Тер-Мінасова та багато інших).

Аналіз досліджень і публікацій. На думку Ю.С. Степанова, дослідники відкривають нові мовні реалії, вивчення їх відбувається не лише «в рамках певної дисципліни чи науки», а в рамках «проблемної ситуації». Так, у монографії А.Г. Шиліної (2012) «російськомовний жіночий журнал України розглядається як нова мовна реальність, специфіка якої виявляється в тому, що, з одного боку, він накопичує сучасні мовні тенденції, з іншого боку, це формує мовну культуру адресата і, отже, культуру світогляду» [3, с. 3]. Вивчення другої складової частини, на наш погляд, особливо важливе на основі матеріалу, адресованого підростаючому поколінню, дитячій аудиторії.

Метою статті є аналіз основних механізмів впливу дитячого журналу в Україні на його аудиторію, оскільки, за принципом Маршалла Маклюєна, «засіб комунікації – це повідомлення» (Understanding Media: The Extensions of Man, 1964). Актуальність зумовлена сучасними дослідженнями процесів формування мовної особистості дитини: роботи Н.В. Зозулі (на основі дитячого фольклору), М.Ю. Кайки (на основі дитячої літератури середини ХХ – початку ХХІ століть) та інших.

Виклад основного матеріалу. На межі ХХ – початку ХХІ століть дитячий журнал став представляти систему, в якій «різні типи письма поєднуються і сперечаються між собою» [4, с. 388]. Дослідники простору засобів масової інформації характеризують цей процес як подолання лінійного характеру своєї природи соціальними інститутами та перехід від невпорядкованого стану до високовпорядкованої системи [3, с. 6].

Ми визначаємо дитячий журнал як систему, тобто «сукупність взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів, що утворюють більш складну єдність, розглянуту з боку елементів – її частин» [5, с. 27]. Цей тип системи ідентифікується В.М. Солнцевим як ідеальний у його класифікації, оскільки така система є формою відображення зовнішнього світу, вона виникла внаслідок розумової діяльності людей і не існує поза матеріальною субстанцією – мозком адресата, який мислить [6, с. 18].

Вивчення особливостей розвитку дитячого журналу як системи вимагає аналізу його структури. Згідно з визначенням А.С. Мельничука, під структурою розуміють «склад та внутрішню організацію єдиного цілого, розглянутого з боку його цілісності» [5, с. 27].

Для вивчення дитячого видання ми використовуємо інтегративний підхід, на думку Л.П. Іванової, він ґрунтується на «взаємодоповнюючих принципах – антропоцентризмі та системному центризмі» [7, с. 72].

З огляду на написане вище, дитячий журнал вважається супертекстом.

Згідно з визначенням у «Стилістичному енциклопедичному словнику» під редакцією М.Н. Кожиної, «супертекст – це сукупність висловлювань або текстів, поєднаних за змістом та ситуативно. Це цілісне утворення, єдність якого базується на тематичній та модальній спільності одиниць (текстів), що входять до нього. Супертекст обмежений у часі та просторі; як цілісна мовна одиниця він має комунікативні полюси – автора та адресата» [8, с. 374].

У роботу А.Г. Лошакова додано деякі складники цього поняття, важливі для співвідношення з дитячим журналом як об'єктом нашого дослідження: під супертекстом розуміється «серія автономних словесних текстів, позначених спрямованою асоціативно-семантичною спільністю (у сферах автора, коду, контексту чи адресата)» [9, с. 102–104].

Таким чином, ми визначаємо дитячий журнал як систему, виражену у формі супертексту.

Дитячий журнал відповідає таким критеріям супертексту, за Н.А. Купіною та Г.В. Бітенською [10]: 1) чітко визначені хронологічні межі – це формальні критерії супертекстуальності журналу (проаналізовано друковані та електронні українські дитячі періодичні видання за 2010–2019 рр.); 2) концептуальні критерії – тематична та модальна цілісність, здатність бути відкритою чи закритою системою, наявність автора та адресата, структурованість (однотипні та різномірні видання), мовна спільність, динаміка становлення та подальшого розвитку.

Зупинимось детальніше на характеристиках цих критеріїв. Дитячий журнал – це багаторівнева система з ієрархічною структурою. Перший рівень представляє сукупність усіх дитячих журналів в Україні за відповідний період як супертекст. Другий рівень формується незалежним дитячим періодичним виданням, кожне з яких є супертекстом, наприклад, «Пізнайко» [11; 12], «Богдан» тощо. Третій рівень – окремий номер дитячого журналу (№№1-6 або №№1-12) як супертекст для аналізованого періоду.

Аналіз дитячих журналів в Україні як сукупності (перший рівень структури) виявив певні характеристики. Відповідно до «Каталогу періодичних видань України» за 2012–2019 роки та даних Інтернету [13; 14; 15] дитяча аудиторія має змогу спілкуватися з друкованими, аудіовізуальними, електронними та Інтернет-виданнями. Друкована («паперова») українська продукція представлена близько 175 найменуваннями (газетами, журналами, додатками до журналів (для дорослих та дітей), включаючи публікації розважально-освітнього характеру (книжки-розмальовки, кросворди тощо), які не мають літературної складової частини), серед яких із лінгвістичної точки зору можна виділити такі групи:

– одномовні (українські чи російські: «Абетка Казок», «Барвінок», «Казковий вечір», «Ералаш», «Мурзилка», кримськотатарський «Арманчик» та ін.);

– дво- та багатомовні (в одному випуску матеріал поданий двома-трьома мовами):

1) українська та російська («Бэмс!», «Колосок», «Классная литература» тощо);

2) українська та англійська («Веселі Картинки», «Професор Крейд», «Смайлик» та ін.);

3) російська та арабська («Веселый светлячок»);

4) українська, російська та англійська («Кешкины кроссворды», «Весела перерва – Веселая переменка – Jolly break»);

5) багатомовні версії одного журналу («Пізнайко» / «Познайка» / «POZNAYKO», «Веселый супержурналистик кенгуру» (укр., рос.) тощо).

Можна зазначити невдоволену потребу сучасної дитячої аудиторії в багатомовному вирішенні дитячого періодичного видання, особливо для шкільного віку, що зумовлена соціальними процесами і розуміється як прояв динаміки мовленнєвої сфери в комунікативному просторі дитячого періодичного видання.

З точки зору варіантів подання інформації виділяють друковані журнали з CD-дисками, на дисках подають звуковий та відеосупровід окремих фрагментів номера, ігри, завдання, інформацію про журнал («Умейка» / «Умійко» з CD та без диску, («Пізнайко від 2 до 6» (з CD), «POSNAYKO» (з CD)), та без вкладень у вигляді електронних носіїв («Богдан», «Країна знань», «Шишкин Лес» та ін.). У друкованому «Каталозі» є два електронні видання для школярів, які надсилаються на електронну адресу: юридичний журнал для школярів «Абетка Права» та додаток до періодичного журналу «Право України» «Правобукварик».

Другий рівень утворюють окремі дитячі журнали як супертексти («Пізнайко», «Богдан», «Шишкин Лес» тощо). Проаналізуємо деякі з них.

Змістова спрямованість дитячих журналів визначається, з одного боку, основними видами діяльності дитини (гра та навчання), з іншого – основними завданнями дорослого адресата (виховання, освіта, розваги), який пропонує розвивальні, пізнавальні та творчі завдання, читання/прослуховування оповідань тощо.

Кожен дитячий журнал має певну структуру, яка виражається в наборі рубрик. Наприклад, «Пізнайко» пропонує такі регулярні рубрики: «Читалка» – високоякісні казки та історії сучасних авторів та класиків; «Навколо світу» – цікаві пізнавальні факти про різні країни; «Цікавинки» – фоторепортажі про незвичайних представників тваринного світу; «Майстерня» – оригінальні та прості саморобні вироби на тему номера [11; 12].

Використання розмовних форм та неологізмів у заголовках рубрик емоційно впливає на того, хто вибирає та читає журнал: враховується участь дорослого та дитини, яка вміє читати (з 6 років).

У назвах рубрик використовуються графічні, семантичні та граматичні okazіоналізми. Як ми зазначали, що аналіз лише заголовків рубрик вказує на посилення впливу засобів масової інформації на читацьку аудиторію відповідно до її віку. У вибраному лексичному матеріалі емоційний вплив на підлітків забезпечується за допомогою сленгізмів (див. також праці І.Г. Приходько), розмовних неологізмів, англіцизмів, мовних ігор із використанням англійських слів та виразів.

Взаємодія дитини з журналом починається в сім'ї, яка, на думку Л.П. Іванової, є мікросоціумом і створює власний дискурс – дискурс сімейного мікросоціуму, де обов'язково є улюблені книги, музика, кулінарні страви, пісні [17], свята, улюблений журнал тощо. Отже, однією з основних функцій дискурсу дитячого журналу є актуалізація певного ментального простору – певного «внутрішнього світу» в навколишньому світі, пропонованого читачеві зовсім молодого віку (в рамках дослідження було взято

матеріал із журналів для дітей від 2 до 6 років). Тобто улюблений дитячий журнал формує ментальність у процесі розвитку мовної особистості дитини – «світогляд у категоріях та формах рідної мови, в процесі пізнання, що об'єднує інтелектуальні, духовні та вольові якості національного характеру у його типових проявах» [18, с. 15], характерні для цього мікросоціуму – сім'ї.

Основними одиницями ментальності є поняття, ключові слова культури, прецедентні явища (А. Вежицька, Л.П. Іванова, Л.Н. Мурзін, В.В. Красних та інші). У рамках аналізу когнітивної сфери комунікативного простору (Б.М. Гаспаров, Т.А. Воронцова) дитячого журналу звернемо увагу на лінгвокультурологічний фактор, оскільки важлива роль дитячої журналістики в процесі формування мовної особистості дитини визначається його етичним та естетичним потенціалом, оскільки він продовжує традиції фольклору та класичної художньої літератури.

Як показали наші дослідження, однією з особливостей когнітивної сфери комунікативного простору дитячого журналу є актуалізація «позитивних» фрагментів символіки Сонця та Дощу, виражених у текстах із досліджуваних журналів [19; 20]. Представлення таких фрагментів мовної картини світу зумовлене віком аудиторії-реципієнта і необхідне для формування мовної особистості дитини на цьому етапі розвитку з урахуванням психофізичного стану та наявних у дитини знань із метою виховання позитивного ставлення до навколишнього світу та себе як його представника (результати можна порівняти з експлікацією авторської та традиційної символіки «Вогню» в поезії [21]).

Третій рівень – окремий випуск дитячого журналу (№№ 1–6 або №№ 1–12) як супертексту.

Одним із концептуальних критеріїв супертексту є тематична та модальна цілісність (аудиторія дітей дошкільного та молодшого шкільного віку визначає відповідний репертуар видання, наявність оцінки етичного та естетичного змісту пропонованих тем та текстів; теми окремих текстів сприяють реалізації теми випуску (якщо такі є) та тематичній спрямованості публікації. Дитячі журнали можна розділити на групи за способом розкриття теми: 1) універсальні – в яких не проводиться диференціація за статтю, за інтересами (для дітей від 1 до 3 років та від 2 до 5 років); 2) диференційовані (для читачів від 6 років та молодшого шкільного віку та навіть старших).

Останні прагнуть до спеціалізації: а) за статтю («Барбі», «Girl», «Дівчата» (російська, українська)), б) за віком, в) за інтересами: для тих, хто любить вчитися весело – журнал «Веселі уроки», для тих, хто любить конструювати, – «Юний модельєр-конструктор», шукачів пригод зацікавить журнал «Веселі Пригоди» та ін.; г) за релігійною спрямованістю – християнські журнали «Водограй» (8–13 років), «Водограйчик» (3–8 років); г) за освітнім видом діяльності – «Я вивчаю українську», «Веселый светлячок» (російсько-арабське видання про східну культуру та іслам). Модальна цілісність дитячого журналу виражається оцінкою етичного та естетичного змісту окремих тем та гіпертем видання.

Сучасні журнали мають збірний образ автора (журнал створюється колективом авторів, для складання випуску беруться окремі авторські твори) та конкретний тип адресата (за віком, статтю та інтересами тощо).

Дитячий журнал може існувати у формі закритої або відкритої системи. Дитяче видання є відкритим супертекстом, якщо відбувається обмін енергією та інформацією з навколи-

шнім середовищем [22, с. 227], воно подається у вигляді окремих щорічних номерів і продовжує виходити донині; як закрити систему дитячий журнал можна визначити в умовах внутрішніх або зовнішніх змін (зміна редактора, концепції, політичні, соціально-економічні процеси, що ведуть до закриття журналу).

Дитячий журнал вважається більш-менш рівномірно структурованою системою (формат публікації, набір рубрик, структура тексту окремого випуску).

Наступна особливість – мовна цілісність для певної вікової аудиторії (у публікаціях для наймолодшої аудиторії немає мовної гри, запозичень іноземних мов, але в журналах для школярів та підлітків спостерігаємо вживання мовної гри, оказіоналізмів, одиниць сленгової лексики, англіцизмів тощо).

Останнім визначенням критерієм є динамічний розвиток (динаміка розвитку видання пов'язана з економічною, політичною, історичною ситуацією в країні, науково-технічним прогресом: створення сайтів журналів «Мурзилка», «Веселі Картинки», «Пізнайко» та ін., оригінальних Інтернет-журналів «Электронные пампасы», «Ромчик» та ін.).

Висновки. Отже, дитячий журнал – це ідеальна система, що складається з елементів – понять та ідей, пов'язаних як єдине ціле, це складна єдність, динаміка якої формується структурою системи, її складом та внутрішньою організацією.

Особливість дитячого журналу як системи зумовлена його специфікою, для вивчення цього явища доцільно використовувати інтегративний підхід, тобто лінгвістичні (теорія тексту, теорія комунікацій, соціолінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика та ін.) та нелінгвістичні (журналістика, соціологія, психологія) принципи.

Вивчення дитячого журналу як супертексту в синхронічному та діахронічному аспектах із позицій медіалінгвістики вважається перспективним.

Література:

1. Медиалінгвістика в термінах і поняттях : Словарь-справочник / под ред. Л.Р. Дускаевой. Москва : Издательство : Общество с ограниченной ответственностью «ФЛИНТА», 2018. 440 с.
2. Ivanova L.P. Representing the Persian Realities of the beginning of the 19th Century in the Russian Artistic Text of the 20th Century (Based on Tynyanov's Novel "The Death of Vazir Mukhtar"). *Language Art*. 2018. Vol. 3 (4). P. 93–104. DOI: 10.22046/LA.2018.24. URL: <http://www.laguageart.ir/index.php/LA/article/view/83>
3. Шилина А.Г. Русскоязычный женский журнал Украины в аспекте теории текста (синергетический анализ) : монография. Симферополь : Антикава, 2012. 280 с.
4. Барт Р. Смерть автора. *Избранные работы: Семиотика: Поэтика*/пер. с фр., сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова. Москва: Прогресс, 1989. С. 384–391.
5. Мельничук А.С. Понятие системы и структуры языка в свете диалектического материализма. *Вопросы языкознания*. 1970. № 1. С. 19–32.
6. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. Москва : «Наука», 1977. 344 с.
7. Иванова Л.П. Метод и смежные явления: функции, критерии разграничения : *Методи лінгвістичних досліджень*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Слов'янськ : СДПУ, 2010. С. 69–72.
8. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. Москва, 2003. 696 с.
9. Лошаков А.Г. Сверхтекст: проблема целостности, принципы моделирования. *Известия Российской государственной педаго-*

- гического университета имени А.И. Герцена. Сер. «Общественные и гуманитарные науки». 2008. № 11 (66). С. 110–109.
10. Купина Н.А., Битенская Г.В. Сверхтекст и его разновидности. Н.А. Купина, Г.В. Битенская. *Человек–Текст–Культура*. Екатеринбург, 1994. С. 214–233.
 11. Украинские детские журналы. Обзор. URL: http://uti-puti.com.ua/view_articles.php?id=411 (дата звернення: 12.12.2020).
 12. Журнал «Пізнайко». Пресс-релиз. URL: <http://posnayko.com.ua/> (дата звернення: 12.12.2020).
 13. Книжчин Дім. URL: <http://book-house.org/> (дата звернення: 12.12.2020).
 14. Сайти дитячих журналів і газет. URL: http://ditky.at.ua/dir/novini_ta_zmi/10-1-2 (дата звернення: 12.12.2020).
 15. Журнали онлайн. URL: <http://www.chl.kiev.ua/Default.aspx?id=5677> (дата звернення: 12.12.2020).
 16. Библиотека детских журналов. URL: <http://detmagazin.ucoz.ru> (дата звернення: 12.12.2020).
 17. Иванова Л.П. Дискурс микросоциума (типичной семьи с типичной фамилией). Киев : Освіта України, 2015. 87 с.
 18. Колесов В.В. Язык и ментальность. Санкт-Петербург : «Петербургское Востоковедение», 2004. 240 с.
 19. Сыромля Н.Н. Лингвокультурологический анализ символа «Дождь» в поэзии детских журналов Украины. *Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр.* Випуск 45. Частина 3. Київ : Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2013. С. 304–309.
 20. Сыромля Н.Н. Экспликация символа «Солнце» в поэтическом тексте детского русскоязычного журнала. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: Збірник наукових праць*. 2013. Випуск XVIII. С. 302–305.
 21. Syromlia N. The Explication of the Author's Traditional Symbolism of the Element Fire in the Poetry of the Russian Symbolist Poet K. Balmont: The Actualization of Zoroastrianism Motives. *LANGUAGE ART*. Vol. 4(3): P. 103–118. 2019. DOI: 10.22046/LA.2019.18 DOR: 98.1000/2476-6526.1398.4.103.12.3.1575.1606, <https://doi.org/10.22046/LA.2019.18>.
 22. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. Москва : Наука, 1994. 236 с.

Syromlia N. Children's magazines of Ukraine as an object of media linguistics

Summary. The article studies main features of a children's magazine from points of view of media linguistics. According to the researchers of the formation of a child's linguistic personality a magazine is defined as a system in which various types of writing are combined because there is a process of overcoming of the linear nature of social institutions and the transition from a disordered state to a highly ordered system. A children's magazine is considered to be a system which requires consideration of its structure. There used an integrative approach to define peculiarities of a development of a magazine as a system with a proper structure – anthropocentrism and system centricism are meant. As a result of the research a children's magazine is identified as a system expressed in the form of a supertext which is limited in time and space; as an integral speech unit, it has communicative poles – the author and the addressee. Also a children's magazine as a supertext is understood as a series of autonomous verbal texts marked by a directed associative-semantic community i.e. in the spheres of the author, code, context or addressee. The formal (chronological boundaries) and conceptual criteria (thematic and modal integrity, the ability to be an open or closed system, the presence of an author and addressee, being structured, linguistic community, dynamics of formation and further development of the supertextuality) are analysed.

So, a children's magazine is an ideal system composed of objects – concepts or ideas, connected as a whole, this is a complex unity, the dynamics of which is formed by the structure of the system, its composition and internal organization. The use of an integrative approach which includes methods of media linguistics to the analysis of a periodical for children made it possible to comprehensively characterize a children's magazine in Ukraine and identify its features as a supertext.

Key words: media linguistics, supertext, system, structure, periodical for children.

Советна А. В.,*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Черкаського державного технологічного університету***Лісун О. В.,***кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Черкаського державного технологічного університету*

ГЕНДЕРНО МАРКОВАНІ ОДИНИЦІ В ЗАГОЛОВКАХ ЖІНОЧИХ ТА ЧОЛОВІЧИХ ЖУРНАЛІВ

Анотація. Статтю присвячено аналізу гендерно маркованих одиниць в англійських періодичних виданнях для чоловіків та жінок. Антропоцентричний підхід до розуміння мислення і свідомості зумовив інтерес до вивчення питань взаємозв'язку і взаємозумовленості мови і гендеру. Оскільки об'єктом лінгвістичних досліджень усе частіше стає медіадискурс, то у статті аналізуються заголовки медіатекстів глянцевого журналу "Cosmopolitan", "Vogue", "Maxim", "Men's Health". Із 65 заголовків статей у жіночих журналах показали 10 випадків використання афективної лексики, що надає мовленню емоційності та експресивності, 9 випадків вживання слів-комполітів, 8 випадків вживання найвищого ступеня порівняння, 10 випадків питальних і окличних речень, 6 випадків умовних речень, часто трапляються форми ввічливості і пом'якшення, опис почуттів та їх актуалізація. Частотним є вживання майбутнього часу, що надає мові виразності. Лише у 8 випадках не було зафіксовано гендерних маркерів. Проаналізувавши 65 заголовків статей у чоловічих виданнях, було виявлено використання таких гендерних маркерів на різних мовних рівнях. Часто трапляється лексика, пов'язана зі спортом, машинобудуванням, технікою, електронікою, було зафіксовано 15 випадків вживання модальних дієслів, 16 випадків наказового способу, 8 випадків парцеляції, чоловіча мовна поведінка характеризується одноманітністю передачі емоційного стану або оцінки предмета і вживанням стилістично немаркованої лексики. Аналіз проводився на лексичному, граматичному, синтаксичному, стилістичному рівнях. У дискурсі чоловічих та жіночих англійських глянцевого журналу простежується відносний баланс у використанні гендерно нейтральних і гендерно маркованих одиниць. Гендерні маркери, актуалізовані у мові, підтверджують очікувану адресованість журналу.

Ключові слова: гендер, медіадискурс, заголовки.

Соціокультурна ситуація, яка сформувалась у другій половині ХХ ст., характеризується антропоцентричним підходом до розуміння мислення і свідомості, що зумовило зсув фокусу наукових досліджень у площину різних параметрів людської особистості. У лінгвістичній науці передбачається вивчення питань взаємозв'язку і взаємозумовленості мови і гендеру, якими займається окремий і відносно молодий напрям – гендерна лінгвістика. Цей науковий напрям дозволяє виявити, за допомогою яких мовних засобів відбувається репрезентація і конструювання гендеру. *Гендер* тлумачиться як соціально

детерміноване відношення між біологічною статтю і соціальною поведінкою людини [2, с. 162].

Водночас дедалі частіше об'єктом лінгвістичних досліджень стає медіадискурс, який виступає індикатором змін соціокультурних відносин сучасного суспільства [4, с. 68]. На думку вчених, гендерний чинник не може бути виключений із аналізу будь-якого дискурсу, але особливий інтерес для академічної спільноти становить сучасний **медіадискурс**, під яким ми розуміємо вербальний або невербальний, усний або письмовий текст у сукупності з прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками, виражений засобами масової інформації, узятий у подієвому аспекті, що бере участь у соціокультурній взаємодії і відбиває специфіку свідомості комунікантів [1, с. 293].

Розгляду особливостей медіадискурсу присвячені роботи О. Слободенюк і О. Федосєєвої, окремі аспекти репрезентації гендерних відносин у різних типах медіадискурсу представлено в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених, а саме: О. Зінов'євої, Н. Магнес, М. Шаманської, Е. Ейде, С. Серк'єра, Р. Кабесіньяс, С. Магальєнс, Л. Шривімон, П. Зіллі, Д. Сюсіло [4, с. 68].

Грунтуючись на результатах проведених гендерних досліджень у мовознавстві, видається можливим стверджувати, що гендер виступає невід'ємним компонентом будь-якого дискурсу [4, с. 68]. Матеріалом дослідження в нашій роботі було вибрано **заголовки** медіатекстів глянцевого журналу, оскільки як різновид масмедіа дискурсу глянцевого журналу, що об'єднує багаточисельні видання з широкою тематикою (молодіжні проблеми, кар'єра, спосіб життя тощо), є гендерно орієнтованим типом дискурсу, який характеризується іміджево-рекламним та інформаційно-розважальним характером. Як комунікативний простір глянцевого журналу репрезентує взаємодію декількох самостійних інституційних, тематичних, інтерперсональних, субкультурних дискурсивних утворень, які визначають рольові позиції учасників комунікації.

Вивчення гендерних відносин у контексті медіадискурсу дозволяє висвітлити загальносоціокультурні тенденції в уявленнях про фемінінність і маскулінінність, а також визначити їх мовну специфіку. Звідси **актуальність** статті зумовлена, з одного боку, недостатньою вивченістю питань актуалізації гендерних аспектів у медіадискурсі, а з іншого – надзвичайним потенціалом категорії гендеру як засобу відображення соціальних стереотипів. Передові технології, розвиток Інтернету та постійне збільшення

аудиторії медіадискурсу призводить до того, що звичні нам форми викладу інформації набувають нових властивостей і стають особливими одиницями повідомлення.

Виходячи з того, що величезний обсяг інформації змушує індивіда вдаватися до відбору під час читання, роль заголовків дедалі посилюється. Як зауважує з цього приводу французька дослідниця І. Матеє, заголовок – це найважливіша частина будь-якої статті, оскільки це перше, з чим читачі знайомляться не лише безпосередньо під час читання, а й під час проглядання новинної стрічки або через пошукову систему [3]. Метою заголовка є не тільки повідомлення інформації і визначення загальної орієнтації, а й привертання уваги реципієнтів до найбільш важливої і цікавої частини повідомлення.

Мета статті полягає у визначенні номенклатури мовних засобів, що задіяні в процесі реалізації гендерних характеристик у заголовках медійних англомовних текстів.

Матеріалом дослідження слугували англомовні глянцеви журнали, а саме “Cosmopolitan”, “Vogue”, “Maxim”, “Men’s Health”.

Проаналізувавши 65 заголовків статей у жіночих журналах, було виявлено такі гендерні маркери на різних мовних рівнях.

На **лексичному рівні** було зафіксовано 10 випадків використання афективної лексики, що надає мовленню емоційності та експресивності. До афективних частин мови були віднесені ті, які виражають емоції або почуття (радість, здивування, захоплення, хвилювання, страх, здивування), і ті, які не можна оцінити об’єктивно (абстрактні іменники: краса, натхнення). Наприклад:

“You’re gonna love these genius face mask costumes” [5].

На **словотвірному рівні** жіноча мова представлена словами-композиціями (9 випадків вживання). Наприклад:

“Why viral roller-skating routines are the feel-good workout we need now” [8].

На **граматичному рівні** характерним є вживання **найвищого ступеня порівняння** “the best” (8 випадків вживання). Наприклад:

“The best fall nail colors for 2020, according to 8 celebrity nail artists” [8].

Що стосується **вживання часів**, то у мові жінок майбутній час використовується набагато частіше, ніж у мові чоловіків, що надає мові виразності (11 випадків вживання). Наприклад:

“In Nigeria, when will justice catch up with the present?” [8].

На **синтаксичному рівні** жіноча мова вирізняється використанням питальних і окличних речень (10 випадків використання). Наприклад:

“Is your college financial aid office scamming you?” [5].

Крім того, у жіночій мові досить часто можна помітити використання **умовних речень**, що надає висловлюванню відтінку невпевненості (6 випадків вживання). Наприклад:

“63 fun DIY Halloween costumes if you wanna nail your outfit for cheap” [5].

На **стилістичному рівні** у мові жінок частіше трапляються форми ввічливості і пом’якшення, є схильність до вживання стилістично підвищених форм, кліше, книжної лексики, оціночних висловлювань, опис почуттів та їх акцентуалізація (3 вживання):

“The pleasures of piling it on: How one Vogue editor does 5 ways of fall jackets” [8].

У восьми заголовках гендерних маркерів зафіксовано не було.

Проаналізувавши 65 заголовків статей у чоловічих журналах, було виявлено використання таких гендерних маркерів на різних мовних рівнях.

На **лексичному рівні** чоловіча лексика відрізняється вживанням термінологічної лексики із різних сфер: техніка, електроніка, машинобудування, спорт (15 випадків вживання). Наприклад:

“Bugatti unveils insane 1,825-HP hypercar with 310-MPH top speed” [6].

На **граматичному рівні** зафіксовано 15 випадків вживання **модальних дієслів**. Наприклад:

“12 takeaways from Tom Brandy’s updated TB 12 book that could change your life” [6].

У 2 заголовках використовувався **найвищий ступінь порівняння**:

“This best-selling T-fal cookware set is the cheapest it’s ever been” [7].

На **синтаксичному рівні** встановлено 16 вживань **наказового способу**, що спонукає до дії або ж з метою порадити щось. Наприклад:

“Prepare yourself for pandemic cuffing season, the highest stakes cuffing season in history” [7].

На **стилістичному рівні** використання парцеляції було зафіксовано у 8 випадках. Наприклад:

“I got paid to eat cheese for a year. Here’s what happened to my body” [7].

Крім того, чоловіча мовна поведінка характеризується одноманітністю передачі емоційного стану або оцінки предмета і вживанням **стилістично немаркованої лексики** (9 випадків вживання):

“This luxury G-shock watch was inspired by ancient samurai helmets” [6].

Висновки. Аналіз мовних засобів дозволяє зробити висновок: у дискурсі чоловічих і жіночих англомовних глянцеви журналів простежується відносний баланс у використанні гендерно нейтральних і гендерно маркованих одиниць. Гендерні маркери, актуалізовані у мові, підтверджують очікувану адресованість журналу.

Література:

1. Желтухина М.Р. Медіадискурс. Енциклопедія «Дискурсологія». 2014. С. 292–296. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediadiskurs-1>.
2. Краєва К.В. Дескрипція і проявлення гендера в художественній літературі. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2013. Вип. 39. С. 162–164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_39_51.
3. Сухова А.В. Основные функции заголовков онлайн-статьи (на примере французских и русских онлайн-изданий). *Актуальные вопросы переводоведения и практики перевода*. 2015. URL: <https://www.alba-translating.ru/ru/ru/articles/2016/sukhova.html> (дата звернення: 20.09.2020).
4. Тихаева В.В. Специфика репрезентации гендера в медиадискурсе (на материале английского языка). *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2019. Том 12. Вып. 4. С. 68–71. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-reprezentatsii-gendera-v-mediadiskurse-na-materiale-angliyskogo-yazyka/viewer>.
5. Cosmopolitan. 2018. URL: <https://www.cosmopolitan.com/> (дата звернення: 10.10.2020).
6. Maxim. 2018. URL: <https://www.maxim.com/> (дата звернення: 10.10.2020).
7. Men’s Health. 2018. URL: <https://www.menshealth.com/> (дата звернення: 10.10.2020).
8. Vogue. 2018. URL: <https://www.vogue.com/magazine> (дата звернення: 10.10.2020).

Sovyetna A., Lisun O. Gender marked units in the headlines of women's and men's magazines

Summary. The article is devoted to the analysis of gender-marked units in English-language periodicals for men and women. The anthropocentric approach to understanding thinking and consciousness has led to an interest in studying the interrelationships and interdependencies of language and gender. As media discourse is increasingly becoming the subject of linguistic research, the article analyzes the media headlines of the glossy magazines "Cosmopolitan", "Vogue", "Maxim", and "Men's Health". Of the 65 titles of articles in women's magazines, 10 cases of the use of affective vocabulary, which gives speech emotionality and expressiveness (happiness, surprise, delight, worry, fear, astonishment), 9 cases of using compound nouns, 8 cases of using the highest degree of comparison, 10 cases of interrogative and exclamatory sentences, 6 cases of conditional sentences, common forms of politeness, description

of feelings and their actualization are found. The use of the future tense is frequent, which gives the language expressiveness. Only in 8 cases no tender markers were recorded.

After analyzing 65 titles of articles in men's publications, the use of such gender markers at different language levels were revealed: vocabulary related to sports, mechanical engineering, engineering, electronics is common, 15 cases of modal verbs, 16 cases of imperative mood have been recorded, male language behavior is characterized by monotony of emotional state or assessment of the subject.

The analysis was conducted at the lexical, grammatical, syntactic, stylistic levels. In the discourse of men's and women's English-language glossy magazines, there is a relative balance in the use of gender-neutral and gender-labeled units. Gender markers updated in the language confirm the expected addressing of the journal.

Key words: gender, media discourse, headlines.

*Шелепкова І. М.,**старший викладач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця*

СИСТЕМНИЙ АСПЕКТ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. Розвиток економіки, зростання споживчого попиту, активний розвиток окремих сегментів бізнесу, поява фондового ринку й інші процеси зумовили появу потреби в термінології ділової спрямованості.

Ця аудиторія людей, залучених у фінансово-економічні ділові відносини, постійно розширюється. Комусь потрібно забезпечувати їх необхідною інформацією, на основі якої вони могли б керувати своїми діями: ухвалювати рішення, керувати компаніями, покращувати свій бізнес.

Саме потребами даної соціальної групи зумовлена поява нового типу комунікацій – ділового спілкування.

Інтерес до економічної тематики став однією із прикмет сучасної дійсності. Про це, зокрема, свідчить той факт, що економічна тематика посідає важливе місце не тільки під час ділової комунікації, але і в повсякденному житті студентів економічного профілю.

Економічні проблеми розглядаються й аналізуються не тільки у виданнях, розрахованих на фахівців, але і у виданнях, орієнтованих на масового читача. Це привело до широкого використання економічної термінології поза професійною сферою.

Можна говорити про процес актуалізації економічної лексики в сучасній українській мові, а тому метою статті є системний аспект економічної термінології з більш детальним аналізом таких понять, як «терміносистема» та «термінополе».

Поряд із поняттям «терміносистема» одним із перспективних понять, що дозволяють найбільш детально проаналізувати сукупність економічних термінів, є поняття «термінополе».

Термінополе є своєрідною галуззю існування терміна, усередині якої він володіє всіма ознаками, що його характеризують. Ця галузь штучно окреслена і спеціально охороняється від сторонніх утручань. Належність до певного поля є найбільш суттєвою ознакою, що відрізняє термін-слова від звичайних слів.

Поле для терміна-поняття є тією системою понять, до якої він належить, а для терміна-слова є тією сукупністю інших термінів-слів, з якими він поєднується в межах даної науки, на основі яких формується сам і на які має вплив своєю мовною формою.

Якщо спробувати класифікувати лексику за семантичними полями, то виявилось абсолютно неможливим встановити, де проходять точні межі поля, чи охоплені всі слова, що належать до цього поля, а також потрібно розглядати поле в постійному русі й розвитку.

Ключові слова: термінологія, термін, терміносистема, термінологічне поле, терміни-слова, контекст, ділова комунікація, студентський соціум.

Постановка проблеми. Економіка відіграє важливу роль у житті суспільства, оскільки економічні відносини є базовими для будь-якого соціуму і багато в чому визначають суспільний розвиток. Зміни, що відбуваються в економіці, впливають на

розвиток відповідної термінології, оскільки нові економічні реалії зумовлюють формуванням нової системи термінів, тобто терміносистеми.

Поряд із поняттям «терміносистема» одним із перспективних понять, що дозволяють найбільш детально проаналізувати сукупність економічних термінів, є поняття «термінополе».

Термінологічне поле є своєрідною галуззю існування терміна, усередині якої він володіє всіма ознаками, що його характеризують; галуззю, що є штучно окреслена і спеціально охороняється від сторонніх проникнень.

Поле для терміна-поняття – це та система понять, до якої він належить, а для терміна-слова – та сукупність інших термінів-слів, з якими він поєднується в межах даної науки, на основі яких формується сам і на які впливає своєю мовною формою.

Проблема дослідження терміносистеми є досить актуальною для лінгвістики. Про це свідчить значна кількість робіт, що стосуються загальних проблем термінології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що термінологія вже давно стала об'єктом дослідження як закордонних (Ойген Вюстерн, Віктор Виноградов, Дмитро Лотте, Микола Баскаков, Олена Земська, Валерій Даниленко [2], Олександр Реформатський [5], Олександра Суперанська [6]), так і українських (Ірина Кочан [3], Таміла Панько [4], Любов Струганець) науковців.

Підсумовуючи погляди дослідників, виділимо такі ознаки терміна:

- 1) термін однозначний (Р. Будагов, Т. Секунда), має тенденцію до однозначності (В. Даниленко, Л. Кутіна), однозначний у межах певної термінологічної системи (О. Реформатський, Т. Панько);
- 2) термін точний та байдужий до контексту (Т. Секунда, О. Толикіна);
- 3) значення терміна дорівнює поняттю в обсязі пізнаного (О. Вюстер);
- 4) термін стилістично нейтральний (О. Реформатський);
- 5) термін системний. Однак системність терміна розуміють по-різному. Одні автори вбачають у ній класифікаційну сутність (І. Ковалик, В. Даниленко), інші вважають, що термінові властива системність словотвірна (Л. Канделакі, Л. Лагутіна). На думку третіх, системність терміна є подвійною: як елемента терміносистеми і як елемента системи мовної (О. Реформатський, Т. Панько);
- 6) термін конвенційний (В. Овчаренко): по-перше, наявному поняттю можна дати назву за задумом мовця і за змістом існуючого знака-терміна, по-друге, найменування і зміст можуть бути лише конвенційно притяжними, але назви і зміст можуть бути конвенційно встановлені, вибрані;
- 7) наявність у терміна чіткої дефініції (майже всі дослідники);

8) у терміна не повинно бути синонімів чи омонімів (у межах однієї терміносистеми). Із працями В. Даниленка [2] в літературу увійшла протилежна думка, згідно з якою синонімія в термінології розглядається як природний вияв законів розвитку літературної мови;

9) у багатьох термінологічних дослідженнях суттєвою ознакою терміна була його короткість (стислість) у плані вираження.

Нестабільність процесів світової економіки, складність і неоднозначність економічної ситуації зумовили зростання інтересу до цієї сфери не тільки з боку фахівців, але і з боку непрофесіоналів.

Мега статті. Інтерес до економічної тематики став однією із прикмет сучасної дійсності. Про це, зокрема, свідчить той факт, що економічна тематика посідає важливе місце не тільки під час ділової комунікації, але і в повсякденному житті студентів економічного профілю.

Варто зазначити, що економічні проблеми розглядаються й аналізуються не тільки у виданнях, розрахованих на фахівців, але і у виданнях, орієнтованих на масового читача. Це привело до широкого використання економічної лексики поза професійної сфери.

Отже, можна говорити про процес актуалізації економічної лексики в сучасній українській мові, а тому метою статті є системний аспект економічної термінології з більш детальним аналізом таких понять, як «терміносистема» та «термінополе».

Виклад основного матеріалу. Будь-яка термінологія (зокрема, й економічна) являє собою систему систем. Ця думка найбільш чітко виражена в «Загальній термінології. Питання теорії» [6], де йдеться про те, що окремі термінології є лексичними підсистемами всередині лексичної системи національної мови, де термінологічні системи поділяються на підсистеми, а ті, у свою чергу, на термінологічні ряди, орієнтовані на екстралінгвістичну співвіднесеність і словотворчу однотипність.

Терміни, зважаючи на свою специфіку, не можуть входити до системи слів загальної лексики, а утворюють ряд підсистем (за предметними полями) у національній мові, не входячи ні в літературну, ні в побутову розмовну мову.

Нагепер залишається актуальною думка Олександра Реформатського щодо термінологічної системи, який уважає, що терміни-слова групуються не в будь-якому порядку, який їм може рекомендувати система даної мови, а групуються, виходячи із системності науки, яку вони обслуговують, що створює особливе поєднання слів, що не впливає з норм даної мови [5].

Розмірковуючи про системність, Олександр Реформатський зазначає, що термін повинен бути двічі системний: як словесне позначення поняття має відповідати системі понять даної галузі науки або технології, а як слово-термін – відповідати системі мови.

Поряд із поняттям «терміносистема» одним із перспективних понять, що дозволяють найбільш детально проаналізувати сукупність економічних термінів, є поняття «термінополе».

Термінополе є своєрідною галуззю існування терміна, усередині якої він володіє всіма ознаками, що його характеризують. Ця галузь штучно окреслена і спеціально охороняється від сторонніх утручань. Належність до певного поля є найбільш суттєвою ознакою, що відрізняє терміни-слова від звичайних слів.

Поле для терміна-поняття є тією системою понять, до якої він належить, а для терміна-слова є тією сукупністю інших термінів-слів, з якими він поєднується в межах даної науки, на

основі яких формується сам і на які має вплив своєю мовною формою.

Але, на думку Олександри Суперанської, головною для поля є екстралінгвістична спрямованість, відповідно до якої організовуються мовні засоби вираження [6].

Терміни особливо організовуються в кожному полі та в мікрополі, що входять до нього: вони лімітовані специфікою поля та його ідіоматичністю.

Наприклад, якщо взяти тлумачення терміна «ринок»:

«Ринок збуту – сфера ринкової економіки, що споживає вироблені товари та послуги і визначає їх необхідну кількість та ціну.»

Валютний ринок – система фінансово-економічних відносин, пов'язаних із здійсненням операцій купівлі-продажу (обміну) іноземних валют і платіжних документів в іноземних валютах.»

Зовнішній ринок – сфера товарного обміну, що виходить за національні межі.»

Кліринговий ринок – система безготівкових розрахунків, базована на зарахуванні взаємних вимог, зобов'язань.»

Контрольований ринок – ринок, на якому пропозиція, попит та ціни формуються під впливом державних і майнових органів» [1, с. 1222],

то цілком природно вибудовується термінологічне поле, до якого входять слова, що належать до однієї предметно-понятійної галузі (наприклад, *продаж, товар, плата, ціна* тощо):

«Продаж боргу – нове явище для зовнішньої заборгованості, коли одні країни частково чи повністю продають свій борг іншим країнам» [1, с. 1150];

«Біржовий товар – товар, який служить об'єктом біржової торгівлі, напр., зерно, метал.»

Підакцизні товари – товари, з яких законодавчо справляється акцизний збір.»

Стратегічний товар – товар, експорт якого забороняється, обмежується або контролюється з метою запобігання шкоди національній безпеці країни – власника товару.»

Уцінений товар – знижений у початковій ціні товар.»

Ходовий товар – товар, який користується великим попитом» [1, с. 1456].

У результаті проведеного аналізу вищезазначеного ми бачимо, що рівноположеність може бути парадигматичною – і тоді виникають тематичні ряди; сукупності слів, об'єднаних відношеннями протиставленості й обумовленості: *чорний ринок; зовнішній ринок; контрольований ринок* (це комплексні одиниці ринкової економіки).

За ієрархічної рівноположеності виникає сукупність слів у термінологічному полі, об'єднаних відношенням підпорядкування: *ринок товарів* (первинна форма ринку, де здійснюється купівля-продаж предметів споживання та засобів виробництва): *споживчий ринок і ринок засобів виробництва.*

Про ідіоматичність термінологічного поля неодноразово писав Олександр Реформатський, який зазначав, що термін завжди входить до термінології, у межах якої відрізняється однозначністю, а термінологічне поле замінює йому контекст.

Наприклад, такі терміни, як *«баланс», «рахунок»*, у своєму термінологічному мікрополі знаходять точність і однозначність. За межами свого мікрополя вони втрачають характеристики термінів, набувають абсолютно іншого значення.

Термін *«баланс»* має такі значення:

«Активний баланс – підсумок, в якому прибутки перевищують витрати.»

Баланс державного бюджету – співвідношення грошових прибутків та видатків держави.

Баланс доходів та видатків – фінансовий баланс, у розділах якого вказані джерела та величини прибутків та видатків.

Баланс обігових коштів – форма відображення процесів надходження та використання обігових коштів підприємства.

Торговельний баланс – співвідношення між вартістю експорту й імпорту країни за певний період (найчастіше рік)» [1, с. 57–58].

Термін «рахунок» має такі значення:

«Активний рахунок – бухгалтерський рахунок, признач. для обліку складу й розміщення коштів підприємства, їх руху.

Банківський рахунок – бухгалтерський документ, що ведеться в банку, в якому враховується рух коштів клієнта банку.

Валютний рахунок – рахунок особи в банківській установі, на якому нараховуються та витрачаються їхні кошти в іноземній (конвертованій) валюті.

Депозитний рахунок – рахунок для розміщення на депозити банку коштів фізичних або юридичних осіб з нарахуванням плати за депозит (річних).

Розрахунковий рахунок – банківський рахунок фізичної або юридичної особи, через який він зобов'язаний проводити всі розрахунки за участю банку» [1, с. 1203].

На думку Олександра Реформатського, термін може існувати поза контекстом тільки в тоді, якщо відомо, до якої термінології він належить [5].

Отже, уживання терміна в контексті – це галузь його вживання, а належність терміна до поля – це галузь його існування як терміна.

Твердження про те, що в термінологічному полі все регламентовано, змушує замислитися над тим, які межі термінологічного поля: є закритою системою чи межі розмиті.

Структура поля економічної термінології, поданої в розмовній мові студентів економічного профілю, не ідентична структурі поля наукової економічної термінології, поданої у спеціальних текстах з економіки (підручники, наукові статті), оскільки в комунікації студентів відображено не всі аспекти економіки, а лише найбільш значущі для слухача і мовця.

Спостерігаються відмінності і у словниковому складі цих полів. У полі, поданому в мові студентів, ці відмінності проявляються:

- а) у специфіці використання термінологічної лексики;
- б) у появі функціональних синонімів;
- в) у вживанні розмовної і жаргонної лексики;
- г) у вживанні образних засобів.

Якщо спробувати класифікувати лексику за семантичними полями, то виявилось абсолютно неможливим встановити, де проходять точні межі поля, чи охоплені всі слова, що належать до цього поля, а також потрібно розглядати поле в постійному русі та розвитку.

Адже постійно виникають одні слова (неологізми, оказіоналізми) і відмирають інші (архаїзми). Але якщо зміст окремого слова автоматично змінюється разом зі змінами загального поля, то його ніколи не можна точно фіксувати.

Висновки. Економічна термінологія, як і термінологія будь-якої наукової галузі, – це не просто список термінів, а вираження певної системи понять, що відображає певний науковий світогляд.

Отже, метою подальшої роботи фахівців є:

– ретельне вивчення стану економічної термінології на рівні мовної системи, аналіз особливостей її функціонування

в реальному професійному спілкуванні, а також між студентами в повсякденному житті;

– розробка універсальних критеріїв відбору терміна для укладання економічного термінологічного словника, орієнтованого на студентів економічних спеціальностей;

– виокремлення меж економічної термінології за допомогою аналізу авторитетних словників і навчальних посібників з економіки, виділення основних понятійних полів;

– визначення належності до певного поля, яка є найбільш суттєвою ознакою, що відрізняє терміни-слова від звичайних слів;

– визначення меж вибраної термінології за допомогою проведення роботи з відбору економічних термінів відповідно до понятійних полів, виділених на основі сучасних авторитетних навчальних посібників з економіки, що використовуються провідними вищими навчальними закладами під час навчання студентів як в Україні, так і за її межами;

– типологія економічних термінів; уніфікація економічної термінології; виявлення найбільш уживаних основоположних ключових термінів даної терміносистеми, а також утворених від них вузькоспеціальних економічних термінів для ефективного навчання студентів економічного профілю.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) / уклад. і гол. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
2. Даниленко В. Русская терминология: опыт лингвистического описания. Москва : Наука, 1977. 246 с.
3. Кочан І. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові. Львів : Вид-й центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. 520 с.
4. Панько Т. Від терміна до системи. Львів : Вища школа ; Вид-во при Львівському університеті, 1979. 146 с.
5. Реформатский А. Введение в языковедение. Москва : Просвещение, 1967. 544 с.
6. Суперанская А., Подольская Н., Васильева Н. Общая терминология : вопросы теории. Москва, 2012. 248 с.

Shelepko I. Systemic aspect of economic terminology

Summary. The development of the economy, the growth of consumer demand, the active development of certain business segments, the emergence of the stock market, the emergence of online trading and other processes led to the emergence of a need for business terminology.

This audience of people involved in financial and economic business relations is constantly expanding. Someone needs to provide them with the necessary information, on the basis of which they could manage their actions: make decisions, manage companies, improve their business.

It is the needs of this social group due to the emergence of a new type of communication – business communication.

Interest in economic issues has become one of the signs of modern reality. This is evidenced, in particular, by the fact that economic issues occupy an important place not only during business communication, but also in the daily lives of students of economic profile.

Economic problems are considered and analyzed not only in publications designed for professionals, but also in publications aimed at the mass reader. This has led to the widespread use of economic vocabulary outside the professional sphere.

The term must be twice systemic: as a verbal notation of the concept must correspond to the system of concepts

of a given field of science or technology, and as a word-term must correspond to the system of language.

Along with the concept of terminology, one of the promising concepts that allow the most detailed analysis of the set of economic terms, is the concept of terminology.

The term field is a kind of branch of existence of the term, within which it has all the features that characterize it. This industry is artificially delineated and specially protected from outside interference. Belonging to a certain field is the most important feature that distinguishes word terms from ordinary words.

The field for the term-concept is the system of concepts to which it belongs, and for the term-word is the set of other terms-words with which it is combined within this science, on the basis of which it is formed and influenced by its linguistic form.

If we try to classify vocabulary by semantic fields, it turned out to be absolutely impossible to establish where the exact boundaries of the field pass and whether all words belonging to this field are covered, and the field must be considered in constant motion and development.

Key words: terminology, term, terminology system, terminological field, terms-words, context, business communication, student society.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

*Осова О. О.,**доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології**Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ АКАДЕМІЧНОГО ПИСЬМА СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність формування іншомовної компетентності академічного письма студентів – майбутніх фахівців у галузі іноземної мови, що забезпечить активну їх участь в іншомовному академічному та науковому дискурсах. Авторка виокремлює низку чинників, що зумовлюють актуальність досліджуваної проблеми.

На основі аналізу літератури з теми дослідження визначено низку особливостей, притаманних саме письмовому науковому спілкуванню (виражена уніфікація лексичних одиниць, стандартизація орфографії, граматики та пунктуації, дотримання правил структурування, наявність маркерів, засобів вираження модальності, чіткого аргументування, орієнтація на реципієнта тексту, врахування соціальних ролей автора та читача, характерна інтертекстуальність, дотримання загальноприйнятих норм і правил оформлення цитувань, списку використаних джерел тощо). З огляду на специфічні особливості письмового наукового спілкування, виявлено сутнісні характеристики академічного письма як процесу творчої, продуктивної мовленнєвої діяльності, результатом якої є створення наукового тексту.

У процесі аналізу вітчизняних та закордонних праць у галузі лінгводидактики та методики викладання іноземних виокремлено та схарактеризовано основні підходи до навчання академічного письма (процесуальний та продуктивний). Розкрито дидактичні можливості цифрового освітнього середовища для формування іншомовної компетентності академічного письма студентів. З огляду на механізм наукової діяльності і стадій роботи з науковим текстом, визначено групи загальних та специфічних умінь студентів зі створення власних наукових наративів, теоретично обґрунтовано та розроблено комплекс вправ із використанням цифрових сервісів, спрямований на усвідомлення особливостей академічного письма та наукового стилю викладення матеріалу, формування загальних і специфічних умінь написання наукових есе в умовах інформаційного середовища (пошуку інформаційних джерел із теми дослідження, критичного їх аналізу та відбору; умінь наповнення структурних частин есе, чіткого формулювання власної думки, наведення вірогідної аргументації та контраргументації, написання логічних висновків; умінь адекватного оцінювання та аналізу наукового тексту).

Проведене дослідження не вичерпує розв'язання усього спектра проблем, пов'язаного з формуванням іншомовної компетентності академічного письма в умовах цифрового освітнього середовища. Перспективами подальшої роботи визначено розробку навчально-методичного забезпечення з іншомовного академічного письма в закладах вищої освіти.

Ключові слова: іншомовна компетентність, академічне письмо, цифрове освітнє середовище, студент, комплекс вправ.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань, які потребують вирішення сучасною вищою школою, є підготовка фахівців у галузі іншомовної освіти, здатних до підготовки та реалізації науково-дослідних проєктів та здійснення наукової комунікації на міжнародному рівні, що своєю чергою вимагає розв'язання проблеми формування іншомовної компетентності академічного письма студентів, зокрема в умовах цифрового освітнього середовища. Актуальність зазначеної проблеми зумовлюється низкою чинників.

По-перше, шлях до міжкультурної інтеграції, вибраний Україною, спричиняє необхідність здійснення інноваційних змін у всіх галузях суспільного життя, особливої уваги до підготовки компетентного фахівця, здатного долати кризові ситуації та гідно представляти Україну на світовій арені. Це передбачає наявність в особистості високого рівня сформованості іншомовної компетентності та здатності до міжкультурної комунікації.

По-друге, інтернаціоналізація вищих навчальних закладів України, визначена низкою нормативних документів (Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.), Закон України «Про освіту» (2017 р.), «Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність» (2015 р.) тощо), передбачає реалізацію академічної мобільності викладачів та студентів і висвітлення результатів власної науково-дослідної діяльності не тільки у вітчизняних, але й закордонних виданнях, що індексуються в Scopus й Web of Science. Подолання цієї тенденції вимагає акцентування уваги на формуванні в майбутніх фахівців іншомовної культури академічного письма та опануванні іншомовного наукового дискурсу.

По-третє, звернення до проблеми формування іншомовної компетентності академічного письма студентів в умовах цифрового освітнього середовища є актуальним у зв'язку з поширенням дистанційного навчання.

Проведене пілотажне дослідження щодо найпоширеніших ситуацій академічного дискурсу серед викладачів і студентів закладів вищої освіти України дало змогу виявити, що такими ситуаціями є лекції, майстер-класи (44%), конференції, вебінари, семінари (46%), інші заходи (10%). Серед основних труднощів під час іншомовної комунікації респонденти вказали незначну сформованість мовленнєвих навичок із точки зору стилю та лексики (31%), чіткого структурування та оформлення

наукового тексту (25%), умінь коректно оформлювати список використаних джерел (39%). Отже, зусилля педагогів мають бути спрямовані на підвищення рівня культури писемного наукового мовлення та формування іншомовної компетентності академічного письма студентів у сучасних умовах цифрового освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнення основних положень наукових праць дає змогу визначити такі напрями наукових досліджень, пов'язані з розв'язанням означеної проблеми: теоретико-методичні засади формування іншомовної комунікативної компетентності в письмі (І. Андрійко, Е. Васильєва, О. Тарнопольський, С. Кожушко та ін.); лінгвістичні основи наукового дискурсу (С. Сухорольська, О. Федоренко, Т. Яхонтова та ін.); лінгводидактичний аспект академічного письма (І. Панченко, І. Малиновська, Г. Комова, В. Рубцова, В. Саліонович); практичне використання засобів ІКТ в освітньому процесі (В. Биков, В. Беспалько, М. Жалдак, О. Спірін та ін.).

Водночас аналіз науково-педагогічних джерел із теми дослідження дає змогу стверджувати, що в сучасному науковому дискурсі відсутні праці, в яких ґрунтовно висвітлювалася проблема формування іншомовної компетентності академічного письма студентів в умовах цифрового освітнього середовища. Таку ситуацію в аспекті наукового осмислення іншомовної освіти вважаємо незадовільною з огляду на суспільну вимогу щодо підготовки фахівців нового покоління, здатних до іншомовної комунікації та міжкультурної взаємодії в умовах діджиталізації суспільства.

Мета статті полягає в тому, щоб обґрунтувати необхідність і розглянути можливості формування іншомовної компетентності академічного письма студентів в умовах цифрового освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Інтенсивний розвиток інтеграційних зв'язків вітчизняної та закордонної науки, розширення спектра наукової спеціалізації вимагає здійснення систематичного аналізу специфіки наукового мислення та засобів його відтворення на письмі.

Аналіз літератури з теми дослідження дає змогу стверджувати, що нині в методичці викладання іноземної мови не існує вичерпної дефініції поняття письма. Розглядаючи різні грані цього поняття, науковці сходяться на думці, що це складний вид когнітивної діяльності, основна мета якого полягає в передачі адекватної інформації відповідно до жанрових і стилістичних особливостей іншомовних письмових текстів і соціокультурних особливостей іншомовного соціуму [3; 6; 8].

Надаючи детальну характеристику текстам усіх жанрів академічного письма, вітчизняні та зарубіжні науковці (Е. Васильєва, А. Johns) визначають низку особливостей, притаманних саме письмовому науковому спілкуванню. До них зараховують більш виражену, порівняно з художніми текстами, уніфікацію лексичних одиниць, стандартизацію орфографії, граматики та пунктуації, дотримання правил структурування та оформлення конкретного жанру писемного мовлення, що передбачає наявність вступу, постановку проблеми тощо, чітке формулювання ідеї, наявність маркерів, що визначають логічність та зв'язність тексту, засобів вираження модальності, чіткого аргументування, орієнтацію на реципієнта тексту, врахування соціальних ролей автора та читача, характерну інтертекстуальність, дотримання загальноприйнятих норм і правил оформлення цитувань, списку використаних джерел тощо [3; 7].

Характерно, що академічне письмо передбачає сформованість у студентів навичок іншомовного комунікативного мовлення, а також критичного мислення, риторики та логіки. Як справедливо зазначає І. Андрійко, «академічне письмо вже є свідомим довільним актом творчості та самовираження того, хто пише», тому на його основі розвиваються всі складові компоненти іншомовної комунікативної компетентності в письмі майбутніх фахівців [1, с. 26].

Зважаючи на специфічні особливості письмового наукового спілкування, академічне письмо визначаємо як процес творчої, продуктивної мовленнєвої діяльності, результатом якої є створення наукового тексту.

Наукова рефлексія теорії та практики навчання письма уможливила виокремлення двох основних підходів до навчання письмового мовлення. Один із них має процесуальне підґрунтя і зосереджується саме на проблемі навчання процесу письма, його різних стадіях («pre-writing phases», «editing», «re-drafting», «producing a finished version»). В основу іншого покладено продуктивний підхід, який концентрується на результаті креативного письма [6; 9]. Більш широкі можливості для розкриття суб'єктами письма власної індивідуальності та творчості в науковому тексті надає саме процесуальний підхід, оскільки уможливорює вільне оформлення наукового мислення в письмовій формі, сприяє подоланню психологічних бар'єрів студентів зробити помилку.

Безперечний інтерес у контексті нашого дослідження становить саме процесуальний підхід, який особливо ефективний під час написання академічного есе, статей, наукових розвідок, наративних творів, рефератів тощо.

Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що в умовах модернізації освіти більш широкі можливості для формування іншомовної компетентності академічного письма студентів надає гнучке цифрове освітнє середовище, яке значно розширює дидактичний потенціал засобів навчання іноземної мови, дозволяє використовувати нові форми комунікації, не обмежуючись у просторі та часі.

У сучасній науковій літературі спостерігається багатовекторність щодо визначення поняття «цифрове освітнє середовище». Як «штучно і цілеспрямовано побудований простір» зі створеними усіма необхідними умовами для досягнення мети навчання розглядає досліджуване поняття В. Биков [2, с. 47]. У більш вузькому значенні трактує його Ю. Жук, зосереджуючи увагу на інформаційній взаємодії між суб'єктами навчання і засобами ІКТ [4]. У нормативно-правовому просторі цифрове освітнє середовище визначається як таке, що «забезпечить необхідні умови, засоби та технології для навчання учнів, освітян, батьків не лише в приміщенні навчального закладу» [5].

Інтегруючи результати зазначених вище авторів щодо надання сутнісної характеристики сучасного цифрового середовища, в контексті нашого дослідження розглядаємо його як цілісне сполучення інформаційно-комунікаційних засобів, сервісів, ресурсів і мереж, що забезпечують ефективну навчальну взаємодію іноземною мовою учасників освітнього процесу з метою формування іншомовної комунікативної компетентності академічного письма.

Виходячи з механізму наукової діяльності та стадій роботи з науковим текстом, вважаємо за доцільне визначити групи вмінь студентів зі створення власних наукових наративів. До першої групи вмінь належать уміння, що дають змогу

визначати стильові і жанрові особливості наукового тексту, а також усвідомлювати механізм створення наукового есе, уміння синтезування власного тексту, уміння критично оцінювати власний текст із позиції читача.

Другу групу вмінь утворюють специфічні вміння, необхідні для створення академічних текстів: уміння структурувати науковий текст відповідно до організації його змісту в межах речень та абзаців; мовленнєві вміння відповідно до наукового стилю письма; уміння критично оцінювати та обирати вірогідну інформацію в інформаційному середовищі; уміння працювати з аутентичними джерелами, обґрунтовувати власну думку та робити логічні висновки.

У контексті нашого дослідження зупинимося детальніше саме на формуванні другої групи вмінь, оскільки від їх наявності залежить рівень сформованості іншомовної компетентності академічного письма студентів.

З метою формування зазначеної компетентності в умовах цифрового середовища пропонуємо комплекс вправ, який складається з п'яти груп: 1) особливості академічного письма; 2) структурування наукового тексту; 3) робота з інформаційними джерелами; 4) формулювання власної думки, наведення аргументів та контраргументів; 5) критичний аналіз наукового тексту.

Перша група завдань спрямована на усвідомлення особливостей академічного письма та наукового стилю викладення матеріалу порівняно з художнім текстом та творчим письмом. Використовується мультимедійний ресурс Padlet (padlet.com), на віртуальній дошці розміщуються три тексти на тему «Wissenschaft», представлені в різноманітних стилях. Завдання студентів полягає в тому, щоб визначити із трьох поданих текстів саме той, який написаний у науковому стилі, проаналізувати відмінності у структурі, лексичному наповненні, синтаксичних особливостях тощо. Результати по кожному із текстів можна представити за допомогою хмаринки тегів (Wordart.com, Wordclouds.com тощо). Інфографіка дає змогу візуалізувати відмінності різних жанрів і стилів та глибше осмислити матеріал.

Метою кожної наступної групи завдань є формування як загальних, так і специфічних вмінь написання наукових есе в умовах інформаційного середовища. Зупинимося детальніше на прикладі групи завдань «Структурування наукового тексту» в умовах інформаційного середовища. За допомогою вправи, створеної в мультимедійному додатку LingoFox, студентам пропонуються структурні частини есе (Beitritt, ihre eigene Meinung und Argumente für diese Meinung, Gegenargumente, die Erklärung, warum es unmöglich ist, der gegenteiligen Meinung nicht zustimmen können, Schluss), які необхідно розмістити в логічному порядку. Метою наступної вправи, в основу якої покладено методику тематичного речення, є формування вмінь студентів коректно здійснювати письмове оформлення перебігу думок у процесі конструювання окремої структурної частини есе. Сутність зазначеної методики полягає в тому, що студентам пропонується набір тематичних речень із дискурсивного есе, які за допомогою хмарного сервісу Google Apps (вправа «Einfache Reihenfolge») необхідно розмістити в логічній послідовності. Наступним кроком є виконання вправи «Gruppenzuordnung», під час якої за допомогою цього ж сервісу студенти отримують лексичні одиниці та кліше, що мають певне семантичне забарвлення і відповідають конкретному структурному елементу есе. Завдання студентів полягає в тому, щоб розподілити по групах відповідні лексичні одиниці.

Далі студенти працюють над створенням власного письмового тексту та розміщують його під заголовками на віртуальних дошках, використовуючи мультимедійні ресурси Linoit (linoit.com) або Padlet (padlet.com) залежно від структури есе, тобто створюють план, включаючи вступ і висновок.

Кожна наступна група завдань із формування іншомовної компетентності академічного письма спрямована на формування вмінь пошуку інформаційних джерел із теми дослідження, критичного їх аналізу та відбору, вмінь наповнення структурних частин есе, чіткого формулювання власної думки, наведення правдивої аргументації та контраргументації, написання логічних висновків, вмінь адекватного оцінювання та аналізу наукового тексту.

У процесі перевірки академічних видів письма студентів, окрім традиційного виправлення помилок, викладачам варто використовувати також коментар щодо змісту і форми тексту, вибору окремих мовних засобів тощо.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дає змогу стверджувати, що формування іншомовної компетентності академічного письма є одним із найважливіших завдань іншомовної підготовки сучасних фахівців, здатних до міжкультурної комунікації та іншомовного дискурсу в академічному та науковому середовищах. У дослідженні академічне письмо визначено як процес творчої, продуктивної мовленнєвої діяльності, результатом якої є створення наукового тексту. Широкі можливості для формування іншомовної компетентності академічного письма студентів дає гнучке цифрове освітнє середовище – цілісне сполучення інформаційно-комунікаційних засобів, сервісів, ресурсів і мереж, що забезпечують ефективну навчальну взаємодію іноземною мовою між учасниками освітнього процесу. Використання дидактичних можливостей інформаційного середовища виправдане тим, що вони створюють сприятливі передумови для формування вмінь студентів, що дають змогу визначити стильові та жанрові особливості наукового тексту, усвідомлювати механізм створення наукового есе, синтезувати власний текст, структурувати його відповідно до організації змісту в межах речень та абзаців, критично оцінювати та вибирати вірогідну інформацію в інформаційному середовищі, працювати з аутентичними джерелами, обґрунтовувати власну думку та робити логічні висновки.

Проведене дослідження не вичерпує розв'язання усього спектра проблем, пов'язаного з формуванням іншомовної компетентності академічного письма в умовах цифрового освітнього середовища. Подальшої розробки потребує навчально-методичне забезпечення з іншомовного академічного письма в закладах вищої освіти.

Література:

1. Андрійко І.Ф. Навчання німецькомовного творчого письма студентів мовних спеціальностей. *Іноземні мови*. 2011. № 4(68). С. 26–29.
2. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія. Київ : Атіка. 236 с.
3. Васильєва Е.В. Навчання студентів мовних спеціальностей написання наукового проблемно-тематичного повідомлення англійською мовою : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2005. 24 с.
4. Жук Ю.О. Особистісний простір учня в комп'ютерно-орієнтованому навчальному середовищі. *Інформаційні технології і засоби навчання*. <https://doi.org/10.33407/itlt.v29i3.693>

5. Міністерство освіти і науки України. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf>
6. Панченко І.М., Малиновська І.В. Академічне письмо як необхідна складова підготовки докторів філософії з англійської мови фахового спрямування: лінгводидактичний аспект. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2017. С. 147–153.
7. Johns A.M. Genre and ESL/EFL instruction. In *Exploring the Dynamics of Second Language Writing*. Kroll, B. (Ed.) Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 195–218.
8. Murray R., Moore S. *The Handbook of Academic Writing: A Fresh Approach*. Open University Press. 2006. 231 p.
9. Samara E. Insights into teacher change towards the new writing instruction paradigm H. Trappes-Lomax and I. McGrath. (Ed.). *Theory in Language teacher education*. 2002. P. 167–168.

Osova O. Forming students' foreign language competency in academic writing in the conditions of digital learning environment

Summary. The article justifies the need for the formation of foreign language competency in academic writing of students – future specialists in the field of foreign languages, which will ensure their active participation in foreign language academic and scientific discourses. The author identifies a number of factors that determine the relevance of the problem under study.

Having analysed the literature on the research topic we identified a number of features characteristic for written scientific communication (distinct unification of lexical units, standardization of spelling, grammar and punctuation, compliance with structuring rules, availability of markers, modality expressions, clear argumentation, focus on the recipient of the text, taking into account social roles of the author and the reader, specific intertextuality, observance

of the generally accepted norms and rules for citations and references, etc.). Taking into account the specific features of written scientific communication, we revealed the essential characteristics of academic writing as a process of creative, productive speech activity, the result of which is the creation of a scientific text.

The analysis of domestic and foreign works in the field of linguodidactics and methods of teaching foreign languages allowed us to single out and describe the main approaches to teaching academic writing (procedural and productive). The didactic possibilities of the digital learning environment for the formation of students' foreign language competency in academic writing were revealed. On the grounds of the mechanism of scientific activity and stages of work with a scientific text, the groups of students' general and specific skills on creating their own scientific narratives were determined. We theoretically substantiated and developed a set of activities with the use of digital services aimed at understanding the features of academic writing and scientific style, specific skills of writing scientific essays in the information environment (search for information sources on the research topic, their critical analysis and selection; skills on writing the structural parts of the essay, clear presentation of their own opinion, credible argumentation and counterargumentation, drawing logical conclusions; skills of adequate evaluation and analysis of scientific texts).

The conducted research does not cover the whole range of issues related to the formation of foreign language competency in academic writing in the digital learning environment. Further studies can be devoted to the development of educational and methodological support for foreign language academic writing in higher education institutions.

Key words: foreign language competency, academic writing, digital learning environment, a student, a set of activities.

Romanov Yu. O.,

*Candidate of Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Humanities
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"*

Lapuzina O. M.,

*Candidate of Pedagogy, Professor,
Head of the Department of Natural Sciences
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"*

LANGUAGE OF MATHEMATICS IN L2 TEACHING

Summary. This article is devoted to the problem of studying language of Mathematics which aims to teach a second language (in particular, scientific style) to international students learning Mathematics in Russian.

Thematic justification of the study is determined by constantly increasing needs of students in mastering the skills of scientific style of speech which are a key priority for achieving a number of important educational goals (reading scientific and technical literature, writing scientific articles, participating in international conferences, etc.).

There are two lines of research concerning languages in their relation to Mathematics teaching. One group of researchers consider a language to be a tool for interpretation of mathematical problems, while others do not speak about language as such, but rather about discourse taking place in Mathematics classroom. In case when L2 is a language of instruction, it is Content and Language Integrated Learning (CLIL) that provides (in addition to unconditional knowledge of the subject) not only linguistic but also communicative competence.

The article gives a general characteristic of mathematical language (abstraction, consistency, accuracy, objectivity, saturation with factual information), its phonetic, lexical, morphological, syntactic peculiarities (the way of Russian pronunciation of Latin and Greek letters and mathematical expressions, reading of cardinal and ordinal numbers, mathematical symbols, fractional numbers, etc.; use of terms; use of singular instead of plural, tendency to grammaticalization of verbs, use of passive voice; frequent use of word combinations "adjective + noun" and "noun + noun in Genitive Case"; presence of different types of complex sentences, in particular with the use of subordinating conjunctions); many examples are given.

Teaching mathematical language as part of scientific style of speech involves a clear coordination of educational activities of teacher of Mathematics and L2 teacher: the former introduces supportive notes in their discipline for adequate perception of lecture material by students, and the second develops the necessary lexical and grammatical supplement to these notes. The article gives an example of lexical and grammatical supplement on the topic "Arithmetic Operations. Mathematical Signs" used in pre-lecture preparation of international students.

This approach improves listening comprehension and communication skills of students, ensures making fewer grammar mistakes, encourages scientific research, and helps in professional communication in general.

Key words: language of Mathematics, L2 teaching, Russian as a foreign language, scientific style of speech, lexical and grammatical supplement, international students.

Introduction. Language of Mathematics belongs to a functional variety of a literary language which serves various branches of science and is customary called a scientific style of speech [1], language of science [2–3], science language [4], or academic language [5–6]. When learning the scientific style, students develop a necessary level of their professional and communicative competence (listening comprehension, communication skills) which makes it possible to read textbooks in technical and natural sciences, participate in practical training in the specialty and speak on the professional topics.

According to the interview conducted among international students of pre-university level who was learning a second language (Russian) at National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" in 2019–2020 academic year, almost 90% of the respondents studied Russian for educational purposes. Subsequently, 80% of the respondents were going to use it for reading scientific and technical literature, 50% – for business correspondence, and 40% – to participate in international conferences. Thus, the Russian language is considered to be both an object of study and a tool for achieving the above objectives. And although the language of Mathematics (as the scientific style of speech in general) is most formalized and uses a large number of characters, symbols, formulae which are standard or similar for the majority of the world's languages and generally understandable even for students who do not have enough language skills, it is lack of necessary lexical and grammatical supplement that prevents those who study Mathematics (and other natural sciences) from communicating in a sublanguage of specialty.

Taking into account the fact that most of international students who have never learnt Russian begin to study Mathematics after the fourth week of classes when their language skills are not properly formed, to develop the necessary lexical and grammatical supplement for mathematical studies (as well as for other natural sciences learning) is of particular importance.

Review of literature. As it is pointed out in Sfar's review dedicated to developments in research on language and Mathematics, there are two lines of research concerning languages in their relation to Mathematics learning and teaching. One group of researchers consider a language to be a tool for interpretation of mathematical problems, while "the proponents of the other approach do not speak about language as such, but rather about discourse, a rule-governed activity in which language is applied in particular ways by a particular community and cannot be treated apart from the activity itself" [7, p. 332].

It should be said, most of the works actually comprise a kind of combination of the above approaches. Novotna and Moraova use as a basis Content and Language Integrated Learning (CLIL) in accordance with which teachers should “bear in mind that not only linguistic but communicative competence (i.e., knowledge of both the language and the culture) are necessary” [8, p. 109]. According to Rizzo and Perez, “learning specific contents through the medium of English requires extra language support to access new knowledge” [9, p. 386]. Perez-Vidal and Roquet point to “new evidence regarding the linguistic progress achieved over one academic year by CLIL <...> in contrast with a formal instruction (FI) programme” with “reading and grammar seem to benefit the most” [10, p. 80]; after CLIL implementation “the experimental group outperformed the control group in terms of both reading skills and content knowledge” [11, p. 2169]. Arno-Macià and Mancho-Bares propose “integration of language in content courses and through the integration of content in ESP courses to make them more relevant to disciplines’ communicative needs” [12, p. 63]. Lo and Jeong emphasise “contextualised language use <...> to incorporate language scaffolding in content subject lessons [13, p. 36]. Mathematical language itself like any specific language referred to those being studied for the specific purposes, possesses “three main discourse functions: description, prescription and persuasion” [14, p. 243]. It is closely connected with discourse thinking whose development is much of importance in forming discourse competence based on the understanding of the different kinds of texts for reading and listening comprehension and implies the choice of language means depending on the type of utterance in a certain communicative situation. The interaction of a teacher and students which takes place in the mathematics classroom is considered to be a basis for building “situated language of a discipline” expressing “the situated nature of mathematics” [15, p. 301].

Other important things influencing students’ discursive skills should be mentioned when speaking about discursive practice. Hansson claims that “offering a learning environment that supports students’ mathematics learning” can be enacted through teacher’s “instruction and guidance of students in order to facilitate learning for all” – thus, students’ performance is considerably higher compared with that “when much of the responsibility for students’ learning is passed over to the students themselves” [16, p. 104, 119]. Planas presents “language difficulties in bilingual mathematics classrooms” experiencing of which contributes to “the creation of opportunities that may be beneficial to mathematics learning” [17, p. 52]. Barwell argues “there is a need for a more explicitly reflexive model of the relationship between content, language and learning” [18, p. 205] as exemplified by EAL (English as an additional language) students in mainstream mathematics classrooms socialized into discursive practices on solving and writing mathematical word problems.

Blazekova remarks that “the integration of course content and language teaching” is supported by current research and theory and points out to a modern trend implying a shift from “an old, formula-based approach” with “very little interaction” to “a new, inquiry and problem based communicative approach” [19, pp. 1–2].

And on this stage where much of importance is given to language proficiency (specialized communication is defined as “purposeful, informative, monolingual and multilingual, oral and written communicative acts of a specialized content” [20, p. 42], the proposed research can be considered as a contribution

to methodological support for those teaching L2 students who learn Mathematics in Russian.

The purpose of this study is to provide guidance on how to prepare necessary lexical and grammatical supplement for mathematical supportive notes used as part of pre-lecture activity in CLIL environment. We hypothesise that usage of language support when teaching Mathematics to L2 students will make an educational process much more effective.

Main body of the research. Being the language of “Queen of sciences” (Gauss’s words about Mathematics which became famous), the mathematical language predetermines similar linguistic features of sublanguages of natural sciences as a whole including pre-thinking statements of monologic nature, strict selection of language tools, pursuit of the normalized speech, etc. Mathematical text, stylistically clear to the scientific community, do not interfere with the perception of scientific information in the most accurate way. As written and oral forms of communication, the mathematical language can be presented in different types of the texts (text-books, reference books, scholarly articles, monographs, dissertations, lectures, abstracts, reviews). During professional communication in the classroom, it is implemented in students’ reports, answers, analyses, discourses, as well as the teacher’s explanations, clarifications, interpretations. Common stylistic features of the mathematical language are: abstraction, consistency, accuracy, and proof of the presentation; objectivity, and saturation with factual information.

Although the scientific information is supplied mainly in a written form, and the role of phonetic factors as a whole seems to be not that important, there are still some problems of correct pronunciation that can be referred to phonetics. Glazunova in her “Russian for Mathematicians” [21] pays a special attention to the way of Russian pronunciation of Latin and Greek letters and mathematical expressions, beginning with the introductory phonetic course; also, reading of cardinal and ordinal numbers, mathematical symbols, fractional numbers, symbols of logic and set theory, subscripts, superscripts, derivatives and powers, functions, and operators is given. Phonetic peculiarities of oral form of mathematical language, such as weakened reduction of vowels, clear pronunciation of unstressed syllables (close to letter pronunciation), are aimed at supporting its stylistic specificity and providing a quality perception of the words. Conceptual phrases tend to be separated by lengthened pauses, so that the listeners (Russian language learners) could better understand their meaning. Totally uniform and slow pace of speech is also intended to create favorable conditions for students’ perception as a whole.

When presenting mathematical information, it is very important to imply one and only one meaning. That is why the usage of terms (new words that have only one definite meaning which is the same for everybody) is widely spread in the language of Mathematics. Terms tend to be unique, stylistically neutral and not to give any expression. Terms are considered to be basic conceptual lexical units in the mathematical language. Quantitatively, terms usually constitute on average 15–20 % of the general lexicon, and it corresponds to the requirements made for the quantity of new lexis – “not more than 20% new words” [22, p. 206], when teaching a certificate course to first year students. Since the leading form of the mathematical thinking is a notion, almost every lexical unit in mathematical texts represents a concept or abstract object. Usual monotony and uniformity of the mathematical language leads to

an increase in the text volume stipulated by multiple repetitions of the same words.

Morphological means are intended to emphasize the emotional neutrality of the text and promote a shift of focus to the study of the subject. Abstraction of the mathematical language stipulates the choice of morphological forms, as well as the frequency of their occurrence in the text. So, because of general domination of notions, more often usage of nouns in comparison with usage of verbs can be noted.

When almost totally excluding animate nouns, the mathematical language is rich in abstract concepts, expressed by the nouns of neuter gender with suffixes *-ani*, *-eni*, *-stv* (*vychitanie*, *vychislenie*, *dokazatel'stvo* – subtraction, calculation, proof) and feminine gender with suffixes *-ost'*, *-k* (*delimost'*, *formulirovka* – divisibility, formulation).

In mathematical texts, a use of singular instead of plural is rather common, because singular is more appropriate to denote the generalized concept or an indivisible whole in such examples as: *Primery geometricheskikh figur: treugol'nik, kvadrat, okruzhnost'* (Examples of geometric shapes are: triangle, square, circle).

As for verb usage, there are some peculiarities which should be mentioned. A tendency to grammaticalization – “a change that attributes ‘a grammatical character to a formerly independent word’ (Meillet)” [23, p. 73] – that is, a number of verbs become copulative: *byt'*, *iavliat'sia* (to be), *nazyvat'sia* (to be called), *schitat'sia* (to be considered to be), *opredeliat'sia* (to be defined), etc. There is also a group of verbs serving as components of verbal-nominal combinations, where the main semantic burden falls on the noun denoting an action, and a verb performs grammatical role and indicates action in the broadest sense of the word, according to the grammatical meaning of modality, person and number: *proizvodit' raschety* (to make calculations) means the same as *rasschityvat'* (to calculate), and the grammaticalized verb is *proizvodit'* (to calculate). A frequent usage of passive voice, because in mathematical texts it is not that important who performs the action; the object experiencing the action is of far more interest: *Operatsiia nakhozhdeniia proizvodnoi ot funktsii nazyvaetsia differentsirovaniem funktsii* (The operation of finding the derivative of a function is called differentiation of a function). Another morphological peculiarity of verb usage is a large number of verbs involved to characterize the properties of the objects and phenomena under study: *Otrezok, soediniavshchii dve tochki sharovoi poverkhnosti i prokhodiashchii cherez tsentr shara, nazyvaetsia diametrom shara* (The line segment joining two points of the spherical surface and passing through the center of the ball is called the diameter of the ball). As for verb aspects, imperfective verbs are most often used in mathematical texts, because they make present tense forms with timeless generalized meaning. Perfective verbs are used much less frequently, but they are important part in the discourses implying the structures with the meaning of “introduction to joint action”: *rassmotrim...; dokazhem, chto...; pokazhem na primerakh; sdelaem vyvody o tom, chto...* (let's consider; let's prove that ...; let's illustrate it with some examples; let's draw conclusions on), etc. Indicative mood clearly prevails in the mathematical language. It is followed by the subjunctive due to the fact that the results of a scientific search can be often put hypothetically. Imperative mood is quite rare with the exception of task formulation: *Reshite uravneniia. Nайдите область определения функции. Выполните действия* (Solve the equations. Find the domain of a function. Do the operations). It should be noted that the meaning of imperative is also expressed by infinitive: *Naiti kosinus ugla*

mezhdu vektorami. Vychislit' ploschad' parallelogramma (Find the cosine of the angle between the vectors. Calculate the area of a parallelogram).

At the level of phrase syntax, a frequent use of nouns in combination with adjectives is explained by the nature of mathematical language striving to tell the learner a large number of substantive meanings in most compact way. This can be clearly shown using the example of the term “*funktsiia*” (“function”) which numbers in great many word combinations *adjective + noun*: *kvadrachnaia funktsiia, lineinaia funktsiia, logarifmicheskaia funktsiia, monotonnaia funktsiia, nepreryvnaia funktsiia, nechetnaia funktsiia, obratnaia funktsiia* (quadratic function, linear function, logarithmic function, monotone function, continuous function, odd function, inverse function), etc. Typical for the mathematical texts are word combinations *noun + noun in Genitive*, where the function of attribute to the head of the noun phrase is implemented by the noun in Genitive Case: *sistema uravnenii, priznak delimosti, perimetr mnogougol'nika* (system of equations, divisibility criterion, perimeter of a polygon). As for sentence syntax, Mathematical thought is often lengthy, detailed, and cannot be expressed in simple sentences. There is a tendency towards complexity in sentence construction to transmit a complex system of mathematical concepts and to establish the relations between cause and consequence, proof and conclusions. Various types of complex sentences, in particular with the use of subordinating conjunctions *chto, chtoby, kogda, tak kak, esli* (that, in order to, when, because, if) and others are used. For example: *Chtoby postroit' grafik kvadratichnoi funktsii, ispol'zuiutsia nekotorye iz ukazannykh kharakteristik. Esli uravnenie $ax^2 + bx + c = 0$ imeet dva kornia, udobno ispol'zovat' koordinaty vertexa paraboly i koordinaty dvukh tochek peresecheniia paraboly s os'iu x* (To plot a graph of the quadratic function, some of the above characteristics are used. If the equation $ax^2 + bx + c = 0$ has two roots, it is convenient to use vertex coordinates of parabola and coordinates of two points of intersection of parabola with *x* axis). The interdependence of separate parts of a mathematical statement is achieved by means of specific binding words or groups of words reflecting the stages of logical presentation in discourse. They are: *v pervuiu ochered', snachala, dalee, tak, krome togo, odnako, sledovatel'no, v zakliuchenie, v rezul'tate* (first of all, firstly, then, so, in addition, however, consequently, in conclusion, as a result), etc. They serve, as a rule, not for connection of words in sentences, but for unification of parts of the text as a whole. Here are some typical examples of syntactical structures widely used in the language of science: *chto – eto chto; chto nazyvaetsia chem; chto delitsia na chto; chto kharakterizuetsia chem* (what is what; what is called what; what is that; what is divided into what; what is characterized by what), etc. All of them can be easily found in the mathematical texts.

Based on the above theoretical grounds, we show the development of lexical and grammatical supplement to supportive notes for the topic “Arithmetical Operations. Mathematical Signs”.

Supportive notes: “*Математические знаки. – Mathematical signs: “+” плюс (plus); “-” минус (minus); “•” “умножить на (multiply by); “:” “разделить на (divide by). Арифметические действия. – Arithmetical Operations: сложение (addition) – $5+3=8$, где (where) 5 – это слагаемое (an item), 3 – это тоже слагаемое (an item), 8 – это сумма (результат сложения) (a sum (result of addition)); вычитание (subtraction) – $9-3=6$, где (where) 9 – это уменьшаемое (a minuend), 3 – это вычитаемое (a subtrahend), 6 – это разность (результат вычитания) (a difference (result*

of subtraction)); умножение (multiplication) – $5 \cdot 3 = 15$, где (where) 5 – это множитель (множитель) (a multiplier (factor)), 3 – это тоже множитель (a multiplier (factor)), 15 – это произведение (результат умножения) (a product (result of multiplication)); деление (division) – $12 : 3 = 4$, где (where) 12 – это делимое (a dividend), 3 – это делитель (a divisor), 4 – это частное (результат деления) (a quotient (result of division)). $a = b$ – это равенство (an equality), “=” – будет (что?) (will be (what?)) или (or) равно (чему?) (equal to (what?)). $5 + x = 10$ читаем так: (we read): “пять плюс икс будет десять” или (or) “пять плюс икс равно десяти”.

Lexical and grammatical supplement: 1. Word building (Nouns). The names of arithmetical operations in Russian are formed from verbs with the help of suffixes **-ни**, **-ни** used to denominate operations: вычитать → вычита-ни-е, сложить → слож-ени-е (to subtract → subtraction, to add → addition). Russian suffix **-тель** with the meaning of instrument can be used in the names of masculine operands: множи-тель, дели-тель (multiplier, divisor); suffix **-ость** always goes with feminine nouns to express the name of a quality: разн-ость (difference); suffix **-ство** goes with neuter nouns intended to describe a position or quality: равен-ств-о (equality). Task: Find nouns with above mentioned suffixes in the text of the topic and define their gender. 2. Nominalization. Some operands in Russian are expressed by adnouns of neuter gender: *слагаемое* (item), *уменьшаемое* (minuend), *вычитаемое* (subtrahend), *делимое* (dividend), *частное* (quotient). 3. Word combinations noun + noun in Genitive. In word combinations of such a type, the function of attribute to the head of the noun phrase is implemented by the noun in Genitive Case: *результат сложения* (result of addition). It should be noted that neuter nouns denoting arithmetical operations and ending with **-ие** change for **-ия** in Genitive Case: *вычитание* – *вычитания*, *умножение* – *умножения*, *деление* – *деления*. 4. Lexical and grammatical structure: **что (Nom.) – равно чему (Dat.)**: *Пять плюс икс равно десяти*. Question: *Чему равно пять плюс икс? (What is five plus x?)*

Conclusions. Proposed lexical and grammatical supplement for mathematical education materials can be considered as a means towards professionally-oriented training, based on the needs of students in the study of a second language for specific purposes stipulated by a necessity of acquiring their future profession or specialty. Pre-lecture use of mathematical supportive notes together with the lexical and grammatical supplement improves listening comprehension and communication skills of students, ensures making fewer grammar mistakes, encourages students' research activities and their participation in scientific conferences, as well as assists in professional communication as a whole.

References:

1. Азимов Э.Г., Шукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). Москва : Икар, 2009. 448 с.
2. Halliday M.A.K. The language of science. London, New York : Continuum, 2004. 243 p.
3. Miller J.S. The language of science is in daily conversation. *Science Activities*. 2005. Vol. 42. No. 2. P. 3–4. DOI: 10.3200/SATS.42.2.3-4.
4. Huerta M. The impact of science notebook writing on ELL and low-SES students' science language development and conceptual understanding [dissertation]. Ann Arbor : Texas A&M University, 2013. 210 p.
5. Mercuri S.P. The challenge of developing academic language in Spanish and English through science: the case of two teachers' strategic teaching practices [dissertation]. Ann Arbor : University of California, Davis, 2007. 268 p.
6. Chang S.M. Academic language knowledge and comprehension of science text for English language learners and fluent English-speaking students [dissertation]. Ann Arbor: University of California, Los Angeles, 2013. 141 p.
7. Sfard A. Almost 20 years after: Developments in research on language and mathematics. Review of J. N. Moschkovich (Ed.) (2010) Language and mathematics education: Multiple perspectives and directions for research. *Educational Studies in Mathematics*. 2013. Vol. 82. No. 2. P. 331–339. DOI: 10.1007/s10649-012-9446-2.
8. Novotná J., Moraová H. Cultural and linguistic problems in the use of authentic textbooks when teaching mathematics in a foreign language. *ZDM Mathematics Education*. 2005. Vol. 37. No. 2. P. 109–115. DOI: 10.1007/BF02655720.
9. Rizzo C.R., Perez M.J.M. A Key Perspective on Specialized Lexis: Keywords in Telecommunication Engineering for CLIL. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2015. Vol. 198. P. 386–396. <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.458>.
10. Perez-Vidal C., Roquet H. The linguistic impact of a CLIL Science programme: An analysis measuring relative gains. *System*. 2015. Vol. 54. P. 80–90. URL : <http://dx.doi.org/10.1016/j.system.2015.05.004>.
11. Chostelidou D., Griva E. Measuring the Effect of Implementing CLIL in Higher Education: An Experimental Research Project. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. Vol. 116. P. 2169–2174. URL : <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.538>.
12. Arno-Macia E., Mancho-Bares G. The role of content and language in content and language integrated learning (CLIL) at university: Challenges and implications for ESP. *English for Specific Purposes*. 2015. No. 37(1). P. 63–73. URL : <http://dx.doi.org/10.1016/j.esp.2014.06.007>.
13. Lo Y. Y., Jeong H. Impact of Genre-based Pedagogy on Students' Academic Literacy Development in Content and Language Integrated Learning (CLIL). *Linguistics and Education*. 2018. Vol. 47. P. 36–46. URL : <https://doi.org/10.1016/j.linged.2018.08.001>.
14. Machauf L. The language of civil engineering: descriptive, prescriptive and persuasive. *Language Sciences*. 1990. Vol. 12. No. 2–3. P. 243–254. DOI: 10.1016/0388-0001(90)90014-8.
15. Brilliant-Mills H. Becoming a mathematician: building a situated definition of mathematics. *Linguistics and Education*. 1994. Vol. 5. No. 3–4. P. 301–334. DOI: 10.1016/0898-5898(93)90004-T.
16. Hansson Å. The meaning of mathematics instruction in multilingual classrooms: analyzing the importance of responsibility for learning. *Educational Studies in Mathematics*. 2012. Vol. 81. No. 1. P. 103–125. DOI: 10.1007/s10649-012-9385-y.
17. Planas N. One speaker, two languages: learning opportunities in the mathematics classroom. *Educational Studies in Mathematics*. 2014. Vol. 87. No 1. P. 51–66. DOI: 10.1007/s10649-014-9553-3.
18. Barwell R. Integrating language and content: issues from the mathematics classroom. *Linguistics and Education*. 2005. Vol. 16. No 2. P. 205–218. DOI: 10.1016/j.linged.2006.01.002.
19. Blazekova R. Learning to teach mathematics: integrating issues of content, language, and culture [dissertation]. Ann Arbor: Indiana University. 2003. 210 p.
20. Schubert K. Specialized communication studies: an expanding discipline. In: Current Trends in LSP Research: Aims and Methods. Bern : Peter Lang AG, 2012. P. 19–58.
21. Glazunova O.I. Russian for Mathematicians. Moscow : MCNMO, 2004. 360 p.
22. Safaya B.N. Teaching of language: a practical approach. Chandigarh: Abhisek Publications, 2009. 312 p.
23. Campbell L., Mixco M.J. Glossary of Historical Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. 237 p.

Романов Ю. О., Лапузіна О. М. Математичне мовлення в навчанні другої мови

Анотація. Статтю присвячено проблемі вивчення математичного мовлення, що має на меті викладання наукового стилю студентам-іноземцям, які вивчають математику російською мовою.

Тематичне обґрунтування дослідження зумовлено постійно зростаючими потребами студентів у оволодінні навичками наукового стилю, які є ключовим пріоритетом для досягнення низки важливих освітніх цілей (читання науково-технічної літератури, написання наукових статей, участь у міжнародних конференціях тощо).

Існує два погляди на проблематику, пов'язану з використанням мови і викладанням математики. Одна група дослідників вважає мову інструментом для інтерпретації математичних задач; інші мають на увазі не мову як таку, а дискурс, що відбувається під час навчання математиці. У випадку, коли мовою навчання послуговує друга мова, йдеться про предметно-мовне інтегроване навчання, що передбачає (окрім безумовного знання предмета) не лише лінгвістичну, але й комунікативну компетенцію.

У статті надано загальну характеристику математичного мовлення (абстрактність, послідовність, точність, об'єктивність, насиченість фактичною інформацією), розглянуто його фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні особливості (зокрема: спосіб російської вимови латинських та грецьких букв і математичних виразів,

читання кількісних та порядкових чисел, математичних символів, дробових чисел і т.ін.; використання термінів; використання форм однини замість форм множини, тенденція до граматизації дієслів, вживання пасивного стану; часте використання словосполучень «прикметник + іменник» та «іменник + іменник у род. відм.», наявність різних типів складних речень, зокрема із використанням підрядних сполучників); наведено багато прикладів.

Навчання математичному мовленню як складнику наукового стилю передбачає чітку координацію навчальної діяльності викладача математики і викладача другої мови: перший запроваджує опорні конспекти зі своєї дисципліни для адекватного сприйняття лекційного матеріалу студентами, а другий розробляє необхідне лексико-граматичне доповнення до них. У статті наведено приклад лексико-граматичного супроводу до теми «Арифметичні операції. Математичні знаки», що використовується у передлекційній підготовці студентів-іноземців. Даний підхід покращує сприйняття математичного мовлення та комунікативні навички у студентів, забезпечує меншу кількість граматичних помилок, заохочує до наукової діяльності та допомагає у професійному спілкуванні у цілому.

Ключові слова: математичне мовлення, викладання другої мови, російська мова як іноземна, науковий стиль мовлення, лексико-граматичне доповнення, іноземні студенти.

*Собецкая Н. В.,**кандидат филологических наук,**доцент кафедры иностранных языков**Западноукраинского национального университета*

ГЕНДЕР И РЕЧЬ: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті різносторонньо розглянуто питання гендеру в мовній комунікації, подано рекомендації гендерних лінгвістів задля уникнення сексистської мови й здолання стереотипних висловлювань. Стаття у спілкуванні спостерігається як один із параметрів, за яким будується соціальна ідентичність мовця. Інтерес до цього викликаний загальною тенденцією лінгвістичних наук до вивчення соціальних умов, за яких відбувається спілкування, включаючи людський фактор у мові. Гендерні питання в мовознавстві розглядаються з кількох аспектів: як чоловіка та жінку зображено в мові та чи існують відмінності в їх мовленні. У першому випадку ми маємо справу переважно з мовою як системою, а в другому – з процесом мовлення, мовленнєвої діяльності, що є реалізацією мови на практиці. Асиметрія мовної системи та основні гендерні стереотипи знайшли своє відображення і у фразеології. Зазначено, що останніми роками науковий пошук лінгвістики спрямовується на вивчення саме гендерного аспекту комунікації з метою встановлення специфіки та типових тенденцій спілкування, від якого залежать характер мовленнєвого спілкування, його стратегія, стиль, тональність комунікативних статусів учасників спілкування. Сучасні гендерні дослідження проводяться, зокрема, у новому напрямі – феміністична лінгвістика та її феміністична критика мови. Дослідження спілкування в одностатевих групах виявили, що жінки більше спілкуються між собою, ніж чоловіки. Теми розмов для чоловіків та жінок – це різні речі: тоді як чоловіки зазвичай говорять про роботу, спорт та інші загальні заняття, жінки воліють обговорювати особисті проблеми. Беручи до уваги згадані результати у статті та інших дослідженнях, можна зробити висновок про відсутність суттєвої різниці в мовленні між чоловіками та жінками, оскільки немає окремої «жіночої» чи «чоловічої» мови.

Ключові слова: гендерна лінгвістика, мовна комунікація, гендерні стереотипи, мовна поведінка, комунікативна асиметрія.

Постановка проблеми. Одной из доминантных тенденций лингвистики XX века стало расширение связей лингвистики с другими науками, в частности, социологией, психологией, языком, следствием чего стало появление междисциплинарных исследований. На территории современной лингвистической прагматики особенно усиливается интерес к гендерным параметрам личности. По мнению ученых, этот интерес был вызван как изменением научной парадигмы, так и социальными изменениями. Ведь лингвокультурологические исследования последних лет показывают, что отечественную лингвистику само понятие гендер, реляция женщина–мужчина и их позиции интересуют в плане более широкого исследования ментальности и этнокультурной специфики.

Связь с важными научными или практическими задачами. В общем, наиболее перспективным и обоснованным

направлением изучения особенностей мужской и женской речи в настоящее время считается изучение стратегий и тактик речевого поведения мужчин и женщин в различных коммуникативных ситуациях с обязательным учетом культурной традиции данного общества, что и обуславливает **актуальность** нашего исследования.

Целью статьи является раскрытие выдающихся закономерностей общения женщин и мужчин в различных ситуациях при наличии установленных общественно-культурных особенностей. Для этого необходимо определить влияние гендерных стереотипов, присущих определенному обществу, и личностных качеств, установит разницу в мужском и женском стилях общения, рассмотрит лингвистическое конструирование гендера в коммуникативном взаимодействии индивидов в различных видах высказываний, проанализировать случаи языкового сексизма и предложить новые формы выражения.

Анализ последних исследований. В последние годы роль гендерного фактора считается достаточно радикальной. Гендер рассматривается как один из параметров, с помощью которого в общении конструируется социальная идентичность говорящего. Как правило, он взаимодействует с другими параметрами – статусом, возрастом, социальной группой и т.п. В науке пока не сложилась единая концепция исследования гендера в коммуникации. К выдающимся исследованиям проблем взаимодействия гендера и дискурса принадлежат труды Р. Лакофф, Д. Таннен, Р. Водак, Дж. Вуд и др.

Одним из наиболее известных исследований в области гендерной лингвистики стала книга Деборы Таннен «Ты меня просто не понимаешь. Женщины и мужчины в диалоге» [6]. Автор анализирует коммуникативные недоразумения в общении лиц разного пола и объясняет их разными требованиями, предъявляемыми обществом к мужчинам и женщинам, а также спецификой социализации в детском и подростковом возрасте. В течение жизни у мужчин и женщин вырабатываются разные мотивы поведения, различные стратегии и тактики общения, подчеркивает наши акценты стереотипность и культурные традиции общества. Речевое поведение мужчин, как правило, нацелено на достижение и сохранение независимости и высокого статуса. От женщин общество ожидает способности к компромиссу, уступчивости, эмоциональности. Эти различия, согласно концепции Д. Таннен, ведут к разногласиям как в целях общения, так и в интерпретации высказываний. Одни и те же языковые штампы могут рассматриваться с позиции статуса или с позиции поддержки взаимосвязи, солидарности и помощи. Говоря одни и те же фразы, мужчины и женщины могут руководствоваться разными мотивами и по-разному интерпретировать слова собеседника, чем идентифицируются личностные качества говорящего, а соответственно,

и формируются разные стили общения. Например, оказание помощи можно истолковать как проявление солидарности и укрепления взаимосвязи. Но можно увидеть в помощи и намек на то, чтобы продемонстрировать свое превосходство и доминирование в отношениях. Кроме того, в каждой культуре существуют традиции и ритуалы общения, не одинаковые для мужчин и женщин. Так, во время застолья слово чаще всего предоставляется мужчинам. Вряд ли женщина исполнит роль тамады. В связи с этим Д. Таннен говорит о гендерлекте – социально и культурно обусловленной особенности общения мужчин и женщин. Теория гендерлекта не нашла совместной поддержки в лингвистике, однако надо признать, что модель, разработанная Д. Таннен, обладает объяснительной силой, о чем свидетельствует высокая популярность этой работы, переведенной более чем на 30 языков, которая постоянно переиздается.

Изложение основного материала. В рамках коммуникативно-дискурсивного направления чрезвычайно интересным и потенциально необходимым все чаще становится лингвистическое конструирование гендера в коммуникативном взаимодействии индивидов в различных видах высказывания, речевое поведение мужчин и женщин с позиций теорий социальной идентичности, коммуникативная адаптация и интеракционизм, которые и стали объектом нашего научного обзора. Ведь на большом национальном массиве эмпирических данных методом интеракционного анализа было многократно доказано, что речевые практики мужчин и женщин существенно различаются между собой, что приводит к установлению коммуникативной асимметрии в пользу мужчин, закрепляет их доминирующий социальный статус.

Чрезвычайно важным в распространении или преодолении гендерных стереотипов на сегодняшний день являются средства массовой информации, которые в современном обществе стали частью системы социализации подрастающего поколения и взрослых. СМИ играют важную роль в формировании общественного мнения, оценке событий и задают определенные жизненные стандарты, влияющие на создание образов современных мужчин и женщин, и во многом формируют наши стереотипы относительно полов.

В программах телевидения, рекламе, текстах журналов и газет можно встретить случаи неодинакового изображения полов. В языке средств массовой информации случаются игнорирование и незаметности женщин из-за использования родовых существительных и местоимений. Это бывает, в частности, когда мы слышим или читаем выражения вроде «Сегодня гостем программы Н была Тина Кароль – победитель конкурса» и другие. Часто речь рекламных роликов такова, что игнорирует один из полов, например: «А ты уже подключился?».

К сожалению, в газетных колонках, на страницах журналов или в средствах массовой информации сохраняется тенденция изображать мужчин за их достижения, а женщин – из-за внешности и отношения с мужчинами. В частности, авторы статей об известных спортсменках часто отмечают их семейное положение, количество детей, вспоминают их внешность, тогда как о мужчинах-спортсменах этого не сообщают. Часто в статьях известных женщин-политиков, экономистов, деятелей культуры называют волшебными женщинами, привлекательными блондинками, секс-символами, однако трудно представить подобные высказывания в адрес мужчин. На материале языка обнаружили общие черты изображения женщин в таких источниках. В част-

ности, неодинаковой является репрезентация гендера в различных рубриках новостей. Героями политических и экономических рубрик почти без исключения являются мужчины. Женщины в основном вспоминают на страницах газет, где говорится о семье, детях, здоровье, моде и тому подоб. Также женщины часто попадают в газетные сообщения только тогда, когда становятся жертвами насилия, несчастных случаев, или упоминаются лишь как чьи-то жены, дочери [4, с. 219]. Гендерные стереотипы выявлены почти во всех имеющихся типах текстов, изучаемых на наличие сексизма. В результате этих наработок почти все виды и жанры текстов, относящихся к сфере образования, средствам массовой информации, права, бизнеса, государственного управления, науки и институциональной религии, признаны дискриминационными в отношении женщин.

В частности, исследования школьных учебников для учеников младших классов, а также обработка детских книг показали, что большинство текстов имеют андроцентрическую ориентацию: информация подается в них с мужской позиции (из-за использования родовых существительных и местоимений), тогда как «присутствие» женщин в текстах или почти незаметна, или к ним относятся как к второстепенным. Вспомним сказку о «Репке» – «посадил дед репку Зовут дед бабку...», Дед выступает главным исполнителем и организатором деятельности второстепенных героев. Или «Пшеничный колосок», петушок и мышата Круть и Верть – мужского рода, причем петушок выполняет в сказке стереотипно и мужскую работу (обмолотил и на мельницу завез) и женскую (тесто замесил, пирожки испек), женский персонаж в сказке вообще отсутствует.

Большой интерес представляет гендерное исследование и в профессиональной коммуникации. Так, в результате длительной работы лингвистов по исследованию гендерной специфики профессионального общения установлено, что мужчины и женщины проявляют тенденции к разным стилям ведения полемики. Мужчины реже соглашаются с критикой, чаще прибегают к иронии, ссылаются на авторитеты, используют меньше языковых средств, выражающих неуверенность, и в результате производят впечатление более компетентных и уверенных в себе и своей правоте специалистов. Мужчинам сложно воспринимать темп, скорость, эмоциональность и экспрессивность женской речи. Наряду с этим женщинам не всегда понятна медлительность, чрезмерно скрупулезная осмысленность и аргументация мужских мыслей. Исследователи считают, что женской речи свойственна умеренность, в ее лексике чаще встречаются устаревшие слова и обороты. В отличие от женщин, мужчины лучше воспринимают новое в языке, они больше употребляют неологизмов, терминов. Было установлено, что с повышением уровня образования говорящих различия в их лексике стираются. В общем, коммуникация мужчин носит более экстравертный, действенный, конкретный и предметный характер, а коммуникация женщин – более интровертный, эмоциональный, обобщенный и метафорический [1, с. 16]. Однако следует отметить, что именно осознание гендерных особенностей может способствовать совершенствованию человеческой коммуникации.

Сформированный на протяжении тысячелетий, подчиненный или завуалированный статус женщины в андроцентрическом обществе настолько глубоко запечатлелся и в системах индоевропейских языков, где грамматически и морфологически женский род выступает вторичным, производным

от мужского, так привычно проявляется в любом дискурсе, что, находясь внутри такой системы, трудно осознать ее влияние на формирование каждой конкретной гендерно маркированной интеракции.

Интересно, что эти тенденции сохранялись независимо от пола авторов учебников – как мужчины, так и женщины использовали сексистские практики. Исследования других текстов, используемых в школах и университетах, показали сходные результаты: женщины в этих учебниках незаметны, а если они становятся заметными, их изображают в традиционных стереотипных ролях. В частности, женщин прежде всего изображают такими, которые заботятся о детях, заняты домашней работой, озабочены своей внешностью, занимаются своей эмоциональностью, страхом, интересуются культурой и, наконец, преданные человеку, мужчинам или «ему» [5, с. 79]. Итак, влияние стереотипов на стиль и тактику общения разных полов был и остается весомым и значительно распространенным явлением, что наталкивает на мысль о пренебрежении или дискриминации взглядов, высказываний и действий женщин.

Некоторые ученые отмечают, что для того чтобы определить, является ли выражение дискриминационным по отношению к одному полу, следует сказать то же о другом поле. И если выражение кажется странным, смешным или необычным, это означает, что и предыдущее высказывание является гендерно дискриминационным. В частности, если на первый взгляд выражение «все люди – братья» не кажется дискриминационным в отношении женщин, то его «трансформер» «все люди – сестры» кажется смешным и нелепым [3, с. 57]. Это свидетельствует о том, насколько глубоко укоренились гендерные стереотипы в наше сознание. Тогда как некоторые считают, что сексизм – это признак языка и надо лишь изменить что-то в языке, запретить одни слова и создать другие, – и проблема неравного изображения полов в языке исчезнет навсегда. На самом деле, все не так просто, как кажется на первый взгляд. Сам язык не является сексистским, только наше использование его ресурсов может быть таким.

В то время как одни представители речи даже не догадываются о том, что она является сексистской, другие пытаются избежать данного языкового явления. Это делается прежде всего путем языкового планирования. На необходимость языкового планирования, то есть сознательного вмешательства в язык, указали представительницы феминистского движения. В этом процессе принимают участие преимущественно женщины, общим для которых, несмотря на определенные отличительные особенности, является недовольство неодинаковым изображением в языке женщин (мужчин).

Все сторонники языкового планирования имеют разные взгляды относительно мер, которые следует принять. Предлагаемые меры варьируют от незначительных изменений имеющихся в языке форм к более радикальным изменениям, предусматривающие семантические изменения, создание неологизмов, а также создание совершенно нового языка и развитие альтернативных высказываний, ориентированных на женщин, которые могли бы лучше передать женскую перспективу. Следует также отметить, что одной из причин, по которой должны произойти изменения в языке, является то, что языковые изменения не успевают за социальными. В частности, они подчеркивают, тогда как положение женщины в обществе изменилось, эти изменения не отражены в языке.

Природные языковые изменения происходят постепенно, те или иные языковые практики выходят или внедряются в обиход, а лишь затем фиксируются в словарях, справочниках и учебниках по языку. В случае с языковым планированием речь идет о преднамеренном вмешательстве в языковые процессы, которое осуществляют уполномоченные лица и учреждения. Примерами языкового планирования является, в частности, реформы правописания, изменения национального или официального языка и тому подобное. Планирование языка, потребность в чем показали феминистки, имеет целью создание языка, который называли множеством терминов – несексистская речь, гендерно-инклюзивная речь, гендерно нейтральный язык, лингвистическое равенство полов, инклюзивная речь, недискриминационная речь, положительная речь, беспристрастная речь и тому подобное.

Следует отметить, что все попытки внедрить языковые изменения были успешными. Определенное количество нововведений не получило приверженности широкой общественности, некоторые – используют только сами феминистки. Некоторые случаи языкового сексизма слишком сложны, и решить их не очень легко. В частности, например, в английском языке до сих пор продолжается поиск гендерно нейтрального местоимения, которое бы обозначало мужчину и женщину одновременно.

Одним из важнейших достижений гендерных лингвистов стало внедрение рекомендаций во избежание сексистского языка, обязательного документа для учреждений, учебных заведений, издательств многих стран мира. Несмотря на то, что этот документ называется по-разному и имеет свои особенности в зависимости от языка и страны, некоторыми распространенными рекомендациями являются такие [2, с. 51–58]:

- избегать откровенно оскорбительных для одного из полов высказываний или таких, что неблагоприятно изображают представителей одного из полов, высказываний, представляющих представителей одного пола хуже другого;
- избегать изображения полов в стереотипных ролях (например, менеджер – человек, учитель – женщина);
- избегать родовых местоимений «он», «его», «ему» (например, «когда студенту нужно...»). Это советуют делать путем выпуска местоимения, перестройки предложения или использования множественного вместо единственного числа. В отдельных случаях можно использовать пассивное состояние глаголов;
- вместо использования женской или мужской формы профессии советуют использовать универсальные или нейтральное название профессии или роли, которую выполняют оба пола. Вообще распространенным является совет называть мужчин и женщин одинаково и не использовать ласкательных или других специальных форм относительно одного из полов.

Выводы. Итак, в результате языкового планирования, направленного на избежание языкового сексизма, имеющиеся сексистские практики меняются, сексистские формы заменяются на несексистские, что происходит или путем отбора из имеющихся форм, или через создание новых форм выражения.

Представительницы женского движения играют важную роль не только в привлечении внимания общественности к проблеме языкового сексизма, они также принимают активное участие в процессе языкового планирования. Вследствие феминистского движения в языке уже произошли определенные изменения, в частности, в лексическом составе языка, например, появились такие слова, как гендер, мужской шовинизм, сексуальное домогательство, женская эмансипация и т. п. Однако следует отметить,

что языковое планирование, которое ведут феминистки, имеет прежде всего не лингвистический, а социальный и политический характер. Считают, что равенство женщин и мужчин в языке обеспечит социальное равенство, что приведет к ослаблению социальной проблемы, а именно дискриминации по полу.

Как видим, проблема соотношения гендера и языка гораздо сложнее, чем кажется на первый взгляд. Речь не только отражает отношение к женщинам и мужчинам в обществе, но и способна формировать наше представление о поле и наше отношение к женщинам. Язык сам по себе не является сексистским, таким его делают те, кто им пользуется. И поэтому отношение к полам невозможно изменить только осуществляя изменения в языке. Определенные изменения должны произойти и в нашем сознании. Ведь различия в моделях мужского/женского речевого поведения проявляются нерегулярно и гендер не является определяющим фактором коммуникации. В то же время в определенных ситуациях речевого общения влияние гендера проявляется в предпочтении одних приемов речевого поведения и блокировки других. При этом подчеркивается, что перенос поведенческих стереотипов из одной сферы общения в другую может иметь неоднозначные последствия.

Литература:

1. Картушина Е.А. Гендерные аспекты фразеологии в массовой коммуникации : автореферат дисс. канд. фил. наук. Ижевск, 2003. 23 с.
2. Кириліна А.В. Розвиток гендерних досліджень у лінгвістиці. *Філологічні науки*. 1998. № 2. С. 51–58.
3. Носенко Е.Л. Психологічні аспекти феномена культурної інерції та актуальність гендерної рівноваги у суспільстві. Київ : ПЦ «Фоліант», 2003. С. 274–276.
4. Пчелінцева О.Е. Комунікативна поведінка людини: гендерний аспект. *Гендер: Реалії та перспективи в українському суспільстві* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11–13 грудня 2003 р.). Київ : Фоліант, 2003. С. 218–222.
5. Gumperz John J. *Discours Strategies*. Cambridge, 1982. 352 p.
6. Tannen D. *Du kannst mich einfach nicht verstehen. Warum Maenner undFraue aneinander vorbeireden*. Hamburg, 1991. 164 s.

Sobetska N. Gender and speech: the linguistic aspect

Summary. The article deals with the male and female language peculiarities, it reveals the main research aspects of strategies and tactics in verbal behavior of men and women in different communicative situations with the obvious consideration of the cultural traditions in the society. Gender in communication is observed as one of the parameters by which the social identity of the speaker is constructed. The interest to which is caused by the general trend of linguistic sciences to study social conditions under which communication takes place, including human factor in language. Gender issues in linguistics are examined in several aspects: how a man and woman are depicted in the language and whether there are differences in their speech. In the first case we are dealing mainly with language as a system, while the second – with the process of speaking, speech activity, which is an implementation of the language in practice. Asymmetry of language system and the underlying gender stereotypes are reflected also in phraseology. It is indicated that over the past years scientific research aimed at studying linguistics, namely the gender aspect of communication, in order to establish specific and typical trends of communication, on which depends the nature of verbal communication, its strategy, style and communication status in the dialogue of participants. Modern gender studies are undertaken, particularly in a new direction titled feminist linguistics and its feminist critique of language. Communication studies in same-sex groups found that women talk to each other more than men. Topics of conversation for men and women are different things: while men usually talk about work, sport and other common activities, the women prefer to discuss personal problems. Considering mentioned results in the article and other research, it is possible to conclude that there is no significant difference in speech between men and women, as there is no separate “female” or “male” speech.

Key words: gender linguistics, language communication, gender stereotypes, language behavior, communicative asymmetry.

ЗМІСТ

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

<i>Барабаш С. М., Бурко О. В.</i> ТРАГІЗМ ДОЛІ УКРАЇНСЬКОГО БАЛЬЗАКА.....	4
<i>Вовк О. В.</i> НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ В ЕСТЕТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА.....	7
<i>Грипас О. Ю.</i> ТИПОЛОГІЯ АСОЦІАТИВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У КОМПАРАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЯХ.....	11
<i>Дибовська О. В.</i> ПОЕТИКА ІНКЛЮЗИВНОГО ХРОНОТОПУ УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗОК (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ «ЗАЙЧИК-НЕСТРИБАЙЧИК ТА ЙОГО СМЛИВА МАМА» ОКСАНИ ДРАЧКОВСЬКОЇ).....	15
<i>Дишлева Г. В.</i> БІБЛІЙНИЙ ОБРАЗ ЛЮДИНИ ЯК ЧАСТИНА КОНЦЕПТОСФЕРИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З АНТРОПОНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ.....	19
<i>Єрмоленко С. Я.</i> ЛІНГВОСОФІЯ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.....	23
<i>Жуган Н. А., Осирко О. П.</i> ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НАЗВ ПРИСТРОЇВ ТКАЦТВА, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПЕРЕМОТУВАННЯМ НИТОК, У СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	26
<i>Ільїна О. В.</i> ЛЕКСИЧНИЙ ПОВТОР ЯК СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ДОМІНАНТА В ЗБІРЦІ Ю. М. МУШКЕТИКА «ЧОРНИЙ ВЕРШНИК».....	30
<i>Кобзей Н. В.</i> ЕКФРАЗИС У ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА.....	34
<i>Лахно Н. В.</i> РЕФЛЕКСИВНІ АВТОКАУЗАТИВИ У СФЕРІ АКТАНТНОГО РОЗПОДІЛУ СЕМАНТИКИ.....	38
<i>Назаренко О. М., Лазаренко С. В.</i> ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ У ТВОРАХ ЛІНИ КОСТЕНКО.....	42
<i>Наушенко Н. V.</i> ONOMATOPOEIAS OF CONTEMPORARY UKRAINIAN POETRY IN THE ASPECT OF ARTISTIC SYNTHESIS.....	46
<i>Нечаяк Л. Г.</i> «ГУНСЬКА ТЕМА» В РОМАНІ В. МАЛИКА «КНЯЗЬ КИЙ».....	50
<i>Пангелова М. Б.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ НОСІЯ ЕЛІТАРНОЇ МОВЛЕННСВОЇ КУЛЬТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ ЕПІСТОЛЯРНОГО ДИСКУРСУ У. САМЧУКА).....	53
<i>Писаренко Н. Д.</i> ВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ.....	58
<i>Руднянин О. І.</i> СТРАТЕГІЯ ЖАНРУ ТА СТИЛЮ В ЩОДЕННИКАХ ОЛЕКСИ ІЗАРСЬКОГО.....	62
<i>Свиріденко О. М.</i> ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ПАРАДИГМА ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ О. СТОРОЖЕНКА.....	69
<i>Стасик М. В.</i> ОБРАЗИ-СИМВОЛИ В РОМАНІ В. ЯВОРІВСЬКОГО «У МЕНЕ ВЕЧЕРЯВ ІСУС. КНЯГИНЯ ОЛЬГА – ВЕЛИКА ГРІШНИЦЯ, ЯКА СТАЛА СВЯТОЮ».....	73

<i>Тендітна Н. М.</i> АВТОРСЬКА ОСОБЛИВІСТЬ СТВОРЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОРТРЕТА ІВАНА БІЛОЗУБА В РОМАНІ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА «ДОФІН САТАНИ».....	77
<i>Топчий Л. М.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЄДНУВАННЯ ЯК РІЗНОВИД СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ.....	81
<i>Шарова Т. М.</i> ІДЕОЛОГІЧНІ ТА ХУДОЖНІ МАТРИЦІ В РОМАННІЙ ТРИЛОГІІ К. ГОРДІЄНКА «БУЙМИР».....	85

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

<i>Глуценко В. А., Роман В. В., Руденко М. Ю.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО АКТУАЛІСТИЧНИЙ МЕТОД ЯК МЕТОД СТУДІЙ ІЗ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ.....	90
<i>Голтвеницька М. В.</i> МОЖЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ВІДПОВІДНОСТІ ЗА НАЯВНІСТЮ КОМПАРАТИВА В ОБОХ ПРЕДИКАТИВНИХ ЧАСТИНАХ.....	94
<i>Краснопольська Н. Л., Краснопольська М. І.</i> УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ В АСПЕКТІ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ.....	98
<i>Plotnikova N. V.</i> HISTORY OF THE LINGUISTIC AND CONCEPTUAL PICTURES OF THE WORLD FORMATION.....	102
<i>Пуленко І. А., Сазикіна Т. П.</i> ЕКСПРЕСИВНІ ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНОГО ПАРАЛЕЛІЗМУ В ПУБЛІЧНИХ ВИСТУПАХ ПОЛІТИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ).....	106
<i>Швелідзе Л. Д.</i> ЕКСПРЕСИВИ В МОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ТА АМЕРИКАНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ДОПИСІВ У FACEBOOK І TWITTER).....	111

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

<i>Акоп'янц Н. М., Голікова О. М.</i> СЕМАНТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТИЛІСТИЧНО НЕЙТРАЛЬНИХ СЛІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	116
<i>Жижома О. О.</i> НАРОДНОРОЗМОВНА ЛЕКСИКА У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ ШУКШИНА ТА ЇЇ ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ГРИГОРОМ ТЮТЮННИКОМ.....	121
<i>Rotaniuk O. M., Zapotichna R. A.</i> THE NOTION OF TRANSLATION STRATEGY: THE MAIN PRINCIPLES.....	125
<i>Свідер І. А.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ДЕТАЛЕЙ КОСТЮМА ТА АКСЕСУАРІВ В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ В. СКОТТА.....	129
<i>Синегуб С. В.</i> ТЕХНОЛОГІЯ ВІДТВОРЕННЯ СИНОНІМІЧНИХ ЗАСОБІВ ТЕКСТІВ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ.....	133
<i>Швець Н. В.</i> АДЕКВАТНІСТЬ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЗЕВГМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ СЕРІЇ РОМАНІВ ПРО ГАРРІ ПОТТЕРА.....	137

CONTENTS

SLAVIC LANGUAGES AND LITERATURE

<i>Barabash S., Burko O.</i> THE FATE'S TRAGEDY OF THE UKRAINIAN BALZAC.....	4
<i>Vovk O.</i> NATIONAL REVIVAL IN BORYS GRINCHENKO'S AESTHETIC PARADIGM.....	7
<i>Hrypas O.</i> TYPOLOGY OF ASSOCIATIVE LINKS IN COMPARATIVE STRUCTURES.....	11
<i>Dybovska O.</i> POETICS OF INCLUSIVE CHRONOTOPE UKRAINIAN LITERARY FAIRY TALES (ON THE BASE OF OKSANA DRACHKOVSKA'S "BUNNY-NON-JUMPER AND HIS BRAVE MOTHER").....	15
<i>Dyshleva H.</i> BIBLICAL IMAGE OF MAN AS PART OF THE CONCEPTOSPHERE OF PHRASEOLOGY WITH AN ANTHROPONYMIC COMPONENT.....	19
<i>Yermolenko S.</i> LINGUSOPHY OF POETIC TEXTS OF LESYA UKRAINKA.....	23
<i>Zhuhan N., Oskyrko O.</i> LEXICAL-SEMANTIC GROUP OF NAMES OF WEAVING DEVICES CONNECTED WITH THREAD REWINDING IN THE MIDDLE DNEPER DIALECTS.....	26
<i>Ilina O.</i> LEXICAL REPETITION AS A SEMANTIC AND STYLISTIC DOMINANT IN THE COLLECTION OF POEMS BY YU.M. MUSHKETYK "THE BLACK HORSEMAN".....	30
<i>Kobzei N.</i> EKFRAZIS IN THE WORKS OF VOLODYMYR VYNNYCHENKO.....	34
<i>Lahno N.</i> REFLEXIVE AUTOCAUSATIVES IN THE ACTANT DISTRIBUTION OF SEMANTICS.....	38
<i>Nazarenko O.</i> PRECEDENT PHENOMEMONA IN WORKS BY LINA KOSTENKO.....	42
<i>Naumenko N. V.</i> ONOMATOPOEIAS OF CONTEMPORARY UKRAINIAN POETRY IN THE ASPECT OF ARTISTIC SYNTHESIS.....	46
<i>Nechayuk L.</i> THE HUN THEME IN V. MALYK'S NOVEL "PRINCE KIY".....	50
<i>Panhelova M.</i> PECULIARITIES OF VERBAL BEHAVIOR OF THE BEARER OF ELITE SPEECH CULTURE (ON THE MATERIAL OF U. SAMCHUK'S EPISTOLARY DISCOURSE).....	53
<i>Pysarenko N.</i> VERBAL MEANS OF EXPRESSION OF LANGUAGE PERSONALITY GRIGORY SKOVORODA.....	58
<i>Rudniansyn O.</i> GENRE AND STYLE STRATEGY IN OLEKSA IZARS' KYI'S DIARIES.....	62
<i>Svyrydenko O.</i> EXISTENTIAL PARADIGM OF O. STOROZHENKO'S FICTION.....	69
<i>Stasyk M.</i> IMAGES-SYMBOLS IN NOVEL "JESUS DINNERED IN MY HOME. PRINCESS OLGA – THE GREAT SINNER, WHICH HAS BECOME SACRED" BY V. YAVORIVSKY.....	73

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

№ 45 том 1, 2020

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка – Кузнєцова Н.С.

Підписано до друку 29.12.2020 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 27,22, ум.-друк. арк. 23,25.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 0221/66.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Тел. +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua